

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

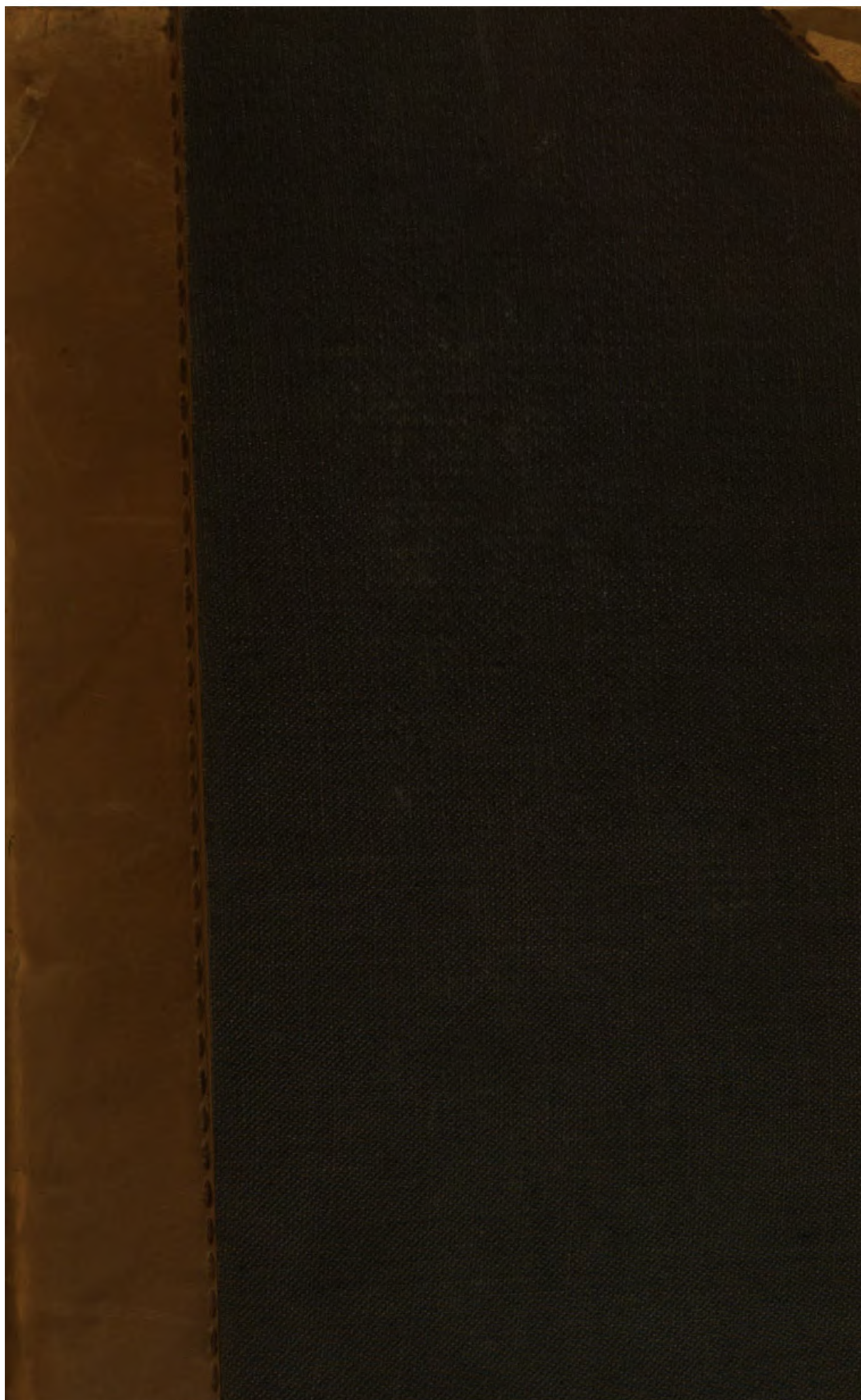
This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

XXXVI

Bill. Ind I. 36

•

•

•

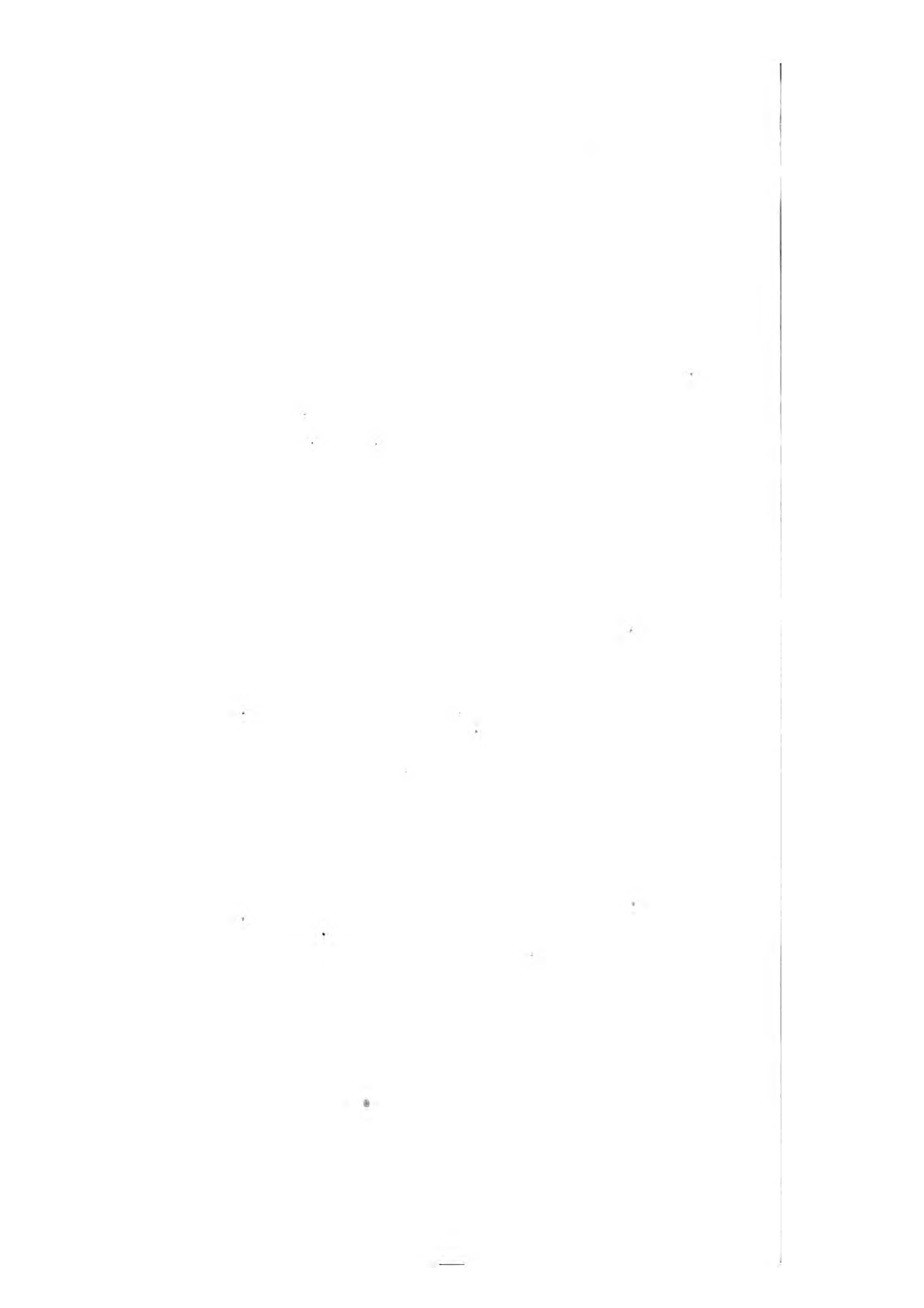
•

•

•

•

BIBLIOTHECA INDICA :

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, Nos, 207, 212, 217, 219, 221, 225, 254,
256, and 268.

TA'NDYA MAHA'BRA'HMANA ;

WITH THE

COMMENTARY OF SA'YANA A'CHA'RYA.

EDITED BY

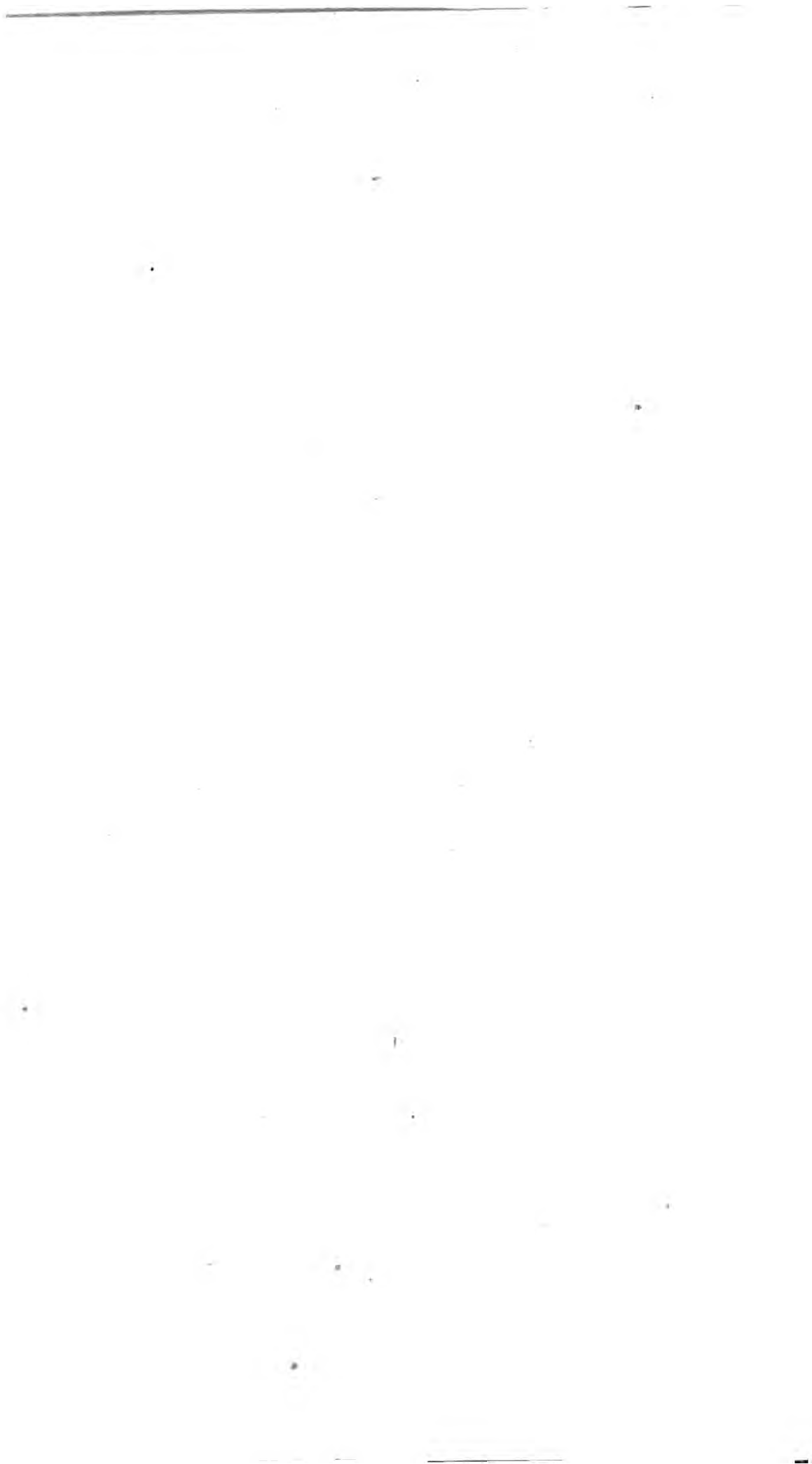
A'NANDACHANDRA VEDA'NTAVAGI'S'A.

VOL. 11.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE NEW SUNSKRIT, GANESA AND THE RA'MA'YANA
PRESSES.

1874.

तारुणमहाब्राह्मणम् ।

सायणाचार्यविरचितवेदार्थप्रकाशनामधय-
भाष्यसहितम् ।

—

श्रीआनन्दचन्द्रवेदान्तवागीशेन
परिशोधितं ॥

—

त्रयोदशाध्यायावधि समाप्तिपर्यन्त-
उत्तरोभागः ।

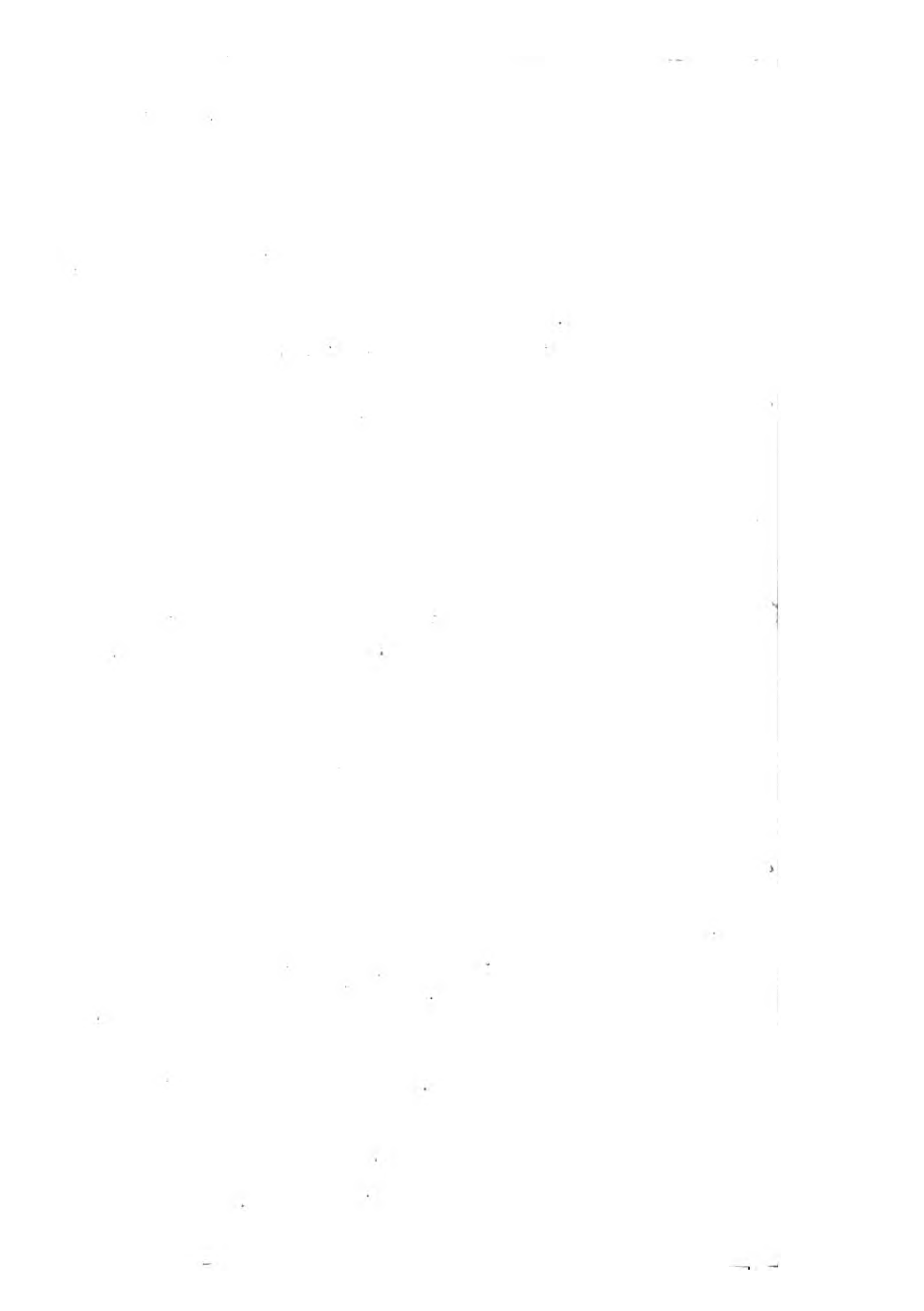
—

कलिकाता राजधान्यां

नूतनसंस्कृतयन्त्रे गणेशयन्त्रे रामायणयन्त्रे च
मुद्रितः ।

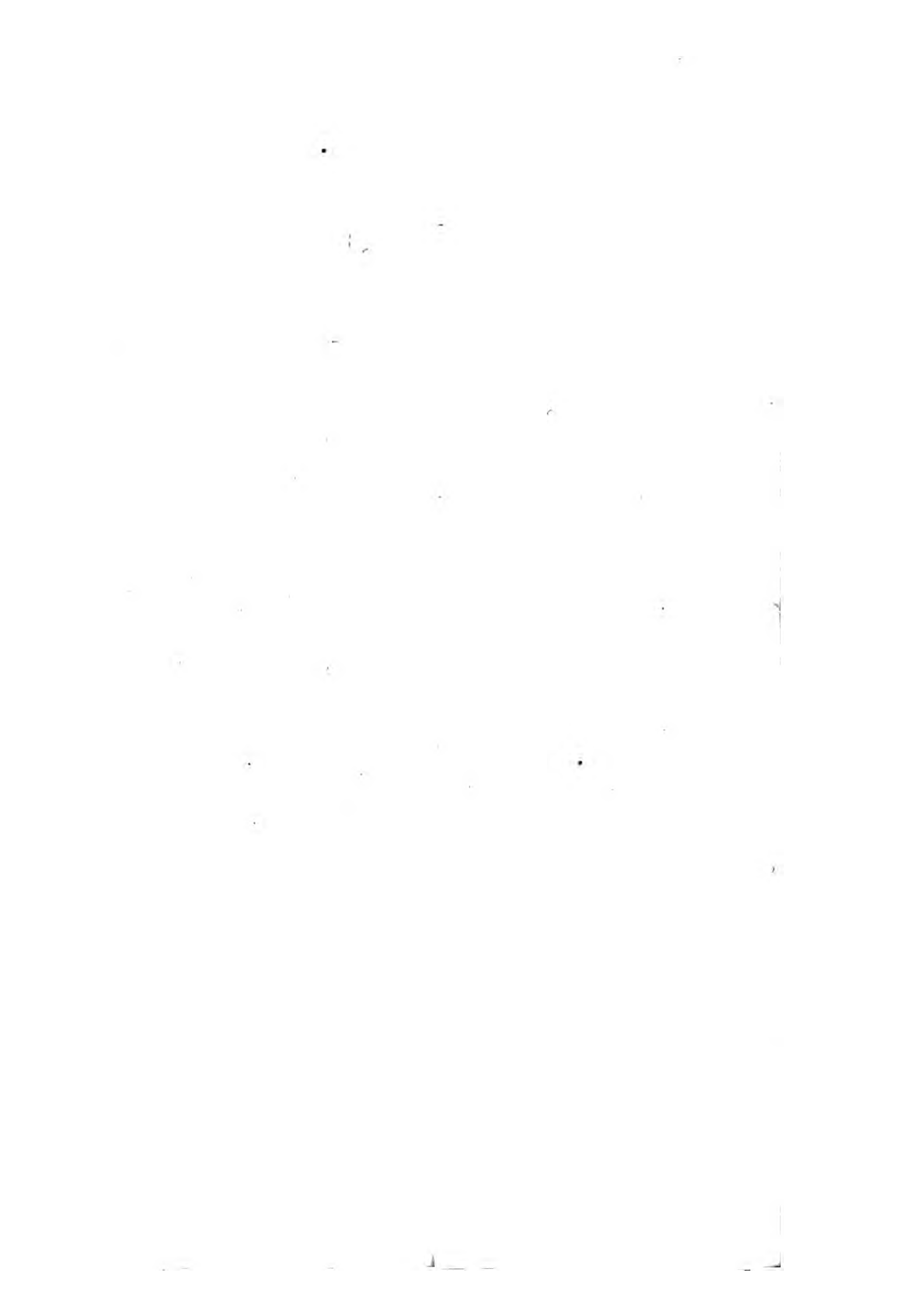
संवत् १९३० । खृ १८७४ ।

विज्ञापनम् ।

अस्य पूर्वस्मिन् भागे द्वादशाध्यायपर्यन्तो ग्रन्थोक्तस्तस्य विज्ञापनप्रकरणे ग्रन्थसमुदायस्य प्रतिपाद्यादिविषयउक्तोऽतोऽत्र तस्य पुनरुक्तेः प्रयोजनाभावः । अस्मिन्नुत्तरभागे तु त्रयोदशाध्यायमारभ्य पञ्चविंशाध्यायपर्यन्तो ग्रन्थशेषो वर्तते अतः केवलमत्र स्थानामध्यायानाम्मध्ये कस्मिन् किं विषयो वर्तते तदत्राभिधीयते । तत्र प्रथमतस्त्रयोदशाध्याये तावत् स्तोमकृत्त्यादिविधानं, चतुर्दशे तु छन्दोमस्तोमकृत्तिः, पञ्चदशे अष्टाचत्वारिंशस्तोमकृत्तिः, षोडशे अग्निष्टोमविकृतयः, सप्तदशे ब्राह्मयज्ञाद्यग्निहोत्रसमाप्तिः, अष्टादशे उपह्वय ऋतपेय शुनाशीर्य वैश्यस्तोम तौब्रसुंत वाजपेय राजसूयविधिः, जनविंशे क्रतुइन्द्रविधानं, विंशे अहीनादि कल्पनं, एकविंशे गर्गत्रिरात्रशेष चतूरात्र पञ्चरात्र सत्र वर्णनं, द्वाविंशे षड्रात्राद्येकादशरात्रपर्यन्त सत्र वर्णनं, त्रयोविंशे द्वादशरात्रादि द्वात्रिंशद्रात्र क्रतु वर्णनं, चतुर्विंशे त्रयस्त्रिंशद्रात्रमारभ्य संवत्सर पर्यन्तानि सत्राणि, पञ्चविंशाध्याये तु आदित्यपृष्ठायनादि सहस्र संवत्सरसत्रान्तोनिरूपित इति ।

माघ १७६५ शक ।

श्रीगणेशाय नमः ।

तारुण्यमहाब्राह्मणं ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

—०()०—

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं व्यूढद्वादशाहमध्यवर्त्तिनो दशरातस्यादितश्चतुर्णा-
मङ्गां स्तोमकृप्तिः प्रदर्शिता अथ पञ्चमस्याहः स्तोमकृप्तिं
विधातुकामः तावद्विष्णवमानस्याद्यं स्तोतीयं त्वचं दर्शयति ।

गोवित् पवस्व वसुविद्विरण्यविदिति पञ्चम-
स्याहः प्रतिपद्भवति ॥ १ ॥

प्रतिपद्यते प्रारभ्यते अनयेति प्रतिपत् यद्यप्यत्र प्रतिपदिति
एकैव ऋक् प्रतीयते तथापि त्वचसूक्तानामादिग्रहणेन विधि-
रनादेश इति परिभाषितत्वात् एतदादिकस्तृच एव ग्राह्यः
अयं त्वचः पञ्चमस्याहः शाक्करष्टस्य त्रिणवस्तोमस्य यदाद्यं
वद्विष्णवमानस्तोत्रं तस्य प्रारम्भो कार्य्य इत्यर्थः ॥ १ ॥

अस्मिन्नहनि अस्य त्वचस्य सङ्गतिमाह ।

गोविद्वा एतद्वसुविद्विरण्यविद्यच्छक्यः ॥२॥

सोमः अस्मिन्नहनि होतुः पृष्ठस्तोत्रशक्यः स्तोत्रीया अत एतत् पञ्चममहः शाकरं शक्यं इति यत् एतद्गोविद्देगवान् लम्भकं तथा हिरण्यवित् द्विविधं हिरण्यं रजतं सुवर्णञ्च तस्य लम्भकं तथा वसुवित् अनेकेषामपि वसूनां मणिमुक्तादीनां धनानां लम्भकं तस्मादेतैः पदैः शक्यं एव पशुशब्दसामान्यादुच्यन्ते तास्य पञ्चमेऽहनि सङ्गता इति तद्वा गोवित् इत्यादिलिङ्गवतस्तृचस्य तेनाङ्गा सङ्गतिः ॥ २ ॥

ननु शकरीणाङ्गं हिरण्यादिलम्भकत्वमिति तत्राह ।

पशवः शक्यः सर्वं पशुभिर्विन्दते ॥ ३ ॥

शक्यः पशवः पशुरूपाः पशुत्वञ्चोपपादयिष्यामः पशुभिरप्यपेक्षितं सर्वं धनं विन्दते पुरुषो लभत इति प्रसिद्धं तस्मात् शकरीणां गवादिलम्भकत्वमुपपन्नं ॥ ३ ॥

अथास्मिन् त्वचे लिङ्गान्तरं प्रदर्श्यानुगुण्यमाह ।

त्वञ् सुवीरो असि सोम विश्वविदित्येष वाव सुवीरो यस्य पशवस्तदेव तदभिवदति ॥ ४ ॥

त्वं सुवीर इति अस्मिन् त्वचे सुवीरशब्दो दृश्यते यजमानस्य पशवः वसुभूता एष एव सुवीरः शोभनवीर्यवान् पञ्चमस्याहो-

ऽनुष्ठातुश्च पशवो भवन्ति शक्नोरीणां पश्वात्मकत्वात् यदेतदहः-
सम्बन्धि पशुमत्त्वं तदेव तत् सुवीरशब्दोपेतं मन्त्रवाक्यमभिवदति
अभिलक्ष्य प्रतिपादयति ॥ ४ ॥

अथ लिङ्गान्तरं प्रदर्शय सङ्गतिमाह ।

तास्ते क्षरन्तु मधुमद्भृतम्पय इति मधुमद् घृतं
पयः पशवः क्षरन्ति तदेव तदभिवदति ॥ ५ ॥

तथा तस्मिन् षडे तास्ते क्षरन्त्विति पादः श्रूयते पशवश्च
मधुमत् माधुर्यवत् घृतं क्षरणशीलं पयः क्षरन्ति श्रावयन्ति
पशवश्च शक्नो इत्युक्तं ताश्च पञ्चमेऽङ्गनि सङ्गता इति तन्मन्त्र-
वाक्यं तदेव तदभिवदति ॥ ५ ॥

अथानुरूपार्थं द्वितीयं षडं विधत्ते ।

पवमानस्य विश्वविदित्यनुरूपो भवति ॥ ६ ॥

अथमनुरूपार्थो वहिष्पवमानस्य द्वितीयस्तृच इत्यर्थः ॥६॥

विश्वविदित्यस्य षडस्य तात्पर्यं दर्शयन्क्ला सङ्गतिमाह ।

विश्वमेव तद्विज्ञमभिवदति विश्वं हि पशुभि-
र्विन्दते ॥ ७ ॥

तद्विश्वविदिति षडं विश्वं सर्वमेव विज्ञं भोगसाधनमभि-
वदति विश्वञ्च तद्विज्ञं वेदनीयं सम्प्रनीयमिति व्युत्पत्त्या शक्नोऽर्था-

त्सकैः पशुभिश्च विश्वं सर्वं वित्तं विन्दते लभते हि हेतौ हि
यस्मादेवं तस्मादेव तत्कालेऽहनि अयं तृचः सङ्गत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ पादान्तरमनूद्यानुगुण्यं दर्शयति ।

प्रते सर्गा असृक्षतेति सृष्टानीव ह्येतर्ह्यहानि ॥८

असृक्षतेति भूतकालसम्बन्धयं लेट् सृष्टैर्भूतकालः सम्बद्धः
प्रतीयते एतर्हि एतस्मिन् काले अहानि च सृष्टानीव हि अनु-
ष्ठानेनोत्पादितान्येव खलु अतः पूर्वेषां चतुर्णामह्नां निष्पन्न-
त्वात् तस्मादस्मिन्नहनि भूतकालसम्बन्धिसृष्टिलिङ्गकतचो योग्य-
इत्यर्थः ॥ ८ ॥

पूर्वेष्वहःस्विव अनुरूपद्वितीयतृचस्य संज्ञां ब्रूवन् तद्वेदन-
फलञ्च प्रतिपादयन् प्रथमद्वितीयौ तृचौ संयुज्य विशिष्टफलहेतु-
तामाह ।

पूर्वमु चैव तद्रूपमपरेण रूपेणानुवदति यत्पूर्वञ्
रूपमपरेण रूपेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्वमनु-
रूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद स्तोत्रीयानुरूपौ
तृचौ भवतः प्राणापानानामवरुध्यै ॥ ९ ॥

एतत् पूर्वमेव व्याख्यातं ॥ ९ ॥

अथ तस्यापि बहिष्पवमानस्य स्तोत्रीयानुरूपतृचद्वयाद्दूर्ध्वं
सप्तर्चद्वयं विधत्ते ।

सप्तर्षौ भवतश्छन्दसां धृत्यै ॥ १० ॥

एकं सप्तर्षं प्रथमं सूक्तं प्रसोमासो अधत्विषुरिति द्वितीयं
सप्तर्षं सूक्तं प्रकविरिति एतौ सप्तर्षौ काव्यौ तत् छन्दसां
गायव्यादीनां सप्तसंख्यानां धृत्यै धारणाय भवति ॥ १० ॥

अथ सप्तर्षद्वयादूर्ध्वं चतुर्ऋचं विधत्ते ।

चतुर्ऋचो भवति प्रतिष्ठायै ॥ ११ ॥

चतस्र ऋचो यस्मिन् असौ चतुर्ऋचः पदं वयं न इत्यादीनां
चतसृणामृचां सद्यो भवतीत्यर्थः तच्च चतुर्ऋचस्य करणं प्रति-
ष्ठायै ॥ ११ ॥

अथ चतुर्ऋचादूर्ध्वं यासो धानामधुसुत इति त्वचसूक्तं विधत्ते ।

त्वच उत्तमो भवति येनैव प्राणेन प्रयन्ति तम-
भ्युद्यन्ति त्रिणव एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै पुष्ट्यै
त्रिवृदा एष पुष्टः ॥ १२ ॥

त्रोण्यृचान्नवकानि यस्मिन् स त्रिणवः स एव स्तोमोऽस्य
बहिष्प्रवमानस्य स्तोत्रस्य भवति प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठार्थं त्रयाणां
नवकानां पादत्रयसाम्यात् पादत्रययुक्तस्य फलकादेर्लोके प्रति-
ष्ठानदर्शनात् त्रिणवस्य प्रतिष्ठाहेतुत्वं तथा पुष्ट्यै पुष्टिरभिवृद्धिः
तत्प्राप्तिश्चायं त्रिणवस्तोमकृत एतत् त्रिवृद्वै सनवकालक-

त्रिवृतस्तोम एव खलु पुष्टः त्रिरभ्यासेनाभिवृद्धः एष त्रिणव-
स्तोमाख्यो भवति अतः त्रिणवस्य पुष्ट्यात्मकत्वात् पुष्टिहेतुत्व-
मिति ॥ १२ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ प्रथमस्याज्यस्तोत्रस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

तव श्रियो वर्धस्येव विद्युत् इत्याग्नेयमाज्यं भव-
ति ॥ १ ॥

तव श्रिय इति त्वचः आग्नेयमग्निदैवत्वमाज्यं आज्यस्तोत्रं
भवति ॥ १ ॥

तस्य त्वचस्य पञ्चमेनाह्ना सङ्गतिमाह ।

श्रीर्वै पशवः श्रीः शक्र्यस्तदेव तदभिवदति ॥२॥

श्रीर्वै सम्पद्रूपा एव पशवः लोके हि पशुमान् श्रीमानिति
व्यपदिश्यते अतः शक्र्योऽपि श्रीः श्रीरूपाः ताश्च पञ्चमेनाह्ना
सम्बद्धा अतः श्रिय इति श्रीशब्देन युक्तं मन्त्रवाक्यस्य पञ्चमे-
नाह्ना सम्बद्धं शक्र्यइति तत् यदेवाभिवदति ॥ २ ॥

अथ लिङ्गान्तरमनूद्यानुगुण्यमाह ।

अग्नेश्चिकित्त उपसामिवेतय इतीतानीव ह्येत-
र्ह्यहानोत्याते यतन्ते रथ्यो यथा पृथगित्येव ह्येतर्ह्य-
हानि यतन्ते ॥ ३ ॥

आतेयतन्त इति अस्मिन् पदे दृश्यते बलीप्रयत्न इति धातुः
एतर्ह्येतस्मिन् काले अहानि प्रथमद्वितीयादीन्यनुष्ठितान्यहा-
नि एव आ इव आयतनं इति फलमभिलक्ष्य प्रयतन्त इव प्रयत-
मानानीव भवन्ति यस्मादुपस्पृष्टयतिधातुयुक्तसृचोऽस्मिन्नहनि
विनियोगानुगुण इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ द्वितीयस्याज्यस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

पुरूरुणाचिद्धस्त्यवो नूनं वां वरुणेति मैत्राव-
रुणां यद्वै यन्नस्य दुरिष्टं तद्वरुणो गृह्णाति तदेव तद-
वयजति ॥ ४ ॥

पुरूरुणेति त्वचः मैत्रावरुणं मित्रावरुणदेवताकं द्वितीय-
माज्यस्तोत्रं भवति एवं वरुणस्य देवस्य प्रकाशनद्वारा तदेव
यत् यन्नसम्बन्धि दुरिष्टन्तदवयजति निरस्यति ॥ ४ ॥

अथ तृतीयमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

उत्तिष्ठन्नोजसा सहेत्यैन्द्रं ॥ ५ ॥

उत्तिष्ठन्निति त्वचस्यैन्द्रं इन्द्रदेवत्वं तृतीयमाज्यस्तोत्रं भवति
॥ ५ ॥

अथैतस्य उत्तिष्ठन्नित्यादिपदत्रयस्य तात्पर्यं दर्शयन् सङ्ग-
तिमाह ।

पञ्च वा ऋतव उत्थानस्य रूपमोजसा सहेत्यो-
जसैव वीर्येण सहोत्तिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

अस्मिन् पादे उत्तिष्ठन्त्विति पदेन उत्थानं उद्गत्यावस्थानं
प्रतीयते तस्य चोत्थानस्य च सन्ध्याद्याः पञ्चर्तवः रूपं ऋतुवि-
शेषे हि सर्वमोषधिवनस्पत्यादिकं उद्गच्छत्युत्तिष्ठति अत उत्थानं
वशन्ताद्यृतुपञ्चकं तस्मादस्याहःपञ्चमत्वेन पञ्चसंख्यायोगात्
तत्प्रतिपादकेनोत्तिष्ठन्त्विति पदेन युक्तस्तृचोऽस्मिन्नहनि सङ्गतः
अपि च ओजसा सहेत्यपि स च दृश्यते ततश्च ओजसैव बलात्म-
नैव वीर्येण सहोत्तिष्ठन्ति उच्यताः सर्वेभ्योऽधिकाभवन्ति ॥ ६ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

इन्द्राग्नी युवामिम इति राथन्तरमैद्राग्नं ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नीयुवामिम इति तृचोराथन्तरं रथन्तरसाम्नः सम्बन्धि
ऐन्द्राग्नं इन्द्राग्निदेवताकं चतुर्थमाज्यस्तोत्रं भवति कथमस्य
रथन्तरसम्बन्ध उच्यते इन्द्राग्नी आगतं सुतमिति राथन्तरेऽहनि
चतुर्थमाज्यं तत्र चेन्द्राग्नी इति सम्बोधनेनाभिमुखीकृत्य आग-
मनं सोमपानञ्च तयोः प्रार्थ्यते अस्मिन् तृचेऽपि तादृश एवार्थः
इति अर्थसामान्यात् अस्यापि राथन्तरत्वं ॥ ७ ॥

नन्वेतत् शक्ररष्ट्रं पञ्चममहः न रथन्तरष्ट्रं कुतोऽस्मिन्न-
हनि राथन्तरस्येन्द्राग्नस्य सङ्गतिरिति तत्राह ।

रथन्तरमेतत्परोक्षं यच्छकृत्यो राथन्तरमेव तद्रू-
पनिर्द्द्योतयति स्तोमः ॥ ८ ॥

यच्छकृत्यः शाक्रं साम एतत्परोक्षं परोक्षेण रूपान्तरेण
वर्त्तमानं रथन्तरं रथन्तरादुत्पन्नत्वात् तदुत्पत्तिश्चैतरेयके समा-
न्वाता वृहच्च वा इदमग्रे रथन्तरमिति प्रक्रम्य वैराजवैरू-
पयोः सृष्टिसुक्ता ते द्वे भूत्वा वृहच्च वैराजञ्च रथन्तरञ्च वैरूप-
श्चान्यमन्येतां तद्रथन्तरं गर्भमधत्त तच्छाक्रमसृजतेति तस्माद्र-
थन्तरमेव रथन्तरसम्बन्धेव तद्रूपं निर्द्द्योतयति प्रकाशयति स्तो-
मश्च तेषु चतुर्ष्वान्येषु पूर्वोक्त एव त्रिणवः कार्यः वहिष्यवमा-
वादीनां पञ्चानां प्रातःसवनिकानामेषां स्तोत्राणां इत्थं ह्यस्तो-
त्रीया एव विहिता प्राकृतमेव गायत्रसामसु गातव्यं अन्व-
स्थानुपदेशादिति बोद्धव्यम् ॥ ८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशोऽध्यायः

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ माध्यन्दिनस्य पवमानस्य त्रयः स्तोत्रीयास्तृचाः तत्र
प्रथमं दर्शयति ।

अर्षासोमद्युमत्तम इति विष्णुमत्यो गायत्रो
भवन्ति ॥ १ ॥

सोमा अर्षन्तु विष्णव इति दर्शनाच्छ्रितिन्यायेन अर्षा सोमे-
त्याद्यास्तिस्रोऽपि विष्णुमत्यं गायत्रञ्चोभयं स्तोत्र्यो गायत्री-
हृन्दस्का एता माध्यन्दिनस्य पवमानस्याद्या भवन्ति ॥ १ ॥

विष्णुमत्यं गायत्रञ्चोभयं स्तौति ।

ब्रह्म वै गायत्री यज्ञो विष्णुर्ब्रह्मण्येव तद्यज्ञं
प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥

ब्रह्म ब्राह्मणजातिरेव गायत्री प्रजापतेर्मुखात्सहोत्पत्तेः
यज्ञश्च विष्णुर्त्र्यपनशीलत्वाद्विष्णुशब्दाभिधेयस्तत्तथा सति गा-
यत्रीस्तोत्रीयाः कुर्वन् ब्रह्मणि ब्राह्मणजातावेव यज्ञं प्रतिष्ठा-
पयति ॥ २ ॥

अथ त्वचान्तरं तस्य पवमानस्य दर्शयति ।

सोम उष्वाणस्तोत्रभिरिति सिमानां रूपं स्वेनै-
वैतास्तद्रूपेण समर्द्धयति ॥ ३ ॥

सोम उष्वाण इति त्वचः स्तोत्रीयः माध्यन्दिनपवमानस्य
तस्मिंश्च आनूपे गोमान् गोभिरक्षा इति गावः प्रतीयन्ते तच्च
सिमानां शक्ररीषामस्मिन्नहनि पृथ्व्यभूतानां रूपं तासां पश्वा-

तकत्वात् पशवः शक्यं इति च्यान्नातं तत्तस्मात्त्वेन स्वकीयेनैव
रूपेण एताः सिमाः शकरीः समर्हयति समृद्धाः करोति ॥ ३ ॥

अथ तृचान्तरं विधत्ते ।

यत्सोमचित्त्वमुक्थ्यामिति गायत्राः सत्वस्त्रिष्टुभो-
रूपेण तस्मात् त्रिष्टुभां लोके क्रियन्ते ॥ ४ ॥

यत्सोमचित्त्वमिति माध्यन्दिनपवमानस्यान्वसृचो भवति
तत्रत्या ऋचो गायत्र्यक्षरसंख्यया गायत्रीचन्द्रस्काः सत्यो भव-
न्वस्त्रैष्टुभेनैव रूपेण वृषणशब्दयोगात् त्रिष्टुभो भवन्ति यस्मा-
देवं तस्मात्त्रैष्टुभां लोके स्थाने क्रियन्ते स्तोत्रीयात्वेन विधीयन्ते
प्रकृतौ हि माध्यन्दिनपवमासस्यान्वस्य त्रिष्टुप्स्थानत्वं ॥ ४ ॥

अथ अर्षा सोम दुमत्तम इति विहिते प्रथमे तृचे पूर्ववद्गा-
यत्रं साम विधाय तदितिकर्त्तव्यताप्रतिपादकं ब्राह्मणञ्चाति-
दिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ५ ॥

नतमेतत् ॥ ५ ॥

अथास्मिन् तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

यएवं भवति पशवो वै यएवं पशूनामवरुध्यै ॥ ६ ॥

यएवाख्यं साम गायत्र्यानन्तरं अस्मिन्नेव तृचे गातव्यं तच्च

यखं पशवो वै पशव एतत्साधनत्वात् तस्माद्यखमानं पशूना-
मवरुध्या अवरोधनाय प्राप्यै भवति ॥ ६ ॥

अथास्य सान्नो गाने सान्तत्यं विधत्ते ।

सन्ततं गायति यज्ञस्य सन्तत्यै ॥ ७ ॥

सन्ततमविच्छिन्नं गायति यज्ञस्य सन्तानार्थं सामान्तरेषु
हि प्रत्यृचं प्रस्तावादिभक्तिपञ्चकस्य सम्पूर्णस्य सान्नो गानात्
विच्छेदो भवति अतः तु प्रथमायामेव प्रस्तावभक्तिं कृत्वा उत्त-
रयोः प्रस्तावभक्तिमकृत्वा गानात् सान्नः सान्तत्यं भवति उत्त-
रयोः प्रस्तावभक्तिलोपार्थमतः योनिभूते सान्नि त्वे यखस्य गानं
इतरथा सामान्तरवदेकस्यामेकगानं स्यात् एतच्च सूत्रकृता
सन्तनिचोद्यमानमेकैकस्यां सर्वमित्यादिना प्रपञ्चितं सन्ततं
गायतीति च भक्तिलोपदर्शनादिति च वदता सूत्रकृता यख-
सन्तनिनोरुत्तरयोः प्रस्तावभक्तिलोप एवाभिप्रेत इति अयमे-
वार्थो गम्यते ॥ ७ ॥

अथास्य सान्नः सम्बन्धिनीडाविभक्तिमनूद्याह्वा सङ्गतिमाह ।

अध्यर्द्धेडं तथाह्येतस्याहोरूपं ॥ ८ ॥

इट् इडेत्येवं रूपा अध्यर्द्धेड्वा यस्मिन् तदध्यर्द्धेडं एतत्
यखं तथा हि तादृशमेव खत्वेतस्य पञ्चमस्याङ्गो रूपं अध्यर्द्धेडं
पञ्चमस्येति हो इडाविभक्तिरनुक्रान्ता ॥ ८ ॥

अथास्मिन्नेव तृचे पुनरावृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

शाकलं भवति ॥ ९ ॥

शाकलाख्यं अर्षा सोमेत्यस्मिन्नेवावृत्ते तृचे गेयं ॥ ९ ॥

तदेतत्प्रतिष्ठाहेतुरिति स्तौति ।

एतेन वै शकलः पञ्चमेऽहनि प्रत्यतिष्ठत्प्रतिति-
ष्ठति शाकलेन तुष्टुवानः ॥ १० ॥

एतेन खलु एतेन साम्ना पुरा शकलऋषिः दाशरातिके
पञ्चमेऽहनि प्रत्यतिष्ठत् अनेन साम्ना खुत्वा पुत्रपश्वादिभिः
प्रतिष्ठितोऽभवत् तस्मादिदानीन्तनोऽपि शाकलेन खुवन् प्रतिष्ठां
लभते ॥ १० ॥

अथास्मिंस्तृचे पुनरावृत्ते पुनः सामान्तरं विधत्ते ।

वार्षं भवति ॥ ११ ॥

दृशेन दृष्टं साम वार्षं अर्षा सोमेत्यस्मिन्नेव तृचे स्तोतव्यं ॥ ११ ॥

अथोक्तऋषिसम्बन्धं तदाख्यायिकया प्रदर्शयन् सर्वकाम-
प्राप्तिसाधनतयैतत् स्तौति ।

दृशो वैजानस्वरुणस्य त्रैधात्वस्यैच्चाकस्य पुरो-
हित आसीत्स ऐच्चाकोऽधावयत् ब्राह्मणकुमारः

रथेन व्यच्छिनत्सु पुरोहितमववीत्तव मा पुरोधायामिदमीदृगुपागादिति तमेतेन साम्ना समैरयत्तद्वाव स तर्ह्यकामयत कामसनि साम वार्शं काममेवैतेनावरुन्धे ॥ १२ ॥

विजानस्य पुत्रो वृशो नाम कश्चिद्वृषिः स ऐच्छाकस्य इच्छाकुकुलजस्य तैधात्वस्य तिधातुः पुत्रस्य व्यरुणस्य एतन्नान्नो रात्रः पुरोहितः पुरोधा आसीत् स च ऐच्छाको राजा रथवाहनाश्वानधावयत् शीघ्रं गमयत् पथो मध्ये व्यवस्थितं कश्चिद्ब्राह्मणकुमारं ब्राह्मणपुत्रं रथेन रथावयवेन चक्रेण व्यच्छिनत् विच्छिन्नावयवमकरोत् स कुमारः पुरोहितं वृशमववीत् तव पुरोधायां पौरोहित्ये वर्त्तमाने मां इदानीं ईदृक् एवं रूपं हिंसनं उपागात् प्राप्नोदिति एवमुक्तवन्तं एतेन वार्शेन साम्ना समैरयत् सङ्गतावयवमकरोत् तद्वाव तत् खलु तर्हि तस्मिन् काले स ऋषिरकामयत यस्मादेवं तस्माद्वार्शं साम कामसनि कामप्रदं अतोऽनेन सुवन् एतेन साम्ना अभिलषितं सर्वमेव काममेति कामयितव्यं फलं अवरुन्धे लभते ॥ १२ ॥

अस्मिन् साम्नि अर्धर्द्धोपास्थाने इडानादेश इति सूत्रकारेण अर्धर्द्धेडा आदिष्यत इत्युक्तं तस्मात् सिद्धवत् अस्मिन्नहनि अनुरूपं दर्शयति ।

अर्धर्द्धेडं तथाह्येतस्याहोरूपं ॥ १३ ॥

उपास्थाने आदिष्ट इट् इडेति एवं ब्रूयात् अथ्यद्वा इडा
यस्य तत्तथोक्तं तथा खल्वेतस्य पञ्चमस्याह्नो रूपं प्रागुक्तं ॥१३॥

अथान्यस्मिन् त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

मानवं भवति ॥ १४ ॥

मनुना वृष्टं साम मानवन्तत् सोम उष्वाणः सोढभिरिति
विवक्षिते त्वचे गातव्यं ॥ १४ ॥

अथैतत् स्तौति ।

एतेन वै मनुः प्रजातिं भूमानमगच्छत्प्रजायते
बहुर्भवति मानवेन तुष्टुवानः ॥ १५ ॥

एतेन खलु साम्ना पुरा मनुः प्रजातिं प्रजोत्पत्तिभूमानं
अतिशयेन बहुत्वञ्चागच्छत् तस्माद्दद्यतनोऽपि मानवेनानेन
साम्ना सुवन् प्रजायते पुत्रपौत्रेणोत्पद्यते ततो बहुपुत्रादिभि-
रनेकविधश्च भवति ॥ १५ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे पुनरावृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

आनूपं भवति ॥ १६ ॥

आनूपेन वृष्टं सामानूपं तत्सोम उष्वाण इति त्वचे गेयं
भवति ॥ १६ ॥

अथैतत्प्रशुबाहुल्यमिति स्तौति ।

एतेन वै वधप्रश्व आनूपः पशूनां भूमानमाश्रुत
पशूनां भूमानमश्रुत आनूपेन तुष्टवानः ॥ १७ ॥

आनूपो अनूपस्य पुत्रः वधप्रश्वारख्य ऋषिरेतेन साम्ना पुरा
पशूनां भूमानं बद्धलत्वं आश्रुत प्राप्नोत् अतोऽद्यतनोऽप्यानूपेन
सुवन् पशूनां बद्धलत्वं प्राप्नोति ॥ १७ ॥

अथास्त्रिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

वाम्नं भवति ॥ १८ ॥

वन्नेण दृष्टं साम वाम्नं तत् सोम उष्याण इत्यस्त्रिंस्तृचे
आदत्ते गेयं ॥ १८ ॥

अथ संज्ञयैवैतत्साम प्रशस्तं तेन चाह एव प्रशंसा कृता
भवतीत्याह ।

सामार्षयेण प्रशस्तं यं वै गां यमश्वं यं पुरुषं प्र-
शंसन्ति वाम इति तं प्रशंसन्त्यहरेवैतेन प्रशंस-
सन्ति ॥ १९ ॥

एतत्साम आर्षयेण ऋषिसम्बन्धेन प्रशस्तं प्रेष्ठं लोके यं गां
यमश्वं यं पुरुषं प्रशंसन्ति सुवन्ति लौकिकाः तं वाम इति
त्रैश्ववाचकेन वामशब्देन प्रशंसन्ति तस्मादिदं साम रेफविकृत-
वामशब्दाभिधेयत्वात् प्रशस्तं अनेन साम्ना अहरेव दाशरातिकं
पञ्चममिदमहरेव प्रशंसन्ति ॥ १९ ॥

आम्बाने ह्यर्द्धोपास्थाने पूर्ववदादिष्टामध्यर्द्धं सिद्धवदनूद्य
अह्ना सारूप्यं दर्शयति ।

अध्यर्द्धं तथा ह्येतस्याहो रूपं ॥ २० ॥

गतमेतत् ॥ २० ॥

अथास्मिन्नेव तृचे गेयं सामान्तरं दर्शयति ।

त्रिणिधनमाग्नेयं भवति प्रतिष्ठायै ॥ २१ ॥

त्रीणि निधनानि यस्य तत्रिणिधनमाग्नेयं अग्निसम्बन्धि
एतत् संज्ञं साम सोम उष्वाण इति तृचे गेयं तच्च निधनत्रय-
वत्त्वेन त्रित्वसंख्यायोगात् प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय साम्येनावस्था-
नाय भवति लोकेऽपि त्रिपदाः फलकादयः प्रतिष्ठिता दृश्यन्ते
तानि त्रीणि निधनानि यस्य साम्नो योन्यां प्रसोम देव वीतय
इत्यस्यां प्रदर्शयति आ ३ १ उवा २ ३ णा २ ३ ४ सा नद्धा ३
१ उवा २ ३ सू २ ३ ४ ताम् ॥ २१ ॥

अथोक्तमग्निसम्बन्धं प्रदर्शयन् तेजोब्रह्मवर्चसप्रापकत्वेनै-
तत्साम प्रशंसति ।

अग्निः सृष्टो नोददीप्यत तं प्रजापतिरेतेन सा-
म्नोपाधमत् स उददीप्यत दीप्तिश्च वा एतत्साम ब्रह्म-
वर्चसञ्च दीप्तिञ्चैवैतेन ब्रह्मवर्चसञ्चावरुन्धे ॥ २२ ॥

अग्निः प्रजापतेर्मुखात् सृष्ट उत्पन्नः नोददीप्यत ऊर्ध्वं
 नाज्वलत् तमग्निं प्रजापतिः स्रष्टा एतेन साम्ना साधनेन उपा-
 धमत् वायुना प्राज्वलत् धमा शब्दाग्निसंयोगयोरिति धातुः
 सोऽग्निरुददीप्यत ऊर्ध्वदीप्तोऽभूत् तस्मादेतत्साम दीप्तिसाधन-
 त्वाद्दीप्यात्मकं तथा ब्रह्मवर्चसञ्च अतएतेन दीप्तिब्रह्मवर्चसोभय-
 रूपेण साम्ना यजमानः दीप्तिं शरीरतेजश्चैव ब्रह्मवर्चसं श्रुता-
 ध्ययनादिजन्यब्राह्मतेजश्चावरुन्धे प्राप्नोति ॥ २२ ॥

अथ यत् सोमचित्तमिति विहिते त्वचे गातव्यं साम दर्श-
 यति ।

शैशवं भवति ॥ २३ ॥

शिशुना दृष्टं साम शैशवं तद्यत् सोम चित्तमिति त्वचे
 गातव्यं ॥ २३ ॥

अथैतत्साम यज्ञहेतुरिति विवक्षुस्तदर्थमाख्यायिकामाह ।

शिशुर्वा आङ्गिरसो मन्त्रकृतां मन्त्रकृदासीत् स
 पितृन् पुत्रका इत्यामन्त्रयत् तं पितरोऽब्रुवन्धर्म-
 कुरोषि यो नः पितृन् सतः पुत्रका इत्यामन्त्रयस
 इति सोऽब्रवीदहं वाव पितास्मि यो मन्त्रकृदस्मीति
 ते देवेष्वष्टच्छन्त ते देवा अब्रुवन्नेष वाव पिता यो

मन्त्रकृद्दिति तद्वै स उदजयदुज्जयति शैशवेन तुष्टु-
वानः ॥ २४ ॥

शिशुर्नामाङ्गिरसः अङ्गिरोगोत्र ऋषिः मन्त्रकृतां मन्त्रस्य
कर्तृणां तथा महात्मनान्तर्हितानाम्मन्त्राणां द्रष्टृणाम्मध्ये मन्त्र-
कृत् मन्त्रस्य कर्त्ता अतिशयेन मन्त्रस्य द्रष्टासीत् स च विद्याति-
शयेन दृष्टः सन् पितृन् स्वकीयान् इत्यामन्त्रयत् पुत्रा एव पुत्र-
का इत आगच्छतेति आमन्त्रणमाह्वानं कृतवान् एवमामन्त्रणा-
नन्तरं शिशुं पितरोऽब्रुवन् कथमिति हे शिशो त्वमधर्म्ममत्यर्थं
करोषि यत् त्वं पितृन् तव पितृभूतान् सतो भवतः नोऽस्मान्
पुत्रका इति वैपरीत्येनामन्त्रयस इति एवं तैरुक्तः सन् स पुन-
रब्रवीत् अहं वाव अहमेव युष्माकं पितास्मि भवामि योऽहं
मन्त्रकृन्मन्त्रकर्त्ता द्रष्टास्मोति अतः सोऽहमेव पितास्मीति एवं
परस्परं विवदमानाः ते देवेष्वष्टच्छन्त विवादनिर्नेतृषु देवेषु
सत्सु प्रश्नं कृतवन्तः अस्माकमध्ये कोवा पिता के पुत्रा इत्येवं
ष्टक्यमानास्ते देवाः युष्माकमध्ये यो मन्त्रकृत् एष एव पिता
अन्ये पुत्रा इति तत्ततोऽनन्तरं स आङ्गिरसः शिशुरुदजयत्
उत्कर्षेण जितवान् तस्मादद्यतनोऽपि शैशवेन साम्ना सुवन्
उज्जयति उत्कृष्टञ्जयति ॥ २४ ॥

अथाधारभूतानामृचां कृन्दःसंख्याद्वारेण प्रशंसति ।

गायत्रीषु स्तुवन्ति प्रतिष्ठायै ब्रह्मवर्चसाय येनैव
प्राणेन प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ २५ ॥

गायत्रीषु त्रिपदासु यत् सोमचित्तमित्याद्यासु शैशवेन
 सुवन्ति तत्प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय ब्रह्मवर्चसाय च भवति गाय-
 व्यास्त्रिपात्त्वेन प्रतिष्ठितत्वात् तेजोरूपतया ब्रह्मवर्चसहेतुत्वाच्च
 अस्य पवमानस्तोत्रस्य आद्यसृचो गायत्रत्वात् प्राणसंस्तुतः
 त्रिवृद्धै प्राणा इति हि ब्राह्मणं तथा येनैव प्राणेन प्रयन्ति
 पवमानस्तोत्रं प्रारभन्ते तमेव प्राणमभिलक्ष्य उद्यन्ति तत् स्तोत्रं
 परिसमापयन्ति ॥ २५ ॥

अथैतावाद्यन्तौ तृचौ गायत्र्यौ कथं माध्यन्दिनसवने सङ्ग-
 च्छेते त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनमित्याशङ्कयामाह ।

वृषण्वत्योगायत्र्यो भवन्ति तदु त्रैष्टुभाद्रूपान्त्रयन्ति
 स्तोमः ॥ २६ ॥

एताञ्चतः द्वैगता गायत्र्यो वृषण्वत्यो विष्णुशब्दयुक्ता भवन्ति
 विष्णुश्चेन्द्रस्यानुजः त्रैष्टुभा सह जातत्वादिन्द्रस्त्रैष्टुभः अतस्त्रि-
 ट्पुसम्बन्धिनो रूपान्त्रयन्ति नापगच्छन्ति त्रैष्टुभेन रूपेण यो-
 गात् त्रैष्टुभ एवेमा भवन्तीत्यर्थः एवन्नवसु सामसूक्तप्रकारेण
 प्रत्येकं तृचे क्रियमाणेषु यस्त्रिणवः स्तोमो निष्पद्यते स एव
 माध्यन्दिनपवमानस्य स्तोमः कार्यः ॥ २६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ होतुः दृष्टस्तोत्रनिर्वर्तकं शाक्करसाम विधित्सुस्तस्य
संज्ञाचतुष्टयं प्रदर्श्य निर्वर्त्ति ।

इन्द्रः प्रजापतिमुपाधावदृचं हनानीति तस्मा-
एतच्छन्दोभ्य इन्द्रियं वीर्यं निर्माय प्रायच्छदेतेन
शक्रुहीति तच्छकरीणां शकरीत्वं सीमानमभि-
नत्तत्सिमामह्यामकरोत्तन्मह्या महान् दोष आसीत्
तन्महानान्त्रः ॥ १ ॥

एवमावरकमसुरं हनानि हन्यामीति वदन् इन्द्रः पुरा
प्रजापतिमुपाधावत् उपागमत् तस्मा इन्द्राय प्रजापतिः एत-
च्छकरीणां कर्मिन्द्रियं बलं वीर्यं एतदहननक्षमं सामर्थ्यं छन्दोभ्यः
गायत्र्यादिभ्यः सकाशात् निर्माय सारत्वेनादाय प्रायच्छत् दत्त-
वान् एतेन वीर्येण एतं हन्तुं शकृहि शक्तो भवेति वदन् यस्मा-
च्छकृहीति प्रजापतिरवोचत् तस्माच्छकरीणां शकरीत्वं शक्त्यु-
त्पादकत्वात् शकृत् इति नाम सम्पन्नं आधाराधेययोरभेद-
विवक्षया शकरीशब्देन बद्धवचनान्तेन शकरीषु गातव्यं सामै-
वोच्यते आधारबद्धत्वाद्बद्धवचनं एवं प्रजापतिना दत्ते वीर्यं
सति तेन सीमानं एतासुरस्य शिरसो मध्यदेशमभिनत् इन्द्रो
विदारितवान् तत्तस्मात्सीमोभेदकत्वात् सिमा इति शकृत्

उच्यन्ते ततः सीम्नो भेदनानन्तरं मङ्गेप्रत्यनुकरणशब्दोऽयं एवं रूपं शब्दमकरोत् तत्तस्मादेतासां मङ्ग्या इति नाम सम्पन्नं ततो महान् घोषः शब्दश्चासीत् तन्महानान्त्र इति संज्ञा आसां जाता एतच्च संज्ञाचतुष्टयं आर्षेयेण प्रदर्शितं ऐन्द्रो महा-
तान्त्रः प्रजापतेर्वा विष्णोर्वा विश्वामित्रस्य वासिमा वा मङ्ग्या वा शक्योर्वेति एवम्भूतं शाकरं साम होतुः षष्ठतया कार्य-
मिति विधिरुन्नेतव्यः ॥ १ ॥

अथैतस्याधारभूताः शकरीः पादसंख्यया स्तौति ।

दिशः पञ्चपदा दाधारत्तून् षट्पदा कृन्दांसि
सप्तपदा पुरुषं द्विपदा ॥ २ ॥

इदमत्रावगन्तव्यं महानान्त्रीनाम्बुचां तिसृषां शकरीणा-
म्बुचां प्रत्येकं तयोदशपदा अभिधीयन्ते अतः प्रत्युचमादितो
द्वौ द्वौ पादौ मिलित्वा एकैकाद्विपदा शक्योर्वा बहिर्भूता तत-
स्त्रयः पादाः शिञ्जा शचीनामित्याद्याः सप्ताक्षराः शाकराः ततः
स्वर्णाशुरिति व्यूहेन पञ्चाक्षरः पादः धातुसंज्ञकः ततः प्रचेतन-
प्रचेतयेति पादो वत्ससंज्ञकः एतावपि पादौ शक्योर्वा बहिर्भूतौ
स्तोमवत् प्रयोज्यौ अथेन्द्रद्युम्नायन इति ऊषःसंज्ञकः पादः
शाकरः तत एवाहिशक्र इति पञ्चाक्षरः पादः पुरुषसंज्ञको
ऽशाकरः रायेवाजाय वज्रिव इत्याद्यास्त्रयः पादाः शकराः
अथायाहि पिव मत्स्वेत्यध्यास्यनामैकः पादः एवं प्रथमायाम-

धीतास्त्रयोदशपादाः तत्र शक्य्या अवयवभूताः सप्त अन्ये त्व-
शाकराः सोमवच्छकरीशेषतया प्रयोज्या इति प्रथमा शकरी
सप्तपदा जाता एवमुत्तरयोरपि शाकराशाकरविभागो ज्ञातव्यः
तदुक्तं सूत्रकारेण महानाम्नीः प्रकृत्य तासां प्रथमद्वितीये पादे
द्विपदास्त्रीणि शकराणि धातुर्वत्स ऊधस्तच्छाकरं पुरुष-
स्त्रीणि शाकराण्येवाम्बेति पदान्युत्तमानुद्बुध्यसेति तिसृणां
शकरीणामादित एकैका द्विपदा ततस्त्रयः शाकराः पादा-
स्ततो धातुर्वत्स औधश्चेत्येतत् संज्ञकास्त्रयःपादास्त्रय औधः
संज्ञः पादः शाकरस्ततः पुरुषसंज्ञक एकः पादोऽशाकरस्तत-
स्त्रयः पादाः शाकराः ततोऽध्यास्याश्चैकपदा उत्तमायान्तु शूरो
यो गोषु गच्छति सखासु शेवो अध्वयुरिति द्वावध्यासाविति
सूत्रार्थः अत्र निदानकारः अथैतासु महानाम्नीषु विप्रति-
पादयन्तीदं शाकरमिदमशाकरमित्यशाकरी प्रथमा द्विपदा
शकराणि त्रीणि पदानि धातुरशाकरः पञ्चाक्षरः स एष
कुतः कृतो भवति वत्सोऽशाकरोऽष्टाक्षरः ऊधः शाकरम-
ष्टाक्षरं पुरुषोऽशाकरः पञ्चाक्षरः शाकराण्येव त्रीणि पराणि
पदानि अध्यास अशाकरोष्टाक्षर इति नन्वेवमेतास्त्रिसोऽपि
शक्य्याः सप्तपदा जाताः कथं पञ्चपदा षट्पदेति व्यवहारः
उच्यते प्रातिलोम्येनेयं सुतिः द्वितीयासम्बन्धो सनः स्पर्षद-
तिद्विष इत्यध्यासात् पूर्वमान्नातोऽन्यः पादः उत्तमायां शक्य्या
द्विपदाया ऊर्द्धं द्विरभ्यस्यते अतस्तत्पादद्वयं पुनःपुनराम्नातं
भवेदिति कृत्वा अवशिष्टशाकरपादपञ्चकाभिप्रायेण सा तृतीया

शक्करी पञ्चपदा भवति तथा प्रथमायाः शक्कर्याः अध्यासात्
 पूर्वभावी म्ङ्ङिष्ठ वज्जिन् ऋञ्जस इति योऽयमन्त्यः पादः स
 एव द्वितीयाया शक्कर्या द्विपदाया ऊर्द्धं पुनरान्नायत इति तद-
 तिरिक्तपदषट्काभिप्रायेण द्वितीया शक्करी षट्पदा भवति
 तदुक्तं निदाने प्रतिलोमं वदन्ति पदतच्चिट्रोहो भविष्यतीति सप्त-
 पदा प्रथमा शक्करी षट् पदा द्वितीया यद्वि प्रथमायामुत्तमं
 पदं तत् द्वितीयायाः प्रथमं प्रगाथसाधुष्टमिति पञ्च पदोत्तमा
 यत् द्वितीयाया उत्तमं तृतीयायाः प्रथमञ्च द्वितीयञ्चेति अक्ष-
 रार्थस्तु येयं पञ्चपदा तृतीया शक्करी सा प्राच्याद्याः मध्यान्ताः
 पञ्चदिशोदाधार धारयति या षट्पदा शक्करी द्वितीया सा
 वसन्तादोन् षड्भूतन् धारयति सप्तपदा प्रथमा शक्करी गायव्या-
 दीनि सप्त छन्दांसि धारयति तिसृष्वपि शक्करीषु या प्रथमा
 द्विपदा सा पादद्वययुक्तं पुरुषं धारयतीति ॥ २ ॥

अथैताः शक्करीः प्रकारान्तरेण स्तौति ।

द्योपशाः संस्तुता भवन्ति तस्माद् द्योपशाः प-
 शवः ॥ ३ ॥

अस्य स्तोत्रस्य त्रिणवस्तोमकत्वात् सप्तविंशतिः स्तोत्रीयाः
 एवाहोवेत्यादीनि पुरीषपदानि पञ्च एवं द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते
 तदिदमुच्यते द्योपशाः संस्तुता भवन्तीति, संस्तुताः सहस्तुताः
 विराट्सम्पत्तेरूर्द्धं द्वे उपशं अतिरिक्ते यासां ता द्वयोपशाः

भवन्ति यस्माद्गोरूपाणां शकरीणामेवं रूपता तस्मात् पशवो
गवाद्या द्वीपशा द्विशृङ्गा आसन् ॥ ३ ॥

अथ प्रकारान्तरेण स्तौति ।

इडे अभितोऽथकारं तस्माच्छृङ्गे तीक्ष्णीयसो
स्तूपात् ॥ ४ ॥

प्रथमायां स्तोत्रीयायामिन्द्रद्युम्नायन इष इति पार्द त्रि-
रावर्त्य प्रथमोत्तमयोरपरि इडा शब्दोऽभिहितो गीयते मध्यमे-
ष्वथकारः एवमुत्तरयोरपि इन्द्रोविदेतमुस्तुष्टि पूर्त्तिः शविष्ट
शस्यत इति पदयोस्तदेतत् स्तूयते अथकारमथा इति शब्द-
मभितः पार्थ्वयोरिडे इडाशब्दो भवतः तत्र चाथशब्दोऽस्वान्तः
इडाशब्दो दीर्घान्तो यस्मादेवं तस्मात् स्तूपात् स्तूपः शृङ्गयो-
र्मध्यः संहितो देशः तस्मात् सकाशात् शृङ्गे तीक्ष्णीयसो अति-
शयेन तीक्ष्णा द्राघीयसो सूक्ष्माग्रे भवतः ॥ ४ ॥

द्विपदाद्योऽशाकराः प्रागनुक्रान्ताः तासां गानं विधत्ते ।

उपक्षुद्रा गायति तस्मादुपक्षुद्राः पशवः ॥ ५ ॥

उप शकरीणां समीपे वर्त्तमाना क्षुद्राः शकरा अल्पपरि-
माणास्तद्गभूता च उपक्षुद्रास्ता गायति गायेत् यस्मादेवं
रूपाणां शकरीणामेवं रूपता तस्मात्पशवो गवाद्या अप्युप-
क्षुद्राः समीपवर्त्तिलघुदेहवत्सादिवृताः ॥ ५ ॥

अथैतद्ज्ञाने गुणं विधत्ते ।

असंस्निष्टा गायति तस्मादसंस्निष्टाः पशवः ॥ ६ ॥

शकरीरशकरीश्च असंस्निष्टा विच्छिन्ना गायति गायेत्
यस्मात् गवादिरूपाः वक्तव्योऽशकरीश्चासंस्निष्टाः तस्मात् पश-
वोऽप्यसंस्निष्टाः स्वभावतः स्वेच्छाचारिणः ॥ ६ ॥

अथ शाकराशाकरपादव्यतिषङ्गेण यच्छकरीणान्नानात्व-
न्तत् सौति ।

नानारूपा गायति तस्मान्नानारूपाः पशवः ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

अथ शकरीणाङ्गानसमये उदघोषञ्जनयद्भिर्गातव्यमिति वि-
धातुमभिप्रेत्याह ।

आपो वै क्षीररसा आसुस्ते देवाः पापवसीय-
सादविभयुर्यदप उपनिधाय स्तुवते पापवसीयसो वि-
ष्ट्यै ॥ ८ ॥

आपश्च खलु पुरा क्षीररसाः क्षीरस्य पयसो रस इव रसो
माधुर्यं यासां तथाविधा आसन् तथा सति स्वभाववैपरीत्य-
दर्शनात् पूर्वोक्ता देवाः पापवसीयसात् पापं निरुष्टं वसीयः
श्रेष्ठसुभयोः सांकर्ष्यादविभयुः भीता अभवन् एवञ्च अबकाभिः

सहिता अप उपनिधाय समीपे स्थापयित्वा शक्नोतीभिः सुवत
इति यत्तत्पापवसोयसः पापस्य निकृष्टस्य वसोयस उल्कृष्टस्य च
विष्टत्यै विधारणाय असाङ्कर्येण स्थापनाय भवति उक्तं सूत्र-
कता अपः सावका उपनिधाय महानाम्नीभिः सुवीरन्योयः
सामाङ्गं प्रयान् स उदघोषञ्जनयेदिति ॥ ८ ॥

एतद्देदनं प्रशंसति ।

विष्टतिः पापवसोयसो भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ९ ॥

अथास्य साम्नः काम्यानि निधनानि प्रदर्शयति ।

गायत्रमयनं भवति ब्रह्मवर्चसकामस्य स्वर्णि-
धनन्मधुनामुष्मिंल्लोक उपतिष्ठते त्रैष्टुभमयनं भवत्यो-
जस्कामस्याथकारणिधनमाज्येनामुष्मिंल्लोक उपति-
ष्ठते जागतमयनं भवति पशुकामस्येडानिधनं पय-
सामुष्मिंल्लोक उपतिष्ठते ॥ १० ॥

गायत्रं गायत्र्याः सम्बन्धि अयनं गमनं अनुष्ठानं भवति
कस्य ब्रह्मवर्चसं कामयमानस्य यजमानस्य किं तद्गायत्र्याः
सम्बन्धयनं स्वरिति निधनस्य करणं एवं कुर्वन् स्वर्गलोके
मधुना माद्विकेन उपतिष्ठते तिष्ठतेः सङ्गतिकरण आत्मने पदं

सङ्गच्छत इत्यर्थः तथा ओजस्तामस्य बलकामस्य यजमानस्य त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्सम्बन्धयनं भवति किं तदथकारणिधनं अथेति निधनस्य करणं त्रैष्टुभमयनमेव उक्तवान् अमुष्मिन् लोके आय्येनोपतिष्ठते गङ्गच्छते तथा पशुकामस्य यजमानस्य जागतं जगत्याः सम्बन्धयनं भवति किं तज्जागतमयनमिडा-निधनमिडेति शब्दस्य निधनत्वेन करणं इडायाः पशुरूपत्वाद्-मुष्मिन् लोके पयसा उपतिष्ठते इडानिधनं पयसा यजमानः क्षीरेण सङ्गच्छते ॥ १० ॥

अथैतासां प्रस्तावोद्गानयोः क्षिप्रत्वं विधातुमाह ।

अञ्जसाथ्योमाल्यः शक्नरोः प्रारौत्सीदिति होवा-
चालम्पारिजानतः रजनः कौण्यो यद्येताः प्रति-
ष्ठापः शक्यतीत्येतद्वा एतासामञ्ज एतत्प्रतिष्ठिता य
आभिः क्षिप्रं प्रस्तुत्य क्षिप्रमुद्गायति ॥ ११ ॥

माल्य इति गोत्रनिर्देशः एवञ्जतो आथ्यो नाम ऋषि
अञ्जसा आजोवेन शीघ्रं शक्नरोः प्रारौत्सीत् प्रकर्षेणाटतवान्
इति निर्देशात् खलु कौण्यः कुणोः पुत्रो रजनः पारिजानतं
परिजानतोऽपत्यं अलम्पं एतत्क्षिप्रं प्रस्तुत्य उक्तवान् तस्या-
प्रियाय उच्यते एताः शक्नरोः प्रतिष्ठापं प्रतिष्ठापयितुं यदि श-
क्यति शक्नो भविष्यति तच्छैव कर्त्तव्यमिति प्ररोद्धुरभिप्रायः एतत्
एषः एतासां शक्नरीणां कर्मणि षष्ठी एताः शक्नरीरञ्जयति

गमयति स्थलीकरोति वा अञ्ज्व्यक्तिरपगतिषु तथा प्रतिष्ठिता
 घनपायाञ्च करोति एष इत्युक्तं कोऽसावेष इति तदुच्यते य
 षामिः शक्करीभिः क्षिप्रं शीघ्रं प्रस्तुत्य प्रस्तावभागं उच्चार्य
 क्षिप्रं शीघ्रमुद्गायति उद्गानं करोति प्रस्तुत्येति पूर्वकालतामात्रे
 क्ताप्रत्ययः ॥ ११ ॥

एवाहोवेत्यादीनि पञ्चपुरीषपदानि तेषां गानं त्रिषत्ते ।

शक्करीभिः स्तुत्वा पुरीषेण स्तुवते ॥ १२ ॥

शक्करीभिः शाकरेण सान्ना स्तुत्वाऽनन्तरं पुरीषेण सामा-
 न्याभिप्रायमेकवचनं पुरीषैः पुरीषपदैः स्तुवते स्तुवोरन् ॥ १२ ॥

तदेतत्प्रशंसति ।

**पशवो वै शक्कर्यो गोष्ठः पुरीषं गोष्ठमेव तत्
 पशुभ्यः पर्ज्यस्यन्ति तमेवैनान् प्रवर्त्तयन्त्यविस्व-
 साय ॥ १३ ॥**

या एताः शक्कर्यस्ताः पशवो वै गोरूपा एव तद्वाचकैरिति
 शब्दैर्बद्धभिः उपेतत्वात्तद्वा वत्ससंज्ञकेन ऊधःसंज्ञकेन च पाद्-
 ह्येन योगात् शक्कर्यः पशवः ऊधसा वत्सेन च युक्ताः खलु
 पशवो लोक उपलभ्यन्ते यदेतत्पुरीषं पुरीषपदं एतद्गोष्ठः गवा-
 मवस्थानप्रदेशः तत्तथा सति गोष्ठमेव तत्पशुभ्यः पर्ज्यस्यन्ति

परितः क्षिपन्ति निर्मिमते तमेव गोष्ठदेशं प्रत्येनान् पशून् प्रवर्त्तयन्ति अविस्त्रंसाय विस्त्रंसनाभावाय अविनाशायेत्यर्थः ॥१३॥

मैत्रावरुणष्टुतं प्राकृतमेवेत्यभिप्रेत्य ब्रह्मणः षष्ठस्य स्तोत्रोत्तमं त्वचं दर्शयति ।

इन्द्रो मदाय वारुध इत्यवर्द्धन्त ह्येतर्हि ॥ १४ ॥

इन्द्रो मदाय वारुध इति तृतीयस्य षष्ठस्तोत्रोत्तमो भवति तत्र वारुध इति भूतकालवाचिलिङ्गो वृधिधातुः श्रूयते एतर्ह्येतस्मिन् काले पञ्चमस्याङ्गोऽनुष्ठानसमये अवर्द्धन्त हि यजमानाः समृद्धा अभवन् अतो भूतकालविषयवृद्धिप्रतिपादकशब्दोपेतस्तृचः सङ्गत इत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथ तस्मिन् त्वचे गेयं साम विधत्ते ।

तासु वार्हङ्गिरं ॥ १५ ॥

बृहङ्गिरेरिदं वार्हङ्गिरं एतदाख्यं साम तासु इन्द्रो मदायेत्याद्यासु भवति ॥ १५ ॥

अथ विकल्पितं स्तोत्रोत्तमसामान्तरं विशिष्टं विदधाति ।

स्वादोरित्या विषूवत इति विषुवान् वै पञ्चममहस्तासु रायोवाजीयं ॥ १६ ॥

स्वादोरित्येत्येतौ त्वचौ ब्रह्मसामस्तोत्रियः कार्यः

वदेतद्दशरात्रस्य पञ्चममहः एष विषुवान् यथा गवामयनस्य
 पञ्चभूतयोः परमासयोर्मध्ये वर्त्तमानमहः पञ्चद्वयस्पर्शनात्
 विषुवानित्युच्यते तथेदं पञ्चममहरपि द्वादशाहस्य क्रतोः पूर्व-
 भागस्य घट्कस्यावसाने वर्त्तमानत्वेन मध्यवर्त्तित्वात् विषुवा-
 नित्याख्यायते तस्माद्विषुवच्छब्दयुक्तसूचः सम्बन्धार्ह इत्यर्थः तासु
 विषुवच्छब्दयुक्तासु स्वादोरित्येत्वादिषु रायोवाजीयं रायोवाजो
 नाम कश्चित्तत्सम्बन्धिसाम गातव्यं ॥ १६ ॥

अथ कामनाभेदे ब्रह्मसामतया विधित्सुराह ।

इन्द्रो यतीन् सालाट्टकेयेभ्यः प्रायच्छत्तेषां त्रय
 उदशिष्यन्त पृथुरग्निर्वृहद्भिरीरायोवाजस्तेऽब्रुवन्
 कोन इमान् पुत्रान् भरिष्यतीत्यहमितोन्द्रोऽब्रवी-
 त्तानधिनिधाय परिचार्यं चरन् वर्द्धयं स्तान् वर्द्ध-
 यित्वाब्रवीत् कुमारका वरान् वृणोध्वमिति, क्षत्र-
 म्मह्यमित्यब्रवीत् पृथुरग्निस्तस्मा एतेन पार्थरश्मेन
 क्षत्रं प्रायच्छत् क्षत्रकाम एतेन स्तुवीत क्षत्रस्येवास्य
 प्रकाशो भवति, ब्रह्मवर्चसम्मह्यमित्यब्रवीद् बृहद्भि-
 रिस्तस्मा एतेन बार्हद्भिरेण ब्रह्मवर्चसं प्रायच्छद्
 ब्रह्मवर्चसकाम एतेन स्तुवीत ब्रह्मवर्चसी भवति,
 पशन् मह्यमित्यब्रवीद्द्रायोवाजस्तस्मा एतेन रायो-

वाजीयेन पशून् प्रायच्छत् पशुकाम एतेन स्तुवीत
पशुमान् भवति ॥ १७ ॥

पुरा खल्विन्द्रो यतीन् एतत्संज्ञकान् यज्ञविरोधिजनान्
सालाटकेयेभ्यः सालाटक्याः पुत्रेभ्यः क्रोष्टुभ्यः प्रायच्छत् भद्र-
णार्थं दत्तवान् तेषां यतीनाम्नाथ्ये तय उदशिष्यन्त अवशिष्यन्त
अवशिष्टाः सालाटकैरभक्षिता आसन् के तु ते पृथुरश्मिर्बृहद्
गिरी रायोवाज इति अवशिष्टा एवमब्रुवन् कः नोऽस्मानिमान्
पुत्रात्मना स्वीकृतान् कृत्वा भरिष्यति पोषयिष्यतीति एवमुक्ते
अहं वः युष्माकं पोषकोऽस्मीतीन्द्रोऽब्रवीत् अथ तान् पृथुरश्मरा-
दीनधिनिधाय रथे आरोप्य वर्द्धयन् पोषयन् पर्यचरन् परिचर्यां
कृतवान् एवं वर्द्धयित्वा पुनरब्रवीत् हे कुमारकाः मम पुत्र-
भूताः वरान् वृणीध्वं यः चध्वमिति तत्र पृथुरश्मिः मद्यं क्षत्रं
बलमस्त्वित्यब्रवीत् अटणीत ततस्तस्मै पृथुरश्मये एतेन पार्थु-
रश्मेन साम्ना क्षत्रं बलं प्रायच्छदिन्द्रो दत्तवान् तस्मादद्यतनोऽपि
क्षत्रकाम एतेन पार्थुरश्मेन ब्रह्मसाम्ना स्तुवीत अथ तद्देव-
फलं अस्य वेदितुः क्षत्रस्य क्षत्रजातेरिव प्रकाशः कीर्त्तिर्भवति
प्रतिष्ठितश्च भवति य एवं ब्राह्मणार्थं जानाति, अथ बृहद्गिरिः
ब्रह्मवर्चसं ब्राह्मणं तेजो मद्यमस्त्विति अब्रवीत् अयाचत
ततस्तस्मै बृहद्गिरये एतेन बार्हद्गिरेण साम्ना ब्रह्मवर्चसं प्राय-
च्छदिन्द्रः प्रादात् तस्माद् ब्रह्मवर्चसकामः ब्रह्मवर्चसं काम-
यमानो यजमान एतेन बार्हद्गिरेण स्तुवीत स ब्रह्मवर्चसी

भवति, अथ रायोराजः मच्छं पशून् देहीत्यब्रवीत् ततस्तस्मै
रायोवाजीय एतेन रायोवाजीयेन साम्ना पशून् प्रायच्छत्
दत्तवान् तस्मात् पशुकामो यजमान एतेन रायोवाजीयेन
सुवीत स पशुमान् बद्धपशुको भवति ॥ १७ ॥

अथैतत्साम कर्त्तृविशेषे व्यवस्थापयति ।

पार्थुरश्वं राजन्याय ब्रह्मसाम कुर्यात् बार्ह-
द्गिरं ब्राह्मणाय रायोवाजीयं वैश्याय खेनैवैनां
स्तद्रूपेण समर्द्धयति स्तोमः ॥ १८ ॥

राजन्याय क्षत्रियाय पार्थुरश्वं ब्रह्मसाम कुर्यात् एवमुत्त-
रत्वापि योजना क्षत्रियस्य हि स्वकीयं रूपं क्षत्रं ब्राह्मणस्य
ब्रह्मवर्चसं वैश्यस्य पशवः पाशुपाल्यं एतानि तीणि सामानि
एतत्क्षत्रियसाधनानीत्युक्तं तत्तथा च खेन स्वकीयेन नियतेनैव
रूपेण एतान् समर्द्धयति समृद्धान् करोति अच्चावाकष्टस्तोत्र-
मपि प्राकृतमेवेत्यवगन्तव्यं एतेषु च त्रिष्वपि षष्ठस्तोत्रेषु पूर्वोक्त-
स्त्रिणव एव स्तोमः कार्यः ॥ १८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

अथार्भवपवमानस्याद्यं तच्च दर्शयति ।

असाव्यंशुर्मादायेति गायत्री भवति मदवद्वै
रसवत्तृतीयसवनम्मादमेव तद्रसं दधाति ॥ १ ॥

असाव्यंशुरिति गायत्री गायत्रपवमानस्याद्यस्तृचो भवति
शिष्टं सिद्धं ॥ १ ॥

अथ त्चान्तरं विधत्ते ।

अभियुक्तं बृहद्यश् इत्यभीति रथन्तरस्य रूपं
बृहदिति बृहत उभयोः सह रूपमुपैत्युभौ हि वर्णा-
वेतदहः ॥ २ ॥

अभियुक्तमिति द्वितीयस्तृचः कार्यः अभित्वा शूरनोनुम
इति रथन्तरयोनावभिषब्ददर्शनात् अभीतिशब्दो रथन्तरस्य
साम्नो रूपं बृहदिति शब्दो बृहत्साम्नोवाचकत्वात्तस्य बृहतो
रूपं तथा उभयोर्बृहद्रथन्तरयोरूपमभियुक्तं बृहदिति सहो-
पैति सहितमुपगच्छति एतत्प्रथममहः उभौ हि वर्णावुभय-
वर्णात्मकमेव बार्हताञ्चतुर्थादङ्ग आनन्तर्यात् शाकरस्य रथन्तर-
प्रभवतया रथन्तरसम्बन्धाच्च ॥ २ ॥

अथान्यं तच्च विधत्ते ।

प्राणाशिशुर्महीनामिति सिमानां रूपमद्यो
हि सिमाः खेनैवैनास्तद्रूपेण समर्हयति ॥ ३ ॥

प्राणाशिशुरिति तृतीयस्तृचस्तच्च सिमानां शक्नोणां रूपं
कुतः मद्यो महत्यो हि सिमाः शक्नोस्तत्तथा च प्राणाशिशु-
र्महीनामिति शक्नोर्भिधायकेन महीशब्देन योगात् खेन स्वकी-
येनैव रूपेण एताः सिमाः समर्हयति स्रष्टाः करोति ॥ ३ ॥

अथ तृचान्तरं विधत्ते ।

पवस्व वाजसातय इति वैष्णव्योऽनुष्टुभो भवन्ति ॥४

वैष्णव्या विष्णुशब्दयुक्ता अनुष्टुप्छन्दस्काः पवस्वेत्याद्या-
स्तिस्रः स्तोत्रीया भवन्ति इन्द्राय सोम विष्णवे इति विष्णुशब्द-
योगादिमा वैष्णव्यः ॥ ४ ॥

तदेतत्प्रशंसति ।

यज्ञो वै विष्णुर्यदत्र नापि क्रियते तद्विष्णुना
यज्ञेनापिकरोति ॥ ५ ॥

अत्र विष्णुशब्देन व्यापको यज्ञ एवाभिप्रेतः तथा चात्रा-
स्मिन्नहनि यन्नापि क्रियते अपि गतं प्राप्तं न क्रियते नानुष्ठीयते
तद्यज्ञेन यज्ञात्मना विष्णुना अपिकरोति संपूर्णं करोति ॥ ५ ॥

अथ तृचान्तरं विधत्ते ।

इन्दुर्वाजी पवते गोन्याद्या इति सिमानां रूपं
स्त्रैवैनां स्तद्रूपेण समर्द्धयति ॥ ६ ॥

गतमेतत् ॥ ६ ॥

ननु प्रकृतावार्भवस्थान्वस्तृचोऽभिप्रियाणीत्याद्योजागतः
तत्कथं तत्स्थाने त्रैष्टुभस्तृचः सङ्गच्छत इति तत्राह ।

त्रिष्टुभः सत्योजगत्योरूपेण तस्माज्जगतीनां लोके
क्रियन्ते ॥ ७ ॥

त्रिष्टुभः सत्योऽप्येता जागतरूपेण गोशब्देन योगात् जगत्यो
भवन्ति तस्मादेव जगतीनां स्थाने क्रियन्ते गोन्याद्या इति
गोशब्दो दृश्यते तस्य जागतरूपत्वं प्रामाण्यं ॥ ७ ॥

अथासाव्यंशुरिति प्रथमविहिते तृचे पूर्ववद्गायत्रं साम
विधाय तत्स्तावकमिमे वै लोका गायत्रमित्यादिकं तन् ब्राह्म-
णञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ८ ॥

स्तष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

अथास्मिन्नेवावृत्ते तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

सन्तनि भवति पञ्चमस्याहः सन्तत्यै ॥ ९ ॥

असाव्यंशुरिति सन्तनिसंज्ञकं साम कार्यं तच्च पञ्चम-

स्याहः सन्तत्यै अहरन्तरेण सन्तानाय सम्बन्धायाविच्छेदाय
 भवति कथमस्य सन्तानहेतुतेति चेत् उच्यते सर्वाणि हि सामा-
 नि योनिग्रन्थे एकैकस्यामेवर्चिं उत्पन्नानि इदन्तु तत्राप्येषस्य
 धारयेति त्वचे गीयते तद्वदत्तासाव्यंशुरिति त्वचे गातव्यमिति
 विधीयते तत्र किं तिसृषु ऋचु योनिभूतासु दृश्यमानं साम
 असाव्यंशुरिति अस्मिन् त्वचे किमेकैकस्यां गातव्यं किं वा अत्रापि
 त्वचे कृत्वा उत्तरार्थं त्वच इव अन्यत आहर्त्तव्यं तथा च एकैक-
 स्मिंस्तृचे एकस्य साम्नः समापनात् त्रयस्तृचास्त्रिस्तः स्तोत्रिया
 भवन्तीति न त्रिणवस्तोमविरोधः आहोस्त्रित् सामान्तरवत्
 योनिग्रन्थे कस्यामेव गीतं साम पुनरुत्तरयोः प्रस्तावभक्तिलोपेन
 तदेव गीयते असाव्यंशुरिति त्वचे तद्वदेव प्रथमायां गीत्वा
 उत्तरयोरपि प्रस्तावविभक्तिलोपेन तदेवोद्गातव्यमिति संशये
 सन्तनिचोद्यमानमेकैकस्यां सर्वमित्यादिकं पञ्चद्वयं पूर्वपचयित्वा
 अन्तिमं पचं सिद्धान्तितवान् तिसृष्व्याचार्याः स्मृतेर्यथान्यानि
 सामानीति तथाचैकस्यां सामसमाप्तावपि प्रथमकृतं प्रस्ताव-
 मेवोत्तरार्थमभ्युपेत्य उत्तरयोः पृथक् प्रस्तावाभावात् ओङ्कार-
 रेण पृथगुद्गीयादानाच्च तस्य साम्नः सन्तनोत्यन्वर्थसंज्ञेयं अत-
 एवास्याङ्गः सन्तानहेतुत्वं तदप्युक्तं सन्तानाच्च सन्तनीति ॥६॥

अथ प्रकारान्तरेण सन्तानहेतुतया स्मौति ।

वाग्वा एषा प्रतता यद्द्वादशाहस्तस्या एष विष्णु-
 वान्यत् पञ्चममहस्तामेवैतेन सन्तनोति ॥ १० ॥

यत् यो द्वादशाहः द्वादशानामह्नां समूहः क्रतुः एषा प्रत-
ता प्रकर्षेण विस्तारिता वाग्वै वागेव अतस्तस्या वाच एष विष्णु-
वान् एतद्विष्णुसंज्ञकमहर्ष्यत् पञ्चममहः अहःषट्कद्वयात्मिकव-
न्तामेव घाचं एतेन सन्तनिसाम्ना सन्तनोति ॥ १० ॥

अथाभिरुन्मिति विहिते ढचे गेयं साम दर्शयति ।

च्यावनं भवति ॥ ११ ॥

च्यावनाख्यं साम अस्मिंस्तृचे गातव्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥

तदेतत् स्तौति ।

प्रजातिर्व च्यावनं प्रजायते बद्धर्भवति च्यावनेन
तुष्टवानः ॥ १२ ॥

प्रजातिः प्रजननहेतुः खलु च्यावनं साम तस्माच्च्यावनेन
तुष्टवानः स्तुतवान् प्रजायते पुत्रपौत्रादिरूपेणोत्पद्यते अस्य
पौत्रादय उत्पद्यन्त इत्यर्थः ततो बद्धरनेकरूपञ्च भवति ॥ १२ ॥

अथास्य च्यावनसंज्ञां निर्ब्रुवन् वृष्टिफलहेतुतामाह ।

एभ्यो वै लोकेभ्यो वृष्टिरपाक्रामत्तां प्रजापतिञ्चा-
वनेनाच्यावयद्यदच्यावयत्तच्च्यावनस्य च्यावनत्वञ्चा-
वयति वृष्टिञ्चावनेन तुष्टवानः ॥ १३ ॥

एभ्यस्त्रिभ्यो लोकेभ्यः पुरा वृष्टिरपाक्रामत् तामपक्रान्तां

दृष्टिं प्रजापतिश्चावनेन साम्ना अचावयत् अचारयत् सर्वतः
 प्रावर्षत् यद्यस्माद्दनेन साम्ना साधनेनाचावयत् तत्तस्माच्चराव-
 नस्य साम्नाश्चावनत्वमिति नाम सम्पन्नं यस्माद्देवं तस्माद्दद्यत-
 नोऽपि चावनेन तुष्टुवानः स्तुवन् पुरुषः दृष्टिं चावयति चार-
 यति ॥ १३ ॥

अथ प्राणाशिशुरिति तृचे गेयं साम दर्शयति ।

क्रोशं भवति ॥ १४ ॥

क्रोशाख्यं साम तस्मिंस्तृचे गेयमित्यर्थः ॥ १४ ॥

अस्य च संज्ञां अर्थान्निवृण्वन् पशुप्राप्तिसाधनतामाह ।

**एतेन वा इन्द्र इन्द्रक्रोशे विश्वामित्रजमदग्नी
 इमागाव इत्यक्रोशत् पशूनामवरुध्यै क्रोशं क्रियते ॥ १५ ॥**

एतेन खलु साम्ना साधनेन पुरा इन्द्र इन्द्रक्रोशे एतत्
 संज्ञे स्थाने हे विश्वामित्रजमदग्नी इमा गावो वर्तन्त इत्य-
 क्रोशत् उच्चैर्घोषं कृतवान् तस्मादस्य साम्नः क्रोशनसाधन-
 त्वात् क्रोशमिति नाम सम्पन्नमिति भावः तस्माद्दिदानीमपि
 पशूनां गवादीनामवरुध्यै अवरोधनाय प्राप्तये क्रोशं साम
 क्रियते प्रयुज्यते ॥ १५ ॥

अथ पवस्व वाजसातय इति तृचे विहिते गेयं साम दर्श-
 यन् तद्ब्राह्मणमर्थादिशति ।

गौरीवितं भवति यदेव गौरीवितस्य ब्राह्मणं ॥१६॥

गतमेतत् ॥ १६ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे पुनरावृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

ऋषभः शाकरो भवति ॥ १७ ॥

ऋषभः शाकर इति साम्नः सञ्जा एतत् सञ्जं साम् अस्मि-
न्नेव त्वचे गातव्यं ॥ १७ ॥

तदेतत् स्तौति ।

पशवो वै शक्यः पशुष्वेव तन्मिथुनमप्यर्जति
प्रजात्यै न ह वा अनृषभाः पशवः प्रजायन्ते ॥१८॥

अस्मिन् पञ्चमेऽहनि विनियुक्ताः शक्यस्तावत्यः पशवो
वै गोरूपा एव ऋषभश्चात्र विधीयते तत्तथा च एकस्मिन्नहनि
शकरीणाऋषभः संयोजनात् पशुष्वेव मिथुनं स्त्रीपुंसरूपं युगल-
मप्यर्जति अवस्थापयति प्रजात्यै प्रजननाय ऋजुगतिस्थानोपा-
र्जनेष्विति धातुः न खलु अऋषभ ऋषभेण विद्युक्ताः पशवः
प्रजायन्ते वत्साञ्जनयन्ति तस्मात् पशुसंस्तुतानां शकरीणां
समीपे ऋषभो विनियोगयोग्य इत्यर्थः ॥ १८ ॥

तदस्मिन्नेव त्वचे आवृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

पार्थन्भवति ॥ १९ ॥

पृथिना हृष्टं साम पार्थं तदस्मिन्नेव त्वचे गातव्यं ॥ १९ ॥

अथैतत् ग्राम्यारण्यपशुसङ्घप्राप्तिसाधनमिति स्तौति ।

एतेन वै पृथो वन्य उभयेषां पशूनामाधिपत्यमा-
श्रुतोभयेषां पशूनामाधिपत्यमश्रुते पार्थेन तुष्टु-
वानः ॥ २० ॥

एतेन पार्थेन साम्ना खलु पुरा वैन्यो वेनस्य पुत्रः पृथीनाम
राजर्षिः उभयेषां ग्राम्यारण्यानां पशूनामाधिपत्यमधिपतित्वं
स्वामित्वमाश्रुत प्राप्नोत् अतो अद्यतनोऽपि पार्थेन तुष्टुवानः
श्रुतवान् उभयेषाम्पशूनां स्वामित्वं प्राप्नोति ॥ २० ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे आटत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

अष्टेडः पदस्तोभो भवति ॥ २१ ॥

अष्टाविडा यस्मिन् ऋचि पादे स्तोभोयस्मिन् स तथोक्तः एत-
च्चाष्टेडः पदस्तोभः साम्नः संज्ञा धर्त्ता दिव इत्यस्यां योनौ
चत्वारि सामानि गीयन्ते तत्र प्रथममष्टेडापदस्तोभसंज्ञं तत्प्र-
वस्व वाज इत्यस्मिन् त्वचे ऊहितव्यं ॥ २१ ॥

अथास्य साम्नो गाने किञ्चिद्गुणं विधित्सुराह ।

इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्तं षोडशभिर्भोगैः पर्य-

भुजत्सु एतं पदस्तोभमपश्यत्तेनापावेष्टयत्पवेष्टय-
न्निव गायेत् पापमनोऽपहत्यै ॥ २२ ॥

इन्द्रो वृत्रमसुरं हन्तुं वज्रं कुलिशं उदयच्छुद्धग्रहीत्
तं वृत्रासुरः षोडशभिः षोडशसंख्याकैर्भोगैः सूर्यशरीरैः पर्य-
भुजत् पर्यग्रसत् आवेष्टितवान् स तथाविध इन्द्रः एतं पदस्तोभं
एतत्संज्ञं सामापश्यत् तेन पदस्तोभेन स्वदृष्टेनापावेष्टयत्
अपगतवेष्टनमकरोत् आवेष्टकान् सूर्यभोगानपसारितवानित्यर्थः
तस्माद्दिदानोन्तनोऽपि स्तोता अपवेष्टयन्निवापगतं वेष्टनस्याप-
गमनं कुर्वन्निव गायेत् किमर्थं पाप्मनः पापस्यापहत्यै
अपहननाय विनाशार्थं ॥ २२ ॥

एतदेव विव्रियते ।

पाप्मा वाव स तमगृह्णात्तं पदस्तोभेनापाहताप-
याप्मान् हते पदस्तोभेन तुष्टवानः ॥ २३ ॥

तमिन्द्रं स वृत्रः पाप्मा वाव पापमेव भूत्वा अगृह्णात्तं पाप्मानं
पदस्तोभेनापाहत व्यनो नशदनाशयत एवमतः कारणात्पदस्तो-
भेन तुष्टवानः स्तुतवान् पाप्मानं पापमपहते विनाशयति ॥ २३ ॥

अथास्य पदस्तोमसंज्ञां निर्वृत्ति ।

पदोक्तममपश्यत्तत्पदस्तोभस्य पदस्तोभत्वं ॥ २४

पदः पदात् ऋचः प्रतिपादं उक्तं अतिशयेनाचरितारं

स्तोभमपश्यत् अदर्शत् तत्तस्मात्पदस्तोभस्य साक्नः पदस्तोभत्वं
पदस्तोभ इति नाम सम्पन्नं ॥ २४ ॥

अथास्य प्रतिष्ठाहेतुतामाह ।

द्वादशनिधनो भवति प्रतिष्ठायै ॥ २५ ॥

स च पदस्तोभो द्वादशनिधनः द्वादशानि निधनानीति
यस्य तादृशो भवति प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय द्वादशमासात्मकः
संवत्सरो हि प्रतिष्ठाहेतुः तस्मान्मान्यात् द्वादशनिधनोऽपि पद-
स्तोभः प्रतिष्ठाहेतुरित्यर्थः तानि च द्वादशनिधनानि सूत्रज्ञतै-
वोक्तानि निधनानि पदानि पदस्तोभेषु तद्येडा इति अयमर्थः
पदस्तोभा नाम धर्ता दिव इत्यस्यां गीयमानानि चत्वारि
सामानि अष्टेडप्रडिडचतुरिडद्विरिडानीति अत्र चाष्टेडः पद-
स्तोभो विहितः तस्य यानि चत्वारि पदानि यास्याष्टाविडा
तानि मिलित्वा द्वादशनिधनानि भवन्ति ॥ २५ ॥

अथान्तिमे त्वचे गेयं साम विधत्ते ।

दाशस्यत्यं भवति ॥ २६ ॥

दाशस्यत्याख्यं साम इन्दुर्वाजी पवत इति त्वचे गेयं ॥ २६ ॥

वाभवदहःप्रशंसा कामः तस्मान्म सञ्ज्ञाद्वारेण स्तौति ।

यां वै गां प्रशंसन्ति दाशस्यत्येति तां प्रशंसन्त्य-
हरेवैतेन प्रशंसन्ति ॥ २७ ॥

लोके हि यां गां प्रशंसन्ति सुवन्ति तां दाशस्पत्येति प्रशंसन्ति दासृदान इति घातुः दाशो दानस्य पतिः दाशस्पतिः भावपरो निर्देशः दाशस्पतौ साधुर्दाशस्पत्यो बज्जलस्य क्षीरस्य प्रदातुमीश्वरः गां सुवन्ति अतो दाशस्पत्यसंज्ञा प्रशंसाहेतुः एतेन दाशस्पत्यसंज्ञेन साम्ना अहरेवेदमनुष्ठीयमानं प्रशंसन्ति ॥ २७ ॥

अथैतत्पवमानस्तोत्रमुपसंहरति ।

निधनान्ताः पवमाना भवन्त्यहो धृत्यै स्तोमः ॥२८

सर्वत्र तावच्चत्वार एव सामान्ताः स्वरो निधनमिडावागिति ऋचामन्यमन्तरं स्वरयित्वा समापितं हाइकारश्च द्वयमपि स्वर इति रूढ्या व्यपदिश्यते स्वरवागिडाभ्योऽन्ये सामान्तरं रूढ्यैव निधनमित्युच्यते अस्मिंश्च दाशस्पत्ये स्वरवागिडाभ्योविलक्षणमेव पदावसानं दृश्यते तथा पूर्वयोरपि पवमानयोस्तस्मादेते तयः पवमानाः निधनान्ताः निधनसंज्ञः सामान्तो येषां तथाविधा भवन्ति तच्च निधनान्तत्वमस्यानुष्ठीयमानस्य पञ्चमस्याहो धृत्यै धारणाय कल्पते एवञ्चवसु सामसु त्वेषु क्रियमाणेषु सप्तविंशतिस्तोत्रात्प्रकल्पितवस्तोमो निष्पद्यते स एव स्तोमोऽस्यार्भवस्य भवति ॥ २८ ॥

इति ताण्ड्यमहामन्त्रे त्रयोदशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथोक्त्यानां प्रथमस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

आते अग्न इधीमहीति ॥ १ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

तदेतत् स्तौति ।

अपच्छिद्वि वा एतद्यज्ञकाण्डं यदुक्त्यानि यदे-
ति सलोमत्वायैव ॥ २ ॥

गतमेतत् ॥ २ ॥

द्वितीयस्योक्त्यस्य स्तोत्रीयं त्वचं विधाय स्तौति ।

इन्द्राय साम गायतेति पूर्णाः ककुभस्तेनानश-
नायुको भवति ॥ ३ ॥

इन्द्राय साम गायतेति पूर्णाः अक्षरसंख्यया सम्पूर्णाः अन्युनाः
ककुभः ककुपृच्छन्दस्कास्तिस्रः स्तोत्रीया ब्रह्मसाम्ना भवन्ति
तेन पूर्णस्य ककुभस्य त्वचस्य करणेन यजमानोऽपि पूर्णस्तृप्तः
सन् अनशनायुकः अशनाया अशनेका क्षुत्पीडा तद्रहितो
भवति ॥ ३ ॥

प्रकारान्तरेण स्तौति ।

पुरुषो वै ककुप् पुरुषमेव तन्मध्यतः प्रीणाति ॥४॥

यदिदं ककुप्छन्दस्तत्पुरुषो वै पुरुषात्मक एव तत्तथा
सति मध्यतः उक्त्यानाम्मध्ये पुरुषमेव यजमानस्यात्मानमेव देह-
मध्येऽवस्थितं प्रीणाति तर्पयति ॥ ४ ॥

अथ तृतीयस्योक्त्यस्तोतीयं दर्शयति ।

असावि सोम इन्द्रत इति सिमानां रूपं
खेनैवैनांस्तद्रूपेण समर्द्धयति ॥ ५ ॥

असावि सोम इन्द्रत इत्यच्छावाकस्योक्त्यस्य स्तोतीयस्तृचो
भवति सोमः असावि अभिषुतः रसावस्थामापन्नोऽभूदित्यर्थः
प्रतीयते शक्कर्यः सिमा इत्युच्यन्ते पशवो वै शक्कर्य इति श्रुतेः
तासाङ्गोरूपत्वात् गवाञ्च क्षीरादिसम्बन्धः सिद्ध एवेति
असावि सोम इति रसप्रतिपादकशब्दः सिमानां शक्करीणां
रूपं गतमन्यत् ॥ ५ ॥

अथ प्रथमतश्चे गेयं साम दर्शयति ।

सञ्जयन्भवति ॥ ६ ॥

सञ्जयाख्यं साम आते अग्नइधीमन्धीत्यस्मिंस्तृचे गातव्यं ॥६॥
अथास्य संज्ञां आख्यायिकया निर्ब्रुवन् पशुसाधनतामाह ॥

देवाश्च वा असुराश्च समदधत यतरे नः सञ्जयां

सोमन्तः पशवोऽसानिति ते देवा असुरान् सञ्जयेन
समजयन् यत्समजयत्सस्मात्सञ्जयम्यशूनामवरुध्यै
सञ्जयं क्रियते ॥ ७ ॥

पुरा खलु देवाश्चासुराश्च पशुविषयं स्पर्द्धमानाः समदधत
सन्धानं समयमकुर्वन् नोऽस्माकमन्धे यतरे सञ्जयात् सम्यग्-
जयेयुः नोऽस्माकमन्धे तेषामेव पशवो गवाद्या आसन् सन्तु
भवन्त्विति एवं सन्धानं कृत्वा ते युध्यमाना देवाः सञ्जयेनानेन
साम्ना असुरान् समजयन् अभ्यभवन् यद्यस्मादनेन साम्ना सम-
जयन् तस्मात् सञ्जयमिति तस्य साम्नो नाम सम्पन्नं अतोऽद्य-
तनोऽपि यजमानस्य पशूनामवरुध्यै अवरोधनार्थं धञ्जयं साम
क्रियते ॥ ७ ॥

अथ द्वितीयोक्तस्य साम विधत्ते ।

सौमित्रं भवति ॥ ८ ॥

सुमित्तेण दृष्टं साम सौमित्रं तदिन्द्राय साम गायतेति
तच्चे गेयं ॥ ८ ॥

अथैतत् सर्वप्राप्तिसाधनमिति विवक्षुराह ।

दीर्घजिह्वी वा इदं रक्षो यज्ञहा यज्ञानवलिह-
त्यचरत्तामिन्द्रः कयाचन मायया हन्तुन्नाशं सताथ
इ सुमित्तः कुत्सः कल्याण आस तमव्रवोदिमामच्छा-

ब्रूष्वेति तामच्छा ब्रूत सैनमब्रवीन्नाहैवतन्नु शुश्रुव प्रि-
यमिव तु मे हृदयस्येति तामन्नपयत्तां संस्कृतेऽह-
तां तद्वाव तौ तर्ह्याकामयेतां कामसनि साम सौ-
मित्वं काममेवैतेनावरुन्धे ॥ ६ ॥

दीर्घजिह्वी दीर्घा जिह्वा यस्याः सा दीर्घजिह्वी दीर्घजिह्वी
च छन्दसोति निपातनादीकारः इदमीदृशी रक्षः राक्षसी यज्ञहा
यज्ञस्य हन्त्री यज्ञान् यज्ञियान् यज्ञार्थाञ्चरुपुरोडाशसोमादीन्
अवलिहती दीर्घया जिह्वया अवलेहनं कुर्वती आस्वादयन्ती
भक्षयन्ती अचरत् अवर्त्तयत् तां दीर्घजिह्वीं राक्षसीं इन्द्रः
कयापि मायया हन्तुं हिंसितुं नाशंसत नाशक्तोत् अथैतस्मिन्
समये सुमितः शोभनेन मैत्रीभावेन युक्तः कल्याणः प्रशस्तः
कुत्साख्यऋषिरास आविरभूत् स इन्द्रस्तमृषिमब्रवीत् इमां
राक्षसीं अच्छा मर्दाममुखं यथा भवति तथा ब्रूहीति अतस्तां
राक्षसीं अच्छा ब्रूष्वेति स ऋषिः यथा सा अभिमुखी भवति
तथाब्रवीत् एतत्त्वाम गोयते सा राक्षसी अभिमुखी सती एन-
मृषिमब्रवीत् अहेति हर्षे मम हृदयस्य प्रियमिव तु प्रिय-
मेवाभूदिति एवमभोजतां तां राक्षसीं अन्नपयत् इन्द्राय न्यवे-
दयत् ततस्तां राक्षसीं संस्कृते प्रोक्षणादिसंस्कारेणाविशुद्धे
यज्ञवाटे अहतां कुत्सइन्द्रश्चोभौ मिलित्वा अहिंसिष्टां तदेव
राक्षस्याहननं तद्धि तस्मिन् काले तावाकामयेतां कामयित्वा च
हतवन्तौ तस्मात् सौमित्वं सुमितेण दृष्टं साम कामसनि काम-

प्रदं सर्वकामप्राप्तिसाधनं तस्मात्तेन सर्वमेव कामं यजमानो-
ऽवहन्वे ॥ ९ ॥

अथ प्रकारान्तरेणैतत् स्तौति ।

सुमित्तः सन् क्रूरमकरित्येनं वागभ्यवदत्तं शु-
गार्थत्सुतपोऽतप्यत स एतत्सौमित्तमपश्यत्तेन शुचम-
पाहतापशुचं हते सौमित्तेण तुष्टवानः ॥ १० ॥

अस्य रक्षोवधानन्तरं हे कुत्स सुमित्तः सर्वेषां भूतानां
शोभनमित्तः सन् क्रूरं कर्म अकः अकार्षीदिति एनमृषिं अशरी-
री वागभ्यवदत् अभितोऽब्रवीत् स ऋषिस्तपोऽतप्यत तेन च तपसा
एतत्सौमित्तं सामापश्यत् तेन च पुष्टेन सौमित्तेण शुचं शोकं
अशरीरवाग्जन्यमपाहत व्यनाशयत् तस्मादद्यतनोऽपि सौमि-
त्तेण तुष्टवानः स्तुतवान् शुचं शोकं अपाहत अपहन्ति नाश-
यति ॥ १० ॥

अथ तृतीयोक्तस्य साम विधत्ते ।

महावैश्वामित्तं भवति ॥ ११ ॥

एतत्संज्ञं साम असावि सोम इन्द्रत इति तच्चे गेयं ॥ ११ ॥

अथैतत्संज्ञानिर्वचनेन स्तौति ।

पाप्मानं हत्वा यदमहीयन्त तत् महावैश्वामि-
त्तस्य महावैश्वामित्तत्वं ॥ १२ ॥

देवाः पुरा अनेन साम्ना पाप्मानं पापं हत्वाऽमहीयन्त
यस्मात्कारणादमहीयन्त पूज्या आसन् तत्तस्मान्महावैश्वामि-
त्रितस्यास्य साम्नो महावैश्वामित्रत्वं महावैश्वामित्रमिति
नाम सम्पन्नं ॥ १२ ॥

अथास्य साम्नः स्तोभमुपादाय स्तौति ।

हायाद्दृहयाउहाउहेति पशूनेवैतेन न्यौहन्त ॥

१३ ॥

अस्मिन् स्तोभे उहा उहेति दृश्यते एतेन स्तोभेन पशूनेव
न्यौहन्त नितरां प्राप्नुवन् यदा समृद्धीतवन्तः अस्य साम्नोऽवसाने
होइडेति त्रिः प्रयुज्यते ॥ १३ ॥

तदनूद्य स्तौति ।

त्रोडं भवति त्रिरात्रस्य धृत्यै ॥ १४ ॥

तिस्र इडा यस्य तत्त्रोडमेतत् साम भवति तच्च द्वितीयस्य
त्रिरात्रस्य धृत्यै धारणाय भवति ॥ १४ ॥

अथ पूर्वस्मादिडाद्वयात् उत्तमाया इडाया गुणविशेषं
विदधानः सन्तानहेतुतामाह ।

द्रवन्तीमिडामुत्तमामुपयन्ति षष्ठस्याहः सन्तत्यै ॥ १५ ॥

हो इडेति द्रवन्तीं द्रावीयसीमुत्तमामन्यां तृतीयामिडा-

मुपयन्ति उपगच्छन्ति सा च दीर्घाभूता षष्ठस्याङ्गः करिष्य-
माणस्य सन्तत्यै सन्तानाय सम्बन्धाय भवति ॥ १५ ॥

अथैतेषूपकृष्येषु पूर्ववत् सोमकृप्तिं दर्शयित्वा स्तौति ।

त्रिणाव एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै पुष्यै त्रि-
द्वद्वा एष पुष्टः ॥ १६ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ १६ ॥

इति तारुण्यमहानाज्ञायाम् त्रयोदशोऽध्यायः

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

एवं द्वाशरात्रिकस्य पञ्चमस्याङ्गः सोमकृप्तिमुक्त्वा अथ
षष्ठेऽहनि बहिष्पवमानस्य प्रथमं स्तोत्रियाख्यं त्वचं दर्शयति ।

ज्योतिर्यज्ञस्य पवते मधुप्रियमिति षष्ठस्याङ्गः
प्रतिपद्भवति ॥ १ ॥

त्रयस्त्रिंशत्स्तोमकं द्वाशरात्रिकं षष्ठमहरतः परमध्याय-
परिसमाप्तेः प्रतिपाद्यते तस्य षष्ठस्याङ्गो ज्योतिर्यज्ञेति प्रति-
पद्यते अनयैवेति प्रतिपदिति प्रथमा ऋगुच्यते त्वचस्त्वक्ताना-

मादिग्रहणेन विधिरनादेश इति परिभाषया एतदादिकस्तृच-
एव ग्राह्यः सोऽयं बहिष्पवमानस्याद्यस्तृचो भवति ॥ १ ॥

अत्र ज्योतिःशब्देन सूचितमर्थं प्रदर्श्यं स्तौति ।

ज्योतिर्वै गायत्री छन्दसां ज्योती रेवती साम्नां
ज्योतिस्त्रयस्त्रिंशः स्तोमानां ज्योतिरेव तत्सम्यक्
सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्रो ज्योतिष्मान् भवति ॥२॥

छन्दसाम्मध्ये गायत्री ज्योतिर्वै तेजोरूपश्चाग्निना सह
प्रकाशयति प्रजापतिमुखादुत्पत्तेः तथा साम्नामध्ये रेवती
रैवतं साम ज्योतिस्तेजोरूपं रयिर्द्वनं तद्वदस्य प्रकाशोऽस्तीति
प्रसिद्धं अतोरयिमच्छब्दपर्यायेण रैवच्छब्देनाभिधेयं साम प्रका-
शात्मकं स्तोमानां त्रिवृदादीनां मध्ये त्रयस्त्रिंशस्तोमो ज्योती-
रूपः तस्य त्रयस्त्रिंशद्देवतात्मकत्वात् तथा सति ज्योतिर्यज्ञस्येति
ज्योतिःशब्दप्रयोगादस्मिन्नहनि ज्योतिरेव उक्तं त्रितयात्मकं
सम्यक् सङ्गतं यथा भवति तथा सन्दधाति संयुनक्ति अस्य यज-
मानस्य यःपुत्रस्तस्य पुत्रो ज्योतिष्मान् तेजस्वी भवति किमु
वक्तव्यमस्य यजमानस्य ज्योतिष्मत्त्वं भवतीति ॥ २ ॥

अथातान्त्यं पदान्तरमनूद्य स्तौति ।

मधुप्रियमिति पशवो वै रेवत्यो मधुप्रियं तदेव
तदभिवदति ॥ ३ ॥

रेवत्यो रेवत्यात्मकं साम पशवो वै पश्यात्मकमेव तदेव मधु-
प्रियं रसातिशयनेच्छाविषयं मधु मधुरस्य क्षीरादिरसस्य प्रदा-
नेनैव पशूनाममधुरत्वं तत्प्रतिपदं पशुद्वारा रेवत्यात्मकं तदेव
मधु अभिवदति अभिव्रवीति शब्दसामान्येनेयं स्तुतिः ॥ ३ ॥

अथ पदान्तरमनूद्य स्तौति ।

मदिन्तमो मत्सरइन्द्रियोरस इतीन्द्रियं वै वीर्यं
रसः पशवस्तदेव तदभिवदति ॥ ४ ॥

इन्द्रियात्मकं वीर्यं रसः पशवः वीर्यरसात्मकाः पशवः इत्यर्थः
वृत्तं हतवत इन्द्रस्य वीर्यं भूमौ परापतत् तच्चौषधिरूपेण
परिणीतमभूत् ओषधीनाञ्च पशुभिरात्मनि धारणात् रसात्म-
कस्य क्षीरादेः प्रदानाञ्च पशूनां वीर्यरसात्मकत्वं गतम-
न्यत् ॥ ४ ॥

अथानुरूपाख्यं बहिष्प्रवमानस्य द्वितीयं त्वचं विधत्ते ।

असृक्षत प्रवाजिन इत्यनुरूपो भवति ॥ ५ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ५ ॥

तत्रासृक्षतेति पदसूचितेनार्थेनाङ्गा सङ्गतिमाह ।

सृष्टानीव ह्येतर्ह्यहानि ॥ ६ ॥

एतर्हि एतस्मिन् काले अहान्येतदन्तानि सृष्टानीव उत्पा-

दितान्येव तस्माद्भूतकालविहिततद्देशिरस्कमसृजतेति सृजि-
धातुः सृष्टेर्हि सङ्गत इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ पूर्ववदस्य त्वचस्य अनुरूपसंज्ञां निर्ब्रुवन् तद्देदनफलं
दर्शयन् स्तोत्रोत्थानुरूपौ त्वचौ संहत्य स्तौति ।

पूर्वमु चैव तद्रूपमपरेण रूपेणानुवदति यत्पूर्वञ्
रूपमपरेण रूपेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्वम-
नुरूपएनं पुत्रो जायते य एवं वेद स्तोत्रोत्थानुरूपौ
त्वचौ भवतः प्राणापानानामवरुध्यै ॥ ७ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ७ ॥

अथ दशर्चद्वयं विधत्ते ।

दशर्चौ भवतो दशाक्षरा विराड् वैराजमन्त्रम-
न्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ ८ ॥

पवस्व देव वीरति सना च सोम जेषि च एतौ दशर्चौ स्तो-
त्रोत्थानुरूपत्वचद्वयानन्तरं कार्यौ विराट्छन्दो दशाक्षरमेतच्च
दशविधेन्द्रियतर्पकत्वेन दशसंख्यायोगाद्विराजं विराट्सम्बन्धि
तस्माद्दशसंख्याद्वारा एतौ दशर्चौ अन्नाद्यस्य अन्नयोग्यस्या-
ङ्गस्यावरुध्यै अवरोधनाय भवतः ॥ ८ ॥

अथानयोत्तरस्य दशर्चस्य किञ्चिद्गुणं विधत्ते ।

उत्तरो दशर्चो भवति सोदर्क इन्द्रियस्य वीर्यस्य
रसस्थानतिक्षाराय ॥ ९ ॥

सना च सोमेत्युत्तरो द्वितीयो दशर्चः सोदर्कः अथानोवस्य
सस्रूधीति प्रत्यृचं समान अवसानो भवति किमर्थमिन्द्रियस्य
वीर्यस्य इन्द्रियात्मकस्य सामर्थ्यस्य रसस्य क्षीरादेश्च अनति-
क्षाराय अतिक्षारः अतिशयेन क्षरणमपगमनं तत्र संहित्याय
एकस्य पादस्य प्रत्यृचमावेष्टनात् तेन सन्तिष्ठन्नन्यत् पादद्वयं दृढं
भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

तस्यैव पादस्य कुतः पुनरावृत्तिरित्यतश्चाह ।

यत्र वै देवा इन्द्रियं वीर्यं रसमपश्यन्स्तदनु-
न्यतुदन् ॥ १० ॥

यत्र वै यस्मात् खलु मन्त्रभागे देवाः पुरा इन्द्रियात्मकं
वीर्यं रसञ्चापश्यन् तत्तदनुन्यतुदन् प्रत्यृचमभ्यस्यन् यद्वा यत्र
खलु स्थाने देवाः पुराऽनुष्ठानसमये इन्द्रियं वीर्यं रसमजानन्
तद्वीर्यं तत्रानुन्यतुदन् आनुपूर्व्येण स्थापयन् तस्माद्बिधितो रसः
कामयते मन्त्रात् श्रवणविधानस्थानीयेन च सर्वांसामुपत्यैव
तथा ऋचां तत्स मानेन पादेन पिहितत्वात् अनतिक्षारो भवती-
त्यर्थः ॥ १० ॥

अथ चतस्रः श्लोकीया विधत्ते ।

चतुर्ऋचो भवति प्रतिष्ठायै ॥ ११ ॥

चतुर्ऋचः चतस्र ऋचो यस्मिन् समुदाये सोऽयन्तरत्नमन्दी-
त्यादिकश्चतुर्ऋचो भवति स च प्रतिष्ठायै यज्ञस्य यजमानस्य
प्रतिष्ठानाय भवति चतुष्पादा हि गवाद्यो लोके प्रतिष्ठिता
दृश्यन्ते ॥ ११ ॥

अथैतत् स्तौति ।

ध्वस्त्रे वै पुरुषन्तो तरन्तपुरुमीढाभ्यां वैददश्वि-
भ्यां सहस्राण्यदिच्छतां तावैक्षेतां कथन्नाविदमात्त-
मप्रतिगृहीतं स्यादिति तौ प्रत्येतां ध्वस्त्रयोः पुरु-
षन्त्योरा सहस्राणि ददन्हे तरत्नमन्दीधावतीति
ततो वै तत्तयोरान्तमप्रतिगृहीतमभवत् ॥ १२ ॥

ध्वस्त्रे शत्रूणां स्वधयिव्यौ पुरुषन्तो एतत्संज्ञे लिङ्गव्यत्ययः
एतत्संज्ञौ राजानौ वैददश्विभ्यां विददश्वगोत्राभ्यां तरन्त-
पुरुमीढाभ्यां ऋषिभ्यां सहस्राणि सहस्रसंख्यकानि अदिच्छतां
दातुमैच्छतां ततस्तावृषी ऐक्षेताञ्च ईक्षणं पर्यालोचनमकुरुतां
नावावयोरिदं धनमात्तं स्वीकृतं कथं केन प्रकारेण अप्रतिगृहीतं
स्यात् प्रतिग्रहदोषवियुक्तं भवेदिति ततस्तौ प्रत्येतां अजानीतां
ध्वस्त्रयोः पुरुषन्त्योरेति मन्त्रमपश्यतामित्यर्थः ततोऽनन्तरं मन्त्र-
प्रभावात्तं स्वीकृतं तयोस्तद्वनं अप्रतिगृहीतं प्रतिग्रहदोषवियु-
क्तमभवत् ॥ १२ ॥

अथैतद्देदनं प्रशंसति ।

आत्तमस्याप्रतिगृहीतं भवति य एवं वेद ॥ १३ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १३ ॥

अथ प्रकारान्तरेण मन्त्रचतुष्टयं स्तौति ।

विनाराशंसो भवत्युभयस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै मा-
नुषस्य च दैवस्य च ॥ १४ ॥

ध्वस्तयोः पुरुषन्त्योरेति नरयोः शंस्यमानत्वात् अयं चतु-
र्हचो विनाराशंसो नाराशंसविशिष्टो भवति अत उभयस्य
द्विविधस्य मानुषस्य मनुष्यसम्बन्धिनश्च देवसम्बन्धिनश्च अन्ना-
द्यस्यावरुध्यै अवरोधनाय भवति ॥ १४ ॥

अथ वहिष्यवमानस्यान्त्यं त्वचं विधत्ते ।

त्वच उत्तमो भवति येनैव प्राणेन प्रयन्ति तम-
स्युद्यन्ति ॥ १५ ॥

गतार्थमेतत् ॥ १५ ॥

एवं स्तोत्रीयासु विहितसु स्तौति ।

त्वयस्त्रिंशएव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै देवतासु
वा एष प्रतिष्ठितः ॥ १६ ॥

अस्य बहिष्पवमानस्य त्रयस्त्रिंशत् एव स्तोमो भवति स च
यजमानस्य प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय भवति कुतः त्रयस्त्रिंशत्-
संख्यासु देवतासु खल्वेक एव त्रयस्त्रिंशत्प्रतिष्ठितः स्वयं प्रतिष्ठि-
तवान् प्रतिष्ठाहेतुरित्यर्थः ॥ १६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे त्रयोदश्याध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथास्मिन् षष्ठेऽहनि प्रथममाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

इमं स्तोममर्हते जातवेदस इत्याग्नेयमाज्यं
भवति सोदर्कमिन्द्रियस्य वीर्यस्य रसस्यानतिक्षाराय
यत्र वै देवा इन्द्रियं वीर्यं रसमपश्यन् स्तदनुन्यतु-
दन् ॥ १ ॥

इमं स्तोममिति त्वच आग्नेयमग्निदैवत्वं प्रथममाज्यस्तोत्रं
भवति तत्र सोदर्कं समानोदर्कं अग्नेः सख्ये मारिषामावयन्तव
इत्यनेन पादेन प्रत्युचं समाप्यमानं भवति शिष्टं सिद्धं ॥ १ ॥

अथ द्वितीयमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

प्रतिवां सूर उदित इति सूरवन् मैत्रावरुणं ॥२

प्रतिवां सूर इति त्वचः सूरवत् सूरशब्दयुक्तं मैत्रावरुणं
मैत्रावरुणदेवताकं द्वितीयमाज्यस्तोत्रं भवति ॥ २ ॥

तदेतत् स्तौति ।

अन्तो वै सूर्योऽन्त एतत् षष्ठमहामन्त एव तद-
न्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ ३ ॥

सूरः सूर्योऽन्तो वै अवसानभूतः एतत् षष्ठमहस्य अहामन्तः
अन्तेन षष्ठस्य समापनात् तत्तथा सति अन्तेन अन्तभूतसूर्यस्य
वाचकपदयुक्तेन त्वचेनान्त एव स्तुवते स्तुवन्त्यङ्गातारः प्रतिष्ठायै
प्रतिष्ठानार्थमुभयोः सारूष्यादतः प्रतिष्ठाहेतुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ तृतीयमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

भिन्धि विश्वा अपदिष इत्यैन्द्रं सोदकमिन्द्रि-
यस्य वीर्यस्य रसस्थानतिक्षाराय यत्र वै देवा इन्द्रि-
यं वीर्यं रसमपश्यं स्तदनुन्यतुदन् ॥ ४ ॥

भिन्धि विश्वा इति त्वचमैन्द्रं इन्द्रदेवत्वं तृतीयमाज्यस्तोत्रं
तच्च सोदकं समानोदकं समानावसानं वसुष्वहं तदाभरेति
गतमन्यत् ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

यज्ञस्य हिंस्य ऋत्विजेत्यैन्द्राग्न्ं सोदकमिन्द्रि-
यस्य वीर्यस्य रसस्थानतिक्षाराय यत्र वै देवा इ-
न्द्रियं वीर्यं रसमपश्यं स्तदनुन्यतुदन् सोमः ॥ ५ ॥

यज्ञस्य हिंस्य इति तृचः ऐन्द्राग्नं इन्द्राग्निदेवताकं चतु-
र्थमाज्यस्तोत्रं तच्च इन्द्राग्नी तस्य बोधतमिति पादेन सोदकं
समानोदकं गतमन्यत् पूर्वोक्त एव तयस्त्रिंशस्तोमः चतुर्ष्वज्य-
स्तोत्रेषु कार्यः ॥ ५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथास्मिन्नहनि माध्यन्दिनस्य पवमानस्य प्रथमतश्च विधत्ते ।

इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति मरुत्वयोगायत्रेया-
भवन्ति ॥ १ ॥

मरुत्वत्यो मरुच्छब्दयुक्ता इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इत्याद्यास्त्रिस्तः
गायत्रच्छन्दस्त्राः स्तोत्रीया माध्यन्दिनपवमानस्य भवन्ति ॥ १ ॥

अथासाम्नाध्यन्दिनसवने सङ्गतिमाह ।

मरुत्वद्वि माध्यन्दिनं सवनं ॥ २ ॥

मरुत्वत् मरुद्भिर्युक्तं हि माध्यन्दिनं सवनं मरुत्वतीय-
ग्रहाणां मरुत्वतीयस्य च शस्त्रस्य सङ्गावात् अतो मरुत्वत्यस्तत्र
सङ्गता इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथान्यं तृचं विधत्ते ।

मृज्यमानः सुहस्येति सिमानां रूपं ॥ ३ ॥

मृज्यमानःसुहस्येति त्वचस्तत्र सिमानां शकरीणां रूपं
तत्र हि गोभिरञ्जानो अर्घसीति श्रुतं गावश्च शक्यं इति
गोशब्दयुक्तस्तृचः शकरीणां रूपमित्युच्यते ॥ ३ ॥

ननु शकरीसम्बद्धस्तृचो रैवतपृष्ठके षष्ठेऽहनि कथं सङ्गच्छत
इति तत्राह ।

समानं वै सिमानाञ्च रूपं रेवतीनाञ्च सिमाभ्यो
ह्यधिरेवत्यः प्रजायन्ते ॥ ४ ॥

सिमानां शकरीणां शाकरसान् उत्पत्तेरनन्तरमेव रेवत्यः
प्रजायन्ते सृष्टिसमये रैवतं सामोत्पद्यते तथा च प्रागान्नातं
स शकरीरसृजत तदपां घोषोऽन्वसृज्यत रेवतीरसृजत तद्गवां
घोषोऽन्वसृज्यतेति अत्र सर्वत्र शक्यं इति चेत् साधारणत्व-
वाचिना आधेयं सामोच्यते उभयोरत्र व्यवहितेति द्रष्टव्यं
तस्मान्नैरन्तर्येण जातत्वात् शाकररेवतयोः समानरूपत्वमेवेति
कृत्वा शाकरसम्बद्धोऽपि त्वचोऽस्मिन् षष्ठेऽहनि सङ्गत इत्यर्थः ॥४॥

अथ त्वचान्तरं विधत्ते ।

एतमुत्पन्दश्चिप इत्यादित्या आदित्या वा
इमाः प्रजास्तासामेव मध्यतः प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥

एतमुत्पन्दशक्षिप इत्याद्यास्तिष्ठ अदित्याः सम्बन्धिन्यः
स्तोत्रीया भवन्ति समादित्येऽभिरख्यतेति तत्रान्नातं इमाः
दृश्यमानाः सर्वाः प्रजाः देवमनुष्याद्याः आदित्या वै अदितेः
पुत्रा इति तासां प्रजानामेव मध्यतो मध्ये आदित्यवतीभिः
स्तोत्रीयाभिः प्रतितिष्ठति यजमानः प्रतितिष्ठतो भवति ॥ ५ ॥

ननु प्रकृतो माध्यन्दिनपवमानान्तस्तृचस्त्रैष्टुभः प्रतुद्रवेति
कथं तत्स्थाने गायत्रस्य तृचस्य सङ्गतिरिति तत्राह ।

गायत्रः सत्यस्त्रिष्टुभो रूपेण तस्मात्त्रिष्टुभां
लोके क्रियन्ते ॥ ६ ॥

त्रिष्टुप्सम्बन्धेन्द्रशब्दयोगेनात्रैष्टुभत्वात् त्रिष्टुभां स्थाने क्रि-
यन्ते ॥ ६ ॥

अथेन्द्रायेन्द्रो मरुत्वत इति प्रथमे तृचे गायत्रं साम विधाय
पूर्ववत् स्तावकं ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ७ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ७ ॥

अथास्मिन्नेव तृच आटत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

इषोवृधोयं भवति ॥ ८ ॥

इषोवृधोयन्नाम सामाटत्तेऽस्मिन्नेव तृचे गेयं भवति इषो

वृष इत्यस्य साम्नोऽवसाने दर्शनात् इषोवृधीयत्वमस्येति द्र-
व्यं ॥ ८ ॥

तदेतत् स्तौति ।

पशवोवा इषोवृधीयं पशूनामवरुध्या इषे वै
पञ्चममहर्वृषे षष्ठमवर्द्धन्त ह्येतर्हि यजमानमेवैतेन
वर्द्धयन्ति ॥ ९ ॥

इषोवृधीयाख्यं साम पशवो वै पशवएव वृषा वृध इत्यनेन
अन्नेन वर्द्धयित्वात् पशवश्च क्षीरादिना वर्द्धयन्तीति तच्छब्दः
तस्मात् पशूनां वृषे वर्द्धनायैवैतत् क्रियते अपि च इषे वै अन्नार्थ-
मेव पञ्चमं शाक्करमहरनुष्ठितं वृषे वर्द्धनाय षष्ठमहरनुष्ठीयते
एतर्हि एतस्मिन् काले षष्ठस्याह्नोऽनुष्ठानकाले हि यस्माद्देवा
अवर्द्धयन्त समृद्धा अभवन् यस्माद्वर्द्धनाय षष्ठस्याह्नोऽनुष्ठानं
अतस्तत्सूचकेनेषोवृधीयेनैतेन साम्ना यजमानमेव वर्द्ध-
यति ॥ ९ ॥

अथास्मिन्नेव वृषे पुनरावृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

क्रौञ्चमभवति ॥ १० ॥

क्रुञ्चा नामाङ्गिरस ऋषिः तेन वृष्टं साम क्रौञ्चं तदिन्द्राये-
न्दो मरुत्वत इति वृषे गातव्यं ॥ १० ॥

तदेतत् स्तौति ।

ऋषेभ्यमहरविन्देभ्यमिव वै षष्ठमहरहरेवै-
तेन विन्दन्ति ॥ ११ ॥

ऋषाण्यङ्गिः एष्यं एषणीयमहः अनेन साम्ना अविन्दत्
लभत इदं षष्ठमहश्च एष्यमिव वै एषणीयमिव खलु तस्मादेतेन
ऋषेभ्येन इदं षष्ठमहरेव विन्दन्ति लभन्ते ॥ ११ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

वाजदावर्यो भवन्ति ॥ १२ ॥

रेवतीर्न इत्यस्यां योनौ वेदसामाख्ये ग्रन्थे गीयमानं साम
वत्सो वाजदावर्यो रेवत्यः रेवतीरिति योनौ दृष्टं बद्धवचनं
साम्युच्चार्य इति रेवत्य इति निर्देशः तद्वैवतं साम इन्द्रायेन्दो
इत्यस्मिंस्तृचे गेयं तच्च प्रतिष्ठित्यै प्रतिष्ठानाय यजमानस्य भवति
रेवतीशब्दस्य रयिमत् वाचकत्वात् रयिमतश्च पुरुषस्य प्रतिष्ठा-
दर्शनात् रेवतीनां प्रतिष्ठाहेतुत्वं ॥ १२ ॥

अथैतत् स्तौति ।

अन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्यावरुध्यै यदाहि वा अन्न-
मथ गौरथाश्वोऽथ पुरुषो वाजी ॥ १३ ॥

वाजस्य दात्री वाजदावरीति संज्ञाया उत्पत्तिः वाजश्चान्नं
वै अन्नमेव तस्माद्वाजदावर्याख्यं साम अन्नाद्यस्य प्राप्तौ भवति
अपिच यदा खलु यजमानस्य बद्धलमन्नं भवति अथानन्तरं

गौः गावश्च भवन्ति अथानन्तरं रथाश्च भवन्ति अथानन्तर-
मश्वान् भवन्ति अथानन्तरं पुरुषो वाजी वेजनवान् वेगवांश्च
भवति अन्नहेतुका एते यजमानस्य भवन्तीति ॥ १३ ॥

अथास्त्रिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

रेवत्यो भवन्ति प्रतिष्ठायै ॥ १४ ॥

रेवतीर्न इत्यस्यां योन्यां छन्दःसामाख्ये ग्रन्थे गीयमान-
सामवाधपुरःसरं पवमानस्तोत्र एतद्गातव्यमिति ॥ १४ ॥

अथास्य निधनसंख्यामनूद्य स्तौति ।

षस्त्रिधना षड्रातस्य धृत्यै ॥ १५ ॥

तीर्ना इहा सधमादा २ हा ३ ऊ वा २३ ई ३४ डा
इत्यादीनि षस्त्रिधनानि यासां रेवतीनां षस्त्रिधनाः तथाविधा
भवेयुः किमर्थं षड्रातस्य एतद्देतस्यानुष्ठितस्य षष्ठस्य षडहस्य
धृत्यै धारणाय भवति ॥ १५ ॥

ननु रैवतं साम वैरूपवैराजादिवत् षष्ठस्तोत्र एव गातव्यं
एतद्धि षष्ठमहः रैवतषष्ठकं किमिति पवमाने विधीयमान इत्या-
शङ्क्य विपक्षे वाजदावर्य्य इति तद्बहुवचनं वाजदावर्य्याख्यं
सामेन्द्रायेन्दवित्यस्त्रिंस्तृचे गातव्यमित्युपपादयति ।

आपो वै रेवत्यस्ता यत् षष्ठं कुर्युरपशुर्यजमानः
स्यात् पशूनस्य निर्द्दहेयुर्यत्र वा आपो वीव वर्त्तन्ते

तदोषधयो जायन्तेऽथ यत्रावतिष्ठन्ते निर्मृतुकास्तत्र
भवन्ति तस्मात् पवमाने कुर्वन्ति पराचा हि पव-
मानेन स्तुवते ॥ १६ ॥

या इमा रेवत्वस्ता आपो वै अप्ररूपा एव रयिभिर्द्वनै-
र्माग्निमुक्तादिभिस्तासां युक्तत्वात्ता रेवत्यः तद्रैवतं साम यदि
पृष्ठं पृष्ठस्तोत्रं कुर्युर्ब्रह्मातारस्तर्हि यजमानः अपसुः पशुरहितः
स्यात् यदि तान् प्रयुज्येरन् अपामभावात् अस्य यजमानस्य
पशून्निर्दहेयुः नाशयेयुः नन्वेवं रेवतीनां प्रयोगे दोषदर्शनात्
कथं तत्रानुष्ठानमिति तद्दर्शयति यत्र वा आप इति यत्र
खलु देशे आपो वीव वर्तन्त इव विरलमेव वर्तमाना भवन्ति
तत्रौषधयो जायन्ते अथ यत्र तु देशोऽवतिष्ठन्ते नित्यं वर्तन्ते
तत्रौषधयो निर्मृतुकानिर्गमनशीला भवन्ति तत्र नोत्पद्यत
इत्यर्थः एवं सति अशंसुतारेवत्यः पृष्ठस्तोत्रे यदि क्रियेरन्
तदा तयस्त्रिंशस्तोमसम्पत्तये अवश्यमभ्यसेरन् तथा चापां भूयिष्ठ-
त्वादोषधनुत्पत्तौ यजमानस्यापशुत्वं स्यात् तस्मात्पवमाने
माध्यन्दिने रेवतीः कुर्वन्ति तत्र चोक्तापां वृद्धिर्न भवतीत्याह
पराचा हीति हि यस्मात् पराचा अनावृत्तेन पवमानस्तोत्रेण
स्तुवते तस्मात् रेवतीनामभ्यासाभावात् अशंसुतानां तासाम-
भावाद् बाहुल्याभावाच्च उक्तदोषद्वयाभावः ॥ १६ ॥

अथ विहितं सामचतुष्कं संहत्य स्तौति ।

मेधी वा इषोवृधीयञ् रज्जुः क्रौञ्चं वत्सोवाज-
दावर्यो रेवत्यो मातरो यदेतान्येवञ् सामानि क्रि-
यन्त एवमेव प्रत्तां दुग्धे ॥ १७ ॥

इषोवृधीयाख्यं साम मेधी वै गवां बन्धनाय निखातस्थानं
मेधी तत्स्थानीयं क्रौञ्चं क्रौञ्चाख्यं साम रज्जुः गौर्बध्यते यया
रज्जा तत्स्थानीयं वत्सोवत्सस्थानीयो वाजदावर्यः वाजदाव-
र्याख्यं साम रेवत्यो रैवतं साम मातरः मातृस्थानीयं एतानि
सामान्येन ईदृग्रूपाणि भवन्तीति तेन एवमेव प्रत्तां प्रकर्षेण
दत्तां गां दुग्धे यजमानः कामान् दोग्धि ॥ १७ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

अत्रौत्तोरन्ध्रे भवतः ॥ १८ ॥

उत्तोरन्ध्रेण दृष्टे सामनी अत्रौत्तोरन्ध्रे एते मृज्यमानः सुह-
स्येति त्वचमावृत्य तस्मिन् पर्य्यायेण गेय इत्यर्थः ॥ १८ ॥

अथैतद्विषिसम्बन्धप्रदर्शनपुरःसरं स्वर्गसाधनत्वेन स्तौति ।

उत्तोरन्ध्रो वा एताभ्याङ्गाव्योऽञ्जसा स्वर्गं
लोकमपश्यत् स्वर्गस्य लोकस्थानुख्यात्यै स्वर्गात्
लोकान् च्यवते तुष्टुवानः ॥ १९ ॥

काव्यः कविर्भृगुस्तन्नोत्तज उत्तोरन्ध्रो नामऋषिः एताभ्यां

सामभ्यां साधनेन अञ्जसा अनायासेन स्वर्गं लोकमपश्यत् अत-
एते सामनी स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै अनुख्यानाय सन्दर्श-
नाय भवतः किञ्च आभ्यां तुष्टुवानः स्तुतवान् स्वर्गलोकान् च्युतो
भवति चिरं तत्रैवावतिष्ठते ॥ १९ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे आवृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

वाजजिह्ववति सर्वस्याप्तैः सर्वस्य जित्यै सर्वं वा
एते वाजं जयन्ति ये षष्ठमहरागच्छन्ति ॥ २० ॥

वाजमन्नं जयत्यनेनेति वाजजित्तत्साम मृज्यमान इति त्वचे
गेयं तच्च सर्वस्य निरवशेषस्य वाजस्य अन्नस्य प्राप्यै भवति
तथा सर्वस्य जेतव्यस्य च जित्यै जयाय च भवति ये यजमा-
नादशरात्रस्य षष्ठमहरागच्छन्ति प्राप्नुवन्ति एते सर्वमेव
वाजञ्जयन्ति ॥ २० ॥

एतदेव विवृणोति ।

अन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ २१ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

वरुणसाम भवति ॥ २२ ॥

वरुणस्य साम एतदाख्यं साम मृज्यमानः मुहस्त्येत्येतस्मि-
न्नेव त्वचे गातव्यं ॥ २२ ॥

अथैतत्प्रशंसति ।

एतेन वै वरुणो राज्यमाधिपत्यमगच्छद्राज्य-
माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना तुष्टुवानः ॥ २३ ॥

एतेन साम्ना साधनेन पुरा वरुणो देवः राज्यं राजत्वं
आधिपत्यं अधिपतित्वं स्वामित्वञ्चागच्छत् प्राप्नोत् तस्माद्दद्य-
तनोऽपि वरुणसाम्ना तुष्टुवानः स्तुतवान् राज्यमाधिपत्यं गच्छ-
ति प्राप्नोति ॥ २३ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

अङ्गिरसां गोष्ठो भवति ॥ २४ ॥

अङ्गिरसां गोष्ठाख्यं साम मृज्यमानः सुहृत्स्येत्यावृत्तेऽस्मिन्
एव त्वचे गेयं ॥ २४ ॥

अथैतत्प्रशंसति ।

पशवो वै रेवत्यो गोष्ठमेव तत्पशुभ्यः पर्यस्यन्ति
तमेवैनान् प्रवर्त्तयन्त्यविसृञ्साय ॥ २५ ॥

याः पुर्व्वप्रयुक्ता रेवत्यः ताः पशवो वै पशव एव अतस्तासां
गोष्ठाख्यं स्थानमपेक्षते तथा चाङ्गिरसां गोष्ठो भवतीति यत्
तत्तेन पशुभ्यः पशूनामर्धं गोष्ठं गावो यत्र तिष्ठन्ति तादृशं
स्थानमेव पर्यस्यन्ति परितः समीपे हि यन्ति स्थापयन्ति यद्गो-
ष्ठमेव एतान् पशून् प्रवर्त्तयन्ति अविस्त्रंसाय अविनाशाय ॥ २५ ॥

अथ एतमुत्पन्दशक्षिप इति त्वचे गातव्यं साम दर्शयति ।

इहवद्वामदेव्यं भवति ॥ २६ ॥

इहवत् इहशब्दयुक्तं वामदेव्यं वामदेवेन ऋगिणा वृष्टमेत-
दाख्यं साम एतमुत्पन्दशक्षिप इत्यन्तिमे त्वचे गेर्यं ॥ २६ ॥

अथैतदन्नप्राप्तिसाधनत्वेन स्तौति ।

एतेन वै वामदेवोऽन्नस्य पुरोधामगच्छदन्नं वै
ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ २७ ॥

एतेन वै वामदेवोऽन्नस्य पुरोधामगच्छदन्नं वै प्राप्तये
भवति ॥ २७ ॥

अथैतच्छन्दोद्वारा स्तौति ।

गायत्रीषु स्तुवन्ति प्रतिष्ठायै ब्रह्मवर्चसाय येनैव
प्राणेन प्रयन्ति तमप्युद्यन्ति ॥ २८ ॥

सिद्धमेतत् ॥ २८ ॥

ननु त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं सर्वप्रकृतौ ज्योतिष्टोमे कथं
तत्र गायत्रः सङ्गच्छत इति तत्राह ।

इन्द्रवत्यो गायत्रो भवन्ति तदु त्रैष्टुभाद्रूपान्प्रयन्ति
स्तोमः ॥ २९ ॥

इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इत्याद्या गायव्यः यस्मात्तस्मादिन्द्रदे-
वत्य इन्द्रशब्दयुक्ता भवन्ति तद्योगश्च प्रकृतौ माध्यन्दिनसवने
दर्शनात् त्रैष्टुभं रूपं तदु तस्मादेव मरुच्छब्दयोगात् एता गाय-
व्यः त्रैष्टुभात् त्रिष्टुभः सम्बन्धिनो रूपान्न यन्ति नोपगच्छन्ति
एवं गायव्यादिषु इहवद्वामदेव्यान्तेषु एकादशसु सामसु
त्रिचेषु क्रियमाणेषु निष्पद्यमानस्त्रयस्त्रिंशस्तोमोऽस्य पवमान-
स्तोतस्य कार्य्यइत्यर्थः ॥ २६ ॥

इति नारुड्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशोऽध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ षष्ठस्तोत्रेषु स्तोत्रीयाणामृचां छन्दोविशेषं विधि-
त्सुराह ।

यातयामान्यन्यानि छन्दांस्ययातयामा गायत्री
तस्माद्गायत्रीषु स्तुवन्ति ॥ १ ॥

अन्यानि त्रिष्टुवादीनि छन्दांसि यातयामानि द्वितीया-
दिष्वहःसु विनियुक्तत्वात् गतसाराणि यद्यपि गायत्री प्रथमेऽ-
हनि विनियुक्ता तथाप्ययातयामां यातयामत्वदोषरहिता प्रजा-
पतिमुखात् अग्निना सहोत्पन्नत्वेन तस्या उत्कर्षादिति तस्मात्

षष्ठेऽहन्यस्मिन् गायत्रीषु षष्ठ्यैः सामभिः सुवन्ति रेवतीर्नः सध-
माद् इत्याद्यासु गायत्रीषु षष्ठस्तोत्राणि कार्याणीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ ब्रह्मषष्ठस्य स्तोत्रीया ऋचो विदधानः किञ्चिद्विशेषं
विधत्ते ।

सुरूपकतुमूतय इत्यभ्यारम्भेण षट्पदाः षष्ठ-
स्याह्नोरूपं तेन षष्ठमहरारभन्ते सन्तत्यै ॥ २ ॥

सुरूपकतुमूतय इत्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः ब्रह्मसाम्नः स्तो-
त्रीयाः तास्याभ्यारम्भेण प्रत्यृचं षट्पदाः अयमर्थः गानसमये
आसां प्रथमपादस्त्रिरभ्यस्यते तृतीयपादस्यान्यश्चतुरक्षरस्त्रि-
रभ्यस्यते एवमभित आद्यन्तयोरारम्भे पुनःपुनरादाने सति
प्रत्येकमेताः षट्पदा भवन्ति प्रथमपादस्य तिरावृत्तत्वात् त्रयः
पादा द्वितीयश्चैकः उत्तमश्चैकः पुनस्तदेतस्य चतुरक्षरस्य द्वयोर-
भ्यासयोरेकः पाद इति पादषट्कसम्पत्तिः अतः षट्संख्या-
योगात् एताः षष्ठस्याह्नोरूपं तेन कारणेन षट्पदाभिः षष्ठ-
महरारभन्ते स्वीकुर्वन्ति किमर्थं सन्तत्यै पूर्वोत्तराभ्यामहर्भ्यां
सन्तानार्थं ॥ २ ॥

अथाच्छावाकषष्ठस्तोत्रीया ऋचो दर्शयति ।

उभे यदिन्द्रोदसी इति षट्पदाः षष्ठस्याह्नोरूपं
तेन षष्ठमहरारभन्ते सन्तत्यै ॥ ३ ॥

उभे यदिन्द्र रोदसी इत्याद्याः षट् पदा यासां तथाविधा
 ऋच अच्चावाकसान्नः स्तोत्रीया भवन्ति शिष्टं पूर्ववद्व्याख्येयं
 ॥ ३ ॥

अथाद्यं षष्ठस्तोत्रीयं साम विधत्ते ।

रेवतीषु वारवन्तीयं षष्ठं भवति ॥ ४ ॥

षष्ठस्तोत्रत्वेन कार्यमित्यर्थः पशवो वै रेवत्यइति हि प्रागा-
 ज्ञातं ॥ ४ ॥

पशवश्चापविकारा इत्यभिप्रायेणाह ।

अपां वा एष रसोयद्रेवत्यो रेवतीनां रसोय-
 द्वारवन्तीयं सरसा एव तद्रेवतीः प्रयुक्ते यद्वारव-
 न्तोयेन षष्ठेन स्तुवते ॥ ५ ॥

रेवत्यः रेवशब्दबुक्ताः स्तोत्रीया इति यदेष अपामेव रसः
 सारः तथा वारवन्तीयाख्यं सामेति यत् एष रेवतीनां रसः एवं
 सति तामु रेवतीषु वारवन्तीयस्य करणात् ता रेवतीः सरसाः
 रससहिता एव प्रयुक्ते करोति यद्यस्माद्धारवन्तीयेन साम्ना
 निर्वर्त्य तेन षष्ठेन षष्ठस्तोत्रेण स्तुवते स्तुवन्त्युद्गातारः तत्तस्मा-
 दित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथैतद्धनप्राप्तिहेतुत्वेन स्तौति ।

रेवद्वा एतद्वैवत्यं यद्दारवन्तीयमास्य रेवान् रैवत्यो
जायते ॥ ६ ॥

रेवत् ऋद्धिमत् रयेर्म्मतौ बज्जलमिति सम्प्रसारणं पूर्व्वत्वं
रयिमत् धनयुक्तमेवैतद्वेवतीनां सम्बन्धि साम यद्दारवन्तीयाख्यं
साम एतद्वेवतीषु कुर्व्वतो यजमानस्य रेवान् रयिवान् धनवान्
रैवत्यः रेवत्यः पशवस्तेषां स्वामी एवं गुणविशिष्टः पुत्रः आजा-
यते आभिमुख्येनोत्पद्यते ॥ ६ ॥

अथैतद्वेदनमपि धनप्राप्तिहेतुरित्याह ।

रेवान् भवति य एवं वेद ॥ ७ ॥

गतमेतत् ॥ ७ ॥

अथैतस्य वारवन्तीयस्य गानसमये किञ्चिद्विधित्सुस्तदर्थमा-
ख्यायिकामाह ।

केशिने वा एतद्हालभ्याय सामाविरभवत्तदेनमब्र-
वोद्गातारो मा गायन्ति मा मयोद्गासिषुरिति कथं त
आगा भगव इत्यब्रवोदागेयमेवास्मृत्प्रागायन्निव गाथे-
त्प्रतिष्ठायै तदलम्भम्पारिजानतं पञ्चादक्षं शयानमे-
तामागां गायन्तमजानात्तमब्रवीत् पुरस्त्वादधा इति
तमब्रुवन् को न्वयं कस्मा अलमित्यलन्तु वै मच्च्यमिति
तदलम्भस्यालम्भत्वं ॥ ८ ॥

१२२ दारुभ्याय दत्तं पुत्राय केशिने एतत्संज्ञाय ऋषये पुरा
 खल्वेतत् वारवन्तीयं साम आविरभवत् बुद्धौ प्रकाशमानमा-
 सीत् तच्चाविर्भूतं साम केशिनमृषिमब्रवीत् अबोचत् कथमिति
 तदुच्यते हे ऋषे मा मां अगातारोगानुमकुशलाः गायन्ति प्रयु-
 ञ्जते ते गानशक्तिरहिताः पुरुषाः मया साम्ना साधनेन मोक्षा-
 सिषुः उद्गानं न कुर्वुरिति एवं साम्नोक्ते सति ऋषिरब्रवीदु-
 क्तवान् हे भगवन् ऐश्वर्यादियुक्त मन्त्रात्मन् ते त्वदीया आगा
 आध्यानं कथं केन प्रकारेण कर्तव्यमिति पुनः सामाब्रवीत्
 अहमागेयं आङ्घ्रिषदर्थे ईषत् अप्रयत्नेन गातव्यमेवास्मि भवामि
 वाक्यावसानद्योतक इति शब्दोऽत्राप्यनुषञ्जनीयः यस्मादेवं
 साम्नोक्तं तस्मात् आगायन् आगानं कुर्वन्निव यथा लोकेऽलो-
 नैव प्रयत्नेन निष्पन्नेन स्निग्धेन स्वरेण लौकिका गानं कुर्वन्ति
 एवमेव गायेदुद्गाता एवं गाने सति तस्माम प्रतिष्ठायै यजमानस्य
 प्रतिष्ठानाय सम्यद्यते कुत एतदित्यत आह तदलम्भम्पारिजा-
 नतमिति परिजानतः सुतं अलम्भं एतत्संज्ञं पश्चादक्षं रथाक्षस्य
 पश्चात् प्रत्यग्भागे शयानं निषसं एतामागां एतं पूर्वोक्त-
 मागानं गायन्तं उच्चारयन्तं तस्मात्तजानात् अज्ञासीत् ज्ञात्वा
 च तमलम्भज्ञायन्तमब्रवीत् पुरस्ताद्ग्राह्यस्य पुरोभागे अधः
 आत्मानं धारयेति एवं साम्नोक्तेन पार्श्वस्था ऋषयोऽब्रुवन्
 कोनु कोन्वयं पुरुषः कस्मै वा प्रयोजनाय अलं समर्थ इति एवं
 पार्श्वस्थैरधिक्षिप्ते सामैवाब्रवीत् अलन्नु समर्थ एव खल्वेष मत्स्य-
 मिति मां सम्यक्गातुं कुशल इत्यर्थः यस्मादेवं साम्नोक्तमलं

मन्त्रमिति तत्तस्मात् अस्य ऋषेः अलम्ब्यत्वं अलम्बा इति नाम
सम्पन्नं यस्मादयमृषिरस्य सान्ना आगानेन स्तौत्रेण पुरतो धारि-
तोऽभूत् तस्मादेतदीयमागानं प्रतिष्ठाहेतुरित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ स्तोत्रविशेषमनूद्य प्रतिष्ठाहेतुतामाह ।

इहेहेति गायेत्रप्रतिष्ठायै ॥ ९ ॥

इहाहायि इति स्तोत्रं पुनःपुनः प्रक्षिप्य गायेत् इहशब्देन
इह लोकस्य प्रत्यभिज्ञानात् अस्मिन् लोके प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठा-
नाय यजमानस्यैतद्गानं भवति ॥ ९ ॥

अथ मैत्रावरुणष्टस्रोत्रं प्राकृतमेवेत्यभिप्रेत्य तदनन्तरस्य
ब्रह्मष्टस्य विहिते सुरूपकृतमूतय इति त्वचे गातव्यं साम
दर्शयति ।

ऋषभो रैवतो भवति ॥ १० ॥

रैवत इति रेवतीनां सम्बन्धी ऋषभः एतस्य पदद्वयाभिधेयं
साम सुरूपकृतमूतय इत्यभ्यारम्भेण षट्पदासु स्तोत्रीयासु
गातव्यं ॥ १० ॥

अथैतत्प्रजातिहेतुत्वेन स्तौति ।

पशवो वै रैवत्यः पशुष्वेव तन्निष्ठुनमप्यर्जति
प्रजात्यै न ह वा अनृषभाः पशवः प्रजायन्ते ॥ ११ ॥

रैवत्यो रैवतं सामेति यत्तत् पशवो वै पशुरूपा एव

अवशिष्टं ऋषभः शकरो भवतोत्यस्य वाक्यशेषवद्याख्येयं ॥ ११ ॥

अथाच्छावाकस्तोत्रं साम दर्शयति ।

श्येनो भवति ॥ १२ ॥

श्येनवत् क्षिप्रकारित्वात् सामापि श्येनः एतत्संज्ञं साम
उभे यदिन्द्रेति त्वचे गातव्यं ॥ १२ ॥

अथैतस्य दृष्टान्तपुरःसरं क्षिप्रकारितामाह ।

श्येनो ह वै पूर्वप्रेतानि वयाप्स्यन्तीति पूर्वप्रेता-
निव वै पूर्वाण्यहानि तेषामाप्तैश्च श्येनः क्रियते ॥ १३ ॥

श्येनाख्यः खलु पक्षो पूर्वप्रेतानि पूर्वमेवोत्पतितानि वयांसि
पक्षजातानि स्वयं पञ्चादुत्पत्तनविशेषं प्राप्नोति लुप्तोपममेतत्
यथैवं लौकिकः श्येनः एवमेव तेषामङ्गां प्राप्तैश्चिप्रप्राप्तये श्येनः
श्येनाख्यं साम क्रियते कानि पुनस्तानि प्राप्यानि पूर्वाणि अस्मात्
षष्ठादङ्गः पूर्वानुष्ठितान्यहानि पञ्चसंख्यानि पूर्वप्रेतानीव वै
पूर्वोत्पतितपक्षजातसदृशानि खलु तेषामङ्गामित्यर्थः ॥ १३ ॥

एवं पूर्वानुष्ठितानां पञ्चानामङ्गां प्राप्स्यर्थमेतदिति सुत्वा-
नुष्ठीयमानस्य षष्ठस्याङ्गोऽपि पारप्राप्तिः अनेनैव भवतीत्याह ।

श्येनो वा एतदहः सम्पारयितुमर्हति स हि वय-
सामाशिष्ठस्तस्यानपहननाय सम्पारणायैतत् क्रिय-
तेऽन्तो हि षष्ठञ्चाहः सप्तमञ्च ॥ १४ ॥

श्वेनो वै श्वेन एव एतत् षष्ठमहः सम्पारयितुं पारयितुं पारमवसानं पारयितुमर्हति शक्नोति स खलु वयसां पक्षिणां मध्ये आशिष्ठः व्याष्टतमः तस्य षष्ठस्याङ्गः अनपहननाय सम्पारणाय सम्यक् पारप्रापणाय च एतत्साम क्रियते षष्ठञ्च सप्तमञ्च यदिह सम्यङ्गये एतद्द्वयं अन्तोहि अवसानभूतं हि षष्ठेनाङ्गा षडहस्य समाप्तत्वात् उभयोरहोरन्तत्वं तस्मात् षष्ठस्याङ्गः पारप्राप्तिरपेक्षितेति भावः ॥ १४ ॥

अथैतेषु षष्ठस्तोत्रेषु ब्रह्मवादिनां चोद्यमुद्गावयति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यद् बृहदायतनानि षष्ठा-
न्यथैते द्वे गायत्रौ द्वे जगत्यौ क्व तर्हि बृहत्यो भव-
न्तोति ॥ १५ ॥

ब्रह्मवादिनस्तावद्देदार्याभिज्ञा ऋषयः पुरा वदन्ति एषु षष्ठस्तोत्रेषु चोदयन्ति किमिति यत् यस्मात् षष्ठानि षष्ठस्तोत्राणि बृहदायतनानि बृहतीकन्द आयतनं स्थानं येषां तानि तथोक्तानि सर्वप्रकृतौ हि ज्योतिष्टोमे बृहतीष्वेव स्तोत्रीयासु षष्ठस्तोत्राणि क्रियन्ते तस्मात्तत् बृहती षष्ठेऽहनि तथैव भवितव्यं अथ चात्र एते द्वे गायत्र्यौ द्वे जगत्यौ अत्र हि प्रथमयोः रेवतीर्नः कथानञ्चित इति द्वे गायत्र्यौ तृचौ ततस्तृतीये षष्ठस्तोत्रे सुरूपकत्वमूतय इत्याद्यभ्यारम्भेण षट्पदाः तिस्रः स्तोत्रीयाः चतुर्थस्य षष्ठस्तोत्रस्य च तएव षट्पदाः उभे यदिन्द्रे-

त्वाद्यास्तिस्रः अत एतयोः षष्ठस्तोत्रयोर्थ्याः स्तोत्रीयास्ता अष्टा-
 चरैः षड्भिः पादैरूपेतत्वात् अक्षरसंख्यया अष्टाचत्वारिंश-
 दक्षरा जगत्यो भवन्ति तस्मादादित आरभ्य द्वयोः षष्ठस्तोत्रयोः
 प्रथमे द्वे गायत्र्यौ उत्तरयोः प्रथमे द्वे जगत्यौ क्व तर्हि कस्मिन्
 खलु षष्ठस्तोत्रे बृहत्यः स्तोत्रीया भवन्ति ॥ १५ ॥

अस्य ब्रह्मवादिभिः कृतस्य चोद्यस्योत्तरं दर्शयति ।

ये द्वे जगत्योः पदे ते गायत्र्या उपसम्पद्येते तत्
 सर्वा बृहत्यो भवन्त्यायतने षष्ठानि यातयत्यायतनवान्
 भवति ॥ १६ ॥

उपरितनष्टद्वयवर्त्तिन्योर्जगत्योर्थ्ये द्वे पदे यौ द्वौ पादौ
 बृहत्या अतिरिच्येते अष्टाचत्वारिंशदक्षरा हि जगती भवति
 अपराप्यपरेण इत्वं चतुर्षु षष्ठेषु आद्यानामृचां बृहतीत्वसम्पाद-
 नमुक्तं एवमुत्तमानामपि बृहतीत्वसम्पत्तिर्द्रष्टव्या तदेतदाह
 तत्सर्वा बृहत्यो भवन्तीति तत्तथाच वज्रत्वात्स च शिष्टैर्जागतैः
 पादैः गायत्रीणां योजनात् सर्वतोऽपि षष्ठचतुष्टयगता स्तोत्री-
 या बृहत्यो भवन्ति तथाच आयतने स्वकीय एव प्राकृते स्थाने
 षष्ठानि षष्ठस्तोत्राणि यातयति विस्तारयति आयतनवान् स्था-
 नवान् यजमानो भवति ॥ १६ ॥

यद्येवं, सम्पन्नास्वेव बृहतीषु गानं स्यादित्यत आह ।

षट्पदासु स्तुवन्ति षड्रात्रस्य धृत्यै ॥ १७ ॥

षट्पदास्वेवर्तुं स्तुवन्ति न सम्पादितासु बृहतीषु किमर्थं
षड्रात्रस्य घृत्यै धारणाय ॥ १७ ॥

अथ प्रसङ्गादस्मिन्नहनि याज्याद्ययोः पादयोः संख्यां वि-
धाय स्तौति ।

सप्तपद्या यजति सप्तमस्याहः सन्तत्यै स्तोमः ॥१८॥

सप्तपद्या सप्तभिः पादैरुपेतया ऋचा षष्ठेऽहनि होता-
द्यो यजन्ति ताञ्च सप्तपदाः आश्वलायनेन सूत्रकृता षष्ठस्य
प्रातःसवन इति षड्वै वृषन्निन्द्रवृषपाणास इन्द्रवः सुषुमायतम-
द्रिभिरित्यादिना दर्शिताः अत्र सप्तपद्योरित्येकवचनं जात्य-
भिप्रायात् तत्पद्या यजनं सप्तमस्यागामिनोऽहः सन्तत्यै सन्ता-
नाय अनेन षष्ठेनाह्ना संक्षेपाय भवति सप्तसंख्यया तस्य बुद्धौ
विपरिवर्त्तनत्वात् एषु च षष्ठस्तोत्रेषु पूर्वोक्तस्त्रयस्त्रिंशपरः
स्तोमः कार्यः ॥ १८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथार्भवपवमानस्य आद्यास्त्रिंशः स्तोत्राणां दर्शयति ।

परिखानो गिरिष्ठा इति तरिवत्यो गायत्रो
भवन्ति सर्वस्य पर्याप्तैः ॥ १ ॥

परिशब्दयोगादेताः सर्वस्य कृत्स्नस्य पर्याप्त्यै सम्पूर्णतायै
भवति परोत्यनेनोपसर्गेण पर्याप्तेः सूचितत्वात् शिष्टं स्पष्टं ॥१॥

अथान्यं त्वचं दर्शयति ।

समुन्वेयो वसूनामिति पशवो वै वसु पशूनामव-
रुध्यै ॥ २ ॥

वसुशब्देन धनसामान्यवाचिना धनविशेषस्योपस्थानात्
पशवएव वसुशब्दाभिधेयाः तथा चायं त्वचः पशुप्राप्तैर् भवति ॥२॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

तं वसूखायो मदायेति बालखिल्याः ॥ ३ ॥

बालखिल्यानामृषीणां सम्बन्धिन्यो बालखिल्याः तं वसू-
खाय इत्याद्याः स्तोत्रीया भवन्ति ॥ ३ ॥

अथ सप्तमेऽहनि विधास्यमानं सखाय आनिषीदतेति
त्वचमिमञ्च चतुर्थं संयुज्यानुवदति ।

बालखिल्यावेतौ त्वचौ षष्ठे चाहनि सप्तमे च ॥४॥

षष्ठसप्तमयोरह्नोस्तं वः सखाय आनिषीदतेति यावेतौ
त्वचौ बालखिल्यौ बालखिल्यसम्बन्धिनौ ॥ ४ ॥

किमतस्तादाह ।

यदेतौ बालखिल्यौ तृचौ भवतोऽहोरेव व्यतिष-
ङ्गायाव्यवसंसाय सन्तत्यै ॥ ५ ॥

एतौ बालखिल्यौ तृचौ क्रमेण षष्ठसप्तमयोरङ्गोर्भवतः
प्रयुज्येते इति चेत् तदहोः षष्ठसप्तमयोर्व्यतिषङ्गाय व्यतिषञ्जनं
संसर्जनं तदर्थं भवति एतदेव विशदयति अव्यवसंसायेति
व्यवसंसो विस्लिष्य संभवनं विच्छेदनं तदभावाय फलितमर्थ-
माह सन्तत्या इति ॥ ५ ॥

अथापरं तृचं दर्शयति ।

सोमाः पवन्त इन्द्रव इत्यनुष्टुभो निभसदो भव-
न्ति प्रतिष्ठायै ॥ ६ ॥

सोमाः पवन्त इत्याद्यास्त्रिस्त्रोऽनुष्टुभः स्तोत्रियाः तासामनु-
ष्टुभानां पादचतुष्टयोपेतत्वात् प्रतिष्ठायै यजमानस्य प्रतिष्ठा-
नाय भवन्ति ॥ ६ ॥

अथान्यं तृचन्दर्शयति ।

अथापवापवस्वैना वसूनीति त्रिष्टुभस्मृत्यो जगत्यो
रूपेण तस्माज्जगतीनां लोके क्रियन्ते ॥ ७ ॥

अथापवापवस्वैत्याद्यास्त्रिस्त्रः स्तोत्रियाः तास्त्रिष्टुभस्त्रिष्टुप्
इन्द्रस्काः सत्योऽपि जागतो रूपेण योगाज्जगत्यो भवन्ति किं
तद्रूपमिति चोच्यते वसूनीत्यनेन पदेन धनमुच्यते तच्च वैश्व-

सखन्विजगत्या सङ्घोत्पन्नेऽपि पारम्पर्येण वसूनीत्येतज्जागतं
रूपं यस्मादेवं जगतस्तस्माज्जगतीनां स्थाने क्रियन्ते प्रकृतावा-
र्भवस्यान्वसृचोऽभिप्रियाणीति जागतस्तस्मादाभवान्वस्य जग-
तीस्थानत्वं ॥ ७ ॥

अथ प्रथमे षडे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय तदितिकर्त्तव्यता-
प्रतिपादकं इमे वै लोका गायत्रमित्यादिकं प्रागान्नातं ब्राह्म-
णञ्चातिदिशति ।

गायत्रम्भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ८ ॥

परिखानो गिरिष्ठा इति विहिते षडे गायत्रं साम प्रथम-
तो गातव्यं भवति सिद्धमन्यत् ॥ ८ ॥

अथैतमेव षडं त्रिरारुत्य तत्र त्रीणि सामानि गातव्या-
नीति विधत्ते ।

वैदन्वतानि भवन्ति ॥ ९ ॥

चत्वारि हि वैदन्वतानि सामानि परिखान इत्यस्यां यो-
न्यां गीयन्ते तत्र तृतीयवर्जितानि त्रीण्यस्मिन्नेव षडानि
गेयानि ॥ ९ ॥

अथैतेषां वैदन्वत्सम्बन्धं दर्शयन् विशिष्टफलसाधनतामाह ।

विदन्वान्वै भार्गव इन्द्रस्य प्रत्यहंस्तंशुगार्धत्

सतपोऽतप्यत स एतानि वैदन्वतान्यपश्यत्तैः शुचम-
पाहतापशुचं हते वैदन्वतैस्तुष्टवानः ॥ १० ॥

भार्गवे भृगुगोत्रे विदन्वानामऋषिः इन्द्रस्य सहोत्प-
न्नान् प्रत्यहन् प्रतिकूलान् शत्रून् हतवान् अनन्तरन्तऋषिं शुक्-
शोकः आर्यत् प्राप्नोत्सच शोकार्त्तः ऋषिः तपस्तप्तवान् स च
तपोबलात् एतानि वैदन्वतानि त्रीणि सामानि अपश्यत् दृष्ट-
वान् दृष्ट्वा च तैः सामभिः शुचं शोकमपाहत अपागमयत् यस्मा-
देवं तस्मादैदन्वतैरेव सामभिस्तुष्टवानः सुतवान् शुचं शोक-
मपहत अपगमयति विनाशयतीत्यर्थः ॥ १० ॥

अथ समुन्वेयो वसूनामिति विहिते त्वचे गेयं साम दर्श-
यति ।

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो वै लोम पशूना-
मवरुध्यै ॥ ११ ॥

भरद्वाजस्य लोमाख्यं सामैव दीर्घं दीर्घशब्दाख्यमिति च
आङ्गरन्ये ब्रह्मवादिनः कथयन्ति ॥ ११ ॥

तदु दीर्घमित्याङ्गरायुर्वै दीर्घमायुषोऽवरुध्यै ॥ १२ ॥

तथाच दीर्घं दीर्घविशिष्टं तत्सामान्यादीर्घाख्यं साम
आयुषः शतवर्षलक्षणस्य प्राप्तै भवति पशुधनाख्यस्य प्राप्तै
भवति ॥ १२ ॥

अथान्यस्मिन्विहिते त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

कार्णाश्रवसं भवति शृण्वन्ति तुष्टुवानं ॥ १३ ॥

कर्णाश्रवसा त्वष्टं कार्णाश्रवसं एतदाख्यं साम तं वः सखाय
इति त्वचे गातव्यं अनेन च तुष्टुवानं स्तुवन्तं शृण्वन्ति लौकिका
वज्र मन्यन्ते गृह्यवान् भवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथैतद्विषिसम्बन्धं दर्शयन् पशुसाधनत्वेन स्तौति ।

**कर्णाश्रवा वा एतदाङ्गिरसः पशुकामः सामापश्य-
त्तेन सहस्रं पशून्सृजत यदेतत्साम भवति पशूनां
पुष्ट्यै ॥ १४ ॥**

स्पष्टोऽर्थः ॥ १४ ॥

अथ सोमाः पवन्तइन्द्रव इति त्वचे अन्यत्साम विधाय
तदीयं ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गौरोवितं भवति यदेव गौरोवितस्य ब्राह्मणं ॥ १५ ॥

सिद्धमेतत् ॥ १५ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे आष्टत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

मधुश्चुप्रनिधनं भवति ॥ १६ ॥

मधुश्चुप्रत इति निधनं यस्य तत्तथोक्तं एतदाख्यं साम सोमाः
पवन्त इत्यस्मिंस्तृचे गातव्यं ॥ १६ ॥

अथैतत् स्तौति ।

परमस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै परमं वा एतदन्नाद्यं
यन्मधु ॥ १७ ॥

यन्मधु मात्त्रिकं एतत्परममुत्कृष्टं अन्नाद्यं अदनीयमन्नं
तस्मादेतन्मधुश्चुग्रन्निधनं परमस्यान्नाद्यस्य प्राप्तौ भवति च्युति-
रक्षरणे मधुच्योतयतिच्यावयति चारयतीति मधुश्चुग्रदिति तत्-
संज्ञानिर्व्वचनात्तस्य मधुप्राप्तिहेतुता ॥ १७ ॥

इदं मच्छञ्चौजसेति योनौ यत् घृतश्चुग्रन्निधनाख्यं साम तत्
गीयते सुत्यर्थं तच्चेदञ्च संयुज्य प्रशंसति ।

प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ यद्घृतश्चुग्रन्निधनञ्च
मधुश्चुग्रन्निधनञ्च यज्ञो वै प्रजापतिस्तमेताभ्यां दुग्धे
यङ्गामङ्गामयते तन्दुग्धे ॥ १८ ॥

प्रजापतेः सर्व्वकारणभूतस्य विधातुरेतौ स्तनौ यद्घृतश्चुग्रन्नि-
धनाख्यन्मधुश्चुग्रन्निधनाख्यञ्च सामनी स च प्रजापतिः यज्ञो वै
यज्ञएव तं यज्ञात्मकं प्रजापतिमेवैताभ्यां स्तनाभ्यां घृतश्चुत् मधु-
श्चुग्रत् रूपाभ्यां दुग्धे एतदेव विव्रियते यङ्गाममिति यजमानो
यं यङ्गामयते आशंसते तं तं सर्व्वमेताभ्यां दुग्धे दोग्धि ॥ १८ ॥

अथास्त्रिंस्तृचे सामद्वयं विधत्ते ।

क्रौञ्चे भवतः ॥ १९ ॥

क्रुञ्चाख्येण ऋषिणा दृष्टे सामनी क्रौञ्चे एते सोमाः पवन्त
इन्दव इत्यस्मिन्नेव तृचे द्विरावृत्ते क्रमेण गायेत् ॥ १९ ॥

अथैते स्तौति ।

क्रुञ्चेष्यमहरविन्ददेष्यमिव वै षष्ठमहरहरेवैता-
भ्यां विन्दन्ति ॥ २० ॥

इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति खण्डे व्याख्यातमेतत् ॥ २० ॥

अथापवापवस्वेत्यन्तिमे तृचेऽन्यत्साम विधत्ते ।

श्रौष्टं भवति ॥ २१ ॥

श्रुष्टाख्येन ऋषिणा दृष्टं साम श्रौष्टं तत्सम्बद्धं ॥ २१ ॥

अथैतस्य स्तुतिः ।

श्रुष्टिर्वा एतेनाङ्गिरसोऽञ्जसा स्वर्गं लोकमपश्यत्
स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गात् लोकान्न च्यवते
तुष्टवानः ॥ २२ ॥

एतदपि सिद्धं ॥ २२ ॥

अथास्य निधनं विधत्ते ।

अग्नेर्वा एतद्वैश्वानरस्य साम दीदिहीति निधन-
मुपयन्ति दीदायेव ह्यग्निर्वैश्वानरः ॥ २३ ॥

वैश्वानरस्य विश्वानरहितस्याग्नेः खलु तत्साम तदस्मा-
द्दीद्दिहीत्येतत्पदं निधनमुपयन्त्युपगच्छन्ति उद्गातारः दीदा-
येव दीप्तवद्वैश्वानरोऽग्निः ॥ २३ ॥

अथैतत्पवमानस्तोत्रमुपसंहरति ।

निधनान्ताः पवमाना भवन्त्यहो धृत्यै स्तोमः ॥२४

पवमानाः पवमानस्तोत्राणि बहिष्पवमानादीनि निधना-
न्तानि निधनावसानानि भवन्ति किमर्थं अहो धृत्यै धारणाय
स्यैर्यार्थं एवं गायत्र्यादिस्त्रौष्टान्तेष्वेकादशसु सामसु प्रत्येकं
तृचे गीयमानेषु त्रयस्त्रिंशः स्तोमो निष्पद्यते स एवार्भवस्य
पवमानस्य स्तोम इत्यर्थः ॥ २४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे त्रयोदशध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथ प्राकृतमेवाग्निष्टोमसामेत्यभिप्रेत्य ततः परेषूक्थ-
स्तोत्रेषु द्विपदाः स्तोत्रीयाः कार्या इति विधित्सुस्तदर्थं किञ्चि-
द्ब्रह्मवादिनां विचारमुपक्षिपति ।

**ब्रह्मवादिनो वदन्ति प्रायणतो द्विपदाः कार्या ३
उदयनता ३ इति ॥ १ ॥**

ब्रह्मवादिनो वेदार्थचिन्तका वहन्ति मीमांसन्ते किं षड-
हस्र प्रायणतः प्रारम्भसमये द्विपदा ऋचः स्तोत्रीया किं वा
उदयनतः समाप्तिवेलायामिति उभयत्र विचार्यमाणानामिति
श्रुतिर्द्रष्टव्या ॥ १ ॥

एवं विचार्य निर्णीतं पञ्चमाह ।

उदयनतएव कार्याः पुरुषो वै द्विपदाः प्रति-
ष्ठायै ॥ २ ॥

उदयनतएव कार्याः कुत एतत् येयं द्विपदा सा पुरुषो
वै द्विपदाः तस्मात्पुत्रात् एव पुरुषसंस्तुतानान्तस्मिन्
द्विपदानामन्ततः करणं पादद्वयवतो यजमानस्य प्रतिष्ठानाय
कल्पते ॥ २ ॥

अथ प्रकारान्तरेण स्तौति ।

वाचा वै सर्वं यज्ञन्तन्वते तस्मात्सर्वां वाचं पुरुषो
वदति सर्वा ह्यस्मिन् संस्तुता प्रतितिष्ठति ॥ ३ ॥

वाचा श्रुतशास्त्रात्मिकया खलु सर्वं यज्ञं अग्निष्टोमादि-
विश्वसृजामयनान्तं सकलयज्ञजातं तच्च ते यजमानाः विस्तार-
यन्ति यस्माद्यज्ञे सर्वा वाक् साधनभूता तस्मात्सर्वा लौकिकी-
ञ्च वैदिकीञ्च वाचं पुरुषो वदति प्रयुङ्क्ते हि यस्मादस्मिन् पुरुषे
सर्वा वाक् संस्तुता सह स्तुता प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठिता भवति

तस्मात् सर्वाः पुरुषो वदति तादृशः पुरुषो द्विपदाभिः षडहा-
वसानगताभिः प्रतिष्ठितो भवतीति द्विपदास्तुतिर्द्रष्टव्या ॥ ३ ॥

अथ मैत्रावरुणोक्तस्य साम दर्शयति ।

गूर्हो भवति ॥ ४ ॥

अग्ने त्वन्नो अन्तम इत्यत्र द्विपदादृचे गूर्हं साम
गातथ्यं भवति ॥ ४ ॥

अथास्य साम्न आख्यायिकाप्रदर्शनपुरःसरं सर्वकामसाध-
नतामाह ।

गौपायनानां वै सत्रमासीनानां किरातकुल्या-
वसुरमाये अन्तःपरिध्यस्त्रन् प्राकिरतान्तेऽग्नेत्वन्नो
अन्तमइत्यग्निमुपासीदु स्तेनास्त्रनस्पृणवु स्तद्वा-
व ते तर्ह्यकामयन्त कामसनि साम गूर्हः काममेवैते-
नावरुन्धे ॥ ५ ॥

गौपायनानां गौपगोत्राणां सत्रमासीनानां सत्रासनं
कुर्वतामपीणां अस्त्रन् प्राणान् किरातकुल्यौ किराता स्तेच्छाः
तत्तत्त्वरूपे असुरमाये असुरसम्बन्धिन्यौ माये अन्तःपरिधि
आइवनीयस्य परिधीनाम्नाध्यदेशे प्राकिरतां प्रकर्षेण विच्छि-
फतां क्विच्छेप इति धातुः ततस्ते गौपायनाः अग्ने त्वन्नो
अन्तम इति तच्चेनाग्निमुपासीदन्नुपागच्छन् अस्तुवन्नित्यर्थः

तेनोपसदनेन अग्नेः प्रसादात् पुनरात्मीयान् असून् स्पृशन्
बलयन् सार्यापरिचिप्तान् पुनरादाय प्रबलान् कुर्वन्वित्यर्थः
ते गौपायनाः तस्मिन् समये एतदेवेतर्ह्यकामयन्त तस्माद्गर्हः
कामसनि कामप्रदं गतमन्यत् ॥ ५ ॥

अथ ब्रह्मण उक्त्यस्तोत्रस्य साम दर्शयति ।

गोतमस्य भद्रं भवति ॥ ६ ॥

गोतमस्य भद्राख्यं साम इमानुकं भुवनासीषधे मेत्यस्मिन्
द्विपदे त्वचे गातव्यं ॥ ६ ॥

भद्रशब्दाच्चत्वादाशीः प्रापकमेतत्त्वामेति स्तौति ।

आशिषमेवास्मा एतेनाशास्ते साम हि सत्या-
शीः ॥ ७ ॥

अथै यज्ञमानाय सिद्धं शिष्टं ॥ ७ ॥

अथैतन् महत्त्वप्रापकमिति स्तौति ।

एतेन वै गोतमो जेमानं महिमानमगच्छत्
तस्माद्यो च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त उभये
गोतम ऋषयो ब्रुवते ॥ ८ ॥

एतेन खलु भद्रेण साम्ना पुरा गोतमः ऋषिः जेमानमति-
शयेन जेद्वत्वं महिमानं महत्त्वप्रापकम् तस्मादेव कारणात्

गोतमादेव ऋषेः ये पराञ्चः पूर्वकालीना ज्येष्ठाः ये च अर्वाञ्चः
अर्वाचीनाः पश्चाज्जाताः कनिष्ठाः उभये उभयविधास्ते गोतम
ऋषयः गोतमाख्या ऋषय इति ब्रूवते उच्यन्ते गोतमशब्देनैव
उच्यन्ते व्यवह्रियन्त इत्यर्थः तस्माद्दनेन साम्ना सुवन् जेमानं
महिमानं गच्छतीति ॥ ८ ॥

अथाक्षावाकोक्षस्य साम दर्शयति ।

उदंशपुत्रो भवति ॥ ९ ॥

उदंशपुत्राख्यं साम प्रव इन्द्राय वृत्तहन्तमायेति त्वचे
गातव्यं ॥ ९ ॥

गायन्ति त्वा गायत्रिण इत्यस्यां योन्यां गीयमानं सामो
दंशीयन्तद्धर्मप्राप्त्यर्थं ताद्रूपं तदुदंशपुत्रस्यातिदिशति ।

यद्वा उदंशीयन्तदुदंशपुत्रः ॥ १० ॥

योनिदृष्टेनोदंशपुत्रेण सम्बन्धादुदंशीयं यदेवोदंशीयाख्यं
साम तदेवोदंशपुत्रः तद्धर्मभाग्भवतीत्यर्थः ॥ १० ॥

कोऽसौतद्धर्म इत्यत आह ।

अर्द्धेडामतिस्वरति ॥ ११ ॥

उबित्यङ्गेषु अतिसारस्य उदंशीये दृश्यते तावत्रापि
भवतः तथैव क्षधीमहि उशषा २ तोऽपु इति उबित्यङ्गेषु-

डापि तत्स्थाने इडास्थानादेश इति परिभाषासूत्रेण इट् इति
 प्रयोगकाले प्रयोक्तव्यं अर्द्धोपाध्ययनन्तु ब्रह्मयज्ञार्थं अय-
 मर्थः अर्द्धोपां कृत्वा तत् ऊर्द्धं अतिस्वारमतिमन्द्रं करोति ॥११॥
 तदेतत् स्तौति ।

तस्माद्दूर्ध्वारा अति क्षरन्तीडायामन्ततः पशुषु
 प्रतितिष्ठति ॥ १२ ॥

यस्माद्दूर्ध्वामतीत्य स्वरति तस्माद्गवां दुग्धप्रदेशमतीत्य
 पयसो धाराः क्षरन्ति स्रवन्ति अन्ततः षडहावसाने इडायां
 प्रतितिष्ठन् पशुष्वेव प्रतितिष्ठति तदात्मकत्वादिडायाः ॥ १२ ॥

यदेतदतिस्वरणं तत् सप्तमस्याङ्गः संसारहेतुरिति स्तौति ।

ऋप् उपरिष्ठाट्क् साम च विमुच्येते अभ्युस्वरेण
 सप्तममहः स्वरति सन्तत्यै ॥ १३ ॥

ऋप्ते कल्पिते ऋक्सामभ्यां तिवृदादिस्तोमैश्च सम्पूर्णा-
 नुष्ठिते षडहे सति उपरिष्ठात्तूर्द्ध्वं ऋक् साम च विमुच्येते यथा
 ग्रामप्राप्तेरूर्द्ध्वं शकटवाहिनौ बलीवर्ही विमुच्येते तद्वत्
 ऋक्सामयोः सामापनोदार्थं विमोकः कार्यः तथा च षडहस्य
 ऋप्तिसमाप्तत्वात् सप्तमस्य चाहोऽनारम्भात् दशरात्रो विच्छिन्नः
 स्यात् तदसरण्येतत् क्रियमाणेनातिस्वारेण द्राघीयसा सप्तम-
 महरमिस्वरति अभिलक्ष्य स्वारं करोति सन्तत्यै उक्तविच्छेद-
 परिहारेण षडसप्तमयोरहोः सन्तानार्थं ॥ १३ ॥

षडहसमाप्ते रूढं लौकिकं वैदिकञ्च ब्रह्मभाषणञ्च किञ्चित्-
त्कार्थमिति विधत्ते ।

ऊङ्घ्रिव वा एतर्हि वाग्यदा षडहः सन्तिष्ठते
न ब्रह्म वदेन्नान्यं पृच्छेन्नान्यस्मै प्रब्रूयात् ॥ १४ ॥

एतर्हि एतस्मिन् काले वाग्देवता ऊङ्घ्रिव वै ऊढवतीव
खलु यथा सति दूरं भारवहनं कृत्वा पुरुषः आन्तो भवति एव-
मेव षडहे बह्वी ऋचो बह्वनि सामानि प्रयुञ्जानानां वागपि
आन्ता भवति यदासौ षडहमह्नां षष्ठां समाहारः षडहः
सन्तिष्ठते यस्मिन् काले समाप्यते तस्मान्न ब्रह्म वदेत् वाग्दे-
वतायाः समपनोदसिद्ध्यर्थं ब्रह्मभाषणञ्च कुर्यात् अन्यञ्च पुरु-
षन्न पृच्छेत् अन्यस्मै पुरुषान्तराय च न ब्रूयात् प्रवचनं न
कुर्यात् ॥ १४ ॥

अथैतस्मिन् समये ऋत्विजां ब्रह्मभोजनं विधत्ते ।

मधु प्राशयेद्दृष्टं वा यथोङ्घ्रिवो बह्वं प्रत्यनक्ति
तथा तत् ॥ १५ ॥

षडहसमाप्तेरनन्तरं ऋत्विजो मधु वा प्राशयेत् दृष्टं वा
अन्ययोरन्यतरेणोपसिक्तमन्नमृत्विजो भोजयेदित्यर्थः तथा च
सूत्रं षष्ठेऽहनि संस्थिते ब्रह्मवादिनः स्युर्न चाधीयीरन्नोत्तर-
स्याह्नः उपाकरणात् सर्पिमधुभ्यामृत्विजोभोजयेद्दहीनेष्वन्यतरेण
वेति ऊङ्घ्रिवो ऊढवतो बलीवर्हादेः बह्वं वहप्रदेशं स्कन्धभागं

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्न्नामे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं द्वितीयपञ्चिकायास्त्रिभिरध्यायैर्दशरात्रादिभूतस्य पृथ-
षडहस्य स्तोमकृत्स्निरुक्ता अथ छन्दोमानां प्रथमद्वितीययोः
स्तोमकृत्स्नितुथोऽध्याये विधीयते । तत्र प्रथमस्य छन्दोमस्य
बहिष्पवमानस्तोत्रे स्तोमकृत्स्निं विधातुमाह ।

आप्यन्ते वा एतत् स्तोमाश्छन्दांसि यत् षडह
आप्यते ॥ १ ॥

यद्यदा षडहः षण्णामङ्गां समाहारः राजाहःसखिभ्य-
ष्टच् समासान्तः न संख्यादेः समाहार इत्यह्लादेशप्रतिषेधः
यस्मिन् पृथ्यः षडहः समाप्यते एतत् एतस्मिन् काले त्रिवृत्पञ्च-
दशाद्याः स्तोमा गायत्र्यादीनि च छन्दांसि आप्यन्ते वै
परिसमाप्यन्ते खलु त्रिवृदादिस्तोमानां गायत्र्यादिछन्दसाञ्च
क्रमेण षट्ष्वहःसु विनियुक्तत्वात् ॥ १ ॥

नन्वेवं केन च स्तोमेन केन च छन्दसा छन्दोमाः कल्पयि-
तव्या इत्यत आह ।

आप्ते षडहे छन्दांसि स्तोमान् कृत्वा प्रयन्ति ॥२

षडहे आप्ते परिसमाप्ते स्तोमछन्दसोरपि परिसमाप्त-
त्वात् पुनरन्यानि छन्दांसि चतुर्विंशदीन् स्तोमाञ्च कृत्वा
निर्माय प्रयन्ति छन्दोमान् प्रारभन्ते ॥ २ ॥

अथ तत्र प्रथमे छन्दोमे बहिष्पवमानस्य स्तोत्रीयाख्यं
प्रथमं त्वचं विधत्ते ।

प्रकाव्यमुशने बब्रुवाण इति गायत्रा रूपेण
प्रयन्ति ॥ ३ ॥

प्रकाव्यमुशने इति त्वचो बहिष्पवमानस्य स्तोत्रीयाख्यः
त्वच एति प्रेत्याशुमदित्यमुक्रान्तत्वात् प्रशब्दो गायत्रारूपं सा
हि छन्दसां प्रथमा प्रशब्दः प्राथम्यवाचीति युक्तं तस्य गायत्री-
रूपत्वं तथा गायत्र्याः सम्बन्धिना रूपेण प्रकाव्यमिति प्रशब्देन
प्रयन्ति सप्तममहः प्रारभन्ते ॥ ३ ॥

ननु छन्दोऽन्तरस्य रूपं परित्यज्य गायत्रीरूपस्वीकारे किं
कारणमित्यत आह ।

इयं वै गायत्रस्यामेव प्रतिष्ठाय प्रयन्ति ॥ ४ ॥

इयं सर्वप्राणिनां पुरोवर्तिनां पृथिव्यैव गायत्रीस्वरूपा
उभयोः प्राथम्यसाहस्यान्तच्छन्दाञ्च एवं गायत्रं रूपं प्रयुञ्जानाः

अस्यामेव ष्ठिव्यां प्रतिष्ठाय प्रथमतः प्रतिष्ठा भूत्वा प्रयन्ति
अहः प्रारभन्ते ॥ ४ ॥

नन्वेवं मुखेव गायत्री कस्मान्न प्रयुज्यत इत्यत आह ।

त्रिष्टुप् प्रतिपद्भवति ॥ ५ ॥

त्रिष्टुप् छन्दस्कैवास्य सप्तमस्याङ्गः प्रतिपद्भवति सर्वप्राणिनां
पुरोवर्तिनां ष्ठिव्येव गायत्रीस्वरूपा प्रतिपद्यते प्रारभ्यत
इत्यपि प्रतिपत् सा च पूर्वोक्ता प्रकाव्यमुशने ब्रुवाण इत्येषा
यद्यपि प्रतिपदिति एकवचनेन एका स्तोत्रीया विधित्स्मितेति
प्रतीयते तथापि त्वचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेश इति
परिभाषायास्तदादिकस्तृचएवात्र ग्राह्याः ननु गायत्रं प्रातः-
सवनं त्रैष्टुभस्माध्यन्दिनं सवनं जागतं तृतीयसवनमिति प्रकृतौ
ज्योतिष्टोमेऽदृश्यते तत्कथं प्रातःसवने त्रिष्टुब्बिधाननैष दोषः
द्वादशाहो हि द्विविधः समूढो व्यूढश्चेति तत्र समूढे यथा प्रकृतौ
तथैव सवनानि भवन्ति व्यूढे तु छन्दसां व्यूहनस्योक्तत्वात् तृती-
यस्य त्रिरात्रस्य प्रातःसवनानि सर्वाणि त्रैष्टुभानि जागतानि
माध्यन्दिनसवनानि गायत्राणि तृतीयसवनानीति व्युच्छेदन-
त्वात् त्रिष्टुभः प्रातःसवने सङ्गतिरधिगन्तव्या ॥ ५ ॥

तदेतत्प्रशंसति ।

ओजोवीर्यं त्रिष्टुबोजस्येव वीर्यं पराक्रम्य प्र-
यन्ति ॥ ६ ॥

ओजोबलं तदात्मकं वीर्यञ्च त्रिष्टुप् प्रजापतेरङ्गाइलवतो
वाङ्मलक्षणाञ्च वीर्यवतेन्द्रेण सहोत्पत्तेः तथाप्योजोरूप एव
वीर्यं स्थित्वा पराक्रम्य जेतव्यं जित्वा प्रयन्ति प्रगच्छन्ति ॥ ६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणोमं ढचं स्तौति ।

स्तोत्रीयस्तृचो भवति प्राणापानानामवर्धये ॥७॥

प्रकाश्यमुशने वब्रुवाण इत्ययं त्रैष्टुभस्तृचः स्तोत्रीयाख्यः
प्रथमस्तृचो भवति बहिष्प्रवमाने प्रथमस्य ढचस्य स्तोत्रीय
इति संस्था गतमन्यत् ॥ ७ ॥

ननु त्रिष्टुप्छन्दसो द्वितीयेऽहनि प्रयोगेण गतसारत्वात्
कथं छन्दोमेषु विनियोग इति तत्राह ।

हरिवत्यो भवन्ति छन्दोमानामयातयामतायै ॥८॥

हरिवत्यो हरिशब्दयुक्ताः स्तोत्रीया भवन्ति छन्दोमानां
गायत्रीत्रिष्टुभजतीभिश्छन्दोभिर्मीयमानानां चतुर्विंशादीनां
स्तोमानामयातयामतायै अगतसारत्वाय परीणं संज्ञणुते तिग्म-
शृङ्गोदिवाहरिर्दृष्टे नक्तमृज्जइत्यस्मिन् ढचे अवगात्प्राणभ-
न्नायेनासां हरिशब्दवत्त्वं ॥ ८ ॥

अथ सुत्यर्थं विहितेनानेन ढचेन सहिताः अन्या एकविं-
शतिः स्तोत्रीयाः विधत्ते ।

द्वादशच्चैर् भवतः ॥ ९ ॥

द्वादशानामृचां समाहारो द्वादशच्चः ऋक्यूरब्धूं पथामा-
नचे इति अकारः समासान्तः प्रस्नानासो रथा इवेति नवच्चः
असृग्रमिन्दवः पथेति नवच्चः आतेदक्षमिति लक्षः एवमेक-
विंशतिसंख्या ऋचः पूर्वं विहिताभिस्त्रिंशद्भिः सह द्वादशच्चैर्
बहिष्पवमानस्य भवतः ॥ ९ ॥

अथैतत् स्तौति ।

द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरमेव तत्पूर्वस्मै षड-
हाय प्रत्युद्यच्छति सवीवधतायै ॥ १० ॥

द्वादशमासात्मकः संवत्सरः षड्यषडहस्य संवत्सरः षडा
ऋतवः षट्ष्टानीति श्रुतेः तत्तथा सति द्वादशमासात्मकं संवत्-
सरमेव पूर्वस्मै षडहाय प्रत्युद्यच्छति प्रतिनिधित्वेनोद्गमयति
किमर्थं सवीवधतायै वीवधो भारः समानो वीवधः तस्य भावः
सवीवधता तदर्थं ॥ १० ॥

एवं द्वादशच्चद्वयगतद्वादशसंख्योपजीवनेन स्तौति ।

चतुर्विंशतिर्भवन्ति चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः
संवत्सरः संवत्सरमेव तत्पूर्वस्मै षडहाय प्रत्युद्यच्छति
सवीवधतायै ॥ ११ ॥

एवं द्वादशर्चयोः सतोच्चतुर्विंशतिः चतुर्विंशतिसंख्याकाः
स्तोत्रीया ऋचो भवन्ति चतुर्विंशकाद्द्विमासात्मकः संवत्सरस्तत्तथा
सति स्तोत्रीयाचतुर्विंशकेन चतुर्विंशत्यर्द्धमासात्मकं संत्वसर-
मेव पूर्वस्मै प्रागनुष्ठिताय षडहाय प्रतिरूपत्वेनोद्यच्छत्युद्गमयति
आतोलनवेलायामुभयोरैरवसायार्थः ॥ ११ ॥

अथास्मिन्नहनि चतुर्विंशं स्तोमं विधातुमुक्तिप्रत्युक्तिभ्यां
कञ्चिद्विधान्तमाह ।

दृत ऐन्द्रोत इति होवाचाभिप्रतारो काचसेनिर्ये
महावृक्षस्याग्रं गच्छन्ति क्व ते ततो भवन्ति प्र राजन्
पक्षिणः पतन्त्यवापक्षाः पद्यन्ते ॥ १२ ॥

ऐन्द्रोतः इन्द्रेण ऊतो रक्षितः इन्द्रोतः तद्भोवजः ऐन्द्रोतः
सच दृताख्यः पदद्वयमप्येतत् सम्बुद्ध्यन्तं संज्ञा पूर्वको विधिरनित्य
इति एङ् ह्रस्वात् सम्बुद्धेरिति सम्बुद्धिलोपविधेरनित्यत्वात् सु-
लोपाभावः हे ऐन्द्रोत दृताख्य ऋषे इति सम्बोध्य काचसेनिः
कचसेनस्य पुत्रः अभिप्रतारी नाम राजर्षिः इत्युवाच एवं खलु
प्रोक्तवान् कथमिति तदुच्यते ये प्राणिनः महावृक्षस्य महतः
शाखास्कन्धादिभिरुन्नतस्य वृक्षस्य अग्रमूर्ध्वं गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति
ते ततोऽग्रादूर्ध्वं क्व कुत्र स्थाने भवन्तीति एवमुक्तो दृतं प्रत्यवोचत्
हे राजन् षड्विधीयते त्वदुक्तात् महावृक्षाग्रात् पक्षिणः पक्षं
मुक्त्वा एतत्प्रपतन्ति पक्षाभ्यामुत्पतन्ति अपक्षाः पक्षरहिताश्चेद-

वपद्यन्त इति शब्दोत्पासञ्जनीयः अधःपततीति अयमर्थः षष्ठे-
ऽहनि प्रयुक्तस्त्रयस्त्रिंशः स्तोमः महावृक्षाग्रस्थानीयः त्रिवृदादि-
स्तोमानां संख्याधिक्यविश्रान्तभूमित्वात् तं प्रयुक्तवन्तो यज-
मानाः पक्षिणः ॥ १२ ॥

के पक्षरहिताः कौ च तेषां पक्षौ इति तत्सर्वमाह ।

यो वै विद्वांसस्ते पक्षिणो येऽविद्वांसस्तेऽपक्षा-
स्त्रिवृत्पञ्चदशविव स्तोमौ पक्षौ कृत्वा स्वर्गं लोकं
प्रयन्ति ॥ १३ ॥

ये खलु विद्वांसो वेदार्थाभिज्ञाः ते पक्षिणः पक्षवन्तः
ये अविद्वांसोऽनभिज्ञाः ते अपक्षाः पक्षरहिताः तस्माद्विद्वांस-
स्त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमावेव पक्षौ कृत्वा स्वर्गं लोकं प्रयन्ति इति
त्रिवृत्पञ्चदशाभ्यां संहताभ्यां स्तोमाभ्यां एतत्सप्तममहः परि-
समाप्य तत्साध्यं फलं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

एवं पारोक्ष्येण चतुर्विंशं स्तोमं विधायाथ प्रत्यर्चं विधत्ते ।

चतुर्विंश एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय ॥ १४ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ विदुषां पक्षभूतौ मितित्वा चतुर्विं-
शतिः स्तोत्रोयाः भवन्ति तस्मात्सप्तमेऽहनि चतुर्विंशः स्तोमो

भवति स चतुर्विंशत्यर्द्धमासात्मकसंवत्सरसंस्तुतत्वात्प्रतिष्ठादिहेतु-
र्भवति संवत्सरो हि प्रतिष्ठाहेतुः ॥ १४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथास्मिन् सप्तमेऽहनि प्रथममाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

मूर्धानन्दिवो अरतिं पृथिव्या इत्याग्नेयमाज्यं
भवति ॥ १ ॥

अस्मिंस्तृचे गीयमानमग्निदेवत्वं प्रथममाज्यस्तोत्रं भवती-
त्यर्थः ॥ १ ॥

अथास्य तृचस्यास्मिन्नहनि सङ्गतिमाह ।

मूर्धा वा एष दिवोयस्तृतीयस्त्रिरात्रः ॥ २ ॥

द्वौ त्रिरात्रौ गतौ तदपेक्षया यत् योऽयं तृतीयस्त्रिरात्रः
एषहि द्युस्थानीयस्य दिवो दशरात्रस्य मूर्धा शिरः तस्मान्
मूर्धानं दिव इति तृचस्तृतीये त्रिरात्रे सङ्गत इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ पादान्तरमनूद्य स्तौति ।

वैश्वानर ऋत आज्ञातमग्निमिति वैश्वानर इति
वा अग्नेः प्रियं धाम प्रियेणैवैनं तद्धान्ना परोक्षमुप-
शिक्षति ॥ ३ ॥

वैश्वानर ऋत आज्ञातमग्निमिति पादोऽस्त्रिंस्तृचे दृश्यते
वैश्वानर इति विश्वनरहितं सर्वजनानामनुग्राहकं परं धाम
शरीरन्तेजोमयं उच्यते तत्तेन वैश्वानरपदप्रतिपाद्येन प्रियेणैव
धान्ना तेजसा एतमग्निं परोक्षं परोक्षेण उपशिक्षति प्रीणयति
शिक्षतिर्जननकम्प्रा तेन च तज्जन्यं प्रीणनं लक्ष्यते ॥ ३ ॥

अथ द्वितीयमाज्यस्तोत्रं विधत्ते ।

प्रवो मित्राय गायतेति द्यावापृथिवीयन्मैत्राव-
रुणं द्यावापृथिवी वै मित्रावरुणयोः प्रियं धाम प्रिये-
णैवैनौ तद्धान्ना परोक्षमुपशिक्षति ॥ ४ ॥

प्रवोमित्रायेति द्यावापृथिवीयं द्यावापृथिवीसम्बद्धं मैत्रा-
वरुणं मित्रावरुणदेवताकं द्वितीयमाज्यस्तोत्रं भवति तानः
शक्तं पार्थिवस्याहोरायोद्विष्यस्येति द्यावापृथिवीसम्बन्धादस्य
तत्तस्य द्यावापृथिवीयत्वं ॥ ४ ॥

अथ तृतीयमाज्यमिन्द्रदेवताकं स्तौति ।

इन्द्रायाहि चित्रभानवित्यार्भवमैन्द्रमृभवो वा

इन्द्रस्य प्रियं धाम प्रियेणैवैनं तद्वाग्ना परोक्षमुपशि-
क्षति ॥ ५ ॥

ऋभु क्षित् राज इति त्रयः सुधन्वनः पुत्राः ऋभुशब्दवाच्याः
त एवेन्द्रस्य प्रियं धाम स्थानं शरीरं तेजो वा ते हीन्द्रस्य हरः
निर्म्माय प्राङ्गः इन्द्रो हरोमुमुज्ये अश्विना रथमिति हि मन्त्र-
वर्णः यद्वा इन्द्रः सूर्यः ऋभवो रश्मयः तेषां सूर्यप्रियधामत्वं
स्पष्टं शिष्टं पूर्ववद्योज्यं ॥ ५ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं विधत्ते ।

तमीडिष्वयो अर्चिषेत्यनिरुक्तमैन्द्राग्निं देवताना-
मनभिधर्षायोत्तमार्द्धे निराह देवतानामप्रणाशाय
स्तोमः ॥ ६ ॥

तमीडिष्विति तृचः अनिरुक्तं निरुक्तं निष्कृत्य शृङ्गग्राहक-
योक्तं देवतापदं यस्मिन्नास्ति तादृशमैन्द्राग्निमिन्द्राग्निदेवताकं
चतुर्थमाज्यस्तोत्रं भवति किमर्थमस्यानिरुक्तत्वमिति देवतानाम-
नभिधर्षायं तत्तन्नाम्नाप्यवह्नियमाणादेवता अभिष्ट्टा अभिपी-
डिताः स्युः यथा विद्यादिभिः श्रेष्ठाः पुरुषाः औपचारिकन्नास
परित्यज्य स्वस्वेन नाम्ना व्यवह्नियमाणाः कुप्यन्ति तद्वद्देवता-
श्रेष्ठाः तस्मात् अधिधर्षो माभूदित्येवमर्थं अस्य स्तोत्रस्यानिरु-
क्तत्वं यद्येवं देवताया अप्रतिपादितत्वात् अनिरुक्तप्रजापतिरिति
श्रुतेः प्राजापत्यमेवैतत् स्तोत्रं स्यात् नैन्द्राग्निमित्यत आह उक्त-

माङ्गे इति निराहेति ऐन्द्रमग्निञ्च वोढव इति उक्तमे अनेनाङ्गेन
निराह देवतां निष्कृत्य ब्रवीति देवतानामप्रणाशाय प्रणाशा-
भावाय देवताविशेषसङ्गावद्योतनार्थः एतेष्वपि चतुर्विंशत्यस्तोत्रेषु
पूर्वोक्तचतुर्विंशत्येव स्तोमः कार्यः एतेषु प्रातःसमननिष्ठेषु पञ्चसु
स्तोत्रेषु स्तोत्रीयामात्रस्यान्यत्र विधानात् साम प्राङ्गतमेवेति
द्रष्टव्यं ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथास्मिन् सप्तमेऽहनि माध्यन्दिनपवमानस्य प्रथमं तृचं
दर्शयति ।

वृषा पवस्व धारयेति गायत्री भवत्यहो धृत्यै ॥१॥

वृषा पवस्वेति गायत्री माध्यन्दिनपवमानस्य प्रतिपद्भवति
प्रथमस्तृचो गायत्री भवतीत्यर्थः सोऽयं सप्तमस्याङ्गो धृत्यै
धारणाय भवति धारयेति धारणावाचि धृञ् धातुशब्दनिष्पन्न-
त्वात् ॥ १ ॥

अथास्मिन्नहनि तृचस्य सङ्गतिमाह ।

वृषणवत्यस्त्रिष्टुभोरूपेण त्रैष्टुभुं ह्येतदहः ॥२॥

वृषणवत्यो वृषणशब्दबुक्ता वृषापवस्वेत्याद्यास्त्रिस्तोत्रगायत्र्यो रूपेण

दृषशब्दरूपेण त्रैष्टुभेण रूपेण योगात्त्रिष्टुभो भवन्ति एतत्
सप्तममहरिति त्रैष्टुभं हि त्रिषु प्रायणत्वात् तस्मादस्मिन्नहनि-
दृषस्वत्योगायत्नलक्षणया त्रिष्टुप्त्वात् सङ्गता इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथान्यं त्वचं दर्शयति ।

पुनानः सोमधारयेति धृत्यै ॥ ३ ॥

पूर्ववदस्यापि त्वचस्य धृतिहेतुता योज्या ॥ ३ ॥

त्वचान्तरं विधत्ते ।

प्रो अयासीदित्युत्तरिन्द्रस्य निष्कृतमिति प्रवत्यो
भवन्ति प्रणिनीषेण्यमिव ह्येतदहः ॥ ४ ॥

प्रो अयासीदित्याद्या प्रवत्यः प्रशब्दयुक्तास्त्रिस्रः सोत्रीया
भवन्ति यत् सप्तममहः प्रणिनीषेण्यं प्रणेत्व्यत्वेनेष्टमिव हि षड-
हस्य समाप्तत्वात् सप्तममहः पुनः प्रारिञ्चितमित्यर्थः तस्मात्प्रण-
यनार्थसूचकेन प्रशब्देन योगात् सप्तमे प्रणेतुमिष्टेऽह्नि विनि-
योज्या इत्यर्थः ॥ ४ ॥

ननु माध्यन्दिनपवमानस्यान्त्यसूचस्त्रिष्टुभः प्रकृतौ तत्स्थाने
कथमयं जागतसूचः संगच्छत इत्यत आह ।

जगत्यः सत्यस्त्रिष्टुभो रूपेण तस्मात्त्रिष्टुभां लोके
क्रियन्ते ॥ ५ ॥

प्रो अयासीदित्याद्याः समा जगत्यः सत्योऽपि त्रैष्टुभेन

रूपेण योगात् त्रैष्टुभः तच्च रूपमिन्द्रशब्दः त्रिष्टुभा सहेन्द्रोत्पत्तेः
गतमन्यत् ॥ ५ ॥

अथ वृषा पवस्वेति विहिते प्रथमे त्वचे गायत्रं साम विधाय
पूर्ववत्तद् ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ६ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ६ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे आरुत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

सन्तनि भवति सप्तमस्याहः सन्तत्यै ॥ ७ ॥

वेदसामाख्ये ग्रन्थे सर्वाण्यपि सामानि एकैकस्यां गीयन्ते
इदन्तु साम त्वचे व्यासज्य गीयते अथ त्रिष्टुप् स्तोत्रीयास्वस्य
सन्तानदर्शनात् सन्तनीति संज्ञा एतद्वृषापवस्वेत्यस्मिन्नेव त्वचे
गायत्रं तत्रास्य सप्तमस्याहः षष्ठेनाह्ना सह सन्तत्यै सन्तानाय
संक्षेपाय भवति ॥ ७ ॥

अथ विद्विन्निपूर्वकत्वात् सान्तत्यस्य षष्ठसप्तमयोरह्नोस्तदु-
भयं सहष्टान्तं दर्शयति ।

यथा वै व्योकसौ विप्रद्रवत एवमेते षष्ठञ्चाहः
सप्तमञ्च विप्रद्रवतस्तौ यथा समानीय संयुज्यादेव-
मेवैते एतेन साम्ना संयुनक्ति ॥ ८ ॥

यथा खलु व्योमसौ विभिन्ननिलयौ पक्षिणौ विप्रद्रवतः
विस्लिष्टं पततः एवमेते षष्ठमहः सप्तममहश्च विप्रद्रवतौ विमुक्तौ
भवतः षष्ठेन षडहस्य समाप्तत्वात् तौ व्योमसौ पक्षिणौ समा-
नीय एकत्र आनीय संयुज्यात् संयुक्तौ कुर्यात् एवमेवैते षष्ठ-
सप्तमे अहनी एतेन सन्तनिसाम्ना संयुनक्ति सन्तनोति ॥ ८ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

सौपर्णं भवति स्वर्गस्य लोकस्य समञ्चै ॥ ९ ॥

सौपर्णाख्यं साम तृषा पवस्वत्यस्मिन्नेव त्वचे कार्यं सुपर्णा
हि पक्षी उत्पतनेन स्वर्गं प्रापयितुं शक्तस्तस्मिन् इदं सौपर्णं साम
स्वर्गलोकस्य प्राणै समर्थं ॥ ९ ॥

अथ प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

यज्ञो वै देवेभ्योऽपाक्रामत्स सुपर्णरूपं कृत्वा-
चरत्तं देवा एतैः सामभिरारभन्ता यज्ञ इव वा एष
यच्छन्दोमा यज्ञस्यैवैष आरम्भः ॥ १० ॥

यज्ञः खलु पुरा देवेभ्यः सकाशात् केनचिदपराधेनापाक्राम-
दपागच्छत् अपक्रम्य च सः यज्ञः सुपर्णरूपं सुष्ठुतनः श्वेनस्तद्रू-
पात्मानं कृत्वा अचरत् अन्तरिक्षे अपवर्त्तत तं सुपर्णरूपयज्ञं
देवाः एतैः सौपर्णैः सामभिरारभन्त अगृह्णन् तस्मादेतत् सामं
यज्ञारम्भसाधनं यत् एते त्वयच्छन्दोमाः एष यज्ञः इव वै

यज्ञविलक्षण एव अतो यज्ञस्यैव एष आरम्भो ग्रहणं भवति
यत् सौपर्णं भवतीति एवं वा यज्ञभूतेषु हृन्दोमेषु यज्ञग्रहण-
साधनस्य सौपर्णस्य करणात् तेषां यज्ञत्वं सिद्धतीत्यर्थः ॥१०॥

अथास्मिन्नेव त्वच आटत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

रोहितकूलीयं भवत्याजिजित्यायै ॥ ११ ॥

रोहितकूलीयाख्यं सामापि तृषा पवस्वेत्यस्मिन्नेव त्वचे
गातव्यं तच्च आजिजित्यायै आजिः सङ्केतितप्राप्तव्यावधिः तस्य
जयाय भवति ॥ ११ ॥

कुत एतदित्यत आह ।

एतेन वै विश्वामित्रो रोहिताभ्यां रोहितकूल-
आजिमजयत् ॥ १२ ॥

एतेन खलु साम्ना साधनेन पुरा विश्वामित्र ऋषिः रोहि-
ताभ्यामश्वभ्यां रोहितकूले एतत् सञ्ज्ञे स्थाने आजिमजयत्
जितवान् तस्मादेतदाजिमजयसाधनमित्यर्थः ॥ १२ ॥

एतदेव विव्रियते !

विश्वामित्रो भरतानां मनस्वत्यायात्सौदन्तिभि-
र्नाम जनतयांशं प्रास्यते माम्नां यूयं वस्त्रिकाञ्जया-
येमानि मह्यं यूयं पूरयाय यदीमाविद् रोहितावश्म-

चितं कूलमुद्बहात इति स एते सामनी अपश्यत्ताभ्यां
युक्ता प्रासेधत्स उदजयत् ॥ १३ ॥

विश्वामित्रः पुरा भरतानां भरतवंशजातानां मनःसत्या
मनसा युक्तया प्रजया आयात् भरतानां देशं शकटारूढोऽग-
च्छदित्यर्थः अत्र च भरतदेशे सौदन्तिभिः सुदन्तवंशजैः एतत्-
संज्ञैः जवतया जनसमूहेन अंशं विभजनाय धनं प्रास्यत प्राक्षिप्य
आजिं सन्धाय तेन प्राप्तव्यमेतदिति स्थापितमभूत् योऽस्माकं मध्ये
ज्येष्ठोऽस्ति तस्येदमस्त्विति तत्र विश्वामित्रो दैवसङ्गतएवमब्रवीत्
हे सुदन्ताया यदि यूयं ज्येष्ठाय तर्हि अस्मिन् संख्यां वस्त्रिकां
वस्त्रिसंज्ञां वसुसम्बन्धं धनसमूहं प्रति मां यूयं जयाय देहि यदि
तु मदीयाविमौ रोहितावश्वौ अश्माचितं अश्वभिः पाषाणै-
रासमन्ताञ्चितं सन्तमग्रमिदं नद्याः कूलं उद्बहात ऊर्ध्वशकटं
उत्तारयिता तर्हि मर्त्यां अतर्द्यमेव इमानि धनानि पूरयाय
पूरणायेति एवं हतप्रतिज्ञः स विश्वामित्रः एते रोहितकूलीये
सामनी अपश्यत्ताभ्यां सामभ्यां अश्वौ शकटे युक्ता प्रासेधत्
प्रकर्षेण कूलोद्बहनं साधितवान् ततः स उदजयत् उत्कृष्ट-
जयं प्राप्नोत् तस्मादेतद्रोहितकूलसम्बन्धात् रोहितकूलीयमि-
त्याख्यायते ॥ १३ ॥

अस्वेवमस्याजिजयहेतुता द्वादशाहे कथं सङ्गच्छत इत्यत
आह ।

आजिर्वा एष प्रततो यद्द्वादशाहस्तस्यैते उ-
ज्जित्यै ॥ १४ ॥

प्रततः पक्षैर्षण विस्तारितः द्वादशाह इति यत् एष आ-
जिर्वै आजिरेव अतस्तस्य द्वादशाहस्याजेरुज्जित्यै उज्जयाय
भवति ॥ १४ ॥

अथ द्वितीयदृचे सामान्तरं विधत्ते ।

कखरथन्तरं भवति ॥ १५ ॥

पुनानः सोमधारयेति विहितेऽस्मिन् दृचे कखरथन्तराख्यं
साम गातव्यं ॥ १५ ॥

अथैतत् स्तौति ।

तेजो वा एतद्रथन्तरस्य यत्कखरथन्तरं सरस-
मेव तद्रथन्तरं प्रयुङ्क्ते यत्कखरथन्तरेण सप्तमे-
ऽहनि स्तुवते ॥ १६ ॥

यत् कखरथन्तराख्यं साम एतद्रथन्तरस्य अभि त्वा शूरेत्य-
स्यां गीयमानस्य तेजो वै तेज एव सारभूतमेतद्यावद्दशरात्रस्य
सप्तमेऽहनि उद्गातारः कखरथन्तरेण स्तुवत इति यत्तत्तेन
सरसं रससहितं सारवदेव रथन्तरं प्रयुङ्क्ते ॥ १६ ॥

अथैतत्प्रकारान्तरेण स्तौति ।

जामि द्वादशाहस्यास्तीति ह स्नाहोग्रदेवो राज-
निर्वाहृतः षष्ठमहर्वाहृतः सप्तमं यत्कखरथन्तरं
भवति तेनाजामि ॥ १७ ॥

राजनिः रजनस्य पुत्रः उग्रदेवाख्यः ऋषिः षष्ठसप्तमयो-
रुभयोरपि नैरन्तर्येण बार्हतत्वात् जामित्वदोषोऽस्तीत्याह पुरो-
क्तवान् षष्ठमहर्वाहृतं बृहतः सम्बन्धि एव सान्नो बृहतः सकाशा-
ज्जामित्वात् सप्तममहर्वाहृतं बृहतः सम्बन्धि तथाच जामि-
तादोषः तन्नायं परिहारः सप्तमेऽहनि कखरथन्तरं भवतीति
यत् तेन कखरथन्तरेण अजामि जामितादोषो न भवति रथ-
न्तरस्य कृतत्वात् ॥ १७ ॥

अथास्त्रिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

गौङ्गवम्भवति ॥ १८ ॥

गौङ्गवाख्यं साम पुनानः सोम इत्यस्त्रिन्नेव आटत्ते तृचे
गेयं ॥ १८ ॥

अथैतदस्त्रिन्नेहनि प्राप्तिहेतुत्वेन स्तीति ।

अग्निरकामयतान्नादः स्यामिति स तपोऽतप्यत
स एतद्गौङ्गवमपश्यत्तेनान्नादोऽभवद्ददन्नं वित्वा गर्ह-
द्यद्गङ्गूयत्तद्गौङ्गवस्य गौङ्गवत्वमन्नाद्यस्यावरुध्यै गौ-
ङ्गवं क्रियते ॥ १९ ॥

अन्नादो अन्नस्यात्ता भवेयमिति अग्निरकामयत कामित-
वान्कामयित्वा च स तपस्तप्तवान् स तपोमाहात्म्येन एतद्गौ-
ङ्गवाख्यं सामापश्यत् तेन च साम्ना अन्नस्यात्ताभवत् तदन्नं
वित्वा लब्धा यद्गर्हत् शब्दमकरोत् गर्ह् शब्दे इति धातुः
एतदेव व्याचष्टे यद्गङ्गूयदिति गङ्ग अव्यक्ते शब्दे अगङ्गूयत्
अव्यक्तं शब्दमकरोत् तत्तस्मान्नौङ्गवस्य साम्नो गौङ्गवत्वं गौङ्गव-
मिति नाम सम्पन्नं तस्मादद्यतनोऽपि अन्नाद्यस्यावरोधाय सप्तमे-
ऽहनि गौङ्गवं क्रियते प्रयुज्यते ॥ १६ ॥

अथ प्रकारान्तरेण तत् स्तौति ।

यत्साम देवताः प्रशंसति तेन यजमानाः सत्या-
शिषः सत्याशिषोऽसामेति वै सत्रमासते सत्याशिष
एव भवन्ति ॥ २० ॥

साम्नां मध्ये यत् साम देवताः प्रशंसति प्रशंसां करोति
तेन साम्ना यजमानाः सत्याशिषः सत्यफला भवन्ति गौङ्ग-
वाख्यं साम देवतायाः अग्नेः अन्नादत्वलक्षणं प्राशस्त्यं करोति
यजमानस्य सत्याशिषः सत्यफलाः असामेत्यभिप्रायेण खलु सत्र-
मासते सत्रासनं कुर्वते ते देवताः प्रशंसकेनैतेन साम्ना सत्या-
शिष एव भवन्ति ॥ २० ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

अयास्यन्भवति तिरञ्चीननिधनं प्रतिष्ठायै ॥२१॥

अयास्यं अयास्येन दृष्टं साम पुनानः सोमेत्यस्मिन्नेव त्व
आवृत्ते गातव्यं तच्च तिरञ्चीननिधनं तैरञ्चीनं तिर्यग्वर्त्तमानं
निधनं यस्य तादृशं भवति यजमानस्य प्रतिष्ठानार्थं ॥ २१ ॥

अथैतद्विभ्रष्टशब्ददोषनिवर्हणहेतुतया स्तौति ।

अयास्यो वा आङ्गिरस आदित्यानां दीक्षिता-
नामन्त्रमाप्नात् स व्यभ्रंशत स एतान्यायास्यान्य-
पश्यत्तैरात्मानं समञ्चीणाद्विभ्रष्टमिव वै सप्तममह-
र्यदेतत्साम भवत्यहरेव तेन संञ्चीणाति ॥ २२ ॥

आङ्गिरसो अङ्गिरोगोत्र अयास्य ऋषिः पुरा दीक्षितानां
प्रारब्धयज्ञानां आदित्यानां अन्त्रमाप्नात्* तैः सामभिरा-
त्मानं वीर्यैः समञ्चीणात् समगमयत् एतत् सप्तममहश्च विभ्रष्ट-
मिव वै भ्रष्टवीर्यमिव खलु पृथ्यषडहस्य समाप्तत्वात् आगा-
मिनोऽहरन्तरस्य चानिष्पत्तेरेकाकित्वात् एतदायास्यं साम सप्त-
मेऽहनि भवतीति यत् एतेन साम्ना तदहरेव संञ्चीणातीति
वीर्येण संयोजयति ॥ २२ ॥

अथान्तिमे त्वे सामान्तरं विधत्ते ।

* अत्र पतितमनुमीयते ।

प्रवद्भार्गवं भवति ॥ २३ ॥

प्रवत् प्रशब्दयुक्तं भार्गवं भृगुदृष्टं तदाख्यं सामाप्तत्वात् आगामिनोऽहरन्तरस्य प्रो अयासीदिति विहितेऽस्मिंस्तृचे गातव्यं ॥२३

अथैतत् स्तौति ।

प्रवता वै देवाः स्वर्गं लोकं प्रायन्नुदतोदायन् ॥२४

प्रवता प्रशब्दवता साम्ना खलु पुरा देवाः स्वर्गं लोकं प्रायन् प्रागङ्गन् गन्तुं प्रक्रान्ता उद्वता उद्वृब्दवता साम्ना उदायन् ऊर्द्धं गच्छन् तस्मादेतत् साम स्वर्गप्राप्तिसाधनमित्यर्थः ॥ २४ ॥

अथैतत्प्रवमानस्तोत्रमुपसंहरति ।

निधनान्ताः पवमाना भवन्त्यहो धृत्यै स्तोमः ॥२५

सर्वत्र हि पवमानाः पवमानस्तोत्राणि निधनान्तानि भवन्ति निधनमन्ते येषां ते निधनान्ताः अत्र च मा २ नोपथा ३ ऊवा २३४५ इति प्रवद्भार्गवस्यावसाने निधनमधीयते तच्चाहो धृत्यै धारणाय भवति एवं गायत्रादिप्रवद्भार्गवान्तेष्वष्टसु सामसु तृचेषु गीयमानेषु निष्पद्यमानश्चतुर्विंशस्तोमोऽस्य पवमानस्तोत्रस्य कार्य्य इत्यर्थः ॥ २५ ॥

इति ताण्ड्यमहान्नाम्न्ये चतुर्दशोऽध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ षष्ठस्तोत्रेषु प्रथमद्वितीये प्रकृते एवेति मन्वानस्तृतीयस्य षष्ठस्तोत्रस्य तृतीयं त्वचं दर्शयति ।

वयं घत्वा सुतावन्त इति सतो बृहत्यो वर्षीय-
श्छन्द आक्रमतेऽनपमंशाय ॥ १ ॥

वयंघत्वाद्यास्तिस्रः सतो बृहत्यो ब्रह्मसाम्नः स्तोत्रीया भवन्ति आसाञ्च सतो बृहतीत्वं पूर्वमुक्तं प्रकृतौ हि बार्हतः प्रगाथो ब्रह्मसाम्नः आधारः बृहती च षट्त्रिंशदक्षरा सतो बृहत्याख्यं छन्दः वर्षीयो दृढतरं चत्वारिंशदक्षरत्वात् अनुष्टुप्-
छन्द आक्रमते प्रारभते अनपमंशाय अपमंशभावाय अधःपत-
नभावाय ॥ १ ॥

अथ चतुर्थस्य षष्ठस्तोत्रस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

न किष्टङ्गर्माणानशदिति बृहत्यः सत्योऽभ्यार-
म्भेण जगत्यः ॥ २ ॥

न किष्टं कर्मणेत्याद्यास्तिस्रोऽश्वाकसाम्नः स्तोत्रीया भवेयुः ताञ्च स्वभावतो बृहत्यः सत्यो भवन्त्यभ्यारम्भेण गानसमये सकृन्नीयमानस्य मन्त्रभागस्य पुनरपि गानार्थमुपादानमभ्यारम्भः तेन जगत्यो भवन्ति अस्मिंस्तृचे वैखानससाम्नि गीयमाने

सदावृषाम् तस्यैवसाम् लुमोजसा इति चतुरक्षरास्त्रयोऽर्द्धपादाः
 पनरारभ्यन्ते एतानि द्वादशाक्षराणि सम्पद्यन्ते बृहती षट्-
 त्रिंशदक्षरेति मिलित्वा अष्टाचत्वारिंशदक्षरा प्रथमा जगती
 भवति एवमुत्तरे अपि ॥ २ ॥

एवमभ्यारम्भेण जगतीसम्पादने कोलाभ इत्यत आह ।

अपमंश इव वा एष यज्ज्यायसः स्तोमात्क-
 नीयांसं स्तोममुपयन्ति यदेता अभ्यारम्भेण जगत्यो
 भवन्त्यह एव प्रत्युत्तम्भाय ॥ ३ ॥

ज्यायसो बृहतरात् त्रयस्त्रिंशत् स्तोमात् कनीयांसं अल्पी-
 यांसं न्यूनसंख्यं चतुर्विंशं स्तोममुपयन्ति यत् एषा अपमंश इव
 वै अधःपतनमिव खलु तस्मात् सप्तमेऽहनि या देवताः पूर्वोक्ताः
 न किष्टं कर्मणानशदित्याद्यास्ता अभ्यारम्भेण जगत्यो भवन्ति
 तदस्य सप्तमस्याङ्ग एव प्रत्युत्तम्भाय प्रत्युत्तम्भनाय अधः-
 पततोद्धृत्यै धारणाय भवति अधिकाक्षरकृन्दसः कारणात्
 स्तोमप्रयुक्तन्यूनता परिहृता भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथास्मिन्नहनि ब्रह्मणः षष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकं साम दर्शयति ।

अभिनिधनं काण्वम्भवति ॥ ४ ॥

अभीति निधनं यस्य तादृशं कण्वदृष्टं साम वयं घत्वेति
 तच्चे गातव्यं ॥ ४ ॥

तदेतद्वाहव्यहननहेतुरिति स्तौति ।

अभिनिधनेन वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्तम-
स्तृणुत स्तृणुते आहव्यमभिनिधनेन तुष्टवानः ॥ ५ ॥

अभिनिधनेनानेन साम्ना पुरा इन्द्रो वृत्रं हन्तुं वज्रं
प्राहरत् प्राक्षिप्तवान् प्राहृत्य च तं वृत्रमस्तृणुत अवधीत् स्तृज
हिंसायामिति धातुः शिष्टं स्पष्टं ॥ ५ ॥

अथाह्वावाकष्टश्चस्तौत्रनिवर्त्तकं साम दर्शयति ।

वैखानसं भवति ॥ ६ ॥

वैखानसाख्यं साम नकिष्टं कर्मणा नशदिति त्वचे गातव्यं
॥ ६ ॥

अथैतत् सर्वकामप्राप्तिसाधनमिति विवक्षुराख्यायिकामाह ।

वैखानसा वा ऋषय इन्द्रस्य प्रिया आसंस्तान्-
हस्युर्देवमलिक्लुष्मुनिमरणोऽमारयत्ते देवा अब्रुवन्
क्वतर्षयोऽभून्निति तान् प्रैषमैकृत्तान्नाविन्दत्स इमा-
न् लोकानेकधारेणापुनात्तान्मुनिमरणोऽविन्दत्तानेतेन
साम्ना समैरयत्तद्वाव सतर्ह्यकामयत कामसनि साम
वैखानसं काममेवैतनावरुन्धे स्तोमः ॥ ७ ॥

वैखानसा विखनसः पुत्राः ऋषयः इन्द्रस्य प्रिया आसन्
 इष्टतमा अभवन् तावृषीन् रहस्युर्नाम देवमलिष्णुङ् देवान्
 मालिन्यं मोचयति प्रापयतीति देवमतिग एवं विधोऽसुरः मुनि-
 मरणे मुनयो त्रियन्तेऽस्मिन्निति मुनिमरणं स्थानविशेषः अधि-
 करणे लुट् तस्मिन् स्थाने अमारयत् अवधीत् एवं ऋतेषु वैखा-
 नसेषु तमिन्द्रं देवा अब्रुवन् ते च प्रिया ऋषयः क्व कुत्राभूवन्निति
 स इन्द्रस्तावृषीन् प्रेषमैषकृत् अन्विष्टवानित्यर्थः स च गवेषय-
 माणस्तान् क्वचिदपि नाविन्दन्नलभत स इमान् पृथिव्यादीन्
 सर्वानेकधारेण एकोद्योगेनापुनादशोधयत् एवं सर्वान् लोकान्
 शोधयित्वा तावृषीन् मुनिमरणे स्थानेऽविन्दत् ऋतानलभत अप-
 श्यदित्यर्थः स इन्द्र एतेन सान्ना तान् समैरयत् पुनः प्राणैस्तान्
 समयोजयत् यस्मादेवं वैखानसानां सम्बन्धः तस्माद्वैखानस-
 मिति सान्नः संज्ञा जाता तत् खलु समीरणं तस्मिन् काले सो
 ऽकामयत यस्मादेवं कामितार्थमसाधयत् तस्माद्वैखानसं साम
 कामसनि कामप्रदं तस्मात्सर्वमेव काम्यमानं फलं तेन सान्ना
 लभते एतेष्वपि चतुर्षु पृष्ठसोत्रेषु पूर्वोक्तैरेव चतुर्विंशसोमः
 कार्यः ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायश्च

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथार्भवपवमानस्य प्रथमं प्रतिपत्तृचं दर्शयति ।

यस्ते मदो वरेण्य इति गायत्री भवति मदवद्वै
रसवत् तृतीयसवनं मदमेव तद्रसं दधाति ॥ १ ॥

यस्ते मदो वरेण्य इति गायत्री आर्भवपवमानस्य प्रतिपद्भवति गायत्रः प्रथमस्तृचो भवतीत्यर्थः शिष्टं पूर्ववद्वाख्येयं ॥ १ ॥

अथ तृचान्तरं विधत्ते ।

एषस्यधारयामुत इति ककुभः सत्योऽभ्यारम्भेण
त्रिष्टुभः ॥ २ ॥

एषस्यधारयेति तिस्रः स्तोत्रीयाः कार्याः ताः ककुभः
अभ्यस्ताक्षरौ अष्टाक्षरौ द्वौ पादौ मध्ये द्वादशाक्षराः ताः ककुभ
ईदृश्यः सत्यो भवन्तिः गीतिसमयेऽभ्यारम्भेण त्रिष्टुभो भवन्ति
प्रथमपादस्य द्वितीयपादे अव्यावारेभिः पवते मदिन्तमः इत्यादेः
अष्टाक्षरस्य तु पुनरारभ्यमाणत्वात् एवमभ्यस्यमानौ द्वादशाक्षरौ
मिलित्वा षोडशाक्षराणि सम्पद्यन्ते अध्ययनतस्तु अष्टाविंशत्य-
क्षरेति मिलित्वा चतुश्चत्वारिंशदक्षरा एकैका त्रिष्टुब् भवति ॥२॥

एतत्त्रिष्टुप्सम्पादनं पूर्ववदङ्गउत्तम्भनार्थमित्याह ।

अपञ्चशब्द वा एष यत् ज्यायसः स्तोमात्कनी-

यांसु स्तोममुपयन्ति यदेता अभ्यारम्भेण विष्टुभो
भवन्त्यह एव प्रत्युत्तम्भाय ॥ ३ ॥

व्याख्यातमेतत् पूर्वस्मिन् खण्डे ॥ ३ ॥

अथ त्वचान्तरं विधत्ते ।

सखाय आनिषोदतेति बालखिल्या बालखिल्या-
वेतौ त्वचौ षष्ठे चाहनि सप्तमे च यदेतौ बालखिल्यौ
त्वचौ भवतोऽहोरेव व्यतिषङ्गायाव्यवस्रुसाय स-
न्त्ये ॥ ४ ॥

सखाय आनिषोदतेत्याद्यास्त्रिस्रो बालखिल्याः बालखिल्य-
सम्बन्धिन्यः ऋचो भवन्ति शिष्टं परिस्वानो गरिष्ठा इति परि-
वत्यो गायत्र्यो भवन्तीति खण्डे व्याख्यातं ॥ ४ ॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

पुरोजिती वो अन्धस इति विराडन्तं विराड-
न्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ ५ ॥

पुरोजिती वो अन्धसइत्याद्यास्त्रिस्रः स्तोत्रीया भवन्ति तासु
प्रथमानुष्टुप्त्तरे गायत्र्यौ संहत्य गणनायां दशपादा भवन्ति सा
एका विराट् दशाक्षरा विराडिति श्रुतेः तासामक्षरपरिगणना-
यामशीत्यक्षराणि सम्पद्यन्ते सा अन्या विराट् आम्नातं हि

पुरा पद्यया विराडक्षर्यान्वास्मात् लोकात्पद्यया विराजान्नाद्य-
मवरुन्ध इत्येतदेवाभिप्रेत्य पुरोजिती वो अन्धस इति सिद्धकह-
व्यवहारः गतमन्यत् ॥ ५ ॥

अथ त्वचान्तरं दर्शयति ।

प्रवाज्यक्षारित्यक्षरपङ्क्तिः स्तोमानां प्रभूतिः ॥६॥

प्रवाज्यक्षारित्यादिकोऽक्षरपङ्क्तिः क्वन्दस्कासृचो भवति अष्टा-
क्षरैर्हि पञ्चभिः पादैः पङ्क्तिः इयन्तु अक्षरसंख्यया चत्वारिंश-
दक्षरा पङ्क्तिः सा च स्तोमानां त्रिवृदादीनां प्रभूतिः प्रभवः उत्प-
त्तिस्थानमित्यर्थः त्रिवृदाद्यष्टाचत्वारिंशान्तेषु स्तोमेषु नवाद्य-
ष्टोचत्वारिंशदन्ता या सङ्ख्या सा सर्वाक्षरपङ्क्तावन्तर्भूतेति प्रभू-
तित्वं ॥ ६ ॥

गायत्र्यादीनां क्वन्दसां षडहे विनियुक्तत्वात् तैः साध्यानां
क्वन्दोमानां यद्गतसारत्वमाशङ्कते तदप्यनेनाक्षरपङ्क्तिः क्वन्दसा
समाधीयत इत्यत आह ।

अथो एतद्धोवैतर्हि क्वन्दो यातयाम यदक्षर-
पङ्क्तिस्तेन क्वन्दोमा अयातयामानः क्रियन्ते ॥ ७ ॥

अथो अपि एतर्होतस्मिन् सप्तमस्याहः प्रयोगकाले एतदेव
खलु क्वन्दः अयातयाम अगतसारं यदक्षरपङ्क्त्याख्यं क्वन्दः

पूर्वेष्वहःसु अविनियुक्तत्वात् तेनायातयामाक्षरपङ्क्तिच्छन्दसा
छन्दोमाः अयातयामानः यातयामत्वदोषरहिताः सारसुक्ताः
क्रियन्ते ॥ ७ ॥

एतदेव प्रश्नप्रत्युक्तिभ्यां विवृणोति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् षडहे स्तोमाश्छन्दा-
स्याप्यन्ते किं छन्दसश्छन्दोमा इत्येतच्छन्दसो यदेता
अक्षरपङ्क्तय इति ब्रूयात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मवादिनो वेदार्थमीमांसका आहुः षडहे समाप्यमाने
त्रिवृदादयः स्तोमाः गायत्र्यादीनि छन्दांसि समाप्यन्ते यद्येवं
तावत् छन्दोमाश्छन्दोमाख्यानि त्रीण्यहानि किं छन्दसः केन
छन्दसा निष्पाद्या इति एवं ब्रह्मवादिभिः पृष्टे तस्योत्तरं ब्रूयात्
यदेता अक्षरपङ्क्तयः अक्षरपङ्क्तिच्छन्दसाः प्रवाज्यचारित्याद्याः
एतच्छन्दस एतदक्षरपङ्क्तिच्छन्दोयेषां तथाविधा छन्दोमा इति
अक्षरपङ्क्तिरेव पूर्वेष्वहःसु विनियुक्तत्वात् छन्दोमानां सारत्वा-
पादकमसाधारणं छन्द इत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ त्वचस्यान्तरं विधत्ते ।

ये सोमासः परावतीति परावतमिव वा एतर्हि
यज्ञोगतस्तमेवैतेनान्विच्छन्ति ॥ ९ ॥

ये सोमासः परावतीति स्तौति परावतमिव वै एतर्हि यज्ञो

गतः प्रायणीयातिरात्रमारस्य एतदन्तानां सप्तानामङ्गां गत-
त्वात् यथाध्वगस्य पुरुषस्यातीतदिवसे मध्ये मार्गेऽवस्थिता
महीरुहाद्यादूरस्था भवन्ति एवमेव सप्तममहरनुतिष्ठतो यज-
मानस्यातीतानि पूर्वाण्यहानि विप्रकृष्टानि भवन्तीत्यर्थः तमेव
दूरगतं यज्ञं एतेन दूरवाचिवच्छब्दयुक्तेन त्वेनान्विच्छन्ति
गवेषयन्ति ॥ ९ ॥

ननु प्रकृतावाभवस्थान्यसृचो जागतः कथं तत्र ये सोमास
इत्याद्या गायत्र्यः सत्यः जागतं गच्छन्ति इत्याशङ्क्य लक्षणया
जगतीत्वात् सङ्गतिरित्याह ।

गायत्रः सत्यो जगत्यो रूपेण तस्माज्जगतीनां
लोके क्रियन्ते ॥ १० ॥

गतमेतत् ॥ १० ॥

अथ यस्ते मदो वरेण्य इति विहिते त्वेव पूर्ववद्गायत्रं साम
विधाय तदितिकर्त्तव्यताविधायकं ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ११ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ११ ॥

अथास्मिन्नेव त्वेव सामान्तरं विधत्ते ।

दक्षिणधनं भवति ॥ १२ ॥

दक्षायेति दक्षशब्दोनिधनं यस्य तद्दक्षणिधनं एतदपि साम
यस्तेमदइत्येतस्त्रिंस्तृचे आट्टत्ते गातव्यं अथ सूत्रकारेण
कल्पकारोक्तसामद्वयमुदाहृत्य सोमातिरेकपरिहाराय व्यवस्था
दर्शिता सप्तमेऽग्नेरर्काऽध्यर्द्धेऽडञ्च सोमसाम मौचस्य पूर्वयोर्मौ-
चसोमसामनी गायत्रस्योत्तरयोरग्नेरर्कास्तिहृष्विति वेति अय-
मर्थः यदेतद्दक्षणिधनाख्यं तस्यैव मौचमिति नाम तत्र गायत्र-
ट्टचे गीत्वा अग्नेरर्काख्यं अर्ध्यर्द्धेऽडञ्च सोमसाम मौचं वेति
त्रीणि सामानि यस्तेमद इत्याद्यासु तिसृषु एकञ्चानि क्रमेण
गातव्यानि अथवा गायत्रमेकस्याङ्गीत्वा तदुत्तरयोर्मौचसोम-
सामनी गातव्ये अग्नेरर्काख्यं तिसृषु गातव्यमिति अत्र ब्राह्मणे
अग्नेरर्कसोमसाम्नोरविधानात् विहितयोरेव गायत्रमौचयो-
स्तृचे गानादेव सोमसम्पत्तेः सूत्रकारवचनस्य शाखान्तरीय-
प्रतीतेर्विकल्पएवमुक्तः ननु उक्तप्रकारेणसमुच्चयः तथा निरा-
लम्बकमता * भगवता पतञ्जलिनोक्तं सप्तमेऽहन्यर्कः कृताकृतो
भवत्यब्राह्मणविहितत्वादिति ॥ १२ ॥

अथैतद्ब्रह्महेतुत्वेन स्तौति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अस्मात् सृष्टा अव-
लाइवाच्छदयं स्ताखेतेन साम्ना दक्षायेत्योजोवीर्य-
मदधाद्यदेतत् साम भवत्योज एव वीर्यमात्म-
न्वत्ते ॥ १३ ॥

* असमीचीनः पाठः ।

पुरा प्रजापतिः सर्वाः प्रजाः सृष्टवान् ताः सृष्टाः प्रजाः
 अस्मात्प्रजापतेः सकाशात् अबला बलरहिताः अवस्थातुमशक्ताः
 सत्यः अच्छदयन् देशान्तरमावृण्वन् अघागच्छन्नित्यर्थः अथ
 तासु प्रजासु मौक्षेण साम्ना दक्षायेति निधनेन बलवाचिना
 ओजोबलात्मकं वीर्यमदधादस्थापयत् तस्मादेतत्साम भवतीति
 यत् तेन ओजोरूपं वीर्यमेवात्मन् आत्मनि तस्मिन् धत्ते धार-
 यति ॥ १३ ॥

अथ त्वचान्तरे सामान्तरं विधत्ते ।

शार्करं भवति ॥ १४ ॥

शर्करेण दृष्टं साम शार्करं तत् एषस्यध रयासुत इति
 विहिते त्वचे गातव्यं ॥ १४ ॥

अथैतदाख्यायिकया सर्वकामप्राप्तिहेतुरित्यत आह ।

इन्द्रं सर्वाणि भूतान्यस्तुवन् स शर्करं शिशु-
 मारर्षिमुपेत्याब्रवीत् स्तुहि मेति सोऽपःप्रस्कन्दन्नब्र-
 वीदेतावतोऽहं त्वां स्तुयामिति तस्मादपां वेगमवे-
 जयत् सहो न इवामन्यत स एतत्सामापश्यत्तेनापो न
 समाश्रुत तद्वाव सतर्ह्यकामयत् कामसनि साम शा-
 र्करं काममेवैतेनावरुन्धे ॥ १५ ॥

पुरा खल्विन्द्रं सर्वाणि भूतानि भूतजातानि देवर्षिमनुष्य-
गन्धर्वादीन्यसुवन् विविधैः स्तोत्रैरप्रीणयन् स इन्द्रः शर्कराख्यं
शिशुमारर्षिं शिशुमारो जलचरः तद्रूपिणमृषिमुपेत्योपगत्य
स इन्द्रोऽब्रवीत् मां सुहीति स शर्करः अपोजलं प्रस्कन्दन्
प्रक्षिपन्नब्रवीत् उक्तवान् प्रस्कन्नास्वप्नु यावन्तो विन्दवो निष्प-
द्यन्ते एतावता एतावत्पर्यन्तं अहं त्वां स्तवानीति यस्मादेव-
मुक्तवान् तस्मात्तमृषिं अपां वेगमवेजयत् स ऋषि अपां वेगं
इष्ट्वा ततोहीनैव मदीया स्तुतिरित्यमन्यत ततस्तस्मात्प्राथम्यं प्रय-
तमानः स ऋषिरेतत्सामापश्यत् तेन साम्ना सुवन्नपः अपां
वेगन् समाश्रुत प्राप्नोत् एतदीया स्तुतिः प्रकीर्यमाणा अपोऽप्य-
त्यक्रमीदित्यर्थः गतमन्यत् ॥ १५ ॥

अथ तृचान्तरे सामान्तरं विधत्ते ।

ऋवो भवति ॥ १६ ॥

सखाय आनिषीदतेति बालखिल्यतृचे ऋवाख्यं साम
कार्यं ॥ १६ ॥

अथैतं द्वादशाहं समुद्रात्मना रूपयन् तस्य पारप्राप्तिसाधन-
मेतदिति स्तौति ।

समुद्रं वा एते प्रस्नान्तीत्याहुर्न्ये द्वादशाहमुप-
यन्तीति यो वा अऋवः समुद्रं प्रस्नाति न स तत उदेति
यत् ऋवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य समञ्चै ॥ १७ ॥

ये यजमानाः द्वादशाहमुपयन्ति उपगच्छन्ति एते समुद्र-
 सुदधिं प्रक्षान्ति अवगाहन्ते इत्याहुः ब्रह्मवादिनः एवञ्च यः
 खलु अश्वः श्वरहितः अनौकः समुद्रं प्रक्षान्ति प्रविशति स ततः
 समुद्रात् नोदेति नोद्गच्छति तत्रैव निमज्जतीत्यर्थः तथा
 चास्मिन् द्वादशाहाख्ये समुद्रे अवगाहतामपि केनचित् श्वेन
 भवितव्यं तस्मादस्मिन् सप्तमेऽहनि श्वाख्यं साम भवतीति यत्
 तत् स्वर्गस्य लोकस्य समञ्चै प्राप्यै भवति द्वादशाहाख्यस्य समु-
 द्रस्य तरणाय भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथास्य निधनमनूद्य सौति ।

अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्टुतं
 दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति * ॥ १८ ॥

अनेन निधनेन दुरितातितरणं प्रतिपाद्यते तथा च एषा-
 मह्नां सम्बन्धि यदेव दुष्टुतं दुःशस्तं अयथास्तवनमयधार्शसनञ्च
 तदेतेन निधनेनातितरन्ति अतिक्रामन्ति ॥ १८ ॥

अथैतन्निधनसंख्याद्वारा सौति ।

एकादशाक्षरणिधनो भवत्येकादशाक्षरा त्रिष्टुबो-
 जोवीर्यं त्रिष्टुबोजस्येव वीर्यं प्रतितिष्ठति ॥ १९ ॥

अतिविश्वानीत्याद्यानि एकादशाक्षराणि निधनानि यस्य

* अयं मन्त्रो मूलपुस्तकव्येऽपि नास्ति ।

तादृशः श्रवो भवति छन्दसाम्मध्ये त्रिष्टुप् छन्दः एकादशाक्षरा सा
च त्रिष्टुबोजो वीर्यरूपा एवं परम्परया संख्याद्वारा ओजस्येव
ओजो बलं तद्रूप एव वीर्यं यजमानः प्रतिष्ठितो भवति ॥ १९ ॥

अथ त्वचान्तरं सामान्तरं विधाय तद्ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गौरीवितं भवति यदेव गौरीवितस्य ब्राह्मणं ॥२०

पुरोजिती वो अन्धस इति त्वचे गौरीविताख्यं साम
गातव्यं अस्य गौरीवितस्य यद्ब्राह्मणं प्रागान्नातं गौरीवितिर्वा
एतच्छाक्त्यो ब्रह्मणोऽतिरिक्तमपश्यदिति तदत्रापि द्रष्टव्यं ॥ २० ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

कार्त्ययशं भवति ॥ २१ ॥

कृतयशेन दृष्टं साम कार्त्ययशं एतदाख्यं साम पुरोजिती
इत्यस्मिन् त्वचे गातव्यं अस्मिन् सान्नि अर्द्धर्चावसानेषु उपाध्य-
यनार्थं क्रियते ॥ २१ ॥

तस्य स्थाने अन्यं निधनं विधत्ते ।

ह्येति निधनमुपयन्ति पाप्मनोऽपहत्यै ॥ २२ ॥

उपास्थाने ही इति निधनमुपयन्त्युपगच्छन्ति तत्र पाप्मनः
पापस्थापहत्यै पापहननाय विनाशनाय भवति ही इत्यस्य हन्ति
धातुनिष्पन्नत्वात् ॥ २२ ॥

अथ स्तोतुः फलमाह ।

अपपाप्मानं हते कार्त्तयशेन तुष्टवानः ॥ २३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ २३ ॥

अथान्यस्त्रिंशत्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

सौहविषं भवति ॥ २४ ॥

सुहविषा हृष्टं साम सौहविषं तत् प्रवाज्यचारित्यस्मिन्
तृचे गातयं ॥ २४ ॥

तदेतत् स्तौति ।

सुहविर्वा एतेनाङ्गिरसोऽञ्जसा स्वर्गं लोकम-
पश्यत् स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गाल्लोकान् च-
वते तुष्टवानः ॥ २५ ॥

सुहविर्नामाङ्गिरसः अङ्गिरो गोत्र ऋषिः एतेन साम्ना साध-
नेनाञ्जसा अनायासेन स्वर्गं लोकमजानीत शिष्टं स्पष्टं ॥ २५ ॥

अथेतदाधारभूतानामृचां छन्दोद्वारेण तुष्टपुराह ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् षडहे स्तोमाश्छन्दा-
स्याप्यन्ते किं छन्दसश्छन्दोमा इति पुरुषश्छन्दस इति
ब्रूयात्पुरुषो वै षड्ऋक्ताः पुरुषो द्विपदा छन्दोमाना-
मयात्तयामतायै ॥ २६ ॥

ब्रह्मवादिनो वेदार्थचिन्तकाः वदन्ति चोदयन्ति यद्यस्मात्
 षड्रहे ष्ठाख्ये समाप्यमाने त्वचि त्रिष्टदादयस्तोमा यस्तेमद् इति
 गायत्र्यादीनि छन्दांसि च समाप्यन्ते तस्माद्विनिकृतस्थान्यच्छन्द-
 सोऽभावाद्विनियुक्तानाञ्च गतसारत्वाञ्च छन्दोमाः किं छन्दसः
 केन छन्दसा निष्पाद्या इति एवं ब्रह्मवादिभिश्चोदिते पुरुषच्छ-
 न्दसच्छन्दोमा इत्यभिन्न उत्तरं ब्रूयात् किं तत् पुरुषच्छन्दस
 इति तदुच्यते तत् मांसस्त्राप्वस्थिमज्जारेत इति पञ्चभिर्घातु-
 भिरुपेतत्वात् पुरुषः पाङ्गः पङ्क्तिस्त्रयः साहि पञ्चभिः पादैरु-
 पेतत्वात् पञ्चसंख्यावती तस्मात् पङ्क्तिस्तावदेकं पुरुषच्छन्दस्तथा
 द्विपदापि पुरुषात्मकः पादद्वयसामान्यात् एवं विधस्य पुरुष-
 छन्दसः पूर्वमेव नियुक्तः पुरुषच्छन्द इति तदुच्यते तत् मांस-
 स्त्राप्वस्थिमज्जारेत इति पञ्चभिर्घातुभिरुपेतत्वात् तेन सार-
 वत्त्वात् तच्छन्दस्के प्रवज्जिनिति त्वचे गीयमानं साम छन्दो-
 मानां त्रयाणामयातयामतायै अगतसारतायै भवति ॥ २६ ॥

अथ त्वचान्तरे अन्यत् साम विधत्ते ।

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ २७ ॥

जराबोधीयं जराशब्दयुक्तायां योन्यामुत्पन्नं साम जरा-
 बोधीयं तत् ये सोमासः परावतीत्यार्भवस्यान्तिमे त्वचे गातयं
 तत्रान्नाद्यस्यादनीयस्यान्नस्य अवरुध्यै अवरोधनाय लाभाय
 भवति ॥ २७ ॥

एतदेव व्याचष्टे ।

अन्नं वै जराबोधीयं मुखं गायत्री मुख एव तद-
न्नन्धत्तेऽन्नमत्ति ॥ २८ ॥

यदेतज्जराबोधीयं साम तदन्नं वै जीर्णमाणावस्थायां अनेन
हि बोधउत्पाद्यते येषां गायत्री ये सोमासः परावतीत्याद्या तत्
मुखं प्रजापतेर्मुखाद्वि सा पूर्वं दृश्यते तथा च गायत्र्यां जरा-
बोधीयस्य गानात् मुखे आस्य एव तत् अन्नन्धत्ते धारयति यस्मा-
देवं तस्मादेतेन साम्ना सुवन्नन्नमत्ति लब्धानः सन् भोक्तृत्वं
लभत इत्यर्थः ॥ २८ ॥

एतद्वेदनफलमाह ।

अन्नादो भवति य एवं वेद ॥ २९ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २९ ॥

अथैतद्गायत्रीषु स्तवनमनूद्य प्रकारान्तरेण स्तौति ।

गायत्रीषु स्तुवन्ति प्रतिष्ठायै ब्रह्मवर्चसाय येनैव
प्राणेन प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ ३० ॥

सिद्धमेतत् ॥ ३० ॥

जराबोधीयस्यावसाने औ इडेत्याम्नायते तमनूद्य सुवन्
स्तोत्रमुपसंहरति ।

इडान्ताः पावमाना भवन्ति पशवो वा इडाः पश-

वश्व्कन्दोमाः पशुष्वेव तत्पशून्द्धाति स्तोमः ॥ ३१ ॥

पवमानाभवावसाने जराबोधीयेन प्रयन्ति सिद्धमेतत् जरा-
बोधीयगाने पवमानान्ताः पवमानाः स्तोत्राणि इडान्ताः इडा-
वसानानि भवन्ति किं ततो भवति उच्यते पशवो वै इडारूपाः
पशवः खलु कन्दोमाश्च पशवश्च तत्तथा सति पशुष्वेव पशून्द्धाति
अभिवृद्ध्यर्थं एवं गायत्रादिषु जराबोधीयान्तेष्वष्टसु सामसु
तृचे गीयमानेषु चतुर्विंशतिः स्तोत्राया भवन्ति तदात्मकश्चतुर्विंशः
स्तोमोऽस्याभवावसानस्य कार्यं इत्यर्थः ॥ ३१ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ प्राकृतसेवाग्निष्टोममभिप्रेत्य उपरितनानामुक्थस्तो-
त्राणां प्रथमस्य स्तोत्राय त्वचमाह ।

आते वत्सोमनोयमदित्यपच्छिदिव वा एतद्यज्ञ-
काण्डं यदुक्थानि यदेति सतोमत्वायैव ॥ १ ॥

उक्थानि स्तोत्राणीति यत् एतत् यज्ञकाण्डं यज्ञभागः
अपच्छिदिव वै अपच्छिन्नमिव भग्नमिव भवति तत्र प्रथमे उक्थ-
स्तोत्रे आते वत्स इति अयं स्तोत्रायसृष्टो भवति इति आ इति

योऽयमुपसर्गः आभिमुख्यवाची आते वत्स इत्यादिकः सोऽयमु-
 क्थानां सलोमत्वाय भवति पूर्वेः स्तोत्रैः सलोम्याय सन्तानाय
 भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्योक्त्यस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

त्वन्न इन्द्राभरेति पूर्णाः ककुभः ॥ २ ॥

त्वन्न इन्द्रेत्याद्याः पूर्णाः अक्षरैकन्यूनाः ककुभः ककुप्छन्द-
 स्काः ब्रह्मणउक्त्यस्य स्तोत्रीया भवन्ति अभितोऽष्टाक्षरौ पादौ
 मध्ये द्वादशाक्षर इति ककुभो लक्षणं ॥ १ ॥

अथैतासां पूर्णत्वं कनीयसस्तोमस्य करणे अह्नो यत् अप-
 मंशनं तत्परिहारार्थमिति स्तौति ।

अपमंश इव वा एष यज्ज्यायसः स्तोमात्कनी-
 यांसु स्तोममुपयन्ति यदेताः पूर्णाः ककुभो भवन्त्य-
 नपमंशाय ॥ ३ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ३ ॥

अथ तृतीयस्योक्त्यस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

यदिन्द्र चित्रं मइह नास्ति त्वादातमद्रिवो राध-
 स्तन्नोविदइस उभया हस्त्याभरेति राद्धिमेवैतेनाव-
 क्त्ये ॥ ४ ॥

यदिन्द्र चित्रेति त्वचः अच्छावाकोक्थस्य स्तोत्रीयः इह
 नास्तीत्यादेरनुवादस्तुत्यर्थः तस्यायमर्थः हे इन्द्र चित्रं चायनीयं
 मे मम इहास्मिन्नेव स्थाने यद्धनन्नास्ति त्वादातन्वया दातव्यं हे
 अद्रिवो वज्जिन् हे विद्वसो लब्धनेन्द्र तद्राधोधनं उभाभ्यां
 हस्ताभ्यां मक्ष्यमाहरेति एवं राधसः प्राप्तेः प्रतिपाद्यत्वात् एतेन
 स्तुवन् रयिं समृद्धिमेवावरुन्धे यजमानो लभते ॥ ४ ॥

अथ प्रथमोक्थस्य साम विधत्ते ।

वात्सम्भवति ॥ ५ ॥

वत्सेन वृष्टं साम वात्सं तदा तद्वात्सं इति त्वचे गातव्यं ॥५॥

तथैतदख्यायिकया सर्वकामप्राप्तिसाधनमिति स्तौति ।

वत्सञ्च वै मेधातिथिञ्च काखावास्तां तं वत्सम्मे-
 धातिथिराक्रोशद्ब्राह्मणोऽपि शूद्रापुत्र इति सोऽव-
 वीदृतेनाग्निं व्ययाव यतरो नौ ब्रह्मीयानिति वात्सेन
 वत्सो व्यैन्मैधातिथेन मेधातिथिस्तस्य न लोम च नौ-
 प्रत्तद्वाव स तर्ह्यकामयत कामसनि साम वात्सं काम-
 मेवैतेनावरुन्धे ॥ ६ ॥

वत्सञ्च मेधातिथिञ्च इमावृषी काखौ कखगोत्रौ आस्तां
 पुरा किलाभवतान्तं वत्सं ऋषिं मेधातिथिराक्रोशत् अस्तीलया

वाचा पर्यवदत् हे वत्स त्वम् अब्राह्मणो ब्राह्मण्यरहितोऽसि
 शूद्रापुत्रः शूद्रायाः पुत्रोऽशूद्रपुत्रोऽपि शूद्रापुत्र इत्याक्रोश्यते
 षष्ठ्या आक्रोश इति विहितस्य लुकः पुत्रेऽन्यतरस्यामिति विक-
 ल्पनादभाव एवमाक्रुशमाणः स वत्सोऽब्रवीत् ऋतेन सत्यभूतेन
 मन्त्रेणानि व्ययाव आवां विशेषेण गच्छावः प्रविशावेत्यर्थः
 नावावयोर्मध्ये यतरो यो ब्रह्मीयान् ब्रह्मिष्ठ इति निर्णेतुं एवमुक्त्वा
 वत्सो वात्सेनानेन साम्ना व्यैत् व्यगच्छदग्निं प्राविशत् मेधातिथेन
 साम्ना मेधातिथिः तस्य वत्सस्य लोम च नौषत् अग्निर्नादहत्
 उषदाह इति धातुः तर्हि तस्मिन् समये तत् अदहनं स खलु
 ऋषिः अकामयत तस्माद्वात्सं साम कामप्रदं गतमन्यत् ॥ ६ ॥

अथ द्वितीयस्योक्तस्य साम विधत्ते ।

सौश्रवसं भवति ॥ ७ ॥

सुश्रवसः सम्बन्धि सौश्रवसं एतदाख्यं साम त्वन्न इन्द्राभ-
 रेति त्वचे गातव्यं ॥ ७ ॥

इदमपि सर्वकामप्राप्तिसाधनमिति प्रशंसितुमाख्यायिका-
 माह ।

उपगुर्वै सौश्रवसः कुत्सस्यौरवस्य पुरोहित
 आसीत् स कुत्सः पर्यशपद्य इन्द्रं यजाता इति स
 इन्द्रः सुश्रवसमुपेत्याब्रवीद्यजस्व माशनायामिवा

इति तमयजत स इन्द्रः पुरोडाशहस्तः कुत्समुपेत्या-
 ब्रवीद्यजत मा क्व ते परिशप्तमभूदिति कस्त्वा यष्टेति
 सुश्रवा इति स कुत्स औरव उपागाः सौश्रवसस्योद्गा-
 यत औदुम्बर्थ्या शिरोऽच्छिनत्स शुश्रवा इन्द्रमब्रवी-
 त्वत्तनाद्वै मेदमीदृगुपागादिति तमेतेन साम्ना समै-
 रयत्तद्वाव सतर्ह्यकामयत कामसनि साम सौश्रवसं
 काममेवैतेनावरुन्धे ॥ ८ ॥

सौश्रवसः सुश्रवसः पुत्र उपगुर्नाम रुषिः औरवस्य उरु-
 पुत्रस्य कुत्सस्य राजर्षेः पुरोहित आसीत् सच कुत्सः प्रद्वेषेण
 पर्यशप्तत् यो यजमान इन्द्रं यजाता इति यजेत् अपरिपूर्णार्थत्वात्
 तस्य शिरश्छिन्द्यादिति अध्याहारेण योज्यं एवं शापे कृते साम-
 र्थ्यप्रकटनाय सः इन्द्रः पुरोडाशहस्तः सुश्रवसा दत्तं पुरोडाशं
 हस्ते धारयन् कुत्समुपगम्याब्रवीत् मामयत्तत इष्टवान् तव क्व
 परिशप्तः परिशापः कुत्स अभूदिति एवमिन्द्रेणाधिचिप्ते अत्र
 पुनरब्रवीत् को यजमानः त्वामिष्टवानिति सुश्रवा इतीन्द्रोऽब्र-
 वीत् स औरवः कुत्सः सौश्रवसस्य सुश्रवसः पुत्रस्य उपगोः
 उद्गायतः सदस्युद्गानं कुर्वतः शिरः औदुम्बर्थ्या सदसि निषातया
 औदुम्बर्थ्याख्यया स्यूणया अछिनत् छिन्नवान् स सुश्रवा इन्द्रमब्र-
 वीत् त्वत्तनात् यजमानात् खलु ईदृगेवंविधमिदमप्राप्नोदिति तं
 छिन्नं सौश्रवसं एतेन साम्ना समैरयत् सङ्गतावयवमकरोत् ॥ ८ ॥

अथ तृतीयस्थोक्यस्य साम विधत्ते ।

वीङ्कं भवति ॥ ९ ॥

वीङ्काख्यं साम यदिन्द्रचित्तेति तृचे गातव्यं ॥ ९ ॥

तदेतदाख्यायिकया पूर्ववत् स्तौति ।

च्यवनो वै दाधीचोऽश्विनोः प्रिय आसीत्सोऽजो-
र्यत्तमेतेन साम्नाप्सु व्यैङ्क्यतान्तं पुनर्युवानमकुरुतां
तद्वाव तौ तर्ह्यकामयेतां कामसनि साम वीङ्कं काम-
मेवैतेनावरुन्धे ॥ १० ॥

दाधीचो दधीचः पुत्रः च्यवनो नाम ऋषिः अश्विनोरश्वि-
देवतयोः प्रिय द्रष्टतमः स्तोतासीत् स च्यवनोऽजीर्यत् जीर्णा-
वयवोऽभूत् तं जीर्णमेतेन वीङ्केन साम्ना अप्सूदकेषु व्यैङ्क्यतां
अश्विनौ व्यचलयतां अमृजीतामित्यर्थः ततस्तं पुनर्युवानमकु-
रतां यौवनावस्थाः प्रापयतां शिष्टं सिद्धं ॥ १० ॥

अथ पूर्ववदेषूक्त्येषु स्तोत्रीयेषु स्तोमकृप्तिं विधत्ते ।

चतुर्विंश एव स्तोमो भवति तेजसे ब्रह्मवर्च-
साय ॥ ११ ॥

चतुर्विंशतिभिः स्तोत्रीयाभिर्निष्पाद्यस्तोमश्चतुर्विंश एवो-
क्त्यानां स्तोमो भवति स चतुर्विंशतिसंख्याद्वारा गायत्रीसम्ब-

न्धात् गायत्र्याश्च अग्निना सहोत्पत्तेः तेजसे ब्रह्मवर्चसाय
भवति तेजः शरीरकान्तिः ब्रह्मवर्चसं श्रुताध्ययनादिजन्यं ब्राह्मं
तेजः ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

एवं दाशरात्रिकस्य सप्तमस्याहः स्तोमकृत्तिरुक्ता अथाष्टम-
स्याहः स्तोमकृत्तिरध्यायपरिसमाप्तेः प्रतिपाद्यते तत्र बहिष्पव-
मानस्य स्तोत्रीयाख्यं प्रथमं तृचं दर्शयति ।

शिशुञ्जज्ञानं ह्यर्थं नृजन्तीत्यष्टमस्याहः प्रति-
पद्भवति ॥ १ ॥

प्रतिपद्यते आरभ्यतेऽनयेति प्रतिपत् सा चाष्टमस्य चतुश्च-
त्वारिंशस्तोमकस्याहः शिशुं जज्ञानमित्येषा भवति इयमा-
दिको बहिष्पवमाने प्रथमस्तृच इत्यर्थः तृचसूक्तानामादिग्रह-
णेन विधिरनादेश इति परिभाषितत्वात् ॥ १ ॥

अथास्य तृचस्याष्टमेऽहनि सान्त्वर्थं स्तौति ।

शिशुरिव वा एष सप्तमेनाह्ना जायते तमष्टमे-
नाह्ना नृजन्ति ॥ २ ॥

एषः सोमः शिशुरिव वै बालः पुत्र इव सोऽयं एषः सप्तमे-
नामुष्ठितेनाह्ना जायते उत्पद्यते तं जातं शिशुं अष्टसंख्यापूरणो-
नानेन क्रियमाणेनाह्ना मृजन्ति हस्तैः संमृजन्ति जन्मनि हि
शिशुः उल्बेन प्रावृती मलाश्लिष्टो भवति स यथा उक्तोदकादिना
प्रक्षाल्य संमृजते तद्वत् तस्मादष्टमेऽहनि शिशुञ्जज्ञानं हर्यंतं
मृजन्तीति शिशुजन्ममार्जनलिङ्गवांस्तृचः संगत इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथास्य च स्तोत्रस्य स्तोत्रीयसंख्यामनूद्य स्तौति ।

स्तोत्रीयस्तृचो भवति प्राणापानानामवरुध्यै ॥ ३ ॥

गतमेतत् ॥ ३ ॥

त्रिवृदादीनां सोमानां गायत्र्यादिछन्दसां षडहे समाप्त-
त्वात् विनियुक्तैः स्तोत्रैरेव छन्दोमानां त्रयाणामङ्गां कल्पेन
यातयामत्वं स्यादित्यत आह ।

हरिवत्यो भवन्ति छन्दोमानामयातयामतायै ॥४

हरिवत्यो हरिशब्दयुक्ताः शिशुञ्जज्ञानमित्याद्याः गतम-
न्यत् ॥ ४ ॥

अथ स्तोत्रीयतृचानन्तरं क्रमेण नवर्चत्रितयं विधत्ते ।

नवर्चा भवन्ति ॥ ५ ॥

नवानामृचां समाहारो नवर्चः एते सोमा अभीत्येकः

सोमः पुनान इत्येकः सोमा अष्टग्रमिन्द्व इत्यपरः एते त्रयो
नवर्चाः स्तोत्रीयाः क्रमेण भवन्ति ॥ ५ ॥

अत्रत्यां नवसंख्यां स्तौति ।

नव वै प्राणाः पशवश्छन्दोमाः पशुष्वेव तत्प्राणा-
न्दधाति ॥ ६ ॥

सप्त शीर्षण्याः प्राणाः द्वावर्चाश्चौ एवं पुरुषे नवैव खलु प्राणा
भवन्ति छन्दोभिर्गीयमानाः सप्तमादीनि त्रीण्यहानि पशवः
एवं तत्तथा सति नवर्चानां करणेन पशुष्वेव नवसंख्यान-
प्राणान् दधाति ॥ ६ ॥

अथ पञ्चर्चं विधाय स्तौति ।

पञ्चर्चो भवति पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तमन्त्र-
मन्त्राद्यस्यावरुध्यै ॥ ७ ॥

उत्ते शुक्लाम इत्याद्याः पञ्चर्चः पञ्चानामृचां समाहारो
भवति अनया च पञ्चसंख्यया अन्नप्राप्तिमुपपादयति पञ्चपदा
पङ्क्तिरित्यादिना ॥ ७ ॥

अस्मिन् पञ्चर्चे विद्यमानं किञ्चिद्विज्ञं प्रदर्श्य अष्टमेनाङ्गा
सङ्गतिमाह ।

वाणवान् भवत्यन्तो वै वाणोऽन्त एतदष्टममहा-
मन्त्र एव तदन्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तः पञ्चर्चोवाणशब्दयुक्तो भवति वाणः शततन्वीको
वीणाविशेषः सचान्तो वै वाद्यानां पर्यवसानभूमिरेव वाणस्य
बादने या परिमितिः तद्वाचकः शब्दो अस्मिन् पञ्चर्चं विधत्ते
अह्नां पूर्वमुक्तमेतदष्टममहरन्तस्तथा सति अन्तएव अन्तेन
सुवन् इति उद्गातारः अन्तसंस्तुतेऽहनि अन्तसंस्तुतवाणशब्द-
युक्तस्य पञ्चर्चस्य करणं प्रतिष्ठायै यजमानस्य प्रतिष्ठानाय भवति
अन्तत्वसाम्येन संश्लिष्टत्वात् ॥ ८ ॥

अथ लृचत्रयं विधत्ते ।

त्रयस्तृचा भवन्ति प्राणापानानां सन्तत्यै ॥ ९ ॥

तिसृणामृचां समाहारस्तृचः पञ्चर्चानन्तरं अयावीती परि
अपन्नन् पवते अयापवस्व धारयेत्याद्यास्त्रयस्तृचा भवन्ति तथा च
नवसंख्येापपत्तेः प्राणापानावामुपरि वर्त्तमानाश्च ओत्वाद्याः
प्राणा अधोवर्त्तमानौ गुदोपस्थावपानौ संहतानामेषान्त्वानां
प्राणापानानां सन्तत्यै सन्तानाय भवन्ति ॥ ९ ॥

अथास्य बहिपवमानस्तोत्रस्य स्तोमं विधाय स्तौति ।

चतुश्चत्वारिंश एव स्तोमो भवत्योजस्येव तद्वीर्यं
प्रतितिष्ठत्योजोवीर्यं त्रिष्टुप् ॥ १० ॥

प्रथमतः एकस्तृचः ततस्त्रयोनवर्चाः अथैकः पञ्चर्चः ततस्त्र-
यस्तृचा इत्येवं क्रमेण प्रयुज्यमानाश्चतुश्चत्वारिंशतिः स्तोत्रीया

भवन्ति ततः संख्यात्मकश्चतुश्चत्वारिंशस्तोमएवास्य बहिष्पव-
मानस्य भवति तत्तेन स्तोमेन अजोरूप एव वीर्यं प्रतिष्ठति
यजमानः प्रतिष्ठितो भवति कुत एतत् यस्मादोजोवीर्यात्मकं
त्रिष्टुप्कृन्दः तद्वीर्यं यतः प्रजापतेरङ्गादुत्पन्ना सा चतुश्चत्वारिं-
शदक्षरा भवति तत् संख्यया मीयमानश्चतुश्चत्वारिंशस्तोम-
अजोवीर्यहेतुरित्यर्थः ॥ १० ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथास्मिन्नष्टमेऽहनि प्रथममाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

अग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा इत्याग्नेयमाज्यं
भवति ॥ १ ॥

अग्निं वो देवमिति त्वचः आग्नेयमग्निदेवत्वं प्रथममाज्य-
स्ते त्वं भवति ॥ १ ॥

अथैनं त्वचं स्तौति ।

अग्निभिरित्येव पूर्वाण्यहानि समिद्धान्यष्टम-
महरभिसमिन्धे ॥ २ ॥

एतत् त्वचगतेनाग्निभिरिति ब्रह्मवचनान्तोनाग्निशब्देनैव

पूर्वाण्यनुष्ठितानि सप्तसंख्यान्यहानि समिद्धानि सन्दीपितानि
अथाग्निं नव इत्येकवचनान्तेन अग्निशब्देनाष्टममहरभिसमिन्धे
पूर्वाण्यचराण्यभिलक्ष्य सम्यग्दीप्तं करोति ॥ २ ॥

अथ द्वितीयमाज्यस्रोत्रं दर्शयति ।

मित्वं वयं हवामह इति बार्हंतं मैत्रावरुणं ॥ ३ ॥

मित्वं वयमिति त्वचे बार्हंतं बृहत्साम्ना सम्बद्धं बृहत्पृष्ठके
द्वितीयेऽहनि अस्य द्वितीयमाज्यस्रोत्रत्वेन विधानात् तत्सम्बन्ध-
स्तदेतन्मैत्रावरुणं मित्वावरुणदेवताकं अष्टमेऽहनि द्वितीयमाज्य-
स्रोत्रं भवति ॥ ३ ॥

यद्येवं विनियुक्तविनियोगलक्षणो दोषः स्यादित्यत आह ।

उग्रगाधमिव वाएतद्वच्छन्दोमास्तद्यथाद् उग्र-
गाधे व्यतिषज्य गाहन्त एवमेवैतद्रूपे व्यतिषजति
छन्दोमानामसंव्याथाय ॥ ४ ॥

यत् छन्दोमा एतदुग्रगाधमिव वै यथा वेगयुक्तो नदी-
प्रवाहः उग्रगाधः उग्र उद्गूर्णस्तीक्ष्णो गाधः अवस्थानं यस्य
स तथोक्तः दुरवगाह इत्यर्थः एवमेव छन्दोमत्रितयमपि उग्र-
गाधं दुरवगाहं तत् तथा सति अस्मात्कारणात् उग्रगाधे
वेगवप्रवाहेण दुरवगाहे प्रदेशे यथा पुरुषाः परस्परं व्यति-
षज्य हस्ताववलम्ब्य गाहन्ते वेगवप्रवाहमुत्तरन्ति एवमेवैतद्रूपे

अग्निं वो देवमिति वैज्रतं मित्वं वयं हवामह इति प्राज्ञतं एते
रूपे व्यतिषजति व्यतिषक्ते संश्लिष्टे करोति हृन्दोमानामसं-
व्याथाय संव्याथः सञ्चलनं अन्यत्वागुष्ठानं तद्भावाय पारप्राप्त्या
इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ तृतीयमाज्यस्रोत्रं दर्शयति ।

तमिन्द्रं वाजयामसीत्यैन्द्रं ॥ ५ ॥

तमिन्द्रं वाजयामसीति तृषः ऐन्द्रं इन्द्रदेवत्वं तृतीयमाज्य-
स्रोत्रं भवति ॥ ५ ॥

अथैतत् सौति ।

**अष्टमेन वै देवा अह्नेन्द्रमवाजयन्नवमेन पाप्मा-
नमग्धन्नाहरेवैतेन वाजयन्ति ॥ ६ ॥**

अष्टमेन अष्टसंख्यापूरकेण अनेन खल्लङ्गा देवाः सुरेन्द्रम-
वाजयन् बलवन्तमकुर्वन् नवमेनाङ्गा पाप्मानं पापरूपमसुरं
अघ्नन् अहिंसिष्टुः एषञ्च तमिन्द्रं वाजयामसीति वाजयति धातु-
बुक्तेनैतेन तृचेन अहरेव वाजयन्ति कुर्वन्ति बलवन्तमुद्गा-
तारः ॥ ६ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्रोत्रं दर्शयति ।

इन्द्रे अग्ना नमोबृहदिति वाहेतमैन्द्राग्निं ॥७॥

इन्द्रे अग्ना इति बार्हते बार्हते द्वितीयेऽहनि विनिवृत्तत्वात्
वृहता सम्बद्धं ऐन्द्राग्निमिन्द्राग्निदेवताकं चतुर्थमाज्यस्तोत्रञ्च
भवति ॥ ७ ॥

अथापि पूर्ववद्विनिवृत्तविनियोगदोषमाशङ्क्य समाधत्ते ।

उग्रगाधमिव वाएतद्यच्छन्दोमास्तद्यथाद् उग्र-
गाधे व्यतिषज्य गाहन्त एवमेवैतद्रूपे व्यतिषजति
छन्दोमानामसंव्याधाय स्तोमः ॥ ८ ॥

अत्र तमिन्द्रं वाजयामसीति वैज्ञतं रूपं अन्यत्सर्वं पूर्वव-
द्योज्यं एतेषु चतुर्ष्व्याज्यस्तोत्रेषु पूर्वोक्तचतुश्चत्वारिंश एव स्तोमः
कार्यः एवं प्रातःसवनिकेषु पञ्चसु स्तोत्रेषु स्तोत्रीया विहिताः
तासु प्राकृतमेव गायत्रं साम गातव्यमिति द्रष्टव्यं ॥ ८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्हयाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथास्मिन्नष्टमेऽहनि माध्यन्दिनपवमानस्य स्तोमकृतिं विधि-
त्सुस्तोत्रीयामृचं दर्शयति ।

अध्वर्यो अद्रिभिः स्तुतमिति गायत्री भवत्यहो
धृत्यै ॥ १ ॥

अद्रिभिरिति लिङ्गं गायत्री माध्यन्दिनपवमानस्य प्रतिपद्भवति गायत्रः प्रथमस्तृचो भवतीत्यर्थः सचाष्टमस्याहो घृत्यै धारणाय स्थैर्याय भवति अद्रिभिरिति लिङ्गात् अद्रयो हि लोके दृढहेतुतया प्रसिद्धाः ॥ १ ॥

नन्वयं त्विरात्रः त्रिष्टुप्प्रायत्वात् त्रैष्टुभः तत्र कथं गायत्रस्य त्वचस्य सङ्गतिरित्यत आह ।

गायत्रः सत्यस्त्रिष्टुभोरूपेण त्रैष्टुभं ह्येतदहः ॥ २ ॥

इन्द्रशब्दो मरुच्छब्दस्यास्मिन्नेव त्वचे दृश्येते तत् त्रैष्टुभं गतमन्यत् ॥ २ ॥

अथापरं त्वचं विधत्ते ।

अभिसोमास आयव इत्यभीति रथन्तरस्य रूपं बृहदिति बृहत उभयोः सहरूपमुपैत्युभौ हि वर्णावेतदहः ॥ ३ ॥

अभिसोमास आयव इत्ययं त्वचः तत्र अभीत्यभिश्चब्दो रथन्तरस्य रूपं तद्योनावाभिव्यम्भूर इति दृष्टत्वात् बृहदिति बृहच्छब्दः बृहत्साम्नो रूपं तद्वाचकत्वात् एवं च बृहद्रथन्तरयोरूपं सहोपैति एकधोपगच्छति कुतः हि यस्मात् एतदहरुभौ वर्णौ उभयवर्णात्मकं ॥ ३ ॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

घर्त्ता दिवः पवते कृत्त्वोरस इत्यधृत इव वा एष-
त्प्रहो यद्वर्त्तेति धृत्या एव ॥ ४ ॥

घर्त्ता दिव इति त्वचः कार्यः एष दशरात्रस्य त्विरात्रसृतीयः
अधृत इव वै अधारित इव शिथिल इव खलु तस्मिंस्त्रिरात्रे
मध्यमेऽहनि यद्वर्त्तेति पदयुक्तसृचः क्रियते तत्तस्य त्विरात्रस्य
धृत्यै धारणाय दाढर्गाय भवति ॥ ४ ॥

ननु प्रकृतौ माध्यन्दिनपवमानान्यसृचः त्रैष्टुभः तत्र कथ-
मसौ जागतसृचः तस्य त्विरात्रस्य धृत्यै धारणाय सङ्गत इति
तत्राह ।

जगत्यः सत्यस्त्रिष्टुभो रूपेण तस्मात्त्रिष्टुभां लोके
क्रियन्ते ॥ ५ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ५ ॥

अध्वर्यो अद्रिभिरिति त्वचे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय तद्-
ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ६ ॥

गतमेतत् ॥ ६ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

वैरूपं भवति ॥ ७ ॥

अध्वर्यो अद्रिभिरित्यस्यां योन्यामुत्पन्नं सामान्तरं ॥ ७ ॥

वैरूपं साम प्रशंसति ।

पशवो वै वैरूपं पशूनामवरुध्यै विरूपः संवत्सरो
विरूपमन्त्रमन्त्राद्यस्यावरुध्यै ॥ ८ ॥

यदेतद्वैरूपं साम तत्पशवो वै तस्मात्पशूनामवरोधाय एतत्
साम भवति कथमस्य पशुरूपतेत्यत आह विरूपः संवत्सर इति
वसन्ताद्यत्रुभेदेन विरूपो विविधरूपो नानारूपः संवत्सरः तत्
सम्बन्धाद्वैरूपं साम तदन्त्राद्यस्य अत्तुं योग्यस्यान्त्रस्यावरोधाय
भवति ॥ ८ ॥

अथैतस्मिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

आशु भार्गवं भवति ॥ ९ ॥

भार्गवं ऋगुणा दृष्टं आशु एतदाख्यं साम अध्वर्यो अद्रि-
भिरित्यस्मिन्नेव पुनरावृत्ते तृचे गातव्यं ॥ ९ ॥

अस्य साम्नो हेतुतां ब्रुवन् निर्वक्ति ।

अहर्वा एतद्वीयत तद्देवा आशुनाभ्यधिन्वत्
स्तदाशोराशुत्वं ॥ १० ॥

एतदष्टममहः खलु पुरा अवीयत अशीर्यत तत्तादृशमह-

देवाः आशुना अशुसंज्ञेनानेन सान्ना अभ्यधिवन् अहृदयन्
व्याशुवन्नित्यर्थः तत्तस्मात् व्याप्तिसामर्थ्यात् आशोः एतत्संज्ञस्य
सान्नः आशुत्वं आश्विति नाम सम्पन्नं ॥ १० ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

मार्गीयवं भवति ॥ ११ ॥

मार्गीयवाख्यं साम अध्वर्यो अद्रिभिरिति त्वचे पुनरावृत्ते
गातव्यं ॥ ११ ॥

तदेतत्पशुहेतुत्वेन स्तौति ।

देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्त्येतेन वै स उभ-
येषां पशूनामाधिपत्यमाश्रुतोभयेषां पशूनामाधिप-
त्यमश्रुते मार्गीयवेण तुष्टवानः ॥ १२ ॥

एतं प्रसिद्धं देवं महादेवं मृगयुरिति वदन्ति कथयन्ति
एतं कामिकान् मृगानात्मन इच्छतीति मृगयुः महादेवः एतेन
खलु सान्ना पुरा उभयेषां उभयविधानां ग्राम्यारण्यानां
शशूनामाधिपत्यमधिपतित्वं आश्रुत प्राप्नोत् तस्मादद्यतनोऽपि
मार्गीयवेण तुष्टवानः सुतवान् उभयेषां पशूनामाधिपत्यं प्रा-
प्नोति ॥ १२ ॥

अथ सामान्तरं दर्शयति ।

सौमित्वं भवति ॥ १३ ॥

सौमित्वाख्यं साम अस्मिन्नेवावृत्ते अध्वर्यो अद्रिभिरिति
तृचे गातव्यं ॥ १३ ॥

अथास्य स्तावकं प्रागाम्नातं ब्राह्मणमतिदिशति ।

यदेव सौमित्रस्य ब्राह्मणं ॥ १४ ॥

यत्पञ्चमेऽहनि सौमित्स्य साम्नः स्तावकं ब्राह्मणमाम्नातं
दीर्घजिह्वी वा इदं रक्षो यच्चाहेत्यादि तदेव ब्राह्मणमपि
सौमित्स्यशयत्वेन द्रष्टव्यं ॥ १४ ॥

अथ सामान्तरं दर्शयति ।

एढतं भवति ॥ १५ ॥

एतदपि साम आवृत्ते अध्वर्यो अद्रिभिरित्येव तृचे गेयं ॥ १५ ॥
तदेतत् स्वर्गसाधनत्वेन स्तौति ।

इदंवा एतेन काव्योऽञ्जसा स्वर्गं लोकमपश्यत्
स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गोल्लोकान्न च्यवते तुष्टु-
वानः ॥ १६ ॥

काव्यः कवेः पुत्र इदं वै इदं नाम ऋषिः गतमन्यत् ॥ १६ ॥

अथ सामान्तरं विधाय तद्ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

साकमश्वं भवति यदेव साकमश्वस्य ब्राह्मणं ॥ १७ ॥

साकमखाख्यं साम प्रकृत एव त्वचे गातव्यं तस्य च साक-
मखस्य स्तावकं देवा वा अग्निष्टोममभिजित्येत्यादिना यद्-
ब्राह्मणमान्नातं तद्वानुसन्धेयं ॥ १७ ॥

अथैतत्प्रकारान्तरेण स्तौति ।

तदु धुराꣳ सामेत्याहुः प्राणा वै धुरः प्राणानामव-
रुध्यै ॥ १८ ॥

तदु तत्साकमखाख्यं धुरां सामेत्याहुः कथयन्ति ब्रह्मवा-
दिनः कास्ता धुर इति उच्यते प्राणा वै धुर एव ते हि त्रिय-
माणस्य देहान्निर्गच्छतः समीपस्थं परिजनं धूर्वन्ति हिंस-
न्तीति तस्मादेतत् धुरां साम प्राणानामवरुध्यै अवरोधनाय
शरीरधारणाय भवति ॥ १८ ॥

अथ सामान्तरं दर्शयति ।

विलम्बसौपर्णम् भवति ॥ १९ ॥

विलम्बसौपर्णाख्यमपि साम प्रकृते अध्वर्यो अद्रिभिरिति
त्वचे गेयं ॥ १९ ॥

अथास्य विलम्बसौपर्णसंज्ञां निर्ब्रुवन् स्तौति ।

आत्मा वा एष सौपर्णानां यदृष्टमेऽहनि पक्षावे-
तावभितो भवतो ये सप्तमनवमयोर्वीव वा अन्त-

रात्मा पक्षौ लम्बते यदन्तरात्मा पक्षौ विलम्बते तस्मा-
द्विलम्बसौपर्णं ॥ २० ॥

सौपर्णानां साम्नां मध्ये एष आत्मा वै एतद्विलम्बसौपर्णं
साम मध्यदेहस्थानीयं यदष्टमेऽहनि विनिवृज्यते ये ऐडस्वाराख्ये
सौपर्णे सप्तमनवमयोरह्नोर्विनिवृज्येते एतावभितः पार्श्वयो-
र्वर्त्तमानौ पक्षौ भवतः वयसन्तु पक्षावन्तरा पक्षयोर्मध्ये आत्मा
मध्यदेहे वीव लम्बते विशेषेण लम्बमानो भवति अन्तरा अन्त-
रेण च वीव यद्यस्मात् पक्षौ पक्षभूतयोः सौपर्णयोर्मध्ये आत्मा
आत्मभूतं इदं सौपर्णः विलम्बते तस्माद्विलम्बसौपर्णमिति साम्नो
नाम सम्पन्नं ॥ २० ॥

किं तत इत्याह ।

स्वर्गस्य लोकस्य समञ्चै सौपर्णं क्रियते ॥ २१ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥

अथ त्वचान्तरे सामान्तरं विधत्ते ।

द्विहिङ्कारं वामदेव्यं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्ये ॥ २२ ॥

ऊम् आ ऊम् आ इति हिङ्कारद्वययुक्तं वामदेव्यं साम
अभिसोमास आयव इति त्वचे गतव्यं तच्चान्नाद्यस्यावरोधाय
भवति ॥ २२ ॥

वामदेव्यस्य पखात्मनोऽसंस्तूयमानत्वाद्धिङ्कारद्वययुक्तस्याष्ट-
मेऽहनि अष्टसंख्यापूरके कः सम्बन्ध इत्यत आह ।

द्वितीयं ह्येतद्रूपं यच्छन्दोमाः ॥ २३ ॥

यत् एतत् द्वितीयं हि रूपं षडहः एकः समूहः तदपेक्षया
छन्दोमत्रितयात्मकस्य समूहस्य द्विसंख्यापूरकत्वात् द्विहिङ्कारं
सामास्मिन्नहनि सङ्गतमित्यर्थः ॥ २३ ॥

अथ तत्पशुसमृद्धिहेतुरिति स्तौति ।

पशवो वै वामदेव्यं पशवश्छन्दोमाः पशुष्वेव तत्
पशुन्दधाति ॥ २४ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ २४ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

गायत्रपार्श्वं भवति ॥ २५ ॥

अभिसोमास आयव इत्यस्मिन्नेव तृचे गायत्रपार्श्वं साम
गातव्यं ॥ २५ ॥

अथैतत् स्तौति ।

अहर्वा एतद्वीयत तद्देवा गायत्रपार्श्वेन सम-
तन्वं स्तस्माद्गायत्रपार्श्वं ॥ २६ ॥

एतदष्टममहर्वायत अजीर्यत तद्देवा गायत्रपार्श्वेन

समतन्वन् समदधुः तस्मादह्नः सन्तानार्थं गायत्रपाश्वं गातत्र-
मिति शेषः ॥ २६ ॥

एतदेव व्याचष्टे ।

त्रिरात्रो यद्व्यशीर्यत तमेतैः सामभिरभिषज्यन्
गायत्रपाश्वेनोपायच्छन् सन्तनिना समतन्वन संकृतिना
समस्कुर्वन् प्रतिष्ठितौ पूर्वौ त्रिरात्रावप्रतिष्ठित एष
यदेतान्येव सामानि क्रियन्त एतस्यैव प्रतिष्ठित्यै ॥२७

अयं तृतीयस्त्रिरात्रो यद्यदा व्यशीर्यत विशीर्णः शिथि-
लावयवोऽभवत् तदा तत् त्रिरात्रं एतैर्वक्ष्यमाणैः सामभिर्देवा
अभिषज्यन् दाढ्याय भेषज्यमकुर्वन् भिषजप्रकार उच्यते गाय-
त्रपाश्वेन साम्ना उपायच्छन् शिथिलावयवानां पुनः सन्तानार्थ-
सुपादानमकुर्वन् अथ सन्तनिसाम्ना समतन्वन् समदधुः सङ्क-
तिसाम्ना समस्कुर्वन् कृतसन्धाने तस्मिंस्त्रिरात्रे प्राणातिशया-
धारं संस्कारः पूर्णं कुर्वन् संपथ्युपेभ्यः करोती भूषण इति कात्,
पूर्वसुट् अडभ्यां सव्यवायेऽपीत्यडागमेन व्यवायेऽपि भवति अपि
च पूर्वौ त्रिरात्रौ प्रतिष्ठितौ एष तृतीयस्त्रिरात्रः तस्यैव त्रिरात्रे
प्रतिष्ठित यदेतानि गायत्रपाश्वीदीनि सामानि एवं क्रमेण
क्रियन्ते तृतीये रात्रे प्रयुज्यन्ते तस्यैव त्रिरात्रस्य प्रतिष्ठानाय
भवति सप्तमेऽहनि सन्तनिसाम नवमे सङ्कृति अष्टमेऽहनि तु
गायत्रपाश्वमित्येवमानुपूर्वी द्रष्टव्या ॥ २७ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

पौरुहन्मनं भवति ॥ २८ ॥

पौरुहन्मनाख्यमपि साम अभिसोमास आयव इत्यस्मि-
न्नेव त्वचे गातव्यं ॥ २८ ॥

अथैतत् स्तौति ।

पुरुहन्मा वा एतेन वैखानसोऽञ्जसा स्वर्गं लोक-
मपश्यत् स्वर्गस्य लोकस्थानुख्यात्यै स्वर्गाल्लोकान् च-
वते तुष्टुवानः ॥ २९ ॥

पुरुहन्मा वा एतेन वैखानसो विखनसगोलः पुरुहन्मा नाम
ऋषिः गतमन्यत् ॥ २९ ॥

अथैतस्मिन् सामगानविषये किञ्चिद्रूपं विधत्ते ।

अभ्याघात्यं भवत्यभ्याघात्यसामानो हि छन्दोमाः ॥३०

अभ्याघात्यमभ्याघातः अभ्याहननं अभ्यासः अस्मिन् साम्नि
भवति अस्य हि योनौ भिराध्रा १ ईगूरः २ तरुता ३ तरुता ३
त्राहागार ३४ णाई त्रहा ५ गृणाई इत्यभ्यासो दृष्टः तद्वदेव
त्वचे गीयमानेऽप्यभ्यासाः कार्या इत्यर्थः कुत एतत् हि यस्मात्
छन्दोमा अभ्याघात्यं अभ्यस्यमानावयवं साम येषां ते तथोक्ताः
तस्मादित्यर्थः ॥ ३० ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

द्वैगतं भवति ॥ ३१ ॥

द्वैगतन्नाम साम अभिसोमास आयव इत्यस्मिन्नेव तृचे
गातव्यं ॥ ३१ ॥

अथैतत् द्विविधफलप्राप्तिहेतुरिति स्तौति ।

द्विगद्वा एतेन मार्गवो द्विः स्वर्गं लोकमगच्छ-
दागत्य पुनरगच्छद्द्वयोः कामयोरवरुध्यै द्वैगतं क्रि-
यते ॥ ३२ ॥

द्विर्वारं गच्छतीति द्विगत् क्विप् चेति क्विपि गमः क्वावित्य-
नुनासिकलोपो हृग्भ्यस्वस्यपिति कृतीति लुक एतत् संज्ञो भार्गवो
भृगुगोत्ररुषिः द्विर्द्विर्वारं एतेन साम्ना साधनेन स्वर्गं लोकं
अगच्छत् गतवान् एतदेव विशदयति आगत्येत्यसकृत् स्वर्गं
लोकं गत्वा पुनरिमं लोकमागत्य पुनः स्वर्गमगच्छत् तस्मात्
द्वयोः कामयोरवरुध्यै द्विविधफलप्राप्त्यै द्वैगतं सामाष्टमेऽहनि
क्रियते ॥ ३२ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

हारायणं भवति ॥ ३३ ॥

हारायणन्नामापि साम अभिसोमास इत्यस्मिन्नेव तृचे
गातव्यं ॥ ३३ ॥

अथैतत् सौति ।

इन्द्रस्तेजस्कामो हरस्कामस्तपोऽतप्यत स एतद्द्वारायणमपश्यत्तेन तेजो हरोऽवाकन्ध तेजस्वी हरस्वो भवति हारायणेन तुष्टुवानः ॥ ३४ ॥

तेजः शरीरकान्तिः हरः पराभिभवक्षमं सामर्थ्यं एतदुभयं कामयमान इन्द्रः पुरा तपस्तप्तवान् तदनन्तरमेतद्द्वारायणाख्यं सामापश्यत् अद्राचीत् तेन च साम्ना तेजोहरश्चावाकन्ध प्राप्नोत् तस्माद्द्यतनोऽपि हारायणेन तुष्टुवानः सुवन् तेजस्वी हरस्वी च भवति ॥ ३४ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

अच्छिद्रं भवति ॥ ३५ ॥

अच्छिद्रन्नाम साम प्रकृतएव त्वचे गातव्यं ॥ ३५ ॥

अथैतस्याच्छिद्रसंज्ञान्वर्थेति सौति ।

यद्वा एतस्याह्नुच्छिद्रमासीत्तद्देवा अच्छिद्रेणाप्यौहं स्तदच्छिद्रस्याच्छिद्रत्वं ॥ ३६ ॥

एतस्याष्टमस्याह्नो यदेवं छिद्रं शुषिरमासीत् तत् छिद्रमनेनाच्छिद्रेण साम्ना देवा अप्यौहन् अपिहितमकुर्वन् तत्तस्मात्कारणात् अच्छिद्रस्य साम्नः अच्छिद्रत्वं अच्छिद्रमिति नाम सम्पन्नं ॥ ३६ ॥

अथ प्रहिन्नानऋतं बृहदिति अध्यास्यायां गेयं साम
दर्शयति ।

बार्हदुक्थं भवति ॥ ३७ ॥

बार्हदुक्थाख्यं तस्यामध्यास्यायां गातव्यमित्यर्थः ॥ ३७ ॥

अथैतत् स्तौति ।

बृहदुक्थो वा एतेन वान्नेयोऽन्नस्य पुरोधाम-
गच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ ३८ ॥

वान्नेयो वान्नागः पुत्र बृहदुक्थोनाम ऋषिः एतेन साम्ना
अन्नस्य पुरोधामगच्छत् शिष्टं शिष्टं ॥ ३८ ॥

अथात्तिमे त्वचे गेयं साम विधत्ते ।

उदङ्गार्गवं भवति ॥ ३९ ॥

उदङ्गार्गवाख्यं साम धर्तादिव इत्यस्मिन् त्वचे गातव्यं ॥ ३९ ॥

तदेतत् पूर्वस्मिन्नहनि विहितेन प्रवङ्गार्गवेण संहत्य स्तौति ।

प्रवता वै देवाः स्वर्गं लोकं प्रायन्नुदतोदायन् ॥ ४० ॥

सिद्धमेतत् ॥ ४० ॥

तदेतत् पवमानस्य स्तोत्रमुपसंहरति ।

निधनान्ताः पवमाना भवन्त्यहो धृत्यै स्तोमः ॥४१

एतदपि व्याख्यातं, एतदुक्तं भवति अध्वर्यो अद्रिभिरिति त्वचे गायत्रं वैरूपं आशुभार्गवं मार्गीयं सौमित्तमैठतं साक-
मखं विन्नम्बसौपर्णं इत्येवमष्टौ सामानि, अभिसोमास आयव इति त्वचे द्वि हिङ्गारं वामदेयं गायत्रपार्श्वं पौरुहन्मनं द्वै-
गतं हारायणमच्छिद्रमिति षट्सामानि धर्तादिवः पवत इति त्वचे उद्वङ्गार्गवमेकं साम ग्रहिन्वान इत्यध्यास्यायां गीयमानं
बार्हदुकथं साम इत्य पञ्चदशसामानि त्वचे विहितानि एक-
मेकञ्चतया च षट्चत्वारिंशस्तोत्रीया भवन्ति एवं विहितस्य
चतुश्चत्वारिंशस्तोमस्यातिरेकः स्यात् अतस्तत्परिहाराय गाय-
व्यादीनामन्यतममेकञ्चं कार्यं तथा च चतुश्चत्वारिंशस्तोम एव
माध्यन्दिनपवमानस्य भवतीति ॥ ४१ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ ब्रह्मष्टसाम्नः स्तोत्रीयां विधित्सुरत्न शाखान्तरीय-
स्तोत्रे प्रथमं त्वचं दर्शयति ।

कर्द्वं वेद सुतेसचेति सतोवृहत्यः ॥ १ ॥

कर्द्वं वेदेत्याद्यास्तिस्रः सतोवृत्यञ्चो ब्रह्मसाम्नः स्तोत्री-

याः अयुजौ पादौ जागतौ युजौ गायत्र्यौ यस्याः सा सतो-
बृहती ॥ १ ॥

अथैतासां सतोबृहतीनां विधानमुपपादयति ।

अपञ्चंश इव वा एषयत्सप्तमेऽहनि सतोबृहत्यो
भवन्ति नाष्टमे तस्मादष्टमे कार्या अनपञ्चंशाय ॥२

यत् सप्तमेऽहनि वयङ्कृत्वेत्याद्याः सतोबृहत्यो भवन्ति अष्टमे-
ऽहनि न भवन्तीति यत् एषोऽपञ्चंश इव वै अधःपतनसदृशमेव
अधिकाक्षरात्सतोबृहताच्छन्दसोन्यूनाक्षरे बार्हते त्वे सान्नो
गानप्रसङ्गात् यस्मादपञ्चंशपरिहाराय अष्टमे सतोबृहती कार्या
प्रयोज्या अतः कर्द्दं वेदेत्याद्यास्तिस्रः सतोबृहत्यः ब्रह्मसान्नः
सोतीयाः कार्या इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ सिद्धान्तमाह ।

तदाहुः शिथिलमिव वा एतच्छन्दो यत्सतोबृह-
त्येषा वै प्रतिष्ठिता बृहती या पुनः पदा यदिन्द्र प्राग-
पागुदगिति दिशां विमर्शः प्रतिष्ठित्यै ॥ ३ ॥

तत्तत्राष्टमेऽहनि ब्रह्मसामसोतीयाविषये ब्रह्मवादिन आहुः
प्रतिपद्यन्ते सतोबृहत्याख्यं यत् छन्दः एतत् शिथिलमिव वै
शिथिलावयवमिव खलु तस्येहायुजौ पादौ जागतौ युजौ गायत्र्यौ
तथा च नैरन्तर्येण पादद्वयस्य संख्यावैलक्षण्येनैकरूपाभावा-

तस्य शैथिल्योक्तिः एषा खलु पतिष्ठिता लब्धास्यदा स्थिरा बृहती
 या पुनः पदा सङ्गतप्रयुक्तः पादः बृहतीत्वसम्पत्तये यस्यामृचि
 पुनरुपादाय प्रयुज्यते सा पुनः पदा यैषा पुनः पदा बृहती का
 पुनस्ता यदिन्द्रप्रागपागुदगित्याद्याः अत्र हि पूर्वस्याः पूर्वस्या-
 च्चः अन्यं पद द्विरभ्यस्य तिस्रो बृहत्यो गानसमये क्रियन्ते
 अपिचास्मिन् प्रगाथे प्रागपागुदगिति प्राच्यादीनां दिशां विमर्शः
 कीर्त्तनं दृश्यते अतस्तासु दिक्षु यजमानस्य प्रतिष्ठानाय भवति ॥३

तासु गातव्यं ब्रह्मसाम दर्शयति ।

तासु नैपातिथं ब्रह्मसाम ॥ ४ ॥

तासु यदिन्द्र प्रागित्याद्यासु बृहतीषु नैपातिथं नीपातिथि-
 ना दृष्टं एतदाख्यं ब्रह्मसाम कार्यं ब्रह्मणः पृष्ठसोत्रनिवर्त्तकं
 साम कार्यं ॥ ४ ॥

अथैतदृषिसम्बन्धेन साम्नाभिधेयत्वात् स्वर्गहेतुरित्याह ।

सामार्षेयवत् स्वर्गाय युज्यते स्वर्गस्योक्तान् च्यवते
 तुष्टुवानः ॥ ५ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ५ ॥

चतुर्थस्य पृष्ठस्य सोत्रीयं त्वचमाह ।

उभयं पृष्ठवन्न इति ॥ ६ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

अथैतं त्वचमुभयशब्दयोगिनः सन्तानहेतुरिति स्तौति ।

यच्च पृष्ठानि यानि चैतान्यहानि तेषामुभयेषां
सन्तत्यै ॥ ७ ॥

यत् यानि च पृष्ठानि च रथन्तरबृहद्रुपादीनि प्राक् षडहे
प्रयुक्तानि यानि चैतानि छन्दोमाख्यान्यहानि तेषामुभयेषां द्वि-
विधानां सन्तत्यै संक्षेपाय उभयशब्दयुक्तोऽयं त्वचो भवति उभय-
शब्देन द्विधा द्वयस्य स्मारितत्वात् ॥ ७ ॥

अथैतस्त्रिंस्तृचे गातव्यं साम दर्शयति ।

तासु वैयश्वं ॥ ८ ॥

तासु शृणवच्च न इत्याद्यास्त्रुक्षु वैयश्वख्यं साम गेयं ॥ ८ ॥

अथैतद्विषिपुरःसरं स्वर्गसाधनमिति ब्रुवन् अच्चावाकसाम
कार्यमित्याह ।

व्यश्वो वा एतेनाङ्गिरसोऽञ्जसा स्वर्गं लोकमप-
श्यत् स्वर्गस्य लोकस्थानुख्यात्या एतत् पृष्ठानामन्ततः
क्रियते स्तोमः ॥ ९ ॥

आङ्गिरसोऽङ्गिरोगोत्रः व्यश्वोनाम रुषिः शिष्टं स्पष्टं एतेषु
च पृष्ठस्तोत्रेषु पूर्वोक्तएव चतुश्चत्वारिंशः स्तोमः कार्यः ॥ ९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथाभैवपवमानस्य प्रतिपत्तृचं विधाय सवने सङ्गतिमाह ।

पवस्व देव आयुषगिन्द्रं गच्छतु ते मद इति गाय-
त्री भवति मदवद्वै रसवत्तृतीयसवनं मदमेव तद्रसं
दधाति ॥ १ ॥

पवस्व देव इति गायत्री प्रतिपङ्गवति गायत्रं प्रथमस्तृचो
भवतीत्यर्थः पवस्व देव आयुषगिति गायत्री भवति एतावता
पर्याप्ते पुनरधिकोपादानं मदशब्दप्रदर्शनान्मदवत्त्वेन तृतीयसवने
गङ्गतिकथनार्थं शिष्टं पूर्ववद्वाख्येयं ॥ १ ॥

अथान्यं तृचं विधत्ते ।

अभिद्युम्नं बृहद्यश इत्यमीति रथन्तरस्य रूप-
म्बृहदिति बृहत उभयोः सहरूपमुपैत्युभौहि वस्रा-
वेतदहः ॥ २ ॥

एतर्दापि सिद्धं ॥ २ ॥

अथ तृचान्तरं विधत्ते ।

प्राणाशिशुर्माहीनामिति प्राणवत्यो भवान्त
प्राणानेव तद्यजमाने दधाति ॥ ३ ॥

प्राणाशिशुर्महीनामित्याद्यास्त्रिस्तः प्राणवत्यः प्राणशब्दयुक्ताः
स्तोत्रीया भवन्ति एकस्यां प्राणशब्ददर्शनात् छत्रिन्यायेन तिस्रो-
ऽपि प्राणवत्यः तत्तेन यजमाने प्राणानीन्द्रियाणि शिशुप्राण-
सहितानि दधाति धारयति ॥ ३ ॥

अथ त्वचान्तरं विधाय अष्टमेनाङ्गा तस्य सङ्गतिमाह ।

अभीनोवाजसातममित्यभीति रथन्तरस्य रूपं
रथन्तरं ह्येतदहः ॥ ४ ॥

अभिशब्दयुक्तस्तृचोऽष्टमेऽहनि सङ्गतइत्यर्थः शिष्टं सिद्धं ॥४॥

अथाक्षरपङ्क्तिहृन्दस्कं त्वचं विधाय सप्तमेऽहनीव तत् स्तौति ।

पवस्व सोम महान् समुद्र इत्यक्षरपङ्क्तिः स्तो-
मानां प्रमूर्तिरथो एतद्धोवैतर्हि हृन्दो यातयाम यद-
क्षरपङ्क्तिस्तेन हृन्दोमा अयातयामानः क्रियन्ते
ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् षडहं स्तोमाश्छन्द्राण्यस्या-
प्यन्ते किं हृन्दसश्छन्दोमा इत्येतच्छन्दसो यदेता अ-
क्षरपङ्क्तय इति ब्रूयात् ॥ ५ ॥

एतत्सर्वं यस्ते मदो वरेण्य इति पञ्चमखण्डइवात्वापि व्या-
ख्येयं ॥ ५ ॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

हिन्वन्ति सूरमुस्रय इति गायत्रः सत्योजगत्यो
रूपेण तस्माज्जतीनां लोके क्रियन्ते ॥ ६ ॥

हिन्वन्तीत्याद्यास्त्रिस्तो गायत्र्यः आर्भवस्यान्तिमाः स्तोत्रीयाः
ताश्च देवदेवेभ्य इति देवशब्देन जागतेन रूपेण तस्माज्जगत्यः
प्रजापतेर्मध्यदेहाद्देवैः सह खलु जगती सृष्टिकाल उत्पन्ना तस्मा-
द्देवानां वाचको देवस्य शब्दो जागतं रूपं यस्मादेवं जगत्यस्त-
स्माज्जगतीनां लोके आर्भवान्तोहि प्राकृतो जगतीनां स्थाने तत्र
क्रियन्ते ॥ ६ ॥

अथास्मिन्नेव तृचे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय तद्ब्राह्मणञ्च
अतिदिशति ।

यागत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ७ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

अथ पवस्व देव आयुष इति विहितेऽस्मिंस्तृचे सामान्तरं
विधत्ते ।

स्वाशिरामर्को भवति ॥ ८ ॥

स्वाशिरामर्काख्यं साम पवस्वेत्यस्मिन्नेवावृत्ते तृचे गेयं ॥ ८ ॥

अत्र स्वाशिरामर्क इति पदद्वयाभिधेयेन साम्ना साध्यं फल-
माह ।

अन्नं वा अर्कोऽन्नाद्यस्यावरुध्यै प्राणा वै स्वा-
शिरः प्राणानामवरुध्यै ॥ ९ ॥

अन्नं खल्वर्चनसाधनत्वादर्क इति पदद्वयस्याभिधेयं सामा-
न्नाद्यस्याप्तौ भवति तथा प्राणाः खलु स्वाशिरः स्वयमेव शिर-
स्याश्रयितारः तस्मात्प्राणानामवरोधाय भवति ॥ ९ ॥

अथ सामान्तरं दर्शयति ।

सुरूपं भवति ॥ १० ॥

एतदपि साम पवस्व देव इत्यस्मिन्नेव त्वचे गातव्यं ॥ १० ॥

अथैतत् स्तौति ।

पशवो वै सुरूपं पशूनामवरुध्यै ॥ ११ ॥

सुरूपं साम पशवो वै तेषां शोभनरूपयोगेन समानशब्दा-
भिधेयत्वात् तस्मादेतत्साम पशूनामवरोधाय भवति ॥ ११ ॥

अथ सामान्तरं विदधाति ।

भासं भवति भाति तुष्टुवानः ॥ १२ ॥

भासाख्यमेतदपि साम पवस्व देव इत्यस्मिन्नेव त्वचे गातव्यं
अनेन तुष्टुवानः स्तुतवान् भाति यशसा दीप्यते ॥ १२ ॥

अथास्थानेनाह्वा सङ्गतिमाह ।

पदनिधनं राथन्तरं ह्येतदहः ॥ १३ ॥

राथन्तरं रथन्तरसम्बन्धि रूपं पदनिधनं रथन्तरशृङ्गे प्रथ-
मेऽहनि पदनिधनं प्रथमस्याह्नोरूपमिति विधिना तद्रूपता
एतदष्टमस्य राथन्तरं रथन्तरसम्बन्धि बृहद्रथन्तरं साम हि
द्वितीयः छन्दोमाख्यमहः ॥ १३ ॥

अथैतत्प्रकारान्तरेण स्तोतुं संज्ञां निर्वक्ति ।

स्वर्भानुर्वा आसुर आदित्यं तमसाविध्यत् स
न व्यरोचत तस्यात्रिर्भासेन तमोऽपाहन् स व्यरोचत
यद्वै तद्वा अभवत्तद्वासस्य भासत्वं ॥ १४ ॥

आसुरः असुरवंशजः स्वर्भानुर्नाम पुरा आदित्यं सूर्यं
तमसा अन्धकारेणाविध्यत् आच्छादितवान् तदनन्तरं स सूर्यो
न व्यरोचत नादीप्यत तस्य सूर्यस्य सम्बन्धि स्वर्भानुवृत्तं तमः
अत्रिच्छपिः भासेनानेन साम्ना अपाहन् अपहतवान् ततः
स सूर्यो व्यरोचत विशेषेण दीप्तोऽभवत् तत्तस्मादेतत्तदानीं
सूर्योभास्वरोऽभवत् तत्तस्माद्वाससाधनत्वात् भासस्य साम्नो
भासत्वं भासमिति नाम सम्पन्नं ॥ १४ ॥

किन्तत इत्याह ।

तम इव वा एतान्यहानि यच्छन्दोमास्तेभ्य एतेन
साम्ना विवासयति ॥ १५ ॥

तम इव वै तमो रूपाण्येव एतान्यहानि यद्यानि हृन्दोमा-
ख्यानि प्रयोगवाङ्मत्येन दुःखप्रदत्वादेतस्य तमोरूपत्वं ततस्तेभ्यो-
ऽहोभ्य एतेन भाससान्ना विवासयति तमो विस्लेषयति ॥ १५ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

काक्षीवतं भवति ॥ १६ ॥

कक्षीवता दृष्टं काक्षीवतं तदपि पूर्वोक्त एव त्वचे गेयं ॥ १६ ॥

अथैतत् स्तौति ।

कक्षीवान्वा एतेनौशिजः प्रजातिं भूमानमग-
च्छत् प्रजायते बद्धर्भवति काक्षीवतेन तुष्टवानः ॥ १७ ॥

उशिजस्य पुत्रः कक्षीवान्नाम ऋषिः एतेन साम्ना प्रजातिं
प्रहृष्टजननं प्रजोत्पत्तिं भूमानं वाङ्मत्येवागच्छत् अथाद्यतनो-
ऽपि अनेन सुवन् फलद्वयं लभत इत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

आसितं भवति ॥ १८ ॥

आसितेन दृष्टमासितं तदपि पूर्वोक्ते त्वचे गेयं ॥ १८ ॥

अथैतत् स्तौति ।

आसितो वा एतेन दैवलस्त्रयाणां लोकानां

दृष्टिमपश्यत् त्रयाणाङ्गमानामवरुध्या आसितं क्रि-
यते ॥ १९ ॥

दैवलो देवलस्य पुत्रः असितो नाम रुषिः एतेन साम्ना
साधनेन त्रयाणां पृथिव्यादीनां लोकानां दृष्टिं दर्शनसाधनमप-
श्यत् अजानात् तस्माद्दद्यतनैरपि पुरुषैस्त्रयाणां कामानां लोक-
त्रयविषयाणां त्रिविधानां फलानामवरुध्यै अवरोधनाय प्राप्स्यथं
आसितं साम क्रियते प्रयुज्यते ॥ १९ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

ऐशिरं भवति प्रजातिर्वा ऐशिराणि प्रजायते
बहुर्भवत्यैशिरेण तुष्टवानः ॥ २० ॥

स्यष्टोऽर्थः * ॥ २० ॥

त्वैतं भवति प्रतिष्ठायै ॥ २१ ॥

त्रितेन दृष्टं साम त्वैतं तत् प्राणाशिशुर्महीनामिति त्वचे
गेयं तच्च यजमानस्य प्रतिष्ठानाय भवति ॥ २१ ॥

अथास्मिन्नहनि सङ्गतिमाह ।

पदनिधनं राथन्तरं राथन्तरं ह्येतदहः ॥ २२ ॥

गतमेतत् ॥ २२ ॥

* अत्र भाष्यं पतितमनुमीयते ।

अथैतत् स्तौति ।

नाथविन्दु, साम विन्दते नाथन्नाथविन्दून्येतान्य-
हानि यत् छन्दोमा नाथमेवैतैर्विन्दते ॥ २३ ॥

तत्रैतं साम नाथविन्दु नाथस्य नाथनीयस्य याचनीयस्य
लम्बकं अतोऽनेन सुवन् नाथं याचितं फलं विन्दते किञ्चानेन
साम्ना योगात् एतान्यहान्यपि नाथविन्दूनि याचनीयस्य फलस्य
लम्बकानि यत् यानि छन्दोमाख्यानि स्पष्टमन्यत् ॥ २३ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

गौरीवितं भवति यदेव गौरीवितस्य ब्राह्मणं ॥२४

गौरीविताख्यं साम अभीनो वाजसातममिति तृचे गेयं
तस्य च यदेव प्रागान्नातं ब्राह्मणं गौरीवितिर्वा एतच्छाक्त्य
इत्यादि तदत्रापि द्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

कौत्सं भवति ॥ २५ ॥

कुत्सेन दृष्टं साम कौत्सं तच्च अभीन इति पूर्वोक्त एव तृचे
गेयं ॥ २५ ॥

अथैतत् स्तौति ।

एतेन वै कुत्सोऽन्वसो विपानमपश्यत् स ह स्म
वै सुरादृतिनोपवसथं धावयत्युभयस्यान्नाद्यस्यावरुध्ये
कौत्सं क्रियते ॥ २६ ॥

एतेन खलु साम्ना पुरा कुत्स ऋषिः अन्वसोऽन्वस्य विपानं
विशेषेण पातय्यं रसं अपश्यत् दृष्टवान् तत एव स ऋषिः सुरा-
दृतिना सुरापूर्णेन दृतिना युक्तः सन् उपवसथं खाद्यस्य
अग्निसमीपे वसत्यस्मिन्दिवस इति उपवसथं यागदिवसात् पूर्व-
महः तद्भावयति स्म यत एवं ततो हेतोः उभयस्य पेयस्य चान्ना-
द्यस्य अक्तं योग्यस्यान्नस्य अवरुध्ये अवरोधनाय कौत्सं क्रियते
यजमानैः प्रयुज्यते ॥ २६ ॥

अथास्मिन्नेव त्वच आदृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

शुद्धाशुद्धीयं भवति ॥ २७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ २७ ॥

अशुद्धस्य शुद्धापादकत्वात् शुद्धाशुद्धीयमिति निर्वचन-
मभिप्रेत्याह ।

इन्द्रोयतोन् सालादृक्केथेभ्यः प्रायच्छत्तमस्तीला
वागभ्यवदत्सोऽशुद्धोऽमन्यत स एतच्छुद्धाशुद्धीयमपश्य-
त्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुद्धीयेन तुष्टवानः ॥ २८ ॥

यतीन् कर्म्मविरोधिजनान् सालाटकेयेभ्यः सालाटकी-
पुत्रेभ्यः इन्द्रो दत्तवान् तमिन्द्रं अस्त्रीला पापरूपा वागभ्यवदत्
इन्द्रस्य ब्रह्महत्या सञ्जातेत्येवं रूपा अपस्कारी वाग्जातेत्यर्थः
तदनन्तरं स इन्द्रः आत्मानमशुद्धोऽमन्यत अजानात् स च एतत्
शुद्धाशुद्धीयाल्यं सामापश्यत् तेनाशुध्यत् शुद्धोऽभवत् तस्मादद्यनो-
ऽपि शुद्धाशुद्धीयेन तुष्टवान्ः सुवन् शुध्यति शुद्धो भवति ॥ २८ ॥

अथ सामान्तरं विधाय तत् ब्राह्मणं प्रागान्नातमप्यति-
दिशति ।

क्रौञ्चं भवति यदेव क्रौञ्चस्य ब्राह्मणं यत्
द्वितीयेऽहनि ॥ २९ ॥

क्रौञ्चं साम अभीनो वाजसातममित्यस्मिन्नेव तृचे गेयं तस्य
क्रौञ्चस्य यदेतत् ब्राह्मणं स्तावक्रमान्नातं तदत्रापि द्रष्टव्यं तत्र
ब्राह्मणं द्वितीयेऽहनि षष्ठेऽहनि च पृथगेवान्नातं तत्र द्वितीये-
ऽहनि वाग्वै क्रौञ्चमित्यादिकं तदेवान्नातमतिदिश्यत इत्यर्थः ॥ २९ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

रयिष्ठं भवति ॥ ३० ॥

एतत्साम अभीनोवाजसातममित्यस्मिन्नेव तृचे गातव्यं ॥ ३० ॥

अथैतत् स्तौति ।

पशवो वै रयिष्ठं पशूनामवरुध्यै ॥ ३१ ॥

यदेतद्रयिष्ठं साम तत्पशवो वै अतिशयेन रयिमान् हि लोके
रयिमित्युच्यते अस्य च बद्धपशुत्वमपि सम्भवतीति रयिष्ठस्य
पशुरूपता तस्मादेतत्पशूनामवर्धयै भवति ॥ ३१ ॥

अथास्मिन्नेव तृचेऽन्यत् साम विधत्ते ।

अौदलं भवति ॥ ३२ ॥

स्यथोऽर्थः ॥ ३२ ॥

अथैतत् स्तौति ।

उदलो वा एतेन वैश्वामित्रः प्रजातिं भूमानम-
गच्छत् प्रजायते बद्धर्भवत्यौदलेन तुष्टवानः ॥ ३३ ॥

वैश्वामित्रो विश्वामित्रगोत्रः उदलोनाम ऋषिः गतम-
न्यत् ॥ ३३ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

धर्म्यं भवति धर्म्यस्य धृत्यै ॥ ३४ ॥

धर्म्याख्यं साम पवस्व सोमेत्यन्नरपङ्क्तिच्छन्दस्को तृचे गातव्यं
तत्र धर्म्यस्य यागजन्यस्यापूर्वस्य धृत्यै धारणाय यावत् फलम-
वस्थानाय भवति ॥ ३४ ॥

अथैतत् छन्दोदारेण स्तौति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् षडह स्तोमाश्छन्दाः-

स्याप्यन्ते किं छन्दसश्छन्दोमा इति पुरुषः छन्दस
इति ब्रूयात् पुरुषो वै पाङ्क्तः पुरुषोद्विपदाश्छन्दो-
मानामयातयामतायै ॥ ३५ ॥

एतदपि यस्तेमदोवरेण्यइति पञ्चमखण्ड इव व्याख्येयं ॥३५॥

अथान्यत् साम विधत्ते ।

विशोविशीयं भवति ॥ ३६ ॥

एतत्संज्ञं साम हिन्वन्ति सूरमुख्य इति त्वचे गेयं ॥ ३६ ॥

अथेतत् स्तौति ।

अग्निरकामयत विशोविशोऽतिथिः स्यां विशो-
विश आतिथ्यमश्रुवीयेति स तपोऽतप्यत स एतद्वि-
शोविशीयमपश्यत्तेन विशोविशोऽतिथिरभवत् विशो-
विश आतिथ्यमाश्रुत विशोविशोऽतिथिर्भवति विशो-
विश आतिथ्यमश्रुते विशोविशीयेन तुष्टवानः ॥३७॥

अग्निः पुरा अकामयत किमिति विशोविशः सर्वस्या-
विशः सर्वासां प्रजानामहमतिथिः स्यां अतिथिवत् पूज्यो भवेयं
तथा विशोविशः सर्वस्याविशः सकाशादातिथ्यं हविरश्रुवीय
प्राप्नुयामिति एवं कामयित्वा तदर्थं तपस्तप्तवान् तप्त्वा च सोऽग्नि-
रेतद्विशोविशीयं सामापश्यत् तेन साम्ना विशोविशः सर्वस्याः

अपि प्रजायाः अग्निरतिथिरभवत् तथा तर्ज्यस्याविशः सका-
शात् आतिथ्यमाश्रुत प्राप्तोत् तस्मादद्यतनोऽपि विशोविशीयेन
तुष्टुवानः स्तुवन् विशोविशोऽतिथिर्भवति आतिथ्यञ्चाश्रुते ॥३७॥

अथैतत् कृन्दोद्वारेण स्तौति ।

गायत्रीषु स्तुवन्ति प्रतिष्ठायै ब्रह्मवर्चसाय येनैव
प्राणेन प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ ३८ ॥

गायत्रीषु तु विशोनिशीयेन स्तुवन्ति तासाञ्च त्रिषादत्वात्
अग्निना सहोत्पन्नत्वात् प्रतिष्ठाब्रह्मवर्चसे यजमानस्य सिध्यतः
अपि च गायत्रेण त्वे स्तोत्रस्य प्रायणं कृतं उदयनमपि गाय-
त्रेण क्रियते तस्याञ्च त्रिष्टदात्मकेन प्रायणं स्तुतेन येनैव गाय-
त्रेण प्रयन्ति तेनैव स्तोत्रं परिषमापयन्ति ॥ ३८ ॥

अथैतत्पवमानस्तोत्रं पूर्वदुपसंहरति ।

इडान्ताः पवमाना भवन्ति पशवो वा इडा पशव-
श्कृन्दोमाः पशुष्वेव तत्पशून्द्धाति स्तोमः ॥ ३९ ॥

सिद्धमेतत् । एवं गायत्रादीनि विशोविशीयान्तानि षोडश-
सामानि विहितानि अत्र चतुश्चत्वारिंशस्तोमस्य विधानात् तदति-
रेकपरिहाराय सामद्वयमेकञ्चै कार्यं तच्च सूत्रकारेणोक्तं सुरूप-
क्रौञ्चे एकञ्चैयोरेक इति अयमर्थः अष्टमेऽहन्यार्भवे स्तोमाति-
रेकपरिहाराय सुरूपक्रौञ्चे सामनी एकैकस्याङ्गाभाव इत्येतत्

मतं स्वपक्षस्तु द्विप्रभृतिककुप्प्रभृत्यानन्तर्त्येणेति वचनादेतयोरे-
कर्त्तृकरणमिति ॥ ३६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथोक्तानां प्रथमस्य स्रोतीयं त्वचन्दर्शयति ।

प्रेष्ठं वो अतिथिमित्यातिथ्यस्यैव तद्रूपं क्रियते ॥१

प्रेष्ठं वो अतिथिमित्यातिथिशब्दयोगात् एतस्य त्वचस्य करणं
आतिथ्यस्यैव रूपं क्रियते ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्योक्तस्य स्रोतीयं त्वचं दर्शयति ।

ऐन्द्रनेगधिप्रियेतीन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुध्यै ॥ २ ॥

इन्द्रशब्दयोगात् अयं त्वचः इन्द्रियरूपस्य वीर्यस्यावरोध-
नाय भवति ॥ २ ॥

अथ तृतीयस्योक्तस्य स्रोतीयं त्वचं दर्शयति ।

पुरां भिन्दुर्युवकविरमितौजा अजायतेन्द्रो वि-
श्वस्य कर्मणो धर्त्ता वज्रो पुरुष्टुत इति धृत्या एव ॥३

पुरां भिन्दुरिति तृतीयस्योक्तस्य स्रोतीयसूचः कार्यः
वच धर्त्तशब्दयोगप्रदर्शनाय भूयसः पदसमूहस्यानुवादः ॥ ३ ॥

अथ प्रथमस्योक्थस्य साम विधत्ते ।

औशनं भवति ॥ ४ ॥

औशनाख्यं साम प्रेष्ठं व इति त्वचे गेयं ॥ ४ ॥

अथैतत् सौति ।

उशना वै काव्योऽकामयत यावानितरेषां काव्यानां
लोकस्तावन्त् सृणुयामिति स तपोऽतप्यत स एत-
दौशनमपश्यत्तेन तावन्तं लोकमसृणोद्यावानित-
रेषां काव्यानामासीत्तद्वाव स तर्ह्यकामयत कामसनि
सामौशनं काममेवैतेनावरुन्धे ॥ ५ ॥

काव्यः कवेः पुत्रः उशना नाम ऋषिः पुरा कामितवान् इत-
रेषां स्वथतिरिक्तानां काव्यानां कविपुत्राणां स्वदायादानाम्
यावान् यत्परिमाणको लोकः तावन्तं लोकं सृणुयां अहं
प्राप्नुयामिति स च तपस्तप्यैतत्साम दृष्टवान् तेन च तावन्तं
लोकं प्राप्नोत् यावान् यत्परिमाणः लोकः इतरेषां काव्यानामा-
सीत् सिद्धमन्यत् ॥ ६ ॥

अथ द्वितीयस्योक्थस्य साम विधत्ते ।

सांवर्त्तं भवति ॥ ६ ॥

एतदाख्यं साम ऐन्द्रनो गधीत्यस्मिंस्तृचे गेयं ॥ ६ ॥

अथास्य सान्नः सांवर्त्तसंज्ञां निर्ब्रुवन् पापक्षयहेतुतामाह ।

देवानां वै यज्ञं रक्षांस्थजिघांसंस्तान्येतेन
इन्द्रः संवर्त्तमुपावपद्यत् संवर्त्तमुपावपत्तस्मात्सांवर्त्तं
पाप्मा वाव स तानसचत * तं सांवर्त्तनापाप्नतापपा-
प्मानं हते सांवर्त्तेन तुष्टुवानः ॥ ७ ॥

देवानां सम्बन्धिनं यज्ञं रक्षांस्थजिघांसन् हन्तुमैच्छन् तानि
रक्षांसि एतेन सान्ना इन्द्रः संवर्त्तं प्रत्यं उपावपत् उपागम-
यत् यत्संवर्त्तमुपावपत् तस्मादस्य सान्नः सांवर्त्तमिति नाम तं
यज्ञं पाप्मा पापमेव अगृह्णात् गृहीतवत् तं पाप्मानं सांवर्त्तेन
अनेन सान्ना देवा अपाप्नत तस्मादद्यतनोऽपि सांवर्त्तेन सुवन्
पाप्मानमपहते ॥ ७ ॥

अथ तृतीयस्योक्तस्य साम दर्शयति ।

मारुतं भवति ॥ ८ ॥

मारुतं साम पुरां भिन्दुरित्यस्त्रिंस्तृचे गेयं ॥ ८ ॥

अथैतत् स्तोति ।

मासा वै रश्मयो मरुतो रश्मयो मरुतो वै देवानां
भूयिष्ठा भूयिष्ठा असामेति वै सत्रमासते भूयिष्ठा एव

* तानसचत इत्यत्र तमगृह्णात् इति भाष्यसम्मतः पाठः ।

भवन्तृपुमन्ति पूर्वाण्यहान्यनृतवः छन्दोमा यदेत-
त्साम भवति तेनैतान्यहान्युपुमन्ति भवन्ति ॥ ९ ॥

मासाएव संवत्सरस्य रश्मिभूताः मरुतश्चेन्द्रस्य रश्मयः
अतो मासानां मरुताञ्च साम्यात् छन्दोमानामृतुमन्त्वमिति
उपरिष्ठाद्योज्यं एतत्सामसम्बन्धिनो ये मरुतः ते खलु देवानां
मध्ये भूयिष्ठा बज्जतराः तथैव वयं असाम भवाम एवं कामा
यजमानाः सत्रमासते अत्र भूयसां मरुतां सम्बन्धिनानेन
सन्ना स्तुवन्तो भूयिष्ठा एव भवन्ति किञ्च पूर्वैऽपि त्रिष्टुप्-
दशादिस्तोमकानि षडहानि ऋतुमन्ति ऋतुयुक्तानि त्रिष्टुदा-
दीनां षष्ठां स्तोमानां वसन्ताद्यात्मना संस्तवात् तथाच तैत्ति-
रीयके वसन्तेन देवाः वसवस्त्रिष्टुता स्तुतमित्यनुवाके संस्तवो
दृश्यते उक्तवैलक्षण्यात् अरुतवः ऋतुरहितास्त्रयश्छन्दोमा
यद्यस्मात् एतन्मारुतं साम भवति तेनैतानि छन्दोमाख्यानि
वीर्यहान्युपुमन्ति ऋतुयुक्तानि भवन्ति कुत एतत् मासा वै
रश्मयो मरुतो रश्मय इति मरुतां मासात्मना संस्तवात् मास-
द्वयात्मकत्वाच्च ऋतूनां ॥ ९ ॥

एतेषु त्रिषूक्त्यस्तोत्रेषु पूर्ववत् स्तोमं विधाय स्तौति ।

चतुश्चत्वारिंश एव स्तोमो भवत्योजस्येव तद्वी-
र्यं प्रतिष्ठित्योजो वीर्यं त्रिष्टुप् ॥ १० ॥

सिद्धमेतत् ॥ १० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।
पुमर्थाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये
सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्दशाध्यायस्य द्वादशः
खण्डः ।

चतुर्दशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निश्चसितं वेदा ये वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

एवं दशरात्रस्याष्टानामह्नां स्तोमानां क्लृप्तिरुक्ता अथ नव-
मस्याष्टाचत्वारिंशस्तोमकस्य प्रथमेनावरणेन स्तोमक्लृप्तिरारभ्यते
तत्र बहिष्प्रवमानस्य प्रतिपत्तृचं दर्शयति ।

अक्रान् समुद्रः परमे विधर्म्मन्निति नवमस्याहः
प्रतिपद्भवति ॥ १ ॥

प्रतिपद्यतेऽनयेति प्रतिपत् अक्रान् समुद्र इति तृचो बहि-
ष्प्रवमानस्य प्रथमो भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

परमे विधर्म्मन्निति षट्द्वययोगादस्य तृचस्य अनेन नवमे-
नाऽह्ना सङ्गतिमाह ।

परमं वा एतद्दहर्विधर्मं विधर्म्मं वा एतदन्यैरह-
र्भिरहर्त्यन्नावमं ज्येष्ठं हि वरिष्ठं ॥ २ ॥

एतन्नवममहः परमं वै उत्कृष्टतरं अष्टाचत्वारिंशेन त्रिष्ट-

दादिभ्यः मर्च्यैभ्यः स्तोत्रेभ्योऽधिकेन स्तोत्रेण युक्तत्वात् अतएवै-
 तदहर्विधर्मं स्तोत्रोत्थाधिक्येन गुरुत्वातिशयात् विगेषेण धार-
 णीयं एतदेव व्याचष्टे विधर्मं वा इति अन्यैस्त्रिष्टुदादिस्तोमकै-
 रहर्भिरेतदहर्विधर्मं वै विगेषेण धारणीयं यन्नवमन्नवसंख्यापूर-
 केन तदहः कुतो विधरणीयमित्यत आह ज्येष्ठं बृहत्तरं तस्य
 व्याख्यानं वरिष्ठमिति यस्मादेतन्नवममहः वरिष्ठतरं तस्मात्
 विधर्मं एवञ्च परमविधर्मशब्दयुक्तस्तृचोऽस्मिन्नहनि संगृह्यत
 इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथास्य तृचस्य द्वितीयामनूद्य स्तौति ।

मत्सिवायुमिष्टये राधसे न इति वारुण्येका भवति
 यद्वै यज्ञस्य दुरिष्टं तद्वरुणो गृह्णाति तदेव तदवय-
 जति ॥ ३ ॥

मत्सिवायुमिष्टय इत्यस्यामृचि मत्सि मित्वावरुणापूयमान
 इति वरुणशब्दश्रवणात् एषा ऋक् वारुणी वरुणसम्बन्धिनी
 यद्वै यत् खलु यज्ञस्य दुरिष्टं दुर्जरं तद्वरुणो गृह्णाति आदत्ते
 तन्नया वारुण्या तदेव दुरिष्टं तमेव तदवयजति ॥ ३ ॥

अथैतस्य प्रथमस्य तृचस्य स्तोत्रोत्थासंज्ञां कुर्वन् प्रकारान्त-
 रेण स्तौति ।

स्तोत्रोत्थास्तृचो भवति प्राणापानानामवरुध्यै ॥४॥

सिद्धमेतत् ॥ ४ ॥

अथैतस्मिन् बहिष्पवमाने दश स्तोत्रीया विधत्ते ।

दशर्चो भवति दशाक्षरा विराट् वैराजमन्त्रमन्त्रा-
द्यस्यावरुध्यै ॥ ५ ॥

दशानामृचां समाहारो दशर्चः ऋक्यूरञ्चूः पथामानकेत्य-
कारः समासान्तः स च एष देवो अमर्त्य इत्यादिकः स्पष्टम-
न्यत् ॥ ५ ॥

अथैतत् स्तौति ।

सप्रभृतयो भवन्तीन्द्रियस्य वीर्यस्य रसस्यान-
तिक्षाराय यत्र वै देवा इन्द्रियं वीर्यं रसमपश्यन् स्त-
दनुन्यतुदन् ॥ ६ ॥

ता ऋचः सप्रभृतयः समानोपक्रमा एष देवो अमर्त्यः
एषविप्रैरभिष्टुतः एष विश्वानि वार्यैत्येवंविधा भवन्ति तच्च स-
प्रभृतित्वं इन्द्रियस्य इन्द्रलिङ्गस्य वीर्यस्य वीर्यात्मकस्य रसस्य
अनतिक्षाराय अतिक्षरणाभावाय भवति यत्र खलु मन्त्रभागे
देवा इन्द्रियं वीर्यं रसमपश्यन् दृष्टवन्तः तन्मन्त्रभागं अनुन्यतु-
दन् प्रत्यृचमभ्यस्यन् रसस्यानपगमाय अभ्यसनाद्रक्षयन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथान्या अष्टर्चस्तोत्रीया विधत्ते ।

अष्टर्चो भवति ॥ ७ ॥

अष्टानामृचां समाहारोऽष्टर्चः स चैषधिया यात्यग्वेत्या-
दिकः ॥ ७ ॥

अथैतामष्टसंख्यामुपजीव्य स्तौति ।

अष्टाशफाः पशवः शफशस्तत्पशूनाप्नोति अष्टा-
क्षरा गायत्री तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे ॥ ८ ॥

सिद्धप्रायमेतत् ॥ ८ ॥

अथ चतुरः षडृचान् विधत्ते ।

षडृचा भवन्त्यृतूनां धृत्यै ॥ ९ ॥

षष्णामृचां समाहारः षट् संख्यासाम्यात् षष्णामृतूनां धृत्यै
धारणाय भवति ॥ ९ ॥

अथास्य षडृचस्य चतुःसंख्यामुपजीव्य स्तौति ।

चत्वारः षडृचा भवन्ति चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः
संवत्सरः संवत्सर एव प्रतिष्ठिति ॥ १० ॥

एष उक्त्यः एष वाजी एष कविः स सुतः पीतये इति चत्वारः
षडृचा भवन्ति ताः तत्र चतुर्विंशतिस्तोत्राया भवन्ति संवत्सर-
श्चतुर्विंशतिरर्द्धमासात्मकः तथा च चतुर्भिः षडृचैः संवत्सर एव
यजमानः प्रतिष्ठितो भवति ॥ १० ॥

तेषु चतुर्थस्य षडृचस्य किञ्चिद्विद्वमुपजीव्य स्तौति ।

स वानुत्तमः षडृचो भवत्युभयस्य परोक्षप्रत्यक्ष-
स्यावरुध्यै ॥ ११ ॥

स वा ससुतः पीतये स पवित्ते स वाजीरोचनं दिव इत्येवं
सशब्दयुक्तानुत्तमः अन्यश्चतुर्थः षडृचो भवति तच्छब्दस्य
परोक्षवाचित्वात् तच्च स इति पदं परोक्षवाचकं इतरत्प्रत्यक्ष-
वाचकमित्युभयस्य द्विविधस्य परोक्षप्रत्यक्षस्य देशकालादिवि-
प्रकृष्टस्य प्रत्यक्षस्य पुरोवर्तिनः फलस्यावरोधनाय भवति ॥११

अथ बहिष्पवमानस्यान्त्यं त्वचं विधाय स्तौति ।

त्वच उत्तमो भवति येनैव प्राणेन प्रयन्ति तमभ्यु-
द्यन्ति ॥ १२ ॥

अत्रोत्तराषाढे विनियुज्यान्तिमस्य त्वचस्य पृथगाम्नानात्
कोऽसावित्याशङ्क्य सूत्रकारेणोक्तं नवमस्य ज्योतिष्टोमः पर्याप्तः
साप्तमिक इत्येक इति अयमर्थः नवमस्याङ्गो बहिष्पवमानेऽन्त्य-
स्तृचो ज्योतिष्टोमः ज्योतिष्टोमसम्बन्धी भवति सर्वत्र प्रकृति-
भूते ज्योतिष्टोमे सप्तमेऽहनि वा यः पावमानी इत्यस्यान्त्यस्तृचः
अनयोरन्यतरोऽस्मिन्नवमेऽहनि बहिष्पवमानस्यान्त्यस्तृचः कार्यं
इत्यर्थः गतमन्यत् ॥ १२ ॥

अथास्मिन् बहिष्पवमाने स्तोमं विधत्ते ।

अष्टाचत्वारिंश एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै
प्रजात्यै ॥ १३ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्तोत्रोत्तमकः स्तोमो भवति संख्याद्वारा
प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय प्रजात्यै प्रजननाय च भवति जगती
ह्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा पशवश्च जागताः पशूनाञ्च प्रतिष्ठाहेतुत्वञ्च
लोकसिद्धं एवं संख्याद्वारा अष्टाचत्वारिंशस्य प्रतिष्ठाहेतुता
द्रष्टव्या ॥ १३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथास्मिन्नवमेऽहनि प्रथममाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

अगन्ममहानमसा यविष्ठमित्याग्नेयमाज्यं भवति ॥१॥

अगन्ममहेत्ययं त्वचः आग्नेयमग्निदैवत्तं प्रथममाज्यस्तोत्रं
भवति ॥ १ ॥

गमिधातुयुक्तत्वादयन्नवमेऽहनि सङ्गत इत्याह ।

गच्छन्तीव वा एते ये नवममहर्गच्छन्ति ॥ २ ॥

ये यजमानाः नवममहर्गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति एते गच्छन्तीव

वै दशरात्रस्य समाप्तप्रायत्वाद्यागाग्निं गच्छन्तीव तस्माद्गन्धम-
हेति गर्भिधातुयुक्तस्तृचो नवमेऽहनि योज्य इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथास्य षडस्य प्रथमायामृचि लिङ्गत्वयमनूय सङ्गतिप्रद-
र्शनायाह ।

यो दीदाय समिद्धस्वे दुरोण इति दीदायेव ह्येष
यो नवभिरहर्भिस्तुष्टुवानः स्वाङ्गतमिति स्वाङ्गतो
ह्येष यो नवभिरहर्भिराङ्गतोविश्वतः प्रत्यञ्चमिति
विश्वतोह्येष प्रत्यङ् ॥ ३ ॥

योऽग्निर्नवमैरहर्भिः प्रायणीयातिरात्रसहितैरतीतैरष्टभि-
रहोभिस्तुष्टुवानः स्तुतः एष दीदायेव दिदीप्त एव हि यस्मा-
द्दीदायसमिद्धस्वे दुरोण इति लिट् शिट् स्वस्य दीदतेः प्रयोगः
सङ्गत इत्यर्थः तथा योऽग्निर्नवभिरहर्भिराङ्गत आङ्गतिभिस्तर्पितः
एष हि स्वाङ्गतः सुष्ठु आङ्गत्या तर्पितो भवति तस्मात् स्वाङ्गतमिति
पदयोगः तथा एष ह्यग्निर्विश्वतः सर्व्वत्र प्राणिषु प्रत्यङ् प्रत्यञ्चति
सरूपेण अन्तर्वर्त्तमानो भवति तस्मात् विश्वतः प्रत्यङ्गिति
पदन्तत्र प्रयुज्यते ॥ ३ ॥

अथास्य षडस्य तृतीयायामृचि किञ्चिद्विङ्गं प्रदर्शयतीति ।

त्वं वरुण उत मित्रो अग्न इति वारुण्येका भवति

यद्वै यज्ञस्य दुरिष्टन्तद्वरुणो गृह्णाति तदेव तदवय-
जति ॥ ४ ॥

त्वं वरुण इति वरुणशब्दश्रवणात् एका स्तोत्रोया वारुणी
वरुणसम्बन्धिनी भवति सिष्टं सिद्धं ॥ ४ ॥

अथ द्वितीयमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

मित्रं ङ्गवे पूतदक्षमिति राथन्तरं मैत्रावरुणं ॥ ५ ॥

मित्रं ङ्गवे इति राथन्तरसम्बन्धि मैत्रावरुणश्रित्वावरुण-
देवताकं द्वितीयमाज्यस्तोत्रं भवति गव्यन्तस्वा हवामह इति
राथन्तरे प्रगाथे हवतिधातुदर्शनात् अत्रापि तत्सङ्गावात्
राथन्तरत्वं ॥ ५ ॥

वैकृतेषु मध्ये सकृत्प्रयुक्तस्यास्य राथन्तरस्याज्यस्य पुनः
प्रयोगे कारणमाह ।

उग्रगाधमिव वा एतद्यच्छन्दोमास्तद्यथाद् उग्र-
गाधे व्यतिषज्य गाहन्त एवमेवैतद्रूपे व्यतिषजति
छन्दोमानामसंख्याथाय ॥ ६ ॥

एतच्चानिं वो देवमग्निभिः सजोषा इति खण्डे व्या-
ख्यातं ॥ ६ ॥

अथ तृतीयमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

महा इन्द्रो य ओजसेत्यैन्द्रमष्टमेन वै देवा
अह्नेन्द्रमवाजयन्नवमेन पाप्मानमघ्नन्नहरेवैतेन मह-
यन्ति ॥ ७ ॥

महां इन्द्रो य ओजसेति त्वच ऐन्द्रमिन्द्रदैवथं तृतीयमाज्य-
स्तोत्रं भवति शिष्टेनास्य त्वचस्य नवमेऽहनि सङ्गतिः उच्यते अष्टमेन
खल्वह्ना देवाः पुरा इन्द्रमवाजयन्नवमेनाङ्गा पाप्मानं
पापरूपं त्वत् अघ्नन्नहिंसन् एतेन महच्छब्दयुक्तेन त्वचेन तन्नव-
ममहरेव महयन्ति महत् कुर्वन्ति ॥ ७ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

ता ऊवे ययोरिदमिति राथन्तरमैन्द्राग्नं ॥ ८ ॥

ता ऊवे इति त्वचः राथन्तरं राथन्तरसम्बन्धि ऐन्द्राग्नं
इन्द्राग्निदेवताकं चतुर्थमाज्यस्तोत्रं भवति मित्वा ऊव इति पद-
स्यापि राथन्तरसम्बन्धो द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥

राथन्तरसम्बन्धिनोऽस्य त्वचस्य प्रयोगे दोषं पूर्ववदुपपादयति ।

उग्रगाधमिव वा एतद्यच्छन्दोमास्तद्यथाद् उग्र-
गाधे व्यतिषज्य गाहन्त एवमेवैतद्रूपे व्यतिषजति
छन्दोमानामसंव्याथाय स्तोमः ॥ ९ ॥

एतेष्वपि चतुर्ष्व्याज्यस्तोत्रेषु पूर्वोक्ताष्टाचत्वारिंश एव स्तोमः

कार्थ्यः सिद्धमन्यत् इत्यं पञ्चसु प्रातःसवनिकेषु स्तोत्रीयाः स्तोम-
कृप्तिश्च विहिता तासु गतव्यं साम प्राकृतमेवेत्यधिगन्तव्यं ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथास्मिन्वमेऽहनि माध्यन्दिनपवमानस्य प्रथमं तृचं दर्श-
यति ।

पवमानस्य जिघ्रतो हरेश्चन्द्रा असृक्षतेति हरि-
वत्यो गायत्रो भवन्ति छन्दोमानामयातयाम-
तायै ॥ १ ॥

पवमानस्य जिघ्रत इत्याद्यास्त्रिषुः हरिवत्यो हरिशब्दयुक्ताः
गायत्रः स्तोत्रीया भवन्ति ताश्च हरिशब्दयोगात् छन्दोमानां
त्रयाणामह्नामयातयामतायै अगतसारतायै भवति ॥ १ ॥

अथैता ऋचः प्रकारान्तरेण स्तौति ।

पवमानस्य जिघ्रत इति वै बृहतो रूपं हरे-
श्चन्द्रा असृक्षतेति जगत्या उभयोः सहरूपमुपैति
सान्नाश्च छन्दसश्च ॥ २ ॥

जिघ्रत इति प्रतिपाद्यमानं हननं बृहत्साम्नो रूपं तद्धि
 क्षत्रियजात्या सहोत्पन्नत्वेन शौर्यवत्त्वात् हननक्षमं तथा चन्द्राः
 आह्लादकरिणोर्हरेर्हरणशीलादसूक्ष्मत सृष्टा अभूवन्निति
 आह्लादकत्वं प्रतिपाद्यते तच्च पशूनां सम्भवति पशवश्च जागता
 इति चन्द्रा इति पदं जगतीइन्दसो रूपं पवमानस्य जिघ्रत इति
 त्वचं प्रयुञ्जानः साम्नश्च बृहतश्चइन्दसश्च उभयो रूपं सहोपैति
 उपगच्छति भूयसो फलायेति शेषः ॥ २ ॥

अथान्यं स्तोत्रीयं विधाय स्तौति ।

परीतोषिञ्च तासुतमित्वाद्यास्त्रिस्तः परिवृत्यो भवन्त्यन्तो
 वै नवममहस्तस्यैताः पर्याप्तैः ॥ ३ ॥

परीतोषिञ्च तासुतमित्वाद्यास्त्रिस्तः परिवृत्यः परिशब्दयुक्ताः
 स्तोत्रीया भवन्ति तेन च परिशब्देन पर्याप्तिर्लक्ष्यते नवम-
 महश्चान्तो वै दशरात्रे तृतीयस्य त्विरात्रस्य अनेनाह्वा समाधा-
 नात् अतस्तस्य नवमस्याह्वः एताः परिवृत्यः पर्याप्तैः परिसमा-
 पनाय भवन्ति ॥ ३ ॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

असावि सोमो अरुषोऽष्टषा हरिरिति जगत्यः
 सत्यस्त्रिष्टुभो रूपेण तस्मात्त्रिष्टुभां लोके क्रियन्ते ॥४॥

असावि सोम इत्याद्यास्त्रिस्तः स्तोत्रीयाः ताश्च स्वभावतोऽपि

जगत्यो रूपेण त्रिष्टुभः वृषब्दोहि त्रैष्टुभं रूपं वृषवद्-
 बृलहवद्रयिमद्विष्वदित्यादिना तद्रूपत्वस्य परिगणनात् यस्मा
 देवमेताः त्रिष्टुभः तस्मात् त्रिष्टुभां लोके स्थाने क्रियन्ते प्रयुज्यन्ते-
 प्रकृतौ हि माध्यन्दिनपवमानान्यसृचः प्रतुद्रवेति त्रैष्टुभः ॥४॥

इत्थं त्रयसृचा विहिताः अथ सामानि क्रमेण विधित्सुः
 प्रथमतश्चे गायत्रं साम विधाय पूर्ववद्ब्राह्मणमतिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ५ ॥

प्रकृतौ गायत्रसान्धो यद्ब्राह्मणं इमे वै लोका गायत्रमि-
 त्यादिकमान्नातं तदेव अस्यापि गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ५ ॥

अथ स्मिन्नेव प्रथमे त्चे सामान्तरं विधत्ते ।

भरद्वाजस्यादारसृङ्गवति ॥ ६ ॥

भरद्वाजस्यादारसृदाख्यं साम पवमानस्य जिघ्रत इति त्चे
 गेयं ॥ ६ ॥

अथास्यैतां संज्ञां निर्ब्रुवन् सौति ।

दिवोदासं वै भरद्वाजपुरोहितन्नानाजनाः पर्य-
 यतन्त स उपासीददृषे गातुम्भे विन्देति तस्मा एतेन
 साम्ना गातुमविन्दद्गातुविद्वा एतत्सामानेन दारे ना-
 सृन्मेति तद्दारसृतोऽदारसृत्त्वं विन्दते गातुन्न दारे
 धावत्यदारसृता तुष्टुवानः ॥ ७ ॥

भरद्वाजः पुरोहितो यस्य तं भरद्वाजपुरोहितं दिवोदास-
 न्नानाजनाः नानाविधाजनाः शत्रुजनाः पर्य्ययतन्त पर्य्यवेष्टयन्
 स दिवोदासो भरद्वाजमुपासीदन् विनयपूर्व्वमगच्छत् हे ऋषे
 गातुं मार्गं मे मम विन्द लम्भयेति ब्रुवन् एवमागताय तस्मै दिवो
 दासाय एतेन साम्ना गातुं मार्गमविन्दत् अलभत अतएतत्साम
 गातुविद्वै मार्गलम्भकं । एवमस्य भरद्वाजसम्बन्धमुक्त्वा अदार-
 सृत्त्वमपि निर्व्वक्ति अनेन खलु साम्ना दारे दारश्वभे नासृन्म ना-
 गच्छामेति यस्मादेवमब्रुवन् तत्तस्माददारसृतः साम्नोऽदारसृत्त्वं
 अदारसृदिति नाम सम्पन्नं यस्मादेवं तस्मादनेनादारसृता तु-
 द्रुवानो गातुं मार्गं विन्दते दारे दरणे श्वभे न घावति न
 प्रापयत्यात्मानं ॥ ७ ॥

अथ सामान्तरं विधाय तद्ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

सुरूपं भवति यदेव सुरूपस्य ब्राह्मणं ॥ ८ ॥

सुरूपाख्यमपि साम पवमानस्य जिघ्रत इत्यस्मिन्नेव तृचे
 गेयं पशवो वै सुरूपमित्यादिकं यद्ब्राह्मणं सुरूपमस्य प्रागा-
 म्नातं तदेवास्यापि सुरूपाख्यस्य स्तावकं ब्राह्मणं ॥ ८ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

हरिथीनिधनं भवति ॥ ९ ॥

हरी३ श्री३३४५ इः इति निधनं यस्य तत्तथोक्तं एतत्संज्ञं
 साम पवमानस्य जिघ्रत इत्यस्मिन्नेव तृचे गातव्यं ॥ ९ ॥

अथैतत् स्तौति ।

पशवो वै हरिश्चियः पशूनामवरुध्यै श्रियञ्च
हरश्चोपैति तुष्टुवानः ॥ १० ॥

गवाद्याः पशवः खलु हरिश्चियः हरणशीलाः श्रयणाः अतो
हरिश्चिश्चब्दनिधनमेतत्साम पशूनामवरोधनाय भवति अथा-
नेन तुष्टुवानः स्तुतवान् श्रियं सम्पदं हरश्चोपैत्युपगच्छति
हरिश्चिश्चब्दाभ्यां उभयोः सूचनात् ॥ १० ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

सैन्धुक्षितं भवति यदेव सैन्धुक्षितस्य ब्राह्मणं ॥११॥

सिन्धुक्षिता इष्टं साम सैन्धुक्षितं तदपि पवमानस्य जिघ्रत
इत्येव त्वचे गेयं तस्य च सैन्धुक्षितस्य सिन्धुक्षिद्वै राजन्य ऋषिरि-
त्यादिकं यद्ब्राह्मणं सावकं प्रागान्नातं तदेवास्य ब्राह्मणं
स्तुत्यर्थमानेतव्यं ॥ ११ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

गतनिधनं वाभ्रवं भवति गत्यै ॥ १२ ॥

गमिध.तुनिष्पन्नगुशब्दयुक्तं निधनं यस्य तद्गतनिधनं
वक्षुणा इष्टं साम पूर्वोक्तएव त्वचे गेयं तच्च गत्यै गमनाय
भवति ॥ १२ ॥

अथैतद्ब्रह्मसम्बन्धप्रदर्शनपुरःसरं स्वर्गसाधनतया स्तौति ।

वभ्रुर्वा एतेन कौम्भ्योऽञ्जसा स्वर्गं लोकमपश्यत्
स्वर्गस्य लोकस्थानुख्यात्यै स्वर्गलोकान्न च्यवते तुष्टु-
वानः ॥ १३ ॥

कौम्भ्यः कुम्भगतः वभ्रुर्नाम ऋषिः एतेन सान्ना साधनेन
अञ्जसा आर्जवेन स्वर्गं लोकमपश्यत् अजानात् सिद्धं सिद्धं ॥१३॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

इडानां संचारो भवति ॥ १४ ॥

इडानां संचाराख्यं साम पवमानस्य जिघ्रतेत्यस्मिन्नेव तृचे
गेयं ॥ १४ ॥

अथैतत् स्तौति ।

पशवो वा इडा पशवश्छन्दोमाः पशुष्वेव तत्पशु-
न्दधाति ॥ १५ ॥

इडानां संचारइत्यत्र पशन्तेनेडाशब्देनाभिधेया इडानां
पशवो वै पशव एव छन्दोमानां च पशुत्वं प्रागुक्तं तत्तथा च
पशुष्वेव पशुन्दधाति स्थापयति ॥ १५ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

ऋषभः पावमानो भवति ॥ १६ ॥

पावमानः पवमानसामसम्बन्धी ऋषभ एतत्पदद्वयाभिधेयं
सामापि पवमानस्य जिघ्रत इत्यस्मिन्नेव त्वचे कार्यं ॥ १६ ॥

अथैतत्पशुजन्मत्वेन स्तौति ।

पशवो वै कृन्दोमाः पशुष्वेव तन्मिथुनमप्यर्जति
प्रजात्यै न ह वा अनृषभाः पशवः प्रजायन्ते ॥१७॥

कृन्दोमाख्यान्यहानि पशवो वै पशुरूपाण्येव एतेष्वृषभे
भवतीति यत्तत्तेन पशुष्वेव मिथुनमप्यर्जति सम्पादयति किमर्थं
प्रजात्यै प्रजननाय वत्सादिरूपेणाभिवृद्ध्यर्थं न खल्वृषभाः
ऋषभेण पुंसां विद्युक्ताः पशवः प्रजायन्ते वत्साञ्जनयन्ति ॥ १७ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

ष्टुं भवति ॥ १८ ॥

ष्टुत्वात्वं साम परीतोषिञ्चतासुतमित्यस्मिन् त्वचे गेयं ॥१८॥

अथैतत् स्तौति ।

ष्टुं वा एतदह्नां यन्त्रवमं ष्टु एव तत्पृष्ठेन
स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ १९ ॥

यन्त्रवममहः एतदह्नां प्रायणीयादीनां ष्टुं वै ष्टुवंशस्या-

नीयं तत्तथा च पृष्ठरूप एवैतस्मिन्नवमेऽहनि पृष्ठेन खुवते खुव-
न्युद्गातारः किमर्थं प्रतिष्टायै प्रतिष्ठानार्थं उभयोः साम्याद्यज-
मानस्य प्रतिष्ठाहेतुर्भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

कौलमलवर्हिषं भवति ॥ २० ॥

कुल्मलवर्हिःसम्बन्धि कौल्मलवर्हिषं एतदाख्यं साम
परीतोषिञ्चेत्यस्मिन्नेव त्वचे गेयं ॥ २० ॥

अथैतत् स्तौति ।

कुल्मलवर्हिष्या एतेन प्रजापतिं भूमानमगच्छत्
प्रजायते बद्धर्भवति कौल्मलवर्हिषेण तुष्टुवानः ॥२१

स्पष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥

अथान्यत्साम दर्शयति ।

अर्कपुष्पं भवति ॥ २२ ॥

अर्कपुष्पाख्यं सामापि परीतोषिञ्चेत्यस्मिन्नेव त्वते गातव्यं ॥२२

अथैतद्रससहितान्नाद्यहेतुत्वेन स्तौति ।

अन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रसमस्य पुष्प-
मिति सरसमेवान्नाद्यमवरुन्धेऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः ॥२३

देवा अन्नं खलु अर्क इति वदन्ति अर्च्यते अनेनेति व्युत्पत्तेः
अस्यान्नस्य रसं पुष्पमिति वदन्ति तस्मादन्नरसयोर्वाचकोऽर्क-
पुष्पशब्दः तदाख्येन साम्ना स्तुतवान् सरसं रससहितमेवान्नाद्य-
मवरुन्धे ॥ २३ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

दैर्घ्यश्रवसं भवति ॥ २४ ॥

दीर्घश्रवसः सम्बन्धि दैर्घ्यश्रवसं एतदाख्यं सामापि परो-
तोषिञ्चेत्यस्मिन्नेव लक्षणे मेयं ॥ २४ ॥

अथेतत् स्तौति ।

दीर्घश्रवा वै राजम्य ऋषिर्ज्योत्सनाय
यञ्चरन् स एतद्दैर्घ्यश्रवसमपश्यत्तेन सर्वाभ्यो
दिग्भ्योऽन्नाद्यमवारुन्ध सर्वाभ्यो दिग्भ्योऽन्नाद्य-
मवरुन्धे दैर्घ्यश्रवसेन तुष्टुवानः ॥२५॥

दीर्घश्रवा नाम राजम्यो राजपुत्र ऋषिः ज्योक् चिरकाल-
मपरुद्धः शत्रुभिराक्रान्तो राज्याद्भ्रष्टः अशनायन् अशनामात्मन
इच्छन् क्षुधार्त्तः चरन् सर्वतः परिभ्रमन् आसीत् स ऋषिः एत-
द्दैर्घ्यश्रवसमपश्यत् तेन च साम्ना सर्वाभ्यो दिग्भ्यः अन्नाद्यम-
वारुन्ध प्राप्नोत् अतोऽद्यतनोऽपि दैर्घ्यश्रवसेन स्तुतवान् सर्वाभ्यो
दिग्भ्यः प्राच्यादिर्ष्वदिक्सकाशात् अन्नाद्यमवरुन्धे प्राप्नोति ॥२५॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

वैयश्वं भवति यदेव वैयश्वस्य ब्राह्मणं ॥ २६ ॥

व्यश्वेन वृष्टं साम वैयश्वं तदपि परीतोषिञ्चेति त्वचे गेयं तस्य च स्तावकं व्यश्वो वा एतेनेत्यादिकं यद्ब्राह्मणं पूर्वमान्नातं तदत्रापि स्तुत्यर्थमानेतव्यं ॥ २६ ॥

अथैतस्मिन्नेव त्वचे अन्यत्साम विधाय तद्ब्राह्मणञ्चाति दिशति ।

आभीश्वं यदाभीश्वस्येति ॥ २७ ॥

आभीश्वमिति भवति ब्राह्मणमिति षट्द्वयमनुषज्यते आभीशवाख्यं साम यद्वा अष्टतमभीशुनातद्वाधारेत्यादिकं तस्य प्रागान्नातं अन्यत्सिद्धं ॥ २७ ॥

अथान्यत्सामद्वयं विधत्ते ।

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै संकृति भवति संस्कृत्यै ॥ २८ ॥

देवास्त्रिष्टन्वस्त्रिन् साम्नीति देवस्थानं तत्साम परीतोषि-
ञ्चत्यस्मिन्नेव त्वचे गेयं तच्च स्थितिवाचिस्थानशब्दाभिधेयत्वात्
प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठामाय भवति तथा संकृत्याख्यमपि तस्मिन्नेव
त्वचे गेयं तच्च संस्कृत्यै संस्काराय भवति ॥ २८ ॥

अथैतत्सामद्वयं संप्रयुज्य स्तौति ।

अहर्षा एतद्ब्रवीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः संकृ-
तिना समस्कुर्वन्स्तत्संकृतेः संकृतित्वं देवस्थानेन वै
देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन् स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठा-
मेत्येतत् ॥ २९ ॥

एतन्नवमहः खलु पुरा अब्रवीयत व्यशीर्यत तद्देवा देवस्थाने
सान्नि आधारभूते तिष्ठन्तः तन्नवमहः संकृतिना सान्ना सम-
स्कुर्वन् तत्तस्मात्संस्कारसाधनत्वात्संकृतेरस्य सान्नः संकृतित्वं
संकृतीति नाम सम्पन्नं अतएव संकृत्या इति युक्तं तथा देव-
स्थानेन खलु सान्ना देवाः पुरा स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन् प्रतितिष्ठा-
अभवन् यजमाना अपि स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठाम प्रतितिष्ठा भवा-
मेति हि एतत् एतर्हि एतस्मिन्काले सन्नमासते अतो देवस्थानं
एवं प्रतितिष्ठाप्रापकमित्यर्थः ॥ २९ ॥

अथ देवस्थानं विबुज्य अथैतत्सामद्वयं स्तौति ।

वरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद्देव-
स्थानमपश्यत्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त तिष्ठ-
न्तेऽस्मै समानाः श्रेष्ठाय ॥ ३० ॥

वरुणाय षष्ठ्यर्थे चतुर्थी पुरा वरुणस्य राज्याय राजत्वाय
अन्याः सर्वा देवता नातिष्ठन्त राजत्वं नाभ्युपागच्छन् राजत्वान-

भ्युपगमं प्रकाशितवन्त इत्यर्थः अतो यो देवस्थानेन स्तौति अस्मै
यजमानाय समानाः सहशा ज्ञातयः श्रेष्ठाय श्रेष्ठत्वाय तिष्ठन्ते
अनुमन्यन्ते पूर्ववदात्मनेपदचतुर्थ्यौ ॥ ३० ॥

अथैतद्वेदनफलमाह ।

क्षत्रस्येवास्य प्रकाशो भवति प्रतितिष्ठति य एवं
वेद ॥ ३१ ॥

क्षत्रस्य क्षत्रियस्येव अस्य वेदितुः प्रकाशः कीर्तिर्भवति स्पष्ट-
मन्यत् ॥ ३१ ॥

अथान्यत्सामद्वयं विधत्ते ।

भर्गएव भर्गेण तुष्टुवानो भवति यशो यशसा ॥३२

परीतोषिञ्चेत्यस्मिंस्तृचे क्रमेण भर्गेण यशसा च द्वाभ्यां
सामभ्यां स्तुतवान् भर्गः तेजस्वी यशो यशस्वी च भवति ॥ ३२ ॥

अथान्यत्साम विधाय तद्ब्राह्मणमतिदिशति ।

वासिष्ठं भवति यदेव वासिष्ठस्य ब्राह्मणं ॥ ३३ ॥

वासिष्ठेन दृष्टं साम वासिष्ठं तदपि परीतोषिञ्चेति तृचे
श्रीणन्त इत्यध्यास्यायाम्चि गेयं वासिष्ठो वा एतेन वैडव
इत्यादिकं तत्सावकं यद्ब्राह्मणं प्रागाम्नातं तदत्रापि स्तुत्यर्थ-
मानेयं ॥ ३३ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

दीर्घतमसोऽर्को भवत्यन्नं वा अर्कोऽन्नाद्यस्याव-
रुध्यै ॥ ३४ ॥

दीर्घतमा नाम ऋषिः तस्य सम्बन्धी अर्कः एतत्संज्ञं साम
असावि सोमो वृषाहरिरित्यस्त्रिंशत्तृचे गेयं शिष्टं सिद्धं ॥ ३४ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

सामराजं भवति साम्राज्यमाधिपत्यं गच्छति
सामराज्ञा तुष्टवानः ॥ ३५ ॥

साम्नां राजा सामराजः राजाहःसखिभ्यष्टचिति समा-
सान्तः एतत्संज्ञं साम असावि सोमो अरुष इत्यस्त्रिंशन्नेवावृत्ते
वृचे गेयं अनेन च साम्ना सामराज्ञा तुष्टवानः स्तुतवान् साम्ना
ज्यमभिषिक्तस्य राजसूयेनेष्टवतः सार्वभौमस्य राज्ञः कर्म आधि-
पत्यं अधिपतित्वञ्च गच्छति अत्र सामराज्ञेति समासान्तविधेर-
नित्यतेति टज्भावरूपं ॥ ३५ ॥

अथैतत्स्वर्गसाधनमित्याह ।

तदु संवदित्याहुः संवता वै देवाः स्वर्गं लोकं
प्रायन्नुदतोदायन् ॥ ३६ ॥

तद् तत्सामराजाख्यं साम संवत् स्वर्गप्रापणाय भवती-
त्यर्थः ॥ ३६ ॥

अथैतत्पवमानस्तोत्रमुपसंहरति ।

निधनान्ताः पवमाना भवन्त्यहो धृत्यै स्तोमः ॥३७

अष्टाचत्वारिंशः पूर्वोक्त एवास्य स्तोत्रस्य स्तोमः सिद्धमन्यत् ।
ननु पवमानस्य जिघ्रत इति गायत्रे तच्चे गायत्रादि सामाष्टकं
विहितं तथा परीतोषिञ्चेति वार्हते षष्ठकौलमलवर्हिषादीनि
एकादशसामानि असावि सोमो अरुषो षष्ठाहरिरिति जागते
तच्चे सामद्वयं एवं एकविंशतिसामसु तच्चेषु गीयमानेषु त्रिषष्टि-
स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते तथा चाष्टाचत्वारिंश स्तोमातिरेकस्थानेनैष
दोषः सूत्रज्ञता परिहृतत्वात् स खल्वेवं नवममहःप्रस्तुत्यासूत्र-
यत् तस्य बृहत्यामरण्ये गेयानि तच्चेषु षष्ठञ्चेति अस्यायमर्थः
यानि वार्हते तच्चे एकादशसामानि विहितानि तेषु षष्ठं कौल-
मलवर्हिषं अर्कपुष्पं दैर्घ्यवसं वैयश्वमाभीशवं वासिष्ठमिति
सप्त ग्रामे गेयानि देवस्थानं संज्ञतिभर्गो यश इति चत्वार्य-
रण्ये गेयानि तथा च तस्य नवमस्याहो बृहत्यां गेयेषु सामसु
मध्ये देवस्थानप्रभृति अरण्ये गेयं सामचतुष्टयं ग्रामे गेयेषु च
षष्ठञ्चेत्येतत्सामपञ्चकमेव तच्चे कुर्यात् अन्यानि षट्सामान्येक-
ञ्चानि कार्याणि दैर्घ्यतमसो कौत्सः सामराजञ्चेति सूत्र-
कारेण जगत्यां गीयमानस्य सामद्वयस्य विकल्पनाभिधानात्
अन्यतरस्यैव प्रयोगात् पञ्चदशस्तोत्रीया हीयन्ते तथाष्टाचत्वा-

रिंश एव स्तोमो भविष्यति पक्षान्तरमपि सूत्रज्ञतोक्तं तत् अति-
विस्तारभयात् न लिखितमिति तत्रैव द्रष्टव्यं ॥ ३७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ षष्ठस्तोत्रे चतुर्षु तृतीयं स्तोत्रीयं तत्र दर्शयति ।

आयन्तद्रूव सूर्य्यवत्यो भवन्ति ॥ १ ॥

सूर्य्यवत्यः सूर्य्यशब्दयुक्ताः आयन्त इवेत्याद्यास्तिस्रः ऋचो
ब्रह्मसान्नः स्तोत्रीयाः ॥ १ ॥

अत्रासां सूर्य्यवत्त्वं कोऽसावस्मिन्नहनि सङ्गतिरित्याह ।

आदित्यदेवत्यं च्येतदहरन्तो वै सूर्योऽन्त एत-
न्नवममहामन्त एव तदन्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ २ ॥

एतन्नवममहरादित्यदेवत्यं आदित्यदेवतार्थं अग्निवायु-
सूर्य्यक्रमेणादित्यस्तृतीयो भवति एतदहश्च कुन्दोमानां तृती-
यमिति तद्देवत्वत्वं यस्मादेवं तस्मात् सूर्य्यवत्यः सङ्गता इत्यर्थः
अपि च सूर्यः सूर्य्योऽन्तो वै उक्तप्रकारेणान्तिमः एतन्नवममहश्च
अङ्गा अनुष्ठितानां प्रायणीयादीनामन्तः अवसानं अनेन नव-
रात्रस्य समाप्यमानत्वात् तत्तथा च अन्तएवाक्तेन सूर्य्यवतीभिः

स्तोत्रीयाभिः स्तुवते तच्च स्तवनं उभयोरैकरूप्यात्प्रतिष्ठानाय
भवति ॥ २ ॥

अथाक्षावाकष्टस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

यत इन्द्रभयामहे ततो नो अभयं कृधि मधवञ्क-
ग्धि तव तन्न ऊतये वि द्विषो विमृधो जहीति द्विषश्चैव
मृधश्च नवमेनाह्वा विहत्य दशमेनाह्वा उत्तिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

यत इन्द्रभयामह इत्याद्यास्त्रिस्रः ऋचोऽक्षावाकसान्नः
स्तोत्रीयाः स्तुत्यर्थमृचोऽनुवादः अस्यामृचि द्विषो द्वेष्टृन् मृधः
संग्रामकारिणः एवमुभयविधान् शत्रून् हे इन्द्र त्वं जहि विनाशये-
त्यर्थः प्रतिपाद्यते अतएवं रूपवाचकशब्दयुक्तेन त्वचेन द्विषश्चैव
मृधश्च द्वेष्टृन् संग्रामकारिणः उभयविधांश्च शत्रून् अनेन
नवमेनाह्वा विहत्य विनाश्य दशमेनानुष्ठास्यमानेनाविवाक्य-
सञ्ज्ञेनाह्वा उत्तिष्ठन्ति सत्त्वादुत्थानं कुर्वन्ति तस्माद्विद्विषो
विमृधो जहीति लिङ्गयुक्तसूचो नवमेऽहनि सङ्गत इत्यर्थः ॥३॥

अथ ब्रह्मष्टनिवर्त्तकं साम दर्शयति ।

आयन्तीयं भवति ॥ ४ ॥

आयन्त इव सूर्यमित्याद्यासु गीयमानं आयन्तीयं ब्रह्म-
साम भवति ॥ ४ ॥

अथैतत् स्तौति ।

श्रीर्वं आयन्तीयं श्रीन्नैवममहः श्रियमेव तच्छ्रि-
यां प्रतिष्ठापयति ॥ ५ ॥

श्रीः सम्पद्रूपमेव आयन्तीयं श्रीशब्दोदितश्रियतिधातौ
निष्पन्नः श्रीयतीति यः शब्दश्च तथेति ताद्रूपं नवममहश्च श्रीर्वं
च सूर्यरूपं अष्टाचत्वारिंशस्तोमकत्वेन स्तोत्रियाबाङ्गल्यात्
तत्तेन श्रियमेव सम्पदमेव श्रियां सम्पदि प्रतिष्ठापयति उद्गाता
प्रतिष्ठितां करोति ॥ ५ ॥

अथाद्यावाकष्टस्तोत्रनिवर्त्तकं साम दर्शयति ।

समन्तं भवति ॥ ६ ॥

समन्ताख्यं साम यत इन्द्रभयामह इत्यस्मिंस्तृचे गातव्यं ॥ ६

एवं नित्यत्वेन विधाय काम्यमपीत्याह ।

समन्तेन पशुकामः स्तुवीत पुरोधोकामः सम-
न्तेन स्तुवीत ॥ ७ ॥

पशुकामः पशून् कामयमानो यजमानः समन्तेन साम्ना
स्तुवीत तथा पुरोधोकामः पौरोहित्यं कामयमानोऽप्येतेन सम-
न्तेन स्तुवीत एवन्नित्यकाम्यविषयवाक्यद्वयेन खादिरो यूपो
भवति खादिरं वीर्यकामस्य यूपं कुर्वीतेति तत् एकस्यैव नित्यत्वं
काम्यत्वञ्चोक्तं भवति तदुक्तं एकस्य तूभयत्वे संयोगवृत्तमिति ॥ ७

अथैतस्य फलद्वयसाधनतामुपपादयति ।

आग्नेयी पृथिव्याग्नेयो ब्राह्मण ऐन्द्री द्यौरैन्द्री
राजन्योऽन्तरिक्षेण द्यावापृथिवी समन्ते अन्तरि-
क्षेणैवैनं समन्तं करोति विन्दते पशून् प्र पुरोध-
माप्नोति य एवं विद्वान् समन्तेन स्तुते स्तोमः ॥ ८ ॥

आग्नेयी अग्निदेवत्या पृथिवी ब्राह्मणश्चाग्नेयः अग्निना
सह प्रजापतिमुखादुत्पत्तेः तथा द्यौरैन्द्री इन्द्रदेवत्या राजन्य-
क्षेत्रेण सह प्रजापतेः उरसोवाङ्मथाश्चोत्पत्तेः एतेन ब्राह्मण-
राजन्ययोर्द्यावापृथिव्यात्मकत्वमुक्तं भवति तच्च द्यावापृथिवी
द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षेण मध्ववर्तिना समन्ते सङ्गच्छते अतः
समन्तेन स्तुवन् समतान्तत्वहेतुनान्तरिक्षेणैव एनं यजमानं
समन्तं समतान्तगतं करोति किमुक्तं भवतीत्यत आह विन्दत
इत्यादि य एवं ब्राह्मणार्थं विद्वान् समन्तेन स्तुते सोऽयं
पशून् विन्दते लभते पुरोधां पुरोधानं पौरोहित्यञ्च प्राप्नो-
तीति तेषु च षष्ठसोत्रेषु पूर्वोक्त एवाष्टाचत्वारिंश एव स्तोमः
कार्थः ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणस्य पञ्चदशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथास्मिन्नत्रमेऽहन्यार्भवपवमानस्त्वोत्तीयांस्तृचान् क्रमेण दर्शयति । तत्र प्रथमं त्वचं विधाय स्तौति ।

त्वञ् सोमासि धारयुरिति गायत्री भवत्यहो धृत्यै
त्वमिति बृहतो रूपं बार्हतञ् ह्येतदहः ॥ १ ॥

त्वं सोमासोति गायत्री आर्भवस्य प्रतिपद्भवति तदादिकस्तृचो भवतीत्यर्थः तच्च धारयुरिति धृञ् धातोर्निष्पन्नेन शब्देन योगात् अस्य नवमस्याङ्गो धृत्यै धारणाय भवति सा चास्थानेनाह्ना सङ्गतिः इति तदाह त्वमित्येतत्पदं बृहत्मानोरूपं तद्योनौ त्वामिद्वि हवामह इति युष्मच्छब्ददर्शनात् एतदहश्च बार्हतं बृहत्मानः सम्बन्धि तृतीयं बृहत्पृष्ठोहि कन्दोमाः अतोऽस्मिन्नहनि त्वचः सङ्गत इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ त्वचान्नरं विधाय सङ्गतिमाह ।

त्वञ् ह्यङ्ग दैव्येति त्वमिति बृहतो रूपं बार्हतञ्
ह्येतदहः ॥ २ ॥

त्वं ह्यङ्गदैव्येति त्वचोऽप्यार्भवस्य स्तोत्रीयः सिद्धमन्यत् ॥ २ ॥

अथापरं त्वचं विधाय सङ्गतिमाह ।

पवस्व देव वीतय इति बृहतो रूपं बार्हतं च्ये-
तदहः ॥ ३ ॥

पवस्व देव वीतय इति त्वचः तत्र पवस्वेत्येतद् बृहत्साम्नोरूपं
सिद्धमन्यत् ॥ ३ ॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

परित्यं ह्यर्थं तं हरिमिति परिवत्यो भवन्त्यन्तो
वै नवममहस्तस्यैताः पर्याण्यै ॥ ४ ॥

परित्यं ह्यर्थं तं हरिमिति परिशब्दयुक्तास्त्रिस्तः स्तोत्रिया
भवन्ति शिष्टं सिद्धप्रायं ॥ ४ ॥

अथाक्षरपङ्क्तिच्छन्दस्कं त्वचं विधाय पूर्वयोरङ्गोरिव तं प्रशं-
सति ।

पवस्व सोम महेदक्षायेत्यक्षरपङ्क्तिः स्तोमानां
प्रभूतिरथो एतद्वैतर्हि च्छन्दोऽयातयाम यदक्षर-
पङ्क्तिस्तेन छन्दोमा अयातयामानः क्रियन्ते ब्रह्म-
वादिनो वदन्ति यत् षडहं स्तोमाश्छन्दांस्याप्यन्ते
किं छन्दसश्छन्दोमा इत्येतच्छन्दसा यदेता अक्षर-
पङ्क्तय इति ब्रूयात् ॥ ५ ॥

एतत्सर्वं पूर्वस्मिन्नध्याये व्याख्यातं ॥ ५ ॥

अथापरं त्वं विधत्ते ।

उपोषुजातमसुरमिति गायत्र्याः सत्योजगत्यो
रूपेण तस्मात् जगतीनां लोके क्रियन्ते ॥ ६ ॥

गोभिर्भङ्गं परिस्रुतमिति गोशब्देन जागतं रूपं पशवो वै
जगत्य इति श्रुतेः जगत्योरूपेण योगाज्जगत्यः गतमन्यत् ॥ ६ ॥

अथैतेषु त्वेषु क्रमेण सामानि विधास्यन्ते । तत्र प्रथमे त्वे
गायत्रं प्रथमं साम गातव्यं, तस्य पूर्वोक्तं ब्राह्मणमतिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ७ ॥

स्पष्टं ॥ ७ ॥

अथैतस्मिन्नेव त्वे साम विदधाति ।

आश्वसूक्तं भवति ॥ ८ ॥

आश्वसूक्तनाम त्वं सोमासीत्येव त्वे गातव्यं ॥ ८ ॥

तस्य च साम्नोऽवसाने शुक आहुत इति पदद्वयं श्रूयते तत्
सौति ।

अग्निं वै पूर्वैरहभिराजुहोत्यथैतदादित्यदेवत्य-
महः शुक आहुत इत्यसौ वा आदित्यः शुकस्त्वमे-
वैतेनाजुहोति ॥ ९ ॥

पूर्वैः पूर्वमनुष्ठितैरष्टभिरहोभिः अग्निं वै अग्निमेवाभि-
जुहोति हविर्भिर्जुहोतीति तेन सूर्यः अधुना तु एतन्नवममहः
आदित्यदैवत्यं आदित्यदेवतार्थं एवञ्चास्मिन्नहनि आश्वस्तूक्ते
शुक्रआहुत इति श्रूयमाणेनैतेन पदेन तमेवादित्यमभिजुहोति
असौ खल्वादित्यः शुक्रोदीप्तः सोऽयं शुक्र आहुतः आहुतिभिः
तर्पित इति अस्यार्थस्य प्रतिभासमानत्वात् एतद्विशिष्टेनानेन
नवमेनाह्ना अभिजुहोतीति व्यपदेशः ॥ ९ ॥

अथैतस्मिन्नेन त्वचे सामान्तरं विदधाति ।

शाम्नादं भवति ॥ १० ॥

शाम्नादा ऋषिणा वृष्टं साम शाम्नादं एतदपि त्वं सोमासी-
त्यस्मिन्नेव त्वचे गेयं ॥ १० ॥

तदेतत् साक्षात् स्वर्गसाधनमिति स्तौति ।

शाम्नादा एतेनाङ्गिरसोऽञ्जसा स्वर्गं लोकमपश्यत्
स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गाल्लोकान् च्यवते तुष्टु-
वानः ॥ ११ ॥

आङ्गिरसो अङ्गिरोगोत्रः शाम्नादृषिः एतेन साम्ना सिद्ध-
मन्यत् ॥ ११ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचेऽन्यत् साम विधत्ते ।

दावसुनिधनं भवति ॥ १२ ॥

दावसुर्निधनं यस्य तत्तथोक्तं ॥ १२ ॥

अथैतत् स्तौति ।

आशिषमेवास्मा एतेनाशास्ते साम हि सत्या-
शीः ॥ १३ ॥

दावसुनिधनं यस्येति दावसुशब्दार्थः तथाचास्मै यजमानाय
धनविषयमाशिषामेवैतेन दावसुनिधनेन साम्ना आशास्ते
कामयते साम खलु सत्याशीः ऋचां यजुषाश्च मध्ये अद्वितय-
त्वेन फलप्रतिपादकं सामेत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथैतत्पशुपोषहेतुत्वेन स्तौति ।

दावसुर्वा एतदाङ्गिरसः पशुकामः सामापश्य-
त्तन सहस्रं पशून्सृजत यदेतत् साम भवति पशूनां
पुष्ट्यै ॥ १४ ॥

दावसुर्नामाङ्गिरसः ऋषिः पशुकामः सन् तत्सामधनत्वेनैव
तत्साम दृष्टवान् तेन साम्ना सहस्रसंख्यान् पशून् असृजत अल-
भत तथा चैतत् सामास्मिन्नवमेऽहनि भवतीति यत् तत्पशूनां
पुष्ट्यै पोषायाभिष्ट्यै भवति ॥ १४ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

प्रतोचोनेडं काशीतं भवति ॥ १५ ॥

प्रतीचीना इडा यस्य तथाविधं काशीताख्यं साम त्वं सोमा-
सि धारयुरित्यस्मिन्नेव त्वचे गेयं ॥ १५ ॥

अथैतस्य प्रतीचीनेडत्वं पुत्रपश्वादिरूपस्य फलस्य जनि-
हेतुरिति स्तौति ।

पराचीभिर्वा अन्याभिरिडाभो रेतो दधदेत्य-
थैतत्प्रतीचीनेडङ्गाशीतं प्रजात्यै तस्मात्पराञ्चो गर्भाः
सम्भवन्ति प्रत्यञ्चः प्रजायन्ते तस्माद्दु तेऽवाचीन-
विलेभ्यो नावपद्यन्त एतेन ह्येव ते धृताः ॥ १६ ॥

कालेयगौतमरौरवारिष्टतैरश्वगान्धीगवादिषु पूर्व्यं प्रयुक्तेषु
सामसु हो इडा इत्येवं रूपाः पराचीना इडाः ताभिरन्याभिः
पराचीभिरनिष्टताभिः परागताभिरिडाभिर्यजमानो रेतोदधत्
पुत्रपश्वादेरूपादानभूत वीर्यं स्वयोनावादधाति गच्छति अथा-
धुना प्रयुज्यमानं प्रतीचीनेडं काशीतं प्रजात्यै पूर्वा हि तस्य
गर्भस्य प्रजननाय भवति होवा इडा इत्यनेन योगादेतत्साम
प्रतीचीनेडं यस्मादेवं वेदे प्रतिपाद्यते तस्मादेव कारणाल्लोकेऽपि
गर्भाः पुंसां योनौ निषिच्यमानाः पराचः प्राङ्मुखाः सम्भवन्ति
उत्पत्तिसमये प्रत्यञ्चः प्रत्यङ्मुखाः प्रजायन्ते उत्पद्यन्ते हि
यस्मादेतेन साम्ना ते गर्भा धृताः तस्मादेव हेतोरवाचीनविलेभ्यो
योनिभ्यो नावपद्यन्ते नाधःपद्यन्ते ॥ १६ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

हविष्कृतं भवति प्रतिष्ठायै कृतानुवाद एव
सः ॥ १७ ॥

हविष्कृतं हविष्कृता दृष्टं साम तदपि त्वं सोमासि धारयु-
रिति त्वे गतव्यं तत्र यजमानस्य प्रतिष्ठानाय भवति स च
हविष्कृतपुरा हविष्मान् वै हविःशुचाङ्गिरसावास्तामित्यादिना
कृतानुवाद उक्तानुवाद एव तत्र हि नवमेऽहनि हविष्कृदरा-
ध्नोदित्यर्थः प्रतिपादितः अथ एतत्साम समृद्धिहेतुरित्युक्तं
भवति ॥ १७ ॥

अथ सामान्तरं विधाय तद्ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

सौपर्णां भवति यदेव सौपर्णस्य ब्राह्मणं ॥ १८ ॥

सौपर्णाख्यं साम त्वं ह्यङ्ग दैत्येत्यस्मिंस्तृचे गतव्यं यन्नो
वै देवेभ्योऽपाक्रामत् ससुपर्णरूपं कृत्वाऽचरदित्यादिकं सौप-
र्णस्य ब्राह्मणं प्रागान्नातं तदेवास्यापि सौपर्णस्य ब्राह्मणमा-
नीय तेन स्तोतव्यं ॥ १८ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

वैश्वमनसं भवति ॥ १९ ॥

वैश्वमनसा ऋषिणा दृष्टं साम वैश्वमनसं तत्पवस्व देव
वीतय इत्यस्मिंस्तृचे गेयं ॥ १९ ॥

अथैतत्साम्नी विश्वमनसः सम्बन्धं पापहननहेतुताञ्च प्रति-
पादयिषुराख्यायिकामाह ।

विश्वमनसं वा ऋषिमध्यायमुद्ब्रजित् रक्षोऽगृ-
ह्णात्तमिन्द्रोऽचायदृषिं वै रक्षोऽग्रहीदिति तमभ्य-
वददृषे कस्त्वेष इति स्थानुरिति ब्रूहीति रक्षोऽब्रवीत्
स स्थाणुरित्यब्रवीत्तस्मै वा एतेन प्रहरेत्यस्मा इषीकां
वज्रं प्रयच्छन्ब्रवीत्तेनास्य सीमानमभिनत् सैषेन्द्रे-
णतेषीका पाप्मा वाव स तमगृह्णात्तं वैश्वमनसेना-
पाहतापपाप्मान् हते वैश्वमनसेन तुष्टुवानः ॥२०॥

अध्यायमध्ययनं उद्ब्रजितं प्राप्तं वैश्वमनसं विश्वमनससंज्ञ-
ऋषिं रक्षोऽगृह्णात् पुरा कश्चित् राक्षसो गृहीतवान् तं वृत्तान्त-
मिन्द्रोऽचायत् ध्यानयोगेनाज्ञासीत् चायंपूजानिशामयोरिति
धातुर्ऋषिं खलु रक्षोऽग्रहीदिति मनसाजानत् स इन्द्रः तमृषि-
मभ्यवदत् ऋषे कः खस्त्वेष तव गृहीतेति एवमिन्द्रेण पृष्टे ऋषिं
रक्षोऽब्रवीत् स्थाणुर्मानमग्रहीदितिन्द्राय ब्रूहीति ततः स ऋषिः
स्थाणुर्मानं गृहीतवानित्यब्रवीत् एवमृषिणोक्ते तस्मै तद्रक्षसं एतेन
वज्रेण प्रहर गृहीति अस्माच्छपये इषीकां वज्रं इषीका तृण-
विशेषः तदेव वज्रीकृत्य प्रयच्छन् इन्द्रोऽब्रवीत् ततः तेन वज्रेण
स ऋषिरस्य रक्षसः सीमानं शिरःकपालमध्यमभिनत् विदा-
रितवान् इन्द्रेणाता इन्द्रेण निर्मिता सैषेष्ठीका भूमावुपलभ्यते

एवं तस्मिन् रक्षसि हते स एव स्याणुः पाप्मा वाव स पापरूप
एव भूत्वा तं विश्वमनसमगृह्णात् तं पाप्मानं वैश्वमनसेन साम्ना-
पाहत व्यनाशयन् अतो अद्यतनोऽपि वैश्वमनसेन स्तुतवान्
यजमानः पाप्मानमपहते ॥ २० ॥

अथान्यस्मिंस्तृचे सामान्तरं विधाय तत् स्तावकं ब्राह्मण-
ञ्चातिदिशति ।

गौरीवितं भवति यदेव गौरीवितस्य ब्राह्मणं ॥२१॥

परित्यं हर्यंतं हरिमिति तृचे गौरीवितं साम गातव्यं तस्य
च गौरीवितिर्वा एतच्छाक्त्य इत्यादिकं यद्ब्राह्मणमाग्नातं
तदत्राप्यनुसन्धेयं ॥ २१ ॥

अथास्मिन्नेव तृचेऽन्यत् साम विधत्ते ।

निह्वो भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ २२ ॥

वसिष्ठनिहवाख्यं साम परित्यमिति पूर्वोक्त एव तृचे गेयं
तच्चान्नाद्यस्यावरोधनाय भवति ॥ २२ ॥

कुत एतदित्यत आह ।

होति वा अन्नं प्रदीयत ईत्यग्निरन्नमत्ति ॥ २३ ॥

अस्मिन् साम्नि ओ ही ही३ ओ ही एहि या औ २३४
वा हा ही इति स्तोभो दृश्यते स्तोभिके च हिन्देनाम्नं प्रदीयते

वालानामन्नस्य निवारणार्थं भोजयित्वाभिर्हीशब्दस्य प्रयोगात्
तदेवैतानुब्रूहीति हिशब्दसुञ्चार्यं ततो देवेभ्यो हविर्लक्षणमन्नं
दीयते तथा ई इति एवं रूपं शब्दं कुर्वन्नग्निरन्नं स्वात्मनि
ऊतं हविरत्ति दहति अतो ईहीत्यन्नप्रदानसम्बद्धयोः शब्दयोः
प्रयोगादस्य साम्नोऽन्नहेतुत्वं ॥ २३ ॥

अथैतत्साम प्रकारान्तरेण स्तोत्रमाख्यायिकामाह ।

ऋषयो वा इन्द्रं प्रत्यक्षन्नापश्यन् स वसिष्ठोऽकाम-
यत कथमिन्द्रं प्रत्यक्षं पश्येयमिति स एतन्निहव-
मपश्यत्ततो वै स इन्द्रं प्रत्यक्षमपश्यत् स एनम-
ब्रवीद् ब्राह्मणान्ते वक्ष्यामि यथात्वत्पुरोहिता भरताः
प्रजनिष्यन्तेऽथ मान्येभ्य ऋषिभ्यो मा प्रवाच इति
तस्मा एतान् स्तोमभागानब्रवीत्ततो वै वसिष्ठपुरो-
हिता भरताः प्राजायन्त सेन्द्रं वा एतत्साम यदेत-
त्साम भवति सेन्द्रत्वाय ॥ २४ ॥

वसिष्ठाद्या ऋषयः पुरा इन्द्रं प्रत्यक्षन्नापश्यन् अपरोक्षेण
नाजानन् तेषः श्रुतीणाम्मध्ये स प्रसिद्धो वसिष्ठ ऋषिरकामयत
कथं केन प्रकारेणोपायेन इन्द्रं प्रत्यक्षं पश्येयं साक्षात्कार्यमिति
एवं कामयमानः सः निहवाख्यमेतत्सामापश्यत्तस्मादेतस्य
वसिष्ठस्य निहव इति संज्ञा ततोऽनन्तरमेव स ऋषिरिन्द्रं प्रत्य-

अमपभ्यत्साक्षात्कृतवान् स इन्द्र एवमपिमब्रवीत् हे वसिष्ठ ते
 तुभ्यं ब्राह्मणं ब्रूयामि अनुष्ठेयार्थप्रतिपादकं वेदभागमुपदे-
 क्ष्यामि यथा येन प्रकारेण त्वत्पुरोहिताः त्वं पुरोहितो येषां
 तथाविधा भरता एतत्संज्ञाः राजानः यद्वा भरता इति मनुष्य-
 नाम सर्वे मनुष्याः प्रजनिष्यन्ते उत्पत्यन्ते अथ मदुपदेशान-
 न्तरं मामिन्द्र अन्येभ्यस्तद्वातिरिक्तेभ्य ऋषिभ्यो मा प्रवोचः न
 ब्रूयाः इत्येवमुक्त्वा तस्मै वसिष्ठाय एतान् पूर्वोक्तान् स्तोमभागान्
 रश्मिरसीत्याद्यान् स्तोमानुमन्त्रणान् मन्त्रान् अब्रवीत् उक्तवान्
 ततो वै तत एव कारणात् सर्वे भरता वसिष्ठपुरोहिताः प्राजा-
 यन्त वसिष्ठः पुरोहितो येषां ते तद्योक्ताः एवमिन्द्रप्रत्यक्षीकरणं
 वसिष्ठेन दृष्टत्वात् एतन्निहवाख्यं साम सेन्द्रं वै इन्द्रसहितं खलु
 स्पष्टमन्यत् ॥ २४ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

यद्वाहिष्ठीयं भवति ॥ २५ ॥

योनौ यद्वाहिष्ठाशब्दान्वयाद्यद्वाहिष्ठीयं एतत्संज्ञं सामाधि
 परित्यमित्यस्मिन्नेव तच्चे गेयं ॥ २५ ॥

अथैतत् स्तौति ।

ब्रह्मयज्ञसं वा एतानि सामान्यृचा श्रोत्रियाणि
 ब्रह्मयज्ञसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन तुष्टुवानः ॥ २६ ॥

एतानि यद्वाहिष्ठीयप्रभृतीनि सामानि ऋचा योनिभूता

ऋचोऽवयवेन पदेन श्रोत्रीयाणि श्रोतव्यानि ब्रह्मयज्ञसं वै ब्राह्म-
णजातेः सम्बन्धि यशोरूपाणि अतो अनेन यद्वाहिष्ठीयेन तुष्टु-
वानः स्तुतवान् यजमानो ब्रह्मयज्ञसी भवति ॥ २६ ॥

अथ सामान्तरं विधाय तत्स्वावकं ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

आसितं भवति यदेवासितस्य ब्राह्मणं ॥ २७ ॥

असितेन ऋषिणा दृष्टं सामासितं तदपि परित्यं हर्ष्यत-
मित्यस्मिन्नेव त्वचे गातव्यं तस्य चासितस्यासिवा एतेन दैवल
इत्यादिकं यद्ब्राह्मणं पूर्वमान्नातं तदस्याप्यसितस्य स्वावकं
ब्राह्मणं ॥ २७ ॥

अथैतस्मिंस्तृचेऽन्यत्साम विधत्ते ।

साधं भवति सिद्धौ ॥ २८ ॥

राधसाध संसिद्धाविति धातोः इक् प्रत्यये साध्रशब्दनिष्प-
त्तिः तथा च साध्रशब्दाभिधेयं साम परित्यं हर्ष्यतं हरिमिति
त्वचे गीयमानं यजमानाभिमतफलस्य सिद्धौ प्राणै सम्पद्यते ॥ २८ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

आकूपारं भवति ॥ २९ ॥

एतदपि परित्यमिति पूर्वोक्त एव त्वचे गेयं ॥ २९ ॥

अथेतत् स्तौति ।

अकूपारो वा एतेन कश्यपो जेमानम्महिमान-
मगच्छज्जेमानम्महिमानं गच्छत्याकूपारेण तुष्टु-
वानः ॥ ३० ॥

अकूपाराख्यः कश्यपगोत्रऋषिः जेमानं जेतृत्वं महिमानं
महत्त्वञ्च एतेन सान्ना प्राप्तोत् स्पष्टमन्यत् ॥ ३० ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

विधर्म्यं भवति धर्म्यस्य विधृत्यै ॥ ३१ ॥

पवस्व सोममहेदचायेत्यस्मिन्नचरपङ्क्तिच्छन्दस्काटचे विध-
र्माख्यं साम गेयं एतद्विधर्मैत्यस्य सान्नेवावसाने दर्शनाद्विध-
र्मसंज्ञा यस्मादेतत्साम विधर्मं विधृत्य कारणं तस्माद्धर्मस्यानुष्ठे-
यस्य यागस्य विधृत्यै विधारणाय भवति ॥ ३१ ॥

अथैतेषु छन्दोमाख्येष्वहःसु ब्रह्मव दिभिः कृतं कश्चित् प्रश्न-
मुपन्यस्यास्य सान्न आधारभूतत्वेच्छन्दसा परिहरति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यत् षडहे स्तोमाश्छन्दाः-
स्याप्यन्ते किं छन्दसश्छन्दोमा इति पुरुषः छन्दस
इतिब्रूयात् पुरुषो वै पाङ्क्तः पुरुषोद्विपदाच्छन्दो-
मानामयातयामतायै ॥ ३२ ॥

ब्रह्मवादिनो वेदार्थचित्तकाश्छन्दोमेषु चोदयन्ति किमिति

पृष्ठपडहे समाप्ते त्रिवृदादयः स्तोमाः गायत्र्यादीनि छन्दांसि
 च क्रमेण षट्स्वहःसु विनियुक्तत्वाद्यस्मात्समाप्यन्ते तस्मात् छन्दो-
 माः किं छन्दः केन छन्दसा निष्पन्नाः यदि वेति च्युक्तानां गाय-
 त्वादीनामन्यतममेतर्हि गतसारता स्यात् अस्योत्तरं पुरुषः
 छन्दसः छन्दोमा इति ब्रूयात् ननु पुरुषो नाम गायव्यादिछन्दो-
 जनन्तरं न प्रसिद्ध इत्यत आह पुरुषो वै पाङ्गः इति अयमर्थः
 पङ्क्तिस्तावत् पञ्चपदत्वात् पञ्चसंख्यावती पुरुषश्च त्वङ्गांसस्तावा-
 स्थिमज्जेति पञ्चधातुभिः पञ्चज्ञानेन्द्रियैः पञ्चकर्मेन्द्रियैश्चोत्प-
 त्तिमत्त्वेन पञ्चसंख्याद्वारा पङ्क्तिः द्विपदाश्च पदद्वयसाम्यात् पुरुष-
 स्थानीयाः ताश्च पवस्व सोममहेदचायेत्यादि तिस्रोऽक्षरपङ्क्तिः
 न्दस्ताः द्विपदाः अतएव छन्दोद्वयं पूर्वमविनियुक्तत्वात् छन्दो-
 मानामयातयामतायै अगतसारतायै भवति ॥ ३२ ॥

अथान्यत्साम विधत्त ।

श्रुद्धं भवति ॥ ३३ ॥

उपोषु जातमित्यस्मिंस्तृचे तत् श्रुद्धाख्यं साम गेयं ॥ ३३ ॥

अथैतत्पशुसाधनत्वेन स्तौति ।

पशवो वै श्रुद्धं पशूनामवरुध्यै ॥ ३४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ३४ ॥

एतदेव व्याचष्टे ।

प्रजापतिः पशूनसृजत तेऽस्मात् सृष्टा अपाक्रामन्
स्तानेतेन साम्ना अश्रुधिया एहियेत्यन्वह्वयत् एन-
मुपावर्त्तन्त यदेतत् साम भवति पशूनामुपावृत्त्यै ॥ ३५ ॥

पुरा प्रजापतिः पशूनसृजत सृष्टवान् ते च सृष्टा अस्मात्
प्रजापतेः सकाशादपाक्रामन् अपलायन्त तानपाक्रान्तान् पशूने-
तेन अश्रुधियेन साम्ना अश्रुधिया एहियेति सामावयवेन स्तोभेनान्न-
ह्वयत् अनुक्रमेणाह्वयवान् स्तोभस्यायमर्थः हे पशुसङ्घं त्वं मद्बचनं
अश्रुधियेन एहि आगच्छेति एवमाह्वयतास्ते पशव एनं प्रजापति-
मुपावर्त्तन्तोपागताः तस्मादेतत्साम पशूनामुपावृत्त्या उपावर्त्त-
नाय भवति ॥ ३५ ॥

अथैतद्देदनफलमाह ।

उपैतं पशव आवर्त्तन्ते य एवं वेद ॥ ३६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ३६ ॥

अथास्य साम्न आधारभूतानामृषां छन्दोद्वारेण स्तुतिं
कुर्वन् एतत्पवमानस्तोत्रमुपसंहरति ।

गायत्रीषु स्तुवन्ति प्रतिष्ठायै ब्रह्मवर्चसाय येनैव
प्राणोऽनं प्रयन्ति तमभ्युद्यन्तोऽन्ताः पवमाना भवन्ति
पशवो वा इडा पशवश्छन्दोमाः पशुष्वेव तत्पशुन्द-
धाति स्तोमः ॥ ३७ ॥

उपोषु जातमसुरमित्याद्यासु गायत्रीषु श्रुद्धेयं साम्ना
 सुवन्द्युद्गातारः अस्य चावसाने इड शब्दः श्रूयते तस्मादस्य
 पवमानस्तोत्रस्येडान्तत्वं सिद्धमन्यत् एवं गायत्र्यादिश्रुद्धान्तेषु
 षोडशसु सामसु प्रत्येकं तृचे गीयमानेषु अष्टाचत्वारिंशत्
 स्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते तत्सङ्घातात्मकोऽष्टाचत्वारिंशस्तोम एवास्य
 स्तोत्रस्य कार्यः ॥ ३७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथोक्थेषु प्रथमस्य स्तोत्रीयं तृचं विधित्सुराह ।

आग्नेयीषु पूर्वेषामहामुक्थानि प्रणयन्त्यथै-
 तस्याह आग्नेयैन्द्रां प्रणयन्त्युभयोरैव रूपयोः
 प्रतितिष्ठति ॥ १ ॥

अथाग्नेयीषु अग्निदेव्यासु ऋक्षु एक्षुषु ब्रवाणित इत्याद्यासु
 पूर्वेषां गतानामह्नां उक्थानि तृतीयसवन उक्थस्तोत्राणि
 प्रणयन्ति कुर्वन्ति अथशब्दस्तुशब्दार्थे एतस्य नवमस्याहस्तु
 आग्नेयैन्द्रां अग्निरिन्द्रश्चोभे देवते यस्यास्तस्यामृचि प्रणयन्ति

तथा चोभयोरेव रूपयोः अग्नाविन्द्रे च यजमानः प्रतिष्ठितो
भवति ॥ १ ॥

अथ प्रथमोक्थसोत्रनिर्वर्त्तकं साम दर्शयति ।

ऐधमवाहं भवति ॥ २ ॥

ऐधमवाहाख्यं साम अग्नेय्यैन्द्राङ्गातव्यमित्यर्थः ॥ २ ॥

एतदेवानूद्य सौति ।

आग्नेय्यैन्द्रीषु स्तुवन्ति ब्रह्म चैव तत् क्षत्रञ्च
सयुजी करोति ब्रह्मैव क्षत्रस्य पुरस्तान्निदधाति
ब्रह्मणे क्षत्रञ्च विश्वञ्चानुगे करोति ॥ ३ ॥

आग्नेय्यैन्द्रीषु अग्नीन्द्रौ देवते यासां तासु आद्या ये अग्नि-
मिन्धत इत्याद्यासु ऐधमवाहेन स्तुवन्ति ब्रह्म ब्राह्मणजातिं क्षत्रं
क्षत्रियजातिश्चैव सयुजी समानयुञ्जाने संयुक्ते करोति अग्नेः
ब्राह्मणजात्या सह प्रजापतिमुखादुत्पन्नस्य इन्द्रस्य क्षत्रिय-
जात्या सह प्रजापतेरुरसो वाङ्मयाश्चोत्पन्नस्य च उभयोरेक-
स्यार्वाच संयोजनात् तत्राप्यग्निशब्दः प्रथमः श्रुतः पश्चादिन्द्रस्य
क्षत्रियजातेः पुरस्ताद्ब्रह्मैव ब्राह्मणजातिमेव निदधाति तथा
ब्रह्मणे ब्राह्मणजातये क्षत्रं क्षत्रियजातिं च विश्वं वैश्वजाति-
ञ्चानुगे अनुगन्त्यौ करोति ॥ ३ ॥

अथ द्वितीयोक्थसोत्रनिर्वर्त्तकं साम दर्शयति ।

त्रैककुभं भवति ॥ ४ ॥

य एक इद्विदयत इत्यादिके तृचे एतन्नैककुभाख्यं साम
गीयमानं ब्रह्मण उक्थस्तोत्रं भवति ॥ ४ ॥

अथैतत् स्तौति ।

ओजस्येव तद्वीर्यं प्रतितिष्ठत्योजोवोय्यन्त्रैक-
कुभं ॥ ५ ॥

तत्तेन त्रैककुभेन ओजरूप एव वीर्यं प्रतितिष्ठति अस्य
साम्नो वीर्यं त्रैककुभमिति स्त्रिककुभं विनिधाय चरदित्यारभ्य
त्रिवीर्यं वा एतत्सामेत्यादिना पूर्वमेव प्रतिपादितं ॥ ५ ॥

अथ तृतीयस्योक्थस्य निर्वर्त्तकं साम दर्शयन् तद्ब्राह्मणं
वादिशति ।

उद्दंशीयं भवति यदेवोद्दंशीयस्य ब्राह्मणं
॥ ६ ॥

गायन्ति त्वा गायत्रिण इत्यस्मिंस्तृचे गीयमानमुद्दंशीयम-
हावाकस्योक्थस्तोत्रं भवति तस्य चोद्दंशीयस्य पृष्ठानि वा अह-
व्यन्त तेषां यत्तेजोरसोत्यरिच्यतेत्यादिकं यत् स्तावकं ब्राह्मण-
मान्नातं तदत्रापि स्तुत्यर्थमनुसन्धेयं ॥ ६ ॥

अथैतेषु स्तोत्रेषु पूर्ववत् स्तोत्रीयं विधाय स्तौति ।

अष्टाचत्वारिंश एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै
प्रजात्यै ॥ ७ ॥

अस्य स्तोमस्य संख्याद्वारा जयतीसम्बन्धात्तस्याश्च पञ्चात्म-
कत्वात्पशूनाञ्च प्रतिपादनहेतुत्वञ्च स्पष्टमित्येवं संख्याद्वारा
अष्टाचत्वारिंश स्तोमस्योभयहेतुत्वमधिगन्तव्यं ॥ ७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

इत्थं दाशरात्रिकाणान्नवानामह्नां स्तोमकृप्तिरुक्ता, अथ
दशमस्याह्नः स्तोमकृप्तिरध्यायशेषेण विधीयते, प्रथमं तावत्त-
स्मिन्नहनि अनुष्टुभां प्रथमोपायनं निषेद्धुकामः तत्रानुष्टुभस्य
छन्दसः प्रसक्तिमाह ।

गायत्रं वै सप्तममहस्त्रैष्टुभमष्टमञ्जागतं नवम-
मथैतदानुष्टुभमहर्ष्यहृशमं ॥ १ ॥

गायत्र्यादीनां छन्दसां पृथ्यषडहे क्रमेण विनियुक्तत्वेन समा-
प्तत्वात् पुनरपि सप्तमाष्टमादिष्वहःसु तान्येव गायत्र्यादीनि
छन्दांसि क्रमेण प्रयोज्यानि तस्माद्गायत्रं गायत्रीछन्दस्कं सप्तम-

महस्विष्टुप्कन्दस्वामष्टमं जगतीकन्दस्वाम्नवमं यद्दशममहः एतदानुष्टुभं अनुष्टुप्कन्दस्कं तस्मादनुष्टुभोऽस्मिन् दशमेऽहनि प्रयोज्या इत्यर्थः ॥ १ ॥

इत्थं प्रयोज्यानामनुष्टुभां प्रत्यक्षापायने दोषं दर्शयन् सम्प्रत्या तासां सङ्गावमाह ।

तदाङ्गुर्यदनुष्टुभं स्तोम्यां प्रत्यक्षमुपेयः पराम्परावतं यजमानो गच्छेन्न प्रतितिष्ठेदिति या वै चतुर्विंशतिर्गायत्रस्ता अष्टादशानुष्टुभोऽनुष्टुभमेव तत् स्तोम्यां परोक्षमुपयन्ति प्रतिष्ठायै प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

तत्तत्र दशमेऽहनि विषये ब्रह्मवादिनः आङ्गः स्तोम्यां स्तोमार्हां स्तोत्रीयामनुष्टुभमृचं यद्यपि प्रत्यक्षस्वरूपेणोपेयुरूपगच्छेयुः कुर्युरित्यर्थः तदा परां परावतं अतिशयेन दूरं यजमानो गच्छेत् तथा न प्रतितिष्ठेत् प्रतिष्ठितञ्च न भवेदिति तस्मादनुष्टुप् तत्प्रत्यक्षमुपेयात् कथं तर्ह्यस्याह्नु आनुष्टुभत्वं प्रतिज्ञातमिति तदुच्यते चतुर्विंशस्तोमो ह्यस्मिन्नहनि विधास्यते तत्र वहिष्प्रवमाने विधास्यमाना याः चतुर्विंशतिः गायत्र्यस्ता अष्टादशानुष्टुभो भवन्ति अष्टादशसु गायत्रीषु अवशिष्टा गायत्रीषट्कसम्बन्धिनां पादानामष्टादशानां एकैकस्य प्रक्षेपणेन द्वात्रिंशदक्षरसम्पत्तेः तत्तस्मात् स्तोम्यां स्तोत्रीयामनुष्टुभमेव परोक्षं उक्तसम्पत्तिद्वारा

परोक्षेणोपयन्त्युपगच्छन्ति प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठार्थं अनुष्टुभो हि
चतुष्पादत्वात् प्रतिष्ठाहेतवः ॥ २ ॥

अथास्मिन्नहनि प्रमादाद्विस्मृतस्यानुष्ठेयस्य प्रतिबोधनं
पार्श्वस्थैर्न कार्यमिति दर्शयति ।

प्रजापतिं वा एतेनाह्वा परिवेविषति तन्न व्यववद्यं
यद्वै श्रेष्ठे परिविष्यमाणोऽवदत्यन्नाद्यस्य सोवग्रहस्त-
स्मान्न व्यववद्यमन्नाद्यस्यानवग्राहाय ॥ ३ ॥

प्रजापतिं सर्वकारणभूतं स्रष्टारं खलु एतेन दशमेनाङ्गा
परिवेविषति भोजयति तर्पयति तत्तस्मान्न व्यववद्यं ऋत्विग्भिर्वि-
स्मृतं अनुष्ठेयं न विवाच्यं एतदेव सदृष्टान्तमुपपाद्यते यद्वा इत्या-
दिना श्रेष्ठे प्रशस्यतमे विद्यातपःप्रभृतिभिरधिके अतिशयोक्ते
परिविष्यमाणो भोज्यमानो यत् खलु तत्रत्यं वैकल्यं वदति सो-
ऽन्नाद्यस्य भोजनस्यावग्रहः प्रतिबन्धकः तस्मात्कारणान्न व्यववद्यं
विवादो न कार्यः किमर्थमन्नाद्यस्य भोजनस्यानवग्राहाय अप्र-
तिबन्धाय एवमत्रापि प्रजापतेर्भोजनाविच्छेदाय विस्मृतमनुष्ठे-
यजातं न केनचिदप्यभिज्ञेनाविष्करणीयमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ पक्षान्तरमाह ।

तदु व्यववद्यं यथा श्रेष्ठाय बलिद्विष्यमाणं
पन्थानं पर्यवनुदति गत्यै तथा तत् ॥ ४ ॥

उशब्दोऽवधारणे तत्तत्र दशमेऽहनि व्यवद्यं निश्चितमनु-
ष्ठेयं कर्म व्यवद्यं विविच्य कथनीयमेव यथा खलु श्रेष्ठाय प्रशस्य-
तमायातिथये अपथेन ह्यियमाणं नीयमानं बलिमुपहारं मार्गा-
भिन्नः पथानं पर्यवबुद्धति प्रपयति गत्यै गमनार्थं तथैव तत्
यद्दशमेऽहन्यनुष्ठेयस्य विस्मृतस्य प्रकरणमिति ॥ ४ ॥

अस्मिन् पक्षे कश्चिद्धर्मं विधत्ते ।

यावत्यनुष्टुप्तावतीं वाचं सम्पाद्य विब्रूयस्तद्वनति-
रिक्तं स्वस्योचैव यज्ञस्यारिष्ट्यै ॥ ५ ॥

यावती यत् परिमाणाक्षरानुष्टुप् तावतीं तावत्परिमाणां
वाचं सम्पाद्य उच्चार्य विब्रूयुः विस्मृतं स्मारयेयुः विस्मरणं हि
मन्त्रविषयमर्थविषयं चेति द्वेषा सम्पद्यते तत्रानुष्टुभोऽधिके छन्द-
सि विस्मरणे द्वात्रिंशदक्षरपर्यन्तं मन्त्रमुच्चार्य ततो विवेचनं
कार्यं न्यूनं छन्दसि गायत्र्यादौ यावत् द्वात्रिंशदक्षरसम्पत्ति-
स्तावदभ्यस्य विविच्य अथ विस्मृतौ तु समर्थमनुष्टुप्श्लोकेन
स्मारयेयुः तद्यथा षष्ठहोमस्त्वया कार्यस्तदनन्तरमृगजपः ततश्च
सोमयोगः स्यात्ततः स्तोत्रं ततो जप इति एतत्सर्वं सूत्रकृतोक्तं
अप्रतिभामे तस्मिन्नहन्यनुष्टुप्तावां कृत्वाचक्षीरन् ज्यायसि छ-
न्दसि लुम्पेशुरक्षराणि कनीयस्यभ्यस्येयुरिति वाचैव ब्रूयुरिति
धानञ्जप्योवागनुष्टुविति हि ब्राह्मणं भवतीत्यादिना एवमनुष्टुभं
सम्पाद्य च द्विवचनं तत् उन्नततिरिक्तं अतिरिक्तमधिकत्र भवति

स्वस्याह्न आनुष्टुभत्वात् एवं विवेचनं यज्ञस्यारिष्ट्यै अहिंसायै सम्पूर्णतायै भवति ॥ ५ ॥

एवं कर्त्वाहःसम्बन्धिधर्मविशेषमुक्त्वा वहिष्मवमानस्य स्तो-
त्रीयां विधित्पुराह ।

अभि वा एते देवानारोहन्तीत्याहुय्यं दशभि-
रहभिः स्तुवत इति पञ्चानामह्नामनुरूपैः प्रत्यव-
यन्ति यथाभ्यारुह्य प्रत्यवरोहेत्तथा तन्नवर्चो भवति
या एवामूः प्रयञ्छम्या अवदधाति ता एता उद-
स्यति ॥ ६ ॥

ये यजमाना अतीतैः प्रायणीयातिरात्रसहितैर्दशभिः स्तुवते
एते देवानारोहन्ति क्रमेण तैरहोभिः देवान् प्राप्तुमेतदारो-
हन्ति तथा चेह लोके स्थितिर्न स्यात्तदर्थं पञ्चानामह्नामनुरूपैः
प्रत्यवयन्ति अवरोहन्ति एतत् सूत्रकृताविस्पष्टं व्याख्यातं दश-
मस्य वहिष्मवमानं द्वितीयप्रभृतीनां पञ्चानामह्नामनुरूपाः
प्रथमाञ्च वहिष्मवमानं तन्नवर्चमिति तस्यायमर्थः पृथ्यषडहस्य
द्वितीय प्रभृतीनामह्नां वहिष्मवमानेषु येऽनुरूपास्तृचाः पवस्वेन्दो
वृषासुत एते असृग्रमिन्दवः पवमानैरजीजनत् पवमानस्य
विखवित् असृक्षत प्रवाजिन इत्यादिकाः तानत्वाहरेत् प्रथ-
माञ्चाह्नः कर्त्तुं वहिष्मवमानं अस्य प्रश्नामनुद्युतमित्यादिक-
माहरेदिति यथा खलु वृक्षमारुह्य प्रत्यवरोहेत् तथा तदनुरूपैः

प्रत्यवरोहणं एवमनुरूपतृचपञ्चकानन्तरं तन्त्रवर्चो भवति प्रथ-
मस्याह्नो वहिष्पवमानस्य अस्य प्रत्नामनुद्युतमित्यादिकं तन्त्र-
वर्चं प्रयोक्तव्यमित्यर्थः तत्र च प्रत्यवरोहणे सूत्रकारेण वहवः
पक्षाः दर्शिताः अनुरूपेषु तृचाः प्रतिलोमा ऋचो नवर्च इति
गौतमः इत्येकः पक्षः, अनुरूपेषु असृजत प्रवाजिन इति
षष्ठस्याह्नोऽनुरूपतृचं प्रथममाहृत्य पञ्चमचतुर्थाद्यनुरूपं तद-
वरोहेणाहरेत् तदस्य प्रत्नामनुद्युतमिति तन्त्रवर्चेषूपाम्ने
गायतानर इत्युपक्रम्य अस्य प्रत्नामनुद्युतमित्यन्तं ऋचएव
प्रतिलोमाः स्युरिति गौतमपक्षस्यार्थः, अथ तथैव सूत्रज्ञता पुन-
स्त्रिपक्षाः प्रतिपादिताः सर्वत्र तृचा इति धानञ्जयो यथा-
धीतन्त्रवर्चमिति शाण्डिल्यायनः सर्वत्रर्चः प्रतिलोमा इति
शाण्डिल्य इति यथानुरूपेषु तृचानां प्रातिलोम्यं नवर्चं तथा
नवर्चं नास्त्येव प्रातिलोम्यं यथाधीतमेव प्रयोक्तव्यमिति शा-
ण्डिल्यायनमतं अनुरूपेषु नवर्चं च ऋचएव प्रतिलोमाः स्युर्न
पुनस्तृचा इति शाण्डिल्यमतं, प्रकृतमनुसरामः अथ दशरात्रं
प्रारभमाणः प्रथमेऽहनि या एवाम्ः अस्य प्रत्नामनुद्युत-
मित्याद्या नवर्चः शम्याः नवरात्रस्य शम्यास्थानीयाः अवद-
धाति योजनाय प्रक्षिपति ता एताः शम्या इदानीमुदस्यति
अङ्गां विमोचनार्थमुत्क्षिपति ॥ ६ ॥

अथ तस्मिन्नवर्चे द्वयोर्ऋचोर्लिङ्गमनूद्य स्तौति ।

वारुण्येका भवति यद्वै यज्ञस्य दुरिष्टन्तद्वरणो

गृह्णाति तदेव तदवयजत्यादित्यैका भवतीयं वा
अदितिरस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

एष प्रत्नेन मन्मना देवो देवेभ्य इत्यस्यामृचि कविर्विप्रेण वा-
रुध इति कविशब्दश्रवणात् एषा वारुणी कवी नो मित्वावरुणे-
त्यादौ कविशब्दस्य मित्वावरुणयोर्वाचकत्वात् इत्यं वारुणी वरु-
णसम्बन्धिनी एकाक्षरवती यत् खलु यन्नसम्बन्धि दुरिष्टं दुर्यजनं
तद्वरुणो गृह्णात्यादत्ते तत्र या वारुण्या तदेव दुरिष्टं तदवयजति
निरस्यति तथा आदित्या अदितिसम्बन्धिनी एका भवति दुहा-
नः प्रत्नमित्ययमित्यस्यामृचि क्रन्दं देवां अजीजन इति देव-
जनयितृत्वं प्रतिपाद्यते तच्चादितेरेवेति लिङ्गात् एषा आदित्या
इयं पुरोवर्त्तिनी भूमिरेवादितिः अदितिशब्दाभिधेया तथा
आदित्यया ऋचा अस्यां पृथिव्यामेव यजमानः प्रतितिष्ठतीति ॥७

अथैतस्मिन् बहिष्पवमाने स्तोमं विधाय स्तौति ।

चतुर्विंश एव स्तोमो भवति तेजसे ब्रह्मवर्च्च-
साय ॥ ८ ॥

पञ्चस्वनुरूपटचेषु तन्नवर्च्चं च क्रियमाणे चतुर्विंशस्तोत्रीयाः
सम्पद्यन्ते तत्सङ्घातात्मकचतुर्विंशस्तोम एवास्य बहिष्पवमानस्य
भवति स च चतुर्विंशतिसंख्याद्वारा गायत्रसम्बन्धात् गायत्रस्य
वा हृन्दसः प्रजापतिमुखादग्निना सहोत्पत्तेस्तोजोरूपत्वाद्

ब्रह्मवर्चसस्य च तेजोऽवान्तरजातित्वात् तेजोब्रह्मवर्चसयोर्हेतु-
र्भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथाग्निं दशमेऽहनि प्रथममाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

सुषमिद्धो न आवहेत्याप्रिय आज्यानि भवन्ति ॥१॥

आप्रिय इति प्रयाजानुयाजानां संज्ञा सुषमिद्धो न आवहे-
त्याद्या एकादशर्चा दशतय्यामान्नाताश्वलायनेन सूत्रज्ञता
समिद्धो अद्येति सर्वेषां यद्यर्षिचेति प्रयाजयाज्यात्वेन विहिताः
तस्मादेता आप्रीसंज्ञाः सुषमिद्धो न आवहेत्याद्यास्तिस्त्रऋषः
आग्नेयं प्रथममाज्यस्तोत्रं भवति आज्यानि भवन्तीति बल्लव-
चनं आप्रिय इति बल्लवापेक्षया ॥ १ ॥

अथैतत्सामाग्रीसंज्ञां निर्बुवन् स्तौति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत सदुग्धो रिरिचानो
ऽमन्यत स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत्तैरात्मान-
माग्रीणात् दुग्धद्व वा एष रिरिचानो यो दशभि-

रहर्भिसुष्टुवानो यदेतान्याप्रिय आज्यानि भवन्त्या-
त्मानमेवैतैराप्रीणाति ॥ २ ॥

पुरा प्रजापतिः एतान्याप्रिय आज्यानि आप्रीभिर्निष्पाद्य-
मिह आज्यस्तोत्रमपश्यत् तैराज्यैरात्मानमाप्रीणात् अतपत्
आप्रीणसाधनत्वात् एतासां आप्री इति संज्ञा तच्छब्दः केवलो
ऽप्युत्पूर्वतिष्ठतेरथे वर्त्तते इत्यर्थः ॥ २ ॥

यदद्य सूरउदित इति सूरवन्मैवावरुणमन्तो वै
सूरोऽन्त एतद्दशममह्लामन्त एव तदन्तेन स्तुवते
प्रतिष्ठाया उवा मन्दन्तु सोमा इत्युद्द्वैन्द्रमुत्यानस्य
रूपं • ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

इन्द्राग्नी आगतं सुतमिति येनैव रूपेण प्रयन्ति
तदभ्युद्यन्ति स्तोमः ॥ ४ ॥

इन्द्राग्नी आगतं सुतमिति तच्चः इन्द्राग्निदेवताकं चतुर्थ-
माज्यस्तोत्रं दशरात्रस्य प्रथमेऽहन्यपि एतदेव चातुर्थमाज्यस्तोत्रं
पूर्वं विहितं तथाच येनैव रूपेण एतत्तृचलक्षणं प्रयन्ति दशरात्रं
प्रारभन्ते तदेवाभिलक्ष्योद्यन्ति दशरात्रं परिसमापयन्ति एतेषु

* अस्य ब्राह्मणस्याभासस्तथा भाष्यञ्च पतितमनुमीयते ।

चतुर्वाज्यस्तोत्रेषु पूर्वोक्तश्चतुर्विंशएव स्तोमः कार्यः इत्यं प्रातः-
सवनिकानां स्तोत्राणां स्तोत्रीया ऋचो विहिताः साम एतासु
प्राकृतमेवेत्यधिगन्तव्यं ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चदश्याध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथास्मिन् दशमेऽहनि माध्यन्दिनपवमानस्य स्तोत्रीयं त्वचं
दर्शयति ।

उच्चाते जातमन्वस इत्युदत्यो गायत्र्यो भवन्तु-
त्यानस्य रूपं ॥ १ ॥

उच्चाते जातमन्वस इत्याद्यास्त्रिस्तो ऋचः साधनत्वात् ता-
सामाग्रीसंज्ञा एवञ्च यो दशभिरहर्भिस्सुष्टुवानः सुतवान् यज-
मानः एषदुग्धोरिरिचानो रिक्तो भवति यत् यान्येतान्याप्रिय
आज्यानि भवन्ति आत्मानमेव एतैराज्यैराग्रीणाति तर्पयति* ॥१

अथान्यं स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

पुनानः सोमधारयेति पन्थानमेव तत् पर्यव-
यन्ति ॥ २ ॥

* एवञ्चेत्यादि तर्पयति इति पर्यन्तं भाष्यं अष्टमखण्डीयद्वितीयब्राह्मणस्य
भाष्यमित्यनुमीयते ।

पुनानः सोमधारयेति वार्हतस्तृचो भवति तत्तेन पय्यान्मेव पर्यवयान्ति परिप्राप्नुवन्ति सर्व्वप्रकृतिभूतेऽग्निष्टोमे उच्चाते जातमन्वस इत्यनन्तरं पुनानः सोमेति तृचो विहितः स च तत्र क्लृप्तत्वात् पय्या इत्युच्यते ॥ २ ॥

अथान्यं तृचं विधत्ते ।

आजागृविर्व्विप्रकृतम्यतीनामिति यदाप्ते प्रवतोः कुर्युरतिपद्ये रन्यदावत्यो भवन्त्यनतिपादाय ॥ ३ ॥

आजागृविरिति आद्यास्त्रिस्रः स्तोत्रीयाः कार्य्याः यद्यदि आप्ते समाप्यमाने दशरात्रे प्रवतीः प्रतुद्रवेत्याद्याः प्रशब्दयुक्ताः कुर्युः यदाप्ते अतिपद्येरन् अतिदूरं गता भवेयुः प्रशब्देन प्रकर्षगमनस्य सूचनात् तस्मादावत्यः आ इत्यनेनोपसर्गेण युक्ताः स्तोत्रीयाः भवन्ति पशुवद्यजमानानामनतिपादाय अतिदूरगमनाभावाय भवति ॥ ३ ॥

अथ प्रथमे तृचे पूर्व्ववद्गायत्रं साम विधाय तद्ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ४ ॥

उच्चा ते जातमन्वस इति तृचे गायत्रं साम गातव्यं तस्य चेमे वै लोका गायत्रमित्यादिकं यद्ब्राह्मणमाग्नातम् तदत्राप्यनुसन्धेयं ॥ ४ ॥

अथास्मिन्नेव तृचेऽन्यत्साम विधाय स्तौति ।

आमहीयवं भवति क्लृप्तिश्चान्नाद्यञ्च क्लृप्तिञ्चै-
वैतेनान्नाद्यञ्चाभ्युत्तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

आमहीयवाख्यमपि साम उच्चाते जातमन्वस इत्यस्मिन्नेव
तृचे आवृत्ते गेयं तच्च साम क्लृप्तिः कल्पकं सामर्थ्यप्रदं अन्नाद्यं
अदनीयानुरूपञ्च तथाच क्लृप्तिश्चैवान्नाद्यञ्चाभिलक्ष्य एतेनाम-
हीयवेन साम्बोत्तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

आजिगं भवत्याजिजित्यायै ॥ ६ ॥

आजिगाख्यमपि साम पूर्वोक्त एव तृचे गेयं आजिं गच्छ-
तीत्याजिगमिति अन्वर्थसंज्ञकत्वात् तत्साम आजिजित्यायै
आजिगन्तव्यभूमेर्मध्यपर्यन्तं तच्च जयाय भवति ॥ ६ ॥

एतदेव व्याचष्टे ।

आजिर्वा एष प्रततो यतद्वाद्दाहस्तस्यैतदु-
ज्जित्यै ॥ ७ ॥

यत् योऽयं द्वादशाहष्टः प्रततो विस्तृत आजिः वै यथा धाव-
तां पुरुषाणामतिशीघ्रपरीक्षार्थं आजिः कल्पते एवमनुष्ठातृणां

सामर्थ्यपरीक्षणाय आजिवत्कल्पित इत्यर्थः तस्य द्वादशाहस्य
लक्षणस्याजेः उज्जित्यै उज्जयाय एतत्साम भवति ॥ ७ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

आभीकं भवत्यभिक्रान्त्यै ॥ ८ ॥

आभीकाख्यमपि साम उच्चाते जातमन्वस इत्यस्मिन्नेव त्वष्ट
आवृत्ते गेयं तच्चाभिक्रान्त्यै स्वर्गस्याभिक्रमणाय भवति ॥ ८ ॥

अथेतत् शोकापशमनहेतुरिति आख्यायिकाप्रदर्शनेन
स्तीति ।

अङ्गिरसस्तपस्तेपानाः शुचमशोचंस्त एतत्सामा-
पश्यंस्तानभीकेऽभ्यवर्षत्तेन शुचमशमयन्त यदभी-
केऽभ्यवर्षत्तस्मादाभीकं यामेव पूर्वैरर्हभिः शुचं
शोचन्ति तामेतेनात्र शमयित्वोत्तिष्ठन्ति ॥ ९ ॥

अङ्गिरसस्तपस्तेपानाः तप्तवन्तः शुचमशोचन् शोकं प्राप्नु-
वन् ततः शोकस्य निष्कृतिं कामयमानाः एतत्सामापश्यन् तच्च
साम तावृषीन् अभीके समीपेऽभ्यवर्षदभिप्राप्नोत् तेन समीपं
गतेन साम्ना तेऽङ्गिरसः शुचमशमयन्त अपाप्नन् यस्मादेतत्
सामाभीकेऽभ्यवर्षत् तस्मादाभीकसम्बन्धादस्य साम्नः आभीक-
मिति नाम सम्पन्नं यस्मादेवं तस्मात् यामेव शुचं शोकं पूर्वै-
रर्हभिः प्रायणीयाद्यैरनुष्ठितैः शोचन्ति शोकं प्राप्नुवन्ति तां

शुचं शोकं एतेनाभीकेन साम्ना अत्रास्त्रिन् काले शमयित्वा
अपहत्योत्तिष्ठन्ति यागादुत्थानं कुर्वन्ति यागं समापयन्तीति
यावत् ॥ ९ ॥

अथ त्वचान्तरेऽन्यत्साम विधत्ते ।

उत्सेधो भवति ॥ १० ॥

उत्सेधाख्यं साम पुनानः सोमधारयेत्यस्त्रिंस्तृचे गेयं ॥ १० ॥
अथैतत् सौति ।

उत्सेधेन वै देवाः पशूनुदशोधन्निषेधेन पर्य्य-
गृह्णन् ॥ ११ ॥

उत्सेधाख्येन साम्ना पर्य्यगृह्णन् पर्य्यवेष्टयन् एतेन निषेधा-
ख्यमपि सामास्त्रिन्नेव त्वचे गेयमिति विहितं भवति ॥ ११ ॥
अथैतयोः साम्नोर्मध्ये सामान्तरस्य गानं विधत्ते ।

अन्तरोत्सेधनिषेधौ यज्ञायज्ञीयं ॥ १२ ॥

उत्सेधनिषेधावन्तरावत्सेधनिषेधयोः साम्नोर्मध्ये यज्ञाय-
ज्ञीयं साम पुनानः सोमेति त्वचे गेयं प्रथममुत्सेधं गीत्वा ततो
यज्ञायज्ञीयं ततो निषेधं गायेदित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथैतस्य यज्ञायज्ञीयस्य उत्सेधनिषेधयोरन्तराले करणं
सौति ।

पशवोऽन्नाद्यं यज्ञायज्ञीयं पशूनेव तदन्नाद्यमुत्सेध-
निषेधाभ्यां परिगृह्णाति ॥ १३ ॥

यदेतद्यज्ञायज्ञीयं साम एतत्पशवः पखात्मकं अन्नाद्यरूपञ्च
तत्तस्मात्पशून्चैवान्नाद्यञ्च उत्सेधनिषेधाभ्यामुभयतो वर्त्तमाना-
भ्यामिति परितोवध्नाति ॥ १३ ॥

अथैतद्यज्ञायज्ञीयस्य माध्यन्दिनपवमाने गानं स्वर्गसाधन-
मिति स्तौति ।

माध्यन्दिने वै पवमाने देवा यज्ञायज्ञीयेन यज्ञं
संस्थाप्य स्वर्गं लोकमारोहन्स्तद्य एवं वेद माध्य-
न्दिन एवैतत्पवमाने यज्ञायज्ञीयेन यज्ञं संस्थाप्य
स्वर्गं लोकमारोहति ॥ १४ ॥

पुरा देवाः माध्यन्दिनपवमान एव यज्ञायज्ञीयेन साम्ना
स्तुत्वा यज्ञं संस्थाप्य परिसमाप्य स्वर्गं लोकमारोहन् यज्ञायज्ञी-
येन हि साम्ना प्रकृतिभूतस्याग्निष्टोमस्य समापनात् यत्र कुत्वापि
क्रियमाणमेतत्साम समाप्तिहेतुर्भवति तत्तथाच यो यजमानः
एवमुक्तं ब्राह्मणार्थं वेद जानाति एतत् एष वेदिता माध्यन्दिने
पवमान एव यज्ञायज्ञीयेन साम्ना यज्ञं समाप्य स्वर्गं लोका-
रोहति ॥ १४ ॥

यदुक्तं अस्मिन् दशमेऽहनि अनुष्टुप् परोक्षमुपेतोद्यन्ति
तदप्यनेन साम्ना सिध्यतीत्याह ।

अथो परोक्षमनुष्टुभं सम्पद्यते हरेषा वै प्रत्यक्ष-
मनुष्टुव्यद्यज्ञायज्ञीयं तद्यत्तृतीयसवने कुर्युः प्रत्यक्ष-
मनुष्टुभमृच्छेयुस्तस्मान्माध्यन्दिने कुर्वन्ति तेन परो-
क्षमनुष्टुभमुपयन्ति ॥ १५ ॥

अथोऽपि च एतद्दशममहः परोक्षं परोक्षेण वर्त्तमानमनुष्टुभं
सम्पद्यते सम्प्राप्नोति कथमिति तदुच्यते एषा वै प्रत्यक्षं प्रत्य-
क्षेण वर्त्तमानानुष्टुप् यद्यज्ञायज्ञीयाख्यं साम वाङ्निधनत्वात्
वागनुष्टुबिति हि ब्राह्मणं तस्मान्मनुष्टुप्संस्तुतं यज्ञायज्ञीयं
यद्यदि तृतीयसवने कुर्युः प्रयुञ्जीरन् प्रत्यक्षमनुष्टुभं अस्मिन् दश-
मेऽहनि ऋच्छेयुः प्राप्नुयुः तच्च न कार्यमित्युक्तं तस्मान्माध्यन्दिने
पवमाने यज्ञायज्ञीयं कुर्युः तथाच स्तोत्रमध्ये सामान्तरैर्निगूढ-
त्वात् परोक्षं परोक्षेणैव वर्त्तमानमनुष्टुभमुपयन्तुप्रपगच्छन्ति ॥१५

अथान्तिमे त्वचे गेयं साम दर्शयति ।

गौरीवितं भवति ॥ १६ ॥

आजागटविर्विप्रकृतम्नतीनामिति त्वचे गौरीवितं साम
गेयं ॥ १६ ॥

अथैतस्य माध्यन्दिने करणं स्तौति ।

एतद्वै यज्ञस्य श्वस्तनं यद्गौरीवितमेतदायतनो

यजमानो यन्मध्यन्दिनो यद्गौरीवितन्मध्यन्दिने भवति
श्वस्तनमेव तद्यजमान आत्मन्वत्ते स्तोमः ॥ १७ ॥

श्वस्तनमेव तद्यजमान आत्मन् आत्मनि यस्मिन् घत्ते धार-
यति एवं गायत्र्यादि गौरीवितान्तेष्वष्टसु सामसु प्रत्येकं त्वचे
गीयमानेषु चतुर्विंशतिस्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते तथाच तत्सङ्घातात्म-
कचतुर्विंशएव स्तोमस्य पवमानस्य स्तोत्रमस्य भवति ॥ १७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ प्रथमस्य षष्ठस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

कथानञ्चित् आभुवदिति कवत्यस्तेन प्राजापत्याः
को हि प्रजापतिः प्रजापतेराप्तैः ॥ १ ॥

कथानञ्चित् इत्याद्यास्तिस्रः स्तोत्रीयाः प्रथमस्य षष्ठस्तो-
त्रस्य सम्भवति तासु कवत्यः कशब्दोपेताः तेनैव कारणेन प्रजा-
पतिदेवताकाः हि यस्मात्प्रजापतिः कः कशब्दाभिधेयः एव
स्यैताः स्तोत्रीयाः प्रजापतेराप्त्यै प्राप्त्यै सम्पद्यन्ते ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्य षष्ठस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

माचिदन्यद्विशंसतेत्युत्थानमेतदाशिषो ह्येतर्हि ॥२

माचिदन्यद्विशंसतेति त्वचः मैत्रावरुणवृष्टस्तोत्रीयाः अन्य-
न्माचिद्विशंसन्तः सुतशस्त्रान्तरमाब्रूतेति शंसनादुपरमस्य प्रति-
पाद्यमानत्वात् एतदुत्थानस्य योगान्निर्गमनस्य रूपं एतर्हि एत-
स्मिन् दशमस्याङ्गोऽनुष्ठानकाले एतदाशिषो हि एतदुत्थान-
माशीः आशीष्यं फलं येषां तथाविधाः खलु यजमानाः भवन्ति
तस्मादेतस्मिन्नहन्ययं त्वचः सङ्गत इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीयस्य वृष्टस्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

उदुत्ये मधुमत्तमा इत्युदुत्य उदयनीयेऽहन्येतदा-
शिषो ह्येतर्हि ॥ ३ ॥

उदुत्ये मधुमत्तमा इत्याद्यास्त्रिस्रःचो ब्रह्मसान्नः स्तोत्रीया
भवन्ति ताश्चोदुत्य उच्छब्दयुक्ता उदयनीये दशरात्रस्य समा-
पके दशमेऽहनि सम्बन्धयोग्या गतमन्यत् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थस्य वृष्टस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

तरोभिर्वी विद्वसुमिति स्तोमो वै तरो यज्ञो
विद्वसुः स्तोमेन वै यज्ञो युज्यते यत्तरोभिर्वी विद्व-
सुमित्याह यज्ञमेव तद्वनक्ति ॥ ४ ॥

तरोभिर्वी विद्वसुमिति त्वचोऽक्षावाकवृष्टसान्नः स्तोत्रीय-

सृचः सोमो वै देवेषु तरौ नामासीदित्यादिना पूर्वप्रतिषादि-
तत्वात् सोमो वै तरः तरशब्देन सोम एवोच्यते विदद्वसुशब्देन
च यज्ञः सोमेन खलु विददादिना यज्ञो युज्यते संयुक्तो भवति
एवञ्च तरौभिर्विदद्वसुमिति यदाह तत्तेन यज्ञमेव सोमेन
युनक्ति योजयति ॥ ४ ॥

अथ प्रथमपृष्ठ स्तोत्रनिवर्त्तकं साम विधत्ते ।

वामदेव्यस्यर्क्षं रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै
रथन्तरस्य योनिः स्वायामेव तद्योनौ रथन्तरं प्रति-
ष्ठापयति ॥ ५ ॥

वामदेव्यस्य साम्नो योनिभूतास्सृचु कयानश्चित् इत्याद्यासु
पूर्वं विहितासु रथन्तरं साम पृष्ठस्तोत्रं भवति अथैतासु कया-
नश्चित् इत्याद्यासु गायत्रीषु रथन्तरस्य करणं युक्तमित्याह
गायत्री खलु रथन्तरस्य योनिः उत्पत्तिकारणं प्रजापतिर्वा
एतां गायत्रीं योनिमपश्यत्स आदीधीतेत्यादिना तथैव पूर्वं
प्रतिषादितत्वात् तत्तथा स्वायां स्वकीयायां रथन्तरं जननहे-
तावेव योनौ कयानश्चित् इत्यस्यामृचि तत् साम प्रतिष्ठाप-
यति ॥ ५ ॥

अथ ऋक्सामस्तोमानां समुदायमत्रत्यं प्रशंसति ।

तेजो वै गायत्री कृन्दसां तेजो रथन्तरं साम्नां

तेजश्चतुर्विंशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्ध्यात्य-
पिह पुत्रस्य पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ ६ ॥

तेज एव खलु गायत्री छन्दसाम्मध्ये तथा साम्नामध्ये रथ-
न्तरं तेजः उभयोरग्निना सह प्रजापतिमुखादुत्पत्तेस्तेजस्वं
स्तोमानां मध्ये चतुर्विंशाख्यस्तोमस्तेजः चतुर्विंशतिसंख्यायो-
गेन तस्य गायत्रीसम्बन्धात्तस्याश्च तेजस्वमुक्तं तथाच गाय-
त्र्यादीन्येतानि त्रीणि संयोजयन् तेज एव सम्यक् समीचीनं
सन्ध्याति संयोजयति एवं प्रयोक्तुर्यजमानस्य यः पुत्रः तस्य
पुत्रोऽपि तेजस्वी भवति ॥ ६ ॥

अथैतस्य रथन्तरस्य प्रथमस्तोत्रीयाणां पूर्वं विहितं
प्रस्तावभागपरिमाणमभित्वा शूरेत्यस्यामेव कयानश्चित् इत्य-
स्यामपि तथैव भवितव्यमनूद्य स्तौति ।

अष्टाक्षरेण प्रथमाया ऋचः प्रस्तौत्यष्टाशफा-
स्तत्पशूनवरुन्धे ॥ ७ ॥

अष्टाक्षरेण कयानश्चित् आभुवदित्यनेन पादेन प्रथमायां
स्तोत्रीयायामृचं प्रस्तौति क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यमिति कर्मणः
संप्रदानसंज्ञा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी यस्मादेवमष्टाक्षरेण प्रथमायाः
प्रस्तावस्तस्मात् अष्टाशफान् अष्टौ शफाः खुरा येषां तथाविधान्
प्रशूनवरुन्धे यजमानो लभते ॥ ७ ॥

अथ द्वितीयतृतीययोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावभागं पूर्ववदनूद्य
स्तौति ।

द्यक्षरेणोत्तरयोर्ऋचोः प्रस्तौति द्विपाद्यजमानो
यजमानमेव यज्ञे पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

उत्तरयोः कस्त्वास्त्यो मदानामित्यादिकयो ऋचोरादितो
द्यक्षरेण प्रस्तावः कार्यः स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

अथैतद्रथन्तरं ऋद्विसाधनत्वेन स्तौति ।

गायत्रं वै रथन्तरं गायत्रछन्दो यज्ञायत्रीषु रथ-
न्तरं भवति तेन स्वायाञ्जनतायाः ऋधोतोमे वै लोका-
गायत्री यज्ञायत्रीषु रथन्तरं भवतोमानेव तल्लोकान्
समाप्योत्तिष्ठन्ति ॥ ९ ॥

रथन्तरं साम गायत्रं वै गायत्र्याः सम्बन्धि प्रजापतेर्वा एत-
ज्ञायत्रीमित्यादिना रथन्तरस्य गायत्रीसकाशात् सृष्टेः प्रतिपा-
दितत्वात् तथाच रथन्तरं गायत्रीछन्दस्कं छन्दसाम्मध्ये गाय-
त्र्याख्यं छन्दो यस्य सम्बन्धि तत्तथोक्तं दाशरातिके प्रथमे गाय-
त्रेऽहनि रथन्तरवृष्टस्तोत्रतया सम्बन्धात् गायत्रछन्दस्कं एवञ्च
यज्ञायत्रीषु कयानश्चित इत्याद्यासु रथन्तरं साम भवति तेन
कारणेन स्वीयां स्वकीयायामेव जनतायां जनसमूहे यजमानः
ऋधोति अभिवृद्धो भवति अपिच इमे वै षड्विध्याद्यस्त्रयोलोका

गायत्री शिष्टं सिद्धप्रायं, समाप्य सम्यक् प्राप्य उत्थानं कुर्वन्ती-
त्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ मैत्रावरुणपृष्ठनिवर्त्तकं साम विधत्ते ।

मैधातिथं भवति ॥ १० ॥

मैधातिथिना दृष्टं साम मैधातिथं तन्माषिदन्यद्विसंसतेत्य-
स्त्रिंशत्चे गेयं ॥ १० ॥

अथैतद्विसम्बन्धप्रदर्शनेन पशुप्राप्तिसाधनमित्याह ।

एतेन वै मैधातिथिः का खोविभिन्दुकाद्युभी-
र्गा उदसृजत पशूनामवरुध्यै मैधातिथं क्रियते ॥११॥

काखः कखगोत्रो मैधातिथिर्नाम ऋषिः एतेन साम्ना
साधनेन विभिन्दुकात् विभेदनशीलादेतत्संज्ञकादसुरात् व्युभीः
विवृद्धोधस्का गा उदसृजत उदगमयत् तस्मादेतन्मैधातिथं पशु-
प्राप्त्यर्थमेवेदानीं क्रियते ॥ ११ ॥

अथ तृतीयस्य पृष्ठस्य निवर्त्तकं साम दर्शयति ।

अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम भवत्येकाक्षरणिधनः प्रति-
ष्ठायै ॥ ११ ॥

अभीवर्त्ताख्यं साम उदुत्से मधुमत्तमा इत्यस्त्रिंशत्चे ब्रह्म-

साम ब्रह्मणः पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकं साम कार्यं सचाभीवर्त्तः एका-
क्षरणिधनः वा २ ३ ४ ५ इति ऋचस्यान्त्यमक्षरनिधनं यस्य स
तथोक्तः सोऽयं प्रतिष्ठायै यजमानस्य प्रतिष्ठानाय भवति ॥ १२ ॥

कथं प्रतिष्ठाहेतुतेत्यत आह ।

एकाक्षरा वै वाग्वाच्येव प्रतिष्ठायोत्तिष्ठन्ति ॥१३॥

वागित्येकेनाक्षरेणाभिधेया हि वाक् तस्याश्च प्रतिष्ठाहेतुत्वं
राजसु हृष्टं तथाच वाच्येव प्रतिष्ठाया ऋच उत्तिष्ठन्ति ॥ १३ ॥

अथ चतुर्थं पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकं साम दर्शति ।

कालेयमच्छावाकसाम भवति ॥ १४ ॥

कालेयाख्यं साम तरोभिर्वी विद्वसुमित्यस्त्रिंसृचे गीय-
मानमच्छावाकस्य पृष्ठसाम भवति ॥ १४ ॥

अथास्मिन्नहनि रथन्तरकालेययोः प्रयोगं संहृत्य स्तौति ।

समानलोके वै कालेयञ्च रथन्तरञ्चैयं वै रथन्तरं
पशुवः कालेयमस्याञ्चैव पशुषु च प्रतिष्ठायोत्तिष्ठन्ति
स्तोमः ॥ १५ ॥

कालेयञ्च रथन्तरञ्चैते सामनी समानलोके वै समानस्थाने
खलु यस्मिन्नहनि रथन्तरं साम पृष्ठं तत्र कालेयमप्यच्छावाक-
सामत्वेन प्रयुक्तं यथा रथन्तरपृष्ठे प्रकृतौ ज्योतिष्टोमे दाशरा-

त्रिके प्रथमेऽहनि च अतोऽस्य दशमस्याहो रथन्तरष्टत्वात्
 कालेयमपि प्रयोज्यं इयं वै सर्वैरनुभूयमाना पृथिव्यैव रथन्तरं
 पशव इव कालेयं तत्साधनत्वात् तथाच अस्याश्चैव पृथिव्यां
 पशुषु च प्रतिष्ठाय प्रतिष्ठिताभूता उत्तिष्ठन्ति सत्त्वादुत्थानं कुर्वन्ति
 एतेषु पृष्ठस्तोत्रेषु पूर्वोक्तः चतुर्विंश एव स्तोमः कार्यः ॥ १५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथास्मिन् दशमेऽहन्यार्भवपवमानस्य स्तोत्रीयं प्रथमं त्वं
 दर्शयति ।

स्वादिष्ठया मदिष्ठयेति गायत्री भवति मद्द्वै
 रसवत्तृतीयसवनम्पदमेव तद्रसं दधाति ॥ १ ॥

स्वादिष्ठयेति आर्भवस्य स्तोत्रीया शिष्टं सिद्धं ॥ १ ॥

अथास्मिन्स्तृचे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय तद् ब्राह्मणमप्यति-
 दिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ २ ॥

सिद्धमेतत् ॥ २ ॥

अथास्मिन्नेव ढचेऽन्यत्साम विधत्ते ।

संहितं भवति द्व्यक्षरणिधनं प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठा-
यैवोत्तिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

संहिताख्यं साम स्वादिष्ठयेत्यस्मिंस्तृचे गेयं तच्च द्व्यक्षरणिधनं
द्वे अक्षरे निधनं यस्य तत्तथोक्तं तच्च षाद्वयसाम्यात् प्रतिष्ठायै
भवति तथाच प्रतिष्ठायैवोत्तिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

सफं भवति ॥ ४ ॥

पवस्व मधुमत्तम इत्यस्मिंस्तृचे सफाख्यं साम गेयं ॥ ४ ॥

अथैतस्य सफसंज्ञान्निर्बुवन् लोकत्रयप्राप्तिहेतुतामाह ।

सफेन वै देवा इमान् लोकान् समाम्नुवन्त्यत्सामा-
म्नुवन्स्तत्सफस्य सफत्वमिमानेवैतेन लोकान् समा-
प्योत्तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

सफाख्येन खलु साम्ना पुरा देवा इमान् लोकान् समाम्नुवन्
संप्राप्ताः यद्यस्मात् अनेन साम्नाम्नुवन् तत्तस्मात् सफाख्यस्य
साम्नः सफत्वं सफमिति नाम जातं संपूर्वादाप्नोतेर्वर्णव्याख्या
सफशब्दनिष्पत्तिरित्यर्थः ततश्चेदानीन्तना अपि यजमानाः एतेन
सफेनेमानेव लोकान् समाप्य सम्यक्प्राप्य यज्ञादुत्तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

अथान्यस्मिन् सामान्तरं विधाय तत् स्तावकं ब्राह्मणमति-
दिशति ।

रोहितकूलीयं भवति यदेव रोहितकूलीयस्य
ब्राह्मणं ॥ ६ ॥

रोहितकूलीयाख्यं साम इन्द्रमच्छेत्यस्मिंस्तृचे गेयं तस्य च
रोहितकूलीयस्य एतेन वै रोहिताभ्यां रोहितकूल आजिमज-
यदित्यादिकं यद्ब्राह्मणं पूर्वमान्नातं तदस्यापि रोहितकूली-
यस्य ब्राह्मणं ॥ ६ ॥

अथ सामद्वयं विधत्ते ।

श्यावाश्वान्धीगवे भवतः समीची विराजौ दधा-
त्यन्नाद्याय ॥ ७ ॥

श्यावाश्वान्धीगवे सामनी भवतः ते च प्रकृतौ पुरोजिती वो
अन्वस इत्यास्मिंस्तृचे गीयेते तत्र च पद्यावा अन्या विराडक्षय्या-
न्येति विराट् द्वयं पूर्वमुक्तं एवञ्चैते सामनी प्रयुञ्जानः समीची
सङ्गते ते एवं विराजौ दधाति किमर्थमन्नाद्यर्थं ॥ ७ ॥

अथैतयोराधारभूताः तृचो विधत्ते ।

पिपीलिकमथासु स्तुवन्ति ॥ ८ ॥

पर्येषु प्रधन्व वाजसातय इत्याद्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः पिपीलिक-

मध्यास्त्रिपदाः प्रथमतृतीयौ पादौ द्वादशाक्षरौ मध्यमोऽष्टाक्षर इति पिपीलिकमध्या मध्यं यथा अल्पीयो भवति एवं न्यूनाक्षरत्वेन मध्यमपादस्याल्पीयस्वात् पिपीलिकमध्या तासु श्यावाश्वान्धीगवाभ्यां स्तुवन्ति ॥ ८ ॥

अथैतासु गानं स्तौति ।

इन्द्रो वृत्रं हत्वा नास्तृषीति मन्यमानः परां परावतमगच्छत्स एतामनुष्टुभं व्यौहत्तान्मध्ये व्यासर्पदिन्द्रगृहे वा ऐषोभये यजतेऽभय उत्तिष्ठति य एवं विद्वानेतासु स्तुते ॥ ९ ॥

इन्द्रो वृत्रमसुरं हत्वा नास्तृषि नाहिंसिषं वृत्रमिति मन्यमानः मन्त्रानः तस्माद्गीतः सन् परां परावतं पलायमानोऽत्यन्तं दूरं प्राप्नोत् गत्वा च स इन्द्रः एतां पिपीलिकमध्यामनुष्टुभं व्यौहत् विशेषेणाहृतवान् ततस्तस्यान्मध्ये व्यासर्पत् अभयार्थं प्राविशत् अतो यो यजमानः एवं ब्राह्मणार्थं विद्वान्ज्ञानन् एतासु पिपीलिकमध्यानुष्टुप्सु एताभ्यां सामभ्यां स्तुते ऐषोभये भयरहिते इन्द्रगृहे यजते तथा अभय एव स्थान उत्तिष्ठति ॥ ९ ॥

अथ सामान्तरं विधत्ते ।

यज्ञायज्ञीयनिधनं सौहविषं भवति यज्ञायज्ञीयादेव तत्तृतीयसवने न यन्ति ॥ १० ॥

यज्ञायज्ञीयस्य वागिति निधनं तदेव निधनं यस्य तथा-
विधं सौहृद्विधं साम परिप्रधन्नेत्यस्मिंस्तृचे गेयं तथाच तृतीय-
सवने यज्ञायज्ञीयादेव साम्नो न यति नापगच्छन्ति तृतीय-
सवनं हि यज्ञायज्ञीयस्य स्थानं तच्चैतस्मिन्नहनि माध्यन्दिन
एव पवमाने प्रयुक्तं तृतीयसवनेऽपि तदेकदेशस्य निधनस्य प्रयो-
गात् यज्ञायज्ञीयमेव तृतीयसवने कृतं भवति ॥ १० ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

वाजजिह्ववति ॥ ११ ॥

वाजजिदाख्यं साम सूर्यस्यैव रश्मय इत्यस्मिंस्तृचे गेयं ॥११॥

वाजोऽन्नं जनयेत्यनेनेति निर्वचनमभिप्रेत्य स्तौति ।

सर्वस्याप्तैः सव्यस्य जित्यै सर्वं वा एते वाजं जय-
न्ति ये दशममहरागच्छन्त्यन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्याव-
रुध्यै ॥ १२ ॥

एतदिन्द्रायेन्द्रो मरुत्वत इति मरुत्वत्यो गायत्यो भवन्ती-
त्यस्मिन् खण्डे व्याख्यातं ॥ १२ ॥

अथास्य साम्नो निधनपरिमाणं विधाय स्तौति ।

दशाक्षरन्निधनमुपयन्ति दशरात्रस्य धृत्यै दशा-
क्षरा विराड्बैराजमन्नमन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ १३ ॥

दशाक्षराणि निधनानि यस्य तत्तद्योक्तं तच्च दशाक्षरन्नि-
धनं अक्षरयो दशरत्नस्य दशानामह्नां धारणाय भवति शिष्टं
शिष्टं ॥ १३ ॥

अथैतस्याधारभूतौ विधाय स्तौति ।

सूर्य्येवतीषु स्तुवन्त्यतो वै सूर्योऽन्त एतद्दशमम-
हामन्तएवं तदन्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ १४ ॥

सूर्य्यस्यैव रश्मय इत्याद्यासु सूर्य्यशब्दयुक्तासु तिसृषु चक्षु
स्तुवन्ति शिष्टं सुषमिद्धो न आवहेत्याप्रिय आज्यानीत्यत्र व्या-
ख्यातं ॥ १४ ॥

तथैवास्यैव लिङ्गद्वयमनूद्य स्तौति ।

उपवत्यो भवन्ति प्रतिष्ठायै परिवत्यो भवन्ति स-
र्वस्य पर्य्याप्तैः ॥ १५ ॥

उपोमतिः पृच्छते सिच्यतेममित्युपशब्दयोगादेता उपवत्यो
भवन्ति उपशब्दश्चोपगमनद्योतक इति ता यजमानस्य प्रति-
ष्ठायै भवन्तीति तथा मधुमां द्रुशः परिवारमर्षतीति परिशब्द-
वत्यः परिवत्यो भवन्ति तथाच सर्वस्य फलस्य पर्य्याप्तैः संपूर्ण-
तायै ॥ १५ ॥

एवं गायत्रादि वाजजिदन्तेष्वष्टसु सामसु प्रत्येकं तृचे

गीयमानेषु यः स्तोमः तम्पद्यते स एवास्य पवमानस्य स्तोत्रस्य
स्तोम इत्याह ।

चतुर्विंश एव स्तोमो भवति तेजसे ब्रह्मवर्च-
साय ॥ १६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथास्मिन्नहन्यन्तिमं स्तोत्रीयं दर्शयति ।

विराट्सु वामदेव्यमग्निष्टोमसाम भवति शान्त्यै
क्लृप्तैः ॥ १ ॥

अग्निन्नरोदीधितिभिररख्योरित्याद्यासु विराट्सु वामदेव्यं
गीयमानं अग्निष्टोमसाम भवति तच्च शान्त्यै परितापशमनाय
क्लृप्तैः कल्पनाय सामर्थ्याय च भवति ॥ १ ॥

तथैतस्मिन् स्तोत्रे सद्वत्सामस्तोमान् संहृत्य स्तौति ।

सद्वै वामदेव्यं सान्नां सद्विराट् छन्दसां सत्त्र-
यस्त्रिंशः स्तोमानां सतामन्तान् सन्वायोत्तिष्ठन्त्य-
पिह पुत्रस्य पुत्रः सत्त्वमश्नुते ॥ २ ॥

सान्नाम्ये वामदेव्यं साम सत् उत्कृष्टं तथा विराट् छन्द-
सां मध्ये सोमानाम्ये त्रयस्त्रिंश एवञ्चैतान् सह प्रयुञ्जानः
सतामुत्कृष्टानामन्तान् पर्यन्तान् सन्धाय संहृत्य एकीकृत्य सत्वा-
दुत्तिष्ठन्ति अपि वास्य यः पुत्रः तस्य पुत्रोऽपि सत्त्वं सद्भावम-
श्रुते प्राप्नोति ॥ २ ॥

यथास्य दशरात्रस्य समापने ब्रह्मवादिभिः कृतञ्चोद्यमु-
द्भाव्य परिहरति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यतः सत्त्वादुदस्थाता ३ स्थिता
इदिति यद्यत इति ब्रूयुरप्रतिष्ठाना अप्रजसो भवि-
ष्यन्तीत्येनान् ब्रूयाद्यत् स्थितादिति ब्रूयुः स्यायुकैषां
श्रीर्भविष्यति न वसीयांसो भविष्यन्तीत्येनान् ब्रूयात्
पूर्णादेव पूर्णमभ्युदस्थामेति ब्रूयुः ॥ ३ ॥

ब्रह्मवादिनो वेदार्थचिन्तकाश्चोदयन्ति किमेते यजमानाः
यतो गच्छतः सत्त्वादुदस्थाता उत्तिष्ठन्ति उत स्थितात्
सत्त्वादिति यद्यपि यतो गच्छतः सत्त्वादुदस्थाता इति ब्रूयुः तथा
च गमनशीलाद्यन्नादुत्थितत्वात् यजमाना अप्रतिष्ठानाः प्रति-
ष्ठानरहिताः गन्तुकामाः अप्रजसः प्रजारहिताश्च भविष्यन्ती-
त्येनान् यजमानानभिज्ञः प्रतिब्रूयात् यद्यदि स्थितान्निश्चलात्
सत्त्वादुदस्थातेति ब्रूयुस्तर्ह्येषां श्रीः स्यायुका स्यान्शीला भवि-
ष्यति नोत्तरोत्तरं वर्द्धते अत एतेन वसीयांसो वसुमत्तरास्ते

भविष्यन्तीत्येनान् यजमानान् प्रतिब्रूयात् एवं पञ्चद्वयेऽपि दोष-
दर्शनात् पूर्णादेव पूर्णमभ्युदस्यामेति ब्रूयुः ॥ ३ ॥

एतद्वाचष्टे ।

एते वै पूर्णान् पूर्णमभ्युत्तिष्ठन्ति ये वामदेव्येन
स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

एते खलु पूर्णात् अधिकात् पूर्णमधिकमभिलक्ष्य सत्त्वाद्भुत्ति-
ष्ठन्ति ये वामदेव्येन सान्ना स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

वामदेव्यस्य च पूर्णत्वमुपपादयति ।

अन्तरिक्षं वै वामदेव्यमन्तरिक्षेणोद् सर्वं पूर्णं ॥५॥

अन्तरिक्षेण च इदं सर्वं जगत् पूर्णं सर्वं यापकान्तरिक्षात्म-
कत्वात् वामदेव्यस्य पूर्णत्वमित्यर्थः ॥ ५ ॥

एवं सान्नः समृद्धिहेतुमुक्त्वा स्तोमस्यर्चां समृद्धिहेतुतामाह ।

एष वै समृद्धः स्तोमेयत् त्रयस्त्रिंशस्त्रयस्त्रिं-
शदक्षरासु समृद्धावेव प्रतितिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

यत्त्रयस्त्रिंशः स्तोमः एष वै खलु समृद्धः पूर्णः स्तोमः त्रिद-
हादिभ्यः पञ्चभ्यः स्तोमेभ्योऽधिकत्वात् स च त्रयस्त्रिंशः स्तोमः
त्रयस्त्रिंशदक्षरास्वग्निन्नर इत्याद्यासु विराट्सु निष्पद्यते तथाच
समृद्धावेव यजमानाः प्रतितिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

अथैता ऋषः सर्व्वछन्दोरूपेण स्तौति ।

सर्व्वेषां वा एताश्छन्दसां रूपं यत्त्रिपदास्तेन गायत्रो यदेकादशाक्षराणि पदानि तेन त्रिष्टुभो यद्द्वादशाक्षरं पदं तेन जगत्यो यत् त्रयस्त्रिंशदक्षरास्तेन विराजस्तेनो अनष्टुभो न ह्येकस्मादक्षराद्विराधयन्ति ॥ ७ ॥

एता अग्निन्नरोदीधितिभिरित्याद्याः सर्व्वेषां गायत्र्यादीनां छन्दसां रूपं यद्यस्मादेतास्त्रिपदास्तेन गायत्र्यो भवन्ति यद्यस्मादासां एकादशाक्षराणि पदानि एकादशाक्षराः पादाः तेनैतास्त्रिष्टुभः यद्यस्मात् द्वादशाक्षरं पदं अक्षरव्यूहेन प्रथमः पादो द्वादशाक्षरो भवति तेनैता जगत्यः यद्यस्मादेतास्त्रयस्त्रिंशदक्षराः तेनैताविराजः तेनैव चानुष्टुभः तत्रानुष्टुप् द्वात्रिंशदक्षराणामनुष्टुप्त्वमिति न ह्येकस्मादिति न खल्वेकस्मादक्षरादधिकात् न्यूनाद्वा छन्दांसि विराधयन्ति विभिद्यन्ते अतो अधिकमप्येकमक्षरमासामनुष्टुप्त्वं न चान्तर इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथैतस्य स्तोत्रस्य विधित्स्मितं पूर्वं स्तुतं स्तोमं विधाय स्तौति ।

त्रयस्त्रिंशदक्षरा एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै देवतासु वा एष प्रतिष्ठितः ॥ ८ ॥

अस्याग्निष्टोमसान्नः त्रयस्त्रिंशएव स्तोमः कार्यो न प्रकृत-
 श्वतुर्विंशः त्रयस्त्रिंशत्सङ्ख्याकासु देवतासु खलु एष त्रयस्त्रिंशः
 प्रतिष्ठितः तस्मात् त्रयस्त्रिंशएवान्ततः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ८ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
 बुद्धभूपालसाम्नाज्यधुरन्वरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये
 सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशाध्यायस्य द्वादशः
 खण्डः ।

पञ्चदशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

षोडशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा ये वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

एवं द्वादशाहस्य व्यूढस्य दशरात्रस्य स्तोमकृत्पिरुक्ता समूढस्य तु कल्पकारेण कृत्तावगन्तव्या स च व्यूढो दशरात्रो हीनात्मकः सत्त्वात्मकश्च उभयलिङ्गसद्भावात् एकोदीजेतैकस्यैव दीक्षाविधानं द्वादशाहेन यजत इति यजतिचोदना अतिरिक्तं वा एतदतिरिक्तेन स्तुवन्ति यद्गौरीवितेनाहीनानिति अहीनत्वस्य सिद्धवदनुवादः यजमानं वा अनुप्रतितिष्ठन्तमुद्गाता प्रतितिष्ठतीति ऋत्विग्यजमानयोर्भेददर्शनं यजमानमेवैतया वर्द्धयन्तीति एकस्यैव यजमानस्य वर्द्धनं ध्वस्त्रे वै पुरुषन्तीतरन्तपुरुमीढाभ्यां वैददस्त्रिभ्यां सहस्राण्यदित्स्मतामिति दक्षिणाप्रवाद इत्यादीनि वद्धयहीनलिङ्गानि स्तोमो युज्यते सत्रिभ्योऽहर्भ्यः यतः सत्त्वादुदस्याता ३ स्थिता ३ दिति सत्रसंशब्दनं सर्वं वा एतेवाजञ्जयन्ति ये दशममहरागच्छन्तीति येनैव रूपेण प्रयन्ति तमभ्युद्यन्तीत्यादीनि बद्धकर्तृकत्वप्रतिपादनानि बद्धशः सत्रलिङ्गानि यान्युपलभ्यन्ते तस्मादेवमुभयलिङ्गसद्भावात् सत्त्वा-

हीनात्मको दशरात्रः सोऽयं प्रायणीयोदयनीयावतिरात्राभ्यां संयुक्तो द्वादशाहाख्यः क्रतुर्भवति स च द्वादशाहो विधास्यमानानां द्विरात्रप्रभृतीनां अहीनानामेकादशरात्रादीनां सत्वाणाञ्च प्रकृतिरिति सर्वप्रकृतेरग्निष्टोमस्य विधानानन्तरं गतैरध्यायैर्विहितः एवं प्रकृतिभूतावग्निष्टोमद्वादशाहो येनैव क्रमेण विहितौ तेनैव क्रमेणातः परं तद्विकृतयो विधास्यन्ते तत्र प्रथममग्निष्टोमविकृतिभूतानेतान् विधित्सुस्त्रिकद्रुकाख्याणां त्रयाणामेकाहानां प्रथमस्य ज्योतिरिति संज्ञां निर्वक्ति ।

प्रजापतिर्वा इदमेक आसीन्नाहोरासीन्न रात्रिरासोत्सोऽस्मिन्नन्धे तमसि प्रासर्पत्स एच्छत्स एतमभ्यपद्यत ततो वै तस्मै व्यौकृद्व्यष्टिर्वा एष आद्वियते यद्वै तज्ज्योतिरभवत्तत् ज्योतिषे । ज्योतिष्ट्वं ॥ १ ॥

प्रजापतिः प्रजानामधिपतिः सर्वकारणभूतः स्रष्टा इदं दृश्यमानं यज्जगदस्ति एतदात्मकः एकएव पुरा आसीत् पुरातनस्य प्रपञ्चस्य प्रविलीनत्वात् अद्यतनस्य वासृष्टत्वात् अद्वितीयः प्रजापतिरेक एवावर्त्तत इत्यर्थः एवञ्चाहोरात्रविभागहेतोः सूर्यस्याप्यभावात् अहोरात्रविभागोऽपि नासीत् एवं प्रकाशाभावात् स प्रजापतिः अस्मिन्नन्धे तमसि अन्धत्वापादके दृष्ट्याच्छादके अन्धकारे प्रासर्पत् प्रावर्त्तत स च तमोनिरोधकं तेज एच्छत् अकामयत स च कामयमानः एतं ज्योतिराख्यं यज्ञ-

मभ्यपद्यत अभिप्राप्नोत् ततोऽनन्तरं तस्मै प्रजापतये व्यौच्छत्
 तमोऽपागच्छत् तस्माद्ब्युष्टिर्विवासनं तमसो निवृत्तिः एतदात्मक
 एव एष क्रतुराह्वियते यस्मान्नदानीं ज्योतिस्सोमो निवर्त्तकं
 तेजोऽभवत् तस्मादस्य ज्योतिषः ज्योतिराख्यस्य क्रतोः ज्योतिष्टुं
 ज्योतिःसंज्ञकत्वं ज्योतिर्नाम सम्यक्नमित्यर्थः एवञ्च स स्वर्गः स्यात्
 सर्वान् प्रत्यविशिष्टत्वादिति न्यायेन स्वर्गकामः एतेन ज्योतिषा
 एकाहेन यजेतेति विधिहृत्नेतव्यः प्रकृतिभूतस्य ज्योतिष्टोमस्य
 प्रकरणात् अन्यत्वान्नातत्वादेतत् ज्योतिःसंज्ञं कर्मान्तरं यथा
 कुण्डपायिनामयने मासमग्निहोतृं जुह्वतीति मासाग्निहोतृं
 नित्याग्निहोतृत्वात् कर्मान्तरं तथेति द्रष्टव्यं ॥ १ ॥

अथैतस्य ज्योतिष्टोमविक्रतेः सुत्यर्थं सर्वप्रकृतेर्ज्योतिष्टोमस्य
 प्रथमानुष्ठानं स्तौति ।

एष वाव प्रथमो यज्ञानां य एतेनानिष्ठाथान्येन
 यजते कर्त्तव्यमेव तज्जीयते वा प्रवामीयते ॥ २ ॥

योऽयमिदानीं ज्योतिःसंज्ञ एकाहो विधीयते एष एव
 यज्ञानां प्रथमः अन्येषां सोमयागानां प्रथमोऽनुष्ठेयः एतदुक्तं भव-
 ति प्रजापतिरकामयत वज्रः स्यां प्रजायेयेति स एतमग्निष्टोम-
 मपश्यदित्यादिभिरध्यायैर्योऽयं सर्वप्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमो विहितः
 तत्सहस्र एष ज्योतिराख्यः एकाह इति एतेन प्रकृतिभूतेन ज्योति-
 ष्टोमेनाग्निष्टोमेनानिष्ठा अथान्येन यज्ञक्रतुना यजते तत् स यज-

मानः कर्त्तृपत्यं कर्त्तृपतनं यथा भवति तथैव जीयते ज्यावयो हाना-
विति घातुः अथवा प्रमीयते न्नियते तस्मादन्येभ्यो यज्ञेभ्यः पूर्व-
मेष एवानुष्ठेयः ॥ २

एवं विपक्षे वाघोपन्यासमुखेन प्राथम्यमुक्त्वा अथान्येषां
यज्ञानां तज्जन्यत्वेन पश्चाद्भावित्वात्तज्जनकत्वेन चैतस्य प्रथ-
मानुष्ठानं सदृष्टान्तमुपगदयति ।

यथा वा इदमग्नेर्जातादग्नयो विद्विद्यन्त एवमे-
तस्मादध्यन्ये यज्ञाविद्ध्यन्ते ॥ ३ ॥

इदं इदानीं यथा वै यथा खलु जागान्निर्मथनादुत्पन्नादग्नेः
अन्ये अग्नय आहवनीयाद्याः पश्चाद्विद्विद्यन्ते विभज्यन्ते तं देश-
माद्विद्यन्ते एवं एतस्मात् ज्योतिष्टोमात् अधि ऊर्ध्वं अन्ये तद्वि-
द्विद्यन्ते यज्ञा विद्विद्यन्ते विस्वार्यन्ते अतः सर्वेषामुत्पादकत्वा-
देष एव प्रथमोऽनुष्ठेयः ॥ ३ ॥

ज्योतींषि सोमा यस्यासौ ज्योतिष्टोम इति हि नामनिर्व-
चनं तत्सिद्ध्यर्थं त्रिवृदादीनां सोमानां ज्योतीरूपत्वमाह ।

यो हि त्रिवृदन्यं यज्ञक्रतुमापद्यते सतन्दीपयति
यः पञ्चदशः सतं यः सप्तदशः सतं य एकविंशः
सतं ॥ ४ ॥

यो हि त्रिवृत् सोमः अन्यं सर्वप्रकृतेज्ज्योतिष्टोमात् अन्यं

सोमयागमापद्यते प्राप्नोति स्तोमसं सोमयागं दीपयति एव-
मुत्तरत्वापि योज्यं त्रिवृदादीनां मध्ये एकैक एव सोमयागं
निर्वर्त्तयितुं शक्त इत्यर्थः अतएव दशरात्रे प्रथमादिष्वहःसु त्रि-
वृदादि एकैक एव स्तोमः क्रमेण विहितः ॥ ४ ॥

नन्वेवं दीपकत्वादस्वेतेषां ज्योतीरूपत्वं तथापि ज्योति-
ष्टोमस्य त्रिवृदादिज्योतिः स्तोमचतुष्टयसाध्यत्वादेकैकस्तोमकानां
ज्योतिष्टोमता नस्यादित्यत आह ।

एतत्तद्यदाङ्गरेको यज्ञ इत्येतद्वि सर्वे ज्योति-
ष्टोमा भवन्ति ॥ ५ ॥

त्रिवृदादीनामेक एव यज्ञोयज्ञसाधन इति यदाङ्गर्ब्रह्मवा-
दिनः तदेतदेव यत्सामर्थ्यं यो हि त्रिवृदन्यं यज्ञक्रतुमित्यादिना
त्रिवृदादीनां प्रत्येकं प्रतिपादितं एतद्वि एकैकस्य स्तोमस्य
प्रत्येकं यज्ञसाधनत्वात् एकस्तोमका एव सर्वे ज्योतिष्टोमाः
ज्योतिष्टोमशब्दवाच्या भवन्ति ॥ ५ ॥

एवं त्रिवृदादीनां प्रत्येकं ज्योतीरूपत्वेन ज्योतिष्टोमनिष्पा-
दकत्वमभिधाय अथ प्रकृतभूते ज्योतिष्टोमे तेषां समावेश-
विशेषमाह ।

अस्थूरिर्वा एष सन्ततो यज्ञो द्वौ द्वौ हि स्तोमौ
सवनं बह्वत्स्त्रिवृत्पञ्चदशौ प्रातःसवनं पञ्चदश-

सप्तदशौ माध्यन्दिन् सवनं सप्तदशैकविंशौ तृतीयसवनं ॥ ६ ॥

सन्ततो वक्ष्यमाणप्रकरणे अन्योन्वासंस्त्रिष्टोमकाः एष ज्योतिष्टोमोऽस्यूरिवै एकेनाश्वेन युक्तोरथः स्यूरिः तद्विलक्षणो-
द्वाभ्यामश्वान्नीयमानो रथोऽस्यूरिः तत्सदृशोज्योतिष्टोम इत्यर्थः तथाहि द्वौ द्वौ स्तोमौ त्रिवृदादिकौ संहतौ अस्य ज्यो-
तिष्टोमस्यैकैकं सवनं बहतः कतमं कतमौ बहत इति उच्यते त्रिवृत्पञ्चदशश्च स्तोमौ प्रातःसवनं बहतः तत्र बहिष्पवमाने त्रिवृत्स्तोमः चतुर्ष्वज्येषु पञ्चदशसवनयोः सान्तत्यार्थं अनु-
वर्त्तमानः पञ्चदशः सप्तदशश्च इत्येतौ स्तोमौ माध्यन्दिनं सवनं बहतः माध्यन्दिने पवमानस्तोत्रे पञ्चदशः षष्ठस्तोत्रेषु सप्तदशः तथैव सप्तदशैकविंशौ तृतीयसवनं बहतः आर्भवपवमाने सप्त-
दशैकविंशोऽग्निष्टोमसान्नीत्यर्थः ॥ ६ ॥

एवं ज्योतिःशब्दवाच्यानां समावेशमुक्त्वा परिच्छिन्नदक्षि-
णावत्त्वादपि ज्योतिष्टोम एव प्रथमः कार्य इत्याह ।

या मितदक्षिणैव स्यादेष एव कार्यं इयं वै ज्यो-
तिरियममितस्य यन्त्रिकैषा वा एतं यन्तुमर्हति ॥ ७ ॥

या यज्ञक्रिया मितदक्षिणा एव स्यात् परिमितदक्षिणैव
भवेत् एष एव यज्ञः कार्योऽनुष्ठेयः नन्वेवमपरिमितस्याननु-
ष्ठानात् अपरिमितं फलं नस्यादित्यत आह इयं वै सर्वैः परि-

दृश्यमाना इयमेव पृथिवी ज्योतिः पृथिव्यात्मको ज्योतिष्टोम इत्यर्थः इयञ्च पृथिवी स्वयमपरिमितत्वात् अमितस्य अपरिमितस्य यागस्य फलस्य वा यन्त्रिका नियन्त्री एतदेव प्रपाद्यते एषा वा इति ॥ ७ ॥

अथैनं ज्योतिष्टोमं स्तोत्रीयासङ्ख्याया स्तौति ।

तस्य नवतिशतं स्तोत्रीयास्तासां या अशीतिशतं ताः षट्त्रिंशिन्यो विराजः षडृतव ऋतुष्वेव विराजा प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

तस्य ज्योतिष्टोमस्य विहितस्तोमानुसारेण नवतिशतं नवत्युत्तरशतसङ्ख्यास्तोत्रीयाः सम्पद्यन्ते प्रातःसवने पञ्चसु स्तोत्रेषु एकोनसप्ततिस्तोत्रीयाः माध्यन्दिनसवनेऽप्युत्तरा अशीतिस्तोत्रीयाः तृतीयसवने त्वष्टात्रिंशदिति नवतिशतस्य सम्पत्तिः तासां स्तोत्रीयाणाम्मध्ये या अशीतिशतं अशीत्युत्तरशतसंख्याकाः स्तोत्रीयाः त्रिंशिन्यस्त्रिंशदक्षरास्त्रिंशत्सङ्ख्याया विभज्यमानाः षट् विराजो भवन्ति वसन्ताद्या ऋतवश्च षट् तस्माद्ऋतुष्वेव एकैकया विराजा प्रतितिष्ठति यजमानः प्रतितिष्ठितो भवति ॥ ८ ॥

अथावशिष्टाभिः स्तोत्रीयाभिः स्तौति ।

अथ या दशैषा वा आत्मन्या विराडेतस्यां वा इदं पुरुषः प्रतितिष्ठितः ॥ ९ ॥

अथाशीतिशतादनन्तरं या दशसोतीया एष खल्व्वात्मन्या-
त्मसम्बन्धिनी देहसम्बद्धदशेन्द्रियरूपा विराट् एतस्यां खलु
विराजि अयं पुरुषः आत्मा प्रतिष्ठित आश्रितः ॥ ९ ॥

अथास्मिन् ज्योतिष्टोमदक्षिणाङ्गत्वेन दातव्यानि द्रव्याणि
प्रदर्शयति स्तौति ।

गौश्चाश्वश्चाश्वतरश्च गर्हभञ्जाजाश्चावयश्च ब्रीह-
यश्च यवाश्च तिलाश्च माषाश्चैतस्यामेव विराजि प्रति-
तिष्ठति ॥ १० ॥

एवं गवादीनि दशद्रव्याणि दातव्यानीत्यर्थः यदुक्तं सूत्र-
कारेण स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमस्य संस्थाविकल्पा आग्निष्टोम्य-
मुक्थ्यतातिरात्यमितीति तस्य चायमर्थः योऽयं मूलसंस्तुतः पुरु-
षस्यावश्यको ज्योतिष्टोमः स अग्निष्टोम उक्थ्यो वा अतिरात्रो
वा स्यात् इति विकल्पः ॥ १० ॥

एवं प्रथमप्रयोज्यानां त्रयाणाम्मध्ये द्वयोरेवैतद्दक्षिणाविधा-
नमिति तेनैव सूत्रज्ञतोक्तं ।

तस्य द्वादशं शतं दक्षिणाः ॥ ११ ॥

तस्य अनतिरात्रस्य द्वादशं शतं दक्षिणा इति ॥ ११ ॥

सोतीयावद्दक्षिणामप्यवयुज्य स्तौति ।

वीरहा वा एष देवानां यः सोममभिषृणोति याः

शतं वैरं तद्देवानवदयतेऽथ या दशदशप्राणाः प्राणाः
स्ताभिस्सृणोति यैकादश्यात्मानं तथा या द्वादशी सैव
दक्षिणा ॥ १२ ॥

यो यजमानः सोममभिपुणोति एष देवानां मध्ये वीरहा
वै वीरोवीर्यवान् यः सोमः तस्य हन्ता खलु तस्मादस्य वीर-
हन्तृतालक्षणो दोषो जायत इत्यर्थः तत्र याः शतं शतसंख्या-
भावः तत्तेन शतेन वैरं वीरहननलक्षणं पापं देवान् प्रत्यनव-
दयते निरस्यति अथ शतादधिकान् दश या गावः ताभिः प्राणान्
सृणोति प्रीणयति दशसंख्या हि प्राणा नव वै पुरुषे प्राणाः
नाभिर्द्दशमीति हि ब्राह्मणं अथ या एकादशी गौः तथात्मानं
सृणोति अथ या द्वादशी द्वादशसंख्यापूरणी सैव यज्ञस्य
दक्षिणा ॥ १२ ॥

अथैतदक्षिणावत्त्वं स्तौति ।

श्लेषा वा एतद्यज्ञस्य यदक्षिणा नवा अश्लेषा
रथो वहत्यथ यथाश्लेषवता यं कामं कामयते तम-
भ्यश्नुत एवमेतेन दक्षिणावता यं कामं कामयते
तमभ्यश्नुते ॥ १३ ॥

* पुरुषः प्राप्नोति एवमेतेन दक्षिणा च यागेन यत् फलं
कामयते तत् फलं प्राप्नोति ॥ १३ ॥

* अत्र भाष्यं पतितमनुमीयते !

अथ प्रकारान्तरेण दक्षिणादानं स्तौति ।

शुभो वा एता यज्ञस्य यद्दक्षिणा यद्दक्षिणावता
यजते शुभमेवास्मिन्दधाति ॥ १४ ॥

यत् या दक्षिणा एता यज्ञस्य शुभो वै शोभाहेतवोऽलङ्काराः
तस्मात् यत् यो दक्षिणावता यागेन सोमेन यजते तस्मिन् यज्ञे
शुभं शोभाहेतुमलङ्कारमेव दधाति निदधाति स्थापयति इत्यं
सर्वप्रकृतिभूतस्य ज्योतिष्टोमस्य स्तुतिः कृता सैव प्रकृतिवद्विकृतिः
कर्त्तव्येत्यतिदेशवाक्येन ज्योतिष्टोमविकृतौ ज्योतिराख्येऽस्मिन्ने-
काहेऽतिदिश्यमाना अस्यैव स्तुतिर्भवति यद्यप्येतत्सर्वं तत्प्रकरण
एव वक्तव्यं तथापि विधास्यमानानां विकृतीनां तत्प्रकृतित्वं द्योत-
यितुं तदुपन्यास इत्यदोषः ॥ १४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथान्यमेकाहं विधत्ते ।

अथैष गौः ॥ १ ॥

अथानन्तरं गवाख्योऽन्य एकाहोऽभिधीयते इति शेषः ॥ १ ॥

तत्र आढव्यजयहेतुत्वं वक्तुमाह ।

गवा वै देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्योऽनुदन्तैभ्यो
लोकेभ्यो भ्रातृव्यनुदते य एवं वेद ॥ २ ॥

गवा वै गवाख्येनैकाहेन खलु देवाः पुरा असुरानेभ्यो
लोकेभ्यः पृथिव्यादिभ्यस्त्रिभ्यो लोकेभ्यः सकाशात् अनुदन्त
प्रेरितवन्तः अपाक्रमयन् स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

अथास्य गौरितिसंज्ञां निर्वक्ति ।

यद्वै तद्देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यो गोवयंस्त-
द्गोर्गोत्वं ॥ ३ ॥

तत्तदानीन्तनसमये यद्वै यस्मादेव असुरानेभ्यो लोकेभ्यो
गोवयन् गुप्तांस्तिरोहितान् कुर्वन् तत्तस्माद्गोः गवाख्यैकाहस्य
गोत्वं गौरितिनाम सम्पन्नं गोवयति; तिरोधानार्थः छान्दसो-
धातुः तस्य च क्विपि पृषोदरादित्वात् गोभाव इति श्रुत्यभिप्रायः
यद्वा गमेर्डो इति डोप्रत्यये यथा गमेर्गोशब्दनिष्पत्तिः एवं गो-
वयतेरित्यौणादिको डोप्रत्ययः ॥ ३ ॥

अथैतद्देदनफलमाह ।

गोवयति पाप्मानं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥ ४ ॥

पाप्मानं पापरूपं भ्रातृव्यं गोवयति तिरोहितं करोति य
एवमुक्तं ब्राह्मणार्थं जानाति इत्थं वाक्यदोषपर्यालोचनया
भ्रातृव्यवाननेन गवा यजेतेत्युक्तं भवति ॥ ४ ॥

अथैतस्य एकाहस्य सोमकृत्तिरभिधीयते, तत्र बहिष्प-
वमानस्य सोमं विधाय स्तौति ।

तस्य पञ्चदशं बहिष्पवमानं वज्रो वै पञ्चदशो
वज्रमेव तत्पुरस्तान्निदधाति तेन विजयते ॥ ५ ॥

तस्य गोरेकाहस्य बहिष्पवमानं पञ्चदशं पञ्चदशसोमकं
भवति स च पञ्चदशो वै वज्रो वज्ररूप एव इन्द्रेण सहोत्पत्ते-
रैन्द्रत्वात् वज्रस्य च तदायुधत्वात् पञ्चदशस्य वज्रत्वोपचारः
तत्तथा च वज्रमेव पुरस्तात् पूर्वभागे यज्ञस्यादौ निदधाति स्थाप-
यति तेन च वज्रेण परान् विजयते विपराभ्याञ्चेरित्यात्मने-
षदं ॥ ५ ॥

अथैतस्य पञ्चदशस्य प्राथम्यं प्रकारान्तरेण स्तौति ।

पशुस्तोमो वा एष एवमिव वै पशुः समाहितः
शिरः स्थवीयोऽणीयस्थो ग्रीवा पार्श्वीभ्यां वरीयां
सक्थिभ्यां वरिष्ठः ॥ ६ ॥

एष सोमयागो गोशब्दाभिधेयत्वात् पशुस्तोमः सोमसं-
स्थानेन पशुसदृशः एवमिव वै एवम्बिध एव खलु पशुः समा-
हितः अवस्थितो भवति एवं शब्देन परामृष्टमेव प्रदर्श्यते शिर
इत्यादिना पशोः शिरो मूर्धा स्थवीयः स्थूलतरं स्थूलतरेत्यादिना
ईयमुनियमुनियणादिपरलोपः पूर्वस्य च गुणः शिरसः

सकाशादणीयस्यः अणुतरा अल्पपरिमाणा ग्रीवा कण्ठो भवति
 स च पशुः पार्श्वीभ्यां पार्श्वद्वयेन वरीयान् उरुतरोऽतिशयेन
 विस्तीर्णः तथा सकस्थिभ्यां जघनाभ्यां वरिष्ठ उरुतरोऽतिवि-
 स्तृततमः एवं ग्रीवास्थानीयेभ्य आज्येभ्यः शिरःस्थानीयं बहि-
 ष्यवमानं अधिकेन स्तोमेन युज्यमानं सङ्गच्छत इत्यर्थः ॥६॥

अथोक्तग्रीवादिसाम्यप्रदर्शनायाह ।

यत् पञ्चदशं बहिष्यवमानं भवति त्रिवृत्त्याज्यानि
 सप्तदश माध्यन्दिनं सवनमेकविंशं तृतीयसवनं
 रूपेणैवैनन्तत् समर्द्धयति ॥ ७ ॥

बहिष्यवमानं पञ्चदशस्तोमकं भवति आज्यानि त्रिवृन्ति
 त्रिवृत्स्तोमकानि भवन्ति माध्यन्दिनं सवनं इतरत्नं पवमा-
 नादिषु पञ्चस्वपि स्तोत्रेषु सप्तदशः स्तोम इत्यर्थः तृतीयसवनं
 इतरत्नमेकविंशं एकविंशस्तोमकं उक्त्यसंस्थोद्धयं तेन तृतीय-
 सवने पञ्चसु स्तोत्रेषु एकविंशः स्तोमः कार्यः एवमस्मिन्नहनि
 स्तोमकृत्तिर्भवतीति यत् तत्तेन पशुसम्बन्धिरूपेणैव एनं सोम-
 यागं समर्द्धयति ॥ ७ ॥

एवं स्तोमकृत्तौ सत्यां एका स्तोत्रीया विराट्सम्पत्तेरति-
 रिच्यते सा च पशोः पुच्छस्थानीयेत्याह ।

एका सस्तुतानां विराजमतिरिच्यते तस्मात्
 पशोः पश्चादतिरिक्तं ॥ ८ ॥

संस्तुतानां सहस्तुतानां स्तोत्रीयाणां परिगणनायां एका
स्तोत्रीया विराजं अतिरिच्यते तस्मादेव पशोः लौकिकस्य
पश्चादपरभागे सति एकैकस्याः स्तोत्रीयाया अतिरेको भवति
सा च पश्वात्मना संस्तूयमानस्य क्रतोः पुच्छस्थानीवेत्यर्थः ॥८॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथान्यमेकाहं विधत्ते ।

अथैष आयुः ॥ १ ॥

उच्यते इति शेषः, अथानन्तरं एष वक्ष्यमाणः आयुराख्यः
सोमयागः ॥ १ ॥

अथास्यायुरिति संज्ञामर्थान्निर्वक्ति ।

आयुषा वै देवा असुरानायुवतायुते भ्रातृव्यं य
एवं वेद ॥ २ ॥

आयुषा वै आयुराख्येन एतेन यज्ञेन देवा असुरानायुवता
आसमन्तात्प्राणादिभिर्वियोजयत यौतिरत्न पृथग्भावे वर्त्तते
तस्मादायुर्वर्त्तनसाधनत्वात् अस्यायुरिति संज्ञेत्यर्थः य एवं

ब्राह्मणार्थं वेत्ति असौ भ्रातृव्यं शत्रुं आयुते आत्मनः सका-
शात् पृथक्करोति ॥ २ ॥

अथास्मिन्नधिकारिणमाह ।

स्वर्गकामो यजेत ॥ ३ ॥

आयुराख्यो यज्ञः स्वर्गसाधनमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथास्मिन्नहनि स्तोमकृप्तिमाह ।

ऊर्द्धाः स्तोमा यन्त्यनपञ्चशाय ॥ ४ ॥

गवाख्येऽतीतएकाहे यैव स्तोमकृप्तिरुक्ता सैवास्यापि स्तोम-
कृप्तिः इयांसु विशेषः ऊर्द्धाः ऊर्द्धगामिनः त्रिवृत्पञ्चदशसप्त-
दशादिक्रमेणोत्तरोत्तरमधिकसंख्यां प्राप्ताः स्तोमा यन्ति गच्छ-
न्ति सवनत्रये सम्बध्यन्ते पूर्वत्र हि प्रथमं पञ्चदशस्तोमो बहि-
ष्पवमाने आज्येषु त्रिवृदित्युक्तं यद्येवमेवात्रापि क्रियते तमधिक-
संख्याता न्यूनसंख्यायामाक्रमणात् अपञ्चंशोऽधःपातः स्यात्
आयुराख्ये एकाहे बहिष्पवमाने त्रिवृत्स्तोमः आज्येषु पञ्च-
दशः शिष्टं गोष्टोमवदिति एवमूर्द्धा अभिसुखा एव स्तोमा
भवेयुः तज्ज्ञानपञ्चशाय अपञ्चंशाभावाय भवति ॥ ४ ॥

अथास्याधिकारिविशेषे संस्थान्तरमाह ।

एतेनैवामयाविनं याजयेदतिरात्रः कार्यः ॥ ५ ॥

एतेनैवायुराख्येनैकाहेन आमयाविनं दीर्घरोगिणं यज-
मानं याजयेत् तदानीमयमतिरात्रसंस्थः कार्यः उक्थसंस्थो-
ह्यायुः ॥ ५ ॥

आमयाविनः प्रयोगे अतिरात्रसंस्थाया अनुकूल्यमाह ।

स गायत्रीं सम्पद्यते प्राणो गायत्रायुरेष आयु-
श्चैवास्मिन् प्राणञ्चोभे समीची दधाति ॥ ६ ॥

योऽतिरात्रसंस्थ आयुः स गायत्रीं सम्पद्यते तथाहि प्रातः-
मवने बहिष्प्रवमानेन स्तोत्रीयाश्च चतुर्ष्वर्ज्येषु षष्टिर्मिलित्वा
नवषष्टिस्तोत्रीया भवन्ति एवं सवनत्रयगतानि मिलित्वा अष्टाच-
त्वारिंशदधिकचतुःशतसंख्याकाः स्तोत्रीया भवन्ति ताश्चतुर्विं-
शतिसंख्यया विभज्यमाना अष्टादशगायत्र्यो भवन्ति द्वौ च
गायत्रौ पादौ भवतः एवमतिरात्रस्य गायत्रीसम्पत्तिर्द्रष्टव्या,
अस्त्वेवं किन्तत इत्यत आह प्राणो गायत्रीति प्राणापानत्रयान-
रूपेण गायत्र्यात्मकः प्राणः गायत्री च त्रिपदा तथा साम्यात्
प्राणएव गायत्रीत्युपचारः तथा एष सोमयाग आयुःसंज्ञकः
एवं प्राणायुषोः सङ्गावात् अस्मिन्नामयाविनि यजमाने आयु-
र्जीवनञ्च प्राणञ्च उभे समीची सङ्गते दधाति स्थापयति ॥६॥

अथ विहितान् ज्योतिरादिकान् त्रीन् एकाहान् संहृत्य
स्तौति ।

स्वर्ग्या वा एते स्तोमा यत् ज्योतिर्भवति ज्योति-

रेवास्मै स पुरस्ताद्द्वरत्यथैष गौरैकया विराज-
मतिरिक्त आरम्भणमेव तदथैष आयुरैकस्या विराज
ऊन आसाद् एव सोऽथो ऊनातिरिक्तौ स्तोमौ मिथु-
नौ प्रजात्यै ॥ ७ ॥

एते स्तोमाः स्तोमयुक्ता ज्योतिराद्या एकाहाः स्वर्ग्या वै
स्वर्गार्हाः खलु स्वर्गहेतव इत्यर्थः एवं सह सुत्वा अवयुज्य
सूयते यत् ज्योतिराख्य एकाहो भवति सोऽस्यै यजमानाय
ज्योतिरेव पुरस्तात् पूर्वभागे ज्योतिः प्रकाशं हरति गमयति
ज्योतिष्ट्वान् यत्र यत्र गच्छति तत्र तत्र सर्वप्रकाशो जायते
इत्यर्थः अथेति वाक्यान्तरोपक्रमे एष पूर्वोक्तो गौरैक्याः
एकाहः एकया स्तोत्रीयया विराजमतिरिक्तो अधिको भवति
तदाधिक्यं विराजं तस्यारम्भणं उपक्रम एव अथैषः आयुः एक-
स्या विराज ऊनः एकया स्तोत्रीयया विराट्सम्पत्तेर्नूनः स
गोष्टोमोपक्रान्ताया विराज आसाद् एव आसन्तिः प्राप्तिरेव
आयुष एकया स्तोत्रीयया विराजो न्यूनता प्रदर्श्यते स्वभावत
उक्थसंस्थत्वात् एतस्मिन् पञ्चदशस्तोत्राणि तेषु च पूर्वोक्त-
संख्यापरिगणनायां नवपञ्चाशदधिकशतद्वयसंख्याका स्तोत्रीया
भवन्ति तथा च दशसंख्यया विभागे पञ्चदशविराजः ततः परा
विराट् एकया स्तोत्रीयया न्यूना गोष्टोमेऽधिकया स्तोत्रीयया
सहास्या ऊनाया विराजो योजने विराट् सम्पत्तिर्भवति अथो
अपि ऊनातिरिक्तौ उक्तप्रकारेण न्यूनाधिकौ आयुष्टोमगोष्टोमौ

मिथुनरूपौ मिथुनौ स्त्रीपुमांससदृशौ प्रजात्यै यजमान-
प्रकृष्टजन्मने भवतः ॥ ७ ॥

अथैतान् संहृत्य प्रकारान्तरेण स्तौति ।

एते वै त्रिकद्रुकाः स्तोमा एतैर्वा इन्द्रः सर्वां
तृप्तिमदृष्यत् ॥ ८ ॥

एते खलु त्रिकद्रुकाख्याः स्तोमाः एतैः खलु इन्द्रः सर्वां
सम्पूर्णां तृप्तिं अदृष्यत् अतिशयेन तृप्तोऽभवत् त्रिकद्रुकेषु
महिषोयवाशिरन्तु विश्रुषस्तृम्यदिति मन्त्रवर्णात् ॥ ८ ॥

अथैतद्वेदितुः फलमाह ।

तृप्यति प्रजया पशुभिर्य एव वेद ॥ ९ ॥

स्यष्टोऽर्थः । एषां त्रयाणां एकाहानां स्तोत्रीयोक्तिभिः कल्प-
कारेण ऋप्तो ज्योतिष्टोमो गोवर्कजम्भस्य लोक इत्यादिना
उद्वंशीयस्य नामैधमिति रात्रिः समानमितरं सांवत्सरिकेणे-
त्यन्तेन प्रतिपादिता सा चात्र विस्तरभयान्न लिख्यते ॥ ९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथाभिजिद्विष्वजितावेकाहौ विधित्सुस्तसंज्ञां निर्वक्तुमा-
ख्यायिकामाह ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अस्मै श्रेष्ठाय ना-
तिष्ठन्त स आसान्दिशां प्रजानाञ्च रसं प्रबृह्य सृजं
कृत्वा प्रत्यमुञ्चत ततोऽस्मै प्रजाः श्रेष्ठ्यायाति-
ष्ठन्त ॥ १ ॥

पुरा प्रजापतिः प्रजाः सृष्टवान् ताः सृष्टाः प्रजाः अस्मै
अस्य प्रजापतेः श्रेष्ठ्याय नातिष्ठन्त श्रेष्ठत्वं नावमन्यन्त स प्रजा-
पतिः आसां प्रसिद्धानां प्राच्यादिदिशां सर्वासां प्रजानाञ्च
रसं सारं प्रबृह्य उद्बृह्य सृजं मालां कृत्वा प्रत्यमुञ्चत स्वर्गले
ऽपध्नात् ततोऽनन्तरं सृजो महिम्ना प्रजापतेः श्रेष्ठ्यै प्रजाः अन्व-
मन्यन्त ॥ १ ॥

अथैतद्वेदितुः फलमाह ।

तिष्ठन्तेऽस्मै समानाः श्रेष्ठ्याय य एवं वेद ॥ २ ॥

समानाः विद्याकर्मावयोभिः सहशाः पुरुषाः अस्मै वेदित्वे
श्रेष्ठ्याय श्रेष्ठत्वा यतिष्ठन्ते अवतिष्ठन्ते श्रेष्ठत्वमनुजानन्तीत्यर्थः
स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

ततः प्रजापतिः किमकार्षीदिति तदाह ।

सोऽकामयतेन्द्रो मे प्रजायां श्रेष्ठः स्यादिति ता-
मस्मै स्वर्जं प्रत्यमुञ्चततो वा इन्द्राय प्रजाः श्रेष्ठगाया-
तिष्ठन्त तच्छिल्पं पश्यन्त्यो यत्पितर्यपश्यन् ॥ ३ ॥

प्रज.यामिति जातावेकवचनं मे मदीयासु प्रजासु मध्ये
इन्द्रः श्रेष्ठः प्रशस्यतमः अधिकः स्यादिति सः प्रजापतिः कामि-
तवान् कामयित्वा च तामात्मोयां स्वर्जं अस्येन्द्रस्य प्रत्यमुञ्चत
गले बह्ववान् ततोऽस्येन्द्रस्य श्रेष्ठार्थं प्रजा अन्वजानन् यत्पितरि
श्रेष्ठकारणं शिल्पमपश्यत् तच्छिल्पमाश्चर्यं सुरूपमिन्द्रे पश्य-
न्त्यः विलोकयन्त्यः लक्षणहेत्वोः क्रियाया इति दृशेहेतौ श्ल-
प्रत्ययः ॥ ३ ॥

अथान्यं प्रासङ्गिकमाह ।

तस्माद्यः पुत्राणां दायन्धनतममिवोपैति तं
मन्यन्ते यमेवेदं भविष्यतीति ॥ ४ ॥

यस्मात्पितुः प्रजापतेः सकाशात् स्वजोलाभेन श्रेष्ठोऽभूत्
तस्माल्लोके पुत्राणां मध्ये यः पुत्रो धनतममिव अतिशयितमेव
धनदायमुपैति पितुः सकाशात् दायत्वेनोपगच्छति तं पुत्रमन्यन्ते
लौकिका जानन्ति अयमेव पुत्र इदं सर्वं पितृसम्बन्धि ग्रामा-
दिकं भविष्यति सर्वस्याधिपतिः भविष्यति ॥ ४ ॥

अस्वेवं प्रकृते क्रियमाणे किमायातमित्यत आह ।

ततो वा इदमिन्द्रो विश्वमजयद्यद्विश्वमजयत्त-
स्माद्विश्वजित् ॥ ५ ॥

ततः अथैश्वर्याप्राप्त्यनन्तरमिदं विश्वं जगदजयत् जितवान् आत्म-
त्वेन कृतवान् यद्यस्मात्कारणात् स्वग्रूपावस्थितेनानेन यज्ञेन
विश्वमजयत् तस्माद्विश्वजिदिति यज्ञस्याख्या ॥ ५ ॥

अथाभिजितः सं ज्ञान्निर्ऋतुमाह ।

सोऽकामयत यन्मेऽनभिजितं तदभिजयेयमिति
स एतमभिजितमपश्यत्तेनानभिजितमभ्यजयत् ॥ ६ ॥

स इन्द्रोऽकामयत यन्मे समानभिजितं जयेनाप्राप्तमस्ति
तदिदानीमभिजयेयं यज्ञेनाप्नुयामिति स एतमभिजिदाख्यं सोम-
यागमपश्यत् तेनानभिजितं सर्वमभ्यजयत् तस्मादभिजयसाधन-
त्वात् अस्याभिजित्संज्ञा ॥ ६ ॥

अथैतावभिजिद्विश्वजितौ विधत्ते ।

यदभिजिद्भवत्यनभिजितस्याभिजित्यै ॥ ७ ॥

एतद्विश्वजितोपलक्षणं अयमर्थः अभिजिदाख्य एकाहो
भवति सचानभिजितस्य वस्तुनोऽभिजित्यै अभिजयाय भवति
विश्वजिदाख्य एकाहो भवति स च विश्वस्य जयाय भवति

विश्वजिह्ववति विश्वस्य जित्या इति हि ब्राह्मणान्तरं ॥ ७ ॥

अथैतौ स्तौति ।

तौ वा एताविन्द्रस्तोमौ वीर्यवन्तौ शिल्पं वा
एतौ नाम स्तोमावास्तां ॥ ८ ॥

तावेतावभिजिह्विश्वजिताविन्द्रस्तोमौ उक्तप्रकारान्तरेणो-
सम्बन्धत्वादिन्द्रस्तोमाख्यौ इन्द्रसम्बन्धिनौ स्तोमवन्तावित्यर्थः ततो
वीर्यवन्तौ वीर्ययुक्तौ एतौ च पुरा उक्तं शिल्पं वै शिल्पं नाम
शिल्पाख्यौ विचित्तसंस्थानौ स्तोमौ स्तोमवन्तावास्तां अभूतं
यच्छिल्पं पश्यन्तो यत्पितर्यपश्यन्ति विश्वजितः शिल्परूप-
त्वमुक्तं तत्सम्बन्धादभिजितोऽपि शिल्पत्वोपचारः ॥ ८ ॥

अथैतद्वेदनफलमाह ।

पश्यते गृहे शिल्पं य एवं वेद ॥ ९ ॥

य एवं ब्राह्मणार्थं जानाति सोऽयं गृहे शिल्पज्ञानारूपं
वस्तुजातं पश्यति ॥ ९ ॥

अथैतयोः प्रयोगप्रकारमाह ।

न वै यमौ नाम स्तोमौ स्तो यो यमाभ्यां यजेतै-
ताभ्यां यजेत समृद्धौ ॥ १० ॥

न वै खलु यमौ नाम स्तोमौ यमाख्यस्तोमवन्तौ यज्ञौ भवतः

यो यजमानो यमाभ्यां यजेत स एतःभ्यामभिजिद्विखजिद्भ्या-
मेकाहाभ्यां यजेत समृद्धौ समृद्ध्यर्थं एतदुक्तं भवति यमाभ्यां
यमलाभ्यां संहताभ्यामभिजिद्विखजिद्भ्यां यजेत तौ दर्श-
पौर्णमासवत् संहतौ एव फलसाधनमिति तयोश्चानुष्ठानक्रमः
सूत्रज्ञतोक्तः विखजिदभिजिद्भ्यां यमाभ्यां यजमानः पूर्वा-
पराभ्यां यजेतेति धानञ्जय्यो युगपदिति शाण्डिल्योऽभिजितो
दक्षिणा देवयजनं स्याद्विखजित उत्तरं तत्रति पत्नीशाला
स्यान्नानर्विज इत्यादिना अयमर्थः दर्शपौर्णमासवदेव पौर्वा-
पर्यणानयोरनुष्ठानमिति धानञ्जय्यमतं एकस्मिन् काले उभयोः
सहानुष्ठानमिति शाण्डिल्यमतं दक्षिणत उत्तरतश्च देवयजन-
द्वयं कृत्वा दक्षिणोऽभिजित् उत्तरे विखजित् विखजितः पश्चा-
त्पत्नीशाला नाभिजितः प्रथेकं षोडशर्विज इति एवं संहतयो-
रेव फलसाधनत्वमिति यमाभ्यामिति शब्देनावगम्यते पश्चान्त-
रमपि सूत्रज्ञतोक्तं कामञ्च यमाभ्यां यजेतेति नावश्यं संहत-
योरेव फलसाधनत्वमपि तु पृथक् साधनत्वमपि विद्यते तस्मा-
दन्यतरपरिहारेणान्यतरप्रयोगोऽपि कर्तुं शक्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥

उभयोः स्तोमानामावृत्तिं विधत्ते

पुनरभ्यावर्त्तं स्तोमा भवन्ति पुनरभ्यावर्त्तं
ह्येताभ्यामिन्द्रो जितमजयत् ॥ ११ ॥

पुनरभ्यावर्त्तं पुनः पुनरावृत्तं अनयोरभिजिद्विखजितोः
स्तोमा भवन्ति हि यस्मात् पुनरभ्यावर्त्तं आवृत्त्या आवृत्त्य एता-

भ्यामभिजिद्भ्यां अजितं जेतव्यं इन्द्रो अजयत् जितवान्
तस्मादित्यर्थः ॥ ११ ॥

अथाभिजिति स्तोमानां तानेवाभ्यावृत्तिं विवृणोति ।

वींस्त्रिदशभिजितः प्रणयति त्रीन् पञ्चदश
स्त्रीन् सप्तदश स्त्रीनेकविंशस्ते द्वादश सम्पद्यन्ते
द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापति-
मेवाप्नोति ॥ १२ ॥

विवृत्स्तोमोऽभिजितः त्रीन् प्रणयति बहिष्पवमानादीनि
त्रीणि स्तोत्राणि निष्पादयति एवं पञ्चदशादिष्वपि योजना
विवृदादिनैकैकेन स्तोमेन बहिष्पवमानादीनां स्तोत्राणां त्रयं
त्रयं अभिजिति निर्व्वर्त्यमित्यर्थः तथाच कल्पकारेण अभिजित-
मधिज्ञत्योक्तं सर्व्वस्तोमस्य सतस्त्यावृत्तस्तोमाश्चतुःप्रणया इति
एवं द्वादशस्तोत्राणि सम्पद्यन्ते द्वादशमासात्मकः संवत्सरः संव-
त्सरः प्रजापत्यात्मकः तथाच तमेव प्रजापतिं द्वादशभिः स्तोमैः
प्राप्नोति ॥ १२ ॥

अथ विश्वजिति स्तोमानामभ्यावृत्तिं स्पष्टयति ।

चतुरस्त्रिदश्विजितः प्रणयति चतुरः पञ्चद-
शश्चतुरः सप्तदशस्ते द्वादश सम्पद्यन्ते द्वादशमासाः
संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ १३ ॥

विश्वजितो बहिष्पवमानादीन् चतुरश्रत्वारि स्तोत्रादीनि
त्रिवृत् प्रणयति निर्वर्त्तयति तथा पञ्चदशस्तदनन्तरभावीनि
चत्वारि स्तोत्राणि सप्तदशोऽप्येवं तथाच द्वादश स्तोत्राणि सम्य-
द्यन्ते अन्यत् पूर्ववत् इमामभ्यावृत्तिं विश्वजितमघ्नत्य कल्प-
द्रुक्तवान् सर्वस्तोमस्य सतश्चतुरावृत्तस्तोमास्त्रिप्रणया इति ॥१३

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ विश्वजिति बहिष्पवमानस्य नवस्तोत्रायाः क्रमेण विद-
धाति तत्र प्रथमामाह ।

उप त्वा जामयोगिर इत्युपवती प्रतिपद्भवति स्तो-
मस्य रूपं ॥ १ ॥

उपवती उपशब्दयुक्ता प्रतिपद्यते अनयेति प्रतिपद्बहिष्पव-
मानस्य प्रथमा भवति तद्योपेति स्तोमस्य अत्र प्रयोज्यस्य त्रिवृ-
दाख्यस्य रूपं उपास्त्रै गायतानर इति प्रकृते त्रिवृत्स्तोमके
बहिष्पवमाने दर्शनात् ॥ १ ॥

वायोरनीके अस्थिरन्नित्यस्यास्तृतीयः पादस्तद्योगेनैतां प्रशं-
सितुमाह ।

प्राणैर्वा एष व्यृध्यत इत्याहुर्ग्रहः सर्वं ददाति
सर्वान् स्तोमान् सर्वाणि पृष्ठान्युपैतीति यद्वायव्या
भवति प्राणानां सृष्ट्यै ॥ २ ॥

प्राणैरेव एष यजमानो व्यृध्यते वियुज्यत इत्याहुर्ब्रह्मवादिनः
योऽयं यजमानः सर्वं ददाति सर्वांश्च त्रिवृदादीन् स्तोमान्
सर्वाणि च रथन्तरबृहद्वैरूपवैराजादीनि षाडहिकानि पृष्ठ-
सामान्युपैति उपगच्छति विश्वजित् सर्वपृष्ठः सर्वस्तोमः सर्वस्व-
दक्षिणः एवं विशिष्टमेनं कुर्वन् प्राणैरेव वियुज्यत इति तथाच
वायोरनीक इति वायुशब्दयोगात् वायव्या वायुदेवत्या उपत्वा
जामय इत्येषा भवतीति यत् तत्प्राणानां सृष्ट्यै पुनः समर्थ-
नाय भवति यः प्राणः स वायुरिति वायुप्राणयोस्तादात्म्यश्रव-
णात् एवं प्रथमतश्चस्य प्रथमा विहिता ॥ २ ॥

अथोत्तरे विधत्ते ।

सरस्वतश्च सरस्वत्याश्चोत्तरे भवतः ॥ ३ ॥

जनीयन्तोत्वग्रव इत्येषा सरस्वतो देवस्य सम्बन्धिनी उत नः
प्रियेति सरस्वत्या एते ऋचावुत्तरे भवतः ॥ ३ ॥

अथैते स्तौति ।

मिथुनं वा एतद्यत् सरस्वांश्च सरस्वती च मि-
थुनमेवास्य यज्ञमुखे दधाति प्रजननाय ॥ ४ ॥

सरस्वांश्च सरस्वती चेति यदेतद्दृग्द्वयप्रतिपाद्ये देवते एत-
न्मिथुनं वै स्त्रीपुंसालकत्वात् एवञ्चास्य यजमानस्य प्रजननाय
प्रजात्यर्थं मिथुनमेव यज्ञसुखे यज्ञप्रारम्भे दधाति स्थापयति ॥४॥

अथान्यां स्तोत्रीयां विधत्ते ।

सावित्री चतुर्थी भवति ॥ ५ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यमित्येषा सावित्री सवितृदेवताका चतुर्थी-
हृग्भवति ॥ ५ ॥

अथैतां स्तौति ।

दुष्करं वा एष करोति यः सर्वं ददाति यत्
सावित्री भवति सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति सवितृ-
प्रसूतमेवास्य कर्म भवति ॥ ६ ॥

यो यजमानः सर्वं धनं ददाति एष दुष्करं कर्तुमशक्यं
एव करोति तथा सर्वास्त्रिण् दक्षिणे अस्त्रिण् यदेषा सावित्री
भवति सवितृप्रसूतं सवित्रा प्रसवित्रा देवेन प्रसूतमनुज्ञानं मम
मदीयं कर्म सर्वस्वदानदक्षिणं असत् अस्त्रित्यभिप्रायेण सवितृ-
देवत्या प्रयुज्यते तस्य यजमानस्य कर्म सवितृप्रसूतं भवति ॥६॥

अथान्यां स्तोत्रीयां विधत्ते ।

ब्राह्मणस्यत्या पञ्चमी भवति ॥ ७ ॥

सोमानां स्वराणामिति एषा ब्रह्मणस्पतिदेवताका पञ्चमी
ऋग् भवतीति ॥ ७ ॥

अथ स्तौति ।

ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मैवास्य यज्ञमुखे दधाति ॥८॥

ब्रह्म वेदस्तस्य पतिरीशिता ब्रह्मणस्पतिः स च ब्रह्म वै पर-
ब्रह्म तथा चास्य यजमानस्य यज्ञमुखे तदेव ब्रह्म निदधाति ॥८॥

अथान्यां स्तोत्रीयां विधत्ते ।

आग्निपावमानो षष्ठी भवति ॥ ९ ॥

अग्निः पवमानो देवता यस्याः सा आग्निपावमानी अग्न
आयूंषि पवस इत्येषा षष्ठी भवति ॥ ९ ॥

अथ स्तौति ।

अग्निरेवैनन्निष्टपति पवमानः पुनाति पूतमे-
वैनं यज्ञियं षष्ठान्युपनयति ॥ १० ॥

अस्यां हि अग्निः पवमानः सोम इति देवताद्वयं प्रतिपद्यते
तयोर्मध्ये अग्निरेव एनं यजमानं निष्टपति निःशेषेण तप्तक-
लुखं करोति पवमानः सोमः पुनाति पूतं शुद्धं करोति एवं हि
बहिष्पवमानेन पूतमेवैनं यजमानं यज्ञियं यज्ञार्हं षष्ठानि रथ-
न्तरादीनि करिष्यमाणानि उपनयति उपगमयति ॥ १० ॥

अथोत्तमं त्वचं विधित्सुराह ।

यन्ति वा एते पथ इत्याहुर्न्ये सन्भार्याः कुर्वते ॥११॥

य उद्गातारः सम्भार्याः सम्भरणीयाः प्रदेशान्तरे आम्नाता-
मेकैकामृचमुपादाय उक्तक्रमेण सम्भृताः सम्पन्नाः कुर्वन्ते प्रयु-
ञ्जते एते पथो न्याय्यादनुष्ठानमार्गात् यन्ति अपगच्छन्तीति
ब्रह्मवादिन आहुः ॥ ११ ॥

कसर्हि परिहार इति तदाहुः ।

पावमान उत्तमस्तृचो भवति तेन पथो नयन्ति ॥१२

पवमानस्य ते वयमिति पवमानसोमदेवताक इति पवमान-
सोमदेवताकबहिष्पवमानस्यान्वस्तृचो भवति तेन यथाम्नात-
स्तृचकरणेन पथः सकाशान्न गच्छन्ति आम्नातानां तृषां तथैव
प्रयोगो ह्यनुष्ठानमार्गः ॥ १२ ॥

एवं विश्वजितो बहिष्पवमानस्य नवसोतीयाः संस्तुतिका
दर्शिताः अथैताभिरेव करिष्यमाणानां रथन्तरादीनां षष्ठां
पृष्ठानां योगं प्रतिपादयति ।

स तु वै पृष्ठैः स्तुवीतेत्याहुर्न एतानि बहिष्पव-
माने युञ्ज्यादिति ॥ १३ ॥

स तु वै सपव पृष्ठैः रथन्तरादिभिः स्तुवीत स्तौति य एतानि
पृष्ठानि बहिष्पवमाने युञ्ज्यात् योजयेदिति ब्रह्मवादिन आहुः
तस्मात् पृष्ठानां बहिष्पवमाने स्तोतीयाभिर्योजनं कार्यं यथा
दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि अस्य प्रत्नामनुद्युतमित्यादिभिर्नवभिर्न-
वानामह्नां योगस्तथात्रापि पृष्ठानां योजनं कार्यमित्यर्थः ॥१३॥

तत्र कया स्तोत्रीयया किं योज्यत इत्याशङ्क्य रथन्तरयोगं
तावदाह ।

उपवती प्रतिपद्भवत्युप वै रथन्तरं रथन्तरमे-
वास्मै तथा युनक्ति ॥ १४ ॥

उपत्वाजामयोगिर इत्येषा प्रथमा भवति उपशब्दसम्बद्धं
हि रथन्तरपृष्ठं ज्योतिष्टोमे उपास्मै गायतानर इति उपशब्दस्य
प्रयुक्तत्वात् एवञ्चैतयोपवत्या अस्मै यजमानाय रथन्तरं साम
युनक्ति ॥ १४ ॥

अथ बृहतो योगं दर्शयति ।

सरस्वतो द्वितीया भवति स्वर्गो लोकः सरस्वान्
स्वर्गो लोको बृहद् बृहदेवास्मै तथा युनक्ति ॥ १५ ॥

सरस्वतः सरस्वदाख्यस्य देवस्य सम्बन्धिनी द्वितीया जनी-
यन्तीत्वग्रव इत्येषा भवति स्वर्गाख्यो लोकएव सरस्वान् अमा-
वास्या वै सरस्वती पौर्णमासः सरस्वानिति ब्राह्मणान्तरात्
सरस्वतः पूर्णमासत्वात् तस्य च स्वर्गसाधनत्वात् तदात्मकत्व-
व्यपदेशः बृहत्साम च स्वर्गलोकात्मकं इयं वै रथन्तरमसौ वै
लोको बृहदिति श्रुतेः एवं परम्परया सरस्वतो बृहत्सम्बन्धिन्या
एतया सरस्वद्देवताकया बृहदेव तस्मै युनक्ति ॥ १५ ॥

अथ वैरूपस्य योगमाह ।

सरस्वत्यास्तृतीया भवति वाग्वै सरस्वती वाग्वै रूपं
वैरूपमेवास्मै तथा युनक्ति ॥ १६ ॥

सरस्वत्याः सम्बन्धिनी उप नः प्रियास्वित्येषा तृतीया
भवति वाक्शब्दात्मिका हि सरस्वती वैरूपञ्च वाक्संस्तुतं तथा
च तथा तृतीयया वैरूपमेवास्मै युनक्ति ॥ १६ ॥

अथ वैराजस्य योगमाह ।

सावित्री चतुर्थी भवति प्रजापतिर्वै सविता प्रजा-
पतिर्वैराजं वैराजमेवास्मै तथा युनक्ति ॥ १७ ॥

सावित्री सविदेवताका तत्सवितुर्वरेण्यमित्येषा चतुर्थी
भवति सा प्रजापतिरेव सविता सर्वस्य प्रेरकत्वात् वैराजञ्च
साम प्रजापतिसंस्तुतं तथा चैतया सावित्या वैराजमेवास्मै
युनक्ति ॥ १७ ॥

अथ शाक्तरस्य साम्नो योगमाह ।

ब्राह्मणस्यत्या पञ्चमी भवति ब्रह्म वै ब्रह्मण-
स्यतिर्ब्रह्म शक्तर्यः शक्रीरेवास्मै तथा युनक्ति ॥ १८ ॥

ब्राह्मणस्यत्या ब्रह्मणस्यतिदेवताका सोमानां स्वराणामि-
त्येषा पञ्चमी भवति परब्रह्मैव ब्रह्मणस्यतिरित्युच्यते विदा
मघवन्नित्याद्याः शक्तर्यश्च परब्रह्मणः प्रतिपादकत्वात् ब्रह्मा-
त्मिका तथा चैतया ब्राह्मणस्यत्या शक्रीरेव शक्रीषु ऋक्षु
गीयमानं शाक्तरं सामैवास्मिन् युनक्ति ॥ १८ ॥

अथ रैवतस्य सान्नो योगमाह ।

आग्निपावमानी षष्ठी भवति गायत्री वै रेवती
गायत्रछन्दा अग्नीरेवतीरेवास्मै तथा युनक्ति ॥१६॥

आग्निपावमानी अग्न आयूंषि पवस इत्येषा षष्ठी भवति
गायत्री गायत्रछन्दस्का खलु रेवतीः रेवतसान्नो योनिभूता
रेवतीर्न इत्येषा अनया प्रतिपाद्यमानोऽग्निश्च गायत्रछन्दाः
गायत्रं छन्दो यस्य स तथोक्तः एवञ्चैतया आग्नेय्या गायत्र्या
रेवतीरेव रेवतीषु गीयमानं रैवतं सामास्मै युनक्ति ॥ १६ ॥

ननु एवं रथन्तरादीनि षट्सामानि योजितानि कथं तेषां
चतुर्षु षष्ठस्तोत्रेष्वन्तर्भाव इत्यत आह ।

न चत्वारि षड्भ्यो विभवन्ति यदनिरुक्तानि तेन
विभवन्ति ॥ २० ॥

सत्त्वं चत्वारि षष्ठस्तोत्राणि न षड्भ्यः सामभ्यो विभवन्ति
न व्याप्नुवन्ति यद्यस्मादेतानि षट्सामान्यनिरुक्तानि षष्ठस्तोत्रे-
ष्वेव कार्याणीति न निःशेषेणोक्तानि तेन कारणेन षष्ठस्तोत्रे-
ष्वन्यत्र प्रयोक्तुं शक्यत्वात् विभवन्ति व्याप्तुं शक्नुवन्ति ॥ २० ॥

आज्यस्तोत्रेषु कश्चिद्दोषमाशङ्क्य समाधत्ते ।

सर्वाणि स्वाराण्याज्यानि तज्जामि नानादेवतैः
स्तुवन्त्यजामितायै ॥ २१ ॥

सर्वाणि चत्वार्याज्यस्तोत्राणि स्वारनिधनानि तथाच स

सर्वेषां समानावसानत्वात् जामितादोषः स्यात् अतस्तत्परि-
हाराय नानादेवत्यैः अग्निर्मित्रावरुणाविन्द्राग्नी चेति क्रमेण
तद्देवताकैराज्यैः स्तुवन्ति ॥ २१ ॥

कानि पुनस्तथाविधानीत्यत आह ।

सुषमिद्धो न आवहेत्याप्रिय आज्यानि भव-
न्ति ॥ २२ ॥

आप्रिय इति प्रयाजानुयाजा इत्युच्यन्ते सुषमिद्धो न
आवहेत्याद्यास्तिस्त्र आप्रियस्तोत्रायाआग्नेयं प्रथममाज्यस्तोत्रं
भवति इतराणि च त्रीणि कल्पकारेणोक्तानि ता नः शक्रं
पार्थिवस्य युञ्जन्ति ब्रह्मरूपम् तमीडिष्वयो अर्चिषेति ॥२२॥ .

अथाप्रीणामाज्यत्वं सर्वस्वदानेन रिक्तीकृतस्य यजमानस्य
पुनः पोषणार्थमिति स्तौति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत स दुग्धोरिरिचानो
ऽमन्यत स एतान्याप्रिय आज्यान्यपश्यत्तैरात्मानमा-
प्रीणाद्दुग्धद्रव वा एष रिरिचानोयः सर्वन्ददाति
यदाप्रिय आज्यानि भवन्त्यात्मानमेव तैराप्रीणाति
॥ २३ ॥

एतत्सर्वं पूर्वस्मिन्नेवाध्याये व्याख्यातं ॥ २३ ॥

अथ रथन्तरादीनां षष्ठां षष्ठानां स्थानविशेषं व्यवस्थाप-
यितुमाह ।

एतर्हि तु वै पृष्ठानि यथायतनं कल्पन्त इत्याहु-
र्यद्रथन्तरं प्रथमं बृहदुत्तमन्मध्यइतरानीति ॥ २४ ॥

माध्यन्दिनपवमाने रथन्तरं साम बृहदग्निष्टोमसाम इत-
राणि चत्वारि पृष्ठस्तोत्रेषु प्रयोज्यानि तथाच कल्पः अस्य प्रत्ना-
मनुद्युतमिति गायत्रमामहीयवञ्च परीतोषिञ्च तासु तमिति
कालेयमेकस्यां रथन्तरं तिसृषु दैर्घ्यवसन्तिसृषु यौधःजयमे-
कस्यां अयं सोम इति पार्थमन्त्यं वैराजञ्च महानान्त्रश्च
वैरूपञ्च रेवत्यञ्चेति तथा त्वमग्ने यज्ञानां होतेति बृहदग्नि-
ष्टोमसामेति अयमर्थः माध्यन्दिनपवमाने परीतोषिञ्च तासु
तमिति तिसृषु रथन्तरं कार्यं वैराजञ्च होतुः पृष्ठे शाक्वरं
मैतावरुणपृष्ठे वैरूपञ्च ब्रह्मपृष्ठे रैवतमच्छावाकपृष्ठे त्वमग्ने
यज्ञानामिति तिसृषु बृहदग्निष्टोमसामत्वेन कार्यमिति ॥ २४ ॥

अथैवं क्रियमाणे किञ्चिद्दूषणमाशङ्क्य निरस्यति ।

जामि वा एतद्यज्ञे क्रियत इत्याहुर्त्यत्सर्वाणि
निधनवन्ति सह क्रियन्त इति यदन्तरा सोमा यन्त्य-
न्तरोक्त्यानि शस्यन्तेऽन्तरा वषट्कुर्वन्ति तेना-
जामि ॥ २५ ॥

अलसमेतद्यज्ञे क्रियते यत्सर्वाणि वैराजादीनि सामानि
निधनवन्ति निधनयुक्तानि सह क्रियन्ते नैरन्तर्येण प्रयुञ्जत
इति एतज्जामि क्रियत इति ब्रह्मवादिन आहुः अयं दोषः

परिह्रियते यदन्तरेत्यादिना यद्यस्मादन्तरा अन्तराले तेषां
मध्ये सोमाः ग्रहचमसपूरिताः सन्तो होमार्थं यन्ति उत्तरवेदिं
गच्छन्तीति तथान्तरा मध्ये उक्त्यानि शस्त्राणि च शस्यन्ते बहृचैः
तथान्तराले होत्रादयः सप्त वषट कुर्वन्ति वीषडन्तया याज्यया
यजन्ति तेन कारणेन द्वयोर्द्वयोर्मध्ये उक्तस्य बद्धविधस्यानुष्ठेयस्य
सद्भावेन व्यवधानात् जामिदोषो न भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥

अथ प्रकारान्तरेणाजामित्वमुपपादयति ।

व्यत्यासमिडाश्च निधनानि चाङ्गस्तेनाजामि ॥२६

व्यत्यासं व्यत्यस्य व्यत्यस्य परिहृत्य परिहृत्य इडाश्चाद्यानि
च निधनान्याङ्गः तेन निधनवत्त्वे समानेऽपि तेषान्निधनानां
व्यत्यस्य प्रयोगे परस्परं वैलक्षण्याज्जामिदोषो न भवतीत्यर्थः
अतएव पूर्वमुक्तं निधनं वैराजं प्रथमं कृत्वा इडानिधनं
शाक्करमनन्तरं कार्यमित्यादि ॥ १६ ॥

अथ रैवतसाम्नि कश्चिद्दोषमाशङ्क्य समाधत्ते ।

च्यवन्ते वा एतद्रेवत्यः स्वादायतनादित्याङ्ग्यत्
त्रयस्त्रिंशत् स्तोमाद्यन्तीति यद्गायत्रो भवन्ति
तेनायतनान्न च्यवन्ते या हि का च गायत्री सा
रेवतो ॥ २७ ॥

एतत् एतर्हि रेवत्यः रैवतं साम स्वादात्मीयादायतनात्
च्यवन्ते प्रच्युता भवन्तीति ब्रह्मवादिन आङ्गः यद्यस्मात् त्रयस्त्रिं-

शात् सोमाद्यन्ति गच्छन्तीति षष्ठेऽहनि तस्यैव सोमस्य तदा-
यतनत्वेन क्लृप्तत्वात्, तत्रायं परिहारः यद्यस्मात् अस्य रैवत-
सान्नो गायत्र्यो गायत्रीकृन्दस्का ऋच आधारभूता भवन्ति तेन
कारणेन स्वादायतनान्न च्यवन्ते कृत एतत् रेवतीर्नः सधमाद्
इति गायत्री रैवतसान्नो योनिस्तत्सामान्यात् अन्यापि या
कापि गायत्री सैव रेवती हि यस्मादेवं तस्मात् स्वयोनिसदृशीषु
गायत्रीषु ऋक्षु गीयमानं रैवतं स्वादायतनान्न च्यवन्त इति ॥१७॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

चञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ सर्वस्वदाननिमित्तं यजमानस्य व्रतं दर्शयति, तदङ्ग-
त्वेनादौ वत्सत्वचः परिधानं विधत्ते ।

पशुभिर्वा एषव्यृध्यत इत्याहुर्ग्यः सर्वन्ददातीति
च्छवीं परिधत्ते पशुभिरेव समृध्यते ॥ १ ॥

यो यजमानः सर्वं धनं ददाति एष पशुभिः खलु व्यृध्यते
विहीयते इति ब्रह्मवादिन आहुः ॥ १ ॥

तत्र परिधानं विधाय सूयते ।

रोहिणी छवी भवत्येतद्वै पशूनां मूयिष्ठं रूपं
यद्रोहितं साक्षादेवैनानवरुन्धे ॥ २ ॥

रोहिणी रोहितं वस्त्रं कृवी भवति सर्वेषां गवादीनां पशू-
नां भूयिष्ठं रोहितं तद्वज्रतरं यद्रोहितं लोहितवर्णस्तथा च
साक्षात् प्रत्यक्षमेव एनान् पशून्वरुन्धे लभते ॥ २ ॥

एवं कृतपरिधानस्य यजमानस्य त्रिरात्रमरण्यवासं परि-
धत्ते ।

अरण्ये तिस्रो वसत्यारण्यं ताभिरन्नाद्यमवरुन्धे ॥३॥

तिस्रो रात्रीः अरण्ये वसति अत्यन्तसंयोगे द्वितीया तेन
वासेन आरण्यमरण्यसम्बन्धि अन्नाद्यमवरुन्धे लभते ॥ ३ ॥

तत्वारण्यवासे स्थानविशेषं विधत्ते ।

उदुम्बरे वसत्युदुम्बर ऊर्जमेवावरुन्धे ॥ ४ ॥

उदुम्बरे उदुम्बरमूले वसति ऊर्जं अन्नं उदुम्बरः सदा
फलत्वात् तथा च तन्मूले वसन् ऊर्जमन्नमेवावरुन्धे ॥ ४ ॥

अथ तत्र जीविकां विधत्ते ।

खनित्रेण जीवत्यष्टत्तिमपजयति ॥ ५ ॥

यदरण्ये कन्दमूलादिकं खान्यमस्ति तत् खनित्रेण खनन-
साधनेन खात्वा तेन जीवेदित्यर्थः तथाच अष्टत्तिदारिद्र्यमेवाप-
जयति अपजितं करोति ॥ ५ ॥

किं तत् खनित्रमिति तदाह ।

**उभयतः क्षणदङ्घ्रिर्भवत्युभयत एवास्मा अन्नाद्यं
रदत्यस्माच्च लोकादमुष्माच्च ॥ ६ ॥**

तत् खनितं उभयतः क्षुत् उभयतस्तीक्ष्णमुखोदङ्घ्रिर्भवति
सा च वैष्णवी कल्माषीति केचित् अन्यवृक्षजातापि इति पक्षा-
न्तरं एवम्भूताभिरुभयतः उभयविधानादेव अस्मै यजमानाय
अन्नाद्यं रञ्जयति उभयत इत्येतद्व्याक्रियते अस्मात् भूर्लोकान्
अमुष्माञ्च स्वर्गात् ॥ ६ ॥

अथ त्रिरात्रं निषादकुले निवासं विधाय स्तोति ।

निषादेषु तिस्रोवसत्यस्यां वा एते परोत्ताय देवा-
स्थामन्नाद्यन्तद्वरुन्धे ॥ ७ ॥

निषादेषु निषादग्रामसमीपे तिस्रोरात्रीर्वसेत् अस्यां भूमौ
एते निषादाः परोत्ताः प्राप्तपरिदाना भवन्ति एवं तेषां भूमि-
सम्बन्धात् यदेवास्यां पृथिव्यामन्नाद्यन्तद्वरुन्धे लभते एवं
वसतो जीवनं सूत्रज्ञतोक्तं तेषाङ्गाममारण्यं भुञ्जीत नैवारं
श्यामाकम्भार्गमिति ॥ ७ ॥

अथापरं त्रिरात्रवासं विधत्ते ।

जने तिस्रो वसति जन्यन्ताभिरन्नाद्यमवरुन्धे ॥ ८ ॥

विवाहयोग्योऽसमानगोत्रो ब्राह्मणो जनः यद्वा राजन्य-
बन्धुस्तस्य गृहे तदीयमन्नं भुञ्जानः तिस्रो रात्रीर्वसेत् तथा च
ताभीरात्रीभिर्जन्यं जनसम्बन्धन्नाद्यमवरुन्धे ॥ ८ ॥

अथापरं त्रिरात्रवासं विधत्ते ।

समानजने तिस्रः समानजन्यन्ताभिः ॥ ९ ॥

वसति अन्नाद्यमवरुन्ध इत्यनुवर्त्तते समानगोत्रोजनः समा-
नजनः यद्वा ब्राह्मणमात्रं तस्य गृहे तदीयमन्नं भुञ्जानस्त्रिस्रो
रात्रीर्वसेत् जने तिस्रोवसतीत्यादिवाक्यद्वयं राजन्यवन्धुना ब्रा-
ह्मणः समानजन इति शाण्डिल्य इत्यादिना सूत्रकारेण बद्ध-
धा व्याख्यातं ॥ ९ ॥

अथैता रात्रीः संहत्य सौति ।

द्वादशैता रात्रयो भवन्ति द्वादशमासाः संवत्सरः
संवत्सरमन्वन्नाद्यं प्रजायते तदेवाप्तावरुन्धे ॥ १० ॥

अरण्ये तिस्रो निषादे तिस्रो जने तिस्रः समानजने तिस्र-
इत्येवमेतारात्रयो द्वादश भवन्ति संवत्सरश्च द्वादशमासात्मकः
तथाच संवत्सरं संवत्सरपर्यन्तं अन्नं अनु अन्तुमहं प्रजायते
तेनोत्पद्यते एवं रात्रिगतसंख्यया तदेवान्नाद्यं आप्ता अवरुन्धे
स्वीकरोति ॥ १० ॥

अथान्यत् व्रतमाह ।

संवत्सरन्न याचेदामाद्यमिव वा एतद्यः सद्वोदत्तं
प्रत्यत्ति सद्वो वै देवानां संवत्सरः ॥ ११ ॥

संवत्सरं सर्वस्वदानानन्तरं संवत्सरपर्यन्तं न याचेत् मत्स्य-
मेतद्देहीति परं नाभ्यर्थयेत् किं कारणमयाचनं तदाह आ-
माद्यमिव वा एतद्यः सद्वोदत्तं प्रत्यत्तीति एतदामाद्यमिव वै
आमस्यापरिपक्वफलस्य भक्षणमिव खलु यो दत्तं धनं सद्वस्त-
दानीमेव प्रत्यत्ति प्रतिनिवृत्त्य भक्षयति, ननु बद्धेषु दिवसेषु गतेषु

संवत्सरमध्येऽपि प्रतिग्रहो न विरुध्यत इत्यत आह सद्यो वा इति
अस्माकं संवत्सर इति यत् तद्देवानां सद्यो वै अविलम्बितः
कालः एकं वा एतद्देवानामहर्ष्यत् संवत्सर इति हि ब्राह्मणा-
न्तरं तस्मात् संवत्सरस्यापि सद्यःकालात्मकत्वात् यदि तन्मध्ये
सर्वस्वं दत्तवान् पुनर्याचेत् तदा तदपरिपक्वफलभक्षणसदृशं
भवेत् इति याज्ञापतिषेधः समर्थ्यते ॥ ११ ॥

यद्ययाचमानायापि तस्मै यत्किञ्चिद्धनं दातुमिच्छेत्तदा न
विरोधमित्याह ।

नोदीयमानं प्रति नुदेदन्नाद्यस्याप्रतिनोदाय ॥१२

अयाचितमन्येन दीयमानं न प्रतिनुदेत् न प्रतिषेधेत् अपि
तु प्रतिगृह्णीयादेव अन्नाद्यस्यातःपरं प्राप्तस्यान्नस्य प्रतिनोदः
प्रतिषेधो माभूत् इत्येवमर्थम् ॥ १२ ॥

अथास्योष्णीषधारणं विधत्ते ।

उष्णीषम्बिभर्त्ति शिल्पत्वाय ॥ १३ ॥

उष्णीषं शिरोवेष्टनवस्त्रं तद्विभ्रियात् तद्धरणं शिल्पत्वाय
वैचित्याय भवति परिधानीयाया रोहिण्याः वत्सत्वचः सकाशात्
वैलक्षण्यात् ॥ १३ ॥

अथान्यन्निषेधयति ।

न मृन्मयेन पिवेदाज्जतिर्वा एषा यद्ब्राह्मणस्य
मुखन्न वै मृन्मयमाज्जतिमानशेऽथ यदमृन्मयपो भव-
ति खएव मुखमाज्जतिञ्जुहोति ॥ १४ ॥

मन्मयेन मृद्विकारेण पात्रेण जलादिकन्न पिबेत् एषा आ-
 ऊतिर्वै यज्ञमिव आऊत्यधिकरणं यत् ब्राह्मणमुखं न खलु
 मन्मयं मृद्विकारपात्रं आऊतिमानशे आऊतियोम्यतां प्राप्नोति
 अतो यत् यस्मात् अमन्मयपः अमन्मयेन दारुमयादिना पात्रेण
 पाता भवति तेन स्वएव आत्मीयएव मुखे आऊतिं हविर्जु-
 होति ॥ १४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चदशोऽध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ सर्वजित्संज्ञमेकाहं विधास्यन् तस्य स्तोमसंस्थे दर्श-
 यति ।

पञ्चविंशोऽग्निष्टोमः ॥ १ ॥

अग्निष्टोमसंस्थाः पञ्चविंशस्तोमका इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ तं विधत्ते ।

सर्वजिता वै देवाः सर्वमजयन् सर्वस्याप्तैः सर्वस्य
 जित्यै सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वञ्जयति ॥ २ ॥

सर्वजिता सर्वजिताख्येन यज्ञेन खलु पुरा देवाः सर्वं जगद-
 जयन् तस्मात् सर्वस्य फलस्य प्राप्ते सर्वस्य जेतव्यस्य जित्यै जयाय
 अनेन सर्वजिता यष्टव्यं स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

अथास्मिन्नेकाहे प्रथमं पृष्ठस्तोत्रं विधत्ते ।

तस्य महाव्रतं षष्ठं ॥ ३ ॥

तस्य सर्वजितः महाव्रताख्यं प्रागुक्तं स्तोत्रं षष्ठं भवति
माहेन्द्रस्तोत्रं भवतीत्यर्थः कल्पकारेण विस्तरेण महाव्रतस्तोत्र-
स्वरूपमुक्तं इन्द्रमिन्द्राधिनो बृहदिन्द्रोदधीचो उद्वेदभिश्चूतामद्य-
मिति त्रिवृच्छिरो गायत्रं पञ्चदशं रथन्तरं दक्षिणः पक्षः सप्त-
दशं बृहदुत्तरः पक्षः एकविंशं भद्रं पुच्छं तदिदास भुवनेषु
ज्येष्ठमिति पञ्चविंश आत्मा राजनमिति शिर आद्यवयवपञ्चक-
त्वेन रूप्यमाणं गायत्यादि सामपञ्चकं उक्तस्तोमकं महाव्रत-
स्तोत्रमिति कल्पार्थः ॥ ३ ॥

अथ शस्त्रं विधत्ते ।

अर्कः शस्यते ॥ ४ ॥

अर्कः सूर्यः तत्सम्बन्धिबृहती सहस्राख्यं शस्त्रं शस्यते
अनेन शस्त्रेण होता महाव्रतस्यानुशंसनं कार्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चविंशस्तोमकत्वं स्तौति ।

चतुर्विंशतिः संवत्सरस्यार्द्धमासाः संवत्सरः पञ्च-
विंशोऽन्नं व्रतः संवत्सरादेतेनान्नाद्यमवरुन्धे ॥ ५ ॥

संवत्सरस्य चतुर्विंशतिः संख्या स्याद्द्विमासास्तत्स्थानीयाश्च-
तुर्विंशतिः स्तोत्रीयाः तेषामर्द्धमासानां पञ्चविंशः पञ्चविंशति-
संख्यापूरकः संवत्सरः स एवं पञ्चविंशस्तोत्रीयात्मकः यदे-
तन्महाव्रताख्यं स्तोत्रं तदन्नं तस्यान्नरूपत्वं प्रथमपञ्चिकायामुक्तं

एवञ्च पञ्चविंशस्तोमं महाव्रतं प्रयुञ्जानः संवत्सरादेव एतेन
यागेनान्नाद्यमवरुन्धे ॥ ५ ॥

अथैतद्वेदितुः फलमाह ।

अन्नादो भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

अथ प्रकारान्तरेण स्तौति ।

एतेन वै गौराङ्गिरसः सर्वं पाप्मानमतरत्सर्वं
पाप्मानन्तरत्येतेन स्तोमेन तुष्टुवानः ॥ ७ ॥

एतेन पञ्चविंशस्तोमेन गौर्नामाङ्गिरसः ऋषिः सर्वं पाप्मानं
पापं अतरत् अत्यक्रीन् सष्टमन्यत् अस्यावशिष्टस्तोत्रकल्पनं
कल्पकारोक्तं द्रष्टव्यं ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षोडशोऽध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः

अथ सहस्रदक्षिणाः साहस्रा नाम चत्वारएकाहास्तत्र
ज्योतिरग्निष्टोमः प्रथमस्तं दर्शयति ।

अथैषज्योतिः ॥ १ ॥

अथेत्यानन्तर्ये एष वक्ष्यमाणो ज्योतिःसंज्ञ एकाहः ॥ १ ॥

अथाग्निष्टोमसंस्थां विधित्स्मुराह ।

पराङ्घ्वै त्विरात्रोऽर्वाङ्ग्निष्टोमो यस्त्रिरात्रे विभ्रं-
शते न तस्मिन् पुनरस्त्यथ योऽग्निष्टोमे प्रायश्चित्ति-
मत्तदपि ह्येतेनैकविंशतिदक्षिणेन पुनर्यजेत यस्मिन्
ह्येव यज्ञक्रतौ विभ्रंशते सैव तस्य प्रायश्चित्तिः ॥२॥

योऽयं त्विरात्रस्त्रिसृणां रात्रीणां समाहारः अहीनोर्ग-
त्त्रिरात्राख्यो विधास्यते स पराङ्घ्वै परागतः पराङ्घुखः योऽयं
प्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमः सः अर्वाङ् अभिसुखः अतो यो यज-
मानस्त्रिरात्रे क्रतौ विभ्रंशते विभ्रष्टो भवति स तस्मिंस्त्रिरात्रे
पुनर्नास्ति पुनरधिकृतो न भवति योऽग्निष्टोमे विभ्रंशते तत्तस्य
प्रायश्चित्तमत् प्रायश्चित्तयुक्तं कर्म्म भवति किं तत् प्रायश्चित्त-
मुच्यते एतेनाग्निष्टोमेन एकविंशतिदक्षिणेन पुनरविकलेन
यजेत यस्मिन्नेव यज्ञक्रतौ विभ्रंशते पूर्वं विभ्रष्टो भवति तस्य
यज्ञस्य सैव प्रायश्चित्तिः अतस्त्रिरात्रादप्यग्निष्टोमस्य गरी-
यस्वात् अग्निष्टोमसंस्थैवास्य ज्योतिषः कार्येत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तस्मिन्नेकाहे प्रातरनुवाकस्य होत्रानुवक्तव्यस्य परि-
माणं कालविशेषं दक्षिणापरिमाणं ब्रह्मसान्नः स्तोत्रीयाक्षर-
परिमाणञ्च सिद्धवदनूद्य प्रतिष्ठाहेतुत्वेन स्तौति ।

उपसदि सहस्रं प्रातरनुवाकमन्वाह तदसौ लोकः
सहस्रं दक्षिणास्तदन्तरिक्षं सहस्रमेतान्यक्षराणि
तदयं लोक एषु लोकेषु प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥३॥

उपसदि उपसद्विसे सहस्रं सहस्रसंख्याभिर्ऋग्भिः परि-
मितं प्रातरनुवाकं होतानुब्रूयात् तं सहस्रं असौ स्वर्गलोकः
तथास्मिन्नेकाहे सहस्रं दक्षिणाः सहस्रसंख्यागावो दक्षिणा-
त्वेन दातव्याः तत् सहस्रमन्तरिक्षात्मकं एतानि ब्रह्मसामानि
ब्रह्मसाम्नः सम्बन्धीनि ब्रह्मसाम्नः सहस्रमचराणीत्युक्तं कल्प-
कारेण ब्रह्मसामखादोरिक्थेति पंक्त्यां श्यैतमान्नातं सा च
चत्वारिंशद्भिरक्षरैरुपेता एवञ्च पञ्चविंशस्तोमकल्पनया सहस्रं
सम्पद्यत इति तदयं भूर्लोकः एवं सहस्रत्रयस्य लोकत्रयात्मकतां
यो वेत्ति विदित्वा चानुतिष्ठति स एषु त्रिषु लोकेषु प्रतिति-
ष्ठति ॥ ३ ॥

अथैतत् सहस्रदक्षिणापरिमाणं प्रकारान्तरेण स्तौति ।

ऋक्था वा अन्यत् सहस्रमित्याङ्गरक्षरेस्था
अन्यदिति यत् त्रिरात्रे दीयते तद्वक्था अथ यदग्नि-
ष्टोमे तदक्षरेस्था ॥ ४ ॥

अन्यदेकं सहस्रं सहस्रसंख्यादक्षिणा ऋक्था ऋक्संख्यया
तत्स्थिताः अपरं सहस्रं सहस्रसंख्यादक्षिणा अक्षरेस्था अक्षर-
संख्ययावस्थिता इति ब्रह्मवादिन आहुः का पुनः कुत्वेति
विविच्यते यत् सहस्रं गर्गत्रिरात्रे दक्षिणात्वेन दीयते तद्वक्था
तत् सहस्रसंख्यादक्षिणा ऋक्था तत्र हि सहस्रं स्तोत्रीयाः
सहस्रं दक्षिणा इति स्तोत्रीयाणामृचां सहस्रसंख्या दृश्यते
तथाच तत्संख्यया दक्षिणा ऋक्था भवति अथ यत् सहस्रमग्नि-

ष्टोमे अग्निष्टोमसंस्थे अस्त्रिन्नेकाहे दक्षिणा सहस्रमक्षरेस्या
ब्रह्मसाम्नः स्तोत्रीयाक्षरसंख्यावस्थिता अक्षरेस्या ॥ ४ ॥

एतावद्विष्टोति ।

यत् सहस्राक्षरासु ब्रह्मसाम भवति सहस्रसैव
सा प्रतिष्टुतिः ॥ ५ ॥

खादोरिक्थाविषूवत इत्याद्यास्त्रिस्त्रः पङ्क्तयोऽत्र ब्रह्मसाम्नः
स्तोत्रीयास्ताः प्रत्येकं चत्वारिंशदक्षराः पञ्चविंशस्तोमकत्वात्
आवृत्या पञ्चविंशतिसंख्याकाः पङ्क्तयो भवन्ति एवञ्च प्रत्यक्षां
चत्वारिंशत्सङ्ख्याया परिगणनायां सहस्राक्षराणि सम्पद्यन्ते तदि-
दमुक्तं सहस्राक्षरास्त्रिति यत् सहस्राक्षरासु ब्रह्मसाम ब्रह्मणः
ष्टस्रोत्तर्निर्वर्त्तकं श्वैताख्यं साम भवति सा सहस्रस्यैव दीय-
मानस्यैव प्रतिष्टुतिः प्रतिस्तवनं ॥ ५ ॥

अथान्यप्रकारेण दक्षिणादानं स्तौति ।

यावद्वै सहस्रज्ञाव उत्तराधरा इत्याहुस्तावद-
स्मात् लोकात् स्वर्गोलोक इति तस्मादाहुः सहस्र-
याजो वा इमान् लोकान् प्राप्नोति ॥ ६ ॥

सहस्रं सहस्रसङ्ख्यागावः उत्तराधरा अन्योन्यस्योपरि उत्त-
राधरभावेनावस्थिताः यावदुच्छ्रिता भवन्ति अस्माज्जोकात्तावत्-
प्रमाणे उन्नते स्थाने स्वर्गाख्योलोक इति ब्रह्मवादिन आहुः
यस्मादेवं सहस्रगवोर्द्वप्रमाणे स्वर्गः तस्मादेव आहुर्ब्रह्मवा-

दिनः सहस्रयाजी सहस्रगोदक्षिणेन यागेनेष्टवान् पृथिव्यादीन् लोकान् व्याप्नोतीति यद्यपि पूर्वं सहस्रगवोर्द्विप्रमाणः स्वर्ग इति एकस्यैव लोकस्य प्राप्यत्वमवगम्यते तथापि नान्तरीयकं पृथिव्यन्तरिक्षयोः प्रापणमित्यभिप्रायेणोमान् लोकानिति बद्ध-वचनं ॥ ६ ॥

अथ ब्रह्मसाम्नः पङ्क्तिच्छन्दस्का ऋचो विधातुमाह ।

पशुभिर्वा एष व्यृध्यत इत्याहुर्ग्यः सद्यः सहस्रं ददातीति पङ्क्तिषु ब्रह्मसाम भवति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्ताः पशवो यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

योऽयं यजमानः सद्योयुगपदेव गवां सहस्रं ददाति एष पशुभिः व्यृध्यते हीयते तत्परिहाराय पङ्क्तिषु पङ्क्तिच्छन्दस्कासु ऋचं स्वादोरिक्थाविषूवत इत्याद्यासु श्यैतं ब्रह्मसाम भवति पाङ्क्तः पङ्क्तिसम्बद्धो यज्ञः पशवश्च पाङ्क्ताः पङ्क्तिसम्बद्धाः एवञ्च पङ्क्तिच्छन्दा यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठति पुनर्बद्धपशुको भवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथैतस्यासुः स्तोत्रीयासम्पत्तिद्वारेण स्तुतिं करोति ।

विष्टत् स्तोमं सम्पद्यते विराजं छन्दः ॥ ८ ॥

स्तोत्रीयाणामियत्तापरिज्ञानाय कल्पकारेण कृतास्तोम-कृप्तिः प्रदर्श्यते विष्टवहिष्मवमानं पञ्चदशः तद्वन्त्याज्यानीति द्वे

पञ्चदशके द्वे त्रिवृती इत्यर्थः पञ्चदशत्रिवृन्त्याज्यानि सप्तदशो मा-
ध्यन्दिनः पवमानो होतुश्च षष्ठं पञ्चदशं मैत्रावरुणस्य पञ्चविंशं
ब्राह्मणाच्छंसिनः सप्तदशमच्छावाकस्य एकविंश आर्भवः पव-
मान एकविंशोऽग्निष्टोम इति एवञ्च प्रातःसवनीयाः स्तोत्रीयाः
सप्तपञ्चाशत् ५७ माध्यन्दिनपवमानीया एकनवतिः ६१ तृतीय-
सवने द्विचत्वारिंशत् ४२ संहृत्य नवत्यधिकशतस्तोत्रीया भवन्ति
१६० ताश्चतुर्विंशतिसंख्या त्रिवृतः एका विराट् भवति तदेतदु-
च्यते त्रिवृतं स्तोममिति पूर्वोक्तस्तोमको यज्ञस्त्रिवृतं स्तोमं
सम्पद्यते विराडाख्यं छन्दश्च त्रिवृतो हि नवस्तोत्रीयाः तथाच
स्तोत्रीयाणां नवनवशो भागे अशीतिशताभिः स्तोत्रीयाभिः
विंशतित्रिवृतः सम्पद्यन्ते ॥ ८ ॥

अवशिष्टा दशस्तोत्रीयाः सा एका विराट् क्लृप्तत इत्याह ।

प्राणो वै त्रिवृदन्नं विराणनवैव प्राण ऋतेऽन्नात्पा-
रयति नान्नमृते प्राणात्प्राणेषु चैवान्नाद्ये च प्रति-
तिष्ठति ॥ ९ ॥

त्रिवृत् स्तोमः प्रजापतिमुखादुत्पन्नः प्राणवायुश्च मुखे
वर्त्तत इति तस्य प्राणात्मकत्वं विराट् छन्दे दशाक्षरं अन्नञ्च
दशविधेन्द्रियतर्पकं तस्माद्विराजोऽन्नत्वं नवैव खलु प्राणः प्राण-
वायुः अन्नाद्यो अन्नं विहाय पारयति शरीरेऽवस्थानुं शक्नोति
अन्नं प्राणमन्नमपानमाह्नरिति श्रुतेः तथा प्राणाहते प्राणं
विहाय अन्नमपि शरीरं पोषयितुं शक्नोति तस्मादनयोः

परस्परसहकारित्वाद्भयोरेव सह सम्पादनेन प्राणेषु चैव
अन्नाद्येषु यजमानः प्रतिष्ठितो भवति ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ द्वितीयमन्यं साहस्रमेकाहं दर्शयति ।

अथैष सर्वज्योतिः सर्वस्याग्निः सर्वस्य जितिः सर्व-
मेवैतेनाप्नोति सर्वञ्जयति ॥ १ ॥

अथानन्तरमेष वक्ष्यमाणः सर्वज्योतिर्नामैकाह उच्यते इति
शेषः स च सर्वस्य फलस्याग्निः प्राप्तिसाधनं तथा सर्वस्य जेत-
व्यस्य जितिर्जयसाधनं तस्मादनेन यो यजते स सर्वमेतेन
फलमाप्नोतीति सर्वं च जेतव्यं जयति ॥ १ ॥

अथास्य सहस्रदक्षिणात्ववेदनं स्तौति ।

परमो वा एष यज्ञः परमं सहस्रं परमतां
गच्छति य एवं वेद ॥ २ ॥

एष सर्वज्योतिर्नाम यज्ञः परमो वै सर्वेभ्य उल्कृष्टः सर्वज्योति-
रिति संज्ञया सकलतेजोमयत्वात् यदस्य दक्षिणारूपं सहस्रं

तदपि परमं शतादिसंख्याया आधिक्यात् एवं सहस्रदक्षिणस्य परमत्वं यो वेद परमतां श्रेष्ठतां गच्छति ॥ २ ॥

अथास्य स्तोत्रीयाः संहत्यानूद्य सहस्रदक्षिणात्वमित्याह ।

तस्य द्विशताः स्तोत्रीया अन्तो वै वाचो द्विशत-
मन्तः सहस्रमन्त एव तदन्तं प्रतिष्ठापयति ॥ ३ ॥

पूर्ववदत्रापि स्तोमहृत्तिः कल्पकारकता प्रदर्श्यते तस्य त्रि-
दृत्बहिष्पवमानं पञ्चदशान्याज्यानि सप्तदशो माध्यन्दिनः पव-
मानस्त्रीणि च ष्टानि पञ्चविंशं ब्राह्मणाहंसिनः सप्तदश आ-
र्भव एकविंशोऽग्निष्टोम इति एवञ्च प्रातःसवने एकोनसप्ततिः
६६ स्तोत्रीयाः माध्यन्दिने त्विनवतिः ६३ तृतीयसवनेऽष्टविंशत्
३८ मिलित्वा द्विशतं स्तोत्रीया भवन्ति २०० तदिदमुक्तं तस्य
द्विशता इति तस्य सर्वज्योतिर्नाम्नः द्विशता शतद्वयपरिमिताः
स्तोत्रीया ऋचो भवन्ति वाचः शब्दस्य द्विशतसंख्यान्तो वै अव-
सानभूतं सहस्रसंख्या चान्तः तस्मात् न्यूनसंख्यानां अवसानभूत-
त्वात् तथाच द्विशतस्तोत्रीयात्मके क्रतौ सहस्रदक्षिणादानं कुर्वन्
अन्तत एवान्तं प्रतिष्ठापयति परस्परं सम्बद्धे करोतीत्यर्थः ॥३॥

अथैतत् प्रकारान्तरेण स्तौति ।

कृतस्तोमो वा एष सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वं जय-
ति सर्वं हि कृतेन जयति ॥ ४ ॥

एष तर्बज्योतिर्नामैकाहः कृतस्तोमो वै कृतः पूर्वस्मिन्नेकाहे

ऋषः स्तोमः स्तोत्रीयासमूहो यस्य स तथोक्तः निष्पन्नस्तोत्रक
इत्यर्थः स्पष्टमन्यत् सर्वजयहेतुः सर्वं हि कृतेनेति सर्वं जेतव्यं
हि यस्मात् कृतेन निष्पन्नेनैव साधनेन लोकोजयति यस्मादि-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

अथान्नप्राप्तिसाधनत्वेन स्तौति ।

विराजं सम्पद्यतेऽन्नं विराडन्नाद्यमेवावरुन्धे ॥५॥

दशाक्षरा विराट् अस्य चैकाहस्य पूर्वोक्तानां स्तोत्रीयाणां
दशसंख्यया विभागे विंशतिर्विराजो भवन्ति तथा चायं यज्ञो
विराजं सम्पद्यते प्राप्नोति शिष्टं सिद्धं ॥ ५ ॥

अथाग्निष्टोमसाम्नः स्तोमं विधाय स्तौति ।

**एकविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एकविं-
शोऽन्तत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठति ॥ ६ ॥**

एकविंशस्तोमकोऽग्निष्टोमो भवति अग्निष्टोमसाम एक-
विंशस्तोमको भवतीत्यर्थः किमतो भवति तदुच्यते तथा प्रतिष्ठा-
रूपो ह्येकविंशः पूर्वमुक्तः तथाच यज्ञस्यान्ततोऽवसान एव
यजमानः प्रतितिष्ठतो भवतीति ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहामाह्वये शोडषाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ विश्वज्योतिःसंज्ञं तृतीयं साहस्रमेकाहं दर्शयति ।

अथैष विश्वज्योतिरुक्थः ॥ १ ॥

अथानन्तरं एष वक्ष्यमाणो विश्वज्योतिर्नाम उक्थः
उक्थसंस्थः अन्यः साहस्र एकाहः ॥ १ ॥

अथैतस्य विश्वज्योतिरिति संज्ञां उक्थसंस्थताञ्च स्तौति ।

पशवो वा उक्थानि पशवो विश्वं ज्योतिर्विश्व
एव ज्योतौ पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

उक्थान्युक्थस्तोत्रायाणि पशवो वै तत्साधनत्वात् तच्छब्द-
वाच्याः पशवस्य विश्वं व्याप्तं ज्योतिस्तेजः बहुपशुको हि लोके-
ऽतिशयेन प्रकाशते तस्माद्विश्वज्योतिःसंज्ञ एकाहे उक्थस्तो-
त्राणि प्रणयन् विश्वव्याप्ते ज्योतौ ज्योतींष्वेव पशुषु प्रतिति-
ष्ठति ॥ २ ॥

अथैतं त्रिरात्रसाम्येन स्तौति ।

अहर्भिर्वै त्रिरात्र इमान् लोकानाप्नोति सवनै-
रेष उत्तरमुत्तरं त्रिरात्रस्याहर्षीय उत्तरमुत्तरमे-
तस्य सवनं वर्षीयस्तेन त्रिरात्रमाप्नोत्युत्तर उत्तर
एषां लोकानां ज्यायांस्तेनेमान् लोकानाप्नोति ॥३॥

योऽयं वक्ष्यमाणो गर्गत्रिरात्राख्यः सोमयागः अयमहर्भिः
क्रमेणानुष्ठितैः अग्निष्टोमोक्थातिरात्रसंस्थैस्त्रिभिर्होभिरेव
इमान् पृथिव्यादीन् लोकानाप्रीति एष तु विश्वज्योतिर्नाम
यज्ञस्त्रिभिरेव सवनैस्तानाप्रीति तथा चास्य त्रिरात्रस्य यदुत्तर-
मुत्तरमहस्तदर्षीयः वृद्धतरं अग्निष्टोमोक्थातिरात्रसंज्ञाना-
मुत्तरोत्तरं विवृद्धस्तोमकत्वात् एतस्यैकाहस्य उत्तरमुत्तरं
सवनं वर्षीयः प्रातःसवनात् माध्यन्दिनं सवनं वृद्धतरं ततोऽपि
तृतीयसवनं वृद्धतरं एतच्चाग्ने दर्शयिष्यते तथाच एष यस्त्रिरात्रं
यज्ञक्रतुमाप्रीति तद्वत्प्रशस्तो भवतीत्यर्थः अपिच एषां पृथि-
व्यादिलोकानां मध्ये उत्तरउत्तरो लोकोज्यायन् वृद्धतरोऽति-
शयेन विस्तीर्णः तेनोत्तराधिकसवनेन यज्ञेन इमानेव लोका-
नाप्रीति ॥ ३ ॥

अथास्य सवनानामुत्तरोत्तराधिक्यं दर्शयितुमाह ।

अस्यूरिर्वा एष सन्ततो यज्ञो द्वौ द्वौ हि स्तोमौ
सवनं बहवः ॥ ४ ॥

अस्यूरिरश्वद्वन्द्वयुक्तो यो रथसत्सहस्र एष सन्ततः संहितो
यज्ञः कुतः हि यस्मात् द्वौ द्वौ स्तोमौ संहत्य अस्यैकैकं सवनं
बहवः ॥ ४ ॥

कतमौ च द्वौ द्वौ स्तोमाविति तत्राह ।

विवृत्पञ्चदशौ प्रातःसवन् पञ्चदशपञ्चविंशौ

माध्यन्दिन् सवनञ्चतुर्विंशैकविंशौ तृतीयस-
वनं ॥ ५ ॥

त्रिष्टद्विष्टवमानस्य स्तोमः पञ्चदश आज्यानां एवमेतौ
संहतौ प्रातःसवनं वहतः एवमुत्तरी द्वौ द्वावपि द्वे सवने
वहतः ॥ ५ ॥

अथैतत् स्तोमद्वययोजनं प्रशंसन् पूर्ववत्सहस्रं देयमित्याह ।

यद्वै युक्ते सन्तत आधीयते वहति तद्यथा युक्ते
सन्तत आदध्यादेवमेतस्मिन् सहस्रमाधीयते ॥ ६ ॥

यद्वै यत् खलु द्रव्यं युक्ते अश्वाम्नाभ्यां योजिते सन्तते सम्बद्धे
रथे आधीयते आरौष्य निधीयते स रथस्तद्द्रव्यं वहति यथैव
युक्ते सन्तते च रथे आदध्यात् वोढव्यं भारं निदध्यात् एवमेवै-
तस्मिन्नेकाहे प्रतिसवनं स्तोमद्वयेन युक्ते दक्षिणानां गवां सहस्र-
माधीयते आरौष्यते अस्यापि यज्ञस्य पूर्ववत् सहस्रं दक्षिणा
दातव्या इत्यर्थः ॥ ६ ॥

चोदकेन प्राप्तयोर्बृहद्रथन्तरयोः प्रकृतिवद्विकल्पे प्राप्तं समु-
च्चयं विधत्ते ।

उभे बृहद्रथन्तरे भवतः ॥ ७ ॥

रथन्तरस्माध्यन्दिने पवमाने कार्यं बृहद्भोतुः पृष्ठइति उभयं
सामसु पूर्वमुक्तं ॥ ७ ॥

अथैतत् स्तोति ।

इयं वै रथन्तरं द्यौर्बृहदेवास्मान्नेकाङ्गायत्येवा-
मुष्मादुभयोरनयोर्लोकयोः प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

इयं पृथिव्येव रथन्तरं साम द्यौः स्वर्गोलोको बृहत् एव
आ इव अस्मादेव भूर्लोकान् रथन्तरं गायति अमुष्मात् द्युलोकं
बृहद्गायति तथा चानयोरुभयोर्द्यावापृथिव्योर्लोकयोर्यजमानः
प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

अथान्यत्साम विधत्ते ।

अनुष्टुप्थाथर्वणं भवति ॥ ९ ॥

आर्भवे पवमाने पुरोजिती वो अन्वस इत्यस्मिन्नानुष्टुभे त्वचे
श्वावाश्वान्धीगवे गीत्वा तस्मिन्नेव त्वचे पुनराथर्वणं साम गातव्यं
तथा च कल्पकृतोक्तं यस्मिन्मदो वरेण्य इति गायत्रमौचे आन्धी-
गवादुत्तरमाथर्वण इति ॥ ९ ॥

अथैतत् स्तौति ।

भेषजं वै देवानामथर्वाणो भेषज्यायैवारिष्ट्यै ॥ १० ॥

अथर्वाणां अथर्वणा ऋषिणा दृष्टा मन्त्राः देवानां भेषजं वै
भेषज्यरूपास्तस्मादेतत्साम भेषजाय भेषज्याय अरिष्ट्यै अहिं-
सायै भवति ॥ १० ॥

अथोक्थस्तोत्रेष्वन्तिमेऽन्यत्साम विधाय स्तौति ।

उद्गीयमुक्थानामन्ततो भवति सर्वेषां वा एतत्
पृष्ठानां रूपं सर्वेष्वेव रूपेषु प्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥

उक्थानामुक्थसोत्राणामन्ततोऽवसाने अच्छावाकोक्थसोत्रे
उद्वंशीयं साम भवति यथोक्तं कल्पकारेण साकमश्वं सौभरं
त्रैककुभञ्चोद्वंशीयमित्युक्थानीति साकमश्वं होतुरुक्थं सौभ-
रत्रैककुभयोरन्यतरद् ब्रह्मणः उद्वंशीयमच्छावाकस्येति क-
ल्पार्थः एतदुद्वंशीयं सर्वेषां रथन्तरादीनां षष्ठां षष्ठानां रूपं
एतच्चाष्टमेऽध्याये प्रपञ्चेन दर्शितं स्पष्टमन्यत् ॥ ११ ॥

अथास्य पूर्वोक्तामुक्थसंस्थामनूद्य सौति ।

उक्थो भवति पशवो वा उक्थानि पशवः सहस्रं
पशुष्वेव तत्पशून् दधाति ॥ १२ ॥

अयमुक्थसंस्थो भवति उक्थसोत्राणि पशुसाधनत्वात्
पश्वात्मकानि सहस्रसंख्यादक्षिणास्य पशवसो न पशुष्वेव पशून्
दधाति स्थापयति ॥ १२ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे शोडषाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथाग्निष्टोमसंस्थं चतुर्थं साहस्राख्यं एकाहं विधित्सुराह ।

यो वा अग्निष्टोमे त्रिरात्रं प्रोतं विद्यात्सोऽग्नि-
ष्टोमे सहस्रं दद्यात् त्रिरात्रायतनं हि सहस्रं ॥१॥

यो ह्यग्निष्टोमे अग्निष्टोमसंस्थे एकाहे त्रिरात्रं वक्ष्यमाणं
 गर्गत्रिरात्राख्यं च प्रोतं प्रतिमुक्तं विद्यात् जानीयात् सोऽस्त्रि-
 न्नग्निष्टोमे सहस्रं दक्षिणा दद्यात् त्रिरात्रायतनं त्रिरात्र एव
 आयतनमिति स्थानं यस्य तथाविधं हि सहस्रं सहस्रदक्षिणा-
 दानं तस्मादस्यैकाहस्य त्रिरात्रसम्बन्धं विदुषा सहस्रगावो
 दक्षिणात्वेन दातव्या इत्यर्थः एवञ्चाग्निष्टोमसंस्थेन सहस्र-
 दक्षिणेन यजेतेति विधिरुन्नेतव्यः ॥ १ ॥

अथास्त्रिंस्त्रिरात्रस्य प्रोतत्वं दर्शयितुं तदीयानां त्रयाणा-
 मह्नां याः प्रतिपदस्तासामन्यतमास्य प्रतिपत्कार्येत्याह ।

उपास्मै गायतानर उपोषु जातमप्सरं पवस्व
 वाचो अग्रिय इति प्रतिपदो भवन्त्येतद्वै त्रिरात्र-
 मकः ॥ २ ॥

उपास्मै गायतानर इत्यादितृचानां मध्ये अन्यतमस्तृचोऽस्त्रि-
 न्नहनि बहिष्पवमानस्य प्रथमस्तृचः कार्यः एतत् वै एतद्वि प्रति-
 पत्तयं त्रिरात्रं गर्गत्रिरात्रं अकः अकार्षीत् तदीयेषु त्रिष्वहःसु
 एतेषां बहिष्पवमानस्य क्रमेण प्रथमतश्चत्वात् तस्मादत्राप्येषाम-
 न्यतमः प्रथमस्तृचः अपरौ तृचौ दविद्युतत्यारुचा पवमानस्य ते
 कव इति कल्पकारोक्तौ द्रष्टव्यौ ॥ २ ॥

अथ त्रिरात्रसम्बन्धिष्वहःसु यानि पृष्ठसामानि तान्यथत्र
 क्रियन्त इत्याह ।

पवमाने रथन्तरं करोति पवमानस्यान्त्यं वाम-
देव्यं बृहत् पृष्ठं ॥ ३ ॥

अत्र कल्पः उच्चाते जातमन्वस इति गायत्रञ्चामहीयवञ्च
पवस्व मधुमत्तम इतीडानां संक्षार एकस्यां प्रत्नं पीयूषं पूर्व्यं
यदुक्त्यमिति यौधाजयं तिसृषु पुनानः सोमधारयेति रौरव-
मेकस्यां रथन्तरं तिसृषु शिशुञ्जन्नानं हर्यतन्मृतीति वामदेव्य-
मन्त्यं बृहत् पृष्ठमिति तस्मादेवं क्लृप्तान् माध्यन्दिने पवमाने
पुनानः स मेति त्वचे रथन्तरं साम बृहत्साम होतुः पृष्ठं स्तोत्रं
गातव्यं तथा शिशुञ्जन्नानमित्यस्मिंस्तृचे गीयमानं वामदेव्यं
तस्य पवमानस्यान्त्यं साम भवति तथा बृहत्साम होतुः पृष्ठं
भवति ॥ ३ ॥

अथैतेषां सङ्घातकरणं स्तौति ।

इयं वै रथन्तरमन्तरिच्छं वामदेव्यं द्यौर्वृहदिमे
लोकास्त्रिरात्रो यदेतानि सामानि सध्रज्जि करोती-
मानेव तल्लोकान् सन्धधाति तेन त्रिरात्रमाप्नोति ॥ ४

रथन्तरवामदेव्यबृहतां पृथिव्यन्तरिच्छस्वर्गात्मकत्वं प्रागुक्तं
त्रिरात्रस्येमे पृथिव्यादयो लोकाः वसुरुद्रादित्यैस्त्रिरात्रावयवा-
नामग्निधोमोक्थातिरात्राणां तयाणामह्नां पृथिव्यादिलोक-
तयसाधनतया क्रमेण प्रयुक्तत्वात् तथा चान्नास्यते एवञ्च यदे-
वानि त्रिरात्रे विद्युज्य प्रयुज्यमानानि रथन्तरादीनि सामानि

सध्रगञ्चि सहाञ्चतीति तत्तथा अस्मिन्नहनि सह प्रयुक्तानि करो-
ति तत्तेनेमानेव पृथिव्यादिलोकान् सन्धधाति परस्परं संयोज-
यति तथा लोकद्वारा त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमाप्नोति ॥ ४ ॥

अथ सर्वप्रकृतौ ज्योतिष्टोमे तृतीयसवने पवस्व मधुमत्तम
इति यः ककुभः प्रगाथः सोऽत्रापि चोदकेन तृतीयसवन एव
प्रयोज्यत्वेनातिदिश्यते तस्य माध्यन्दिनपवमान आकृष्य प्रयोगं
विधत्ते ।

ककुभं प्राचीमुद्रूहति ॥ ५ ॥

पवस्व मधुमत्तम इत्येतां ककुप्छन्दस्कां सोत्वीयां प्राचीं
प्राग्भागे वर्त्तमानामुद्रूहति आर्भवात् पूर्वभागे माध्यन्दिनपव-
माने तां प्रापयेत् प्रयुञ्जीतेत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथैतस्मात् पूर्वस्मिन् भागे आकर्षणमुपपादयति ।

पुरो ह्येतया सत्या अपशुवीर्यं करोति ॥ ६ ॥

पुरः पुरस्तात् पूर्वभागे वर्त्तमानया ह्येतया ककुभा सोत्वी-
यया अपशुः पशुरहितः सोमयागः तदुत्पत्यर्थं वीर्यं करोति
तस्मात्तां प्राचीमुद्रूहेदित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ तत्र कर्त्तृभिर्गेयं साम विधाय स्तौति ।

तस्यामिडानां संचारः पुरुषो वै ककुप् पशव
इडानां संचार आत्मन्येव तत्पशून् प्रतिष्ठापयति
॥ ७ ॥

तस्यां ककुभि स्तोत्रीयायाभिडानां संचाराख्यं साम गातव्यं
तथैव पूर्वं कल्प उदाहृतः किमतस्तदुच्यते पुरुषो हि ककुपूकन्दः
ककुप्राणः एषस्य पुंस्वात् अस्यापि ककुपस्थानीयेनाधिकेन म-
ध्यमपादेन युक्तत्वेन तत्साम्यात् पुंस्वत्वं योऽयमिन्द्रानां संचारः
सपशवः गोवाचक्रेनेडानां शब्देनाभिधेयत्वात् तत्तथा च ऋक्-
सामयोः पुरुषपश्वात्मकत्वात् पुरुषरूपे आत्मन्येव पशून् प्रतिष्ठा-
पयति ॥ ७ ॥

अथास्मिन्नेव माध्यन्दिने पवमाने यौधाजयस्याधारभूता-
स्तिस्रः स्तोत्रीया विदधाति ।

प्रत्नम्पीयूषम् पूर्वं यदुक्थमिति सतोबृहत्या
भवन्ति ॥ ८ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

अथैताः स्तौति ।

सतोबृहत्या वै देवा इमान् लोकान् व्याप्नुवन्ति-
मानेवैताभिर्लोकान् व्याप्नोति ॥ ९ ॥

सतोबृहत्या बृहतीकन्दस्तया खलु पुरा देवाः इमान्
यद्यत्र्यादिलोकान् व्याप्नुवन् स्पष्टमन्यत् ॥ ९ ॥

अथैतासां गायत्र्यादिसर्वकन्दोरूपत्वं प्रदर्शयन् सर्वपशु-
साधनतामाह ।

ता वा एता गायत्र्यो यत्त्रिपदास्तेन गायत्र्य-

स्तावा एता जगत्यो यद्द्वादशाक्षराणि पदानि तेन
जगत्यस्तावा एता बृहत्यो यत् षट्त्रिंशदक्षरास्तेन
बृहत्यः सर्वेषां वा एताश्छन्दसां रूपं सर्वाणि
रूपाणि पशूनामवरुन्धे ॥ १० ॥

ता वा एताः प्रब्रं पीयूषमित्याद्याः गायत्र्यो भवन्ति कथं
सतोबृहतीनां गायत्रीत्वमिति अत्रोच्यते यद्यस्मात् एतास्त्रि-
पदास्तेन गायत्रीसाम्यात् गायत्र्यस्तथा ता एता जगत्यो भवन्ति
एतदुपपद्यते यत् द्वादशाक्षराणि पदानीति पादाः प्रथमपादस्य
अक्षरव्यूहेन द्वादशाक्षरत्वं एवं बृहतीत्वमपि योज्यं यस्मादेव-
मेताः सर्वेषां गायत्र्यादीनां छन्दसां रूपं तस्मादेताभिः सर्वाणि
पशूनां रूपाण्यवरुन्धे नानारूपान् सर्वान् पशून् लभत इत्यर्थः ॥१०॥

अथैतं यज्ञमहाव्रतात्मना रूपयन् स्तौति ।

एतद्वै प्रत्यक्षं महाव्रतन्तस्य गायत्रं शिरो बृह-
द्रथन्तरे पक्षौ वामदेव्यमात्मा यज्ञायज्ञीयं पुच्छन्द-
क्षिणा एवाक्यमेष वाव प्रत्यक्षमहाव्रतेन स्तुते य
एतेन यजते ॥ ११ ॥

एष खलु वै यज्ञः प्रत्यक्षं मुख्यं महाव्रतं यद्येवं शिरः-
पक्षादिभिरवयवैर्भूवितव्यं महाव्रतस्तोत्रस्य शिरःप्रभृति पक्षाव-
यवात्मकत्वात् अत्र कथं तेषां सद्भाव इति तत्राह तस्येति तस्य
प्रकृतस्य साहस्यस्य महाव्रतस्य सतः यज्ञायत्नं साम प्रातःसव-

नादौ प्रयुज्यते तच्छिरः पश्चात् माध्यन्दिनपवमाने बृहत् स्तोत्रे
 च प्रयुज्यमाने बृहद्रथन्तरे पक्षौ भवतः माध्यन्दिनपवमानान्तो
 प्रयुज्यमानं वामदेव्यं आत्मा मध्यदेहः अग्निष्टोमसामत्वेन प्रयु-
 ज्यमानं यज्ञायज्ञीयं पुच्छं याः सहस्रसंख्याका दक्षिणास्ता
 एवाक्यन्महाव्रतस्तोत्रानुशंसनं बृहती सहस्राख्यं शस्त्रं तस्मा-
 देतेनैवंगुणविशिष्टेन एकाहेन यो यजते एष एव प्रत्यक्षं
 साक्षान्महाव्रतेन महाव्रतस्तोत्रेण सुते स्तौति उक्तसामपञ्चका-
 लकत्वात्तस्य ॥ ११ ॥

अथ आयन्तीयं ब्रह्मसाम विधित्सुः पत्रान्तरमुपन्यस्य तत्र
 दोषमुद्गावयति ।

तस्य बृहत्पृष्ठं पङ्क्तिषु ब्रह्मसाम तदाऽऽच्छ-
 न्दोव्याधीयते यद्बृहत्पृष्ठम्भवति पङ्क्तिषु ब्रह्मसा-
 मेति ॥ १२ ॥

अस्मिन्नहनि बृहत्साम होतुः पृष्ठमित्युक्तं तस्यायमनुवादः
 पङ्क्तिषु स्वादोरिक्था विषूवत इत्याद्यासु यत् प्रथमे सहस्र एकाहे
 ब्रह्मसाम विहितं तत् पङ्क्तिषु तदेव ब्रह्मणः पृष्ठस्तोत्रं तत्तत्र एवं
 क्रियमाणे सामद्वये आऽऽर्ब्रह्मवादिनश्चोदयन्ति कथमिति
 यद्यदि बृहत् बृहत्साम बृहतीषु गीयमानं पृष्ठस्तोत्रं भवति
 पङ्क्तिषु गीयमानं ब्रह्मसाम भवति तदा च्छन्दो व्याधीयते
 स्पष्टं विभिद्यते तच्चायुक्तमिति ॥ १२ ॥

किं तर्हि कार्यं तदाह ।

आयन्तीयमेव कार्यन्तु छन्दो व्याधीते ॥ १३ ॥

आयन्तीयमेव स्वासु ब्रह्मसाम कार्यं तथा च बृहतो ब्रह्म-
सान्नाश्च बार्हते तृचे गानात् न छन्दोव्याधीयते भिद्यते ॥ १३ ॥

नन्वेवं पङ्क्तिर्विहाय बृहत्यां ब्रह्मसान्नि क्रियमाणे
सहस्राक्षरसम्पत्तेरभावात् पूर्वोक्तसहस्रप्रतिष्टुतिर्न स्यादित्यत
आह ।

एषो सहस्रस्य प्रतिष्टुतिः ॥ १४ ॥

एषो एषैव आयन्तीयस्य स्वासु सोत्वीयासु गानमेव सह-
स्रस्य दक्षिणारूपस्य गवां सहस्रस्य प्रतिष्टुतिः प्रतिस्तवनं ॥ १४

ननूक्तं ब्रह्मसान्नोऽक्षराणां सहस्रसंख्यापूर्त्यभावात् प्रति-
ष्टुतिर्न स्यादिति तत्राह ।

सहस्रमन्यमभितिष्ठतीत्याहुः सहस्रमन्योऽन्वा-
तिष्ठतीति ॥ १५ ॥

सहस्रस्वयं अन्यं यज्ञमभितिष्ठति तत्रत्यब्रह्मसान्नोऽक्षर-
सङ्ख्याया तमभितिष्ठते अन्यस्तु यागः सहस्रमन्वातिष्ठतीति हीने
अनोः कर्म प्रवचनीयत्वं सहस्रसंख्यातो नूनया ब्रह्मसान्नोऽक्षर-
संख्यैव स्वयं सहस्रमभितिष्ठतीति ब्रह्मवादिन आहुः एव-
मुभयथापि सहस्रसम्बन्धसम्भवात् सहस्रस्य प्रतिष्टुतिः सिद्ध-
तीत्यर्थः ॥ १५ ॥

कथमयं यज्ञः सहस्रमन्वातिष्ठतीति तत्राह ।

ककुभं प्राचीमुद्ग्रहत्यथ यदेषा द्विपदा ककुभो-
लोके क्रियते सहस्रस्यैव सोऽन्वास्थायः ॥ १६ ॥

आर्भवपवमाने स्थितां पवस्व मधुमत्तम इत्येतां ककुभं
प्राचीमुद्ग्रहति प्राग्देशम्माध्यन्दिनपवमानलक्षणं नयति अथा-
नन्तरं तस्याः ककुभो लोके स्थाने यत्परिप्रधन्नेत्येषा द्विपदा
क्रियते प्रयुज्यते स च सहस्रस्यान्वास्थानं ॥ १६ ॥

अथ स्तोत्रियासङ्घातं संहत्य स्तौति ।

अनुष्टुभ् सम्पद्यते वागनुष्टुब्वाक् तिरावस्तेन
तिरावमाप्नोति ॥ १७ ॥

अयमेकाहः संस्तुतोऽनुष्टुभं अनुष्टुप्छन्दः सम्पद्यते अत्र कल्पः
त्रिष्टुप् बहिष्पवमानं पञ्चदशानि त्रीण्याज्यानि त्रिष्टुप्त्रैतावरु-
णस्य सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमानो होतुश्च षष्ठं पञ्चदशं मैता-
वरुणस्य पञ्चविंशं ब्राह्मणाङ्गंसिनः सप्तदशमहावाकस्य सप्तदश
आर्भव एकविंशोऽग्निष्टोम इति एवञ्च स्तोमऋषौ सत्यां प्रातः-
सवने त्रिषष्टि स्तोत्रिया भवन्ति ६३ माध्यन्दिने त्वेकनवतिः ६१
तृतीयसवनेऽष्टत्रिंशत् ३८ मिलित्वा ह्यधिकनवतिशतं स्तोत्रिया
भवन्ति १६२ द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप् तथाच द्वात्रिंशत्संख्यया
विभज्यमाना षडनुष्टुभो भवन्ति एवमनुष्टुभं सम्पद्यते अयं यज्ञः
प्राप्नोति अनुष्टुप् खलु वाक्संस्तुता तिरावोऽपि वाक्संस्तुतः

तेनानुष्टुभा वाचा च त्विरात्वं गर्गत्वरितात्वात्वं यज्ञक्रतुमाप्नोति
तत् फलं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथ साद्यःक्रानाम पञ्चैकाहास्तेषु प्रथमद्वितीययोर्दीक्षा-
प्रभृत्यवभृथान्तं सर्वमेकस्मिन्नेवाहन्यनुष्ठेयं तृतीयस्य तु एकस्मिन्
दिवसे दीक्षा परस्मिन् दिवसे सोमक्रयाद्यवभृथान्तं चतुर्थपञ्च-
मयोरप्येवं यद्वा एका दीक्षा सोमक्रयप्रभृतिउपवसथान्तं द्विती-
येऽहनि सुत्येति एवं सूत्रकारमतं पञ्चस्वपि साद्यःक्रान्वयात्
सद्यएव एकस्मिन्नेवाहनि दीक्षाद्यवभृथान्तं कर्त्तव्यमिति मतः-
न्तरं एतत्सर्वं साद्यःक्रेण वक्ष्यमाणे महारात्रे प्रातराहुतिं
हुत्वेत्यादिना सूत्रकारेण विस्पष्टमुक्तं तत्र प्रथमस्य यदुक्तं सर्वं
सद्योऽनुष्ठेयमिति तद्विधित्सुराह ।

आदित्याञ्चाङ्गिरसञ्चादोक्षन्त ते स्वर्गे लोके-
ऽस्सद्भन्त तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः श्वः सुत्यां प्राब्रुवुस्त
आदित्या एतमपश्यु स्तु सद्यः परिक्रीयायास्य-
मुद्गातारं वृत्वा तेन स्तुत्वा स्वर्गं लोकमायन्नहोय-
न्ताङ्गिरसः ॥ १ ॥

पुरा आदित्याञ्चाङ्गिरसश्च अदीक्षन्त यज्ञाय दीक्षां कृत-
वन्तः ते उभे स्वर्गे लोके स्वर्गलोकनिमित्तमस्पर्द्धन्त वयं प्रथमं
गमिष्यामो वयं प्रथमं गमिष्याम इति स्पर्द्धां कृतवन्तः एवं
स्पर्द्धमानास्तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः सुत्यां श्वः परस्मिन्दीक्षानन्तर-
दिने करिष्यमाणं सोमयागं प्राप्नुवन् प्रोक्तवन्तः अथ ते आदित्या
एवं वक्षऽमाणयज्ञमपश्यन् तं यज्ञं सद्यः एकस्मिन्नेवाहनि परि-
क्रीय सोमं क्रीत्वा अयास्यमृषिमुद्गातारं वृत्वा त्वमुद्गाता भवे-
त्युद्गातृत्वेन वृत्वा तेनायास्येन सर्वैः स्तोत्रैः स्तुत्वा स्तावयित्वा
समापयन् दीक्षाद्यवभृथान्तं सर्वं कर्म एकस्मिन्नेवाहनि अन्व-
तिष्ठन्नित्यर्थः यज्ञसमाप्त्यनन्तरमेव ते स्वर्गं लोकमायन् प्राप्नुवन्
अङ्गिरसस्वहीयन्त दीक्षानन्तरदिवसे सुत्येति तैरुक्तत्वात् एत-
स्मिन् दिने दीक्षाद्यवभृथान्तस्य सर्वस्यानुष्ठानेन स्वर्गप्राप्त्य-
भावात् सह दीक्षितैरादित्यैः सद्योऽनुष्ठानेन स्वर्गगतेः हीनाः-
भूमावेव परित्यक्ताः आसन् ॥ १ ॥

एवं सद्योऽनुष्ठेये यज्ञेऽधिकारिणमाह ।

भ्रातृव्यवान्यजेत ॥ २ ॥

भ्रातृव्यः शत्रुस्तद्वपेन यागेन यजेत शत्रुक्षयहेतुरयं याग-
इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथैतद्वेदितुः फलमाह ।

भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवति यएवं वेद ॥ ३

य एवं ब्राह्मणार्थज्ञानाति स आत्मना स्वयमेव भवति
भवनशीलः समृद्धो भवति अस्य यो भ्रातृत्र्यः शत्रुः स परा
भवति पराभूतः तिरस्कृतो भवति ॥ ३ ॥

अथास्त्रिन् यागे दक्षिणां विधित्सुराह ।

तस्मा अमुमादित्यमश्वं श्वेतं कृत्वा दक्षिणा-
मानयं स्तं प्रतिगृह्य व्यम्शत स एतान्यायास्या-
न्यपश्यत्तैरात्मानं समश्रीणात् ॥ ४ ॥

तस्मै अयास्यायोद्गात्रे अमुं दृश्यमात्मादित्यं श्वेतं शुक्ल-
वर्णमश्वं कृत्वा दक्षिणामानयन् क्रतुदक्षिणात्वेन प्रायच्छन्
तमश्वं प्रतिगृह्य सोऽयास्यो व्यम्शत विभ्रष्टवीर्योऽभूत् स ऋषिः
एतानि इदानीं समान्नायमानान्यायास्यानि सामान्यपश्यत्
तैः दृष्टैः सामभिरात्मानं समश्रीणात् वीर्येण समयोजयत्
तस्मात् श्वेताश्वोऽस्य क्रतोर्दक्षिणा सचोद्गातुर्हातव्यः इतरे-
ऽप्यृत्विजो यथा सन्तोषमायाति तथा तेभ्यो यत्किञ्चित् धनं
दद्यादिति विधि हन्नेतत्र्यः तदेतत् सूत्रक्रतोक्तं अश्वः श्वेत एतस्य
दक्षिणामुद्गात्रे दद्यात् किञ्चिच्चैतरेभ्य इति ॥ ४ ॥

यस्मादेवं तस्मादिदानीमप्यस्त्रिन् यज्ञे आयास्यं साम प्रयो-
कव्यमित्याह ।

यदायास्यानि भषन्ति भेषजायैव शान्त्यै ॥ ५ ॥

यदेतेषु साद्यः क्रेष्वेतान्यायास्यानि सामानि भवन्ति तद्भ-

पजायैव अश्वप्रतिग्रहजनितस्य दोषस्य चिकित्साया एव शान्त्यै
 उपशमाय च भवति तथा चास्मिन् यज्ञे माध्यन्दिनसवने दक्षि-
 णारूपाश्वप्रतिग्रहन्यदोषनिर्हरणाय आर्भवे पवमाने इन्द्र-
 मच्छेत्यस्यां स्तोत्रीयायां आयास्यं साम कार्यं तथा चास्याङ्गः
 स्तोमस्तोत्रीयाविधाने कल्पकारेणोक्तं उपास्त्रै गायतानरः पव-
 मानो अजीजनत् पवमानस्य ते कवे इममूषु त्वमस्त्राकमिति
 प्रक्रम्य स्वादिष्ठया मदिष्ठयेति गायत्रञ्च स्वागिरामर्कः पवस्वेन्द्र-
 मच्छेति सफायास्ये पुरोजिती वो अन्धस इति श्यावाश्वान्धी-
 गवे कावमन्त्यं यज्ञायज्ञोयमग्निष्टोमसामेति ॥ ५ ॥

अथाधिकार्यन्तरमाह ।

स्वर्गकामो यजेत ॥ ६ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

अथैतस्य स्वर्गसाधनतामुपपादयति ।

बृहतीं सम्पद्यते बृहत्या वै देवाः स्वर्गं लोकमा-
 यन् स्वर्गमेवैतेन लोकमाप्नोति ॥ ७ ॥

अस्य यज्ञस्याग्निष्टोमसंस्थत्वात् द्वादशस्तोत्राणि तेषु सर्वेषु
 त्रिवृदेव स्तोमः तथाच प्रतिस्तोत्रं नवस्तोत्रीया इति मिलित्वा
 अष्टोत्तरशतं स्तोत्रीया भवन्ति १०८ षट्त्रिंशदक्षरा च बृहती
 तत्सङ्ख्याया विभज्यमानास्तार्त्तस्तो बृहत्यो भवन्ति एवञ्च अया-
 मेकां बृहतीं सम्पद्यते बृहत्या बृहतीच्छन्दसा साधनेन देवाः

पुरा स्वर्गं लोकमायन्नगच्छन् अतो बृहतीसम्पन्नेनैतेन स्वर्गमेव
लोकमाप्नोति ॥ ७ ॥

अथान्यमधिकारिणामाह ।

पशुकामो यजेत ॥ ८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

तथैव तस्य पशुसाधनत्वमुपपादयति ।

पशवो वै बृहतो पशुष्वेव प्रतितिष्ठति ॥ ९ ॥

छन्दांसि पशुर्वाजिमजयंस्तान् बृहत्यजयत् तस्माद्दार्हताः
पशव उच्यन्ते इति ब्राह्मणान्तरात् बृहत्याः पशुरूपत्वं अतः
पशुरूपान्वयात् बृहत्या सम्पत्तेः पशुष्वेव यजमानः प्रतिति-
ष्ठतीति ॥ ९ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अथ द्वितीयं साद्यःक्रमेकाहं दर्शयति ।

एतस्यैवैकविंशमग्निष्टोमसाम कृत्वामयाविनं
याजयेत् ॥ १ ॥

एतस्यैव पूर्वोक्तस्य यज्ञस्याग्निष्टोमसाम एकविंशं एकविं-
शस्तोमकं कृत्वा एतेनामयाविनं रोगिणं यजमानं याजयेत्
यथा दर्शपौर्णमासयोर्गुणविक्रता राकायन्नादयः यथा वा अग्नि-
ष्टोमस्य गुणविक्रता उक्थादयः एवं अयं द्वितीयः साद्यःक्रः
पूर्वोक्तएव गुणविक्रतः ॥ १ ॥

अथास्य व्याधिनिर्हरणहेतुतामाह ।

प्राणो वै त्रिवृत्प्राण आदित्यः प्राणैरेष व्यृध्यते
य आमयावी प्राणैरेवैनं समर्द्धयति ॥ २ ॥

अस्मिन् हि यागे बहिष्पवमानादौ प्रथमं त्रिवृत्स्तोमः प्रयु-
ज्यते स च प्राणसंस्तुतः प्राणश्चादित्यः स हि सर्वेषां भूतानां
प्राणनहेतुः योऽसौ तपत्युदेति स सर्वेषां भूतानां प्राणानादा-
योदेतीति श्रुतेः य आमयावी व्याधिग्रस्तः एष प्राणैः व्यृध्यते
वियुज्यते एवञ्च प्राणसंस्तुतस्त्रिवृत्स्तोमकेन तेनैव आमया-
विनं पुनः प्राणैरेव समर्द्धयति ॥ २ ॥

अथ प्रकारान्तरेण आमयाव्यधिकारमुपपादयति ।

विराजं सम्पद्यतेऽप वा एतस्मादन्नाद्यं क्रामति
य आमयाव्यन्नं विराडन्नाद्यमेवास्मिन् दधाति ॥ ३ ॥

अयं द्वितीयः साद्यःक्रोविराजं कृन्दः सम्पद्यते अस्य हि
अग्निष्टोमसामव्यतिरिक्तान्येकादशत्रिवृन्ति स्तोत्राणि तेषु नव-
नवतिस्तोत्राणीया भवन्ति एकविंशस्तोमकमग्निष्टोमसामेति विंश-

तिशतं स्त्रीया भवन्ति दशाक्षरा विराडिति दशसञ्जया
विभागे सति विराट्सम्पत्तिः य आमयावी रोगी एतस्मात्
अन्नाद्यं अन्नस्यादनमपक्रामति अपगच्छति स्पष्टमन्यत् ॥ ३ ॥

अथाग्निष्टोमसान्न एकविंशतिस्तोमतामनूद्य आमयाविनः
प्रतिष्ठाहेतुतामाह ।

एकविंशोऽग्निष्टोमो भवत्यप्रतिष्ठितो वा एष
य आमयावी प्रतिष्ठैकविंशः प्रत्येव तिष्ठति ॥ ४ ॥

एकविंशकमग्निष्टोमसाम भवति य आमयावी रोगी एषो-
ऽप्रतिष्ठितः प्रतिष्ठारहितः गतमन्यत् ॥ ४ ॥

अथापरावधिकारिणावाह ।

एतेनैवान्नाद्यकामो वा प्रतिष्ठाकामो वा यजे-
तान्नं विराट् प्रतिष्ठैकविंशोऽत्तन्नं प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥

अन्नाद्यमदनीयमन्नं कामयमानो वा प्रतिष्ठाकामो वा एते-
नैव साद्यःक्रेण यजेत अयं हि विराट्सम्पन्न इत्युक्तं सा च
विराट् अन्नं अन्नात्मिका अतोऽन्नाद्यकामोऽन्नमत्ति अत्तुं योग्यो
भवति अग्निष्टोमसान्नः एकविंशस्तोमकत्वात् प्रतिष्ठाकामोऽपि
प्रतितिष्ठति अथैतस्य स्तोमकृप्तिः कल्पकारोक्ता प्रदर्श्यते तस्यैक-
विंशमग्निष्टोमसामोभौ त्रिवृताविति उभौ प्रथमद्वितीयावेतौ
साद्यःक्रौ त्रिवृत्स्तोमकौ द्वितीये त्वग्निष्टोमसामैकविंशस्तोमक-
मिति तस्यार्थः अथ साद्यःक्राणां साधारणधर्माविधास्यन्ते यद्य-

येते प्रथमसाद्यःक्रान्तरमेव वक्तव्याः तथापि तस्यैवायं द्वितीयः
साद्यःक्रो गुणविकार इत्यभिप्रेत्य विकारसहितस्य तस्यानन्तरं
धर्माणां प्रतिपादनं तथाच सूत्रकारेणोक्तं उर्वरावेदिरिति
प्रथम इति अयमर्थः उर्वरावेदिरित्याद्यङ्गजातं वक्ष्यमाणं प्रथ-
मेऽपि साद्यःक्रे द्रष्टव्यं न केवलमस्मिन्नेवेति ततो यन्नवनीतमुदि-
यात्तदाज्येऽपि कार्यं सद्यस्त्वायेति आम्नास्यमानत्वात् साद्यःक-
तैव धर्मान्वयहेतुः नान्यत् साद्यःक्रता च प्रथमादीनां सर्वेषां
समानेति सर्वत्र वक्ष्यमाणा धर्माः कर्तव्या इति ॥ ५ ॥

तत्र वेदिं विधाय स्तौति ।

उर्वरा वेदिर्भवत्येतद्वा अस्या वीर्यवत्तमं वीर्य-
णैव यज्ञं समर्द्धयति ॥ ६ ॥

उर्वरा सर्वसस्याढा यवोर्वरा पक्वा स्याद्भीक्ष्णोर्वरावेति सूत्र-
ज्ञतोक्तत्वात् ब्रीहियवयोरन्यतरेण परिपक्वेन सस्येनाढ्या भूमि-
वेदिर्भवति एतत् खलु स्थानं अस्याः पृथिव्या वीर्यवत्तमं अति-
शयेन वीर्यवत् अतो वीर्येणैव यज्ञं समर्द्धयति समृद्धं करोति
उर्वरां वेदिं कुर्वन् ॥ ६ ॥

अथोत्तरवेदिस्थानं विधत्ते ।

खलु उत्तरवेदिरत्र हि सरसः समवेति सरसमेव
यज्ञं करोति ॥ ७ ॥

तस्मान्मुर्वरायां परिपक्वा ब्रीहियवा यस्मिन् स्थाने सस्वेभ्यो

विविच्यन्ते स खल उत्तरवेदिः अत्र हि स्थाने स प्रसिद्धः ब्रीहियवानां रसः समवेति समवेतो भवति धान्यसारस्यात्रावस्थानात् तथाच सरसं रससहितमेव यज्ञं करोति ॥ ७ ॥

अथ यूपं विधत्ते ।

खलेवाली यूपोभवत्येतया हि तं रसमुत्कृषन्ति ॥ ८ ॥

खले मध्ये निखाता मेढी खलेवाली स एव यूपो भवति एतया हि खलेवाल्या तं खलसमवेतं रसं उत्कृषन्ति उद्गमयन्ति अयं वाक्यशेषो खलेवालीमेढीत्यस्मिन् पक्षे न सङ्गच्छत इत्यभिप्रेत्यैतद्वाक्यमनूद्य लाङ्गलेषा यूपः स्यादिति सूत्रज्ञता व्याख्यातं लाङ्गलसम्बन्धिनी ईषा दण्डो यूपः कार्य्य इति तस्य च कर्षणसाधनत्वात् भूगतं रसं तेनोत्कृषन्ति कर्षुका इति सङ्गतिर्भवति ॥ ८ ॥

अथ सोमक्रयसाधनं द्रव्यं विधत्ते ।

त्रिवत्सः साण्डः सोमक्रयणः सेन्द्रत्वाय ॥ ९ ॥

ईशदपरिसमाप्तत्रिवर्षस्य त्रिवत्स इति यौगिकी संज्ञा यद्वा यो वत्सः तिस्रोऽर्द्धेऽनूदपेत् स तिसृणां वत्सत्वात् त्रिवत्सः यद्वा वत्सरपदस्यान्यवर्णलोपः त्रिवत्सः त्रिवर्ष इत्यर्थः एतत्पक्षत्रयं सूत्रज्ञतोक्तं बद्धत्रिवर्षस्य जानपदी त्रिवत्स इति यो वा तिस्रो धयेत्त्रिवर्षोवैव स्यादिति स च त्रिवत्सः साण्डः समुष्कः

सोमक्रयणः सोमक्रयसाधनं द्रव्यं ईदृशेन गवा सोमः क्रेतव्य
द्रव्यार्थः स चाण्डसहितत्वेन वर्षणसमर्थत्वात् इन्द्रस्य च वर्षि-
तत्वात् सेन्द्रत्वाय इन्द्रसाहित्याय भवति ॥ ६ ॥

अथैतेषु साद्यःक्रेषु प्राच्यादिचतुर्दिगवस्थितान् सहर्विज
आनेतुं सोमप्रवाकानां गमनं विधत्ते ।

सर्वादिशोऽश्वरथाः सोमप्रवाका विधावन्ति ॥१०॥

अत सूत्रं प्राञ्चं होतारं वहेयुरुदञ्चमुज्ञातारं प्रत्यञ्चमध्वर्युं
दक्षिणा ब्रह्माणमिति अयमर्थः अश्वरथाः अश्वयुक्तरथस-
हिताः सोमप्रवाकाः सोमस्य प्रवक्तारो यजमानपुरुषाः सर्वा-
श्चतस्रो दिषः विधावन्ति वक्ष्यमाणप्रकारेण गच्छेयुः गत्वा च
प्रतीच्यां दिश्यवस्थितं होतारं रथे आरोप्य तत्रत्यः सोमप्रवाकः
प्राञ्चुखन्तमानयेत् एवमन्यास्वपि दिक्षु अन्ये सोमप्रवाकाः
कुर्युः ॥ १० ॥

किमतस्तदाह ।

सर्वाभ्य एवास्मै दिग्भ्योऽन्नाद्यमवरुन्धे ॥ ११ ॥

एवं सर्वासु दिक्षु विधानात् सर्वाभ्य एव दिग्भ्यः सकाशात्
अस्मै यजमानाय अन्नाद्यमवरुन्धे प्राप्नोति ॥ ११ ॥

कस्यान्दिशि केन रथेन कियत्परिमाणं धावनमिति क्रमेण
सर्वमाह

योजने चतुर्वाहिणा प्राच्यां दिशि प्राहैवमिव वा

अध्वानो विमिता यैवाध्वनोमात्रा तान्धावयन्ति त्रैपदे
प्रष्ठिवाहिनो दोच्याङ्गव्यूतौ द्योगेन प्रतिच्यां क्रोशे
स्थूरिणा दक्षिणैतद् वै दिशां रूपं यदेव दिशां
रूपन्तेन यज्ञं समर्द्धयन्ति ॥ १२ ॥

चतुर्वाहिणा चत्वारो वाहा यस्मिन् युज्यन्ते स चतुर्वाही
तादृशेन रथेन प्राच्यान्दिशि योजने क्रोशचतुष्टयपरिमिते
दूरे धावेत् अहेति प्रसिद्धौ एवमिव खल्वध्वानो मार्गाः प्रकर्षेण
विमिता अतिदीर्घोऽप्यध्वा पञ्चयोजनो दशयोजनः शतयोजन
इति रोजनप्रमाणतैव परिच्छिद्यत इत्यर्थः तस्माद्योजनपरिमितं
दूरं गच्छेदित्यर्थः तथाच यैव खल्वध्वनोमार्गस्य माता प्रमा-
णान्तां धावयन्ति प्राप्नुवन्ति उदीच्यामुत्तरदिशि त्रैपदे त्रिपा-
द्योजने क्रोशत्रयपरिमिते प्रष्ठिवाहिना अश्वत्रययुक्तोरथः
प्रष्ठिवाही तेन रथेन धावेयुः तथा प्रतीच्यान्दिशि गव्यूतौ क्रोश-
हृत्परिमितदूरे द्योगेन अश्वद्वययुक्तेन रथेन च वहेयुः दक्षिणा
दक्षिणदिशि क्रोशपरिमिते दूरे स्थूरिणा एकाश्वयुक्तेन रथेन
वहेयुः एवं रथविशेषैः प्राच्यादिदिक्षु योजनादिदूरं गत्वा
तत्रत्यानां महर्त्विजां सोमं प्रोच्य सोमप्रवाकास्तान् रथेष्व-
रोष्य प्रागुक्तनीत्या नयेयुरित्यर्थः यदेतच्चतसृषु दिक्षु रथाध्वनो-
र्विशेषप्रतिपादनं एतत् खलु तासां दिशां रूपं तथाच यद्वै दिशां
रूपं तेन यज्ञं समर्द्धयन्ति समृद्धं कुर्वन्ति ॥ १२ ॥

अथान्यदङ्गं विधत्ते ।

सक्षीरदृश्यो रथा भवन्ति ततोऽयन्नवनीतमुद्दि-
यात्तदाज्येऽपि कार्यं सद्यस्त्वाय ॥ १३ ॥

ते च रथाः सक्षीरदृश्यः सद्योदुग्धेन क्षीरेण पूर्णाः
सक्षीरास्तादृश्यो येषु रथेषु तथाविधा भवेयुः तदुक्तं सूत्रकारेण
यतो यन्नवनीतमुदियात् फेनो वा तदाज्येऽपि सृजेयुरिति ॥१३॥

इति ताण्ड्यब्रह्मसंहितायां षोडशोऽध्यायस्य

तयोदयः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

अथान्यं साद्यःक्रमेकाहं दर्शयति ।

अथैषोऽङ्गिरसामनुक्तोः ॥ १ ॥

अथानन्तरमेष वक्ष्यमाण अङ्गिरसामृषीणां सम्बन्धी अनु-
क्तीनाम साद्यःक्रः एकाहः ॥ १ ॥

अथास्मिन्नधिकारिणमाह ।

एतेन वा अङ्गिरस आदित्यानाम्बुवन् यो हीन
आनुजावरद्भव स्यात् स एतेन यजेताप्नोति पूर्वेषां
प्रहामाम्बुवन् ह्येतेनाङ्गिरस आदित्यान् ॥ २ ॥

एतेन खलु यज्ञेन अङ्गिरस ऋषयः आदित्यान् सह दीक्षि-
त्वैकस्मिन्नेव दिने यागं समाप्य पूर्वमेव स्वर्गं गतान् पश्चादाप्नुवन्

अतोऽस्य यज्ञस्याङ्गिरसां सम्बन्धः तस्माद्यो यजमानः हीनो नि-
 कष्ट आनुजावर इव अनुजादप्यवर इव स्यात् स एतेन यजेत स
 यजमानः पूर्वेषां स्वस्मादधिकानां यजमानानां प्रहां प्रहाणं
 आप्नोति पूर्वं ये स्वस्माद्गुणैरधिकास्तेऽपि यथा प्रहीना भवन्ति
 तथा स्वयमुत्कृष्टो भवतीत्यर्थः हि यस्मात् हीना अङ्गिरसः
 एतेन यागेन आदित्यानधिकानामुवन् तत्सः स्वमगच्छन्नित्यर्थः ॥२

अथास्य माध्यन्दिनार्भवयोः पवमानयोः सोमकृप्तिं विधत्ते ।

तस्य चतुर्विंशौ पवमानौ ॥ ३ ॥

तस्यानुक्रीसंज्ञस्य चतुर्विंशौ चतुर्विंशस्तोमकौ पवमानौ
 यद्यपि बहिष्पवमानस्य प्राथम्यात्तस्य माध्यन्दिनपवमानस्य च
 चतुर्विंशस्तोमविधानमिति व्याख्यानं न्याय्यं तथापि कल्पकृता
 चतुर्विंशवृत्तौ पवमानाविति कल्पितत्वात् माध्यन्दिनार्भव-
 योरेतत् सोमविधानं ॥ ३ ॥

तदेतत् स्तोति ।

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्र्या वै देवा इमान्
 लोकान् व्याप्नुवन्निमानेवैतेन लोकान् व्याप्नोति ॥ ४ ॥

चतुर्विंशस्तोमे चतुर्विंशतिसङ्ख्या विद्यते गायत्री चतुर्विंश-
 त्यक्षरा गायत्र्यैव ह्यन्दसा साधनेन देवाः पुरा इमान् पृथि-
 व्यादिलोकान् व्याप्नुवन् तत्संख्यासाध्यादेतेन चतुर्विंशस्तोमेन
 इमानेव लोकान् यजमानो व्याप्नोति ॥ ४ ॥

अथैतत्प्रकारान्तरेण स्तौति ।

तेजो ब्रह्मवर्चसङ्गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चसमव-
रुन्धे प्राणो गायत्री प्रजननं प्राणादेव गायत्राः
प्रजायते ॥ ५ ॥

या इयं गायत्री सा तेजोरूपा ब्रह्मवर्चसरूपा च प्रजा-
पतेर्मुखादग्निना ब्राह्मणजात्या च सहोत्पत्तेः तथाच गायत्री-
संस्तुतेन चतुर्विंशस्तोमकेन तेजश्च ब्रह्मवर्चसश्च यजमानोऽव-
रुन्धे तथा प्राणरूपा गायत्री प्रजननं प्रजासाधनञ्च एवञ्च
प्राणात् प्राणरूपाया एव गायत्र्याः सकाशात् प्रजायते पुत्र-
पौत्रादिरूपेणोत्पद्यते ॥ ५ ॥

अथास्य यज्ञस्य प्रकारान्तरेण प्रजासाधनतामाह ।

उभये स्तोमा युग्मन्तश्चायुजश्च तन्निधुनं तस्मा-
न्निधुनात्प्रजायते ॥ ६ ॥

उभये उभयविधा युग्मन्तश्च युक्संख्याका अयुजश्च विष-
मसंख्याकाश्च स्तोमा भवन्ति अस्य च पवमानयोश्चतुर्विंशस्तोमो
विहितः स च समसंख्याक एकविंशोऽग्निष्टोमसान्नि विधास्यति
स विषमसंख्याकः अन्येषु स्तोत्रेषु कल्पकारेण समानमितरत्
पूर्वेण स स्तोममिति द्वितीयसाद्यःक्रसम्बन्धिनः स्तोमस्याति-
दिष्टत्वात् त्रिटत्स्तोम एवमुभयविधा स्तोमा भवन्ति तन्निधुनं

स्त्रीपुंसात्मकं तस्मान्निधुनात् प्रजायते यजमानस्यापत्यपुत्र-
पौत्रादिरुत्पद्यते ॥ ६ ॥

अथ स्तोत्रीयासङ्घसम्पत्तिद्वारेण स्तौति ।

विराजं सम्पद्यतेऽन्नं विराडन्नाद्यमेवावरुन्धे ॥ ७ ॥

अस्य यज्ञस्य स्तोत्रीयासमुदायः विराजञ्छन्दः सम्पद्यते
अग्निष्टोमसंस्थोऽह्यं तत्र नवानां स्तोत्राणां त्रिष्टुप्स्तोमक-
त्वात् एकाशीतिस्तोत्रीया भवन्ति ८१ द्वयोश्चतुर्विंशत्वात्
अष्टाचत्वारिंशदग्निष्टोमसाम्न एकविंशतिरिति एवं पञ्चाशद-
धिकं शतं स्तोत्रीया भवन्ति १५० एवं दशसंख्यया विभज्यमाने
विराट्सम्पत्तिः शिष्टं स्पष्टं ॥ ७ ॥

एकविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एक-
विंशोऽन्तत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

एकविंशस्तोमकोऽग्निष्टोमो भवति गतमन्यत् ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे शोडषाध्यायस्य

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथ चतुर्थं साद्यःक्रमेकाहं दर्शयति ।

अथैष विश्वजिच्छिल्पः ॥ १ ॥

अथानन्तरमेष वक्ष्यमाणः विश्वजिन्नाम साद्यःक्र एकाहः
स च शिल्पश्चित्तभूतः तस्य च शिल्पत्वं एकाहिकस्य विश्वजितः
शिल्पत्वव्याख्यानेन पूर्वकृतेन व्याख्यातं ॥ १ ॥

अथैतस्य वेदितुः फलमाह ।

शिल्पं वा एष स्तोमानां पश्यते गृहे शिल्पं य
एवं वेद ॥ २ ॥

स्तोमानां स्तोमसाध्यानां एषः यज्ञः शिल्पं वै सर्वष्टत्वात्
सर्वस्तोमकत्वात् सर्वस्वदक्षिणत्वाच्चाश्चर्य्यभूतः य एवमस्य शिल्पं
वेत्ति सः स्वकीये गृहे शिल्पं चित्रं पश्यति ॥ २ ॥

अथास्य माध्यन्दिनार्भवयोः पवमानयोः स्तोमं विधत्ते ।

तस्याष्टादशौ पवमानौ ॥ ३ ॥

तस्य साद्यःक्रस्य विश्वजितः अष्टादशावष्टादशस्तोमकौ माध्य-
न्दिनार्भवपवमानौ कार्यौ ॥ ३ ॥

अथ रथसाम्येन इमं यज्ञं स्तौति ।

चक्रीवान्वा एष यज्ञः कामाय यङ्गामङ्गामयते
तमेतेनाभ्यश्रुते यत्र हि चक्रीवता कामयते तदभ्य-
श्रुते ॥ ४ ॥

चक्रीवान्वा चक्रयुक्तोरथ एवैष यज्ञः कामाय फलप्राप्त्यै अतो-
यङ्गामङ्गामयते यजमानस्तमेतेन यज्ञेनाभिप्राप्नोति यत्र हि

यस्मिन् स्वल्पविषये चक्रीवता रथेन पुरुषः कामयते तदभ्यश्रुते
प्राप्नोति तस्माच्चक्रीवत्संस्तुतेनापि यज्ञेन फलप्राप्तिरिति ॥ ४ ॥

अथास्मिन्नधिकारिणमाह ।

स्वर्गकामो यजेत ॥ ५ ॥

स्यटोऽर्थः । ५ ।

अथैतत् स्वर्गफलत्वमुपपादयति ।

स्वर्गलोकः पृष्ठानि स्वर्गमेवैतेन लोकमा-
प्नोति ॥ ६ ॥

स्वर्गपृष्ठोहि विश्वजित् पूर्वमनुक्रान्तः अत्रापि विश्वजि-
द्वान्ना इतराङ्गवत्सर्वपृष्ठत्वमप्यतिदिश्यते तस्माद्रथन्तरादीनि
षट्पृष्ठसामान्यत्वं प्रयोज्यानि तानि च पृष्ठानि स्वर्गलोकः केव-
लैन्द्रत्वात् स्वर्गलोकात्मकानि तस्मादेतेन सर्वपृष्ठेन विश्वजिता
स्वर्गमेवाप्नोति ॥ ६ ॥

अथ प्रकारान्तरेणास्य सर्वपृष्ठतां स्तौति ।

तेजो ब्रह्मवर्चसं पृष्ठानि यदेकधा पृष्ठानि भव-
न्त्येकधैवास्मिंस्तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति ॥ ७ ॥

तेजोरूपाणि ब्रह्मवर्चसरूपाणि च पृष्ठानि रथन्तरस्य
तावत् प्रजापतिमुखात् अग्निना ब्राह्मणजात्या च सहोत्पत्ते-
स्तेजोरूपत्वं ब्रह्मवर्चसरूपत्वञ्च तत्कार्यकारित्वे तस्मात्स्यादित-
रेषामपि बृहदादीनां पृष्ठानां तेजोब्रह्मवर्चसरूपता यद्य-

स्त्रादेकधा सह अस्मिन् रथन्तरादीनि षट्पृष्ठानि भवन्ति एकधैव
एकयज्ञेनैवास्मिन् यजमाने तेजो ब्रह्मवर्चसञ्च दधाति ॥ ७ ॥

अथ प्रकारान्तरेण स्तौति ।

अन्नं पशवः पृष्ठानि यदेकधा पृष्ठानि भवन्त्येक-
धैवास्मिन्नन्नाद्यं पशून् दधाति ॥ ८ ॥

वैराजस्यान्नरूपत्वं पूर्वमुक्तं तथा शाक्ररैवतयोरपि पशु-
रूपत्वं प्रागुक्तं तत्सम्बन्धादितरेषामन्नपश्वात्मकता शिष्टं पूर्व-
वद्योज्यं ॥ ८ ॥

अथास्य स्तोत्रद्वय एकविंशं स्तोमं विधातुमाह ।

तदाङ्गर्नानालोकानि पृष्ठानि यदेकस्मिन्यज्ञ-
क्रतौ समवरुध्यन्त ईश्वरो यजमानोऽप्रतिष्ठातो-
रिति ॥ ९ ॥

तत्तस्मिन् विखजिद्विषये आङ्गश्चोदयन्ति ब्रह्मवादिनः
कथमिति यान्येतानि पृष्ठानि रथन्तरादीनि एतानि नानालो-
कानि विभिन्नस्थानानि दशरात्रस्यादितः षट्स्वहःसु तेषां
रथन्तरादीनां विद्युज्यैकैकस्य प्रत्यहं विनियुक्तत्वात् तथा चैक-
स्मिन्यज्ञक्रतौ यदि एतानि सर्वाणि समवरुध्यन्ते मह प्रयुज्ये-
रन् तर्हि यजमानोऽप्रतिष्ठातोः अप्रतिष्ठातुं अप्रतिष्ठानमना-
अयङ्गन्तुं ईश्वरः शक्तः स्यात् स्वकीयस्थानेभ्यः पृष्ठानाञ्चालित-
त्वादिति ॥ ९ ॥

कस्तर्ह्यस्य दोषस्य परिहार इत्यत आह ।

एकविंशं होतुःष्टं भवति प्रतिष्ठा वा एक-
विंशोमध्यत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठत्येकविंशोऽग्नि-
ष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एकविंशोऽन्ततएव यज्ञस्य
प्रतितिष्ठति ॥ १० ॥

होतनुशंसनीयं ष्टं होतुःष्टन्तदेकविंशस्तोमकं भवति
प्रतिष्ठारूपोऽप्येकविंशस्तोमः प्रतिष्ठाहेतोः प्रजापतिपादप्रदे-
शोत्पत्तेः इदं हि स्तोत्रं यज्ञस्य मध्यन्तथाच प्रतिष्ठाहेतुनैक-
विंशेन यज्ञस्य मध्यतो मध्यदेश एव प्रतितिष्ठति अपि चाग्नि-
ष्टोमोऽग्निष्टोमसामापि एकविंशः एकविंशस्तोमकं भवति गत-
मन्यत् ॥ १० ॥

अथैतयोरेकविंशयोर्द्वित्वसंख्यामुपजीव्य सौति ।

द्वावेतावेकविंशौ भवतो द्विपाद्यजमानो यज-
मानमेव यज्ञे पशुषु च प्रतिष्ठापयति ॥ ११ ॥

पूर्वोक्तावेतौ एकविंशौ द्वौ भवतः यजमानश्च द्विपात् पाद-
द्वययुक्तः तथाच द्वित्वसंख्यया यज्ञे पशुषु च प्रतिष्ठापयति
प्रतिष्ठितं करोति द्वयोरेकविंशयोः प्रयोक्ता उद्गातेत्यर्थः ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहामान्नम् षोडशाध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

अथ श्येनाख्यः पञ्चमः साद्यःक्रः कल्पकारेण लुप्तः स षड्-
विंशब्राह्मणे विधास्यते, अथैकत्रिकाख्यं षष्ठं साद्यःक्रं दर्शयति ।

अथैष एकत्रिकः प्रजापतेरुद्भित् ॥ १ ॥

एकया तिसृभिश्च स्तोत्रीयाभिः सोमकृत्प्रियस्य स एक-
त्रिकः एष एकत्रिकाख्यो यज्ञः प्रजापतेर्विधातुः सम्बन्धी उद्भि-
द्वलभिद् भेदनसाधनं अयमपि शौचिष्टस्त्रिमतेन साद्यःक्रत्वात्
एकस्त्रिन्धेव दिनेऽनुष्ठेय इति पूर्वमुक्तं मतान्तरमपि सूत्रकारे-
णोक्तं एकदीचस्त्रयप्रसक्त इति गौतम इति ॥ १ ॥

अथैतस्य प्रजापतेरुद्भिच्चमुपपादयति ।

एतेन वै प्रजापतिरेषां लोकानामुदभिनत् ॥ २ ॥

एतेन खलु यज्ञेन प्रजापतिः स्रष्टा एषां पृथिव्यादिलोकानां
सम्बन्धीनि वसून्युदभिनत् उद्भिन्नवान् निर्मितवन् ॥ २ ॥

अथैतं प्रकारान्तरेण स्तौति ।

कृतस्तोमो वा एष उद्भिन्नः ह्येव कृतस्य ॥ ३ ॥

एष यागः कृतस्तोमो वै कृतो निष्पन्नः सोमो यस्य स
तथोक्तः अस्य हि षट्सु स्तोत्रेषु एकैव स्तोत्रीया अपरेषु षट्सु
तिसृस्त्रिस्त इति सोमान्तरवत् आटन्त्या निष्पत्त्यनपेक्षत्वात् तथा
च कृतस्य तृतीयार्थे षष्ठी कृतेन हि तेन सर्वं फलं उद्भिन्नं
निष्पन्नमेव भवति ॥ ३ ॥

अथैतस्य पूर्वोक्तां सोमकृप्तिं विधाय स्तौति ।

यदेकया स्तुवन्त्येको वै प्रजापतिः प्रजापति-
मेवाप्नोत्यथ यत्तिसृभिस्त्रय इमे लोका एष्वेव
लोकेषु प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥

बहिष्पवमानादीनान्मध्ये षट्सु स्तोत्रेषु एकयैव स्तोत्रीयया
स्तुवन्ति यदेतत् स्तवनं तेन प्रजापतिमेवाप्नोति कुतः एको वै
एक एव खलु प्रजापतिः सर्वकारणभूतः एकैव स्तोत्रीया इति
उभयोः साम्यात् अथ एकस्तोत्रानन्तरं यत् तिसृभिः स्तुवन्ति
त्रय इमे लोका एष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठति यत्तिसृभिः स्तोत्री-
याभिः स्तुवन्ति इमे पृथिव्यादयस्त्रयोलोकास्तस्मात्तेन तिसृभिः
स्तवनेन एष्वेव लोकेषु यजमानः प्रतितिष्ठतो भवति अयमर्थः
त्रिकस्तोमं बहिष्पवमानं एकस्तोमं तदनन्तरमाज्यं एवं व्यत्या-
समस्य द्वादशस्तोत्राणि भवन्तीति अत्र सूत्रं एकत्यकिनमेक
इति त्रिकं बहिष्पवमानं स्यादिति शाण्डिल्य इत्यादिनान्येपि
पक्षाः सूत्रकारेणोक्ताः तेऽपि द्रष्टव्याः ॥ ४ ॥

अथैताः संहत्य स्तौति ।

ता उ चतस्रः सम्पद्यन्ते चतुष्पादाः पशवः पशु-
ष्वेव प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥

ता उ ता एव पूर्वोक्ताश्चतस्रः सम्पद्यन्ते एका तिस्रश्च मि-
लित्वा चतस्रो ऋषो भवन्ति स्पष्टमन्यत् ॥ ५ ॥

अथ सर्वस्तोत्रगतस्तोत्रीयासम्पत्तिद्वारेण स्तौति ।

गायत्रीं सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री
तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे ॥ ६ ॥

एष संस्तुतो गायत्रीछन्दः सम्पद्यते षष्ठां स्तोत्राणामेक-
स्तोमत्वात् षट्स्तोत्रीयाः अवशिष्टेषु षट्सु त्रिकस्तोम इत्यष्टादश-
स्तोत्रीया १८ मिलित्वा चतुर्विंशतिस्तोत्रीया भवन्ति २४
चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्रीति सङ्ख्यासाम्याद्गायत्रीसम्पत्तिः गत-
मन्यत् ॥ ६ ॥

प्रकारान्तरेण गायत्रीसम्पत्तिं स्तौति ।

प्राणो गायत्री प्रजननं प्राणादेव गायत्र्याः प्रजा-
यते ॥ ७ ॥

एतदपि सिद्धं ॥ ७ ॥

अथार्भवपवमाने स्तोत्रीयां विधीयते ।

अथारुचा हरिण्या पुनान इत्यार्भवः पवमानः ॥ ८ ॥

अथारुचेत्येषातिछन्दस्का स्तोत्रीया आर्भवः पवमानो
भवति ॥ ८ ॥

अथैनां स्तौति ।

सर्वेषां वा एषा छन्दसां रूपं सर्वेष्वेव
छन्दःस्वार्भवं पवमानं प्रतिष्ठापयति ॥ ९ ॥

अस्यां अतिहृन्दःस्वेव गायत्र्यादीनां सर्वेषां हृन्दसामन्त-
र्भावात् एषा सर्वच्छन्दसां रूपं स्वरूपभूता तथा चैनामार्भवपव
मानसोत्रीयां कुर्वन् सर्वेष्वेव हृन्दःस्वार्भवं पवमानं प्रति-
ष्ठापयतीति ॥ ९ ॥

अथैतस्यां गातव्यं साम विधाय स्तौति ।

तस्याङ्गायत्रपार्श्वं न गायत्रादेति न साम्नो न
निधनात् ॥ १० ॥

तस्यां पूर्वोक्तायां अयारुचाहरिण्येतस्यां गायत्रपार्श्वं
साम गातव्यं अस्यापि नामैकदेशेन गायत्रशब्देनाभिधेयत्वात्
गायत्रीच्छन्दसो नैति नापगच्छति अतएव गायत्राख्यात् सा-
म्नोऽपि नापगच्छति प्रकृतौ ह्यार्भवे स्वादिष्ठयामदिष्ठयेति गाय-
त्र्यां गायत्रं साम क्रियते तत्परित्यज्य हृन्दोऽन्तरे सामान्तरे
क्रियमाणे ततो गायत्रादयो यस्मादित्याशङ्क्य गायत्रपार्श्वमि-
त्यत्र गायत्रशब्दसङ्गावात् उक्तदोषो न भवतीत्यर्थः तथा गायत्र-
पार्श्वस्य करणान्निधनादपि नापगच्छति अस्य हि निधनं
भवति ततो निधनत्वात् आर्भवपवमानो निधनयुक्तोऽपि भव-
तीत्यर्थः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १० ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्वरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये
सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षोडशाध्यायस्य षोडशः
खण्डः ।

षोडशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथ चत्वारो ब्राह्मण्यज्ञा एकाहास्तेषु षोडशस्तोमं साधारण्येन विधित्सुराह ।

देवा वै स्वर्गं लोकमायुस्तेषां देवा अहोयन्त
ब्राह्म्यां प्रवसन्तस्त आगच्छन् यतो देवाः स्वर्गं लोक-
मायुस्तेन तस्तोमन्तच्छन्दोऽविन्दन्येन तानाप-
स्युस्तेदेवा मरुतोऽब्रुवन्तेतेभ्यस्तस्तोमन्तच्छन्दः
प्रायच्छत येनास्मानाप्नवानिति तेभ्य एतस् षोडशस्-
स्तोमं प्रायच्छन् परोक्षमनुष्टुभं ततो वै ते तानाप्नुवन्
॥ १ ॥

देवाः पुरास्मिन् लोकेऽवस्थाय यागानुष्ठानेन स्वर्गं लोकं
प्राप्नुवन् तेषां देवानामनुचराः अतएव देवसम्बन्धात् देवा जनाः
ब्राह्म्यां ब्राह्म्यतां आचारहीनतां प्राप्य प्रवसन्तः प्रवासं कुर्वन्तः
सन्तोऽहीयन्त हीनाः ष्टिव्यामेव परित्यक्ता आसन् अथ देवेषु

स्वर्गङ्गतेषु ते देवजना आगच्छन् यतः यस्मिन् स्थाने देवाः स्वर्ग-
साधनयागमन्वतिष्ठन् तत्स्थानं प्रति स्वर्गसाधनदिदृक्षया
समागता इत्यर्थः आगत्य च तं स्वर्गसाधनं स्तोमन्नाविन्दन्
तथा छन्दश्च नाविन्दन् नालभन्त येन स्तोमेन छन्दसा वास्याना-
प्रवान् ते प्राप्नुयुरिति एवन्देवैरुक्ता मरुतः तेभ्यो हीनेभ्यः एतं
षोडशं षोडशस्तोतीयात्मकं स्तोमं प्रायच्छन् परोक्षेण वर्त्त-
मानं अप्रत्यक्षमनुष्टुभं छन्दश्च प्रायच्छन् ब्राह्मयज्ञेषु प्रथमस्य
चतुष्टुः स्तोत्रेषु षोडशः स्तोमः तथाच चत्वारः षोडशाः द्वे
अनुष्टुभौ भवतः एवमनुष्टुभः परोक्षत्वं द्रष्टव्यं ततोऽनन्तरं
स्तोमछन्दोरूपेण साधनेन ते हीनास्तान् देवान् आप्नुवन्
एवं सर्वेष्वपि ब्राह्मयज्ञेषु षोडशस्तोमः प्रयोक्तव्य इत्युक्तं
भवति परोक्षमनुष्टुभमित्यनेन चतुःषोडशी ब्राह्मयज्ञः कार्यं
इति विधिहन्नेतव्यः चतुर्विधा हि ब्राह्म्याः निन्दिताः कनीयां-
सो ज्यायांसः एतत्त्रितयव्यतिरिक्ता हीनाचाराश्चेति तत्र कनीयः-
प्रभृतीनां ब्राह्म्यानां उत्तरे त्रयो यज्ञाः त्रितयव्यतिरिक्तानां
ब्राह्म्यानां अयं प्रथमश्चतुःषोडशी तदुक्तं आपस्तम्बेन चतुः-
षोडशी सर्वेषाम् इति ॥ १ ॥

अथैतत् प्रकृते योजयति ।

हीना वा एते होयन्ते ये ब्रह्म्यां प्रवसन्ति न हि
ब्रह्मचर्यञ्चरन्ति न कृषिन् वणिज्यां षोडशो वा
एतत् स्तोमः समाप्तमर्हति ॥ २ ॥

ये पुरुषाः व्रात्यां व्रात्यतां विहिताकरणप्रतिविद्वन्नि-
 घेवनरूपाम्प्राप्य प्रवसन्ति एते हीना निहृष्टाः सन्तो हीवन्ते
 निहृष्टतमा भवन्ति तत् कस्य हेतोः न खल्वेते ब्रह्मार्थं ब्राह्म-
 णोचितं कर्माचरन्ति ततो हीनाः सम्पन्ना यस्याञ्च हविस्व-
 णिज्यां वरिजः क्रियां क्रयविक्रयादिरूपाञ्च न कुर्वन्ति ततो
 वैश्वजातेरपि हीनाः तस्मादेते निहृष्टतमा भवन्तीत्यर्थः तथा
 विधानात् यत् यः स्तोमः समाप्तुमर्हति अथं प्रापयितुं योम्बो
 भवति एष षोडशः स्तोमः ॥ २ ॥

कथमस्येदृशं सामर्थ्यमिति तदाह ॥

मरुत्स्तोमो वा एष यानि क्षुद्राणि छन्दांसि
 तानि मरुतां ॥ ३ ॥

एष षोडशस्तोमो मरुत्स्तोमो वै मरुतां सम्बन्धि स्तोमः
 कथमस्य मरुतां सम्बन्ध इति तदुच्यते यानि क्षुद्राणि न्यूनाक्ष-
 राणि छन्दांसि तानि मरुतां सम्बन्धीनि सप्तगणात्मका एकोन-
 पञ्चात् ४६ संख्यया च विभक्तत्वेन तेषामपि क्षुद्रत्वात् ॥ ३ ॥

अतः क्षुद्रत्वसाम्यात् आह ।

ककुभं प्राचीमुद्रुहत्यथ यदेषा द्विपदा ककुभो-
 लोके क्रियते रूपेणैवैनां स्तत् समर्द्धयति ॥ ४ ॥

पवस्व मधुमत्तमः परिप्रधन्व अधाहीर्द्रगिर्व्यण इत्यादीनि
 ककुपशब्देन वृषभस्य ककुदः स्मारितत्वात् द्विपदेत्यनेन च पाद-

इयस्वरणात् एतान् ब्राह्मणान् रूपेण स्वारयन्तेनैव समृद्धान्
करोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ ब्रह्मसाम्नः स्तोत्रीया विधाय स्तौति ।

अधाहीन्द्रगिर्वण इति विषमं छन्दो विषम-
इव वै व्रातः सर्वानेवैतान् समान् करोति ॥ ५ ॥

अधाहीन्द्रगिर्वण इत्याद्यास्तिस्रो ब्रह्मसाम्नः स्तोत्रीया-
स्तासु च विषमं विविधं छन्दो दृश्यते प्रथमा ककुप् मध्यम-
पादस्य द्वादशाक्षरत्वात् द्वितीया उष्णक् तृतीयपादस्य द्वाद-
शाक्षरत्वात् तृतीयायास्तु द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ तृतीयोऽष्टा-
क्षर इति छन्दोवैषम्यं व्रातो ब्राह्मणसमुदायो विषम इव वै विविध
इव भवति विविधानाचारयुक्ता हि ब्राह्मणाः तथा विषमछन्दसा
तेषां वैषम्यं परिहरन् सर्वानेवैतान् ब्राह्मणान् समान् श्रेष्ठत्वापा-
दनेन समवीर्यान् करोति ॥ ५ ॥

अथ तासु गातव्यं साम विधत्ते ।

तासु द्यौतानं ॥ ६ ॥

तासु पूर्वोक्तास्वधाहीन्द्रगिर्वण इत्याद्यासु द्यौतानेन दृष्टं
साम द्यौतानं गातव्यं तच्च ब्रह्मसाम भवतीत्यर्थः तथा च
कल्पकारः अधाहीन्द्रगिर्वण इत्येन्दुमिन्द्राय सिञ्चतेति द्यौता-
नमाहते इति ॥ ६ ॥

अथैतस्य समृद्धिहेतुतामाह ।

द्युतानो मारुतस्तेषां गृहपतिरासीत् एतेन
स्तोमेनायजन्त ते सर्व आर्ध्वन् यदेतत् साम भव-
त्यध्या एव ॥ ७ ॥

मारुतो मरुतां सम्बन्धी द्युतानः तेषां देवानां ब्राह्मणां
गृहपतिरासीत् बह्वयजमानके कर्मणि यूपान्नर्तुयाज्या-
वचनादीनि केवलकत्वर्थानि यः करोति स गृहपतिरित्युच्यते
एवं द्युतानं गृहपतिं कृत्वा ते दैवा ब्राह्म्याः द्युतानः गृहपतयः
एतेन स्तोमेन षोडशस्तोमकेन यज्ञेनायजन्त ततस्तो सर्वं
आर्ध्वन् समृद्धा अभवन् यदेतत् द्युतानेन दृष्टं साम ब्राह्म्यस्तोमे
ब्रह्मसाम भवति तदेषां समृद्ध्या एव सम्पद्यते ॥ ७ ॥

अथैतस्य शाखान्तरीयं निधनं निषिध्य अस्माभिरधीय-
मानं निधनमेव कार्यमिति प्रतिपादयन् स्तौति ।

यन्निरुक्तान्निधनमुपेयुर्गृहपतिरेवर्धुयादपेतारान्
धीताथ यदनिरुक्तमुपयन्ति सर्वानेवैतानृद्धौ भूतौ
प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

अत्र सूत्रे शाखान्तरीयं पञ्चमुक्त्वा स्वयमप्युक्तं इन्द्रेति द्युताने
निधनं निराहुस्तस्य प्रतिषेधो यथान्वायमेवोपेयुरिति अयमर्थः
निरुक्तं इन्द्रेति निष्कृत्यैकदेवताप्रतिपादकं निधनं शाखान्तरीयं
यद्यदि उपेयुः प्राप्नुयुः प्रयुञ्जीरन् तथाच प्रधानभूतस्यैवेन्द्रस्य
निष्कृत्य कथनात् एतेषाम्मध्ये प्रधानभूतो गृहपतिरेव ऋधुयात्

समृद्धोऽभवत् इतरे त्वपगतर्ह्ययो भवेयुः अथानिरुक्तं निर्द्धा-
रितदैवतं अध्ययनसिद्धं ओत्स्यही २३४५ इत्येवं रूपं द्युता-
नस्य निधनं यत् यद्युपयन्ति प्रयुञ्जते तर्हि उद्गाता सर्वानेवैतान्
व्रात्यान् ऋद्धौ समृद्धौ भूतावैश्वर्ये च प्रतिष्ठापयति तस्यानिर्द्धा-
रितदेवतात्वेन सर्वदेवतासाधारण्यात् सर्वेषां समृद्धिः ॥८॥

अथैतस्मिन् व्रात्ययज्ञे चतुर्षु स्तोत्रेषु षोडशः स्तोमः प्रयो-
क्तव्य इति तत् प्रशंसितुमाह ।

गरगिरो वा एते ये ब्रह्माद्यञ्जन्यमन्नमदन्त्य-
दुरक्तवाक्यन्दुरक्तमाङ्गदण्डान्दण्डेन घ्नन्तश्चरन्त्य-
दीक्षिता दीक्षितवाचं वदन्ति षोडशो वा एते-
षां स्तोमः पाप्मानन्निर्हन्तुमर्हति यदेते चत्वारः
षोडशा भवन्ति तेन पाप्मनोऽधिनिर्मुच्यन्ते ॥ ९ ॥

एते वक्ष्यमाणा गरगिरो वै गरलस्य विषस्य भक्षयितारः
ये व्रात्याः ब्रह्माद्यं ब्राह्मणैर्भोज्यं जन्यञ्जनपदसम्बन्धि अन्न-
मदन्ति ब्राह्मणार्थं परिकल्पितमन्नं वलात्कारेण भुञ्जत इत्यर्थः
येच अदुरक्तवाक्यं शोभनार्थप्रतिपादकं वाक्यं दुरक्तं दुष्टमाङ्गः
तथा अदण्डं दण्डानर्हं जनन्दण्डेन घ्नन्तो हिंसन्तश्चरन्ति तथा
स्वयमदीक्षिताः अज्ञतदीक्षाः दीक्षितैः प्रयोज्यां वाचं वदन्ति
एवं ये बद्धविधान् विपरीताचारानाचरन्ति एते विषभक्षकाः
नरकहेतोर्भूयसः पापसञ्चयस्य निषिध्यमानत्वादित्यर्थः तस्मा-

देतेषां ब्राह्मणां पाश्चान्नं पापं निर्हन्तुं निर्द्दग्धुं षोडशस्तोम
 एवार्हति तथाच यदेते चत्वारः षोडशाः षोडशस्तोमा भवन्ति
 अष्टावाकस्यान्यष्टयोर्माध्यन्दिनार्भवयोश्च पवमानयोः तेन
 षोडशस्तोमचतुष्टयेन पाश्चान्नः सकाशात् अधि उपरि निर्द्दु-
 च्यन्ते प्रचीणपापाः शुद्धा भवन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथाग्निष्टोमसान्नः स्तोत्रीयामनूद्य स्तौति ।

देवो वो द्रविणोदा इत्यग्निष्टोमसाम कार्य्यं देव-
 तास्त्रैवैनान् प्रतिष्ठापयति ॥ १० ॥

देवो वो द्रविणोदा इत्यस्मिन् प्रगाथे यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोम
 साम कार्य्यं तथाच देवशब्दस्य अयमाणत्वात् देवतास्त्रैवैनान्
 ब्राह्मण्युद्धान् कृत्वा प्रतिष्ठापयति ॥ १० ॥

अथ शाखान्तरीयमतमुपन्यस्यति ।

अथो खल्वाङ्गरदर्शिं गातुवित्तम इत्येव सतोबृतीषु
 कार्य्यं विषमद्वै वै व्रातः सर्वानेवैनान् सतोबृहतः
 करोति ॥ ११ ॥

अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे अन्ये ब्रह्मवादिनः आङ्गः
 कथयन्ति किमित्यदर्शिं गातुवित्तम इत्याद्यास्त्रैव सतोबृहतीषु
 प्रग्रथनैरपेक्षणास्वभावत एव बृहतीच्छन्दस्कासु ऋक्षु अग्नि-
 ष्टोमसाम कार्य्यमिति उपपत्तिश्चाङ्गः व्रातो ब्राह्मणसमुदायः

विषम इव वै विविध आचार एव खलु तथाच नानाविधान्
सर्वानेवैनान् सतोबृहतः स्वभावतो महतः करोति ॥ ११ ॥

अथैतन्मतं दूषयित्वा स्वपक्षान्निगमयति ।

तदाहुः शिथिलमिव वा एतत् छन्दश्चराचरं यत्
सतोबृहती देवो वो द्रविणोदा इत्येव कार्यं ॥ १२ ॥

तत्तत्र विषये अन्ये पुनर्ब्रह्मवादिन आहुः यत् सतोबृह-
त्याख्यं छन्दः एतत् शिथिलमिव वै अदृढमेव यत् एतच्चराचरं
चरणशीलं स्यात्तु न भवति चररोः पदाद्यच्च चरिचलिपतिसदी-
नामव्याप्तग्राभ्यासश्चेति द्विर्वचनमागागमश्च यस्माद्देवं तस्माद्देवो
वो द्रविणोदा इत्येतास्वेव कार्यं ॥ १२ ॥

अथैतास्त्रुक्तदोषवैलक्षण्यमाह ।

एषा वै प्रतिष्ठिता बृहती या पुनः पदा तद्यत्पदं
पुनरारभते तस्मात्पुत्रो मातरमध्येति ॥ १३ ॥

या बृहती पुनःपदा सक्रदान्नातं पादं पुनरस्यस्य या
बृहती सम्पद्यते एषा पुनःपदा प्रतिष्ठिता बृहती तत्तथा सति
यद्यस्मात्सकदान्नातं पदं पादं अविस्मारणेन पुनः पुनरारभते
तस्मात् कारणात्पुत्रः स्तनन्धयो मातरमध्येति पुनः पुनः स्मरति
इक्स्मरण इति धातुः ॥ १३ ॥

दुतानो मारुतस्तेषां गृहपतिरासीदित्याम्नानात् गृहपति-
प्रमुखावहवो ब्रात्या अनेन यजेरन्निति प्रतीयते तत्र गृह-

पतिना सम्पाद्यानि दक्षिणाद्रव्याणि दर्शयति ।

उष्णीषञ्च प्रतोदञ्च ज्याहोडञ्च विपथञ्च फल-
कास्तीर्णः कृष्णशं वासः कृष्णवलक्षे अजिने रजतो
निष्कस्तद् गृहतेः ॥ १४ ॥

उष्णीषं शिरोवेष्टनं वस्त्रं अयःशलाकाग्रदण्डः प्रतोदः
येन कर्षुकैर्व्वलीवर्द्दा निष्पीड्यन्तेऽहोडतिर्वात्यर्थः ज्याहोडा
वाता यस्य चापस्य सज्याहोडः इन्द्ररहितः केवलो धनुर्दण्ड
इत्यर्थः तदुक्तं सूत्रकारेण धनुष्केणानिषुणा व्रात्याः प्रसेधमाना
यन्ति स ज्याहोड इति तथा फलकास्तीर्णः फलकाभिरा-
स्तीर्णो विस्तारितो रथः स च विपथः विविधं कुटिलं पथो
गच्छतीति विविधगामिभ्यामश्वश्वतराभ्यां युक्तः कार्य्य इत्यर्थः
कृष्णशं कृष्णदशं कृष्णा दशा यस्य तादृशं वासः दकारलोप-
ञ्छान्दसः यद्वा लोमश इति मत्वर्थः शप्रत्ययः कार्ष्णयुक्त-
मित्यर्थः वलक्षः शुक्लवर्णः शुक्लकृष्णवर्णे अजिने आविके
चर्मणी पार्श्वतस्तनुभिः स्यूते भवत इत्यर्थः रजतो रजतनि-
र्मितो निष्कोऽलङ्कारः भूषा एतान्यूष्णीषादीनि द्रव्याणि गृह-
पतेः स्वभूतानि सम्पाद्यानि दक्षिणार्थं गृहपतिना आनेतव्या-
नीत्यर्थः तदुक्तं सूत्रकारेण एतत्सर्व्वं गृहपतिराहरेदिति अतः
स्युद्गातुरिव तद्गृहपतेः पश्चा निर्दिष्टस्य संप्रदानशङ्का न
कार्य्येत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथान्यैः सम्पादनीयानि द्रव्याणि दर्शयति ।

वलूकान्तानि दामतूषाणीतरेषां द्वे द्वे दामनी
द्वे द्वे उपानहौ द्विष्वंहितान्यजिनानि ॥ १५ ॥

वलूकेति लोहितवर्णस्याख्या लोहितवर्णान्तो येषां वास-
सां तानि तथोक्तानि तूषमिति वस्त्रस्य दशोच्यते दामतूषाणि
रज्जुरूपदशानीत्यर्थः प्रतिवस्त्रं द्वे द्वे दामनी उभयोरपि
प्रान्तयोः एकैकं दाम रज्जुर्यथा भवति तथा कर्त्तव्यमित्यर्थः
तथा एकैकस्य व्रात्यस्य द्वे द्वे उपानहौ वर्मसदृशे पादाङ्गुष्ठ-
वेष्ठने चर्मणी भवत इत्यर्थः तदुक्तं सूत्रकारेण द्वे द्वे उपानहा-
विविधकृष्णाः कर्णिन्य इति शाण्डिल्यो याः काञ्चेति धानञ्जय
इति पूर्ववत् शुक्लकृष्णान्यजिनानि द्विष्वंहितानि एकैकस्य द्वे
द्वे अजिने शुक्लकृष्णे पूर्ववत् सहिते भवत इत्यर्थः एतानि
द्रव्याणि गृहपतिव्यतिरिक्तैर्ब्राह्मिण्यैः सम्पाद्यानि ॥ १५ ॥

अथैतस्य दानं व्रात्यतानिर्हरणहेतुरित्याह ।

एतद् वै व्रात्यधनं यस्मा एतद्ददति तस्मिन्नेव
मृजाना यन्ति ॥ १६ ॥

एतदुष्णीषप्रतोदादिकं द्रव्यजातं खलु व्रात्येनाविनाभूतं
धनं अतो यस्मै पुरुषाय एतद्धनं ददति प्रयच्छन्ति तस्मिन्नेव
पुरुषे मृजानाः व्रात्यत्वापादकं पापनिर्मृज्य शुद्धाः सन्तो गच्छ-
न्ति त्रैविद्यवृत्तिं प्राप्नुवन्ति अस्य च व्रात्यधनस्य प्रतिगृहीत्व-
विशेषः सूत्रकारेणोक्तः व्रात्येभ्यो व्रात्यधनानि ये व्रात्यचर्याया
अविरताः स्युर्ब्रह्मबन्धवे मागधदेशीयायेति ॥ १६ ॥

अथैतेषां प्रत्येकं त्रयस्त्रिंशसङ्ख्यागावोऽपि दक्षिणार्धं सम्पाद्या
इत्याह ।

त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशता गृहपतिमभिसमा-
यन्ति त्रयस्त्रिंशद्वि दैवा आर्भुवन् ऋध्याएव ॥ १७ ॥

त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशत्संख्याभिर्गोभिर्गृहपतिमभिसमा-
यन्ति समागच्छन्ति सर्वेषां प्रत्येकं त्रयस्त्रिंशत्सम्पादनार्धं वीष्मा
अतो गृहप्रतिरपि गवां त्रयस्त्रिंशतं सम्पादयेदित्यर्थः इमा
गावोऽपि मागधदेशीयेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो देयाः यस्मा एतद्ददति
तस्मिन्नेव मृजाना यन्तीति साधारणोक्तेः कुत एतत् त्रयस्त्रिं-
शत्संख्यायाः सम्पादनमिति तत्रोच्यते त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाः
खलु दैवाः देवसम्बन्धिनो ब्राह्म्या आर्भुवन् अनेन ब्राह्म्यसोमेन
समृद्धा अभवन् अतस्तत्सम्बन्धद्वारा ऋध्वै समृद्धार्थमेव त्रयस्त्रिं-
शता गोभिः समागमनमिति ॥ १७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथाभिषस्यैर्निन्दितैरनुष्ठेयो ब्राह्म्यसोमः प्रसूयते ।

अथैष षट्षोडशी ये नृशुसा निन्दिताः सन्तो
ब्राह्म्यां प्रवसेयुस्त एतेन यजेरन् ॥ १ ॥

अथानन्तरं एष वक्ष्यमाणो यज्ञः षट्शोडशी षट्षोडशः
स्तोमा यस्य स तथोक्तः दृशंसा निन्दिताः मनुष्यैरभिशंसनेन
पापाधारोपेण गर्हिताः सन्तो ये पुरुषाः व्रात्यां व्रात्यत्वं प्राथ
प्रवसेयुः तएतेन षट्षोडशिना यजेरन् ॥ १ ॥

षट् षोडशित्वं पाप्मनो निर्हरणहेतुरिति प्रतिपिपादयि-
षया प्रथमशेषां पापसङ्गावमाह ।

अभिपूज्ज्वाण वा एते पाप्मना गृहीता ये नृशंसा
निन्दिताः सन्तो व्रात्यां प्रवसन्ति यत् षट् षोडशानि
स्तोत्राणि भवन्ति तेन पाप्मनोऽधि निर्मुच्यन्ते ॥२॥

अभिपूज्ज्वाण क्रमेण खल्वेते पाप्मना पापेन गृहीताः ये
दृशंसा निन्दिताः अभिशंसनेन गर्हिताः सन्तो व्रात्यां प्रवसन्ति
तथा च यत् षट् स्तोत्राणि षोडशानि षोडशस्तोमानि भवन्ति
तेन षोडशेन पाप्मनोऽधि पापान्निर्मुच्यन्ते उक्थसंस्थो ह्ययं
व्रात्यस्तोमः तथा त्रिषु पवमानस्तोत्रेषु अच्छावाकस्याज्यष्ट-
उक्थेषु षट् स्तोत्रेषु षोडशस्तोमो भवति तदुक्तं कल्पकारेण
षोडशाः पवमाना अच्छावाकसामानि चेति ॥ २ ॥

अथास्याग्निष्टोमसान्नः स्तोमं विधाय स्तौति ।

यदेकविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एक-
विंशोमध्यत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

उक्थसंस्थत्वाद्ग्निष्टोमसान्नो यज्ञस्य मध्यत्वं सिद्धमन्यत् ॥३॥

तथास्योक्त्यसंस्थां विधास्यंस्तौति ।

उक्त्यो भवति पशवो वा उक्त्यानि पशवो
नृशंसमग्रं परिणयन्ति पशुभिरेवैनानग्रं परि-
णयति ॥ ४ ॥

पशवो हि गवादयो हि वृशंसनैरभिगस्यमानं पुरुषं अग्रं
श्रेष्ठं परिणयन्ति तत्पालनदानादिभिः पापं क्षीयते उक्त्य-
स्तोत्राणि च पशुसंस्तुतानि अतः पशुभिरेवैनान् ब्राह्म्यान् अग्रं
श्रेष्ठं परिणयति प्रापयत्युद्गाता ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य .

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ वयसा कनीयांसो ये ब्राह्म्यास्तैरनुष्ठेयो यागो विधी-
यते ।

अथैष द्विषोडशो ये कनिष्ठाः सन्तो ब्राह्म्यां प्रवसे-
युस्तएतेन यजेरन् ॥ १ ॥

अथानन्तरं एष द्विषोडशी षोडशस्तोमके द्वे स्तोत्रे यस्य
स तद्योक्तः ये कनिष्ठाः युवतमाः सन्तो ब्राह्म्यां प्राप्य प्रवसेयुः
बहिःकृताः प्रवासं कुर्युः त एतेन द्विषोडशिना ब्राह्म्यस्तोमेन
यजेरन् ॥ १ ॥

अथैतस्मिन् त्रिषु पवमानस्तोत्रेषु त्रिवृत्स्तोमः कार्यं इति विधित्पुराह ।

हीना वा एते हीयन्ते ये कनिष्ठाः सन्तो ब्राह्मणां प्रवसन्ति यत्त्रिवृतः पवमाना भवन्ति मुखं वै त्रिवृत्स्तोमानाम्मुखत एवैनान् यज्ञस्य परिणयति ॥ २ ॥

वयसातिहीनाः खलु इमे हीयन्ते पुनरहीना हीना भवन्ति तथाच तेषां हीनत्वपरिहाराय त्रिवृतः पवमाना भवन्ति बहिष्पवमानादिषु त्रिषु पवमानस्तोत्रेषु त्रिवृत् स्तोमः कार्यं इत्यर्थः स्तोमानाम्मध्ये त्रिवृत्स्तोमो मुखं वै मुख्यः प्रथमः यदेवं विधस्य त्रिवृतः पवमानेषु करणं तेन यज्ञस्य मुखतः सवनत्वप्रारम्भ एव एनान् परिणयति ब्राह्मणत्वं प्रापयति ॥ २ ॥

अथास्याच्छावाकसम्बन्धिनोराज्यपृष्ठस्तोत्रयोः षोडशः स्तोमः कार्यं इति स्तुतिमुखेन दर्शयति ।

यद् वै षोडशे स्तोत्रे भवतस्तेन पाप्मनोऽधिनिर्मुच्यन्ते ॥ ३ ॥

सिद्धप्रायमेतत् ॥ ३ ॥

अथाग्निष्टोमसान्न एकविंशस्तोमं विधाय स्तौति ।

एकविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एकविंशोऽन्तत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

अग्निष्टोमसंस्थत्वादेतस्य व्रात्यस्तोमस्य अग्निष्टोमसान्नो
ऽन्तत्वं ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ ये स्थविरा व्रात्यास्तैरनुष्ठेयं व्रात्ययज्ञं दर्शयति ।

अथैष शमनीचामेढ्राणां स्तोमो ये ज्येष्ठाः
सन्तो व्रात्यां प्रवसेयुस्त एतेन यजेरन् ॥ १ ॥

अथानन्तरं एष वक्ष्यमाणो यज्ञः शमनीचामेढ्राणां स्तोमः
शमेन यौवनोपरमेण नीचमनुद्धतं मेढ्रं येषां ते शमनीचा-
मेढ्राः स्याविर्य्याद्विनष्टवीर्या इत्यर्थः तेषां सम्बन्धी स्तोमः अतो
ये ज्येष्ठाः वृद्धतमाः सन्तो व्रात्यतां प्राप्य प्रवसेयुरेतेन व्रात्य-
स्तोमेन यजेरन् ॥ १ ॥

अथास्योद्धृतस्तोमतां विधत्ते ।

अग्रादग्रं रोहन्त्यूर्धाः स्तोमा यन्त्यनपम्रं-
शाय ॥ २ ॥

अनपम्रंशाय अनघःपतनाय अधिकसंख्याकं स्तोमं कृत्वा
यदि न्यूनसंख्याकं स्तोमं प्रयुञ्जीरन् तदा भवेदघःपातः नैवमूर्ध-

स्तोमत्वमित्यर्थः तथाच एवं कुर्वाणो यजमानाः अग्रात् श्रेष्ठ्यात्
अग्रं श्रेष्ठ्यं रोहन्ति आरूढा भवन्ति उत्तरोत्तरमुन्नतं पदं
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः एतच्चोर्द्ध्वस्तोमत्वं कल्पकारेण दर्शितं द्वे त्रिवृती
स्तोत्रे द्वे पञ्चदशसप्तदशे द्वे एकविंशचतुर्विंशे इत्यादिना एवञ्च
पूर्वस्मात् स्तोत्रादुत्तरमुत्तरं स्तोत्रमधिकस्तोमकं भवतीत्युक्तं
भवति ॥ २ ॥

अथैतस्य शमनीचामेद्राणां स्तोमत्वं दर्शयन् ऊर्द्ध्वस्तोमत्व-
व्यतिरिक्तेन प्रकारान्तरेण स्तोमकल्पने दोषन्दर्शयति ।

एतेन वै शमनीचामेद्रेण अयजन्त तेषां कुषीतकः
सामश्रवसो गृहपतिरासीत्तान् लुशाकपिः खार्गलि-
रनुव्याहरद्वाकीर्षत कनीयाऽसौ स्तोमावुपागुरिति
तस्मात्कुषीतकीनान्नकञ्चनातीव जिहीते यज्ञाव-
कीर्णा हि ॥ ३ ॥

एतेन खलु स्तोमेन पुरा शमनीचामेद्रेण अपगतयौवनत्वेन
निर्वीर्यप्रजननाः देवसम्बन्धिनो ब्राह्म्या अयजन्त तस्मादेषः
शमनीचामेद्रेणां स्तोम इत्याख्यायते तदानीन्तनानां ब्राह्म्यानां
सामश्रवसः पुत्रः कुषीतको नाम ऋषिः गृहपतिर्मुख्यः आसीत्
तान् कुषीतकगृहपतिसहितान् लुशाकपिर्नामा खार्गलिः खर्गल-
पुत्रो अनुव्याहरद्दशपत् ततस्ते अवाकीर्षत अवकीर्षिनः अष्टा-
चारा अभवन् अनुव्याहरतोऽयमभिप्रायः एते कुषीतकगृह-

पतयः कनीयांसौ अल्पसंख्यावेव द्वौ सोमावुपासुः प्राप्नुवन्निति पूर्वदर्शितमुत्तरोत्तराधिकसंख्यं सोमं परित्यज्य न्यूनसंख्य-सोमद्वयं प्रायुञ्जतेति तस्मादेतैरयथानुष्ठानात् यथार्थदर्शिना सुशाकपिना शापः कृत इत्यर्थः यस्मादेते कुषीतकमुख्याः प्राप्ता आसन् तस्मादेव कारणात् कौषीतकीनां कौषीतकशाखाध्ये-तृणां वा मध्ये कश्चन कोऽपि पुरुषः नातीव जिहीते अतीव आश्रयो न गच्छति ओहाङ् गताविति धातुः हि यस्मात् एते यज्ञावकीर्णा अन्यथानुष्ठितेन यज्ञेन निमित्तेनावकीर्णा अवकीर्णिनः विश्वष्टब्रह्मचर्याः तस्मादित्यर्थः ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहान्यासः सप्तदशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ पञ्चभिरग्निष्टुतोविधिस्तत्र केचित् प्रथमेन खण्डेन द्वावग्निष्टुतौ विधीयेते अपरौ चतुर्भिश्चत्वार इति षडग्निष्टुत इति मन्यन्ते अपरे तु तदाङ्क्यत् त्रिवृद्भवत्येकस्मादेवाङ्गात् पाप्मानमपहन्तीत्यादिना प्रथमस्याग्निष्टुतो निन्दापुरःसरं अन्यस्यैव विधानात् प्रथमस्याननुष्ठेयत्वात् पञ्चैवाग्निष्टुत इति वर्णयन्ति कल्पकारस्य तु चत्वारोऽग्निष्टुत इति मतं चतुर्णामेव सोमसोत्वीयाकल्पनात् एतत् पक्षत्रयं सूत्रकारेणोक्तं षड-ग्निष्टुतः त्रिवृज्ज्योतिधोमश्चाद्यौ स्वर्गं वारवन्तीयावित्यादिना

एतेषु त्रिषु पक्षेषु षडग्निष्टुत इति पक्षः साधीयान् यथा द्विती-
यादिषु खण्डेषु पृथक् पृथग्ग्निष्टुतो विधानं फलञ्च दृश्यते
तथाच निदानकारेणोक्तं ते इमे पञ्चानुवाकाश्चत्वारः कल्पाः
स एष प्रथमोऽनुवाकः सर्वेषां सार्ष्ट्यादियुक्तं पुनरित्युक्तं
अपि वा प्रथमस्य द्वौ स्यातामिति अथ तेषु प्रथमस्य त्रिष्टदग्नि-
ष्टुतो ब्रह्महत्यानिर्हरणार्थञ्च प्रतिपादयिष्यन् तदर्थं प्रथमं ताव-
दाख्यायिकामाह ।

इन्द्रो वै त्रिशिरसं त्वाष्ट्रमहंस्तमस्त्रीला वाग-
भ्यवदत् सोऽग्निमुपाधावत् स एतदग्निस्तोत्रमपश्य-
त्तदात्मन्यधिविधाय तेनैनमयाजयत्तेनास्यास्त्रीलां
वाचमपाहन् ॥ १ ॥

त्रिशिरसं त्रीणि शिरांसि यस्य तादृशं त्वाष्ट्रन्वष्टुः पुत्रं
विश्वरूपाख्यं देवानां पुरोहितं असुरहिताचरणे प्रयतमानं
इन्द्रः पुरा हतवान् ततस्तमिन्द्रं अस्त्रीला पापरूपा वागभ्यवदत्
हे ब्रह्महन् ब्रह्महन्निति ततः स इन्द्रोऽग्निमुपाधावदुपागच्छत्
स चाग्निरेतदग्निस्तोत्रं अग्नेरेव स्तोत्रं नान्येषां देवानां
यस्मिन् तमग्निष्टुतमपश्यत् अदर्शत् तदग्निस्तोत्रमात्मन्यधि-
विधाय आत्मना धृतं कृत्वा तेनाग्निष्टुता एनमिन्द्रं अयाजयत्
तेन चेष्टेन यज्ञेन अस्येन्द्रस्य अस्त्रीलां ब्रह्महन्नित्येवंरूपां पापां
वाचं अपाहन् व्यनाशयन् ॥ १ ॥

अथैतद्वेदितुः फलमाह ।

अपास्त्रीलां वाचं हते य एवं वेद ॥ २ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ २ ॥

अथैतमग्निष्टुतं विधत्ते ।

योऽपूत इव स्यादग्निष्टुता यजेताग्निनैवास्य पापमान-
मपहत्य त्रिष्टुता तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति ॥ ३ ॥

यस्मादेवमुक्तप्रकारेण त्रिष्टुदग्निष्टुता यो यजमानः अपू-
तोऽपूत इव स्यात् ब्रह्महत्यादिदोषाशङ्कितो भवेत् सोऽग्नि-
ष्टुता त्रिष्टुत्सोमकेन यजेत तथाच सूयमानेन कृत्स्नयज्ञभा-
जाग्निना अस्यात्मनः पापं अपहत्य दग्धा निष्पापेऽस्मिन्
त्रिष्टुता सोमेन तेजो ब्रह्मवर्चसञ्च दधाति निदधाति स्थापयति
अग्निना ब्राह्मणजात्या च सहोत्पन्नत्वात् त्रिष्टुत्सोमस्योभय-
हेतुता एवं पूतत्वं ब्रह्मवर्चसञ्च कामयमानस्य त्रिष्टुदग्निष्टुदू-
विहितः ॥ ३ ॥

अथ चतुष्टोमाग्निष्टुतं विधातुं उक्ते कश्चिद्दोषं दर्शयति ।

तदाऽऽर्थ्यत्त्रिष्टुद्वत्येकस्मादेवाङ्गात् पाप्मानमप-
हन्ति मुखादेवेति ॥ ४ ॥

तत्र अग्निष्टुद्विषये आऽऽश्चोदयन्ति ब्रह्मवादिनः यद्यदि
त्रिष्टुदेक एव सोमो भवति तर्ह्येकस्मादेवाङ्गात् पाप्मानमप-
हन्ति किं तदेकमङ्गमिति मुखादेवेति त्रिष्टुत्सोमस्य प्रजा-

पतेर्मुखादुत्पन्नत्वात् अग्निष्टुतः सर्वस्तोत्रेषु प्रयुज्यमानः स-
स्तोमः सुखादेव सकाशात् पापनिवारयति नान्यस्मादवयवा-
दिति ॥ ४ ॥

कतमस्तर्हि प्रशस्तस्तमाह ।

ज्योतिष्टोम एव कार्यः ॥ ५ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशैकविंशः स्तोमाः ज्योतिःशब्देनो-
च्यन्ते त्रिवृतादयश्चत्वारः स्तोमा यस्य तथाविधोऽग्निः कार्यो-
ऽनुष्ठेयः ॥ ५ ॥

एवमनुष्ठितः सर्वेभ्योऽवयवेभ्यः पाप्मनो निवारणकारणमि-
त्याह ।

यत्त्रिवृद्भवति यदेवास्य मुखतोऽपूतं तत्तेनापहन्ति
यत्पञ्चदशो यदेवास्योरस्तो बाह्वोरपूतं तत्तेनाप-
हन्ति यत्सप्तदशो यदेवास्य मध्यतोऽपूतं तत्तेनाप-
हन्ति यदेकविंशो यदेवास्य पदोरष्टोवतोरपूतं
तत्तेनापयन्ति ॥ ६ ॥

यत् यस्मात् अस्मिन्नग्निष्टुति त्रिवृत्स्तोमो भवति अस्य
यजमानस्य सुखत आस्यदेशे यदपूतं अशुद्धिकरं पापं तदपूतं
तत् त्रिवृत्स्तोमेनापहन्ति त्रिवृतः प्रजापतिमुखादुत्पत्तेर्मुख-
सम्बन्धः यद्यस्मादग्निष्टुति पञ्चदशस्तोमो भवति यदेवास्योरस्तः
उरसि वक्षसि बाह्वोश्चापूतं पापं तत्तेन पञ्चदशेनापहन्ति स हि

प्रजापतेरुरसोवाङ्मयाञ्चोत्पन्नः यत् सप्तदशसोमो भवति यदे-
वास्य यजमानस्य मध्यतो देहमध्ये अपूर्तं तत्तेन सप्तदशेनाप-
हन्ति मध्यतः सप्तदशन्निरमिमीतेति प्रजापतेर्मध्यदेशान्तस्यो-
त्पत्तेः प्रतिपादनात् यदेकविंशसोमो भवति यदेवास्य यज-
मानस्य पदोः पादतलयोरधीवतोरूर्ध्वोश्चापूर्तं तेनैकविंशेन
तदपूर्तमपहन्ति ॥ ६ ॥

अथास्मिन् वारवन्तीयमग्निष्टोमसामत्वेन विधत्ते ।

वैश्वानरं वा एष प्रविशतीत्याङ्गुर्योऽग्निष्टुता
यजत इति वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यन्तस्य यद-
पूर्तं तदग्निः क्षापयत्यथेतरः शुचिः पूत उदेति ॥ ७ ॥

यो यजमानोऽग्निष्टुता यजते एष वैश्वानरमग्निं प्रविशती-
त्याङ्गुर्ब्रह्मवादिनः तस्याग्निष्टुतः केवलाग्नेयत्वात् तस्यानुष्ठाता-
ग्निमेव प्रविशतीत्युच्यते कः पुनरस्य प्रतिकारः तदाह वारव-
न्तीयमिति वारवन्तीयं स्वकीयास्वृक्षु अग्निष्टोमसामत्वेन कार्यं
यतः अग्निप्रविष्टस्य यजमानस्य यदपूर्तमपूर्तत्वं अशुद्धिरस्ति
तदग्निः क्षापयति दहति अथानन्तरं अपां सारभूतेन वारवन्ती-
येन सिक्तत्वात् इतरो यजमानः शुचिः शुद्धः पापरहितः पूतः
कर्मायोग्यश्च सन् उदेति उद्गच्छति प्रकाशते ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ तृतीयमग्निष्टुतं विधत्ते ।

त्रिवृद्दग्निष्टोमस्तस्य वायव्यास्वग्निष्टोमसाम ॥१॥

अग्निष्टोमसंस्थस्त्रिवृत्सोमकसृतीयोऽग्निष्टुत् तस्य वायव्यास्वृक्षु गीयमानं वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यं उपत्वाजामयोगिर इत्याद्या वायव्या ऋचः कल्पकारोक्ताः उपत्वाजामयो गिर इति वायव्यासु वारवन्तीयमग्निष्टोमसामेति ॥ १ ॥

अथास्त्रिन्नाधिकारिणमाह ।

ब्रह्मवर्चसकामो यजेत ॥ २ ॥

स्यष्टं ॥ २ ॥

अथैतस्य त्रिवृत्सोमत्वं वायव्यास्वग्निष्टोमसाम्नः करणञ्च स्तौति ।

तेजो वै त्रिवृद् ब्रह्मवर्चसं यद्वायव्यास्वग्निष्टोमसाम भवत्युपैवैनन्तद्वमति ॥ ३ ॥

त्रिवृत्सोजो ब्रह्मवर्चसरुत्वमुक्तं तस्मान्तत्सोमद्वारेणास्य ब्रह्मवर्चसहेतुत्वं अपि च वायव्यासु वायुदेवताकास्वृक्षु यद्दग्निष्टोमसाम भवति तदेनं यजमानमुपधमत्येव यथा लोहकारो लोहतः कीटमपनेतुं अग्नौ प्रास्यत इति तत्सम्बन्धिना वायुना

धमति एवं वायव्यास्वृक्षु करणं यजमानस्य पापधमनाय भव-
तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

एतदेवाह ।

यथा हिरण्यन्निष्टपेदेवमेनमग्निष्टुन्निष्टपति ॥ ४ ॥

यथा येन खलु प्रकारेण हिरण्यं स्वर्णकारो निष्टपेत् मालि-
न्यापनयनार्थं एवमयमग्निष्टुद्यागो यजमानन्निष्टपति निष्टप्तं
पापहीनं करोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मण्ये सप्तदशाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ पशुकामस्थान्यमग्निष्टुतं विधत्ते ।

एतस्यैव रेवतीषु वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम
कृत्वा पशुकामो यजेत ॥ १ ॥

एतस्यैवाग्निष्टुतो रेवतीषु रेवतीर्न इत्याद्यास्वृक्षु वारवन्तीय-
मग्निष्टोमसाम कृत्वा अनेनाग्निष्टुता पशुकामो यजेत ॥ १ ॥

अथास्य पशुसाधनत्वमुपपादयति ।

जरत्कक्षो वा एष योऽपशुर्यथा वै जरत्कक्षे
पशवो न रमन्त एवमेतस्मिन् पशवो न रमन्ते यो

ऽपशुर्थ्यदा वै जरत्कक्षमग्निर्दहत्यथैनमभिवर्षत्यथा-
स्मिन्त्रोषधयो जायन्तेऽथ वै तस्मिन् पशवोरमन्ते ॥ २ ॥

यो यजमानोऽपशुः पशुरहितः स जरत्कक्षो वै जीर्णलण-
गुल्मसदृशः तदेव सादृश्यं दर्शयति यथा खलु जरत्कक्षे जीर्ण-
लणोऽरण्ये पशवो न रमन्ते खाद्यस्य बाललणस्याभावान्नावति-
ष्ठन्ते एवमेव एतस्मिन् पुरुषे पशवो न रमन्ते योऽपशुः पशु-
रहितः तस्माज्जरत्कक्षसदृशोऽयं यजमानः यदा खलु एनं जर-
त्कक्षमग्निर्दहति भस्मसात्करोति अथानन्तरमेनं दग्धं जरत्कक्षं
पर्जन्यो वर्षति अथानन्तरमस्मिन्नोषधयस्तृणादयो जायन्ते
अथानन्तरमेव तस्मिन् स्थाने पशवो रमन्ते एवमेवाग्निष्टुता
दग्धपापाः रेवतीषु गीममानेन वारवन्तीयेन अषां रसात्मना
संस्तुतेन संसिक्ते यजमाने पशवो रमन्त इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथैतद्देदनं प्रशंसति ।

रसन्तेऽस्मिन् पशवो य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

अपशोर्यजमानस्य जरत्कक्षसाम्यमुक्तं अथास्यापशुत्वदा-
हकः कोऽग्निः केन जलेन सिच्यत इति तत्तद्वयमाह ।

यदेवास्यापशुव्यन्तदग्निष्टुन्निर्दहति यदग्निष्टुन्नि-
र्दहति तदङ्गीरेवतीभिः शमयति ॥ ४ ॥

रेवतीभिश्च वर्षणात् कोमलवृणयुक्तो नूतनवृणकक्ष इव
यजमानः पशूनामाश्रयो भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

यद्यग्निष्टोमादियज्ञं प्रारब्धवतो यजमानस्य कुतश्चि-
न्निमित्तात्समाप्यभावेन यज्ञो विच्छिन्नः स्यात् तदा यजमानो
यज्ञाद्विभ्रष्टो भवेत् तस्य प्रायश्चित्तत्वेन ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टदनु-
ष्ठेय इत्याह ।

ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टुता यज्ञविभ्रष्टो यजेत ॥ १ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

प्रारब्धेऽसमाप्यमाने च सोमयागे अनुष्ठेयानां प्रधानया-
गानां ऐन्द्रवायवादीनां बहिष्पवमानादीनां स्तोत्राणाञ्च मध्ये
यदि किञ्चित्प्रमादाद्विस्मृतं स्यात् तदाप्ययं प्रायश्चित्तत्वेनानुष्ठेय
इत्याह ।

यस्मिन् वा यज्ञक्रतौ विभ्रंशेत ॥ २ ॥

अथ वा यस्मिन् यज्ञक्रतौ सोमयागे प्रधानैकदेशविस्मरणान्
विभ्रंशेत अनुष्ठेयाद्विभ्रष्टो भवेत् तत्राप्यनेन यजमानो ज्योति-
रग्निष्टुता यजेतेति ॥ २ ॥

अथ केवलाग्नेयस्याग्निष्टुतोऽनुष्ठानं यज्ञविभ्रष्टस्योपपादयति ।

अग्निर्वा एतस्य हव्यमत्ति यो यज्ञे विभ्रंशते न
देवता हव्यं गमयत्यग्निमेवैकधर्षोति ॥ ३ ॥

एतस्य यजमानस्य हव्यं हविश्च पुरोडाशसोमादिकं अग्नि-
रेवात्ति भक्षयति यष्टव्या अन्या इन्द्राद्या देवता हव्यं न गमयति
यो यजमानो यज्ञेऽनुष्ठीयमाने विभ्रंशते विभ्रष्टो भवेत् एतस्येति
सम्बन्धः तथा चाग्निष्टुता एकधा एकप्रकारेण अग्निमेवर्षोति
हविर्भिः समर्चयति एवमग्निष्टुति कृते सति पश्चादन्या देवता
हवींषि प्रापयतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ विभ्रष्टस्य यज्ञस्यासमाधाने फलप्राप्त्यभावं प्रायश्चि-
त्तेन समाधाने तत्सद्भावञ्च सदृष्टान्तं दर्शयति ।

यद्वै संशीर्यतेऽथान्यन्निष्कुर्वन्ति न तेन तद्याति
यदा वाव तन्निष्कुर्वन्त्यथ तद्याति येष्वेव स्तोमेषु
विभ्रंशेत यस्मिन् यज्ञक्रतौ तैरेव यजेत येष्वेव
स्तोमेषु विभ्रंशते यस्मिन् यज्ञक्रतौ तेष्वेव प्रतिति-
ष्ठति ॥ ४ ॥

यद्वै यत् खलु रथादिकं वाहनं संशीर्यते संशीर्णं भग्नं
भवेत् अथानन्तरं तस्मात् संशीर्णात् अन्यद्वाहनं निष्कुर्वन्ति
संस्कुर्वन्ति तत्तदानीं तेन पूर्वगामिना संशीर्णेन वाहनेन न
याति न गच्छति यदा खलु तदेव संशीर्णं निष्कुर्वन्ति समा-

दधते तत्तदा तेनैव याति गच्छति यस्माद्देवं लोके तस्माद् यस्मिन्
सोमयागे येष्वेव स्तोमेषु प्रयोज्येषु त्रिवृदादिषु विभ्रंशेते
न्यूनाधिकसंख्यया स्वरूपविस्मरणादिना च विभ्रष्टो भवेत्
तैरेव स्तोमैः साधनैः पुनर्यजेत तथाच विलुप्तानां प्रायश्चित्त-
पूर्वकं पुनर्यज्ञेन समाधानात् येष्वेव स्तोमेषु पूर्वं यजमानो
विभ्रंशते यस्मिन् सोमयागे तत्र तेष्वेव स्तोमेषु पुनः प्रतिष्ठितो
भवति सम्पूर्णावयवोऽस्य यज्ञः फलसाधनाय समर्थो भवती-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशोऽध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथान्यमग्निष्टुतमाह ।

सप्तदशेनाग्निष्टुतान्नाद्यकामो यजेत ॥ १ ॥

अत्तुमर्हमन्नं तत्कामयमानः सप्तदशेन सप्तदशस्तोमकेना-
ग्निष्टुता यजेत ॥ १ ॥

अथैतस्थान्नसाधनत्वमुपपादयति ।

अन्नं वै सप्तदशोऽग्निरन्नाद्यस्य प्रदाताग्निरे-
वास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति ॥ २ ॥

सप्तदशस्तोऽमोऽन्नं वै अन्नमेव अन्नाधारात् प्रजापतेर्माध्य-

देहादुत्पत्तेः अग्निश्चान्नाद्यस्य अदनीयस्यान्नस्य आज्ञतिद्वारा
प्रदाता तथाच स्मर्यते अग्नौ प्रास्ताज्ञतिः सम्यगादित्यमुपति-
ष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नन्ततः प्रजा इति एवश्चान्नेः
सप्तदशस्य चाग्निष्टुतिं संहत्य प्रबुक्तत्वात् अस्मै यजमानाय
अग्निरेवान्नाद्यं प्रयच्छति दिशति ॥ २ ॥

अथैतद्देदितुः फलमाह ।

अन्नादो भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्यथोऽर्थः ॥ ३ ॥

अथोक्तसप्तदशस्त्रोमकत्वमनूद्य स्तौति ।

सर्वः सप्तदशो भवति प्रजापतिर्वै सप्तदशः प्रजा-
पतिमेवाप्नोति ॥ ४ ॥

सर्वेषु स्तोत्रेषु योयः स्त्रोमः स सर्वः सप्तदशो भवति स च
सप्तदशः प्रजापतिर्वै प्रजापतिरेव द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवः स
संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिरिति श्रुतेः संवत्सरावयवमासन्तु-
संख्यासाम्यात् सप्तदशस्य संवत्सरात्मकत्वं स च संवत्सरः प्राजा-
पत्यात्मक इति सप्तदश एव प्रजापतिरिति व्यपदिश्यते तथा च
सप्तदशस्त्रोमेनानेन प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अग्निष्टुतो यज्ञाः, पञ्च षट् वा एकाहा इति, अथ त्रयस्त्रिंशत्
एकाहाः प्रजापतेरपूर्वो वृहस्पतिसवः सर्वस्वार इति तत्र प्रथमं
दर्शयति ।

त्रिष्टुप्स्तोमकोऽग्निष्टोमसंस्थोऽयमेकाहस्तस्य प्रातःसवनं ॥ १ ॥

त्रिष्टुप्स्तोमकोऽग्निष्टोमसंस्थोऽयमेकाहस्तस्य प्रातःसवनं स-
र्वमनिरुक्तं बहिष्पवमानादिषु प्रातःसवनेषु पञ्चसु स्तोत्रेषु गायत्रं
सामानिरुक्तं गेयमित्यर्थः उद्गाता स्वभक्तिमुद्गीथमुपद्रवञ्च मनसा
प्रयुञ्जानः स्वभक्तिसदृशं ओङ्कारं कृत्वा तं वाचा ब्रूयादिति
अनिरुक्त इत्यस्य लक्षणं तथा च सूत्रकारेणोक्तं मनसा तु
स्वभक्तिमोङ्कारं तथा स्वरं वाचा गायेदिति ॥ १ ॥

अथैतदनिरुक्तं स्तोतुमाह ।

**प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अस्मात्सृष्टा अपा-
क्रामन् स एतदनिरुक्तं प्रातस्सवनमपश्यत्तेनासां मध्यं
व्यवैत्ता एनमुपावर्त्तन्त पर्यनमाविशन् ॥ २ ॥**

पुरा प्रजापतिः प्रजानामधिपतिः सृष्टा प्रजा असृजत सृष्ट-
वान् ताश्च सृष्टा अस्मात्प्रजापतिसकाशात् अपाक्रामन् अप-
गता आसन् ततः स प्रजापतिः एतदनिरुक्तं उक्तप्रकारेण प्रयो-
ज्यं प्रातःसवनमपश्यत् तेन च प्रातःसवनेनासां प्रजानां मध्यदेशं
व्यवैत् विशेषेणागच्छत् ताश्च प्रजाः एनं प्रजापतिमुपावर्त्तन्त

उपागच्छन् उपागत्य च एनं पर्य्याविशन् परितो निषसा आ-
सन् ॥ २ ॥

यस्मादेवं तस्मात् एतदनिरुक्तं प्रातःसवनं प्रशस्तमिति दर्श-
यन् अस्मिन्नधिकारिणमाह ।

ग्रामकामो यजेत यदेतदनिरुक्तं प्रातःसवनं भवति
मध्यमेवासां व्यवैत्युपैनमावर्त्तन्ते पर्य्येनं विशन्ति ॥३॥

ग्रामकामो यजमानोऽनेनैकाहेन यजेत तस्य चैतत् प्रातः-
सवनं यद्यस्मादनिरुक्तं भवति तेन आसां प्रजानां मध्यमेव व्यवै-
ति प्राप्नोषि एनं यजमानं तासु प्रजा उपावर्त्तन्ते उपगच्छन्ति
उपगत्य च एनं परितो निषीदन्ति ॥ ३ ॥

अथास्य संज्ञां प्रदर्शय तद्वेदितुः फलमाह ।

स एष प्रजापतेरपूर्वो नास्मात् पूर्वो भवति य
एवं वेद ॥ ४ ॥

स एष यज्ञः प्रजापतेरपूर्वोनाम प्रजापतेरनेनापूर्वता
तस्मात् पूर्वभाविना पुरुषान्तरेण राहित्यं प्राप्तवानिति व्युत्पत्त्या
प्रजापतेरपूर्वं इत्यस्य संज्ञा जाता अतो यएतां संज्ञां वेद जा-
नाति अस्मात् पूर्वः कोऽपि न भवति सर्वेषां स्वयं ज्येष्ठो भवती-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ बृहस्पतिसवाख्यमेकाहं प्रस्तौति ।

विवृदग्निष्टोमः ॥ १ ॥

विवृत्सोमकोऽग्निष्टोमसंस्थो बृहस्पतिसवाख्य एकाहः ॥१॥

अथास्य त्रयस्त्रिंशद्भावश्चतुस्त्रिंशएकोऽश्व इति दक्षिणा
विधित्सुस्तासां सवनत्रये विभज्य दानप्रकारमाह ।

तस्य प्रातःसवने सन्नेषु नाराशंसेष्वेकादश-
दक्षिणाव्यादिशत्यश्वद्वादशा माध्यन्दिने ता उभयो-
रपाकरोत्येकादश तृतीयसवने ता वशायामपाक-
रोति ॥ २ ॥

तस्य सोमयागस्य प्रातःसवने नाराशंसेषु ऊतशिष्टा भक्षिता
आप्यायिताश्चमसा नाराशंसाः तत्र प्रातःसवनमाध्यन्दिनसवने
द्विनाराशंसे तृतीयसवनं त्वेकनाराशंसं तत्र प्रथमेषु नाराशं-
सेषु सन्नेषु साहित्सेषु सत्सु एकादशसङ्ख्या दक्षिणा गावो दिशति
युष्मदर्थमेता गाव इति ऋत्विग्भ्यो निर्द्दिशेदित्यर्थः तथा माध्य-
न्दिनसवने सन्नेषु नाराशंसेषु अश्वद्वादशाः अश्वो द्वादशसङ्ख्या-
पूरको यासां ता अश्वद्वादशा एकादशदक्षिणा व्यादिशति
उभयोः उभयविधाः प्रातःसवने माध्यन्दिनसवने च व्यादिष्टा-
स्ताः गा अपाकरोति पृथक्करोति ऋत्विग्भ्यो दद्यादित्यर्थः
एवञ्च प्रातःसवने व्यादेशमात्रमेव न तु दानमित्युक्तं भवति तथा

तृतीयसवने सन्नेषु नाराशंसेष्वेकादशदक्षिणा गाः व्यादिशति
ऋत्विग्भ्यो युष्मदर्थं एतदिति निर्दिशेदित्यर्थः ता एकादशसं-
ख्याका वशायां मैत्रावरुणीवशा च्यनूबन्धा तस्यां वशायां ऊता-
यां अपाकरोति पृथक्करोति ऋत्विग्भ्यो दद्यादित्यर्थः ॥ २ ॥

अथैताः संहत्य विधाय स्तौति ।

त्रयस्त्रिंशदेता दक्षिणा भवन्ति त्रयस्त्रिंशद्दे-
वता देवता एवाप्नोत्यश्वत्स्त्रिंशो दक्षिणानां
प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानां प्रजापतिमेवाप्नो-
ति ॥ ३ ॥

एतास्त्रयस्त्रिंशद्भावो अस्य क्रतोर्दक्षिणा भवन्ति त्रयस्त्रिंशत्
संख्या हि देवताः अष्टौ वसव इत्याद्यास्तथा च दक्षिणार्थं त्रय-
स्त्रिंशत्संख्या देवता यजमानः प्राप्नोति तथा तासां दक्षि-
णानां चतुस्त्रिंशश्चतुस्त्रिंशत्संख्यापूरको अश्वो देयः देवतानां
वसादीनां प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशश्चतुस्त्रिंशत्संख्यापूरकः तथा च
चतुस्त्रिंशेनाश्वेन चतुस्त्रिंशं प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ ३ ॥

अथैतस्य बृहस्पतिसव इति संज्ञां विधाय तं निर्व्वक्तुमाह ।

स एष बृहस्पतिसवो बृहस्पतिरकामयत देवानां
पुरोधाम् गच्छेयमिति स एतेनायजत स देवानां
पुरोधामगच्छत् ॥ ४ ॥

स एष एकाहो बृहस्पतिसव इत्याख्यायते पुरा खलु बृह-

स्यतिरकामयत किमिति देवानामिन्द्रादीनां पुरोधं पौरो-
हित्यं गच्छेयं प्राप्नुयामिति एवं कामयित्वा सोऽनन्तरं एतेन
यज्ञेनेष्टवान् सचैतस्य माहात्म्येन देवानां पुरोधं प्राप्नोत् तस्मा-
दस्य बृहस्पतिसव इति संज्ञा जाता ॥ ४ ॥

अथैतद्वेदनफलमाह ।

गच्छति पुरोधं य एवं वेद ॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

राज्ञा सह ब्राह्मणाः यं ब्राह्मणं धर्मास्थापकत्वेन वृणीरन्
सस्यपतिरित्युच्यते तेन प्राप्तस्थापत्येन पुंसा नैमित्तिकत्वेनायम-
नुष्ठेय इत्याह ।

स एष स्यपतिसवो यः स्थापत्यायाभिषिञ्चेरन् स
एतेन यजेत ॥ ६ ॥

स एष यज्ञः स्यपतिसवः स्यपतिनानुष्ठेयः अतो यं ब्राह्मणं
स्थापत्याय स्यपतित्वाय अभिषिञ्चेरन् राजपुरःसरा ब्राह्मणा
वृणीरन् सोऽयमेतेन बृहस्पतिसवेन यजेत यथा लब्धहिरण्यस्य
नैमित्तिकेष्टिः तद्वत्प्राप्तस्थापत्यस्यायं निमित्तको यज्ञश्चोद्यत
इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथैतद्वेदनं प्रशंसति ।

गच्छति स्थापत्यं य एवं वेदं ॥ ७ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

येषु सोमयागेषु यजमानोऽभिषिक्तोऽस्ति तेषां सव इत्याख्या
अस्यापि बृहस्पतिसव इति सवशब्दाभिधेयत्वादभिषेकः कार्यं
इत्याह ।

कृष्णाजिनेऽध्यभिषिच्यत एतद् वै प्रत्यक्षं ब्रह्म-
वर्चसं ब्रह्मवर्चस एवाध्यभिषिच्यते ॥ ८ ॥

कृष्णाजिनं कृष्णमृगत्वक् तस्यां समासीनो यजमानोऽभि-
षेक्तव्यः एतत् खलु कृष्णाजिनं प्रत्यक्षं साक्षाद् ब्रह्मवर्चसं ऋक्-
सामे हि पुरा देवेभ्यः कुतश्चिन्निमित्तादपक्रान्ते कृष्णमृगरूप-
मास्थाय पर्यचरतां तथा च तैत्तिरीयके ऋक्सामे वै देवस्य
इत्यादिना कृष्णाजिनस्य ब्रह्मवर्चसरूपत्वं विस्पष्टमान्नातं तथा
तत्रैव बृहस्पतिसववाक्यशेष एवमान्नायते ब्रह्मणो वा एष ऋक्-
सामयोरूपं यत् कृष्णाजिनमिति एवञ्च कृष्णाजिनस्य ब्रह्म-
वर्चसरूपत्वात् ब्रह्मवर्चस एवोपविष्टोऽभिषिच्यते ॥ ८ ॥

अथाभिषेकसाधनद्रव्यं दर्शयति ।

आज्येनाभिषिच्यते तेज आज्यन्तेज आत्म-
न्वत्ते ॥ ९ ॥

आज्येन एतेनाभिषिच्यते तच्चाज्यं तेजस्तेजोरूपं आग्ने-
यस्य तेजसः शरीरस्य चाट्टिहिरूपत्वात् तथा च आत्मन्
आत्मनि तेजोधत्ते यजमानो धारयति एवञ्च ब्रह्मवर्चसकाम-

स्तेजस्कामो वा अनेन यजेतेति अधिकारविधिरुन्नेयः ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

एकदशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथान्यं त्रिवृदग्निष्टुतामेकाहमाह ।

त्रिवृदग्निष्टोमः स सर्वस्वारो यः कामयेताना-
मयतामं लोकमियामिति स एतेन यजेत ॥ १ ॥

त्रिवृत्सोमकोऽग्निष्टोमसंस्थोऽपर एकाहः स च सर्वस्वारः
स्वरनिधनान्येव सर्वाणि सामानि यस्य स तथोक्तः योऽयं यज-
मानः कामयेत किमिति अनामयता आमयरहितेनैव देहेन
व्याध्यादिराहित्येन सुखेनावस्थितादेव देहान्निष्क्रम्य अहं स्वर्गं
लोकं इयां प्राप्नुयामिति स यजमान एतेन यज्ञेन यजेत
स्वर्गकामोऽस्मिन्नधिकारीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ सोमनिधनद्वारेणास्योत्पत्तिफलानुगुण्यं दर्शयति ।

प्राणो वै त्रिवृत्प्राणः स्वरः प्राणानेवास्य बहि-
र्गिरादधाति ताजक् प्रमोयते ॥ २ ॥

योऽयं त्रिवृत्सोमः स प्राणो वै प्राणात्मकः प्राणवायुर्मुख-
देशे वर्तते त्रिवृच्च प्रजापतिमुखादुत्पन्न इति मुखसम्बन्धसा-
भ्यात् ताच्छब्दं स्वरः स्वर्यमाणो यो यः सामान्तः सोऽपि

प्राणस्तुतः एवं प्राणात्मनोस्त्रिवृत्स्वरयोः सर्वस्रोत्रेषु प्रयोगात्
अस्य यजमानस्य प्राणान्मुख्यप्राणसहितांश्चक्षुरादीन्द्रियात्मकान्
बहिर्गिरादधाति शरीरान्निष्क्रम्य बहिरेव स्थापयति तथा च
ताजक् तस्मिन्नेव काले प्रमीयते स यजमानोन्नियते ॥ २ ॥

अथैतौ स्तोमस्वरौ वियुज्य सौति ।

त्रिवृद् वै स्तोमानां क्षेपिष्ठो यत्त्रिवृद्भवत्याशीयः
सङ्गच्छाता इत्यनन्तो वै स्वरोऽनन्तोऽसौ लोकोऽन-
न्तमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति ॥ ३ ॥

स्तोमानाम्मध्ये त्रिवृत्स्तोमः खलु क्षेपिष्ठः क्षेप्तृतमः वज्रो
वै त्रिवृदित्यादि श्रुत्या वज्रात्मना संस्तुतत्वात् तथा च त्रिवृत्-
स्तोमः अस्मिन् यज्ञे सर्वस्रोत्रेषु भवति तत आशीयः आशुतरं
अतिशीघ्रेण संगच्छातौ स्वर्गं लोकं प्राप्नोतु यजमान इत्येतदर्थं
तथा स्वरोऽनन्तो वै अन्तरहितः अवसानरहितः असौ स्वर्गो-
लोक अनन्तोऽन्तरहितः एवञ्चानन्तेन स्वरेण अनन्तं स्वर्गं
लोकमेव गमयति प्रापयति ॥ ३ ॥

अथास्मिन् यज्ञे स्तोत्रीया विधाय सौति ।

अभिवत्यः प्रवत्यो भवन्त्यस्मादेवैनं लोकात्
स्वर्गं लोकं गमयन्ति ॥ ४ ॥

अभिवत्यो अभिशब्दयुक्ताः प्रवत्यः प्रशब्दयुक्ताश्च स्तोत्रीया
भवेयुः ताश्च कल्पकारेण प्रसोमासो अधन्विषुः प्रस्वानासो-

रथाद्रवोपप्रयन्तो अध्वरं प्रवोमित्वाय गायत अभिद्युक्तं बृह-
द्यश् इत्याद्याः ऋताः तौ चोपसर्गौ गमनप्रकर्षेण गमनाभि-
मुख्यं द्योतयतः तथा चास्मादेव भूलोकात् एनं यजमानं स्वर्गं
लोकं गमयन्ति अभिवतीमिः प्रवतीभिश्च प्रापयन्ति ॥ ४ ॥

अथ यजमानस्य मरणार्थं सम्बेशनं विधत्ते ।

आर्भवपवमाने स्तूयमान औदुम्बर्या दक्षिणा
प्रावृते निपद्यते तदेव सङ्गच्छते ॥ ५ ॥

तृतीयसवन आर्भवपवमान उद्गातृभिः स्तूयमाने सदो-
मध्ये निखाताया औदुम्बर्याः दक्षिणा दक्षिणतः दक्षिणदेशे
अहतेन वाससा प्रावृतः वेष्टितसर्वदेहः दक्षिणाशिरस्को निप-
द्यते शयीत तदानीमेव सङ्गच्छते म्रियते ॥ ५ ॥

अथैतस्य यागस्य व्यवहारार्थं नाम दर्शयति ।

स एष शुनस्कर्णस्तोम एतेन वै शुनस्कर्णे
वाष्किहोऽयजत तस्माच्छुनस्कर्णस्तोम इत्याख्या-
यते ॥ ६ ॥

स एष यागः शुनस्कर्णस्तोमसंज्ञकः एतदेव विव्रियते एतेन
वा इत्यादिना एतेन खलु यागेन वाष्किहः वाष्किहस्य पुत्रः
शुनस्कर्णो नाम ऋषिः अयजत इष्टवान् तस्मात् शुनस्कर्णसम्ब-
न्धात् अयं यागः शुनस्कर्णस्तोम इत्याख्यायते ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यब्राह्मणस्य सप्तदशोऽध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अथ शाखान्तरोक्तानि सन्ति चातुर्म्नास्यानि वैश्वदेववरुण-
प्रघाससाकमेधशुनासीरीयाणि चत्वारि पर्वणि, तानि च द्वि-
विधानि ऐष्टिकानि सौमिकानि चेति, तत्र सौमिकानामतः
परं विधिः, तत्र प्रथमस्य वैश्वदेवाख्यस्य पर्वणः स्थाने कर्त्तव्यं
सोमयागन्दर्शयति ।

त्रिवृदग्निष्टोमो वैश्वदेवस्य लोकः ॥ १ ॥

त्रिवृत्सोमकोऽग्निष्टोमसंस्थः सोमयागः वैश्वदेवस्य वस-
न्तोऽनुष्ठेयस्य ऐष्टिकस्य वैश्वदेवाख्यस्य प्रथमपर्वणः स्थाने क-
र्त्तव्यः ॥ १ ॥

अथ तत्प्रतिपद्वचं सवनीयानुबन्ध्यापगोर्देवताविशेषं दर्श-
यति ।

आग्नेयी प्रतिपद् वैश्वदेवः पशुर्वार्हस्यत्यानू-
बन्ध्या ॥ २ ॥

आग्नेयी अग्निदेवत्या अग्न आयूषि पवस इत्येषा बहि-
ष्पवमानस्य प्रतिपत् प्रथमा स्तोत्रीया भवति योऽयमतिदेशतः
प्राप्तः सवनीयः पशुः स वैश्वदेवः विश्वेभ्यो देवेभ्यः कार्यः योऽय-
मनुबन्ध्या वशा चोदकतः प्राप्ता सा बार्हस्यत्या बृहस्पतिदेवत्या
कार्या ॥ २ ॥

अथ चोदकप्राप्तं किञ्चिन्निषेधयति ।

न यूपं मित्त्वन्ति नोत्तरवेदिन्निवपन्ति ॥ ३ ॥

न यूपमिन्त्वन्ति प्रक्षिपन्ति न खनेयुर्नाहर्त्तव्यो यूप इत्यर्थः
तथा उत्तरवेदिमपि न निवपन्ति सापि चात्वालपांशुभिर्वेदिका-
रूपेण न कार्येत्यर्थः ॥ ३ ॥

कथं तर्हि यूपाभावे पशुनियोजनमित्यत आह ।

परिधौ पशुन्तियुञ्जन्ति ॥ ४ ॥

पशुनियोजनक्षमं स्थूलं यज्ञीयकाष्ठं परिधित्वेन कृत्वा तस्मि-
न्मञ्जनादिसंस्कृते पशुर्नियोक्तव्य इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ दक्षिणापरिमाणं विधत्ते ।

पञ्चाशद्दक्षिणा ॥ ५ ॥

पञ्चाशत्सङ्ख्याका गावोऽस्मिन्नहनि दक्षिणात्वेन देया
इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ यजमानेनानुष्ठेयं व्रतं दर्शयति ।

अहतं वसानोऽवभृथादुदैति चतुरोमासो न मां-
समन्नाति न स्त्रियमुपैति ॥ ६ ॥

अहतमप्रहतं नूतनं वासोवसान आच्छादनमवभृथात् अव-
भृथस्नानानन्तरं जलमध्यादुदैति उद्गच्छति तदनन्तरं चतुरो-
मासो न मांसं चतुष्टयमासपर्यन्तं मांसाशनन्न कार्यं तथा
स्त्रीसङ्गतिश्च वर्जनीया ॥ ६ ॥

अथ द्वितीयस्य वरुणप्रघासाख्यस्य पर्वणः स्थाने कर्त्तव्यं
सोमयागमाह ।

ततश्चतुर्षु मासेषु वरुणप्रघासानां लोके द्विदिवः ॥ ७

ततो वैश्वदेवस्थानिकात् त्रिवृदग्निष्टोमादनन्तरं मासचतु-
ष्टये सम्पूर्णे वरुणप्रघासानां स्थाने द्विदिवः द्वयोर्दिवसयोरह्नोः
समाहारः द्विरात्रः सोमयागोऽनुष्ठेय इत्यर्थः ॥ ७ ॥

तत्र प्रथमेऽहनि प्रतिपद्विशेषं सवनीयपशुदेवताञ्च दर्शयति ।

वारुणी प्रतिपन्मारुतः पशुः ॥ ८ ॥

वारुणी वरुणदेवत्या इमम्भेवरुणेत्येषा बहिष्प्रवमानस्य
प्रथमा भवति योऽयञ्चोदकप्राप्तः सवनीयः पशुः स मारुतो मरु-
हेवत्यः कार्यः ॥ ८ ॥

अथ द्वितीयेऽहनि प्रतिपत्पशुदेवते दर्शयति ।

कवती प्रतिपद्धारुणः पशुः ॥ ९ ॥

कया त्वन्न ऊत्येति कशब्दवती अन्यत्पूर्ववद्योज्यं ॥ ९ ॥

पूर्वं हि वैश्वदेवस्थानिके त्रिवृदग्निष्टोमे अनूबन्ध्यस्य
पशोर्देवतान्तरं यूपराहित्यं उत्तरवेदिनिवपनराहित्यञ्च दृष्टं
तद्वदत्तापि स्यादित्यादिशङ्कां निरशितुमाह ।

मैत्रावरुण्यनूबन्ध्या मिन्वन्ति यूपं न्युत्तरवेदिं
वपन्ति यपे पशू नियुञ्जन्ति ॥ १० ॥

अनूबन्ध्या वशा प्रकृतिवदेव मैत्रावरुणदेवत्या कार्या तथा
प्रकृतिवदेव यूपकारणमुत्तरवेदिनिवपनं कार्यं अतो यूपस-
ज्ञावात् यूपे एव द्वयोरङ्गोः सवनीयपशू नियोक्तव्यौ न पूर्ववत्
परिधौ ॥ १० ॥

अथ दक्षिणासंख्यां प्रागुक्तानि व्रतानि च एतदनुष्ठानान-
न्तरमपि कार्याणीति दर्शयति ।

शतं दक्षिणा अहतं वसानोऽवभृथादुदैति चतु-
रोमासो न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति ॥ ११ ॥

शतसंख्यागावो दक्षिणाः प्रत्यहं पञ्चाशत् पञ्चाशदित्यर्थः
अन्यत् पूर्ववदोज्यं ॥ ११ ॥

अथ साकमेधाख्यस्य तृतीयस्य पर्वणः स्थानेऽनुष्ठेयं सोम-
यागमाह ।

ततश्चतुर्षु मासेषु साकमेधानां लोके त्रिरात्रः ॥ १२ ॥

ततो वरुणप्रघासस्थाने द्विरात्रः अनन्तरं चतुर्षु मासेषु
संपूर्णेषु अनुष्ठेयसाकमेधानां स्थाने त्रिरात्रः सोमयागः
कार्यः ॥ १२ ॥

अथ तेषु त्रिष्वहःसु प्रतिपत्पशुदेवतादिकं दर्शयति ।

अनीकवती प्रतिपदाग्नेयः पशुन्मार्कती प्रति-
पदैन्द्राग्नः पशुर्वैश्वकर्माणी प्रतिपदेकादशिनोपशवः

सौर्यानुबन्ध्या मिन्वन्ति यूपं न्युत्तरवेदिं वपन्ति यूपे
पशु नियुञ्जन्ति पञ्चाशच्छतं दक्षिणा ॥ १३ ॥

अनीकवती वायोरनीके अस्थिरन्निति अनीकशब्दप्रयुक्ता
उपत्वा जामयोगिर इत्येषा त्रिरात्रस्य प्रथमेऽहनि बहिष्पवमा-
नस्य प्रतिपत् प्रथमा स्तोत्रीया भवति सवनीयः पशुः प्रकृति-
वदाग्नेयोऽग्निदेवत्यः कार्य्यः द्वितीयेऽहनि तु इन्द्रायेन्दोमरुत्वत
इति मरुच्छब्दयुक्ता प्रतिपद्भवति तत्र सवनीयः पशुः ऐन्द्राग्नः
इन्द्राग्निदेवताकः कार्य्यः तृतीयेऽहनि विश्वकर्मन् हविषा वा-
दृधान इत्येषा वैश्वकर्मणी विश्वकर्मदेवत्या बहिष्पवमानस्य
प्रतिपत् सवनीयपशोः स्थाने एकादशिनीपशवः कार्य्याः ते चा-
ग्नेयः कृष्णाश्वीवः सारस्वती मेषीत्यादिना तैत्तिरीयके समा-
न्नाताः अनुबन्ध्या वशा सौरी सूर्य्यदेवत्याः कार्य्याः अस्मिन्
त्रिरात्रे पूर्ववद् यूपकरणं उत्तरवेदिनिवपनं कार्य्यं तथा यूपे
एव प्रागनुक्रान्ताः पशवो नियोक्तव्याः अस्य च त्रिरात्रस्य
पञ्चाशदधिकं शतङ्गावो दक्षिणा प्रत्यहं पञ्चाशत् पञ्चाशत्
दक्षिणा इत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ पूर्ववद्वयजमानस्य व्रतानि दर्शयति ।

अहतं वसानोऽवभृथादुदैति चतुरोमासो न माण्ड-
समन्नाति न स्त्रियमुपैति ॥ १४ ॥

पूर्ववद्योज्यं ॥ १४ ॥

अथ शुनासीरीयाख्यस्य चतुर्थपर्वणः स्थानेऽनुष्ठेयं सोम-
यागमाह ।

ततश्चतुर्षु मासेषु शुनासीर्यस्य लोके ज्योति-
ष्टोमोऽग्निष्टोमः ॥ १५ ॥

ततः साकमेधस्थानीयत्रिरात्रानुष्ठानानन्तरं चतुर्षु मासेषु
सम्पूर्णेषु सुनासीरीयस्य पर्वणः स्थाने ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमः
सोमयागः कार्यः त्रिष्टुपञ्चदशसप्तदशैकविंशस्तोमकोऽग्निष्टो-
मसंस्थः प्रकृताग्निष्टोमसदृशोऽन्यः सोमयागः कार्य इत्यर्थः ॥ १५ ॥

अत्र पूर्ववत् प्रतिपत्पशुदेवतादिकं दर्शयति ।

उपवती प्रतिपद्वायव्यः पशुराश्विन्यनूबन्ध्या मि-
न्वन्ति यूपं न्युत्तरवेदिं वपन्ति यूपे पशू नियुञ्जन्ति
द्वादशं शतं दक्षिणाः ॥ १६ ॥

उपास्त्रै गायतानर इत्येषा उपवती उपशब्दयुक्ता प्रतिपद्
भवति वायव्यो वायुदेवत्यः सवनीयः पशुः अश्विदेवत्या अनू-
बन्ध्यापशोर्द्वादशाधिकं शतङ्गावो दक्षिणाः शिष्टं पूर्ववत् ॥ १६ ॥

अथैतेन चातुर्मास्येनेष्टवतः फलमाह ।

अग्निः संवत्सरः सूर्यः परिवत्सरश्चन्द्रमा इदाव-
त्सरो वायुरनुवत्सरोऽग्निः संवत्सरं वैश्वदेवेनाप्नोति

सूर्यं परिवत्सरं वरुणप्रघासैश्चन्द्रमसमिदावत्सरं
साकमेघैर्वायुमनुवत्सरं शुनासीर्येण ॥ १७ ॥

अयमर्थः प्रभवविभवइत्यारभ्य पञ्चशः पञ्चशो विभक्ता ये
वत्सरा स्तोत्रां क्रमेण संवत्सरपरिवत्सरेदावत्सरानुवत्सरोदावत्सर-
शब्दा वाचकाः, तथा चोक्तं चान्द्रायणैः प्रभवादीनां पञ्चके युगे
संपरोदान्विदेत्येतच्छब्दपूर्वास्तु वत्सरा इति तत्र यः संवत्सरः
प्रथमः सोऽग्निः अग्न्यात्मकः परिवत्सराख्यो द्वितीयः सूर्या-
त्मक इदावत्सरस्तृतीयश्चन्द्रात्मकः अनुवत्सराख्यश्चतुर्थो वावा-
त्मकः तथा चाग्न्यात्मकं संवत्सरं वैश्वदेवेन वैश्वदेवस्थाने सोम-
यागेनाप्नोति सूर्यात्मकं परिवत्सरं वरुणप्रघासैः वरुणप्रघा-
सस्थानीयेन द्विरात्रेणाप्नोति चन्द्रात्मकमिदावत्सरं शुनासीर्येण
तत्स्थानेऽनुष्ठेयेन सोमयागेनाप्नोति ॥ १७ ॥

अथ लोकत्रयप्राप्तिफलतया स्तौति ।

हविर्यज्ञैर्वै देवा इमं लोकमभ्यजयन्तरिचं
पशुमद्भिः सामैरमुमिमानेवैतेन लोकानाप्नोत्येषु
लोकेषु प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ १८ ॥

यज्ञास्त्रिविधाः चरुपुरोडाशादिलक्षणेनौषधेन हविषा
साध्याः पशुसाध्याः सोमसाध्याश्चेति तत्र हविर्यज्ञैः केवल-
श्चरुपुरोडाशादिसाधैर्यज्ञैः पुरा देवा इमं भूलोकमभ्यजयन्
अन्तरीक्षलोकं पशुमद्भिः पशुसाधैर्यागैः तथा सामैः सोम-

यागैः अमुं स्वर्गलोकमभ्यजयन् एवञ्च उक्तत्रिविधयज्ञसङ्घात्मक-
त्वात् उक्तानाञ्चातुर्न्मास्थानान्तैरिमानेव षड्विध्यादिकान् त्रीन्
लोकानाप्नोति एषु लोकेषु प्रतिष्ठितो भवति य एवं ब्राह्म-
णार्थं वेद जानाति ज्ञात्वाचानुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ १८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य

त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

अथैषां चातुर्न्मास्थानान्त्रिरतिशयफलसाधनत्वं वक्तुमग्नि-
होत्रादिकर्माणां सातिशयफलत्वमाह ।

यदाग्निहोत्रञ्जुहोत्यथ दशगृहमेधिन आमो-
त्येकया रात्र्या, यदा दशसंवत्सरानग्निहोत्रञ्जुहोत्यथ
दर्शपूर्णमासयाजिनमाप्नोति, यदा दशसंवत्सरान् दर्श-
पूर्णमासाभ्यां यजतेऽथाग्निष्टोमयाजिनमाप्नोति ॥१॥

अथ खण्डसमाप्तेः पाटोच्चातव्यः, यदा यस्मिन् काले
अग्निहोत्रं जुहोति अग्निहोत्रहोमङ्करोति अथानन्तरं दश-
गृहमेधिनः गार्हस्थ्यकर्मानुष्ठायिनो ये ब्राह्मणास्तैर्दशसंख्या-
कैर्यत् सुकृतमुपार्थ्यते तदेकया रात्र्या एकस्मिन्दिनेऽनुष्ठिते-
नाग्निहोत्रेण प्राप्नोति लभते यदा दशसंवत्सरपर्यन्तं अग्नि-
होत्रं जुहोति अथानन्तरं दर्शपूर्णमासयाजिनं सप्तदर्शपूर्णमा-

साभ्यामिष्टवतो यत् फलन्तत् प्राप्नोति यदा दशसंवत्सरपर्यन्त-
न्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते अथान्तरं अग्निष्टोमयाजिनं अग्नि-
ष्टोमेन सोमयागेनेष्टवतो यत् फलं तत् प्राप्नोति ॥ १ ॥

यदा दशभिरग्निष्टोमैर्यजतेऽथ सहस्रयाजिन-
माप्नोति यदा दशभिः सहस्रैर्यजतेऽथायुतयाजिन-
माप्नोति यदा दशभिरयुतैर्यजतेऽथ प्रयुतयाजिन-
माप्नोति यदा दशभिः प्रयुतैर्यजतेऽथ नियुतयाजिन-
माप्नोति यदा दशभिर्नियुतैर्यजतेऽथार्बुदयाजिन-
माप्नोति यदा दशभिरर्बुदैर्यजतेऽथ न्यर्बुदयाजिन-
माप्नोति यदा दशभिर्न्यर्बुदैर्यजतेऽथ निखर्वकया-
जिनमाप्नोति यदा दशभिर्निखर्वकैर्यजतेऽथ बद्ध-
याजिनमाप्नोति यदा दशभिर्बद्धैर्यजतेऽथाक्षितया-
जिनमाप्नोति यदा दशभिरक्षितैर्यजतेऽथ गौर्भ-
वति यदा गौर्भवत्यग्निर्भवति यदाग्निर्भवत्यऽथ
संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति ॥ २ ॥

यदा खलु दशसंख्यैरग्निष्टोमैर्यजते अथानन्तरं सहस्र-
याजिनं सहस्रदक्षिणक्रतुनेष्टवन्तं यजमानमाप्नोति यदा खलु
दशसंख्याकैः सहस्रदक्षिणैर्यजते सहस्रः कथितः अयुतः
कथितः अथानन्तरं अयुतयाजिनं अयुत दक्षिणेन पौण्डरी-

कादिनेष्टवन्तं यजमानमाप्नोति यदा पुनर्दशभिर्दशसंख्याकैर-
 युतदक्षिणैर्यजते अथानन्तरं प्रयुतयाजिनमाप्नोति दशगुणित-
 मयुतं प्रयुतं एवं नियुतार्बुदादिषु उत्तरोत्तरं दशगुणिता संख्या
 द्रष्टव्या यदा दशभिः प्रयुतदक्षिणैः क्रतुभिर्यजते अथनियुतद-
 क्षिणेनेष्टवन्तं प्राप्नोति यदा खलु दशसंख्याकैर्नियुतदक्षिणैर्यजते
 अथानन्तरं अर्बुददक्षिणेनेष्टवतः फलमाप्नोति यदा खलु दश-
 संख्याकैरर्बुददक्षिणैर्यजतेऽथानन्तरं न्यर्बुदयाजिनं न्यर्बुदद-
 क्षिणेनेष्टवन्तमाप्नोति यदा पुनर्दशसंख्याकैर्न्यर्बुददक्षिणैर्यजते
 अथ निखर्वकयाजिनं निखर्वकदक्षिणेनेष्टवन्तं यजमानमा-
 प्नोति यदा खलु दशभिर्निखर्वकसंख्यदक्षिणैर्यजते अथान-
 न्तरं बद्धयाजिनं बद्धसंख्यदक्षिणेन यागेनेष्टवन्तमाप्नोति यदा
 दशभिर्बद्धसंख्याकदक्षिणैर्यजते अथानन्तरं अक्षितयाजिनं
 स न क्षीणः सर्वेभ्योऽधिका संख्या यस्याः परं संख्यान्तर-
 न्नास्ति अक्षितशब्देन सा संख्याच्यते अक्षितदक्षिणेन यज्ञेन
 इष्टवन्तं यजमानमाप्नोति तादृशैर्दशसंख्याकैरक्षितदक्षिणैर्य-
 जते अथानन्तरं स यजमानो गौः आदित्यो भवति गमयति
 रसानागच्छत्यन्तरिक्षं इति वा गोशब्दव्युत्पत्तिः यदा चायङ्गौ-
 भवति अथानन्तरं अग्न्यात्मको भवति यदा चाग्निर्भवति अथा-
 नन्तरं संवत्सरसत्त्वस्य गृहपतिः गृहप्रतिल्वमाप्नोति अग्निना
 वै तेन गृहपतिरेव भूयादिति हि ब्राह्मणान्तरं ॥ २ ॥

एवमग्निहोत्रादिकर्म्मणामुत्तरोत्तरं सातिशयफलसाधनत्व-
 सुक्तं अथ प्रज्ञतानां वैश्वदेवादीनामक्षयफलसाधनत्वमाह ।

यदा संवत्सरस्य गृहपतिर्भवत्यथ वैश्वदेवस्य
मात्रामाप्नोत्यतो वा इतरे परस्तरां परस्तरामेव
सर्वः ॥ ३ ॥

यदा यस्मिन् काले उक्तप्रकारेण संवत्सरसत्त्वस्य गृहपति-
र्भवति अथानन्तरं वैश्वदेवस्य चातुर्म्नास्येषु प्रथमपर्वणोमात्रां
एकदेशसदृशमाप्नोति संवत्सरसत्त्वमपि वैश्वदेवफलस्य एका-
दशसमं भवतीत्यर्थः तस्मान्निरतिशयवैश्वदेवस्य फलं इतरे सर्वे
वरुणप्रघासादय अतो अस्माद्वैश्वदेवात्परस्तरां परस्तरामेव
उत्तरोत्तरन्निरतिशयफलमित्यर्थः वैश्वदेवाद्वरुणप्रघासोऽधिक-
फलः ततोऽप्यधिकफलः साकमेघः ततोऽप्यधिकः शुनासीर्यः
अमुमर्थं द्योतयितुं परस्तरां परस्तरामिति वीष्णा एवं चातु-
र्म्नास्थानामक्षय्यफलत्वमुक्तं तथा च श्रुत्यन्तरं अक्षय्यं वै चातु-
र्म्नास्थयाजिनः सुकृतं भवतीति ॥ ३ ॥

अथैतद्देदितुः फलमाह ।

एतानेव लोकानाप्नोत्येतान् लोकाञ्जयति य एवं
वेद ॥ ४ ॥

एवमुक्तं ब्राह्मणार्थं यो वेद जानाति स एतान् अग्नि-
होत्रादिफलत्वेनोक्तानिमान् लोकान् प्राप्नोति प्राप्य च तान्
सर्वान् लोकान् जयति स्वायत्तान् करोति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ४ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्वरेण शायणाचार्य्येण विरचिते माधवीये
सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तदशाध्यायस्य चतु-
र्दशः खण्डः ।

सप्तदशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अस्मिन्नष्टादशोऽध्याये उपह्वयस्ततः परं । ऋतपेये शुना-
शीर्थवैश्वसोमोऽथ तीव्रसुत् । वाजपेयोराजसूय इति सप्त
प्रकीर्त्तिताः । तत्र आदौ उपह्वयानामेकाहमाह ।

सप्तदशोऽग्निष्टोमः ॥ १ ॥

अथमेकाहः सर्वोऽपि सप्तदशसोमकोऽग्निष्टोमसंख्यः ॥ १ ॥

अस्याहोऽनिरुक्तधर्मकत्वं प्रतिपादयितुमाख्यायिकामाह ।

देवाश्च वा असुराश्च प्रजापतेर्द्वयाः पुत्रा आसु-
स्तेऽसुराभूयांसो बलीयांस आसन् कनीयांसो
देवास्ते देवाः प्रजापतिमुपाधावन् स एतमुपह्वयम-
पश्यत् ॥ २ ॥

पूर्वं प्रजापतेः पुत्राणां देवासुराणाम्मध्ये देवा बहून्
प्रचुरतरान् जघन्यान्सुनान्नात्वा स्वप्नाबल्याय प्रजापतिमुपाधावन्
स च विचिन्त्योपायं एतमुपह्वयमपश्यत् ॥ २ ॥

इदानीन्तमुपहव्यमनिरुक्तं प्रायुञ्जत इत्याह ।

स ऐक्षत यन्निरुक्तमाहरिष्याव्यसुरामे यज्ञं
हनिष्यन्तीति सोऽनिरुक्तमाहरत् ॥ ३ ॥

आहरत् कात्स्न्येन प्रयोगः अनिरुक्तत्वं सूत्रवचनेनैव स्पष्टी
क्रियते उपहव्ये देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुः स्वस्थाना-
स्विति उपहव्यग्रहणमनिरुक्तोपलक्षणं अनिरुक्तेषु क्रतुषु स्वस्था-
नस्थासु देवतासु तन्नामधेयं परोक्षं ब्रूयुः पर्यायेणेत्यर्थः परोक्ष-
मेवानिरुक्तत्वमिति प्रत्यक्षमस्थस्थानास्विति स्वस्थानात् स्थाना-
न्तरङ्गतासु प्रत्यक्षमेव वचनं तत्र तावत् सर्वे पवमानाः सोमस्य
स्वस्थानं तेषां सोमदेवतात् सर्वाणि पृष्ठानीन्द्रस्य स्वस्थानम-
ग्नेरग्निष्टोमस्तोत्रमित्यादि द्रष्टव्यमिति देवशब्दं सर्वत्र वर्ज-
येयुरिति सर्वेष्वपि स्तोत्रेषु देवशब्दं वर्जयेयुः देवं सोम इत्यादौ
होता देवोमहीमित्येत्येते होता यज्ञे महीयन्नस्येति ब्रूयु-
रिति प्रथमद्वितीययोराज्ययोर्देवमित्त्वशब्दस्थाने यज्ञमित्त्व-
शब्दं ब्रूयुरित्यर्थः तत्र केनचित् पर्यायेण निर्देशे प्राप्ते नियम-
माह इन्दुरिति सोममिति सुषावसोममद्रिभिरित्यादौ सुषा-
वेन्दुमिति ब्रूयुः अत्राग्नेरिन्द्रस्य च सोऽनिरुक्तमाहरदिति
ब्राह्मणानुरोधेन प्रत्यक्षं नामाहरेत्ता एव स्तोत्रीयाः कल्पका-
रेण क्लृप्ताः तेन तत्र प्रत्यक्षनामधेयाभावादेव तत्पर्यायेनोक्तः
उत्तमे तु स्तोत्रे यज्ञायज्ञा वा अग्नय इति प्रत्यक्षनामधेयं
ब्राह्मणेनानुज्ञातं स उत्तमे स्तोत्रे देवानभिपर्यावर्त्ततेत्या-

दिना तेन न किञ्चिद्द्वयसनमस्ति अतएवाग्निशब्दपर्यायः सूत्र-
कारेणोक्तः देवशब्दोऽपि तत्र प्रयोज्य एवेति ॥ ३ ॥

अथोपहृद्यप्रयोगान्तरेण प्रजापतेर्देवताभिमुख्यं दर्शयति ।

स उत्तमे स्तोत्रे देवो वो द्रविणोदा इति देवान-
भिपर्यावर्त्तत ॥ ४ ॥

उत्तमे स्तोत्रे अग्निष्टोमसामनी इत्यर्थः ॥ ४ ॥

असु पर्यावृत्तिः किं ततः स्यादित्यत आह ।

ततो देवा अभवन् परासुराः ॥ ५ ॥

देवाः प्रबला आसन् असुराः पराभवन्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथोक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवति य एवं
वेद ॥ ६ ॥

उत्तमस्तोत्राश्रयं पूर्वोदाहृतं ॥ ६ ॥

देवो व इति तृचमपोद्य प्राकृतं यज्ञायज्ञीयमेव कार्यमिति
ब्रह्मवादिनां वचनमाह ।

अथो खल्वाङ्ग्यज्ञायज्ञावो अम्य इत्येव
कार्यं ॥ ७ ॥

अथोशब्दः पदान्तरद्योतनार्थः आङ्गः ब्रूयुः ब्रह्मवा-
दिनः ॥ ७ ॥

तत्रोपपत्तिरुच्यते ।

अग्निर्वै सर्वा देवतास्तेन न देवतानां काञ्चना-
न्तरेति ॥ ८ ॥

ते देवा विभ्यतोऽग्निं प्राविशन् तस्मादाहुः अग्निः सर्वा दे-
वता इति हि श्रुतिः अथ तद्देवताकमन्त्रकरणेन देवतानाम्मध्ये
न कामपि देवतामन्तरितवान् भवति ॥ ८ ॥

अथोपहृद्व्यशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं दर्शयितुमाह ।

इन्द्रो यतीन् सालाट्टकेयेभ्यः प्रायच्छत्तमस्त्रीला
वागभ्यवदत् स प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा एतमुपहृद्व्यं
प्रायच्छत्तं विश्वे देवा उपाह्वयन्त यदुपाह्वयन्त तस्मा-
दुपहृद्व्यः ॥ ९ ॥

पूर्वमिन्द्रः यतीन् ज्योतिष्टोमाद्यज्ञत्वा प्रकारान्तरेण
वर्त्तमानान् ब्राह्मणान् सालाट्टकेयेभ्य अरण्यश्वभ्यः प्रायच्छत्
तं ब्राह्मणहन्तारं इन्द्रं अस्त्रीला निन्दिता वाक् अभ्यवदत् सर्व-
एनं निनिन्दुरित्यर्थः स इन्द्रस्तत् प्रमार्ष्टुं प्रजापतिमुपागच्छ-
त्तस्मै एतमुपहृद्व्यं एकाहं प्रायच्छत् स इन्द्रस्तमन्वतिष्ठदित्यर्थः
तेन विश्वे देवा एनमिन्द्रमुपाह्वयन्त एहि निर्हृष्टस्वमसीत्य-
ब्रुवन् यस्मादनेनोपाह्वयन्त अत उपाह्वानसाधनत्वादस्योपहृ-
द्व्यमिति नाम ॥ ९ ॥

अथेन्द्रस्याभिर्शंसनपरिहारप्रसङ्गेनात्राधिकारिणमाह ।

अभिशस्यमानं याजयेत् ॥ १० ॥

अभिशस्यमानं अन्यैर्होषारोपणेन निन्द्यमानं ॥ १० ॥

अभिशस्यायायमुपहव्यउचित इत्याह ।

देवता वा एतं परिदृञ्चन्ति यमनृतमभिश्ंसन्ति
देवता एवास्यान्नमादयन्ति ॥ ११ ॥

यं यजमानं अदृतमभिश्ंसन्ति जनाः एतं देवताः परि-
दृञ्चन्ति वर्ज्जयन्ति न तस्य हविराददत इत्यर्थः अत एतदनु-
ष्ठानेन देवता एवास्य न्नमादयन्ति याजका एनं यजमानं देव-
तार्हहविष्कं कारयन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥

न केवलं देवार्ह एवासौ किन्तु मनुष्यैरपि संव्यवहार्यं
इत्यत आह ।

तस्य पूतस्य स्वदितस्य मनुष्या अन्नमदन्ति ॥ १२ ॥

स्वदितस्य स्वशब्दितस्य अनिन्दित इति सर्वैर्व्यवहृतस्य
अथवा भाव्यपेक्षायां निर्देशः स्वर्गप्राप्तियोग्यस्येत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथात्राधिकार्यन्तरमाह ।

ग्रामकामो यजेत ॥ १३ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १३ ॥

उक्तकामनावतोऽयमुचित इत्याह ।

मारुतो भवति मरुतो वै देवानां विशो विशमे-

वास्मा अनुनियुनक्तानपक्रामकास्माद्विड्भवति ॥ १४

यतोऽत्र मारुती भवति अतोऽयमुचित इत्यर्थः शशमानस्य वानर इति मारुती, मरुतां ग्रामस्य च कः सम्बन्ध इति तत् समर्थनं मरुतो वा इत्यादि ॥ १४ ॥

अथाधिकार्थ्यन्तरमाह ।

पशुकामो यजेत पौषी भवति ॥ १५ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १५ ॥

उत नो गोविदश्च विदिति पूषाः पशोश्च कः सम्बन्ध इति तदाह ।

पशवो वै पूषा पशून्नेवावरुन्धे ॥ १६ ॥

पूषा पशून् प्रजनयतीति अत्यन्तरं ॥ १६ ॥

अथात्रत्यां वैश्वदेवीं प्रशंसति ।

वैश्वदेवी भवति विश्वे ह्येनन्देवा उपाह्वयन्त ॥ १७ ॥

यत एनमदुष्टमिन्द्रं विश्वे देवा उपाह्वयन्त अतस्तद्देवत्या युक्ता उपनः सूनुवोगिर इत्येषा वैश्वदेवी ॥ १७ ॥

अथेतस्य होतुः पृष्ठे बृहत्सामतामाह ।

बृहत्सामा भवति ॥ १८ ॥

एकाहापेक्षया बृहत्सामेति पुलिङ्गता ॥ १८ ॥

कथमेवमिति तत्राह ।

प्रजापतिर्ह्येनमिन्द्राय प्रायच्छत् ॥ १९ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १९ ॥

अथात्र दक्षिणायां विशेषमाह ।

अश्वः श्यावो दक्षिणा ॥ २० ॥

श्यावाश्वो दक्षिणा ॥ २० ॥

कथमनिरुक्तस्याश्वस्यान्वय इति तत्राह ।

स ह्यनिरुक्तः ॥ २१ ॥

सोऽश्वः प्रजापतिसम्बन्धित्वात्तस्य चानिरुक्तत्वाद्द्वेषोऽप्यनिरुक्तः ॥ २१ ॥

कस्यायमश्वस्तमाह ।

स ब्रह्मणे देयः ॥ २२ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २२ ॥

सत्स्वल्पेण ऋत्विक्षु कथन्तस्येति तत्राह ।

ब्रह्मा वा ऋत्विजामनिरुक्तः स्वेनैवैनन्तद्रूपेण समर्चयति ॥ २३ ॥

अध्वर्वादिवत् प्रतिनियतशाखोक्तव्यापाराभावादनिरुक्तत्वमस्य तत्तथा सति ब्रह्मणोऽश्वदाने सत्येनमनिरुक्तमेकाहं स्वेनैवानिरुक्तेन रूपेण समर्चयति ॥ २३ ॥

अथोक्तार्थं प्रशंसति ।

यावद्भवति कुमारे सद्योजात एनो नास्मिन्स्ता-
वद्भवति नैनो भवति य एवं वेद ॥ २४ ॥

सद्यस्तदानीमेव जाते उत्पन्नेऽस्मिन् कुमारे कारणाभावा-
देनः पापन्नास्ति तावत्तस्मिन्नेव काले एनो न भवति य उक्तमर्थ-
मधिगच्छति तस्य उक्तार्थज्ञानानन्तरमेव निर्दोषो भवतीत्यर्थः
अत्र पवस्वेन्दो वृषासुत एते असृग्रमिन्दव उत नोगोषणिन्धियं
शशमानस्य वानर इत्यादिकः कल्पो द्रष्टव्यः अत्र दक्षिणा-
विषये सूत्रकारैः आदिष्टा दक्षिणा ब्रह्मणेनेतरेभ्यश्च किञ्चि-
द्दद्यादिति अश्वः श्यावो दक्षिणा तं ब्रह्मणे दद्यादित्यादिष्टा तत्र
ब्रह्मव्यतिरिक्तेभ्योऽप्यानत्यर्थं किञ्चिद्दद्यादित्यर्थः अत्र श्यावद-
क्षिणाविचारो बाधलक्षणस्य तृतीयपादे चिन्तितः श्यावाश्वो
ब्रह्मभागस्य बाधको निखिलस्य वा आद्यः प्रकाशवत् मैवन्धेनुः
वत्सोऽपि नान्यगः अस्युपह्वयनामक एकाहविशेषस्तत्र श्रूयते
अश्वः श्यावोरुक्कललाटो दक्षिणा स ब्रह्मणे देय इति प्रकाश-
न्यायेन ब्रह्मभागस्यैव बाधक इति पूर्वः पक्षः दक्षिणाशब्दसंयो-
गाद्धेनुन्यायेन कृत्स्नस्य बाधक उपरितनेन तु स ब्रह्मणे देय
इति वाक्यान्तरेण तस्याश्वस्य ब्रह्मव्यतिरिक्तपुरुषान्तरसम्बन्धो
बाध्यते तथा सति पुरुषान्तरस्यातिदिष्टोपदिष्टदक्षिणाद्वयबाधा-
ल्लौकिकदानादिना केनचिदुपायेनानतिः सिध्यति ॥ २४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथा यमेकाहमाह ।

सप्तदशोऽग्निष्टोमः ॥ १ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अत्र दीक्षोपसदोर्विशेषमाह ।

तस्य द्वादश दीक्षोपसदः ॥ २ ॥

अथास्य सूत्रकार एवाह ऋतपेये तस्य द्वादश दीक्षोपसद इति अयमर्थः नव दीक्ष स्त्रिंशद्योपसद इत्यभिप्रेत्य द्वादशोऽतिवादः कुतस्त्रिंश एव साहस्रस्योपसद इति प्रकृतौ वचनादिहापि चोदकतः प्राप्तत्वात् अथ वा षट् दीक्षाः षडुपसदः समविभागस्य श्रवणादिति भरद्वाजस्तु प्रत्येकं द्वादशेति व्याख्यातवान् ॥ २ ॥

अथात्राधिकारिणमाह ।

स्वर्गकामो यजेत ॥ ३ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

कथं द्वादशदीक्षादिमत्यस्मिन् स्वर्गार्थिनः सम्बन्ध इति तत्राह ।

द्वादशभासाः संवत्सरः संवत्सरः स्वर्गोलोकः
स्वर्गमेवैतेन लोकमाप्नोति ॥ ४ ॥

संवत्सरस्यादित्यात्मकत्वादादित्यस्य च स्वर्गस्थानत्वात् संव-
त्सरः स्वर्गोलोक इत्युच्यते ॥ ४ ॥

अस्य दीक्षादिवसे व्रतविशेषमाह ।

घृतव्रतो भवति ॥ ५ ॥

अत्र सूत्रकारः घृतव्रतो भवतीति यथोक्त्वाहन्दीक्षा
प्राञ्चीयादिति अयमर्थः घृतव्रतो भवतीति ब्राह्मणं प्रकृतस्य
पयोव्रतस्य प्रथमान्नायोऽयन्तत्र दीक्षादिवसेषु यथाबलं घृतप्राश-
ननियम इति ॥ ५ ॥

अथोक्तं घृतव्रतं प्रशंसति ।

देवव्रतं वै घृतन्देवव्रतेनैव देवता अप्येति ॥ ६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

अथोपसद्विवसे घृतप्राशने उत्तरोत्तराङ्गलिपर्वणा कर्त्त-
व्यत्वं सस्तुतिकमाह ।

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैत्युत्तर उत्तर एषां
लोकानाञ्जायान् स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥ ७ ॥

एषां भूरादीनाम्मध्ये पूर्वापेक्षयोत्तरोत्तरतो ज्यायान्
प्रशस्यः अत्र सूत्रं उत्तरोत्तरेण काण्डेनोपैतीति घृथगुपसत्-
स्वङ्गलिपर्वभिः प्रतिलोमैः प्राञ्चीयादिति उत्तरेणोत्तरेण काण्डे-
नोपैतीति ब्राह्मणमुपसत्सु नियमविधायकं अङ्गुलेः उत्तमेन का-
ण्डेन घृतमादाय प्रथमायामुपसदि तावन्मात्रं घृतं प्राञ्चीयात्

ततो मध्यमेन ततः प्रथमेनेत्येवं प्रतिलोमैः पर्वभिः प्राञ्चीया-
दित्यर्थः कुतः उत्तरोत्तर एषां लोकानाञ्जप्रायानिति वाक्य-
शेषात् प्रातिलोम्य एव पर्वणामुत्तरोत्तरभूयस्त्वादानुलोम्यै-
परीत्याच्चेति अत्र प्राशने अङ्गुलिपर्वविधानात् प्राकृतचमसानां
निवृत्तिरिति, अथ मतान्तरमाह एकाङ्गुल्याः पृथक्पर्वभिः सर्वान्
देशाञ्चमसामिताः स्युस्त्वरनुलोमैरिति शौचिष्ठिः प्रतिलोमैः
प्राञ्चीयादिति शाण्डिल्य इति अयमर्थः प्राकृतचमसबाधो न
कार्यः अबाधेनापि शास्त्रसम्भवात् कथं चमसस्यैव पृथक्परि-
माणविधिरयं चमसप्रान्ताः सर्वत ऊर्ध्वप्रमाणेन पृथक्पृथगङ्गु-
लिकाण्डदघ्नाः स्युः तेनार्थाञ्चमसत्रयं सम्पद्यते तत्र प्रथमाङ्गुलि-
काण्डदघ्नचमसं घृतेन पूरयित्वा प्रथमोपसदि प्राञ्चीयात् एव-
मुत्तरोत्तरकाण्डदघ्नौ चमसावुत्तरयोरुपसदोः कुतः उत्तरे-
णोत्तरेणेति वचनाद्दानुलोम्यप्रतीतेरिति ॥ ७ ॥

अथास्य बृहत्साम सार्थवादं विधत्ते ।

बृहत् सामा भवति बृहता वै देवाः स्वर्गं लोक-
मायन् स्वर्गमेवैतेन लोकमाप्नोति ॥ ८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

ऋत्विजां सदःप्रसर्पणसमये विशेषमाह ।

ऋतमुक्त्वा प्रसर्पन्त्यृतेनैवैन् ॥ स्वर्गं लोकं गम-
यन्ति ॥ ९ ॥

एतत् प्रसर्पणवाक्यं शाखान्तरीयं ऋतं वदतो भक्षयन्तीति
 भक्षणवाक्यञ्च विषयरीकृत्य ऋतवदनविषये सूत्रकारः ऋतमुक्त्वा
 प्रसर्पन्तीति प्रस्रभ्यन्तः सदो भक्षयिष्यन्तश्च देवसत्या निर्ब्रूयु-
 रिर्यं भूमिरसावादित्य इतीति उदेता प्रातरादित्ये इति पीतवद्
 भक्षमन्वानूहेयुरित्यर्थः अयमर्थः सदःप्रसर्पणं सोमभक्षणञ्च
 करिष्यन्तो देवसत्या निर्ब्रूयुरिर्यं भूमिरित्येकं सत्यमसावादित्य
 इत्यपरं उदेता उदेष्यतीत्यर्थः तीक्ष्णपेतानि देवताश्रितानि
 अन्यानि परमार्थभूतानीति भक्षणसमये ऋतवदने च घानञ्जप्य-
 स्वन्यथा ब्रूते तथाच सूत्रं या देवताश्चमसैरिज्येरंस्तपीतवद्भक्ष-
 मन्वान् ब्रूयुरिति शाण्डिल्यो विकारेण तु नाराशंसानामिति
 इन्द्रपीतस्येत्यन्तमुक्त्वा अग्निपीतस्य मित्वावरुणपीतस्येन्द्रियावत
 इत्यादिना या देवता इज्यन्ते ता एवोहेयुरित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ ऋतपेयदक्षिणायां विशेषमाह ।

सोमचमसो दक्षिणा देवतयैव देवता अप्येति ॥१०॥

सोमस्यापि देवतात्वात् इज्यमानदेवता तु फलत्वेन प्राप्तान्
 देवानप्येति प्राप्नोति ॥ १० ॥

अस्य चमसस्यौदुम्बरत्वं सार्धवादं विधत्ते ।

औदुम्बरो भवत्यूर्गुदुम्बर ऊर्जमेवावरुन्धे ॥ ११ ॥

देवा ऊर्जं व्यभजन्त तत उदुम्बर उदतिष्ठदिति श्रुतेः
 औदुम्बरस्य ऊर्गूपत्वं सोमचमसो दक्षिणाविषये सूत्रकारः
 सोमचमसो दक्षिणेत्यभिषुतः स्यादिति क्रत्वर्थतयाभिषुतस्य सोम-

रसस्य पूर्णः सोमचमसः न तु लौकिकस्येत्यर्थः कुत इत्याह
 तस्मिन् हि चमसप्रमाणमिति शास्त्रीये सोमरसे भटिति चमस-
 प्रतीतिः स तु प्राकृतेभ्यो दशभ्योऽतिरिक्तः सम्पादनीय इत्यर्थः
 तस्मिन्दिने सवनमुखीयैः सहोन्नयेयुरिति सवनमुखीयानां
 दशचमसानामुन्नयनकाले तमप्युन्नयेयुरिति जुहुयुश्चास्य ऊते
 देय इति हि ब्राह्मणमिति होमकाले तस्य चमसस्यैकदेशं
 जुहुयुः ऊतोदेय इति शाखान्तरीयब्राह्मणादित्यर्थः तं दक्षि-
 णावेलायां पूर्वैणाहवनीयमनिर्हरन्तो वेदेर्दक्षिणेन सदोह-
 विर्द्धानानि हारयित्वा पूर्व्या द्वारा सदः प्रविशेयुरिति वेदे-
 र्बहिरन्त इत्यर्थः ॥ ११ ॥

विहितश्चमसः कस्मै कीदृशाय देय इति बुभुक्षयामाह ।

सगोत्राय ब्रह्मणे देयः सोमपीथस्याविदोहाय ॥१२

अविदोहाय अविनाशाय विपरीतफलप्रशमनत्वायेत्यर्थः
 अत्र दक्षिणाविषय एव सूत्रकारः संस्थितेऽहनृतविग्भ्यः किञ्चि-
 हद्यादिति सोमचमस एव क्रतौ दक्षिणा तथाप्यृत्विगानामा-
 नत्यर्थं किञ्चिद्दद्यादित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ स्तोमे नियममाह ।

सर्वः सप्तदशो भवति ॥ १३ ॥

पवमानाज्यष्टादिकाः सर्व्व इत्यर्थः ॥ १३ ॥

सप्तदशत्वं स्तौति ।

द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवः स वै संवत्सरः संवत्सरः
स्वर्गो लोकः स्वर्गमेवैतेन लोकमाप्नोति ॥ १४ ॥

एष सोमचमसो दक्षिणा ब्रह्मभागस्यैव बाधकः उत इत्स्न-
स्येति बाधाध्याये तृतीयपादे चिन्तितं किं सोमचमसो ब्रह्म-
भागआहोऽप्युत इत्स्ननुत् पशूनां निन्दया सर्वप्रसक्तेर्ब्रह्मभागकृत्
निन्देयं निषेधाय चमसः स्तूयते त्वसौ श्वावाश्ववत्सर्वोदेयः पुरु-
षान्तरवाधकः ऋतपेये स्तूयते सर्वस्य दक्षिणाद्रव्यस्यात् पुनः
प्रसञ्जनात् तथा हि ऋतं वै सोमोऽऽतं पशवो यः पशून् दद्या-
त्सोऽऽतं कुर्यात् इति पशुरूपा दक्षिणा भागनिषेधाय निन्द्यन्ते
तौ च निन्दानिषेधौ सर्वदेयप्रसक्तिं गमयतः तस्मान्न सर्वबाधक
इति प्राप्ते ब्रूमः नात्र निषेधाय पशुनिन्दोच्यते किन्तु विधि-
त्सितसोमचमसस्तुत्यर्थाऽयमर्थवादः तेन निन्दायाः सर्वप्रस-
ञ्जकत्वन्नास्ति तस्मात् सर्वप्रसक्तिरूपाया अभ्यधिकाशङ्काया
निराकृतत्वात् पूर्वाधिकरणेनात्र निर्णयो द्रष्टव्यः अथास्य
कल्पः द्वितीयस्वरसान्न आज्यबहिष्प्रवमानं बार्हदुक्यस्य लोक
आष्टादंष्ट्रमौचस्य हाविष्मतं अथस्य सुन्नानं उद्धरत्युक्थानि
समानमितरञ्चैकाहिकेनेति ॥ १४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणेऽष्टादशाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथान्यं सप्तदशस्तोमकमग्निष्टोमसंस्थमेकाहमाह ।

सप्तदशोऽग्निष्टोमः ॥ १ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

तत्र दीक्षणीयप्रायणीयातिथ्योपसदाद्यनुष्ठेयमुख्यपदार्थेषु
द्वादशमानप्रभृत्युत्तरोत्तरद्वैगुण्यदक्षिणा माध्यन्दिनपवमाने होतृ-
ज्ञात्रे रुक्मस्रग्रूपदक्षिणाञ्चाह ।

तस्य दीक्षणीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं
ददाति सतुर्विंशतिमानं प्रायणीयायां द्वे चतुर्विंश-
शतिमाने आतिथ्यायां चत्वारि चतुर्विंशतिमा-
नानि प्रातः प्रथमायामुपसद्यष्टौ चतुर्विंशतिमा-
नान्यपराह्णे प्रथमायामुपसदि षोडशचतुर्विंशति-
मानाति प्रातर्मध्यमायामुपसदि द्वात्रिंशतं चतु-
र्विंशतिमानान्यपराह्णे मध्यमायामुपसदि चतुः-
षष्टिं चतुर्विंशतिमानानि प्रातरुत्तमायामुपसद्य-
ष्टाविंशतिशतं चतुर्विंशतिमानान्यपराह्णे उत्त-
मायामुपसदि द्वे अष्टाविंशतिशतमाने अग्नीषो-
मीयस्य पशोर्वपायां चत्वार्यष्टाविंशतिशतमानानि
प्रातःपशोर्वपायामष्टावष्टाविंशतिशतमानानि प्रातः

सवने सन्नेषु नाराशंसेषु षोडशाष्टाविंशतिशत-
मानानि माध्यन्दिने सवनेऽनडुच्छतञ्च रुक्मी हेतुः
स्रगुद्गातुर्द्वाविंशतमष्टाविंशतिशतमानानि तृती-
यसवने सन्नेषु नाराशंसेषु चतुःषष्टिमष्टाविं-
शतिशतमानान्युदयनीयायामिष्टावष्टाविंशतिशतम-
ष्टाविंशतिशतमानानि वशाया वपायां ॥ २ ॥

वशा अनूबन्ध्या अत्रोपसदन्ते अष्टावष्टाविंशतिशतं चतु-
र्विंशतिमानानीत्युक्तं ब्राह्मणे तावत्पर्यन्तं चतुर्विंशतिमान-
मारभ्योत्तरोत्तरं द्वे चतुर्विंशतिमाने इत्यादिद्वैगुण्यनिर्देशः
स्यष्टः तत ऊर्ध्वं अग्नीषोमीयप्रभृति द्वे अष्टाविंशतिशतमाने
चत्वार्यष्टाविंशतिशतमानानीत्येवं द्विगुणाभ्यासः कृतः तत्र
मानशब्दश्चतुर्विंशतिमानं लक्षणयाह यथाभामेत्येकदेशोक्ता-
वपि सत्यभामा गम्यते तद्वत् द्वे अष्टाविंशतिशतमाने इत्यादौ
तत्संख्याविशिष्टानि चतुर्विंशतिमानान्येव देयानीत्यर्थः कुत
एतत् पूर्वेषु स्थानेषु द्विगुणाभ्यासस्य प्रक्रान्तत्वात् यथाश्रुत-
मानमात्रग्रहणे कनीयस्वप्रसङ्गाच्च तेनाग्नीषोमीयप्रभृतिषु
मानशब्दश्चतुर्विंशतिमानलक्षणार्थ इति सिद्धं अनडुच्छतस्य
रुक्मेण सह समुच्चयः अधिक्रदानरूपायाः रुक्मस्रजार्थमाह
स्रजकारः रुक्मोहोतुरिति निष्कोनामालङ्कारस्तं दद्यात् स्रगु-
द्गातुरिति हिरण्यमयी स्यादिति तत्र दीक्षणीयादौ द्वादश-

मानमित्यादिदक्षिणादानं दक्षिणायामेव कालोत्कर्षादेवेत्येष्ट्यै
च न पृथगिति वेदितव्यं ॥ २ ॥

अथोक्तार्थज्ञानपूर्वकानुष्ठानवतः फलमाह ।

एष वा अनडुहो लोकमाप्नोति य एवं वेद ॥ ३ ॥

अत्र वेदनमुपलक्षणं एवं ज्ञात्वा योऽनुतिष्ठति स इत्यर्थः
अनडुह इति जात्यपेक्षयैकत्वं लोकशब्दः समूहवाची अनडुहां
समूहं प्राप्नोति अनडुहो लोकप्राप्त्यर्थमादित्यलोकप्राप्त्यर्थमिति
वा सङ्कल्प इत्यापस्तम्बस्मृतिव्याचक्ष्णणेन फलत्वेनानडुहोलो-
कस्य निर्दिष्टत्वात् केवलं वेदितुः फलश्रवणेऽपि तत्पूर्वकानुष्ठातु-
रेव फलत्वकल्पनं यद्वा श्रुतत्वात् ज्ञातुरेव तत्फलं भवेत् किमु
वक्तव्यमनुष्ठातुरिति कैमुतिकेन सिध्यति ॥ ३ ॥

अथ फलान्तरमाह ।

एष वै ज्योतिष्मन्तं पुण्यं लोकञ्जयति य एवं वि-
द्वानेतेन यजते ॥ ४ ॥

ज्योतिष्मन्तमादित्यलोकमित्यर्थः अथास्य कल्पः एते अस्-
त्रमिन्दव उक्ते शुष्मास ईरत इति पुरस्तात्पथ्यासस्य त्वचपञ्चर्षे
स्वासु श्वैतं समानमितरत्प्रथमेन साहस्रेणेति ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ वैश्यस्तोमाख्यमग्निष्टोमसंस्थमेकाहमाह ।

सप्तदशोऽग्निष्टोमः ॥ १ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

तत्र सवनत्रयगतेषु सोमेषु श्रीणने विशेषमाह ।

तस्य प्रातःसवनीयान् सोमान् प्रतिदूहा श्रीणा-
ति ष्टेतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ॥ २ ॥

अस्यार्थमाह द्राक्षायणः वैश्यस्तोमे सद्वोदुग्धेन पयसा
सोमन्मिश्रं कुर्युः प्रातःसवने ष्टेतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवन
इति सद्वोदुग्धं पयःप्रतिधुगित्युक्तं ष्टतं पक्वं पयइत्यर्थः ॥ २ ॥

अत्राधिकारिणमाह ।

पशुकामो यजेत ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

अथ सवनभेदेनोक्तां अपणद्रव्यव्यवस्थां पदान्तराशङ्कानि-
राकरणेन स्थापयति ।

यत् सर्वाणि सवनान्याशीर्वन्ति भवन्त्यनुसवन-
मेवैनं पशुभिः समर्द्धयति प्रजा त्वस्य मीलितेव भवति
शुक्रिये हि सवने पयसा श्रीणाति ॥ ४ ॥

यद्यदि त्वीण्यपि सवनानि दध्नाशीर्ष्युक्तानि भवन्ति तदा अस्य यजमानस्य प्रतिसवनं पशुसमृद्धिः कृता भवति किन्तु अस्य प्रजा मीलितेव सङ्कुचितेव भवति ततः शुक्रिये हि सवने प्रातर्मध्यन्दिने तु पयसा श्रीणाति तत उक्तदोषो न भवति। यद्वा इमं वाक्यं केवलदोहपरतया व्याख्येयं अस्मिन् पक्षे आशीः-पदेन अपणसाधनं पयोद्धि बोच्यते यदि सर्वाणि सवनानि उक्तप्रतिधुगादिद्रव्याशीर्ष्यन्ति भवन्ति तर्हि यजमानस्य पशु-समृद्धिः स्यादेव किन्तु प्रजाहानिर्भवति तत्र हेतुरुच्यते हि यस्मात् शुक्रिये शुक्रः ऋजीषाभावेनागतसारः सोमः एतर्हि एतद्वती दीप्तिः प्रातर्मध्यन्दिने अपि सवने अयं पयसा श्रीणाति सोमं अतो युक्तं प्रजामीलनं तृतीयसवने ऋजीषत्वादाशीः-अपणं युक्तं स्वतएव दीप्तायाः सवनयोराशीःअपणेन सोमस्य स्वाभाविकदीप्तेः सङ्कुचितत्वादित्यभिप्रायः ॥ ४ ॥

अथोक्तअपणत्वेन पशव्यत्वाद्द्वैश्यात्वाधिकार इत्याह ।

वैश्यं याजयेत् ॥ ५ ॥

स्पष्टं ॥ ५ ॥

अत्र वैश्यस्यान्वयमाह ।

एतद्वै वैश्यस्य समृद्धं यत्पशवः पशुभिरेवैनं
समृद्धयति ॥ ६ ॥

समृद्धं समृद्धिरित्यर्थः ॥ ६ ॥

अत्र होतुः पृष्ठे विशेषमाह ।

तस्य कखरथन्तरं पृष्ठं ॥ ७ ॥

अभित्वा शूरेत्यत्र कखरथन्तरं ॥ ७ ॥

अथ ब्राह्मणाहंसिपृष्ठे विशेषमाह ।

सदो विशीयं ब्रह्मसाम ॥ ८ ॥

आनो विश्वास्वित्यत्र सदोविशीयं ॥ ८ ॥

उक्तद्वययोगं प्रशंसति ।

पशवो वै कखरथन्तरं पशवः सदोविशीयमभि-
पूर्वानेवास्मिन् पशून् दधाति ॥ ९ ॥

स्पष्टं ॥ ९ ॥

अथात्र बहिष्पवमानाज्यादेः सर्व्वतापि सप्तदशसोमत्व-
माह ।

सर्व्वः सप्तदशो भवति ॥ १० ॥

स्पष्टं ॥ १० ॥

अथ सप्तदशं प्रशंसति ।

द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवः स वै संवत्सरः संवत्सरं
पशवोऽनुप्रजायन्ते तानेवाप्तावरुन्धे ॥ ११ ॥

अथास्य कल्पः पवमानस्य विश्वविद्विद्युतत्वारुचेति एते अस्यप्र-

मिन्द्वस्तन्वाट्मृणानि बिभ्रतं पवमानस्य ते कवे विश्वेभिरग्ने
अग्निभिर्मितं वयं हवामह इन्द्रं वो विश्वतस्परि ताज्जवे ययोरि-
दमभित्वा श्रुरनोनुम इति कखरथन्तरं पृष्ठमानो विश्वासु
हव्यमिति सदोविशीयं ब्रह्मसाम जनुषैकर्चयोः सफपौष्कले
परित्यं हव्यं हरिमित्यनुष्टुप् पवितन्त इति कावमन्त्यमुद्धरत्यु-
क्थानि समानमितरमायुषैकाहिके वेति ॥ १९ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ तीव्रसोमाख्यं सप्तदशसोमकमुक्थसंस्थमेकाहमाह ।

सप्तदश उक्थ्यः ॥ १ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अथ सोमातिपवितस्यात्वाधिकार इति वक्तुमाह ।

इन्द्रो वृत्रमहन् स विष्वद्विर्येण व्यार्थत्तस्यै देवाः
प्रायश्चित्तिमैच्छंस्तन्न किञ्चनाधिनोत्तन्तीव्रसोम
एवाधिनोत् ॥ २ ॥

पूर्वं वृत्रं हतवत इन्द्रस्य सर्वतोवीर्येऽपगते सति देवाः पुनः

प्राप्यपायं विचिन्त्य बह्वन्यज्ञान् प्रायुञ्जत किञ्चनाधिनीत् न
प्रीणयन् तं तीव्रसोमस्त्वधिनीत् ॥ २ ॥

एवं प्रशस्येदानीं सोमातिपवितस्यात्वाधिकार इत्याह ।

सोमातिपवितं याजयेत् ॥ ३ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

तत्कृत इति तत्राह ।

छिद्र इव वा एष यः सोमोऽतिपवते यत्तीव्रसो-
मेन यजते पिहित्या एवाच्छिद्रतायै ॥ ४ ॥

यं यजमानं सोमोऽतिपवते एष छिद्रमिव वै असम्पूर्ण एव
खलु यत्तीव्रसोमेन यजते तत्पिहित्या एव सोमातिपवनवि-
रोधायैव सोऽस्याच्छिद्रतायै सम्पूर्णसामर्थ्यायैव तीव्रश्चासौ
सोमश्चेति तीव्रसोम तीव्रसोमत्वं शतमाशिरं दुहन्ति तीव्र-
यन्त्येवैनमित्यादिना स्यष्टीकरिष्यते सोमातिपवितस्य लक्षणं
सूत्रकारो मतभेदेन बह्वधा दर्शयति तीव्रसुति सोमातिपविनं
याजयेदिति यद्दृष्ट्वा पापीयान् स्यात् स सोमातिपवित इति
शाण्डिल्य इति यं सोमोऽतिपवते स सोमातिपवितः सोमया-
गोत्तरकालः सोऽनष्टश्रीकः स एवसुक्तः इति यः सोमं पीत्वा
हृद्भयेत विरिच्येत वेति घानञ्जय्य इतीति वमनं विरेको वा अति-
पवनमित्यर्थः ज्येष्ठेवाऽनिष्ठिनि कनीयसी षिनीतीति अथवा यः
कनीयसि भ्रातरि इष्टवति सति स्वयं सोमेन नेष्टवान् स
सोमातिपवितः ॥ ४ ॥

अथाधिकार्यान्तरमाह ।

राजानमपरुद्धं याजयेत् ॥ ५ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ५ ॥

अस्मिन्नधिकारनिमित्तमतिपवनं योजयति ।

विड्वा एतमतिपवते यो राजावरुध्यते यत्तीव्र-
सोमेन यजते पिहित्या एवाच्छिद्रतायै ॥ ६ ॥

यो राजावरुध्यते राष्ट्रेण परित्यज्यते एनं राजानं विद्
प्रजा खल्वतिपवते अत्यन्तं परित्यजति शिष्टं पूर्ववत् ॥ ६ ॥

पुनरन्यमधिकारिणमाह ।

ग्रामकामो यजेत ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

उक्तक्रतावस्थानुकूल्यमाह ।

ग्रामो वा एतमतिपवते योऽलङ्गामाय सन् ग्रा-
मन्न विन्दते यत्तीव्रसोमेन यजते पिहित्या एवाच्छि-
द्रतायै ॥ ८ ॥

जनसमूहोग्रामः शिष्टमुक्तप्रार्थं ॥ ८ ॥

पुनरप्यधिकार्यन्तरमाह ।

प्रजाकामो यजेत प्रजा वा एतमतिपवते योऽलं

प्रजायाः सन् प्रजान् विन्दते यत्तीव्रसोमेन यजते
पिहित्या एवाच्छिद्रतायै ॥ ९ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ९ ॥

पुनरप्यधिकार्यन्तरमाह ।

पशुकामो यजेत पशवो वा एतमतिपवन्ते योऽलं
पशुभ्यः सन् पशून् विन्दते यत्तीव्रसोमेन यजते पि-
हित्या एवाच्छिद्रतायै ॥ १० ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १० ॥

पुनरप्यधिकार्यन्तरमाह ।

आमयाविनं याजयेत् प्राणा वा एतमतिपवन्ते य
आमयावी यत्तीव्रसोमेन यजते पिहित्या एवाच्छिद्र-
तायै ॥ ११ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

सोमस्य तीव्रप्रकारमाह ।

शतमाशिरं दुहन्ति तीव्रयन्त्येवैनं ॥ १२ ॥

अस्यार्थमाह सूत्रकारः शतमाशिरं दुहन्तीति धेनुशत-
न्दोहयित्वा त्रैधं विभज्य सोममिश्रं कुर्युर्यथा वैश्वस्तोम इति
सोममिश्राद्यं दध्यादिकमाशिरमित्युच्यते स्यष्टमन्यत् ॥ १२ ॥

अत्र ऋतौ प्राकृतदक्षिणामापाद्याशीरद्यं शतं दक्षिणेत्याह ।

तत्ता उ एव दक्षिणाः ॥ १३ ॥

तत्तस्य क्रतोः उशब्दोऽवधारणे तथैवकारः अतो अवधारण-
द्वयेनोक्तव्यतिरिक्तदक्षिणा निर्वर्त्यते तस्य क्रतोः तदेव धेनुशतं
दक्षिणास्ताउ एव दक्षिणा इति ह्याहेति स्पष्टं ॥ १३ ॥

प्रकारान्तरेण सोमस्य तीव्रत्वमाह ।

अभ्यभिसोमानुन्नयन्ति तीव्र एनन्धिनवदित्यु-
भावध्वर्युं सर्वं चमसाध्वर्युवोऽच्छावाकाय प्रतिगृणन्ति
तीव्रयन्त्येवैनं ॥ १४ ॥

अस्यार्थं सूत्रकार एवमाह अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति याश्च-
मसानवजिघ्रेयुस्तोष्वेवाभ्यन्नेयुरिति याश्चमसानवजिघ्रेयुस्तान्
परित्यज्यैव तेषामुपर्युत्तरयागेभ्यः सोमानुन्नयेयुः अवजिघ्र-
तोऽपि भक्षित एवेति मत्वा न त्याज्य इत्यर्थः ॥ १४ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण तीव्रत्वमाह ।

तदभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्रन्ति तीव्र-
यन्त्येवैनं तप्तानच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्षन्ति तीव्रय-
न्त्येवैनं ॥ १५ ॥

अस्यार्थं सूत्रकार एवाह तत्र भक्षताचमसानवजिघ्रेयु-
रिति तत्र तीव्रसुति भक्षणस्यावृताधर्म्मणावप्राणं कुर्युः कुत
इत्याह अभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्रन्तीत्याहेति अभक्ष-

यन्तोऽवजिघ्रेयुरिति भक्षणप्रत्याम्नायत्वेनावघ्राणविधानात् तद्ध-
र्मापत्तिरिति अथ घ्रातान् सोमशेषानाज्यस्तोत्रेषु भक्षयन्ति
तदपि सोमस्य तीव्रत्वकरणमित्याह तत्तानक्षावाकस्य स्तोत्रे
भक्षयन्ति तीव्रयन्त्येवैनन्तदिति अत्र सूत्रं तानक्षावाकस्तोत्रेण
सुत्वा भक्षयन्तीति ह्याहैवं सर्वेषु सवनेष्विति ॥ १५ ॥

अथ सवनान्तेष्वेव यद्भक्षणमुक्तं तदेतद्व्यतिरेकेन निन्दासं-
कीर्त्तनेन द्रढयति ।

तद्यत् सवनानि व्यवभक्षयेयुरपक्रामुका यजमा-
नाच्छोः स्यात् सकृत्सकृत्सवनानामन्ततो भक्षयन्ति
सवनानामसंभेदाय ॥ १६ ॥

यद्यपि सवनानि सवनगतान् ऊतशिशान् ग्रहचमसगतान्
सोमान् व्यवभक्षयेयुः विभज्य विभज्य तत्तद्धोमावसाने भक्षयेयुः
सवनत्रयेष्वपि मध्ये मध्ये विच्छेदेन यद्भविच्छेदादस्माच्छीरप-
क्रमणशीला स्यात् तदकृत्वा सवनान्तेष्वेव यदि सकृत् सकृद्भक्ष-
येयुः तत्सवनेषु त्रिष्वपि मध्ये अवच्छेदाय भवति ॥ १६ ॥

होतुःष्टस्य रथन्तरत्वमाह ।

रथन्तरं साम भवति ॥ १७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १७ ॥

अथ सोमस्यातिपवितावेव रथन्तरं युक्तमिति प्रशंसति ।

दूर्य वै रथन्तरमस्यां वा एष न प्रतितिष्ठति यो
न प्रतितिष्ठत्यस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति ॥ १८ ॥

स्पष्टं ॥ १८ ॥

अथ ब्राह्मणाच्छंसिष्ठं आयन्तीयं विधत्ते ।

आयन्तीयं ब्रह्मसाम भवत्येतद्देवास्मिञ्छ्रीणाति
॥ १९ ॥

अस्मिन् सोमातिपवितादौ एतदेव आयन्तीयं सामैव
श्रीणाति मिश्रयत्यपगतं तेजःप्रभृतिकं अस्य श्रीणनसामर्थ्य-
मिन्द्रो वृत्रमहन् स विश्वं वीर्येण व्यभ्रंशत स एतच्छ्रायन्तीय-
मपश्यत्तेनात्मानं समश्रीणादित्युक्तं सिद्धं ॥ १९ ॥

अथार्भवपवमाने अनुष्टुभि त्वचे अन्त्यस्य यज्ञायज्ञीयस्याप-
कर्षमाह ।

यज्ञायज्ञीयमनुष्टुभि भवति ॥ २० ॥

स्पष्टोऽर्थ ॥ २० ॥

एतत् प्रशंसति ।

वागनुष्टुप् वाचोरसो यज्ञायज्ञीयं वाच्येवास्य रसं
दधाति ॥ २१ ॥

वाचोऽनुष्टुप्त्वमितरेषां छन्दसामनुष्टुभ्यनुप्रवेशात् सिद्धं
देवा वै ब्रह्म व्यभजन्त तस्य यो रसोऽत्यरिच्यत तत् यज्ञायज्ञीय-

मभवदिति श्रुतेः वाग्रसत्वमस्य वागात्मकयज्ञायज्ञीयस्य रसं
सारमनुष्टुवालिकायां वाच्येव दधाति तथा कुर्वन्नुद्गाता ॥२१॥

अस्याग्निष्टोमसामनि यज्ञायज्ञीयस्थानीयं सामान्तरमाह ।

विशोविशीयमग्निष्टोमसाम भवत्येतदेवास्मिन्
सर्वं प्रतिष्ठापयति ॥ २२ ॥

विशोविशीयमग्निष्टोमं कुर्वन्नुद्गाता अग्निष्टोमस्य सर्व-
सोमान्तत्वात् एतत्सर्वमेव सकलसोमसाध्यं कृत्स्नफलमेवा-
स्मिन् सोमातिपवितादौ प्रतिष्ठापयति स्थापयति ॥ २२ ॥

अथ तृतीयोक्थे उद्दंशीयमनूद्य प्रशंसति ।

उद्दंशीयमुक्थानामन्ततो भवति सर्वेषां वा
एतत्पृष्ठानां रूपं सर्वेष्वेव रूपेषु प्रतितिष्ठति ॥२३॥

सर्वाणि वैरूपाण्युद्दंशीयं गायन्ति त्वा गायत्रिण इति
रथन्तरस्य रूपमित्यादिना सर्वपृष्ठत्वरूपत्वप्रतिपादनात् सर्व-
पृष्ठत्वरूपत्वमस्य ॥ २३ ॥

अस्य तीव्रसोमस्य उक्थसंस्थतां सार्थवादमाह ।

उक्थो भवति पशवो वा उक्थानि पशुष्वेव प्रति-
तिष्ठति ॥ २४ ॥

अथास्य कल्पः एते अष्टग्रमिन्दवस्तन्वा वृष्णा विभ्रत-
मिति पुरस्तात्पर्यासस्य त्वचं पञ्चर्चे आयन्तीयं ब्रह्मसाम

संहितस्य लोके मौचं पौष्कलस्य लोके श्रुद्धं श्यावाश्वस्य यज्ञा-
यज्ञीयं यज्ञायज्ञीयस्यर्क्षु विशोविशीयमग्निष्टोमसाम समान-
मितरमायुषैकाहिकेनेति ॥ २४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

वाजपेयाख्यमेकाहमाह ।

सप्तदश उक्थ्या षोडशिमान् सप्तदशी ॥ १ ॥

अयं सप्तदशस्तोमकः उक्थसंस्यः सचोक्थ्यः षोडशिमान्
षोडशिस्तोत्रयुक्तः एवं सति स षोडशिक उक्थ्यः षोडश-
स्तोत्रवान् अतिरिक्तोक्थ्येन सह सप्तदशी सप्तदशस्तोत्रवान्
कर्त्तव्यः ॥ १ ॥

अथास्य प्रतिस्तोत्रं सप्तदशस्तोमत्वं स्तोत्राणां साप्तदश्यञ्च
प्रजापत्यात्मना प्रतिपादयति ।

यावान्वै प्रजापतिरूर्ध्वं स्तावाऽस्तिर्यङ् ॥ २ ॥

यावत्प्रमाणः प्रजापतिरूर्ध्वः उपर्युपर्युच्छ्रितः तावान् तावत्-
प्रमाणेव तिर्यङ् अत उच्छ्रितेन स्तोत्रसप्तदशकेन आट्टत्यात्मक-
त्वेन तिर्यग्भूतेन सप्तदशेन स्तोमेन चोपेतो वाजपेयः प्रजा-
पत्यात्मकः उभयत्रायामविस्तारसाम्यात् ॥ २ ॥

प्रजापतेरायामविस्वारसाम्यं लोकसाम्येन समर्थे ते ।

यावन्त इमे ल्लोका ऊर्द्धास्तावन्तस्तीर्थञ्च ॥ ३ ॥

यथेमे दृश्यमाना भूरादयो लोका यावन्तः यावत्प्रमाणाः
ऊर्द्धाः स्युस्तावन्तस्तिर्थञ्च; तद्वत् प्रजापतिरपीति ॥ ३ ॥

अस्त्वेवं किमत इत्यत आह ।

वाजपेययाजी वाव प्रजापतिमाप्नोति ॥ ४ ॥

वाजपेयस्योक्तप्रकारेण प्रजापतिसाम्यादनुष्ठातापि प्रजा-
पतिमेवाप्नोति ॥ ४ ॥

प्राजापत्यसोममेव विभज्य दर्शयति ।

यत् सप्तदशस्तोत्राणि तेनोर्द्धमाप्नोति यत्सर्वः सप्त-
दशस्तेन त्तिर्थञ्चं ॥ ५ ॥

स्तोत्राणामेकह्यदिक्रमेणोपर्थ्युपर्थ्यनुष्ठानात् प्रजापतेरूर्द्धा-
कारप्राप्तिः सप्तदशस्तोमस्यारुत्तिसाध्यत्वेन त्तिर्थक्त्वात् प्रजा-
पतेस्तिर्थग्रूपावाप्तिः ॥ ५ ॥

अस्य सवनानां वैचित्त्वं प्रशंसितुमनुभाषते ।

तस्य नानावीर्याणि सवनानि ॥ ६ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

कथन्नानावीर्यत्वमिति तद्दर्शयति ।

अनिरुक्तं प्रातःसवनं वाजवन् माध्यन्दिनं सव-
नञ्चित्रवत् तृतीयसवनं ॥ ७ ॥

प्रातःसवनस्य गायत्रत्वात् तस्य च कल्पेनानिरुक्तगानात्
प्रातःसवनमनिरुक्तं माध्यन्दिनसवने होतुः पृष्ठे रथन्तरविधा-
नात् अत्र मघवन्निन्द्र वाजिन इति वाजशब्दश्रवणात् माध्य-
न्दिनस्य वाजवत्त्वं तृतीयसवनत्वं तृतीयसवने अग्निष्टोमसान्नि-
वारवन्तीये त्वन्नश्चित्तुत्येति चित्रशब्दश्रवणात् चित्रवत्त्वं ॥ ७ ॥

अस्तु नानावीर्यत्वं किन्तत इत्यत आह ।

यदनिरुक्तम् प्रातःसवनम्भवत्यनिरुक्तो वै प्रजा-
पतिः प्रजापतिमेवाप्नोति यद्वाजवन् माध्यन्दिनं
सवनमन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्यावरुध्यै यच्चित्रवत् तृतीय-
सवनं स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥ ८ ॥

स्वर्गस्यापि चित्याद्यपेक्षया तृतीयत्वात् तृतीयसवनं स्वर्गः
स च नानाविधभोगसाधनत्वाच्चित्रः अतश्चित्तवत् तृतीयसवना-
नुष्ठानं स्वर्गस्य संप्राप्त्यै कल्पते स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

अथोक्तस्य प्रातःसवनस्यानिरुक्तत्वं कृत्स्नयज्ञस्यानिरुक्तस्था-
नीयमिति प्रशंसति ।

वियोनिर्वाजपेयइत्याहुः प्राजापत्यस्मू निरुक्त-
सामेति यदनिरुक्तं प्रातःसवनन्तेन सयोनिः ॥ ९ ॥

यस्मात् वाजपेयः पूर्वोक्तरीत्या प्राजापत्योऽपि निरुक्तसामा
 अस्य सामानि निरुक्तानि अतोऽनिरुक्तप्रजापतिरूपस्य वाज-
 पेयस्य साम्नामनिरुक्तत्वाभावात् वाजपेयो वियोनिर्विलक्षणा-
 अय इत्याञ्जरभिन्नाः तत्रेदमुत्तरं यत् प्रातःसवनमनिरुक्तं अतो-
 ऽयं सयोनिः प्राजापत्यानुकूलः प्रातःसवनस्य प्राथम्येन मुख्य-
 त्वात्तदनिरुक्तकरणेन सर्वो यज्ञोऽनिरुक्तः कृतो भवतीत्यभि-
 प्रायः ॥ ६ ॥

अथास्य होतुः षष्ठस्य रथन्तरत्वं विदधाति ।

रथन्तरं साम भवत्याशीय उज्जित्यै ॥ १० ॥

इयं वै रथन्तरमिति श्रुतेः रथन्तरकरणं अस्य लोकस्वा-
 शीय आशुतरं क्षिप्रतरं उज्जित्यै भवति ॥ १० ॥

अथ विहितरथन्तरत्वमेव तद्ज्ञानकालाभिषेकस्तुतिद्वारा
 प्रशंसति ।

इयं वै रथन्तरमस्यामेवाध्यभिषिच्यते ॥ ११ ॥

अस्यां ष्ठिव्यामधीश्वरभावेनाभिषिच्यते अतः ष्ठिवी-
 स्थानीयं रथन्तरं प्रसिद्धमित्यर्थः अर्थात्तत्त्वाभिषेकः कर्त्तव्य-
 मित्युक्तं भवति यस्मिन्नासीनोऽभिषिच्येत तत्स रुक्मं होत्रे दद्यात्
 अभिषिक्तञ्च यामासन्दीमास्थितस्तामुद्गात्रे तथा च सूत्रं वस्तुचर्मं
 सरुक्मं होत्रे यस्मिन्नासीनोऽभिषिच्येतेति तथोद्गात्र इति प्रक-
 त्यासन्दी च स्तरणं यामभिषिक्त आरोहेदिति ॥ ११ ॥

अथाभिषेकप्रसङ्गाद्वाजपेययाजिनः किञ्चिद्ब्रतमाह ।

तस्माद्वाजपेययाज्यप्रत्यवरोहीति ॥ १२ ॥

तस्मादधिकमपि नान्दोलिकादिभ्योऽवरोहेदित्यर्थः अपूर्व-
त्वाद्विधिरियं ॥ १२ ॥

तस्मादित्युक्तं विदुषोति ।

अस्यां हि सोऽध्यभिषिच्यते ॥ १३ ॥

यथाऽभिषिक्तो राजा राजान्तरन्न प्रत्यवरोहति अथासा-
वथत्नैवाभिषिक्तत्वादित्यर्थः एतद्ब्रतं यावज्जीविकमित्येके यावत्
प्रत्यवरोहणीययागमित्यपरे प्रत्यवरोहणीयस्य ज्योतिष्टोम
इत्यार्षेयकल्पेनोक्तं बृहस्पतिसवः प्रत्यवरोहणीय इति बह्वृचाः
वाजपेययाजिनो ब्रतान्याह सूत्रकारः तस्य ब्रतानि क्षत्रवृत्तिं
वर्त्तयेदिति तामेव दर्शयति प्रत्यवरोहणाभिवादाने जघन्यव्रज्यां
समानशय्यतामिति वर्ज्येद्वाजपेययाजिभिरिति आत्मन उत्कृ-
ष्टैरप्यवाजपेययाजिभिः सह प्रत्यवरोहणादिकं न कुर्यात् पृष्ठ-
तोऽनुगमनं जघन्यव्रज्यां स्पष्टमन्यत् ॥ १३ ॥

अथ ब्राह्मणाच्छंसिष्टे विशेषमाह ।

अभोवर्त्तो ब्रह्मसाम भवति ब्रह्मणो वा एष
ऋषभ ऋषभतामेवैनं गमयति ॥ १४ ॥

ऋषभः श्रेष्ठः स्पष्टमन्यत् ॥ १४ ॥

अथाग्निष्टोमसामगीतं यज्ञायज्ञीयमार्भवेऽपकर्षति ।

यज्ञायज्ञीयमनुष्टुभि भवति वागनुष्टुब् वाचोरसो
यज्ञायज्ञीयं वाच्येवास्य रसं दधाति ॥ १५ ॥

गतमिदं ॥ १५ ॥

अथाग्निष्टोमसान्नि किं सामेति तद्दर्शयति ।

वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम भवतीन्द्रियस्य वीर्यस्य
परिगृहीत्यै ॥ १६ ॥

इन्द्रियस्येत्यस्य व्याख्यानं वीर्यस्येति त्वन्नश्चित्त उत्थेति
वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यमग्निर्वा इदं वैश्वानरो दह-
न्नैदित्यत्र रक्षाहेतुत्वेन श्रुतत्वात् सुज्ञानमन्यत् ॥ १६ ॥

अथान्यस्योक्तस्योद्वंशीयतां सार्थवादमाह ।

उद्वंशीयमुक्थानामन्ततो भवति सर्वेषां वा
एतत् पृष्ठानां रूपं सर्वेष्वेव रूपेषु प्रतिति-
ष्ठति ॥ १७ ॥

एतदपि पूर्वखण्डे गतं ॥ १७ ॥

अथास्य षोडशिसामाह ।

गौरोवितं षोडशिसाम भवति ॥ १८ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १८ ॥

एतत् स्तौति ।

अतिरिक्तं गौरीवितमतिरिक्तः षोडश्यतिरिक्त-
एवातिरिक्तं दधाति ॥ १९ ॥

देवा वै वाचं व्यमजन्त तस्य योरसोऽत्यरिच्यत तन्नौरीवितम-
भवदिति श्रुतेरतिरिक्तं गौरीवितं षोडशी च नाह्नो न रात्रेरिति
श्रुतेरतिरिक्तः अतस्तयोः सम्बन्धः समृद्धिहेतुः ॥ १९ ॥

अथोक्तयोरुद्देश्यगौरीवितयोरुभयोरपि स्वारत्वाज्जा-
मित्वमाशङ्कते ।

तदाङ्गर्जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते यदुद्देशी-
याद् गौरीवितेन स्तुवते खारात् खारेणेति ॥ २० ॥

स्यष्टं ॥ २० ॥

तस्य परिहारमाह ।

न जाय्यस्ति सवनं सन्तिष्ठते ॥ २१ ॥

उक्थस्य समाप्तेर्न जामि ॥ २१ ॥

परिहारान्तरमाह ।

उक्थं शस्यते वषट्कारोऽन्तरा तेनाजामि ॥ २२ ॥

स्तुतमनुशंशतीति वचनादुक्थस्तोत्रानन्तरमुक्थं शस्यते
उक्थग्रहहोमे वषट्कारः सोऽन्तरा मध्ये भवति तेनापि न
जामिदोषः ॥ २२ ॥

अथान्यतः परिहरति ।

अपच्छिदिव वा एतद्यज्ञकाण्डं यत् षोडशी ते-
नाजामि ॥ २३ ॥

यज्ञपर्वापच्छिदिव वै अपच्छिन्नमिव खलु अयमेवाप-
च्छेदो यद्दोषकाणामभावः होतृषाम हि षोडशी नातः परं
होतृकाणां सामानि सन्ति अतः क्षुद्रमिदं सर्वं विजातीयानां
हि कृतं करणे जामिता स्यात् ॥ २३ ॥

अथ षोडशिन ऊर्ध्वं वाजपेयसोत्रं सप्तदशं भवति तच्च क्लृप्त-
यज्ञकाण्डेष्वनन्तर्भूतं अतएव यज्ञारण्येऽखिले स्थाने सन्तिष्ठत
इति दोषमाशङ्कते ।

यज्ञारण्ये सन्तिष्ठत इत्याहु रत्युक्तान्येत्यति-
षोडशिनन्न रात्रिं प्राप्नोतीति ॥ २४ ॥

उक्तानि षोडशिञ्चातिक्रम्यैतदेति रात्रिपर्यायान्न प्राप्नो-
तीति अतो यज्ञारण्ये सन्तिष्ठते इति समाप्यते इतिशब्दो-
वचनसमाप्तिद्योतनार्थः ॥ २४ ॥

उक्तदोषं परिहरति ।

विष्णोः शिपिविष्टवतीषु बृहदुत्तमं भवति ॥ २५ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २५ ॥

कथन्तेन परिहृतो भवतीति तदाह ।

एषा वै प्रजापतेः पशुष्ठा तनूर्यच्छिपिविष्टः प्राणो
बृहत् प्राण एव पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ २६ ॥

यन्नो विष्णुः पशवः शिपिरिति श्रुत्यन्तरात् विष्णोः प्रजा-
पतित्वात् शिपिविष्ट इति यत् एषा प्रजापतेर्यज्ञात्मकस्य
विष्णोः पशुष्ठा तनूः किञ्च प्राणबृहत्साम्नोरुभयोरपि बृहत्त्वात्
बृहत्साम प्राणः अतः वाजपेयस्तोत्रेण यज्ञसमापकः प्राणो
पशुषु च यज्ञं प्रतिष्ठापयति ॥ २६ ॥

अथ यथक् बृहत्साम्ना समाप्तिद्वारापि परिहरति ।

बृहता स्तुवन्ति बृहदमुं लोकमाप्तुमर्हति तमेवा-
प्नोति ॥ २७ ॥

असौ बृहदिति श्रुतेः बृहत्साम स्वर्गं लोकमाप्तुमर्हति अत-
स्तेन समापयितापि स्वर्गमेवाप्नोति अत ऐहिकपशुलाभादानु-
ष्मिकस्वर्गलाभाच्च यन्नारण्यसंस्थापनदोषोऽस्ति ॥ २७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

उक्तो वाजपेयः, अथास्योक्तानामनुक्तानाञ्च केषाञ्चिदङ्गानां
विधिपूर्विका स्तुतिः क्रियते, तत्रादौ वाजपेयशब्दनिर्वचनप्रद-
र्शनप्रसङ्गेनास्याधिकारिणं दर्शयति ।

प्रजापतिरकामयत वाजमाप्नुयात् स्वर्गं लोक-
मिति स एतं वाजपेयमपश्यद्वाजपेयो वा एष वाज-
मेवैतेन स्वर्गं षलोकमाप्नोति ॥ १ ॥

पूर्वं पेयद्रव्यात्मकवाजाख्यं स्वर्गं कामयमानः प्रजापतिः
तत्साधनत्वेन वाजपेयमनुष्ठाय तल्लाभवान् एष यज्ञोवाजपेयः
खलु वाजोऽन्नं पेयद्रव्यात्मकं यस्मिन् स वाजपेयः सुराग्रहस्यात्
सम्भवात्तदाप्तिहेतुत्वाच्च वाजपेयः अत एतदनुष्ठातापि तत्-
फलमाप्नोति वाजपेयशब्दो गुणविधायकः कर्म वेति विचार्य
प्रमाणाध्याये नामधेयत्वादेतत्प्रमानार्थं वाजपेयेन स्वाराज्य-
कामो यजेतेत्येतद्वाक्यं विषयीकृत्य गुणविधित्वं पूर्वपक्षीकृत्या-
ग्निहोतृशब्दवत् कर्मनामधेयमिति सिद्धान्तितं ॥ १ ॥

अथास्य प्रातःसवनगतस्रोत्रीयाणां शुक्रवत्यत्वमनूद्य प्रशंसति ।

शुक्रवत्यो ज्योतिष्मत्यः प्रातःसवने भवन्ति तेजो
ब्रह्मवर्चसन्ताभिरवरुन्धे ॥ २ ॥

सोमाः शुक्रा गवाशिर इति शुक्रवत्यः ताएव ज्योतिष्मत्यः
ताभिः स्रोत्रीयाभिस्तेजोविशेषं ब्रह्मवर्चसमवरुन्धेऽनुष्ठाता
पूर्वत्वाविहितत्वाच्छुक्रवत्यः कर्त्तव्या इति विधिः ॥ २ ॥

अथ माध्यन्दिने विहितवाजत्वमनूद्य प्रशंसति ।

वाजवत्योमध्यन्दिने भवन्ति स्वर्गस्य लोकस्य
समष्टौ ॥ ३ ॥

सष्टं ॥ ३ ॥

अन्नवत्योगणवत्यः पशुमत्यस्तृतीयसवने भव-
न्ति भूमानन्ताभिरवरुन्धे ॥ ४ ॥

पुरोजितीव इत्यत्रान्वःशब्दादन्नवत्यः भरन्ती वस्यवः एभि-
र्बद्धास इन्द्रुभिः गायन्ति त्वा गायत्रिण इति बद्धकीर्त्तनैर्गणवत्यः
गोषातिरश्वसा असीति गोमत्यः ताभिस्तृतीयसवनगताभिर्भू-
मानं बद्धभावं यजमानः अवरुन्धे एतदन्नादेरुपलक्षणं ॥ ४ ॥

अथास्य पवमानादीनां सर्वेषां सप्तदशस्तोममनूद्य प्रशंसति ।

सर्वः सप्तदशो भवति प्रजापतिर्वै सप्तदशः प्रजा-
पतिमेवाप्नोति ॥ ५ ॥

ओं आवयेति चतुरक्षरमतिक्रम्य एष वै सप्तदशः प्रजा-
पतिरिति श्रुतेः तस्य सप्तदशत्वं ॥ ५ ॥

अथ ऋत्विजां हिरण्यमालित्वमाह ।

हिरण्यसृज ऋत्विजो भवन्ति महसएव तद्रूपं
क्रियते ॥ ६ ॥

ऋत्विजामपि हिरण्यसृक्तं महसो महत्त्वस्य रूपं
क्रियते ॥ ६ ॥

केनाभिप्रायेण क्रियते तदाह ।

एष मेऽमुष्मिन् लोके प्रकाशोऽसदिति ॥ ७ ॥

एष मे मह्यं अमुष्मिन् लोके महसोरूपकरणात् प्रकाशो
ऽसद्भूयादिति बुद्ध्या देवसन्निधौ प्रकाशं करोति ॥ ७ ॥

तत् पुनर्हेममालित्वं हिरण्यद्वारा प्रशंसति ।

ज्योतिर्वै हिरण्यञ्ज्योतिरेवास्मिन् दधाति ॥८॥

स्पष्टं ॥ ८ ॥

अथात्र सर्वेषामाजिघावनं तत्र यजमानस्यैतज्जयञ्च विधाय
प्रशंसति ।

आजिन्धावन्ति यजमानमुज्जापयन्ति स्वर्गमेवै-
नन्तल्लोकमुज्जापयन्ति ॥ ९ ॥

सुगमं, आजिघावनसाधनं रथमुद्गात्रे दद्यात् तथाच सूत्रं
येन रथेनाजिन्धावेत्तमुद्गात्रे दद्यादिति ॥ ९ ॥

अथ स्वर्गप्रतिनिधिरुद्धं काष्ठाग्रे रथचक्रादिना कृतं तत्र
यजमानारोहणमाह ।

नाकं रोहति स्वर्गमेव तल्लोकं रोहति ॥१०॥

स्पष्टं ॥ १० ॥

अथास्य नाकस्याजीवत्प्रदेशकृतारोहणमाह ।

सरजसे रोहति मनुष्यलोकादेवैनमन्तर्हधति ॥ ११

स्रष्टं ॥ ११ ॥

अथ रथचक्रावस्थितस्य ब्रह्मणो वाजिनां सामगानमाह ।

वाजिनां साम ब्रह्मा रथचक्रेऽभिगायति वाजो
वै स्वर्गो लोकः स्वर्गमेवैनन्तल्लोकमुज्जापयति ॥ १२ ॥

ब्रह्माणं प्रति गानमुक्तं वाजिनां साम आर्षेयकल्पे उक्तं
वाजिनाञ्चैव सामादित्यानाञ्च पवितं आविर्मय्या इति अनु-
हित्वा सुतं इदमपि वाजिनां साम ॥ १२ ॥

शिपिविष्टवतीषु बृहद्भानं प्रशंसति ।

विष्णोः शिपिविष्टवतीषु बृहदुत्तमं भवति स्वर्ग-
मेव तल्लोकं रुद्रा ब्रध्नस्य विष्टपमभ्यतिक्रामति ॥ १३ ॥

किमित्ते विष्णो इति शिपिविष्टवतीषु बृहदुत्तमं षोड-
शिनः परं भवति क्षयं तमस्य रजसः पराक इति विष्णोर्द्विव
उपरि निवासस्य श्रूयमाणत्वात् स्वर्गं लोकं रुद्रा ब्रह्मस्यादित्यस्य
विष्णुरूपस्य विष्टपं स्थानं अभि उद्दिश्याभिक्रामति अथास्य कल्पः
पूर्वस्य बहिष्पवमानं ब्रात्यानि त्रीण्याज्यानि वैश्वजितमुत्तरं
वार्हदुक्थस्य लोके देवस्थानं रथन्तरं पृष्ठमभीवर्त्तो ब्रह्मसाम-
मौक्षस्य लोके स्वर्गशरामर्कः श्यावाश्वस्य यज्ञायज्ञीयन्वन्नश्चित्त
उत्थेति वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम समानमितरं गवैकाहिकेन
गौरीवितं षोडशिसाम विष्णोः शिपिविष्टवतीषु बृहत्सर्वे सप्त-

दशा इति पूर्वस्य तीव्रसुतस्येत्यर्थः महाव्रतसम्बन्धीन्यन्यानि
तीणि होतादेवो अमर्त्यः तानः शक्तं पार्थिवस्येत्याद्युक्तानि ॥१३॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथ राजसूयोऽभिधीयते, तत्स्वरूपं बौधायनापस्तम्बाभ्यां
आध्वर्यवं सूत्रद्वयाभ्यामुदीरितं, तत्र बौधायनः राजसूयेन
यक्ष्यमाणो भवति पुरस्तात् फाल्गुन्यै पूर्णमास्यै चैत्यां वा पूर्ण-
मास्यां आमावस्येन हविषेष्टा दीक्षते तस्य तिस्रो दीक्षास्तिस्र-
उपसदः सप्तम्यां प्रसुतः सन्तिष्ठते एष प्रायणीयोऽग्निष्टोमः सहस्र-
दक्षिण उद्वसानीयान्त इति । आपस्तम्बोऽपि राजा स्वर्गकामो
राजसूयेन यजेत शतसहस्रं दक्षिणोऽग्निष्टोमपञ्चापवर्गः प्रथम-
महः पञ्चसहस्राणि पवित्रे ददाति त्रिंशतमभिषेचनीये त्रिंशतं
दशपेये केशवपनीये विंशतिः व्युष्टिद्विरात्रे पञ्चक्षत्रस्य धृताविति ।
आश्वलायनोऽपि सूत्रं सूत्रयन्नित्यमाह, अथ राजसूयाः पुर-
स्तात् फाल्गुन्याः पौर्णमास्याः पवित्रेणाग्निष्टोमेनाभ्यारोहणी-
येन यजेत पौर्णमास्यां चातुर्मास्यानि प्रयुक्ते इति । ब्राह्मणभाष्य-
कङ्किरपि पूर्वाचार्यैरित्यं संगृहीतं, वक्ष्यते राजयज्ञोऽयं राज-
सूयाहयोऽस्य च । प्रयोगसंग्रहः पूर्वं फाल्गुन्याः सोममाहरेत् ।
अग्निष्टोमः पवित्रा ल्यः सोऽभ्यारोहणसाधनः । फाल्गुन्यां पूर्ण-

मास्यान्तु चातुर्मास्यान्युपक्रमेत् । तानि संवत्सरे कृत्वा द्वौ सोमौ
तत आहरेत् । आद्योऽभिषेचनीयः स्याद्दशपेयस्ततःपरं । पश्चि-
ष्टयस्तु वहवः कर्त्तव्यास्तु तदा तदा । स्यात्केशपनीयस्य सोऽति-
रात्रस्ततः परं । व्युष्टिद्विरात्रः कर्त्तव्यस्तत्राग्निष्टोम आदिमं ।
अहः स्यादतिरात्रोऽन्व्यं चतस्रसु धृतिरन्तिमः । अग्निष्टोमो
भवेदित्यं राजसूयाह्वयः क्रतुः । सोमेष्टिपशुबन्धानां समाहारो
भवत्ययं । तत्रेष्टिपशुबन्धेषु सतः सान्नामनन्वयाः । सामा एव
प्रकीर्त्यन्ते इत्येते अनुगम्यतामिति, तत्रादौ पवित्राख्यमग्नि-
ष्टोमं विधत्ते ।

**अग्निष्टोमं प्रथममाहरति यज्ञमुखं वा अग्नि-
ष्टोमो यज्ञमुखमेवारभ्य सवमाक्रमते ॥ १ ॥**

द्वादशस्तोत्रयुक्तोऽग्निष्टोमस्तमेतं राजसूयोपक्रमे सम्पा-
दयेत् सोमयागानाम्मध्ये ज्योतिष्टोम आद्यः एष वाच प्रथमो
यज्ञोयज्ञानां यत् ज्योतिष्टोम इति श्रुतेः तस्य ज्योतिष्टोमस्य
सम्बन्धिन्यो याः सप्तसंस्थाः सन्ति तासाम्मध्येऽग्निष्टोमसंस्थायाः
प्रकृतत्वेन यज्ञमुखत्वं तस्मादादावग्निष्टोमेऽनुष्ठिते सति यज्ञस्य
राजसूयाख्यस्य महाक्रतोर्मुखमेवारभ्य सवमाक्रमते महाक्रतु-
मनुतिष्ठति सूयतेऽभिषिच्यते यजमानो यस्मिन् महाक्रतौ सोऽय-
मभिषेकयुक्तो महाक्रतुः सव इत्युच्यते यथोक्तविधिं तैत्तिरीया
अथेवमामनन्ति अग्निष्टोममग्रमाहरति यज्ञमुखं वा अग्नि-
ष्टोमः यज्ञमुखमेवारभ्य सवमाक्रमते इति ॥ १ ॥

राजसूयगतेषु सप्तसु सोमयागेषु प्रथमो विहितः द्वितीयं विधत्ते ।

अथैषोऽभिषेचनीयः ॥ २ ॥

अथशब्दोनानन्तर्यार्थः चातुर्मास्यादिभिर्व्यवहितत्वेनाग्निष्टो-
माभिषेचनीययोरानन्तर्यस्य दुःसम्पादनीयत्वात् अधिकारार्थस्य
भवेत् एष वक्तुमिष्टोऽभिषेचनीयोऽधिकृतः प्रारब्ध इत्यर्थः ॥ २ ॥

वह्निष्पवमानमाध्यन्दिनपवमानार्भवपवमानाख्येषु त्रिषु स्तोत्रेषु
स्तोमविशेषं विधत्ते ।

तस्य द्वात्रिंशाः पवमाना द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुब्बा-
गनुष्टुब्धावती वाक्तयैव सूयते ॥ ३ ॥

प्रसिद्धेवानुष्टुभोऽक्षरसंख्या सा वानुष्टुब्बाग्रूपा वाग्देवतायाः
प्रियत्वात् तच्चाविसम्बादेन सर्ववेदेषु तथा व्यवहारात् अव-
गम्यते ततोद्वात्रिंशस्तोमे पवमानेषु प्रयुक्ते सति संख्याद्वा-
रायं यजमानः कृत्स्नमन्त्ररूपया वाचाऽभिसिक्तो भवति यद्यपि
विष्टुत्यध्याहारयोरयं स्तोमोनाम्नातः तथापि शाखान्तरानुसारि-
सूत्रकाराद्युपदेशादवगन्तव्यः तैत्तिरीयास्तु स्तोमान्तरमाम-
नन्ति अथैषोऽभिषेचनीयश्चतुस्त्रिंशः पवमानो भवति त्वयस्त्रिं-
शद्वै देवताः एतावाप्नोति प्रजापतेश्चतुस्त्रिंशस्तमेवाप्नोति ॥ ३ ॥

अथ ब्रह्मवादिभिर्व्यो दोष उद्भाव्यते तं दर्शयति ।

तदाहुः स्र्शरद्व वा एष कृन्दसां यद्विषमा-

स्तोमा अयथापूर्वमिति ॥ ४ ॥

अभिषेचनीयस्योक्त्यसंस्थारूपत्वात्तत्र पञ्चदशस्तोत्राणि
तेषु प्रथमषष्ठैकादशानि सवनत्रयगतानि पवमानस्तोत्राणि
तेष्वधिकसंख्योपेतोद्वात्रिंशस्तोमः प्रयुज्यते तेभ्यः उपरितनेषु
सवनत्रयगतेषु स्तोत्रेषु पञ्चदशसप्तदशैकविंशस्तोमा न्यूनसंख्यो-
पेताः प्रयुज्यन्ते तदेतदयथापूर्वं भवेत् अल्पेनोपक्रम्याधिकेन
समाप्तौ तु यथापूर्वं भवति तच्चात्र नास्ति तदेतद्वैषम्यन्तञ्च प्रयु-
ज्यमानमन्त्रगतच्छन्दसामवकाशरूपत्वात् संशरइव सम्यग्वध-
इव भवति ॥ ४ ॥

तमेतन्दोषं ब्रह्मवादी कश्चिदभिन्नः समाधत्ते ।

यत्समाः पवमानास्तेनासंशरस्तेन यथापूर्वं ॥५॥

यदा पवमानस्तोत्राण्यन्यस्तोत्राणि चैकीकृत्य परीक्ष्यन्ते
नदानीं अर्वाचीनसंख्या उपरितनत्वे सत्ययथापूर्वत्वरूपेण
स्तोमवैषम्येन छन्दोवधः शङ्कते यद्यक् परीक्षायान्तु नासौ
शङ्कास्ति न तावत् परस्तोत्रेषु अयथापूर्वत्वमस्ति पञ्चदशसप्त-
दशैकविंशानामनुक्रमेणैवानुष्ठितत्वात् नापि पवमानेष्वसौ शङ्का
यद्यस्मात् कारणात् पवमानास्त्रयोऽपि द्वात्रिंशस्तोमवत्त्वात्
समाप्तेन कारणेन वैषम्यप्रयुक्तः संशरोनास्ति तेनोभयत्रिधेषु
स्तोत्रेषु यथापूर्वत्वमेव नतु वै परीत्यं अत्रोक्तदोषोद्भावनतत्परि-
हारः तैत्तिरीया अथेवमामनन्ति संशरएषः स्तोमानामयथा-
पूर्वं यद्विषमाः स्तोमाः एतावान्चै यज्ञः यावत् पवमानाः अन्तः-

श्लेषा वा अन्यत् यत्समाः पवमानास्ते संशरस्तेन यथापूर्वमिति
त्रयः पवमाना इति यावानस्ति एतानेव मुख्यो यज्ञभागः
अन्यत्तु सर्वमन्तःश्लेषणं वै यज्ञमवधेः सम्बन्धमित्येताव देव
यस्मात् पवमानसाम्येन सर्वोदोषः परिहृत इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अभिप्रेचनीयस्योक्त्यसंस्थारूपत्वं विधत्ते ।

आत्मना वा अग्निष्टोमेनर्धोत्यात्मना पुण्योभव-
त्यथ यदुक्त्यानि पशवो वा उक्त्यानि विडुक्त्यानि
यदुक्त्यानि भवन्त्यनुसन्तत्या एव ॥ ६ ॥

अभिप्रेचनीयस्य यः पूर्वाभागोऽग्निष्टोमाख्योद्वादशस्तोत्रयुक्तः
सोऽयं सर्वेषां सोमयागानां प्रकृतित्वादात्मा देहस्थानीयः तेनै-
वेह लोके यजमानः समृद्धो भवति परलोके पुण्यफलोपेतो
भवति अथ द्वादशस्तोत्रानन्तरं यदुक्त्यानि यानि त्रीण्युक्त्याख्य-
स्तोत्राणि सन्ति तान्युक्त्यानि यज्ञशरीरस्थानीयादग्निष्टोमात्
ब्रह्मत्वेन गवाश्वादिपशुस्थानीयानि तथा विट्प्रजापुत्रभृत्यादि
प्रजास्थानीयानि च अतस्तानि स्तोत्राणि पशूनां प्रजाया अव-
च्छेदायैव तस्मादभिप्रेचनीय उक्त्यसंस्थ इत्यभिप्रायः शाखान्तरे
चायमर्थो विस्पष्टमान्नायते आत्मनैवाग्निष्टोमेनर्धोति आत्मना
पुण्यो भवति प्रजा वा उक्त्यानि पशव उक्त्यानि यदुक्त्यो भव-
त्यनुसन्तत्यै इति ॥ ६ ॥

वहिष्पवमानस्यादावतिदेशप्राप्तप्राकृतमन्त्रबन्धनाय मन्त्रा-
न्तरं विधत्ते ।

वायो शुक्रो अयामित इति वायव्या प्रतिपद्भवति
वाग्वै वायुर्वाचमेवास्य यज्ञमुखे युनक्ति तथाभिषि-
च्यते सर्वस्याएव वाचः सूयते सर्वाएनं वाचो राजेति
वदन्ति ॥ ७ ॥

वायो शुक्र इत्यादि पादस्तृचस्य प्रतीकभूतः सोऽयं तृचो
वहिष्पवमानस्य प्रतिपत्प्रारम्भसाधनं प्रतिपद्यते प्रारभ्यते
अनया तृचरूपया चेति व्युत्पत्तेर्वायुर्देवता यस्याः प्रतिपदः
सा वायव्या कौश्वेन वायुना वागुच्चार्यत इति वायोर्वागुत्पत्तोप-
चारः तथा सति वायव्यमन्त्रेण प्रारभमाण उद्गाता थजमा-
नस्य यज्ञारम्भे वाग्देवतामेव संयोजयति तत्संयोजने तथा
वाग्देवतया अस्त्रिन्वभिषेचनीयक्रतावभिषिक्तो भवति तद्देवता-
नुग्रहात् सर्वप्राण्युच्चारितायाः सर्वस्याः मन्त्ररूपाया वाचः
सम्बन्धी सन्नेवायं सूयतेऽभिषिच्यते अयमर्थः प्रत्यक्ष एव यतः
सर्वप्राणिमुखोद्गताः सर्वा वाचः एनं राजेत्येव व्यवहरन्ति
शाखान्तरे त्वन्य एव तृचो वायुदेवताक एवमान्नायते उपत्वा-
जामयोगिर इति प्रतिपद्भवतीति वाग्वै वायुर्वाच एवैषोऽभि-
षेकः सर्वासामेव प्रजानां सूयते सर्वाएनं प्रजा राजेति
वदन्ति ॥ ७ ॥

वायो शुक्र इत्येतस्मात् तृचादूर्ध्वं सम्भार्याख्या एकैकश
आम्नाता ऋचो विधत्ते ।

सम्भार्या भवन्ति पृष्ठान्येव ताभिर्युनक्ति यन्ना-

नादेवत्यास्तेन युनक्ति वीर्यं वै ष्ठानि वीर्यं एवा-
ध्यभिषिच्यते ॥ ८ ॥

संभ्रियन्ते स्वयमेकैकाः सत्यसूचस्थाने सम्यक्प्रयुज्यन्ते ताः
सम्भार्याः उपत्वाजामयोगिर इत्याद्या अग्न आयूंषीत्यन्ताः
षट्संख्याका ऋचस्ताभिः षड्भिर्ऋग्भिरनुष्ठिताभिरयमुद्गाता
षष्ठस्तोत्रसामान्ये च योजितवान् भवति षट्संख्यासामान्यात्
बृहद्रथन्तरवैरूपवैराजशाक्तरैवताख्यानि षट् षष्ठसामानि
यद्यनेन कारणेन सम्भार्या नानादेवताकाः ष्ठानि च तथा
विदधाति एतेन कारणेन षष्ठत्वयोजनं सम्भवति षष्ठानाञ्च
सामर्थ्यहेतुत्वात् वीर्यत्वं अतः सम्भार्यापाठेन यजमानो वीर्यै-
ऽधिप्रित्याभिषिच्यते ॥ ८ ॥

ब्रह्मवादिनां दोषोद्भावणं दर्शयति ।

यन्ति वा एते यज्ञमुखादित्याङ्गर्थे सम्भार्याः
कुर्वन्त इति ॥ ९ ॥

य उद्गातारः सम्भार्याः स्तोत्रमध्येऽकुर्वन्त एते यज्ञमुख-
रूपाद् बहिष्प्रवमानाद्यन्ति विभ्रष्टा भवन्ति एकैकामृचमाश्रित्य
तृचपरित्यागएव भ्रंशः इतिशब्दोदोषसमाप्त्यर्थः ॥ ९ ॥

तं दोषं परिहरति ।

यत्प्रवस्व वाचो अग्रिय इति तेन यज्ञमुखान्-
यन्ति ॥ १० ॥

यद्येन कारणेन सम्भार्याभ्य ऊर्द्धं पवस्वेत्येतं त्वचं पठन्ति
तेन कारणेन यज्ञमुखाद्भ्रंशोनास्ति तस्मादयं त्वचः पश्यत
इत्यर्थः एतौ दोषपरिहारौ शाखान्तरेऽप्युक्तौ यन्ति वा एते यज्ञ-
मुखात् ये सम्भार्या अत्रुवन् यदाह पवस्व वाचो अप्रिय इति
तेनैव यज्ञमुखान्नयन्तीति ॥ १० ॥

अन्यं त्वचं विधत्ते ।

द्विद्युतत्यारुचेति छन्दसां रूपं छन्दांस्त्रेवास्य
यज्ञमुखे युनक्ति तैरभिषिच्यते ॥ ११ ॥

दवीत्यस्य मन्त्रस्य छन्दोरूपत्वं षष्ठाध्यायस्य नवमखण्डे एव
पठितं द्विद्युतत्यारुचेति वै गायत्र्या रूपं परिष्टोभन्त्येति
त्रिष्टुभः ऋपेत्यनुष्टुभः सोमाः शुक्रागवाशिर इति जगत्याः
सर्वेषां वा एषां छन्दसां रूपमिति स्पष्टमन्यत् ॥ ११ ॥

त्वचान्तरं विधत्ते ।

एतमुत्थं दशक्षिप इत्यादित्या आदित्या वा इमाः
प्रजास्तासामेव मध्यतः सूयते ॥ १२ ॥

तासु ऋक्षु सनोभगाय पूषो पवस्वेत्येवमादित्यनान्नः श्रव-
णादादित्या आदित्यदेवताका एताः तथा प्रजा अप्यदिते-
रुत्पन्नत्वादादित्याः तत आदित्यदेवताकस्य त्वचस्य पाठादा-
दित्यरूपाणां प्रजानाम्मध्ये एवाभिषिच्यते एतदपि शाखान्त-
रेऽभिहितं एतमुत्थं दशक्षिप इत्याह आदित्या वै प्रजाः
प्रजानामेवैतेन सूयत इति ॥ १२ ॥

तृचान्तरं विधत्ते ।

पवस्वेन्दो वृषासुत इति वृषखत्यो भवन्ति त्रिष्टु-
भोरूपं वीर्यं वै त्रिष्टुप् वीर्ये एवाध्यभिपिच्यते ॥१३॥

वृषणशब्दस्य विद्यमानत्वादेता ऋषो वृषखत्यः यद्यप्येता
गायत्यः तथापि वीर्यसम्पादकत्वात् फलतस्त्रिष्टुभोरूपं भवन्ति
त्रिष्टुभश्चेन्द्रियवीर्यहेतुत्वं सर्ववेदप्रसिद्धं ॥ १३ ॥

पञ्चमं सूक्तं विधत्ते ।

उत्ते शुष्मास ईरत इत्युद्वत्यो भवन्त्युद्वदा अनुष्टुभो
रूपमानुष्टुभो राजन्यस्तस्मादुद्वत्यो भवन्ति ॥ १४ ॥

आदावुच्छब्दश्रवणात्ता उद्वत्यः अनुष्टुभ्यप्यन्यत्र क्वचिदुत्-
शब्दः श्रुतः उद्यन्नद्यमितमह इति तत्सामान्यादेतासामनुष्टुप्-
रूपत्वं अनुष्टुप् छन्दसां प्रतिष्ठेति श्रुतेः यथा छन्दसां मध्येऽनु-
ष्टुभ उक्तमत्वं तथा राज्ञः सर्वपालकत्वेनोक्तमत्वादानुष्टुभत्वं
तस्मादननुष्टुप्द्वारकात् सम्बन्धाद्राजयज्ञ उद्वत्यः कार्य्याः शाखा-
न्तरेऽप्येतदात्मा तं उद्वतीर्भवन्ति उद्वदा अनुष्टुभो रूपमानुष्टुभो
राजन्यस्तस्मादुद्वत्यो भवन्तीति ॥ १४ ॥

तृचान्तरं विधत्ते ।

पवमानस्य ते कव इति प्राणानां क्लृप्त्यै ॥१५॥

मन्ते पवमानस्येति शुद्धिहेतुत्वं प्रतीयते प्राणाश्च शरीरे

शुद्धिहेतवः तदभावे शरीरस्याशुचिता अनेन साम्येनायं त्वः
शरीरे प्राणानां सम्पादनाय भवति ॥ १५ ॥

त्वचान्तरं विधत्ते ।

अधक्षपापरिष्कृत इत्यनुष्टुप् प्रथमानुष्टुबुत्तमा
वाग्वा अनुष्टुब्वाचैव प्रयन्ति वाचमभ्युद्यन्ति ॥ १६ ॥

अधक्षपेत्यस्मिन् त्वचे क्रियमाणे वहिष्पवमानस्यादावन्ते
चानुष्टुप् सम्पद्यते वायो शुक्रोदत्यादि अधक्षपेत्यन्तः तयो-
रुभयोरनुष्टुबेव हृन्दः वाचोऽनुष्टुपत्वं पूर्वमेव प्रतिपादितं तस्मा-
दाद्यन्तयोरोद्देशौ त्वचौ कुर्वाणा उद्गातारो वाचैव प्रयन्ति वाच-
मभिलक्ष्य उद्यन्ति समापयन्तीत्यर्थः अयमर्थः शाखान्तरेऽप्या-
न्नातः अनुष्टुप् प्रथमा भवति अनुष्टुबुत्तमा वाग्वा अनुष्टुब्वाचैव
प्रयन्ति वाचोद्यन्तीति ॥ १६ ॥

तावेतौ त्वचौ प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

क्लिन्नमिव वा एतद्यदेकर्च्चा यदेतावानुष्टुभौ
त्वचावभितो भवतो बहवः पुरएतारो भवन्ति बहवः
पञ्चापिनः ॥ १७ ॥

वहिष्पवमानस्य मध्ये सम्भार्या एकर्च्चा इति यदस्ति एत-
देतेन स्तोत्रं विच्छिन्नमिव भवत्येव पूर्वोत्तरभाविनां त्वचानां
मध्ये व्यवधानात् तद्विच्छेदपरिहारार्थं स्तोत्रस्याभित आद्यन्त-
योरेतावानुष्टुभौ त्वचौ यदि भवतः तदा विच्छेददोषस्य परिहृत-

त्वाद्यजमानस्य पुरएतारः पुरस्तोगन्तारः सेवका बहवः सम्प-
द्यन्ते पश्चादिनः पृष्ठतः आप्नुवन्तो भृत्या बहवोऽपि भवन्ति ॥१७

अन्तिमं त्वचं प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

सौर्यानुष्टुबुत्तमा भवति स्वर्गस्य लोकस्य स-
मञ्चै ॥ १८ ॥

उत्तमा अधक्षपेत्येषा सौरी सूर्यदेवताका सूर्यश्च स्वर्गे
तिष्ठति तस्मादयं त्वचः स्वर्गप्राप्त्यै सम्पद्यते तद्वचि विवस्वतोधि-
येति श्रुतत्वादिति शाखान्तरेऽप्येतदुक्तं सूर्यस्यानुष्टुबुत्तमा भव-
तीत्यादिना ॥ १८ ॥

इति शाण्डिल्यमहाब्राह्मण्ये अष्टादशाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अभिषेचनीये वक्तव्या विशेषा उक्ताः अथ दशपेये वक्तव्यान्
विशेषान् विधातुं तद्विधिस्तावकमर्थवादमाह ।

वरुणस्य वै सुषुवाणस्य भर्गोऽपाक्रामत्स त्रेधाप-
तद्भृगुस्तृतीयमभवच्छ्रायन्तीयं तृतीयमपस्तृतीयं प्रा-
विशत् ॥ १ ॥

सुषुवाणस्याभिषेचनीयस्य क्रतावभिषिक्तस्य वरुणस्य भर्गः
इन्द्रियसामर्थ्यं तस्माद्वरुणादपगतं त्रेधापतितमभूत् तस्य पति-

तस्य भर्गस्य यत्तृतीयमंशरूपं तद्भृगुनामकः ऋषिरभवत् अत
एव ऋगोर्वरुणपुत्रत्वमन्यत्र श्रूयते ऋगुर्वै वारुणिः वरुणं पितर-
मुपससारेति अन्यत्तृतीयमंशस्वरूपं आयन्तीयनामकं सामा-
भवत् आयन्तइव सूर्यमित्यस्यामृच्युत्पन्नं साम आयन्तीयं अतः-
परं तृतीयमंशरूपमपः प्राविशत् ॥ १ ॥

अथ विवक्षितान् विशेषान् विधत्ते ।

यद्भागवोहोता भवति तेनैव तदिन्द्रियं वीर्य-
माप्त्वावरुन्धे यत् आयन्तीयं ब्रह्मसाम भवति तेनैव
तदिन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्धे यत् पुष्करस्रजं प्रति-
मुञ्चते तेनैव तदिन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्धे ॥ २ ॥

ऋगुगोत्रसमुत्पन्नः पुरुषो दशपेयक्रतो होता भवेदिति यद-
स्ति तेनैव ऋगुगोत्रसम्बन्धेनैव तत्प्रतितं वरुणस्विन्द्रियं तत्साम-
र्थ्यञ्च प्राप्य अवरुन्धे स्वाधीनं कुरुते ब्रह्माणमभिलक्ष्य गातव्यं
साम ब्रह्मसाम तच्चात्र आयन्तीयं भवेत् पुष्करस्रजं तामरस-
पुष्पाणां मालां यजमानः प्रतिसुञ्चत एतेन त्रितयेन इत्स्वम-
पीन्द्रियसामर्थ्यं अवरुद्धं भवति अत्राध्वर्युब्राह्मणमेवमान्ना-
यते जामि वा एतत् कुर्वन्ति यत्सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं
क्रीणन्ति पुण्डरीकस्रजं प्रयच्छन्त्यजामिताया अङ्गिरसः स्वर्गं
लोकं यन्तः अप्तु दीक्षातपसो प्रावेशयन् तत् पुण्डरीकम-
भवत् यत्पुण्डरीकस्रजं प्रयच्छति साक्षादेव दीक्षातपसो अव-

रन्ध इति अध्वर्युस्तृप्तमप्येवं पथ्यते दीक्षायास्थाने द्वादश-
पुण्डरीकां स्रजं प्रतिमुञ्चत इति ॥ २ ॥

तस्याः स्रजः कालविशेषं विधत्ते ।

दशमी भवति ॥ ३ ॥

अभिषेचनीयादुत्तरमारभ्य दशसु दिनेषु क्रमेण दशसं-
ख्याकानि संहसंज्ञकानि हवींषि दशसु दिनेष्वनुष्ठेयानि
तस्मिन् दशमेऽहन्यपराह्णे पुष्करस्रजःप्रतिमोकः ततः स्वर्गेषा
दिनगताया दशसंख्यायाः पूरकत्वात् दशमीत्युच्यते उक्तं हि
सूत्रकृता तद्दीक्षित एव दशाहे ततो दशपेयेन यजेतेति ॥ ३ ॥

अपरं विशेषं विधत्ते ।

दश चमसा दश चमसाध्वर्यवो दशदश चमसमभि-
यन्त्यादशमात् पुरुषादन्वाख्याय प्रसर्पन्ति दशसन्द्दो
क्षेप यज्ञ एनं वाव ते तद्यज्ञमन्वैच्छन् एतेन यजत
एतदेवेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वास्मिन् दधाति ॥ ४ ॥

यजमानचमसव्यतिरिक्ताः दशसङ्ख्याका अत्र सोमचमसाः
स्वर्गेषाञ्च सोमचमसानां हर्तारो दशसंख्याकाश्चमसाध्वर्यवो
भवन्ति एकैकं यज्ञमसं दशदशब्राह्मणाः पानार्थमभियन्ति
तत्रैकैकः पुरुषः स्वकीयान् पित्रादीन् दशपुरुषपर्यन्तानन्वाख्याय
पानार्थं प्रसर्पेत् तदुक्तं सूत्रकृता ते दशमाहर्दशपितृनित्यन्वा-
ख्याय प्रसर्पेदुरिति अध्वर्युस्तृप्तमपि श्वोभूते पात्रसादनकाले

दशमसानधिकान् प्रयुनक्ति तानुन्नयनकाले उन्नयति भक्षण-
काले दशदशैकस्त्रिंशु सोमे ब्राह्मणाः सोमपाः सोमं भक्षयन्त्या-
दशमात् पुरुषादविच्छिन्नसोमपीथा इति तैत्तिरीयब्राह्मण-
मपि दशपेयो भवति शतं ब्राह्मणाः पिवन्तीति तदीयमनुब्रा-
ह्मणमप्येवमान्नातं दशपेयो भवति अन्नाद्यस्यावरुध्यै शतब्रा-
ह्मणाः पिवन्ति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुषा एवेन्द्रिये प्रति-
तिष्ठतीति हि यस्मादेष दशपेया ल्यो यज्ञोदशसमृद्धः दशभिस्त्व-
मसैर्युक्तत्वात् समृद्धो भवति तत्तस्मात् कारणान्ते समृद्धिक्रामा-
एतमेव यज्ञमन्वेच्छन् अन्विष्यादनुष्ठितवन्त इत्यर्थः यः पुमाने-
तेन दशपेयेन यजते अस्त्रिन् यजमाने स उद्गाता एतदेव लोक-
प्रसिद्धं चक्षुरादीन्द्रियं तद्गतवीर्यञ्च प्राप्य स्थापयति ॥ ४ ॥

विशेषान्तरं विधत्ते ।

सर्वः सप्तदशो भवति द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवः स वै
संवत्सरः संवत्सरादेवेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्धे ॥ ५ ॥

अस्त्रिन्दशपेयक्रतौ यानि स्तोत्राणि सन्ति तेषु सर्वेषु
स्तोत्रेषु सर्वोऽपि स्तोमः सप्तदशाख्यो भवेत् कार्तिकाद्याः द्वाद-
शमासा वसन्ताद्याः पञ्चर्त्तवः हेमन्तशिशिरयोः समासेनेति
श्रुत्यन्तरादृतुषु पञ्चसंख्या स वै स एव द्वादशमासात्मकः पञ्चर्त्तु-
रूपः सप्तदशसंख्यापेतः संवत्सरो भवति अतः संख्यासाम्येना-
स्मात् संवत्सररूपात् सप्तदशस्तोमादेव इन्द्रियञ्च तद्गतवीर्यं प्राप्य
स्वाधीनं करोति ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तां यजमानेन स्वकर्ण्डे प्रतियुक्तां पुष्करस्रजमर्थवादेन स्तौति ।

इन्द्रोऽवतमहंस्तस्येयं चित्राण्युपैद्रूपाण्यसौ नक्ष-
त्राणामवकाशेन पुण्डरीकञ्जायते यत् पुष्करस्रजं
प्रतिमुञ्चते एतस्यैव तद्रूपं क्षत्रम् प्रतिमुञ्चते ॥ ६ ॥

त्वाङ्गनामकेन केनचिद्विशष्टब्राह्मणेनोत्पादित इन्द्रस्य शत्रुः
कश्चिद्दृष्टवनामकः तं कदाचिदिन्द्रो हतवान् यस्य मृतस्य
एतस्य शरीरगतानि यानि नीलपीतस्थूलसूक्ष्माद्यवयवरूपाणि
सन्ति इयं पृथिवी तानि सर्वाणि रूपाणि उपैत् प्राप्नोत् असौ
द्यौर्नक्षत्राणां सम्बन्धिनि दृश्यमानानि एतस्य चित्ररूपाण्या-
प्नोत् अवकाशेन द्यावापृथिव्योर्मध्येगतेनान्तरीक्षेण एतद्रूपा-
त्मकमेव पुण्डरीकं जायते एवं सति यद्यदा यजमानः पुष्कर-
स्रजं प्रतिमुञ्चते तदानीं एतस्यैव सम्बन्धि तत्सर्वं रूपं क्षत्रिय-
जातिर्यजमानः प्रतिमुञ्चते ॥ ६ ॥

तस्यां स्रजि पुष्कराणां संख्यां विधत्ते ।

द्वादशपुष्करा भवति द्वादशमासाः संवत्सरः संव-
त्सरेऽन्तर्भूतञ्च भव्यञ्च भूतेन चैवैर्न भव्येन च सम-
र्द्धयति ॥ ७ ॥

द्वादशभिः पुष्करैः स्रगियन्निष्पाद्या तथा सति संवत्सर-
गतया माससंख्यया साम्यं भवति संवत्सरमध्ये वर्त्तमानादस्या-

द्विषात् अतीतकालसम्बन्धि भविष्यकालसम्बन्धि च वसुजातञ्च
भूतेन तेन चोभयेन वसुजातेन यजमानं समृद्धं करोति ॥ ७ ॥

अथ सर्वेषामृत्विजां सम्बन्धीनि द्रव्याणि विधित्सुरः दौ
सुवर्णमयीं स्रजं विधत्ते ।

स्रगुद्गातुस्सौर्यं उद्गाता न वै तस्मै व्यौच्छदयो-
व्येवास्मै वासयति ॥ ८ ॥

सौवर्णीं स्रगुद्गातुर्हेया यथा सूर्यः सर्वञ्जगद्यनक्ति तथा
सामवेदार्थं सर्वमुद्गाता व्यनक्ति तस्मात्सौर्यं उद्गाता सौवर्ण-
स्रजोधारणात्पूर्वं तस्मादुद्गाते न वै व्यौच्छत् प्रकाशाभावादुषः-
कालो नाभूत् अथ सौवर्णस्रजधारणानन्तरं अस्मा उद्गाते
विवासयत्येव प्रकाशसद्भावादुषःकालं सूर्यो विशेषेणास्मा-
उद्गाते सम्पादयत्येव ॥ ८ ॥

सुवर्णफलकरूपं रुक्मनामकमाभरणं विधत्ते ।

रुक्मो होतुराग्नेयो होताथो अमुमेवास्मा आ-
दित्यमुन्नयति ॥ ९ ॥

होतुरूपरिधारणयोग्या रुक्मो भवेत् अग्निर्वै देवानां हो-
तेति अत्यन्तरादाग्नेयोहोता भवति अतः प्रकाशरूपो रुक्मस्तस्य
योग्यः अथो अपि च अस्मै होतृर्थममुमेव रुक्मरूपमादित्यमुन्न-
यति ऊर्ध्वदेशं प्रापयति ॥ ९ ॥

अथ द्रव्यान्तरं विधत्ते ।

प्राकाशावध्वर्योर्यमाविव ह्यध्वर्युं अथो चक्षुषी
एवास्मिन् दधाति ॥ १० ॥

प्राकाशौ आभरणविशेषाविति केचित् सौवर्णदर्पणावित्यन्ये
अध्वर्युप्रतिप्रस्थातोस्तावुभौ भवेतां एकस्मिन्नुदरे युगपदुत्पन्नौ
आतरौ यमौ तद्वदेता उभावध्वर्युविशेषौ तस्मात्तयोः साम्येन
प्राकाशदानं युक्तं प्राकाशयोर्दानेनास्मिन् यजमाने प्रतिमृही-
तरि वा दृष्टिपाटवं भवति ॥ १० ॥

अश्वदानं विधत्ते ।

अश्वः प्रस्तोतुः प्राजापत्योऽश्वः प्राजापत्यः प्रस्तो-
ताथो प्रेव ह्यश्वः प्रोथति प्रेव प्रस्तोता स्तौति ॥११॥

प्राजापतिसम्बन्धिचक्षुर्जन्यत्वादश्वः प्राजापत्यः तथा च
श्रुत्यन्तरं प्राजापतेरक्ष्यश्वः यत्तत्प्रापतत्तदश्वोऽभवदिति प्रस्तोता
प्रथमतो गायति प्राजापतिश्च प्रथमतः सृजति ततः प्रस्तोता
प्राजापत्यः अथो अपिच भूमौ विलुठन्नश्वः सहसाभ्युत्थाय प्रेव
प्रकर्षणैव प्रोथयति प्रशब्दं गात्रचालनं करोति प्रस्तोतापि
प्रकर्षणैव स्तुतिं करोति तत्तस्याश्वो योग्यः ॥ ११ ॥

धेनुदानं विधत्ते ।

धेनुः प्रतिहर्तुः पय एवास्मिन् दधाति ॥ १२ ॥

धेनोर्हि क्षीरसम्पादनं प्रसिद्धं ॥ १२ ॥

वन्ध्यायागोर्दानं विधत्ते ।

वश्रं मैत्रावरुणस्य वशन्मा नयादिति ॥ १३ ॥

मां यजमानं प्रति समस्तं वस्तुजातं वशं स्वाधीनं नयात्
नयतु इत्यनेनाभिप्रायेण वन्ध्यादेया देयवस्तुफलयोर्वशशब्द-
साम्यं द्रष्टव्यं ॥ १३ ॥

ऋषभो ब्राह्मणाच्छ्स्मिनोवीर्यं वा ऋषभो
वीर्यमेवास्मिन् दधाति ॥ १४ ॥

सेचनसमर्थः पुङ्गव ऋषभः तस्य शक्त्याधिक्येन वीर्यरूपत्वं ॥ १४
वस्त्रदानं विधत्ते ।

वासः पोतुः पवित्रत्वाय ॥ १५ ॥

वस्त्रेण हि जलादीनि पूयन्त इति तस्य पवित्रत्वं ॥ १५ ॥
स्थूलशशीदानं विधत्ते ।

वरासी नेष्टुरनुलम्बेव ह्येषा होत्रा ॥ १६ ॥

कार्पासापेक्षया हीना वृक्षत्वचा निर्मिता सेयम्बरासी
प्रस्थितयाज्या प्रभृतिषु प्रयोगविशेषेषु नेष्टुरनुलम्बेव पश्वालम्बन
इव भाषते हि यस्मादेषा वरासी होत्रा होतुर्नेष्टुः सम्बन्धिनी
अत्र सूत्रकारः वासः पोतुरिति कार्पासं स्याद्वरासी नेष्टुरिति
चौमी स्यादिति ॥ १६ ॥

स्थूलस्य यवपूर्णस्य शकटस्य दानं विधत्ते ।

स्थूरियवाचितमच्छावाकस्य स्थूरिरिव ह्येषा

होत्राथोनिर्व्वरुणत्वायैव यवा न वै तर्हि सदस्यां द-
क्षिणा अभ्यभवन्नथो अस्य त एव तेनाभीष्टाः प्रीता
भवन्ति ॥ १७ ॥

होत्रा होमहेतोरच्छावाकस्य सम्बन्धिनी एषा शकट-
प्रतिग्रहक्रिया स्थूरिरिव हि पूर्व्वोक्तवस्त्रप्रतिग्रहाद्यपेक्षया
स्थूलेव दृश्यते हि शकटस्य प्रौढत्वात् अथोक्तपिच शकटस्थिता
यवाः निर्व्वरुणत्वाय वरुणकृतवाधपरिहाराय सम्पद्यन्ते
कथमिति चेत्तदुच्यते तर्हि तस्मिन् काले दशपेयक्रतुप्रवृत्तेः पुरा
तत्तेयवाः अस्यामच्छावाकाय प्रतिग्रहक्रियायां दक्षिणा अभि-
लक्ष्य न वै अभवन् क्रत्वन्तरेषु यवानां दक्षिणायोग्यत्वन्ना-
सीदित्यर्थः अथो अनन्तरमेतत् क्रत्वनुष्ठानवेलायामस्य यज-
मानस्य तएव यवाः तेन दानेन अभीष्टाः अभिगताः दूषु-
गतावितिधातुः प्रीताः वरुणस्य प्रीतिहेतवो भवन्ति
यवानां वरुणप्रियत्वं मन्त्रब्राह्मणयोरवगम्यते यवोसि धान्य-
राजस्वं वारुणोमधुसंयुतः इति मन्त्रः वारुणं यवमयञ्चरुमिति
ब्राह्मणं तस्माद्यवदानेन वरुणकृतोषद्रवपरिहारोयुक्तः ॥ १७ ॥

वलीवर्हदानं विधत्ते ।

अनड्वानग्नीधोयुक्तैः ॥ १८ ॥

अनड्वान् वलीवर्हो ह्यनः शकटं वहति अग्नीधइत्येव नामक

ऋत्विगपि यज्ञं वहति अतः सादृश्याद्यज्ञस्य युक्त्यै योगायान-
दुहोदानं ॥ १८ ॥

अजदानं विधत्ते ।

अजः सुब्रह्मण्यायै ॥ १९ ॥

सुब्रह्मण्यायै सुब्रह्मण्यस्य छागोयोग्यः ॥ १९ ॥

स्त्रीपुरुषयोगयोर्गवोदानं विधत्ते ।

वत्सतर्प्युन्नेतुः साण्डः स्त्रिवत्सो ग्रावस्तुतोमिथु-
नत्वाय ॥ २० ॥

अत्यन्ततरुणीगौर्वत्सतरी साण्डोलम्बमानाण्डयुक्तः त्रि-
वत्सः संवत्सरत्रयवयोर्युक्तः ॥ २० ॥

गर्भिणीनां गवां दानं विधत्ते ।

द्वादशपष्ठौह्यो गर्भिण्यो ब्रह्मणो द्वादशमासाः
संवत्सरः संवत्सर एव प्रतितिष्ठत्यथ यद्गर्भिण्यो
वाग्वै धेनुमन्त्रो गर्भो वाच्येवास्य मन्त्रं दधात्यामन्त्र-
णीयो भवत्यथ यद्भेनुभव्या द्वादश पयांसि तान्येवा-
स्मिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी राजा पुरय
इति ॥ २१ ॥

पष्ठौह्यः प्रथमगर्भोपेता तस्यैवार्थस्य वैराज्याय गर्भिण्य
इत्यनुवादः द्वादशसंख्यया कृत्स्नेऽपि संवत्सरे यजमानः प्रति-

तिष्ठति अथानन्तरं यद् यदपि गर्भिणीत्वमस्ति तद्वृते यज-
मानस्य प्रतिगृहीतुर्वा वाचि मन्त्रं स्थापयति धेनोर्वाग्रूपत्वा-
द्गर्भस्य मन्त्ररूपत्वात् आमन्त्रणीयः पूजार्थं सर्वैरन्वेषणीयो
भवति अथानन्तरं यद्वेनुभव्यान्या एताधेनुश्रेष्ठाः द्वादशसं-
ख्याकाः सन्ति ताभिर्द्वादशविधानि तान्येव पयांसि तत्तन्मांस-
भेदादीषद्भिन्नरसानि क्षीराण्येव यजमाने सम्पादितानि
भवन्ति तस्मादेवस्त्रिघफलोपेतत्वाद्यजमानं प्रति लौकिका
एवमाहुः राजसूययाजी राजा पयस्वी प्रशस्तपयाः पुण्यः
पावन इति तदेतद्दानजातं शाखान्तरेष्वान्नातं प्राकाशावद्ध-
र्व्यवे ददाति स्रजमुद्गाते रुक्मं होत्रेऽर्ध्वं प्रस्तोतप्रतिहर्तृभ्यां
द्वादश षष्ठौह्यो ब्रह्मणे वशां मैत्रावरुणाय ऋषभं ब्राह्मणा-
च्छंसिने वाससी नेटृपोतस्यां स्थूरियवाचितमहावाकाया-
नडाहमग्नीध इति ॥ २१ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

उक्तावभिषेचनीयदशपेयौ, तत ऊर्ध्वं केशवपनीयः, कर्त्तव्यः
पञ्चस्तस्मिन्नेव, केशवपनीयेन यजेतेति अभिषेचनीयदशपेयकेश-
वपनीयानां केचिद्द्वर्मा अस्मिन् षण्डे सूयन्ते, तत्राभिषेचनीया-

गतानां सन्भार्याणां साम्नाञ्च स्तुतिं वक्तुमादौ तावद्दोषमुपन्य-
स्यति ।

यो वै सवादेति नैनः सव उपनमत्यथ यः सामभ्य
एति पापीयान् सुषुवाणो भवति ॥ १ ॥

सवशब्दोऽभिषेकं तद्युक्तं क्रतुं व्याचष्टे सवनमभिषेचनं सवः
सूयते अभिषिच्यते यत्र स सव इति द्वेषा व्युत्पन्नत्वात् योवै
पुमान् स वादेति अभिषेकादपगच्छति एनमभिषेकरहितं
पुमांसं सवोऽभिषेकयुक्तः क्रतुर्नोपनयति न प्राप्नोति पूर्ववै-
परीत्येन सत्यभिषेके यद्यपि सामभ्योऽपगच्छति तदा सुषुवाणो-
ऽभिषेकं कुर्वन्नपि सामराहित्येन शास्त्रोयात् न्यूनभावादसौ
पापीयान् भवति ॥ १ ॥

उपन्यस्तदोषं परिहर्तुं पूर्वोक्तं सन्भार्याणां विधिमनु-
बर्दति ।

सन्भार्या भवन्ति पृष्ठान्येव ताभिर्युनक्ति ॥ २ ॥

पूर्ववद्वाख्येयं ॥ २ ॥

सन्भार्याणां पृष्ठरूपत्वे सम्पादिते सति पृष्ठस्तोत्रेषु साम-
सङ्गावात् सामान्यपि सम्पादितानि स्थिरित्येतदाह ।

एतानि वाव सामानि यत् पृष्ठानि ॥ ३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

दोषपरिहारं दर्शयति ।

यत् संमार्थ्या भवन्ति तदेव सामभ्यो नैति ॥ ४ ॥

सम्भार्याणामनुष्ठानं यदस्ति तदेव तेनैवायं सामभ्यो नाप-
गच्छति साम्नां सम्पादितत्वात् ततः शास्त्रीयएकाभिषेक
इत्यर्थः ॥ ४ ॥

सामविशेषं प्रशंसति ।

यानि देवराज्ञां सामानि तैरमुष्मिन् लोक
ऋद्भोति यानि मनुष्यराज्ञान्तरस्मिन्नुभयोरनयोद्धो-
कयोऋद्भोति देवल्लोके च मनुष्यलोके च ॥ ५ ॥

देवेषु मध्ये ये राजसूयेनेष्टवन्तस्ते देवराजानः तैर्यानि
दृष्टानि तानि देवराज्ञां सामानि सैन्धुक्षितं दैर्घ्यवसम्पार्थं
काचीवतमित्यादीनि तैः स्वर्गसमृद्धिर्भवति मनुष्येषु मध्ये ये
राजसूयेनेष्टवन्तः क्षत्रियर्षयस्ते मनुष्यराजानस्तेर्दृष्टानि मनु-
ष्यराज्ञां सामानि दैवोदासं वाध्युखं वैतहृद्यमित्यादीनि
तैर्मानुष्यलोके समृद्धिः उभयोरित्यादिरुक्तस्यैवोपसंहारः यो
वै सवादेतीत्यादिकं शाखान्तरेऽप्येवमेवान्नातं ॥ ५ ॥

साम्नां संख्यां तदुपयुक्तमुपोद्घातमाह ।

साम त्रिष्टुभ्यध्यभिषिच्यते वीर्यं वै सामत्रिष्टुप्
वीर्यं एवाध्यभिषिच्यते ॥ ६ ॥

सामरूपा त्रिष्टुप् सामत्रिष्टुप् तत्राधिश्चितो राजाभिषि-

च्यते सामत्रिष्टुभः प्रयोगे सत्यभिषिञ्चेदित्यर्थः त्रिष्टुभो वीर्यत्वं
सर्व्ववेदप्रसिद्धं अतो वीर्यं एवाभिषिक्तो भवति ॥ ६ ॥

संख्यासामान्येन साम्नां त्रिष्टुप्तोपचारं दर्शयति ।

एकादश राजसामानि भवन्त्येकादशाक्षरा त्रिष्टु-
बोजोवीर्यं त्रिष्टुबोजस्यैव वीर्येऽध्यभिषिच्यते ॥ ७ ॥

वीर्यशब्दस्यैवौजइति व्याख्यानं स्पष्टमन्यत् ॥ ७ ॥

अभिषेचनीये त्रिवृत्स्तोमराहित्यं प्रशंसति ।

यत् त्रिवृतमभिषेचनीये कुर्युर्ब्रह्म क्षत्रायापि
दध्युर्यत्त्रिवृतमुद्धरन्ति ब्रह्म तत् क्षत्रादुद्धरन्ति तस्मा-
द्धरतां प्रतिदण्डा ब्राह्मणा नहि तं त्रिवृतमभिषेच-
नीये कुर्वन्ति ॥ ८ ॥

यद्यपि त्रिवृत्स्तोममुद्गातारोऽभिषेचनीये क्रतौ कुर्युः तदानीं
क्षत्राय राज्ञोत्कषार्थं ब्रह्म ब्राह्मणजातिं अपि दध्युः आच्छा-
दयेयुः त्रिवृत्स्तोमो ब्राह्मणजातिस्वरूपः तयोः प्रजापतिमुख-
जत्वसाम्यात् तथा सति राजक्रतौ प्रधानभूते त्रिवृत्स्तोमस्या-
ङ्गत्वेन ब्राह्मणजातेरवज्ञा स्यात् यद्यपि त्रिवृत्स्तोममभिषेच-
नीयादुद्धरन्ति तत्र न प्रयुञ्जते तत्तेन प्रयोगाभावेन ब्रह्म
ब्राह्मणजातिं क्षत्रादुद्धरन्ति क्षत्रियजातावनन्तर्भाव्य तदवज्ञां
परिहरन्ति यस्माद्ब्राह्मणजातेर्नीचत्वं परिहृतं तस्मात्क्षोके
भरतां भरसं कुर्वतां क्षत्रियाणां प्रतिदण्डा भवन्ति धनापहा-

रवदिना राजभिर्दण्ड्यमाना निन्दाशापादिना राजसु प्रतिकूल-
दण्डयुक्ता भवन्ति न खलु तेभ्यो बिभ्यति हि यस्मात्कारणान्ते
ब्राह्मणा अभिषेचनीये त्रिटत्सोमन्न कुर्वन्ति तस्माद्भयराहित्य-
मुपपन्नं ॥ ८ ॥

त्रिषु क्रतुषु स्तोमव्यवस्थां दर्शयति ।

एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमः सप्तदशो दश-
पेय एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः क्षत्रं वा एक-
विंशो त्रिट् सप्तदशः क्षत्रेणैवास्मै विशमुभयतः
परिगृह्णात्यनपक्रामुकास्माद्विट् भवति ॥ ९ ॥

अभिषेचनीयस्य द्वात्रिंशाः पवमानाः पञ्चदशान्याज्यानि
सप्तदशानि षष्ठान्येकविंशोऽग्निष्टोमः सोकथः एवं सत्येकविंश-
स्तोम उत्तमो भवति दशपेयेतु स्तोमाः सर्वेऽपि सप्तदशा एव
केशवपनीये त्वेकविंशं प्रातःसवनं सप्तदशं माध्यन्दिनं सवनं
पञ्चदशं तृतीयसवनं सोकथं सरात्रिकं त्रिट्स्मन्धिकं एवं सत्येक-
विंशः प्रथमो भवति सोऽयमेकविंशस्तोमः क्षत्रं वै वीर्याधिक्येन
क्षत्रियजातिस्वरूप एव सप्तदशस्तोमस्तु त्रिट्स्वरूपा क्षत्रियेण
रक्षणीयायाः प्रजायाः स्वरूपं तत्र पूर्वोत्तरभाविनोरभिषेच-
नीयकेशवपनीययोः क्रमेणावसान उपक्रमे चैकविंशस्तोमोयोऽस्ति
यच्च मध्यभाविनि दशपेये सप्तदशस्तोमोऽस्ति तेषामेकविंशद्वय-
सप्तविंशस्तोमानुष्ठानेनास्मै यजमानार्थं मध्यवर्तिनीं सप्तदश-
स्तोमरूपां विश्वं प्रजां उभयतः पूर्वोत्तरक्रत्वोरवस्थितेनैक-

विंशस्तोमरूपेण चात्रैषैव परिगृह्णाति परिपालयतीत्यर्थः तथा सति विट् प्रजा अस्माद्यजमानादनपक्रामुका कदाचिदप्यपक्रमशीला न भवति ॥ ९ ॥

इदानीं केशवपनं विधत्ते ।

यद्वै राजसूयेनाभिषिच्यते तत् स्वर्गं लोकमारोहति स यदिमं लोकन्नोपावरोहेदति जनं वा गच्छेदुद्दामाद्येद्यदेषोऽर्वाचीनः स्तोमः केशवपनीयो भवत्यस्य लोकस्थानुद्धानाय यथा शाखायाः शाखामालम्भमुपावरोहेदेवमेतेनेमं लोकमुपावरोहति प्रतिष्ठायै ॥ १० ॥

यद्वै यस्मिन्नेव काले यजमानो राजसूयगतेनाभिषेचनीयक्रतोरभिषेकेण युक्तो भवति तत्तस्मिन्नेव काले स्वर्गं लोकमारोहति प्राप्तइव भवति स यजमानो यद्यदि भूलोकं प्रति स्वर्गादवरोहणान्न कुर्यात् तदानीञ्जनं वातिगच्छेत् स्वकीयं बन्धुवर्गम्परित्यज्य यत्र क्वापि पलायिता वा भवेत् उन्माद्येद्वा बन्धुवर्गे स्थित एव सन् भ्रान्तिं वा प्राप्नुयात् तस्मात् स दोषः परिहर्त्तव्यः कथं परिहार इति चेत् तदुच्यते यद्यदि एषोऽन्तरं करिष्यमाणः केशवपनीयः क्रतुरर्वाचीनः स्तोमो भवति एकविंशमारभ्य त्रिवृति समाप्यमानत्वादर्वाचीनस्तोमत्वं एतदीयानुष्ठानं स्वर्गात् प्रत्यवरोहणमिव वर्त्तत इति भूलोकस्थानुद्धानाय अत्यन्तं परित्याग उद्धानन्तद्राहित्यार्थमभवति

यथा लोके वृक्षमारुह्योपरितनवर्तिन्नाः शाखायाः काञ्चिदधो-
वर्तिनीं शाखामालम्बमाधारं कृत्वा अथ वा णमुलन्तोऽयं शब्दः
आलम्ब्यालम्ब्य भूमावुपावरोहेत् एवमेतेन केशवपनीयेन प्रति-
कूलस्तोमयुक्तेन भूलोकमुपाकूटो भवति अतोऽयं केशवपनीयः
प्रतिष्ठार्थं सम्पद्यते ॥ १० ॥

इति शास्त्रमहावाङ्मये अष्टादशोऽध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ पूर्वोक्तक्रतुगतसामविशेषस्तुतिर्व्युष्टिद्विरात्रविधिस्यो-
च्यते, तत्रादौ आयन्तीयं साम स्तौति ।

इन्द्रो वृत्रमहन् स विष्यद्वीर्येण व्यम्शत स
एतच्छायन्तीयमपश्यत्तेनात्मानं समन्त्रीणादिन्द्रि-
येण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषि-
च्यते वृत्रं हि हन्ति यच्छायन्तीयं ब्रह्मसाम भवति
पुनरेवात्मानं संश्रीणाति ॥ १ ॥

इन्द्रः त्वाष्टं वृत्रं हत्वा अष्टवीर्यमात्मानं आयन्तीयेन साम्ना
समन्त्रीणात् समस्करोत् सर्वतोभ्रष्टं वीर्यं समाहितवान् तद्व-
दस्योऽपि राजसूययागी पुमानिन्द्रियगतसामर्थ्येन विवृज्यते

हि यस्मात् कारणात् वृत्रस्वरूपभूतं पापं हन्ति तस्माद्दीर्घ-
वियोगः सम्भावितः यदि ब्रह्मणमुद्दिश्य आयन्तीयनामकं
साम भवेत् तदानीं पुनरेवात्मानं राजसूययाजी संश्रीणाति
समादधाति इन्द्रियवीर्यसमृद्धिं लभत इत्यर्थः ॥ १ ॥

यज्ञायज्ञीयं साम स्तौति ।

यज्ञायज्ञीयमनुष्टुभि भवति वाचा वा एष वृध्य-
ते यो राजसूयेनाभिषिच्यते वृत्रं हि हन्ति वागनु-
ष्टुव्वाचोरसो यज्ञायज्ञीयं वाच्येवास्य रसं दधाति ॥२॥

अनुष्टुभि पुरोजितीव इत्यस्यामृचि यज्ञायज्ञीयाख्यं साम
गातव्यं कुत इति चेत्तदुच्यते राजसूयेनाभिषिक्तः पुमान्मन्त्र-
रूपया वाचा वियुज्यते वृत्रवधस्य सङ्गावान्तस्य पापस्त्रायं परि-
हारः अनुष्टुभो वाग्विशेषत्वाद्वागुपत्वं तस्या वाचो यज्ञा-
यज्ञीयाख्यं साम रसः सारं तेनाधिकफलजननात् तस्मादेतत्-
सामगानेनास्य यजमानस्य वाचि सारं स्थापयत्येव ॥ २ ॥

वारवन्तीयं साम प्रशंसति ।

वारवन्तीयमग्निष्टोम साम भवतीन्द्रियेण वा एष
वीर्येण वृध्यते यो राजसूयेनाभिषिच्यते वृत्रं हि
हन्ति यद्धारवन्तीयमग्निष्टोम साम भवतीन्द्रियस्य
वीर्यस्य परिगृहीत्यै ॥ ३ ॥

अश्वन्त्वा वारवन्तमित्यस्याभ्युत्पन्नं साम वारवन्तीयं
तत्सामगानेन वियुक्तस्येन्द्रियसामर्थ्यस्य परिग्रहो भवति ॥ ३ ॥

सामस्तुतिमुपसंहरति ।

अश्वयन्त्वाव आयन्तीयेनावारयन्त वारवन्तीयेने-
न्द्रियस्य वा एषा वीर्य्यस्य परिगृहीतिः ॥ ४ ॥

आयन्तीयसान्ना नष्टं वीर्य्यं पुनरश्वयन् प्राप्तुवन् वीर्य्य-
वियोगं वारवन्तीयसान्ना निवारितवन्तः तस्मादेषा साम-
द्वयस्यानुष्ठितिरेवेन्द्रियसामर्थ्यस्य परिगृहीतिर्भवति एतदेवा-
भिप्रेत्य शाखान्तरे शब्दद्वयनिर्व्वचनं कृतं यदश्वयन् तच्छाय-
न्तीयस्य आयन्तीयत्वं यद्वारयन् तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्व-
मिति ॥ ४ ॥

अथ व्युष्टिद्विरात्रं विधत्ते ।

अप्रतिष्ठितो वा एष यो राजसूयेनाभिषिच्यते
यदा वा एतेन द्विरात्रेण यजतेऽथैव प्रतिष्ठा ॥ ५ ॥

अभिषेकेण केवलं पाप्मानं हन्ति न पुनः प्रतिष्ठां लभते
कदास्य प्रतिष्ठेति चेत् उच्यते यदा वै यस्मिन्नेव काले एतेन
पुरतोवक्ष्यमाणेन द्विरात्राख्येन क्रतुना यजते अथैव तदानी-
मेव प्रतिष्ठा भवति यथा पादद्वयेन पुरुषस्य प्रतिष्ठा तथा द्विरा-
त्रेणेत्यर्थः ॥ ५ ॥

तामेतां प्रतिष्ठामुपपादयति ।

यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि तावत्य एताः
स्तोत्रीयाः संवत्सर एव प्रतितिष्ठति ॥ ६ ॥

एकसंवत्सरस्य षष्ट्यधिकशतत्रयमहानि रात्र्यश्च तावत्यस्त-
दुभयस्मिन्नित्वा विंशत्यधिकसप्तशतानि भवन्ति द्विरात्रक्रतौ
स्तोत्रीया ऋचोऽपि संख्यया तावत्येव सम्पद्यन्ते अतः
संवत्सरसाभ्यात् द्विरात्रानुष्ठानेन संवत्सररूपे काले प्रतितिष्ठ-
त्येव स्तोत्रीयाणामृचां संख्या कथमिति चेत् सेयं द्विरात्रकल्पे
पर्यालोच्य प्रथमेऽहन्यग्निष्टोमरूपे यानि द्वादशस्तोत्राणि द्विती-
येऽहन्यतिरात्ररूपे यान्येकोनत्रिंशस्तोत्राणि तेषु सर्वेषु विहि-
तान् स्तोमविशेषानालोच्य द्रष्टव्या, शाखान्तरेऽप्ययमर्थः सर्वो-
ऽप्येवमेवान्नातः अप्रतितिष्ठितो वा एष इत्याहुः यो राजसूयेन
यजत इति यदा वा एतेन द्विरात्रेण यजतेऽथैव प्रतितिष्ठति अथ
संवत्सरमाप्नोति यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि तावत्य एताः
स्तोत्रीयाः अहोरात्रेष्वेव प्रतितिष्ठतीति ॥ ६ ॥

द्विरात्रावयवाहर्विशेषौ विधत्ते ।

अग्निष्टोमः पूर्वमहरतिरात्र उत्तरन्नानैवाहो-
रात्रयोः प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

एकेनाह्ना निष्पाद्यः सोमयागोऽहःशब्देनोपलक्ष्यते तच्च
प्रथममहरत्निष्टोमरूपं उत्तरन्वहरतिरात्ररूपं एतयोर्द्विविध-
योरहोरनुष्ठितत्वाद्दहनि रात्रौ च तत्तदुचितभागेन विविध-
प्रतिष्ठोपपद्यते ॥ ७ ॥

अस्य द्विरात्रस्य विकल्पेन त्रीन् कालान् विधत्ते ।

अमावास्यायां पूर्वमहर्षद्रिष्ट उत्तरन्नानैवार्द्धमा-
सयोः प्रतितिष्ठति पौर्णमास्यां पूर्वमहर्व्यष्टकायामु-
त्तरन्नानैवमासोः प्रतितिष्ठति तदाज्ज्ये एव समान-
पक्षे पुण्याहनी स्यातां तयोरेव कार्यं ॥ ८ ॥

उद्रिष्टशब्देन शुक्लप्रतिपदुच्यते उत्तरोत्तरोत्कर्षेण चन्द्र-
दर्शनस्य तत्रोपक्रमात् अमावास्यायामग्निष्टोमः अनन्तरभा-
विन्यां शुक्लप्रतिपद्यतिरात्रः सोऽयमेककालः अत्र पौर्णमास्य-
न्तोमास इत्यमुं पक्षमाश्रित्याभिधीयमानत्वादमावास्याशुक्ल-
प्रतिपदोर्भिन्नयोरर्द्धमासयोर्वर्त्तमानौ द्वौ दिवसौ तयोरनु-
ष्ठायार्द्धमासद्वये प्रतितिष्ठति व्यष्टका कृष्णप्रतिपत् तदाह सूत्र-
कारः व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रप्रथमास्तिस्त्रौ व्यष्टका
इति पौर्णमासी कृष्णप्रतिपदादौ तन्मासगतौ दिवसौ तयो-
रनुष्ठाय मासद्वये प्रतितिष्ठति सोऽयं द्वितीयः कालः तत्र व्यष्टि-
द्विरात्रविषये किञ्चिद्ब्रह्मवादिनः आहुः एकस्मिन्नेव शुक्ल-
पक्षे ये द्वे निरन्तरे ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धे पुण्यदिने स्यातान्तयोरेव
द्विरात्राख्यं कर्म कार्यं एकस्य कर्मणः एकस्मिन्नेव मास
एकस्मिन्नेव पक्षेऽनुष्ठानमुचितं ततस्तस्मिन्मध्ये सम्पद्यते सोऽयं
तृतीयः कालः ॥ ८ ॥

अथास्मिन् कर्मणि शङ्कितदोषपरिहाराय सामद्वयं विधा-
तुमादौ दोषशङ्कासुद्धावयति ।

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुर्दे ह्येते छन्दसी गाय-
चञ्च त्रैष्टुभञ्च जगतीमन्तर्यन्तीति न तेन जगती
कृता यत्तृतीयसवने क्रियते ॥ ६ ॥

अहर्गणेषु प्रथममहर्गायत्रं द्वितीयं त्रैष्टुभं तृतीयञ्चागत-
मिति स्थितिः तथाच तैत्तिरीयाः सप्तमकाण्डे गायत्री वा
ऐन्द्रवायव इति अस्त्रिन्ननुवाके समामनन्ति गायत्रं प्राय-
णीयमहस्त्रैष्टुभं द्वितीयमहर्जागतं तृतीयमहरिति एवञ्च सति
द्विरात्रक्रतौ तृतीयस्याह्नोःसम्भवाद्दिनद्वये गायत्रञ्च त्रैष्टुभ-
ञ्चेति एते द्वे एव छन्दसी सम्पन्ने जगतीमन्तर्यन्तीति अन्त-
रितां परित्यक्तां कुर्वन्ति सा च जगती पशुसाधनभूता अत-
एव शाखान्तरे सोमहरणविषय उपाख्याने जगत्याः पशव्य-
त्वमामनन्ति सा पशुभिश्च दीक्षया चागच्छत् तस्माज्जगती-
च्छन्दस्का वशव्यतामेति ईदृश्या जगत्या राहित्येन द्विरात्रोऽय-
मपशव्य इत्येवं दोषं ब्रह्मवादिन आहुः, ननु तृतीयसवने
जगती विद्यते आर्भवान्यस्य जागतत्वादिति चेत् मैवं यद्यप्यङ्ग
एकदेशे तृतीयसवने जगती क्रियते तथापि तावन्मात्रेण
कृत्स्नेऽप्यहनि जगती कृता न भवेत् तृतीयस्याह्न एव कात्स्न्येन
जागतत्वं तच्चाहर्द्विरात्रे नास्ति तस्माज्जगत्या अन्तरायस्तदवस्थ
एव ॥ ६ ॥

अस्य दोषस्य परिहारं दर्शयति ।

यदा वा एषाहीनस्याहर्भजते साहस्य वा सवन-

मथैव जगती कृता त्रैशोकमुत्तरस्याहो ब्रह्मसाम
भवति वैखानसमच्छावाकसाम यच्छुक्रिये सवने क्रि-
येते तेनैव जगती कृता तेन पशव्यः ॥ १० ॥

यदा वै यस्मिन्नेव काले एषा जगती अहीनसंज्ञकस्य
द्विरात्रादेः सम्बन्धि कर्त्स्नमहर्भजते तदानीमहनि जगती
कृतेति वक्तुं शक्यते नान्यथा एकेनाह्ना सह वर्त्तत इति साह्नु
एकाहः तस्य वा प्रातःसवनमाध्यन्दिनसवनयोरन्यतरत्सवनं
जगती भजते तदापि जगती कृतेति वक्तुं शक्यते साह्नुत्वन्तु
द्विरात्रस्य नास्ति तस्मात् केनचित् प्रतिनिधिना जगतीकरणं
सम्पादनीयं कोऽसौ प्रतिनिधिरिति चेत् उच्यते द्विरात्रगत-
स्योत्तरस्याहो ब्रह्मसाम त्रैशोकं भवति ब्रह्माणमुद्दिश्य गीय-
मानं ब्रह्मसाम विश्वाः पृथना इत्यस्यां जगत्यामुत्पन्नं साम
त्रैशोकं तथैवाच्छावाकमुद्दिश्य गीयमानमच्छावाकसाम वैखानस-
नामकं भवति न किञ्चिद् कर्म्मणानशदित्यस्यां बृहत्यामुत्पन्नं
साम वैखानसं सा च बृहती प्रथमपादव्यतिरिक्तेषु पादेषु चतु-
र्णामक्षराणामभ्यासाज्जगती सम्पद्यते एते उभे सामनी यदि
शुक्रिये सवने ऋजीषव्यतिरिक्तैः सोमांशुभिरभिनिष्यन्ते शुक्र-
शब्दवाच्यसोमरसोपेते माध्यन्दिने सवने क्रियेते तेनैव साम-
द्वयकरणेन द्विरात्रे जगती कृता स्यात् तेन जगतीकरणेन
द्विरात्रः पशव्यो भवति सोऽयं दोषपरिहारः ॥ १० ॥

अथास्य द्विरात्रस्य संज्ञानुगुणं फलं दर्शयति ।

व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रो व्येवास्मै वासयति ॥ ११ ॥

अस्य द्विरात्रस्य व्युष्टिरिति संज्ञा ततोऽस्मै यजमानायार्थं
द्विरात्रः स्वकीयसंज्ञानुसारेण विवासयति तमसः पाप्मनोऽप-
नयनेन प्रकाशं करोति व्युष्टिद्विरात्रादूर्ध्वं क्षत्रस्य घृतिरग्निष्टोमः
कार्यः तत्र सूत्रं तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे क्षत्रस्य घृतिना यजेतेति ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।

पुमर्थाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ११ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्नाज्यधुरन्धरेण शायणाचार्य्येण विरचिते माघवीये
सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टादशाध्यायस्य एका-
दशः खण्डः ।

अष्टादशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

ऊनविंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा योवेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

उक्ता राजसूयसम्बन्धिनः सर्वे यज्ञाः पवित्राख्याग्निष्टोमा-
भिप्रेक्षनीयदशपेयकेशवपनीयव्युष्टिद्विरात्रक्षत्रस्य धृत्यादयः ।

एकोनविंशो इन्द्रानां क्रतूनामुपदर्शिताः ।

इन्द्राश्च केचिद्देवानां न इन्द्राः सकला अपि ॥

अत्र निदानं अथैते इन्द्रा इत्याश्चते न ते सर्वे इन्द्राः इन्द्र-
मिश्रास्तु भवन्ति यौ यावैषां समानकर्तृत्वमुपकृतौ तौ इन्द्रौ
भवत इति, आदौ तावद्द्राडित्येव नामकं क्रतुमाह ।

अथैषराट् ॥ १ ॥

उच्यत इति शेषः, राज्यहेतुत्वाद्द्राडित्येतत्तस्य नाम भवति ॥ १

तस्य फलमाह ।

योराज्य आशुसमानोराज्यन्न प्राप्नुयात् स
एतेन यजेत राजैवैनं राजानं करोति तन्तु वैरा-

जेति वदेयुर्यं राजा राजानं कुर्याद्राजैवैनं
राजानं करोति ॥ २ ॥

यः पुमान् राज्ये विषयभूते सन्यासं समानाभिलाषं कुर्वन्
केनचित् प्रतिवन्धेन राज्यन्न प्राप्नुयात् स पुमान् राज्यप्राप्त्यर्थ-
मेतेन राष्ट्रशब्दाभिधेन क्रतुना यजेत तदानीं राजैव क्रत्वन्त-
राणां राजभूत एवायं क्रतुरेनं राजानं करोति यद्वा राजैव
राडित्येतन्नामकेन क्रतुनैवैनस्यत्विकसंघः राजानं करोति यं
क्रतुना राजानं कुर्यात् तमेवैनमविवादेन सर्व्वजना विवदेयुः
इतरेष्वपि राज्यं कुर्व्वत्स्वपि राजत्वव्यवहारं न कुर्व्वन्ति तेषा-
मेतदीयभ्यत्वात् युक्तञ्चैतत् क्रतुनैव राजत्वस्य प्राप्तत्वात् ॥ २ ॥

इतरक्रतुभ्योऽस्मिन् राजि क्रतौ को विशेष इत्याशङ्क्याह ।

हृन्दोऽन्ये यज्ञाः सम्पद्यन्ते स्तोममेषवीर्य्यं वै
स्तोमोवीर्य्य एवाध्यभिषिच्यते ॥ ३ ॥

अन्ये यज्ञाः सहस्रादयः हृन्दोमात्रं बृहत्यादिकं प्राप्नुवन्ति
एष तु राष्ट्र हृन्दसां सङ्घं प्राप्नोति सङ्घस्य चैकैकस्मादधिकं
वीर्य्यं प्रसिद्धं ॥ ३ ॥

अस्य राजः क्रतोः स्तोमप्राप्तिं दर्शयति ।

अष्टावेकविंशः सस्तुतो भवत्यष्टौ वै वीरा-
राष्ट्रं समुद्यच्छन्ति राजन्नाता च राजपुत्रश्च पुरो-
हितश्च महिषी च सूतश्च ग्रामणी च क्षत्ता च संग्र-

हीता चैते वै वीरा राष्ट्रं समुद्यच्छन्त्येतेष्वेवाध्यभि-
पिच्यते ॥ ४ ॥

एकविंशतिसंख्याकाभिः स्तोत्राभिरिन्द्रिष्मन्नाः सोमा एक-
विंशाः ते चाष्टसंख्याका अस्मिन्नाजि विद्यन्ते तैरष्टमीराद्-
सम्यक् स्तुतो भवति तथा हि त्रयः पक्वमानाः सप्तदशस्तोमोपेता-
स्तैकपञ्चाशत्स्तोत्रा भवन्ति ५१ आज्यस्तोत्राणि चत्वारि
त्रिवृत् स्तोमयुक्तानि त्रिवृत्स्तोमस्य चैकस्य नवस्तोत्राणां सप्त-
द्राज्येषु षट्त्रिंशत्संख्याकाः स्तोत्रा भवन्ति ३६ चत्वारि षष्ठ-
स्तोत्राणि पञ्चदशस्तोमयुक्तानि तस्य स्तोमस्य चैकस्य पञ्चदश-
स्तोत्राः तस्मात् तत्पृष्ठेषु षष्टिसंख्याकाः स्तोत्रा भवन्ति ६०
ताः सर्वा मिलित्वा सप्तचत्वारिंशदधिकं शतं स्तोत्राः सम्प-
द्यन्ते १४७ ताञ्चैकविंशतिसंख्यया विद्धेदिताः सप्तसंख्याकाः
एकविंशस्तोमाः सम्पद्यन्ते चरमस्तोत्रे स्वतएवैकविंशः स्तोमो
विहितः एवमस्मिन्नाजि सर्वे षष्ठसंख्याका एकविंशस्तोमा
भवन्ति यथा वीराः पुरुषाः अष्टसंख्याका राष्ट्रं सम्यक् निर्व-
हन्ति एवमेते ऽष्टसंख्याका एकविंशस्तोमा राडित्येतन्नामकं
ऋतुं सम्यक् निर्वहन्ति राजभ्राताद्यसोऽष्टौ वीरपुरुषाः तत्र
भ्रातृपुत्रपुरोहितमहिष्याद्यश्चत्वारः प्रसिद्धाः सूतो रथपालः
ग्रामणी ग्रामेषु योगक्षेमविचारकः क्षत्ता याष्टीको द्वारपालः
संग्रहीता भाण्डागारस्य पालकः एतेषां राष्ट्रनिर्वाहकत्वं प्रसिद्धं
अष्टसंख्याकैरेकविंशस्तोमैर्युक्तं राजऋतुमनुतिष्ठन् तेष्वष्टसु
वीरपुरुषेष्वभिपिक्तो भवति ॥ ४ ॥

एकविंशस्तोमप्रयुक्तं फलमाह ।

क्षत्रं वा एकविंशः प्रतिष्ठा क्षत्रस्येवास्य प्र-
काशो भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ५ ॥

योऽयमेकविंशस्तोमः सोऽयं प्रतिष्ठा प्रकृतस्य क्रतोः समाप्ति-
स्थानं अतोऽयमन्येषु स्तोमेषु क्षत्रं वै क्षत्रियजातिवत् स्तोमः
राजएव तस्माद्यथा लोके क्षत्रस्य विप्रवैश्यजातिषु प्रकाशः शौर्य-
प्रसिद्धिरधिका एवमेवास्यैकविंशस्तोमस्यान्येषु त्रिवृदादिषु
स्तोमेषु प्रकाशः प्रतिष्ठात्वप्रसिद्धिरस्ति यः पुमानेवं वेद सोऽयं
धनधान्यादिभिः प्रतिष्ठां लभते ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

विराट्संज्ञकं क्रत्वन्तरं विधत्ते ।

अथैष विराडन्नाद्यकामो यजेत ॥ १ ॥

राट्संज्ञस्य क्रतोः कथनादनन्तरमेष वक्ष्यमाणविशेषो
विराट्संज्ञकः क्रतुरुच्यते दशाक्षरोपेतेन विराट्छन्दसा सह
संख्यासाम्यादेश क्रतुर्विराट्संज्ञकः तच्च साम्यमुत्तरत्र स्पष्टीभ-
विशति तस्मिन् अन्नाद्यकामोऽधिकारी नतु सोमयागेषु प्रकृति-

भूतस्य ज्योतिष्टोमस्यापि संख्यासाम्याद्विराट्छन्दोरूपत्वमस्ति
तथाच तैत्तिरीया आमनन्ति विराजसभिसम्पद्यते तस्मात्त-
ज्ज्योतिरुच्यते इति एवमन्येष्वपि यज्ञेषु विराट्सम्पत्तिस्तत्र
तत्र श्रूयते नच तेषां यज्ञानां विराडिति संज्ञास्ति ॥ १ ॥

अस्य तु यज्ञस्य तेभ्योऽन्यः कोविशेषोविद्यते येन विराडिति
संज्ञा स्यादित्याशङ्क्याह ।

परोक्षमन्ये यज्ञाविराजः सम्पद्यन्ते प्रत्यक्षमेव-
विराजः सम्पन्नः ॥ २ ॥

ज्योतिष्टोमे द्वादशस्तोत्राणि तेष्वष्टस्य बहिष्पवमानस्तो-
त्रस्य त्रिदशस्तोत्रो भवति तस्मिंश्च स्तोमे नव स्तोत्रीयाः
सन्ति चत्वार्याज्यस्तोत्राणि माध्यन्दिनपवमानस्तोत्रमेकं तेषु
पञ्चसु प्रत्येकं पञ्चदशस्तोमार्थमावर्त्यमानेषु पञ्चसप्ततिस्तोत्रीया
भवन्ति चत्वारि षष्ठस्तोत्राणि आर्भवपवमानस्तोत्रमेकं तेषु
प्रत्येकं सप्तदशस्तोमार्थमावर्त्यमानेषु पञ्चाशीतिसंख्याः स्तोत्रीया
भवन्ति एकस्मिन् यज्ञायज्ञीयस्तोत्रे एकविंशस्तोमार्थमावर्त्य-
माने सत्येकविंशसंख्याकाः स्तोत्रीया भवन्ति ताः सर्वा मि-
लित्वा नवत्यधिकं शतं सम्पद्यते तासु दशभिर्दशभिरेकैकसङ्घे
सम्पादिते सति दशसंख्यया विराट्छन्दःसारूप्यं भवेत् तस्य
साम्यं बुद्धिविशेषेण सम्पादनीयत्वात् परोक्षं तस्मिंस्तु क्रतौ
प्रतिस्तोत्रमान्नातानामेव दशात्म्यं स्तोत्रीयाणां व्यवस्थितत्वाद्दि-
राट्सम्पत्तिः प्रत्यक्षा सोऽयमन्येभ्यो यज्ञेभ्योऽस्य विशेषः ॥ २ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

प्रत्यक्षमेतेनान्नाद्यमवरुन्धेऽन्नादो भवति य एवं
वेद ॥ ३ ॥

एतेन स्वतःसिद्धायाः विराट्सम्पत्तेर्वेदनेन प्रत्यक्षं यथा
भवति तथास्मिन्नेव जन्मानि फलं भवति ॥ ३ ॥

प्रत्यक्षविराट्सम्पत्यर्थं प्रतिस्तोत्रं दशसंख्यां विधत्ते ।

सर्वोदशदशी भवति दशाक्षरा विराड् वैराज-
मन्त्रमन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ ४ ॥

तत्तदीयेषु स्तोत्रेषु योयः स्तोमो विद्यते स सर्वोदशदशी
भवति प्रतिस्तोत्रं विवक्षितत्वाद्दशदशतिः सा प्रयुज्यते तादृशी
दशसंख्या यस्मिन् सर्वस्मिन् स्तोमे विद्यते स सर्वोदशदशी-
त्युच्यते स प्रकारः सूत्रे द्रष्टव्यः विराडाख्ये छन्दसि दशाक्षरत्वं
प्रसिद्धं तेन छन्दसा साध्यत्वाद्दन्तं वैराजं तस्मादियं संख्या
भक्षितुं योग्यस्यान्नस्य प्राण्यै भवति ॥ ४ ॥

तामेतां दशसंख्यां समभागेन विभज्य प्रशंसति ।

ताउ पञ्च पञ्च भवन्ति पाङ्क्तोयज्ञः पाङ्क्ताः
पशवो यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥

दशत्वसंख्यायां साम्येन विभक्तायां पञ्चकद्वयं भवतीत्यभि-
प्रेत्य ता उ ता एव स्तोत्रीयाः पञ्चपञ्चेत्युच्यते पङ्क्तिछन्दसः पञ्च-

पादोपेतत्वाद्यजमानपञ्चमैश्वतुर्भिर्ऋग्भिरुपेतत्वात् पशूनाञ्च
पुच्छसहितैश्वतुर्भिः पादैरुपेतत्वात्सङ्ख्याया पङ्क्तिःसम्बन्धे सति
तादृशे यज्ञे तादृशेषु पशुषु चायं यजमानः प्रतितिष्ठति अस्मिन्
ऋतावन्नाद्यकामोऽधिकारी वर्णितः ॥ ५ ॥

इदानीं प्रतिष्ठाकाममधिकारिणमाह ।

एतेनैव प्रतिष्ठाकामो यजेत दशभिर्वा इदं पुरुषः
प्रतिष्ठितोऽस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥ ६ ॥

इदमस्मात्प्रत्यक्षं यथा भवति दशभिरेवाङ्गुलीभिः प्रतिष्ठितः
पुरुषोऽस्मिन्नेव लोके धनधान्यादिभिः प्रतिष्ठितो भवति ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहानाम्नथे एकीनविंशधाध्यावस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

औपशदाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष औपशदः ॥ १ ॥

दृशिर्द्वातुर्विनाशार्थं वर्त्तते उपसंप्राप्तस्य प्रजोत्पत्तिप्रति-
बन्धस्य विनाश उपशदः स यस्मिन् क्रतावस्ति सोऽयमौप-
शदः ॥ १ ॥

तस्य प्रजोत्पत्तिप्रतिषधविनाशात्तेन प्रजोत्पादनलक्षणं फलं दर्शयति ।

गन्धर्वाप्सरसां स्तोमः प्रजाकामो यजेत गन्ध-
र्वाप्सरसो वै मनुष्यस्य प्रजाया वा प्रजस्ताया वेशते
तेषामत्र सोमपीयस्तान् स्वेन भागधेयेन प्रीणाति
तेऽस्मै तृप्ताः प्रीताः प्रजां प्रयच्छन्ति ॥ २ ॥

ये गन्धर्वा देवानां गायका याश्चाप्सरसो देवानान्नर्त्तक्यस्तेषां
तासाञ्च स्तोमो यज्ञोऽयमौपशदाख्यः कुतः तेन स्वार्थेन दृष्टत्वान्त-
द्रूपत्वोपचारः एतेन क्रतुना प्रजाकामो यजेत अन्तरिक्षायतना
गन्धर्वाप्सरस एव मनुष्यसम्बन्धिन्या उत्पाद्यायाः पुत्रपौत्रादि-
रूपायाः प्रजाया ईशते स्वामित्वेन वर्त्तते या च मनुष्याणामप्र-
जस्ता प्रजोत्पादनसामर्थ्यराहित्यं तस्यापीशते वा शब्दौ सस्तुत्य-
न्वदायी तेषां तेषां गन्धर्वाप्सरसरूपाणां देवानामत्रास्त्रिनौपश-
दाख्ये क्रतौ सोमपीथः सोमपानं भवति ते हि तदृष्टे क्रतौ सोमं
पिबन्ति तयोर्यजमानस्तान् देवान् स्वीचितेन भागेन तोषिते
च देवाः सोमपाने तृप्ताः प्रीतिमापन्नाः प्रपिबन्ति वा अस्मै
यजमानाय पुत्रपौत्रादिरूपां प्रजां प्रयच्छन्ति ॥ २ ॥

तस्मिन् क्रतौ किञ्चिद्विशेषं विधत्ते ।

एकैका स्तोत्रियोपजायते प्रजामेवास्मा उपजन-
यति ॥३॥

विकृतरूपेऽस्मिन् क्रतौ यानि द्वादशस्तोत्राणि अतिदेशेन प्रकृतितः प्राप्तानि तेषु सर्वेषु स्तोत्रेषु एकैका नूतनस्तोत्रीया कर्त्तव्या सा चोपजाता स्तोत्रीया प्रजामेव यजमानार्थमुत्पादयति ॥ ३ ॥

विशेषान्तरं विधत्ते ।

ककुभं प्राचीमुद्रुहति पुरुषो वै ककुब्गर्भ एव समध्यतो धीयते ॥ ४ ॥

माध्यन्दिने पवमाने स्वतः प्राप्ताया गायत्र्याः प्राचीमुपरिवर्त्तिनीं पवस्व मधुमत्तमइत्येतां ककुभमुद्रुहति प्रयुञ्जीत ककुभः पुरुषोत्पादकत्वेन पुरुषरूपत्वात् स एव पुरुषरूपात्मकः ककुप्-रूपो गर्भो मध्यतो माध्यन्दिनसवनाख्ये क्रतुरुदरस्थानीये मध्यभागे स्थाप्यते ॥ ४ ॥

अन्यं विशेषं विधत्ते ।

अथ यदेषा द्विपदा ककुभो लोके क्रियते गर्भमेव तद्धितं प्रजनयति ॥ ५ ॥

तृतीयसवने आर्भवपवमाने स्वतः प्राप्तायाः पादत्रयोपे-तायाः ककुभो लोके स्थाने द्विपदा क्रियते परिप्रधन्वेत्येषा द्विपदा ककुप् कर्त्तव्या तद्धि ककुप्करणां गर्भेव परिपक्वरूपो भवति तच्च गर्भमनेन द्विपदाकरणेन प्रजनयत्युत्पादयति ॥ ५ ॥

तस्यां द्विपदां ककुभि च्यावनं नाम साम विधत्ते ।

च्यावनं भवति प्रजातिर्वै च्यावनं ॥६॥

पक्वो हि गर्भः उदरात् च्यवते बहिःपतति अतश्च्यावनाख्यं
साम प्रसवहेतुत्वात् प्रजापतिः प्रजोत्पादनरूपं भवति ॥ ६ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

प्रजायते बद्धर्भवति य एवां वेद ॥ ७ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

पुरा स्वयमेकोऽपि प्रकर्षेण पुत्रादिस्वरूपेण जातः तत्
स्वयं बद्धविधो भवतीति प्रक्रम्य सामद्वयं विधत्ते ।

वसिष्ठस्य जनित्वे भवतो वसिष्ठो वा एते पुत्र-
हतः सामनी अपश्यत् स प्रजया पशुभिः प्राजायत
यदेते सामनी भवतः प्रजात्यै ॥ ८ ॥

जनित्वनामके द्वे सामनी वसिष्ठसम्बन्धिनी विद्येते ते उभे
अत्र भवतः प्रयोक्तव्ये इत्यर्थः नौघसस्यर्क्षुं जनित्वमेकं ब्रह्मसाम
भवति पुरोजिती वो अन्धस इत्यस्मिन्नाभवे द्वितीयं जनित्वं
इत्येते द्वे वसिष्ठस्य सम्बन्धिनी पुरा कदाचित् पुत्रहतो मृत-
पुत्रो वै वसिष्ठो वै प्रजार्थी यत् तत्साधनभूते एते द्वे सामनी
अपश्यत्ततः स वसिष्ठः ताभ्यां सामभ्यां प्रजापशुयुक्तः प्रकृष्टो
ऽभवत् अन्यस्याप्येते सामनी प्रजोत्पादनाय सम्पद्येते ॥ ८ ॥

अथ स्तोत्रीयाणां संख्यां प्रशंसति ।

द्वे संस्तुतानां विराजमतिरिच्येते द्वे स्त्रिया
ऊने प्रजननाय प्रजननमेव तत्क्रियते प्रजात्यै ॥ ६ ॥

प्रकृतौ द्वादशसु स्तोत्रेषु नवत्यधिकं स्तोत्रीयाणां शतमिति
पूर्वमेव परिगणितं अत्र तु ततोऽप्यधिका द्वादशस्तोत्रीया एवं
सति प्रकृतिगताः स्तोत्रीयाः प्रत्येकं दशसंख्यया विभक्ताः संख्या-
साम्यादेकोनविंशतिसंख्याका विराजः सम्पद्यन्ते अधिकास्वपि
द्वादशसु स्तोत्रीयासु दशसंख्यया विराडेका सम्पन्ना ततोऽत्र
संस्तुतानां स्तोत्रीयाणाम्मध्ये द्वे स्तोत्रीये विराटरूपवमतिक्र-
म्याधिके सम्पन्ने ते च द्वे पुरुषावथवभूताण्डलिङ्गस्थानीये लोके-
ऽपि स्त्रियास्ते द्वे अण्डलिङ्गे ऊने तच्चोनत्वं प्रजननाय प्रजो-
त्पादनाय अन्यथा ताभ्यां पिहिते छिद्रे कथं प्रजोत्पद्यते तस्मात्त-
त्तेनातिरिक्तकरणेन प्रजोत्पादनमेव कृतं भवति ततोऽयमतिरेकः
प्रजात्यै भवति ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

पुनःस्तोत्राख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष पुनःस्तोमः ॥ १ ॥

स्तोमोपलक्षितात्सोमयागात् केनापि निमित्तेन प्रच्युतस्य
पुनरप्यधिकारं सम्पादयतीत्यसौ क्रतुः पुनःस्तोमनामकः ॥१॥

तत्राधिकारिणं दर्शयति ।

यो बज्र प्रतिगृह्य गरगोरिव मन्येत स एतेन
यजेत ॥ २ ॥

यागस्योपनीयस्य वापरहितन्यायजित्वोपनीयो वा प्रकारा-
न्तरेण वा यो निषिद्धं द्रव्यं बज्र प्रतिगृह्य नरकाङ्गीतो विषभ-
चीव नष्टोऽस्मीति यश्चित्तयति स एतेन पुनः स्तोमेन यजेत अत्र
सवनत्रयस्तोमप्रकारः कल्पे दर्शितः ॥ २ ॥

द्वादशन्माध्यन्दिनं सवनं त्रिवृता अभितइति माध्यन्दिनसवन-
गतेषु द्वादशस्तोत्रियासु येयमेकादशी स्तोत्रिया तस्याः फलं
दर्शयति ।

यैकादशी यदेव पूर्ववयसे बज्र प्रतिगृह्णाति यद्गरं
गिरति यदनन्मत्ति प्रातःसवनाय तन्निहरति ॥ ३ ॥

येयं स्तोममध्य एकादशी स्तोत्रियाऽस्ति स तत्सर्वं दोषजातं
निहरति नितरां नाशयति किमर्थं प्रातःसवनानुष्ठाने मुख्या-
धिकारसिद्ध्यर्थं किं किं नाशयतीति चेत् तदुच्यते पूर्ववयसे
पूर्वस्त्रिन्वयसि स्वकीयस्यायुषः पूर्वभागे यदेव निषिद्धं द्रव्यं
बज्र प्रतिगृह्णाति तथा चैत्रादिविप्रयविवादेषु कोपेन मर्त्तुं गरं
विप्रं गिरति भक्षयति यदस्ति नातिद्विषमन्नमत्तीति यदस्ति
तत्सर्वं नाशयति ॥ ३ ॥

उत्तरस्याः द्वादश्याः स्तोत्रियायाः फलमाह ।

अथ या द्वादशी यदेवोत्तरवयसे बज्र प्रतिगृह्णाति

यद्गुरुं गिरति यदनन्वमत्ति तृतीयसवनाय तन्निह-
रति ॥ ४ ॥

पूर्ववद्व्याख्येयं ॥ ४ ॥

यासु दशसङ्ख्याकाः स्तोत्रिया अकशिष्टास्तासां फलमाह ।

वैराजो वै पुरुषः स मध्यतोऽशुद्धो मध्यत एवैनं
पाप्मनो मुञ्चति ॥ ५ ॥

पुरुषस्य हस्ताङ्गुलीषु पादाङ्गुलीषु च विराट्छन्दसाञ्च दश-
सङ्ख्यासङ्गावादैराजत्वञ्च स पुरुषो मध्यमे वयस्यशुद्धः पूर्वोत्त-
रयोर्व्यसोरुक्तप्रकारेण प्रतिग्रहाद्यशुद्धिपरिहारेऽपि मध्यगता-
शुद्धेरपि परिहृतत्वात् एनं शुद्धिरहितं पुरुषमयं दशसंख्या-
सङ्घोयुक्तः स्तोत्रियसङ्घो मध्यमे वयसि पापान्मोचयति ॥ ५ ॥

अथ सामद्वयं विधत्ते ।

शुद्धाशुद्धीये भवतः ॥ ६ ॥

नौधसस्यर्क्षु पदेत्यनेन निधनेनोपेतं यच्छुद्धाशुद्धीयन्नामकं
साम तद्ब्रह्मसाम भवेत् ऊर्ध्वेष्विडेत्यनेन निधनेनोपेतं यदपरं
शुद्धाशुद्धीयन्नामकं साम तत् स्वकीयास्वृक्षु भवेत् तदेतदुभयं
कल्पकारेणोक्तं ॥ ६ ॥

नौधसस्यर्क्षु शुद्धाशुद्धीयं ब्रह्मसाम पदनिधनमिति तथा
शुद्धीयं स्वासु यदैडमिति सामद्वयं प्रशंसितुमाख्यायिकामाह ।

इन्द्रो यतीन् सालाटकेयेभ्यः प्रायच्छत्तमस्त्रीला
वागभ्यवदत्सोऽशुद्धोऽमन्यत स एते शुद्धाशुद्धीये अप-
श्यत्ताभ्यामशुध्यत् ॥ ७ ॥

केचन यतयः सर्वकर्मसंन्यासं कृत्वा कदाचिदपि स्वमुखे
वेदान्तशब्दोच्चारणरहिताः काष्ठदण्डमात्रधारिणो विवेकज्ञान-
रहिता यत्र तत्रान्नं भक्षयन्तो नरकयोग्या वर्तन्ते तथा चान्यत्
श्रूयते ज्ञानदण्डो धृतो येन एकदण्डी स उच्यते । काष्ठदण्डो
धृतो येन संन्यासी ज्ञानवर्जितः । स याति नरकान् घोरान्
महारौरवसंज्ञकानिति । सालाटका अरण्यश्वानः तेषामपत्य-
भूता बालकाः श्वानः सालाटकेयास्तेभ्यस्तान्यतीनिन्द्रोमारणार्थं
प्रायच्छत् ते च यतयो वेदान्तशब्दरहिता इत्येतदर्थमिन्द्रवाक्य-
रूपेण कौशीतकिनश्चामनन्ति अत्यन्मुखान् यतीन् सालाटके-
येभ्यः प्रायच्छदिति तथादत्तवन्तं तमिन्द्रं अस्त्रीला निन्दारूपा का-
चिद्वागभ्यवदत् इन्द्रो ब्रह्महत्यां कृतवानित्येवं निन्दा लोके सर्वत्र
प्रसूता ततः स इन्द्रः स्वयमशुद्धोऽस्त्रीत्यमन्यत सोऽशुद्धिपरिहारो-
पायं वेदेष्वपि स्थिते शुद्धाशुद्धीयनामके द्वे सामनी अपश्यत्
ताभ्यां सामभ्यां सर्वः शुद्धोभूतः ॥ ७ ॥

प्रकारान्तरेण सामद्वयं प्रशंसति ।

यदेव बज्रं प्रतिगृह्णाति यदनन्नमत्ति यदशुद्धोऽम-
न्यते तदेताभ्यां शुध्यति ॥ ८ ॥

प्रतिग्रहे वा निषिद्धान्नभक्षणे वा निमित्तान्तरेण वा यद्-
शुद्धापादकं पापमस्ति तत्सर्वमेताभ्यां शुध्यति विनश्यति ॥ ८ ॥

अन्यत् सामद्वयं विधत्ते ।

गौषूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च भवतः ॥ ९ ॥

स्वादिष्ठयेत्यत्र गौषूक्तनामकं साम भवति इन्द्रमच्छेत्यत्राश्व-
सूक्तनामकं साम भवति ॥ ९ ॥

तदेतत्सामद्वयं प्रशंसितुमाख्यायिकामाह ।

गौषूक्तिश्च श्वसूक्तिश्च बज्रं प्रतिगृह्य गरगिरा-
वमन्येतां तावेते सामनी अपश्यतां ताभ्यां गरन्निर-
घ्नातां यदेव बज्रं प्रति गृह्णाति यद्गरं गिरति यदन-
न्मत्ति तदेताभ्यां निर्हते ॥ १० ॥

गौषूक्तस्यापत्यं गौषूक्तिः अश्वसूक्तस्यापत्यमाश्वसूक्तिः तावुभौ
बज्रं प्रतिग्रहरूपं विषं भक्षितवन्तावावामिति तत्परिहारोपायं
वेदेष्वन्विष्येते उभे सामनी दृष्ट्वा ताभ्यां सामभ्यां प्रतिग्रहरूपं
निरघ्नातां निःशेषेण नाशयतीत्यर्थः ॥ १० ॥

पुनःस्तोमाख्यक्रतोरुक्थसंस्थारूपं विधत्ते ।

पञ्चदशस्तोत्राणि भवन्त्योजो वीर्यं पञ्चदशः
पाप्मनएवैनं मुक्त्वौजसा वीर्येण समर्द्धयति ॥ ११ ॥

यद्यस्मिन् पुनःसोमे माध्यन्दिनसवनस्य द्वादशसोमोपेत-
त्वात्प्रातःसवनतृतीयसवनयोश्च त्रिदशसोमोपेतत्वान्नाख्यत्वं पञ्च-
दशसोमस्य प्रसङ्गः तथापि स्तोत्रगतसंख्यया तं स्तोमं सम्पाद्य
वीर्यरूपेण प्रशंसा क्रियते पञ्चदशसोमस्य प्रजापतिवाङ्मन्यमु-
त्पन्नत्वात् चतुर्विधसंख्यया वीर्यस्यैव व्याख्यानमोजइति
तेन वीर्येण यजमानं पापान्मोचयित्वा सेयं स्तोत्रसंख्या धन-
धान्यादिसमृद्धं करोति ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायः

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

चतुष्टोमाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष चतुष्टोमः ॥ १ ॥

पूर्वस्नात्पूर्वस्नादुत्तर उत्तर सोमश्चतसृभिश्चतसृभिः स्तोत्री-
याभिरस्मिन् क्रतौ अधिको भवति अतोऽयं क्रतुश्चतुष्टोमः ॥ १ ॥

अत्राधिकारिणमाह ।

पशुकामो यजेत ॥ २ ॥

स्यष्टोऽर्धः ॥ २ ॥

प्रथमस्तोत्रगतां सोमसंख्यां प्रशंसति ।

यच्चतसृभिर्बहिष्प्रवमानं भवति चतुष्पादाः पशवः
पशूनेवावसन्धे ॥ ३ ॥

अयं पूषा रयिर्भग इत्येतास्त्रिस्रोऽनुष्टुभस्तास्वचरसंख्याः
चतस्रो गायत्रीः सम्पाद्य ताभिर्निष्पन्ने बहिष्प्रवमाने स्रोत्रे
चतुःसंख्यया पशुप्राप्तिरुच्यते ॥ ३ ॥

आभ्यः स्रोत्रगतां सोमे पूर्वस्त्रादधिकत्वेन वर्द्धमानया चतुः-
संख्यया सम्पन्नामष्टसंख्यां प्रशंसति ।

यदष्टाभिराज्यान्यष्टाशफाः पशवः शफशस्तत्
पशूनाप्नोति ॥ ४ ॥

अष्टाभिः स्रोत्रीयाभिराज्यानि निष्पाद्यन्त इति यदस्ति
तेन पशूनाप्नोति पशुषु शफानामष्टत्वात् शफशः शफद्वारा साम्य-
सम्भवात् ॥ ४ ॥

तत ऊर्ध्वं चतुःसंख्यया वर्द्धमानां सोमसंख्यां प्रशंसति ।

यत् द्वादशो माध्यन्दिनः पवमानो द्वादशमासाः
संवत्सरः संवत्सरं पशवोऽनु प्रजायन्ते तानेवावसन्धे
॥ ५ ॥

संवत्सरमनु प्रतिसंवत्सरं गवादिपशूनां वत्सोत्पादकत्वं
प्रसिद्धं । ५ ॥

ततोऽपि चतुःसंख्ययाधिकं सोसान्तरं प्रशंसति ।

यत् षोडशानि पृष्ठानि षोडशकलाः पशवः कला-
शस्तत्पशूनाप्नोति ॥ ६ ॥

गोमहिष्यादीनां पशूनां शिरो ग्रीवा मध्यदेहः पुच्छमिति
च वार्थेऽङ्गानि चत्वारः पादाः अष्टौ शफाः इत्येवं षोडशसंख्याकाः
अवयवाः कला इत्युच्यन्ते चत्वारः कलाद्वारा संख्यासामान्याद्
षोडशस्तोमः पशुप्राप्तिर्भवति ॥ ६ ॥

ततोऽपि चतुःसंख्याधिकं स्तोमान्तरं प्रशंसति ।

यद्विंश आर्भवः पाङ्क्तत्वमेषां तदाप्नोति ॥ ७ ॥

आर्भवपत्रमाने विंशः स्तोम इति यदस्ति तत्तेनैवैषां पशूनां
यत् पाङ्क्तत्वमस्ति तदाप्नोति विंशतिसंख्यावयवेषु चतुर्षु भागेषु
प्रत्येकं पञ्चसंख्योपेतत्वात् पाङ्क्तत्वमस्ति पशूनां पाङ्क्तत्वं पुरै-
वोक्तं अतः तत्प्राप्तिर्युक्ता ॥ ७ ॥

ततोऽपि चतुःसंख्याधिकं स्तोमान्तरं प्रशंसति ।

यच्चतुर्विंशोऽग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री
तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेजएव ब्रह्मवर्चसमव-
कन्धे ॥ ८ ॥

अग्निष्टोमो द्वादशस्तोत्रस्य स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

चतुर्विंशसंख्या द्वारा स्तोमस्य यद्गायत्रीत्वं तत्रकारान्तरेण
प्रशंसति ।

प्राणो गायत्री प्रजननं प्राणादेव गायत्र्याः प्रजा-
यत ॥ ९ ॥

रेचकपूरककुम्भकैः प्राणस्त्रिधा भिद्यते गायत्री च त्रिभिः
प्रादैरुपेता तस्माद्गायत्री प्राणबलेन हि गर्भाधानकाले वीर्यमा-
धीयते तस्मात्प्राणः प्रजननं तथाविधप्राणरूपाया गायत्र्याः
प्रजोत्पादकत्वं यजमानस्य भवति ॥ ९ ॥

तदेतदुक्तमग्निष्टोमसाम प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

एकं साम बहूनि छन्दांसि तस्मादेको बहून्
पोषान् पुष्यति ॥ १० ॥

अत्र वारवन्तीयाख्यमेकमग्निष्टोमसाम तस्य वारवन्ती-
यस्याधारभूतान्यृगतानि छन्दांसि बहूनि भवन्ति तद्यथा यज्ञा-
यज्ञीयस्यर्चैः साकमश्वस्यर्चोहारिवर्णस्यर्चसौरश्वस्यर्च इति
तस्मात्कारणाद्धारवन्तीयसामस्थानीय एकः पुरुषो बहून् पोषान्
पुत्रपौत्रादिरूपान् पोषणीयान् प्राणिनो बहून् पुष्यति ॥ १० ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

आत्मा वा अग्निष्टोमः पशवश्छन्दांस्त्यात्मन्येव
तत्पशून् प्रतिष्ठापयति नोक्थोनाग्निष्टोमो न हि
ग्रास्याः पशवो नारण्याः ॥ ११ ॥

योऽयमग्निष्टोमान्तो द्वादशस्तोत्रयुक्तः क्रतुभागः सोऽयं सर्वेषु

सोमयागेष्वनुवृत्तत्वादात्मा सोमयागदेहः यान्यतिरिक्तान्युक्त्य-
 स्तोत्रगतानि ह्यन्दांसि तानि पशवो गवादिपशुस्थानीयानि
 तत्तेनोक्त्यहन्दोऽनुष्ठानेन पुशून् प्रतिष्ठापयति सोमयुक्तश्चतुष्टोमः
 क्रतुर्न तावदुक्त्य इति वक्तुं शक्यते अग्निष्टोमसाम्ना समापयि-
 त्वात् नाप्यग्निष्टोम इति वक्तुं शक्यते उक्त्यस्तोत्रीयाणाम-
 त्वानुष्ठानात् पशवोऽपि गोमहिष्यादयो न तावद्गाम्या इति वक्तुं
 शक्या अहन्यरण्ये सञ्चरमाणत्वात् तथारण्या इति वक्तुं न
 शक्यते रात्रौ ग्रामे तन्निवासदर्शनात् तस्मादीदृशानां पशूना-
 मीदृशेन क्रतुना प्राप्तियुक्तेत्यर्थः ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

द्वितीयं चतुष्टोममाह ।

अथ यस्य चत्वारि स्तोत्राणि चतसृभिश्चत्वार्य-
 ष्टाभिश्चत्वारि द्वादशभिश्चत्वारि षोडशभिस्सुगान्ना-
 तिवदति ॥ १ ॥

पूर्वोक्तश्चतुष्टोमोऽग्निष्टोमरूपत्वात् द्वादशस्तोत्रैरुपेतः तत्रै-
 केन प्रकारेणोत्तरोत्तरं चतुःसंख्या वृद्धियुक्ता अयं चतुष्टोमः
 षोडशभीरूपत्वात् षोडशभिः स्तोत्रैरुपेतः अत्राप्येन प्रकारेणो-

त्तरोत्तरं चतुःसंख्याधिकमुच्यते तथा बहिष्पवमानस्त्रीख्याज्यानि
 चेत्येतानि चत्वारि स्रोत्राणि चतसृभिः स्रोत्रीयाभिर्निष्पाद्यन्ते
 अच्चावाकाख्यं माध्यन्दिनपवमानौ द्वौ पृष्ठचेत्येतानि चत्वारि
 स्रोत्राणि अष्टस्रोत्रीयाभिर्निष्पाद्यन्ते उत्तरे द्वे पृष्ठे आर्भवपव-
 मानाग्निष्टोमसाम चेत्येतानि चत्वारि स्रोत्राणि द्वादशभिः
 स्रोत्रीयाभिर्निष्पाद्यन्ते एवं त्रीण्युक्त्यानि षोडशिसाम चेत्ये-
 तानि चत्वारि स्रोत्राणि षोडशभिः स्रोत्रीयाभिर्निष्पाद्यन्ते
 एवं स्रोत्रेषु चतुःसंख्याद्विबुक्तत्वाच्चतुष्टोम इत्युच्यते यस्य चतुः-
 ष्टोमाख्यस्य क्रतुरीदृशी चतुःसंख्यादत्तिः सगान्नातिवदति
 ज्योतिर्गौरायुरित्युक्त्येषु क्रतुषु यो गोनामकः क्रतुस्तमतिक्रम्य
 अधिकं न भवति तत्सफल इत्यर्थः यद्वा गां गोजातिं नातिवदति
 गोप्राप्तिफलं प्रयच्छतीत्यर्थः तस्मादनेन पशुकामो यजेतेत्युक्तं
 भवति एतदेव निदानेऽभिहितं पशुकामयज्ञ एवोत्तर इति ॥१॥

स्रोत्रगतां षोडशसंख्यां प्रशंसति ।

षोडशकलाः पशवः कलाशस्तत्पशूनाप्नोति ॥२॥

पूर्ववद्वाख्येयं ॥ २ ॥

अग्निष्टोमसाम् उपरितनानि प्रशंसति ।

उक्त्यः षोडशिमान् भवति पशवो वा उक्त्यानि
 वज्रः षोडशी वज्रं यौवास्मै पशून् परिगृह्णात्यनपक्रा-
 मुका अस्मात्पशवो भवन्ति नोक्त्योनातिरात्रो न
 हि ग्राभ्याः पशवो नारण्याः ॥३॥

त्रिभिरुक्थस्तौतैरुपेतत्वादयं क्रतुः उक्थः षोडशस्तौतेणो-
पेतत्वात् षोडशमान् उक्थानां पशुप्राप्तिहेतुत्वात्पशुरुपत्वं
षोडशिनः पशुविरोधिचौरव्याघ्रादिनिवारकत्वाद्ब्रह्मत्वं तन्नो-
क्थे परिगृहीताः पशवश्चौराद्यपहरणाद्ब्रह्मेण रक्षिताः सन्तः
क्रदाचिदप्यस्माद्यजमानादनपक्रामुका भवन्ति अयं क्रतु उक्थ-
संस्थो न भवति उक्थस्तौत्रयोरसमाप्तित्वात् अतिरात्रोऽपि न
भवति षोडशिनश्च समाप्य रात्रिपर्यायाणां सन्धेः प्रयोगात्
न हि ग्राम्या इति पूर्ववद्ग्राम्येयं ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायः

सप्तः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

उद्भिद्वलभिन्नामकौ द्वौ क्रतू विवक्षुस्तप्रशंसार्थमाख्यायिका
माह ।

असुराणां वै बलस्तमसा प्राटतोऽश्नापिधान-
श्चासीत्तस्मिन् गव्यं वखन्तरासीत्तं देवानाश्क्रुवन्
भेत्तुं ते बृहस्पतिमब्रुवन्निमान्न उत्सृजेत स उद्भिदैव
बलं व्यच्यावयद्वलभिदाभिनतानुत्सेधेनैवोदसृजन्नि-
घेधेन पर्यगृह्णात् ॥ १ ॥

असुराणामेव मध्ये बलनामकः कश्चिदसुरो यथा देवैर्घातितुं

न शक्यते तथान्धकारेण प्रावृतः परितोऽश्मापिधानः प्राकाररूपेण
 स्थापितैः पाषाणैराह्लादितः कस्त्रिंशद्विलेऽतिष्ठत् तस्त्रिंशद्विले
 अन्तर्मध्ये गव्यं गोसमूहरूपं वसुञ्चासीत् देवानां सम्बन्धि गो
 जातमपहृत्य विले गोपितत्वात् तं बलनामानमसुरं भेत्तुं शस्त्रै-
 र्विदारितुं देवाः शक्तानाभवन् ततो बृहस्पतिं प्रार्थितवन्तः हे
 बृहस्पते अस्मदर्थं इमान् पशूनुत्सृज विलाद्विःसारयेति ततः
 बृहस्पतिरङ्घ्रिद्यागमनुष्ठाय तत्सामर्थ्येनैव बलनामासुरं विला-
 द्वियुज्य प्रच्यावितवान् बलभिन्नामानं क्रतुमनुष्ठाय तत्सामर्थ्येन
 बलनामानमसुरं अभिनत् शस्त्रैर्विदारयन् तान् विलस्थितानपि
 पशूनुत्सेधाख्येन साम्ना एवोदसृजत् विलात् उद्रतानकरोत्
 ततो निषेधेन साम्ना पशूनां पलायनं निषेधेन पर्यगृह्णात्
 परितः स्वाधीनानकरोत् ॥ १ ॥

तयोः क्रत्वोरधिकारिणमाह ।

पशुकामो यजेत ॥ २ ॥

उद्भिद्वलभिद्भ्यामिति शेषः सहानुष्ठानं सूत्रकारो दर्शयति
 उद्भिद्वलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेतेति ॥ २ ॥

पशुफलप्राप्त्यर्थमुभयोरुपयोगमाह ।

यदुद्भिदा यजते बलमेवास्मै विच्यावयति यद्बल-
 भिदा बलमेवास्मै भिनत्ति ॥ ३ ॥

सप्तोऽर्थः ॥ ३ ॥

अस्मै पशुलाभाय सामद्वयं विधत्ते ।

उत्सेधनिषेधौ ब्रह्मसामनी भवत उत्सेधेनैवास्मै
पशूनुत्सिध्य निषेधेन परिगृह्णाति ॥ ४ ॥

पिबासु तस्य रसिन इत्यस्यामृचि उत्सेधनिषेधाख्ये द्वे
सामनी तयोरुत्सेध उद्भिदि ब्रह्मसाम निषेधो बलभिदि ब्रह्म-
साम तत्रे त्सेधेन पशुप्राप्तिप्रतिबन्धकात्पशूनुत्सिध्य निःसार्य
निषेधेन पलायनं निषिध्य स्वाधीनान् करोतीति ॥४॥

अस्मै यजमानार्थं अन्यत्सामद्वयं विधत्ते ।

यज्ञइन्द्रमवर्द्धयदिति ब्रह्मणआज्यं रूपेण सम-
द्वम् ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तावुत्सेधनिषेधौ माध्यन्दिनसवने ब्रह्मसाम, यज्ञ इन्द्र-
मित्यस्यामृचि सम्पन्नं साम तयोः क्रत्वोः प्रातःसवने ब्रह्माणं
प्रति प्रयोक्तव्यमाज्यस्तोत्रं तस्यामृचीन्द्रो यदभिनवलमिति बल-
भेदनलिङ्गसङ्गावादिदमाज्यस्तोत्रमनुकूलेन रूपेण समद्वं ॥५॥

अथ कश्चित्सङ्ख्याविशेषमुपायेन सम्पाद्य तमुपजीव्य प्रशं-
सति ।

सप्तिसप्तदशौ भवतो यत्सप्तभिः स्तुवन्ति सप्त
ग्राभ्याः पशवः पशूनेवावरुन्धे सप्तपदा शक्नरो पशवः
शक्नरो पशूनेवावरुन्धेऽथ यत्सप्तदशभिः प्रजापतिर्वै
सप्तदशः प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ ६ ॥

अत्रैवं कल्पे दर्शितं एकविंशं वहिष्मवमानं तिसृभिर्होतुराज्यं
सप्तिसप्तदशमिति अत्रैकविंशतिसंख्या तिसंख्या च मिलित्वा
चतुर्विंशतिः सम्पद्यते इति संख्या सम्पद्यते तस्याञ्च विच्छेदविशेषे-
णैका सप्तसंख्या अपरा तु सप्तदशसंख्या तयोर्मध्ये सप्तसंख्या या-
सां स्तोत्रीयाणां सङ्घे विद्यते सोऽयं सप्ती अवशिष्टः सप्तदशः तत्र
सप्तिना संघेन संख्यासाम्याद्गवादीन्पशून् प्राप्नोति तथा शकरी-
छन्दसः सप्तभिः पादैरुपेतत्वात् पशुसाधनत्वाच्च सप्तसंख्यया
पशुप्राप्तिः अथावशिष्टाभिः सप्तदशभिः सुवन्तीति यदस्ति तेन
प्रजापतिं प्राप्नोति प्रजापतेः सप्तदशाक्षररूपत्वं तैत्तिरीया
आमनन्ति ऊत्रावयेति चतुरक्षरमस्तु औषडिति चतुरक्षरं
यजेति ह्यक्षरं ये यजामह इति पञ्चाक्षरं ह्यक्षरो वषट्कारः
एष वै सप्तदशः प्रजापतिरिति ॥६॥

पुनरपि संख्याद्वयं मिलित्वा प्रशंसति ।

गायत्रीं सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज
एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे प्राणो गायत्री प्रजननं प्राणा-
देव गायत्र्याः प्रजायते ॥ ७ ॥

या सप्तसंख्यास्ति या चान्या सप्तदशसंख्या ते उभे मिलित्वा
चतुर्विंशतित्वेन गायत्रीं प्राप्नुतः तेजो ब्रह्मवर्चसमित्यादि पूर्व-
ब्रह्माख्येयं ॥७॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ ऋषयः खण्डः ।

अपचित्याख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैषोऽपचितिरपचितिकामो यजेतापचित्यका-
स्मा अपचितिं विन्दति ॥ १ ॥

अपचितिः पूजा तद्वेतुत्वात्क्रतुरप्यपचितिनामकः अपचित्यैक
अपचितिना क्रतुना अस्मै यजमानार्थमुद्गाता पूजां लभते ॥ १ ॥

तत्र वहिष्यमानमाध्यन्दिनपवमानयोः स्तोमविगेषं विधत्ते ।

तस्य चतुर्विंशौ पवमानौ चतुर्विंशत्यक्षरा गाय-
त्री तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेजसैवास्मै ब्रह्मवर्चसेना-
पचितिं विन्दति ॥ २ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥२॥

ष्टस्तोत्रे सामद्वयं विधत्ते ।

उभे बृहद्रथन्तरे भवत उभाभ्यामेवास्मै बृहद्र-
थन्तराभ्यामपचितिं विन्दति ॥ ३ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

अपरं सामद्वयं विधत्ते ।

भर्गयशसी भवतो भर्गेणैवास्मै भर्गोदधाति यश-
सा यशः ॥ ४ ॥

पुरोजिती वो अन्धस इत्यस्यामृचि यथा श्वावाश्वान्धी-
गवे सामनी तथा भर्गाख्यं साम त्वमिन्द्र यशसा असीत्यस्यामृचि
यशो नामकं साम भवति तत्र भर्गाख्येनैव साम्ना यस्मै यज-
मानार्थं भर्गो दधाति तेजः सम्पादयति यशोनामकेन साम्ना
कीर्त्तिं सम्पादयति ॥४

अत्र विद्यमानान् स्तोमान् प्रशंसति ।

उभये स्तोमा युग्मन्तश्चायुजश्चोभयैरेवास्मै स्तोमै-
रपचितिं विन्दति ॥ ५ ॥

युग्मन्तोयुग्मसंख्यया समसंख्ययोपेताः चतुर्विंशस्तोमाः
यद्यप्येक एव चतुर्विंशस्तथापि जात्यभिप्रायेण बद्धवचनं अयुजो
विषमसङ्ख्योपेताः त्रिवृत्पञ्चदशादयः स्पष्टमन्यत् ॥५॥

अत्र ब्रह्मवादिनामाक्षेपं दर्शयति ।

तदाहुर्विलोमानस्तोमा ईश्वरा यजमानं विचे-
तोर्व्यु ह्यतियन्तीति ॥ ६ ॥

त्रिवृदादिक्रमेण ह्यनुष्ठाने सत्यानुलोम्यं स्यात् अत्र चतु-
र्विंशमारभ्य तत ऊर्द्धं अर्वाचीनानां पञ्चदशादीनामनुष्ठानाद्वि-
लोमत्वं प्रातिलोम्येन प्रवृत्ताः स्तोमा यजमानं विचेतोर्विचे-
पयितुमीश्वराः समर्थाः हि यस्मादेते स्तोमा व्यतियन्ति विप-
रीतक्रमाः सन्तः स्वीचितं क्रममतिलङ्घ्य प्रवर्त्तन्ते इतिशब्दो
ब्रह्मवाद्याक्षेपसमाप्त्यर्थः ॥ ६ ॥

समाधानं विधत्ते ।

एकविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एकविं-
शोऽन्ततएव यज्ञस्य प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

द्वितीयमपचितिनासकं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष सर्वस्तोमोऽपचितिरपचितिकामो यजेत
सर्वैरेवास्मै स्तोमैरपचितिं विन्दति ॥ १ ॥

अतोतयोर्द्वितीयतृतीययोरध्याययोर्निरूपितास्त्रिष्टदादि-
स्तोमा येऽष्टाचत्वारिंशान्ताः स्तोमास्ते सर्वेऽप्यत्र विद्यन्ते अतोऽयं
सर्वस्तोमः तैः सर्वैरुक्ताता यजमानार्थं पूजां लभते ॥१॥

स्तोमगतस्तोत्रायाणां सङ्ख्यासुपजीव्य प्रशंसति ।

विराजो सम्पद्यत एष वा अपचितोयोऽन्नादोऽन्नं
विराडन्नाद्यमेवास्मिन्दधाति ॥ २ ॥

अयमपचितिक्रतुर्दशसंख्यया स्तोत्रायासु विच्छेदितासु
संख्यासामान्याद्विराट्छन्दोरूपत्वं सम्पद्यते तथा हि त्रिष्टद-

बहिष्प्रवमानं पञ्चदशं होतुराज्यं सप्तदशे द्वे आज्ये एकविंश-
मच्छावाकस्याज्यं त्रिणवो माध्यदिनः पवमानः तीणि पृष्ठानि
चतुर्विंशं चतुश्चत्वारिंशमष्टाचत्वारिंशरूपाणि चतुर्थं पृष्ठन्तु
चतुर्विंशं आर्भवस्त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोम एकविंशः अत्र स्थिताः
सर्वाः स्तोत्रीयास्त्रीणि शतानि भवन्ति ३०० ततश्च दशकत्वेन
विच्छिन्नाः सत्यस्त्रयस्त्रिंशद्विराजः सम्पद्यन्ते विराजश्चान्नरूपत्वं
अन्नहेतुत्वात् लोके यः पुमानन्नादो भवति सोऽपचितो राडिति
रोगरहितत्वात् पूजितो भवति तस्माद्ब्रह्मातास्त्रिन् यजमाने
विराटरूपेणान्नाद्यं सम्पादयति ॥२॥

द्वे सामयुग्मे द्विविधांश्च स्तोमान् विधाय प्रशंसति ।

उभे बृहद्रथन्तरे भवतो भर्गयशसी भवत उभये
स्तोमाश्छन्दोमाश्च पृष्ठगाम्भयैरेवास्यै स्तोमैरप-
चितिं विन्दति ॥ ३ ॥

चतुर्विंशचतुश्चत्वारिंशाष्टाचत्वारिंशास्तोमा गायत्रीत्रिष्टुप्-
जगत्याख्यैश्छन्दोभिर्गीयन्ते संख्ययोपमीयन्त इति छन्दोमाः
त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशैकविंशत्रिणवत्यस्त्रिंशाख्यास्तोमाः शडहे
पृष्ठस्तोत्रसम्बन्धाः पृष्ठा इत्युचन्ते तैश्चतुर्भिः सामभिर्नवभिः
स्तोमैश्च यजमानाय पूजां लभते ॥३॥

पुनरपि स्तोमान् प्रशंसति ।

तस्य छन्दोमाः पृष्ठानि पशवो वै छन्दोमा अन्नं

पृष्ठान्यभिपूर्वमेवास्मिन्नन्नाद्यं पशून्धधाति यच्छन्दो
मवांस्तेन द्वादशाहयाजिनमाप्नोति ॥ ४ ॥

तस्यापचितेः क्रतोर्यच्छन्दोमा विद्यन्ते यानि च त्रिवृदा-
दीनि पृष्ठानि तेषाम्मध्ये छन्दोमानां पशुसाधनत्वात् पशुत्वं
पृष्ठान्नहेतुत्वादनन्तं एवं सत्यन्नस्य प्रथममपेक्षितत्वादभिपूर्व-
मनुक्रमेणैवान्नमुत्कृष्टं सम्पाद्य ततः पशून् सम्पादयति किञ्च द्वाद-
शाहे छन्दोमसङ्गावात् द्वादशाहयाजिनं प्राप्नोति तस्य यत् फलं
तदस्यापि भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अत्र ब्रह्मवादिनामाक्षेपं दर्शयति ।

तदाङ्गर्नानालोकाः स्तोमाश्छन्दोमाश्च पृष्ठान्
यदेकस्मिन् यज्ञक्रतौ समवबुध्यन्त ईश्वरा यजमानो-
ऽप्रतिष्ठातेरिति ॥५॥

उक्ताः स्तोमा लोका भिन्नाश्रयान त्वेकक्रतुवर्त्तिनः तथा
सति यदेकस्मिन्नेव क्रतौ स्वीक्रियेरन् यदा यजमानोऽप्रतिष्ठातो-
रप्रतिष्ठातुमीश्वरो भवति प्रतिष्ठान्न लभत इत्यर्थः ॥५॥

उक्ताक्षेपं परिहरति ।

एकविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वा एक-
विंशः प्रतिष्ठामेव तदध्यायन्ति ॥ ६ ॥

तत्तेनैकविंशानुष्ठानेन यजमानस्य प्रतिष्ठामभिलक्ष्य सर्वे
स्तोमा आयन्ति गच्छन्ति ॥६॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्त

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

पक्ष्याख्यं क्रतुं विधत्ते ।

पक्षी वा एष स्तोमः ॥ १ ॥

स्तोमशब्देन तद्वान् क्रतुरूपलक्ष्यते स च पक्षिसादृश्यात्
पक्षिनामकः तस्य पूर्वभागे त्रिवृदादितयस्त्रिंशान्तः स्तोम-
सङ्घः एकः पक्षः उत्तरभागे तयस्त्रिंशादित्रिवृदन्तः स्तोमसङ्घो-
ऽपरः पक्षः ॥ १ ॥

अस्य क्रतोः पक्षिनामानुकूलं सामविशेषं दर्शयति ।

पक्ष्येषनिधीयते ॥ २ ॥

सुपर्णेन दृष्टः सौपर्णाख्यः सामविशेषो नाम तस्य साम्यात्
पक्षीत्युच्यते सोऽस्मिन् क्रतौ निधीयते तथा च कल्पेऽभिहितं
स्वारञ्च सौपर्णमग्नेश्च व्रतं योजयात् पूर्वमिति सामविशेषस्य
क्रतोश्चोभयोरपि पक्षित्वात् सम्बन्धो युक्त इत्यर्थः ॥ २ ॥

तमेव सम्बन्धमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति ।

न वा अपक्षः पक्षिणमाप्नोत्यथ यदेष पक्षी प-
क्षिणि निधोयते तस्मात्पक्षिणः पक्षैः पतन्ति ॥३॥

लोके पक्षरहितो मनुष्यः पशुर्वा कश्चिदप्याकाशे गच्छन्तं
पक्षिणमाप्तुं नैव शक्नोति अथ तद्विपर्ययेणान्वय उच्यते अपक्षि-
णि पक्षरहिते सान्नि सौपर्णनामवशादेषसामविशेषः पक्षी पक्षै-
वान् भवति तथा भूत्वा क्रतौ निधोयते यद्यस्यादेवं तस्याल्लोके
पक्षिणः पक्षैराकाशे पतन्ति यद्वा क्रतौ च पक्षिणि पक्षरहिते
पक्षसाहित्यसिद्धयर्थमेव पक्षिपक्षकल्पना युक्ता सामविशेषो
निधोयत इति क्रतोः पक्षित्वं सम्पन्नं यस्यादेवं तस्याल्लोके
पक्षिणो वायसादयः पक्षैराकाशे पतन्ति ॥३॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

पक्षी ज्योतिष्मान् पुण्यान् ल कान् सञ्चरति य
एवं वेद ॥४॥

अस्य क्रतोर्वेदिता पक्षी स्वयं पक्षवानिव भूत्वाऽग्निसम्ब-
न्धिनः क्रतोर्वेदनेन ज्योतिष्मान् भूत्वा स्वर्गादीवृत्तमलोकान्
प्राप्नोति ॥ ४ ॥

अस्य क्रतोः सोमान् विधत्ते ।

त्रिष्टतावभितो भवतस्तेजो ब्रह्मवर्चसं त्रिष्टतेज
एव ब्रह्मवर्चसमवबन्धे ॥५॥

अभितः क्रतोराद्यन्तयोर्वहिष्यवमानाग्निष्टोमाख्ययोः प्रथम-

द्वादशयोस्त्रितृप्तोमौ कर्त्तव्यौ तस्य च सोमस्य शरीरकान्ति-
श्रुताध्ययनसम्पत्तिहेतुत्वात्तेजस्वं ब्रह्मवर्चसत्वञ्च अतस्तेनोभय-
प्राप्तित्वाद्दीर्घ्यत्वं ॥ ५ ॥

द्वितीयैकादशयोः स्तोत्रयोर्विशेषं विधत्ते ।

अथ पञ्चदशौ वीर्यं वै पञ्चदशो वीर्यमेवाव-
कम्भे ॥ ६ ॥

आज्यादयः ॥ ६ ॥

तृतीयदशमयोः स्तोमविशेषं विधत्ते ।

अथ सप्तदशौ पशवो वै सप्तदशः पशूनेवाव-
कम्भे ॥ ७ ॥

सोमस्य पशुप्राप्तिसार्धनत्वात् पशुत्वं ॥ ७ ॥

चतुर्थनवमयोः स्तोत्रयोः स्तोमविशेषं विधत्ते ।

अथैकविंशौ प्रतिष्ठा वा एकविंशो मध्यतएव
यज्ञस्य प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

उक्त्यस्तोत्रयोर्यज्ञमर्ध्ववर्त्तित्वात् यजमानं ऽपि यज्ञमर्ध-
एव प्रतितिष्ठति तदनुष्ठानेन स्थिरो भवति ॥ ८ ॥

पञ्चमाष्टमयोः स्तोत्रयोः स्तोमविशेषं विधत्ते ।

अथ त्रिणवाविमे वै लोकास्त्रिणव एष्वेव लोकेषु
प्रतितिष्ठति ॥ ९ ॥

त्रिणवस्त्रोमेन त्रयाणां भागानां लोकत्रयप्राप्तिहेतुत्वात्तद्व-
सत्वं ॥६॥

षष्ठसप्तमयोः स्त्रीमन्त्रिशेषं विधत्ते ।

अथ त्रयस्त्रिंशौ वर्षा वै त्रयस्त्रिंशः ॥१०॥

उक्तेषु स्त्रीनेषु त्रयस्त्रिंशस्य प्रौढवादयं यत्रस्य वर्षं शरीर-
स्यैव इतरे त्ववयवसदृशाः ॥ १० ॥

एतद्विदुः प्रशंसति ।

अर्घ्यं स्वानां भवति य एवं वेद ॥ ११ ॥

स्वानां ज्ञातीनां वर्षा शरीरमिव सुख्यो भवति ॥११॥

उक्ती त्रयस्त्रिंशौ प्रशंसति ।

एष वाव ब्रह्मस्य विष्टपो यदेतौ त्रयस्त्रिंशौ
मध्यतः सन्धीयेते तेन ब्रह्मस्य विष्टपमारोहति ॥१२॥

ऋतोर्न्मध्यभागे ऋतुषु षष्ठसप्तमयोः स्त्रीत्रयोः त्रयस्त्रिंशाख्यौ
स्त्री तौ सन्धीयेते अनुष्ठीयेते इति यदस्ति एष एवानुष्ठान-
प्रकारो ब्रह्मस्यादित्यस्य विष्टपः स्यान्विशेषः ब्रह्मशब्दार्थोऽन्यत्र
अयते असौ वा आदित्यो ब्रह्म इति आदित्यस्य च मध्यदेश-
वर्तित्वं मध्याह्नकाले प्रत्यक्षं अतस्तेन त्रयस्त्रिंशानुष्ठानादादि-
त्यस्य स्यान्मारोहति ॥ १२ ॥

प्रकारान्तरेण स्त्रीमान् प्रशंसति ।

मध्यतो वा अग्निर्वरिष्ठस्तस्मादेते स्तोमा मध्य-
तो वरिष्ठाः क्रियन्ते ॥१३॥

अग्निर्हि ज्वलनात् पूर्वोत्तरयोरल्पत्वान्न श्रेष्ठः ज्वलनद-
शायां प्रौढत्वात् श्रेष्ठः अग्निसम्बन्धिश्चायं क्रतुः अस्य च वक्ष्य-
माणक्रतोश्च सूत्रकारेणाग्नेः स्तोमाविति संज्ञाया उक्तत्वात्
एकाहिकेन व्रतेनोक्त उपायोऽग्नेः स्तोमयोरिति हि सूत्रं अतो-
ऽग्निसादृश्यादस्य क्रतोर्मध्यप्रौढाः स्तोमाः क्रियन्ते ॥ १३ ॥

मध्यवर्तिनः स्तोमान् प्रशस्याद्यन्तौ स्तोमौ प्रशंसति ।

त्रिवृता प्रैति त्रिवृतोदेति प्राणो वै त्रिवृत्प्राणोनैव
प्रैति प्राणमभ्युदेति ॥ १४ ॥

प्राणस्य रेचकपूरककुम्भकरूपेण वा प्राणापानव्यानवृत्ति-
रूपेण वा त्रिवृत्त्वं अयञ्च क्रतुस्त्रिवृता प्रैति समाप्यते त्रिवृतो-
देति प्रारभ्यते तद्देव लोकेऽपि जीवत्युरुषः प्राणोनैव देहान्नि-
र्गतेन प्रैति म्रियते प्राणमेवाभिलक्ष्य तद्युक्तः सन् उदेत्युत्प-
द्यते ॥ १४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्व

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

सूत्रकारेणाग्नेः स्तोमाविति नाम्ना यौ क्रतू विज्ञतौ तयो-
र्मध्ये पक्षिनामकः प्रथमः क्रतुरुक्तः ज्योतिर्नामकं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष ज्योतिः ॥१॥

सप्तोऽर्थः ॥ १ ॥

सोमान्विधत्ते ।

तस्य त्रिष्टद्विष्टवमानं पञ्चदशान्याज्यानि
चतुर्विंशो माध्यन्दिनः पवमानः सप्तदशानि पृष्ठानि
॥ २ ॥

सप्तोऽर्थः ॥ २ ॥

तत्राद्यौ द्वौ सोमौ प्रशंसति ।

प्राणो वै त्रिष्टदात्मा पञ्चदशः ॥३॥

पूर्वोक्तरीत्या प्राणस्य त्रिष्टत्वं आत्मा देहः स च पञ्चदशभि-
रवयवैरुपेतः श्रुत्यन्तरे सप्त शीर्षण्याः द्वावर्वाच्चौ नाभिर्दशमी-
त्युक्तत्वात् दश प्राणाः द्वौ हस्तौ द्वौ पादौ मध्यभागश्चेत्येते पञ्चा-
वयवाः अतः सङ्ख्यासाभ्यात् पञ्चदशसोमस्य देहरूपत्वं तस्मादे-
ताभ्यां सोमाभ्यां देहे प्राणः स्थिरो भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

उत्तरौ द्वौ सोमौ प्रशंसति ।

मुखं गायत्र्यन्तं सप्तदशो मुखत एव तदन्तं
धत्ते ॥४॥

चतुर्विंशसोमस्य संख्यासाभ्याद्गायत्रीत्वं इन्द्रसाम्नाथ्ये प्रथ-
मत्वाद्गायत्र्या मुखं सप्तदशसोमस्य प्रजापतिशरीरमध्यगतादन्त-

धारणस्थानाद्दुरादुत्पन्नत्वाद्ब्रह्मरूपत्वं तत्तेन सोमद्वयेन सुखै-
ऽन्नं घ त एव कदाचिदपि हरिद्रो न भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

वेदनं प्रशंसति ।

अन्नमत्तप्रन्नादो भवति य एव वेद ॥५॥

अन्नादो रोगरहितः ॥ ५ ॥

माध्यन्दिनपवमानसोमप्रशंसां प्रपञ्चयति ।

माध्यन्दिनेन वै पवमानेन देवाः स्वर्गं लोकमा-
यन्यदेष चतुर्विंशो माध्यन्दिनः पवमानो भवति
स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेजो
ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे प्राणो
गायत्री प्रजननं प्राणादेव गायत्याः प्रजायते ॥ ६ ॥

व्याख्यातप्रायमेतत् अत्रार्भवपवमानाग्निष्टोमसान्त्वोर्वि-
शेषानभिधानात्तदुभयं प्रकृताविवानुष्ठेयं ॥ ६ ॥

सर्वान् सोमान् मेलयित्वा प्रशंसति ।

उभये स्तोमा युग्मन्तश्चायुजश्च तन्निथुनं तस्मा-
न्निथुनात् प्रजायते ॥७॥

एकस्मिन्नपि चतुर्विंशस्तोमे युग्मत्वजात्यभिप्रायेण मान्य-
त्वाभिप्रायेण वा युग्मन्त इति ब्रह्मवचनं अथ वा त्व वचनस्यत्वयः

स्त्रीपुरुषवदुभयविधत्वेन स्तोमानाम्निधनत्वं ॥ ७ ॥

पूर्वत्र सौपर्णाख्यसामसम्बन्धात् षड्वित्तमुक्तं अत्रापि तदे-
वाभिप्रेत्य प्रशंसति ।

पक्षि वा एतच्छब्दः पक्षी ज्यातिष्मान् पुण्यान्
लोकान् सञ्चरति य एवं वेद ॥८॥

छन्दःशब्देनात्र तदाश्रितं सौपर्णाख्यं साम विवक्षितं माध्य-
न्दिने यञ्चतुर्विंशस्तोमोऽस्ति सोऽयमितरौ पवमानगतौ ॥ ८ ॥

त्रिवृत्सप्तदशस्तोमावपेक्ष्य प्रौढ इत्यभिप्रेत्य प्रशंसति ।

मध्यतो वा अग्निर्वरिष्ठस्तस्मादेते स्तोमा मध्यतो
वरिष्ठाः क्रियन्ते ॥९॥

अत्रापि स्तोमा इति वचनव्यत्ययः अन्यत् पूर्ववत् ॥ ९ ॥

अत्रैकायाः स्तोत्रीयायाः प्रकृतिगताभ्य आधिक्यात्तां प्रशं-
सति ।

एका संस्तुतानां विराजमतिरिच्यत एकाकिन-
मेवैनमन्नाद्यस्याध्यक्षं करोति ॥१०॥

संस्तुतानां स्तोत्रीयाणां दशसंख्याविच्छेदेन प्रकृताविव वि-
राजं प्राप्तानां मध्ये एका स्तोत्रीया विराजमतिरिच्यते तद्यथा
प्रकृतौ तावन्नवत्यधिकं शतं स्तोत्रीयाः याः सन्ति तास्वेकौनविं-
शतिसंख्या विराजः अत्रापि तद्वत्प्राप्तौ सत्यां मैत्रावरुणस्याज्य-

ष्टयोः पञ्चदशसप्तदशावषोद्य त्रिष्टुत्तुर्विंशौ कर्त्तव्यौ तथा च
निदानेऽभिहितं त्रिष्टुत्तुर्विंशावाज्यष्टेषु सम्पत्द्वयेन कुर्म
इति एकातिरिच्यत इति श्रुतेरर्थसम्पादनवशेनेत्यर्थः एकया-
तिरक्तया स्त्रीयया यजमानमेव कृत्स्नस्यान्नाद्यस्याध्वचं स्वा-
मिनमुद्गाता करोति ॥ १० ॥

अस्य क्रतोरग्निसम्बन्धिरूपत्वेन ज्योतिर्न्नामास्ति तत्प्रशं-
सति ।

ज्योतिर्वा एषोऽग्निष्टोमो ज्योतिष्मन्तं पुण्यं लोक-
ञ्जयति य एवं विद्वानेतेन यजते ॥११॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशाध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

ऋषभाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष ऋषभः ॥१॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

तदेतन्नाम प्रशंसति ।

ऋषभो वा एष स्तोमानाऋषभतां गच्छति य
एवं वेद ॥२॥

एषः क्रतुः स्तोमानामितरक्रतूनाम्रध्ये ऋषभतां श्रेष्ठतां
प्रापयितुमस्ति ॥ २ ॥

तत्र अधिकारिणमाह ।

राजन्यं याजयेदृषभो वै पशूनामधिपतीराजन्यो
मनुष्याणां यो वा अस्ति सोऽधिपतिः ॥ ३ ॥

ऋषभो वत्सोत्पादनसमर्थः पुङ्गवः स यथा पशूनामधि-
पतिस्तद्वदृषभाख्यो यज्ञः क्रत्वन्तराणामधिपतिरित्यभिप्रायः
राजन्यस्याप्यधिपतित्वोक्तेः यज्ञेन सम्बन्धो युक्तः ॥ ३ ॥

उत्तमवर्णं विप्रं परित्यज्य राजन्ये कुतः पक्षपात इत्यत आह ।

अधिपतिः समानानां भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥

स्रष्टं ॥ ४ ॥

सामविशेषं विधत्ते ।

तस्य सदोविशीयं माध्यन्दिने पवमाने भवति
विशमेवास्मै सवनास्थां परिगृह्णात्यनपक्रामुकास्मा-
द्विड्भवति ॥ ५ ॥

पुनानः सोमधारयेत्यस्यामृचि सदोविशीयकन्नाम साम
भवति नान्नि विशीयशब्दस्य श्रुतत्वात्तन्नामकसामोपेतो
माध्यन्दिनपवमानो विरूपतां विशमस्यै यजमानाय पार्श्वद्वय-

प्रतिष्ठापयति तस्माद्यो राजन्यामां हीयते न स
पुनरग्रं पर्येति ॥ ८ ॥

इहानुष्टुभि बृहत्साम भवति अनुष्टुप्बृहतोरन्तरत्वसाभ्यात्
उक्थे षोडशिनश्च सवनहृन्दःसामान्तेऽनुष्टुप् क्रियते वाजपेय-
स्थान्ते बृहत्साम क्रियते ऐश्वर्यवतां मनुष्याणाम्मध्ये राज-
न्यान्तः ऐश्वर्यसमाप्तिस्थानं अतस्तमन्तं राजन्यं तत्तेनानुष्टुभि
बृहतः करणेनान्त एवोभयविधे प्रतिष्ठापयति यस्माद्राजन्यस्य
ऐश्वर्यस्य सीमा तस्माद्राजन्यानाम्मध्ये यः पुमान् हीयते ऐश्व-
र्याद्बृहदो भवति स पुनः कदाचिदपि अग्रं रात्र्नाम्मध्ये श्रेष्ठत्वं
न प्राप्नोति ॥ ८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्व

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

गोसवाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

यो वै वाजपेयः स राजसूयो यो राजसूयः स
वरुणसवोऽथैष गोसवः स्वाराज्यो यज्ञः ॥ १ ॥

यएव वाजपेयः पूर्वाध्यायोक्तः सएव राजसूयः तयोरुभयोः
स्वाराज्यप्राप्तिहेतुत्वसाभ्यात् तथैव राजसूयवरुणसवयोरैक्यं
योज्यं सूयतेऽभिषूयते सोमो यस्मिन्निति सवः सोमयागः स च
पश्चाद्वरुणकर्तृकः वरुणस्य वै सुषुवाणस्येति श्रुतत्वात् अथानन्त-

रमेष पुरतो वक्ष्यते गोसवाख्यो यज्ञः सोऽपि यज्ञः स्वाराज्याय
वाजपेयराजसूयवरुणसवा इव स्वाराज्यफलोपेतः १ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

स्वाराज्यं गच्छति य एवं वेद ॥ २ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २ ॥

स्वाराज्यशब्दस्यार्थमाह ।

प्रजापतिर्हि स्वाराज्यं परमेष्ठी स्वाराज्यं ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्हिरण्यगर्भो न तु कश्यपादिर्विवक्षितः तदेव विश-
दीकर्तुं परमेष्ठीत्युक्तं तदीयमैश्वर्यं स्वाराज्यमिति ॥ ३ ॥

तयोरभेदोपचारवेदनं प्रशंसति ।

परमेष्ठितां गच्छति य एवं वेद ॥४॥

स्यष्टं ॥ ४ ॥

ष्टष्ठ स्तोत्रे सामद्वयं तद्वेदनप्रशंसाञ्च दर्शयति ।

उभे बृहद्रथन्तरे भवतस्तद्वि स्वाराज्यं स्वाराज्यं गच्छति य एवं वेद ॥५॥

सामद्वयस्य स्वाराज्यहेतुः तथा तद्रूपत्वोपचारः ॥ ५ ॥

दक्षिणाविशेषं तद्वेदनप्रशंसाञ्च दर्शयति ।

अयुतं दक्षिणास्तद्वि खाराज्यं खाराज्यं
गच्छति य एवं वेद ॥६॥

अयुतं सहस्रदशकं तत्संख्याका गावोऽत्र दक्षिणाः ॥६॥

अभिषेकसाधनं द्रव्यं तद्देदनप्रशंसाञ्च दर्शयति ।

प्रतिदुहाभिषिच्यते तद्वि खाराज्यं खाराज्यं
गच्छति य एवं वेद ॥७॥

सद्योदुग्धं पयः प्रतिधुगित्युच्यते तेन प्रतिदुहा पयसाऽत्राभि-
षेकः ॥ ७ ॥

तस्य कालं तद्देदनप्रशंसाञ्च दर्शयति ।

बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिच्यते तद्वि खाराज्यं
खाराज्यं गच्छति य एवं वेद ॥८॥

पृष्ठेषु सान्नः सम्बन्धि यत् स्तोत्रमस्ति तत्प्रति ततः पूर्वं
तद्योग्यत्वायेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अभिषेकस्य देशविशेषं विधत्ते ।

अनुद्धते दक्षिणत आहवनीयस्याभिषिच्यतेऽस्या-
मेवानन्तर्हितेऽध्यभिषिच्यते ॥९॥

आहवनीयस्य दक्षिणभागे भूमावनुद्धते कम्बलपीटादिभि-
रनन्तर्हिते देशेऽभिषेकः तथा सति कृत्स्नायामपि भूमावन्तर्हि-
तैरपि शत्रुभिरनवरुद्धे देशेऽभिषिक्तो भवति ॥ ९ ॥

सोमविशेषं विधत्ते ।

सर्वः षट्त्रिंशस्तेन गोसवः ॥१०॥

अस्य क्रतोः स्तोत्रेषु यः स्तोमोऽस्ति सर्वोऽपि षट्त्रिंशएव कर्त्तव्यः षट्त्रिंशदक्षरा बृहती बार्हताः पशव इति श्रुत्यन्तरात् संख्याद्वारा पशुसम्बन्धोऽस्ति तेन सम्बन्धेनायं क्रतुः गोसवनामको भवति तैत्तिरीया अपि तथैवामनन्ति पशुस्तोमो वा एष तेन गोसव इति अन्यदपि सर्वं तैः संगृह्यान्नातं एष गोसवः षट्त्रिंशउक्थ्यो बृहत्साम पवमाने कणवरथन्तरं भवति यो वै वाजपेयः स सम्राट्सवः यो राजसूयः स वरुणसवः प्रजापतिः स्वाराज्यं परमेष्ठीति उभे बृहद्रथन्तरे भवतः तद्धि स्वाराज्यमयुतं दक्षिणास्तद्धि स्वाराज्यं प्रतिदुहाभिषिच्यते तद्धि स्वाराज्यं अनुद्धते दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिञ्चतीति ॥ १० ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्य

त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

मरुत्स्तोमाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष मरुत्स्तोम एतेन वै मरुतोऽपरिमितां पुष्टिमपुष्यन्नपरिमितां पुष्टिं पुष्यति य एवं वेद ॥१॥

मरुद्भिर्दृष्ट्वाञ्चायन्मरुत्स्तोमः अपरिमितामतिबहुलां
घनधान्यादिपुष्टिमकुर्वन् ॥ १ ॥

स्तोमेषु किञ्चिद्विशेषं विधत्ते ।

यद्गणशः स्तोमास्तेन मरुत्स्तोमो गणशो हि
मरुतः ॥ २ ॥

गणशः सङ्घरूपेणात्र स्तोमाः प्रवर्तन्ते त्रिवृतां सङ्घः पञ्च-
दशानां सङ्घः सप्तदशानां सङ्घ एकविंशानां सङ्घ इति तत्सृष्टि-
रेकोनपञ्चाशत् ४६ मरुतो विभक्ता अपि गणरूपेणैव वर्तन्ते
सप्तगणा वै मरुत इति श्रुत्यन्तरात् यद्यस्मान्मरुत इव स्तोमा
अत्र गणशो वर्तन्ते तेनायं क्रतुर्मरुत्स्तोमनामकः ॥ २ ॥

अत्र यजमानसङ्घस्याधिकारित्वमाह ।

एतेनैव त्रीन् याजयेत् ॥ ३ ॥

अनेकं त्वेकमित्यर्थः तथा सूत्रं सखायो भ्रातरो वा ये सम्पा-
दयेद्युक्ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्निति ॥ ३ ॥

प्रथमं स्तोमसङ्घं विधत्ते ।

यत् चीणि चिष्टन्ति स्तोत्राणि भवन्ति नाना
ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

बहुविधशास्त्ररूपे ब्रह्मवर्चसे यजमानास्त्रयः प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ ४ ॥

द्वितीयं स्तोमसङ्घं विधत्ते ।

यत् त्रीणि पञ्चदशानि नाना वीर्यं ॥ ५ ॥

ब्रह्मण आज्यमच्छावाकस्याज्यं माध्यन्दिनः पवमान इत्येतानि पञ्चदशस्तोमोपेतानि तत्साध्यञ्च वीर्यं शारीरं वाचिकं मानस-
ञ्चेति नानाविधं तस्मिन् प्रतितिष्ठतीति ॥ ५ ॥

तृतीयं स्तोमसङ्घं विधत्ते ।

यत् त्रीणि सप्तदशानि नाना पशुषु ॥ ६ ॥

होतुः षष्ठं मैत्रावरुणस्य षष्ठं ब्रह्मणः षष्ठमित्येतानि त्रीणि सप्तदशस्तोमोपेतानि साध्याः पशवो गवाश्वमहिष्यादिरूपेण नानाविधाः ॥ ६ ॥

चतुर्थं स्तोमसङ्घं विधत्ते ।

यत् त्रीण्येकविंशानि नाना प्रतितिष्ठन्ति ॥ ७ ॥

अच्छावाक आर्भवः पवमानोऽग्निष्टोमसामेत्येतानि त्रीण्ये-
कविंशस्तोमोपेतानि तत्साध्याः प्रतितिष्ठाः धनधान्यपुत्रभृत्यादि-
रूपेण नानाविधाः ॥ ७ ॥

वेदनं प्रशंसति ।

प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ८ ॥

स्यष्टं ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशत्यायस्य

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

कुलायाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष इन्द्राग्न्योः कुलायः प्रजाकामो वा पशु-
कामो वा यजेत प्रजा वै कुलायं पशवः कुलायं गृहाः
कुलायं कुलायमेव भवति ॥ १ ॥

इन्द्राग्निभ्यां दृष्टत्वात्तदीयोऽयं क्रतुः स च कुलायप्राप्तिहेतुः
प्रजापशुगृहाणां निवासनिमित्तत्वात् कुलायत्वं ॥ १ ॥

अत्र सङ्ख्याधिकारमाह ।

एतेनैव द्वौ याजयेत् ॥ २ ॥

द्वावेव न त्वेकमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ स्तोमसङ्ख्यानविधत्ते ।

यत् षट् लिट्ति स्तोत्राणि भवन्ति नाना ब्रह्म-
वर्चसे प्रतितिष्ठतो यत् द्वे पञ्चदशे नानावीर्ये यत् द्वे
सप्तदशे नाना पशुषु यत् द्वे एकविंशे नाना प्रतिति-
ष्ठतः प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३ ॥

पूर्ववद्व्याख्येयं ॥ ३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशाध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

इन्द्रस्तोमाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष पञ्चदश इन्द्रस्तोम उक्थ्यः ॥ १ ॥

सोऽयं क्रतुः सर्वेष्वपि स्तोत्रेषु पञ्चदशस्तोमयुक्तः उक्थस्तो-
त्रैरपेतत्वादुक्थसंस्थारूपस्येष्टत्वादिन्द्रस्तोमउक्थ्य इति नामकः
स्तोमः क्रतुः ॥ १ ॥

तद्देदनं प्रशंसति ।

एतेन वा इन्द्रोऽत्यन्या देवता अभवदत्यन्याः
प्रजा भवति य एवं वेद ॥ २ ॥

एतेनैव क्रतुना इन्द्रः स्वयमन्या अग्निवरुणाद्या देवता
अत्यभवत् अतिक्रम्य समर्थोऽभवत् वेदितुरपि तथैव फलं ॥ २ ॥

तत्राधिकारिणमाह ।

राजन्यं याजयेत् ॥ ३ ॥

इन्द्रस्य क्षत्रियाभिमानिदेवतात्वात्तदीये यज्ञे क्षत्रियस्या-
धिकारः ॥ ३ ॥

सर्वेषु स्तोत्रेषु विहितं पञ्चदशस्तोममनूद्य प्रशंसति ।

सर्वः पञ्चदशो भवत्योजो वीर्यं पञ्चदश ओज-
सैवैनं वीर्येण समर्द्धयति ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

ऋग्विशेषान्विधते ।

ऐन्द्रोऽपु भवन्तोन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समङ्ग-
यति ॥ ५ ॥

इन्द्रो देवता यासामृचां ता ऐन्द्रः तासु द्विविधाः प्रत्यक्षाः
परोक्षाश्च इन्द्रायेन्द्रो मरुत्वत इत्याद्याष्विन्द्रशब्दश्रवणात् एताः
प्रत्यक्षा ऐन्द्रः वृषा सोम वृषां असीत्याद्यासु वृषस्वत्यलिङ्गेन
ऐन्द्रत्वानुमानादेव ऐन्द्रः तासु सर्वासु पञ्चदशस्तोमे सति
इन्द्रियेण वीर्यसमृद्धिर्भवति ॥५॥

उक्थसंस्थारूपत्वं प्रशंसति ।

उक्थो भवति पशवो वा उक्थानि विडुक्थानि
विशमेवास्मै पशूननुनियुनक्तानपक्रामुकास्माद्विडु
भवति ॥ ६ ॥

उक्थस्तोत्राणां पशुसाधनत्वेन पशुत्व' बद्धत्वसाम्येन
प्रजारूपत्वं अस्मै यजमानाय प्रजां पशूननुकूलान् कृत्वा सम्पा-
दयति सा च पुत्रादिप्रजा कदाचिदप्यस्मान्नापक्रामति ॥६॥

स्तोत्रगतां स्तोमगताश्च पञ्चदशसंख्यां प्रशंसति ।

पञ्चदशस्तोत्राणि पञ्चदशानि भवन्त्योयो वीर्यं
पञ्चदशोऽभिपूर्वमेवास्मिन्नोजो वीर्यन्दधाति ॥७॥

अस्मिन् यजमाने अभिपूर्वं शरीरं वाङ्मनश्चेत् तेनानुपूर्वेषु
प्रबलं सामर्थ्यं तेषु सम्पादयति ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्य

षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

इन्द्राग्निसोमनामकं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष इन्द्रान्योः स्तोम एतेन वा इन्द्राग्नी
अत्यन्या देवता अभवतामत्यन्याः प्रजा भवति य एवं
वेद ॥ १ ॥

पूर्ववद्वाख्येयं ॥१॥

सर्वेषु स्तोत्रेषु पर्यायेण स्तोमद्वयं विधत्ते ।

त्रिवृत् पञ्चदशो भवति ॥ २ ॥

प्रथमतस्तृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशस्तोत्रेषु त्रिवृत्स्तोमः
द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशस्तोत्रेषु पञ्चदशस्तोमो भवति
एतदेवाभिप्रेत्य कल्पेऽभिहितं त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ विपर्यास-
मिति ॥२॥

उक्तं स्तोमद्वयं तद्वेदनञ्च ग्रथंसति ।

ब्रह्म वै त्रिवृत् क्षत्रं पञ्चदशो ब्रह्मण इव चाख्य

क्षत्रस्येव च प्रकाशो भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥

त्रिवृत् स्तोमस्य ब्राह्मणस्य च प्रजापतिमुखजन्यत्वसाम्यात्
एकत्वोपचारः पञ्चदशस्तोमस्य क्षत्रियस्य सोऽयं प्रसिद्धिः
तथा वेदितुः प्रसिद्धिद्वयं भवति ॥३॥

तत्रोभयोर्ह्यधिकारमाह ।

राजा च पुरोहितश्च यजेयातां ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥४॥

अत्रोभयोर्ब्रह्मक्षत्रिययोराभिरूप्यकथने सम्पत्तिद्वयमिति
चेत् तदुच्यते ।

गायत्रीञ्च जगतीञ्च सम्पद्यते ॥ ५ ॥

षट् त्रिवृन्ति स्तोत्राणि तैः चतुःपञ्चाशत् स्तोत्रीया षट्
पञ्चदशानि स्तोत्राणि तैर्भवन्ति स्तोत्रीयाः वर्गद्वयं मिलित्वा
चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं स्तोत्रीया भवन्ति तासु चतुर्विंशति
विभज्यमानाः षट् गायत्र्यो भवन्ति द्वाभ्यां गायत्रीभ्यामेका
जगतीति तिस्रो जगत्यः तथा चोपग्रन्थेऽभिहितं उद्भिद्भलभित्
ऐन्द्राग्नीषु चतुश्चत्वारिंशदधिकं शन्तताः षट् गायत्र्यस्त्रिस्रो
जगत्य इति ॥५॥

उभयविधसम्प्रयुक्तं फलं दर्शयति ।

तेजो ब्रह्मवचंसं गायत्र्या ब्राह्मणोऽवरुन्धे विश्
राजा जगत्या प्रविशति ॥ ६ ॥

गायत्रीसम्पत्तिनिमित्तं ब्राह्मणस्य तेजोब्रह्मवर्चसप्राप्ति-
फलं जगतीसम्पत्तिनिमित्तं राज्ञः प्रजाप्राप्तिफलं ॥६॥

अस्मिन् क्रतावन्यमप्यधिकारिणमाह ।

पुरोधोकामो यजेत ॥७॥

पुरोधा राजपौरोहित्यं ॥७॥

तमेतमधिकारिणं तद्वेदनञ्च प्रशंसति ।

बृहस्पतिरकामयत देवानां पुरोधां गच्छेयमिति
स एतेनायजत स देवानां पुरोधामगच्छद्गच्छति
पुरोधां य एवं वेद ॥८॥

स्यष्टोऽर्थः ॥८॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशत्याध्यायस्य

सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

विघनाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

अथैष विघनः ॥९॥

स्यष्टोऽर्थः ॥९॥

एतस्य नान्नो निमित्तं सूचयति ।

इन्द्रोऽकामयत पाप्मानं भ्रातृव्यं विहन्यामिति

स एतं विघनमपश्यत्तेन पाप्मानं म्नाह्वयं व्यहन् वि-
पाप्मानं म्नाह्वयं हते य एवं वेद ॥२॥

पुरा कदाचिदिन्द्रं राजानं मरुदादिगणदेवताः प्रजा उद्दण्डा
भूत्वा नापूजयन् तदानीं पूजाप्रतिबन्धहेतुं पापरूपं शत्रुमेतेन
क्रतुना विशेषेण हतवान् अतो विहननहेतुत्वादस्य विघननाम-
कत्वं सोऽयमर्थस्तैत्तिरीयैर्विशदीकृतवान्नायते इन्द्रं वैस्वानरो
मरुतेनोपाचयेत् सोऽनुपचय्यमान एनं विघनमपश्यत् तमाहरत्
तेनायजत् तेनैवासान्तं संस्तम्भं व्यहन् यद्वाहन् तद्विघनस्य
विघनत्वं विपाप्मानं म्नाह्वयं हते य एतेन यजते य उ चैनमेवं
वेदेति ॥ २ ॥

अस्मिन् क्रतौ विधित्सितान् स्तोमविशेषान् क्रमेण प्रशं-
सति ।

यत् त्रिवृद्भवति प्राणां स्तेनावरुन्धे यत् द्वादशः
संवत्सरं तेन यत् पञ्चदशो वीर्यं तेन यत् सप्तदशो
ऽन्नाद्यं तेन यदेकविंशः प्रतिष्ठा तेन यन्नवदशः
प्रजननं तेन यच्चतुर्विंशो ब्रह्मवर्चसं तेन यत्त्रिणवो
वज्रं म्नाह्वयाय प्रहरति ॥३॥

प्राणापानव्यानरूपेण प्राणानां त्रित्वात् त्रिवृता तत्प्राप्ति-
र्युक्ता संवत्सरस्य द्वादशमासात्मकत्वात् द्वादशस्तोमेन संवत्सर-
प्राप्तिः वीर्यहेतुना पञ्चदशेन वीर्यप्राप्तिः अन्नाद्यहेतुना सप्त-

दशेनान्नाद्यप्राप्तिः प्रतिष्ठाहेतुनैकविंशेन प्रतिष्ठाप्राप्तिः अस्मि-
न्नेकविंशस्तोत्रे द्वयोः स्तोत्रीययोरुपरितनयोः सत्योस्ताभ्यां न्यूने
नवदशाख्यः स्तोमः सम्पद्यते तेन च न्यूनेन च प्रजोत्पत्तिर्लभ्यते
तथाच श्रुत्यन्तरं न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा अस्मजतेति चतुर्विंश-
स्तोमस्य गायत्रीसाम्यात्तेन ब्रह्मवर्चसप्राप्तिः त्रिणवस्तोमस्य
खड्गधारासमानत्वात् बज्रधारोपेतवज्रत्वोपचारः तेन च
वज्रेण वैरी प्रहियते ॥ ३ ॥

अस्मिन् क्रतावधिकारिणमाह ।

पशुकामो यजेत बृहतीं सम्पद्यते पशवो वै बृह-
ती पशूनेवावरुन्धे ॥ ४ ॥

अयं क्रतुः स्तोत्रीयासङ्ख्यायां पर्यालोच्यमानायां बृहती
सम्पद्यते कथमिति चेत् उच्यते द्वाभ्यां त्रिष्टुभ्यामष्टादशस्तो-
त्रीया द्वाभ्यां द्वादशाभ्यां चतुर्विंशतिः द्वाभ्यां पञ्चदशसप्तदशाभ्यां
द्वात्रिंशत् द्वाभ्यां एकविंशनवदशाभ्यां चत्वारिंशत् द्वाभ्यां चतु-
र्विंशाभ्यामष्टाचत्वारिंशत् द्वाभ्यां त्रिणवाभ्यां चतुःपञ्चाशत्
इत्येवं द्वे शते षोडशाधिके स्तोत्रीयाणां भवतः तासु षट्त्रिंश-
दक्षरा बृहत्यः षट्सम्पद्यन्ते पशवश्च बृहतीसम्बद्धाश्चन्द्रसां
पशुविषये मात्सर्ये सति मर्यादाधानं प्रतिज्ञाय बृहती
विजयं प्राप्य पशून् स्वकीयानकरोत् तस्मात् बृहतीसम्पत्ति-
द्वारा पशुप्राप्तिर्युक्ता ॥ ४ ॥

बृहतीगतषट्संख्याद्वारापि पशुप्राप्तिमाह ।

घडेता बृहत्या भवन्ति प्रडृतवः संवत्सवरः संव-
त्सरं पशवोऽनु प्रजायन्ते सानेवाप्तावरुन्धे ॥ ५ ॥

षट्संख्यानामृतूनां संवत्सरवर्त्तित्वात्प्रतिसंवत्सरं गवादि-
पशूनां वत्सोत्पादनाच्च तद्वारा पशुप्राप्तिश्च स्वाधीनताकरणञ्च
सम्भवत्येव ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशोऽध्यायस्य

अष्टादशः खण्डः ।

अथ जनविंशः खण्डः ।

द्वितीयं विघनाख्यं क्रतुं विधत्ते ।

इन्द्रमदेव्यो माया असचन्त स प्रजापतिमुपाधा-
वत्तस्मा एतं विघनं प्रायच्छत्तेन सर्वामृधो व्यहृत
यद्यहृत तद्विघनस्य विघनत्वं ॥ १ ॥

अदेवा असुरास्तेषां सम्बन्धिन्यो यास्ता अदेव्यः माया वञ्चना
असुरैः प्रयुक्ता इन्द्रमसचन्त इन्द्रेण संयुक्ता अभवन् सचेन्द्रोमाया-
परिहारोपायार्थं प्रजापतिं सेवित्वा विघनाख्यं क्रतुं लब्ध्वा तेन
क्रतुना सर्वामृधः सर्वाञ्छत्रून् व्यहृत विशेषेण हतवान् यस्मात्
व्यहृत अनेन व्युत्पत्त्या क्रतोर्विघननामकत्वं सम्पन्नं ॥ १ ॥

वेदनपूर्वकयोर्यजमानयोः फलसमानमाह ।

सर्वान्धो विहते य एवं विद्वान्विघनेन यजते
यमेवं विद्वान्विघनेन याजयति ॥ २ ॥

स्यटोऽर्थः ॥ २ ॥

यथात्र शत्रुविघातः फलं तथा पशुषु प्रतिष्ठाप्यस्य फलमि-
त्याह ।

पशुकामो यजेत पशवो वै बृहती पशुष्वेव प्रति-
तिष्ठति ॥ ३ ॥

अत्रापि पूर्व्ववत् स्तोत्रेषु बृहतीसम्पत्त्या पशुप्रतिष्ठामुप-
पादयेत् स्तोत्रेषु स्तोत्रस्तोमविशेषप्रवृत्तिप्रकारः कल्पे दर्शितः
द्वे त्रिवृती स्तोत्रे द्वे द्वादशे द्वे पञ्चदशसप्तदशे द्वे चतुर्विंशे द्वे
त्रिणवे इति पूर्व्वोत्तरयोः स्तोमकृतृत्तिसाम्येऽपि ऋक्विशेषसाम-
विशेषाभ्यामवान्तरभेदः कल्पादिषु द्रष्टव्यः एकैकस्य स्तोमस्य
स्तोत्रद्वये प्रवृत्तिसौत्तिरीयब्राह्मणेऽपि सूचिता तस्य द्वे द्वादशे
स्तोत्रे भवतः द्वे चतुर्विंशे इति अस्मिन्नध्याये विहितानां क्रतूनां
आनुपूर्वीं संगृह्य पूर्व्वोत्तरैरेवमुक्तं ।

राट् विराजाख्यौपशदः पुनः स्तोमस्ततः परः ।

प्रोक्तौ चतुष्टोमौ तु चतुष्टोमः प्रथमस्तयोः ।

उत्तरस्तु चतुष्टोम उद्भिद्वलभिदौ ततः ।

अथापचितिपक्ष्याख्यौ ज्योतिराख्यस्ततः परः ।

ऋषभो गोसवः पञ्चान्मरुत् स्तोमस्ततः परः ।

कुलाय इन्द्रस्तोमः स्यादिन्द्राग्निस्तोम इत्यपि ।
 विघ्नौ द्वाविंशध्याये यागा एकोनविंशतिः ।
 वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्हनिवारणम् ।
 पुमर्थाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ३ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
 बुद्धभूपालसाम्नाज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये
 सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकोनविंशध्यायस्य
 एकोनविंशः खण्डः ।

एकोनविंशोऽध्यायः समाप्तमगच्छत् ।

अथ विंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निश्चसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
विंशाद्यैस्त्रिभिरध्यायैरहीनानां प्रकल्पनं ।
द्वादशः प्रभृतयोऽहीना द्वादशाहान्तिम्नः सवाः ॥
अहान्ता अतिरात्रान्ता द्वितीयेऽह्नि समापनात् ।
त्रयोदशातिरात्रास्तु विंशाध्याये प्रकल्पिताः ॥
द्वादशस्त्रयस्तथा गर्गतिरात्रस्यापि किञ्चन ।
ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽथ सर्वस्तोम उदीरितः ॥
आप्तोऽथामस्तृतीयोऽत्र नवसप्तदशस्ततः ।
पञ्चमोविषुवान् स्तोमो गोष्टोमश्च ततः परः ॥
आयुष्टोमस्ततः पश्चादभिजिद्विष्वजित्ततः ।
चत्वारस्त्रिदश्या येऽत्यतिरात्रास्त्रयोदशः ।
द्वादशेष्वङ्गिरसः पूर्वमुक्तश्चैत्रयस्ततः ।
ततः कपिवनो गर्गतिरात्रं किञ्चिदीर्यते ॥

आदौ तावत् ज्योतिष्टोमस्यातिरात्रस्य स्तोमकृप्तिमाह ।

त्रिदशस्त्रिष्ववमानं पञ्चदशान्याज्यानि पञ्च

दशोमाध्यन्दिनः पवमानः सप्तदशानि पृष्ठानि सप्त-
दश आर्भव एकविंशोऽग्निष्टोमः सोक्थः पञ्च-
दशी रात्रिस्त्रिदशसन्धिः ॥ १ ॥

अत्राग्निष्टोमान्तेषु स्तोमेषु प्रकृतवदेव स्तोमकृत्तिः त्रिषूत्तर-
स्तोत्रेष्वपि अग्निष्टोमवदेकविंशः स्तोमः त्रिषु पर्यायेषु यानि
द्वादशस्तोत्राणि तैर्युक्ता रात्रिः पञ्चदशस्तोमोपेता सन्धिस्तोत्रे
त्रिदश स्तोमः एतैर्युक्ते ज्योतिष्टोमेऽवान्तरभेदः ॥ १ ॥

तत्रस्यमतिरात्रं विधत्ते ।

ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणद्विक्रामो यजेताभिक्र-
मोवा एषस्तोमानामभिक्रान्त्या अभिक्रान्ते हि
यज्ञस्यद्वीति ॥ २ ॥

एषोऽतिरात्रः स्तोमानां यज्ञानां मध्ये अभिक्रमो वै अभितः
क्रमणस्य फलप्राप्तेहेतुस्तस्मादेतदनुष्ठानमभिक्रान्त्यै फलप्राप्त्यै
भवति तस्मादनुष्ठानात्तस्मिन्नेन फलप्राप्तियुक्तेन यज्ञस्यानुष्ठाने-
न ऋध्नोति सर्व्वसमृद्धिं प्राप्नोति ॥ २ ॥

अस्य क्रतोरवयवद्वारकांस्वीन् प्रकारान् प्रशंसति ।

एषोऽग्निष्टोम एष उक्थ एषोऽतिरात्रोऽग्निष्टोमेन
वै देवा इमं लोकमभ्यजयन्नुक्थैरन्तरिक्षं रात्रामुं
लोकमजयन्वहोरात्राभ्यामभ्यवर्त्तन्त ॥ ३ ॥

आद्यो द्वादशस्तोत्रगतो योऽग्निष्टोमरूपस्तेन भूर्लोकजयः
मध्यम उक्थस्तोत्रभागः उक्थक्रतुरूपस्तेनान्तरिक्षलोकजयः
तृतीयोऽतिरात्रस्तोत्रभागोऽतिरात्रस्तेन स्वर्गलोकजयः एवमनु-
ष्ठातारोऽहोरात्राभ्यां लोकत्रयमभिप्राप्यावस्थिताः ॥ ३ ॥

सन्ध्विस्तोत्रं प्रशंसति ।

पराच्योवा अन्या व्युच्छन्ति प्रतीच्योऽन्या एषा
वाव प्रतीचो व्युच्छति याश्चिनेन व्युच्छति प्रतीचीरे-
वास्मा उपसोविवासयति ॥ ४ ॥

अन्याः काश्चिदुषसः सूर्योदयप्राचीनकालावस्थाः पराच्यः
पुनराममनरहितेन पराङ्मुखत्वेन युक्ता वर्त्तन्ते पुनरावृत्तेरादि-
त्यादायुःक्षयहेतवो भवन्ति ताभ्योऽन्याः काश्चिदुषसः प्रतीच्यः
पुनरावृत्तिरूपेण प्रत्यङ्मुखत्वेन युक्ता आयुषः क्षयन् कुर्वन्ति
तादृशुषा कति चेत् उच्यते येयमुषा आश्चिनश्स्तेन सह व्यु-
च्छति विशेषेणाविर्भवति एषा वाव एषा वोषा प्रतीची संमुखे-
त्युच्यते तस्मादाश्चिनश्स्त्रेण दिनद्वयसन्धिवर्तिना सर्वा उपसो
यजमानार्थं प्रतीचीरेव प्रत्यङ्मुखा एव कृत्वा विवासयति प्रकटी
करोति ॥ ४ ॥

अत्र स्तोत्रीयाणां सङ्घां प्रशंसति ।

द्वे संस्तुतानां विराजमतिरिच्येते एषा वै स्तन-
वती विराड् यं ज्जामङ्गामयते तमेतां दुग्धे ॥ ५ ॥

अस्मिन् क्रतौ संस्तुतानां स्तोत्रीयाणां मध्ये स्तोत्रीये विराजमतिक्रम्य वर्त्तेते तद्यथा द्वादशस्तोत्रेषु प्रकृतिवन्नवत्यधिकं शतमित्येकोनविंशतिविराजस्त्रिषूक्यस्तोत्रेष्वेकविंशस्तोमे सति त्रिषष्टिस्तोत्रीयाः तत्र षड्विराजस्त्रिषुस्तोत्रीया अतिरिच्यन्ते द्वादशस्तोत्रेषु पञ्चदशस्तोमे सति अशीत्यधिकं शतं स्तोत्रीयास्तत्राष्टादशविराजः सन्ध्विस्तोत्रे त्रिवृत्स्तोमे सति नव स्तोत्रीयाः तत्र पूर्वोक्तानां तिसृणाम्मध्ये एकया स्तोत्रीयया सह विराट् भवति ततो द्वे स्तोत्रीये अवशिष्येते तेन विराड् रूपाया योषितस्तत्स्थानीयाः तस्माद्देशा विराट् स्तनवती सम्पन्ना एतां विराजं कामधेनुसदृशीं यजमानस्यापेक्षितं सर्व्वं कामं दुग्ध ॥ ५ ॥

बहिष्प्रवमानस्य सन्ध्विस्तोत्रगतौ स्तोमौ प्रशंसति ।

त्रिवृता प्रैति त्रिवृतोदेति प्राणोवै त्रिवृत्प्राणो नैव प्रैति प्राणमभ्युदेति ॥ ६ ॥

त्रिवृत्स्तोमेनेमं क्रतुं प्रैति प्रारभते उदेति समापयति प्राणवृत्तित्वयसाख्ये त्रिवृता प्राणमेव प्रारम्भसमाप्ती सम्पद्येते ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

सर्व्वस्तोमाख्यस्यातिरात्रस्य स्तोमकृप्तिं दर्शयति ।

त्रिष्टुप्त्रिष्टुप्प्रवमानं पञ्चदशान्याज्यानि सप्तदशो-
माध्यन्दिनः प्रवमान एकविंशानि षष्ठानि त्रिणव
आर्भवस्त्रयस्त्रिंशोऽग्निष्टोमः प्रत्यवरोहोत्थुक्थानि
त्रिणवं प्रथमं द्वे एकविंशे सषोडशिके पञ्चदशी
रात्रिस्त्रिष्टुप्त्रिष्टुप्प्रवमानः ॥ १ ॥

अत्र त्रीण्युक्थाति प्रत्यवरोहीणि विषरीतक्रमोपेतानि
स एव क्रमस्त्रिणवमित्यादिना स्पष्टीक्रियते त्रिषु प्रथमं स्तोत्र-
मधिकसंख्यायुक्तेन त्रिणवस्तोमेनोपेतं उत्तरे द्वे स्तोत्रे न्यून-
संख्यायुक्तैकविंशस्तोमेनोपेते ते च द्वे स्तोत्रे सषोडशिके अतः
षोडशिस्तोत्रेऽप्येकविंशस्तोमः पूर्वोक्तक्रतुः षोडशिरहितः अयं
त्वतिरात्रः सषोडशिकः स्पष्टमन्यत् ॥ १ ॥

अत्राधिकारिणमाह ॥

सर्वस्तोमेनातिरात्रेण बुभूषन्त्यजेत सर्वस्याप्तैः
सर्वस्य जित्यै सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वञ्जयति ॥ २ ॥

यः पुमानैखर्यमिच्छति सोऽत्राधिकारी अयञ्च क्रतुरैहि-
कस्यामुष्णिकस्य प्रापणीयस्य सर्वस्य प्राप्ते समर्थः तथा जेतव्यस्य
च सर्वस्य शत्रुसमूहस्य जयाय पर्याप्तः तस्मादेतेन क्रतुना प्रा-
प्तव्यं सर्वमपि प्राप्नोति जेतव्यं सर्वं जयति ॥ २ ॥

अस्मिन् क्रतौ विद्यमानान् स्तोमान् विद्यमानानि ह्यन्दांसि
च प्रशंसति ।

यत्त्रिद्विद्विष्यवमानं भवति तत्त्रिद्वत् स्तोममा-
 प्रीति गायत्रीं छन्दो यत् पञ्चदशान्याज्यानि तत्
 पञ्चदशं स्तोममाप्नोति त्रिष्टुभं छन्दो यत्सप्तदशो-
 माध्यन्दिनः पवमानस्तत्सप्तदशं स्तोममाप्नोति
 जगतीं छन्दोयदेकविंशानिष्टानि तदेकविंशं
 स्तोममाप्नोत्यनुष्टुभं छन्दोयत्त्रिणव आर्भवस्तत्त्रिणवं
 स्तोममाप्नोति पङ्क्तिं छन्दोयत्त्रयस्त्रिंशोऽग्नि-
 ष्टोमस्तत्रयस्त्रिंशं स्तोममाप्नोति विराजं छन्दोय-
 दुष्णिक्ककुभौ क्रियेते तदुष्णिक्ककुभावाप्नोति यद्-
 बृहतीषु सन्धिना स्तुवन्ति तद्बृहतीमाप्नोति यदा-
 श्विनं शस्यते तत्सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वञ्चयति ॥३॥

पृष्ठे षडहे षट्सु दिनेषु क्रमेण त्रिद्वत्पञ्चदशसप्तदशैकविं-
 शत्रिणवत्रयस्त्रिंशाख्याः सर्वे स्तोमा विद्यन्ते यथा गायत्र्यादीनि
 छन्दांसि भवन्ति गायत्रं प्रथममहस्त्रैष्टुभं द्वितीयञ्जागतं
 तृतीयमानुष्टुभं चतुर्थं पाङ्गं पञ्चमं सर्व्यछन्दस्कां षष्ठं तथा चाति-
 रात्रद्विष्यवमानादिस्तोत्रैस्तद्गतत्रिद्वदादिस्तोमाभिमानिदेवताः
 स्तोमसहभाविगायत्र्यादिछन्दोऽभिमानिदेवतासु प्राप्नोति अत्र
 सर्व्यछन्दःसमष्टिरूपत्वेन विराजोऽभिप्रेत्य तत् प्राप्तिरुच्यते विश-
 षेण राजमानत्वात्तद्रूपत्वोपचारः ॥ ३ ॥

अथास्मिन् सर्वस्तोमेऽतिरात्रे पञ्चैकादशिनीं विधत्ते ।

प्राञ्चं वै त्रयस्त्रिंशो यज्ञं प्रभुजति तमध्वर्युरे-
कादशिन्या पुरस्तात्प्रत्युद्यच्छत्येकादश रशना एका-
दश पशव एकाश यूपा भवन्ति तत्रयस्त्रिंशे त्रय-
स्त्रिंशं प्रतिष्ठापयति ॥ ४ ॥

योऽयं त्रयस्त्रिंशः सोमः सोऽन्त्यं सर्वेषां सोमानां समाप्ति-
स्थानीयः त्रयस्त्रिंशो वै सोमानां प्रतिष्ठेति श्रुतेः स चास्य
क्रतोर्मध्येऽग्निष्टोमसान्नि प्रयुक्तः सन् पाञ्चमजुत्वेन गच्छन्त-
मेतं यज्ञं प्रभुजति प्रकर्षेण कुटिलं यज्ञं अध्वर्युः पुरस्तात्
प्रातःकाले हतया पश्चेकादशिन्या प्रत्युद्यच्छति पुनः कौटिल्य-
परिहारेणोद्यतं करोति एकोत्तराणां दशानां समाहार
एकादशिनी यूपसम्भवेष्टनहेतवो रज्जवो रशनास्तासां रशना-
नाञ्च प्रत्येकमेकादशसंख्योपेतत्वान्मिलित्वा त्रयस्त्रिंशत् संख्या
सम्पद्यते तथास्त्रिंशयस्त्रिंशत्सङ्घे यज्ञकौटिल्यकारिणं त्रय-
स्त्रिंशसोमं प्रतिष्ठापयति ॥ ४ ॥

उक्तक्रत्वनुष्ठायितद्देदिनोः समानफलमाह ।

तया समुद्यतया रात्र्या यं यङ्गामं कामयते तं त-
मभ्यश्रुते यं यङ्गामं कामयते तं तमभ्यश्रुते य एवं
वेद ॥ ५ ॥

समुद्यतया सम्यगनुष्ठितेनानेनातिरात्रक्रतुना स्पष्टमन्यत् ॥५

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

आप्तोर्य्यामाख्यं क्रतुं विवक्षुस्तत्र स्तोमकृप्तिं दर्शयति ।

त्रिवृद्धिष्पवमानं पञ्चदशान्याज्यानि सप्तदशो
माध्यन्दिनः पवमान एकविंशं होतुः षष्ठं छन्दो-
मा इतराणि त्रिणव आर्भवस्त्रयस्त्रिंशोऽग्निष्टोमः
प्रत्यवरोहोण्युक्त्यानि त्रिणवं प्रथममथैकविंशमथ-
सप्तदशमेकविंशः षोडशी पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्-
सन्धिवृत् प्रथममतिरिक्तस्तोत्रमथ पञ्चदशमथ
सप्तदशमथैकविंशं ॥ १ ॥

इयञ्च स्तोमकृप्तिः पूर्वाचार्यैरित्यं संग्रहीता, आद्यस्तु त्रि-
वृत्तः पञ्चदशस्तोत्रचतुष्टयं । ततः सप्तदशञ्चैकविंशं तस्मात्परस्त्रयः ।
छन्दोमास्त्रिणवश्चापि त्रयस्त्रिंशं ततः परं । त्रिणवञ्चैकविंशञ्च
तथा सप्तदशः परः । एकविंशं पञ्चदशस्तोत्रेषु द्वादशस्त्रयः । द्वयो-
स्त्रिवृत् ततः पञ्चदशः सप्तदशस्ततः । एकविंश इति प्रोक्तमाप्तो-
र्य्यामे प्रकल्पनमिति पूर्वस्त्रिन् सर्वस्तोमातिरात्रे एतस्त्रिन्नाप्तो-
र्य्यामे च त्रयाणां प्रत्यवरोहोऽपि सान्नि सत्यपि तत्र तृतीयस्यो-
क्तस्यैकविंशस्तोमः अत्र तु सप्तदश इति विशेषः सन्धेरुपरि
चत्वार्यतिरिक्तानि ततोऽत्र त्रयस्त्रिंशस्तोत्राणि ॥ १ ॥

यथोक्तकल्पनोपेतस्य क्रतोराप्तोर्य्यामनामनिर्व्वचनस्यानु-
कूलामाख्यायिकामाह ।

प्रजापतिः पशून्सृजत तेऽस्मात् सृष्टा अपाक्रामं
 स्तानग्निष्टोमेन नाप्नोत्तानुक्थैर्नाप्नोत्तान् षोडशिना
 नाप्नात्तान्रात्रा नाप्नोत्तान् सन्धिना नाप्नोत्तानाश्विनेन
 नाप्नोत्तानग्निमब्रवीदिमान्म ईप्सेति तानग्निस्त्रि-
 दशता स्तोमेन जराबोधीयेन सान्ना नाप्नोत्तानिन्द्रमब्र-
 वीदिमान्म ईप्सेति तानिन्द्रः पञ्चदशेन स्तोमेन
 सत्रासाहीयेन सान्ना नाप्नोत्तान् विश्वान् देवानब्रवी-
 दिमान्मईप्सतेति तान्विश्वे देवाः सप्तदशेन स्तोमेन
 मार्गीयवेण सान्ना नाप्नुवन्स्तान्विष्णुमब्रवीदिमान्म
 ईप्सेति तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाप्नोद्दार-
 वन्तीयेनावारयतेदं विष्णुर्विंशक्रम इति व्यक्रमत ॥२

अग्निष्टोमस्तोत्रादिकैराश्विनशस्त्रान्तैः प्रयोगविशेषैः पशु-
 प्राण्यभावात्प्रजापतिरग्निमब्रवीत् हे छान्ने तानिमान् पशून्
 केनाप्युपायेन त्वन्मदर्थमीप्से प्राप्तुमिच्छ एवमुक्तः स अग्निः
 जराबोधतद्विविड्ढीत्येतस्याभ्युत्पन्नं जराबोधीयनामकं साम
 त्रिदशं स्तोमयुक्तं प्रयुज्य पशून् प्राप्नोत् तथैवेन्द्रो विश्वे देवाश्च
 नाप्नुवन् त्यमुवः सत्रासाहमित्यस्यामृच्युत्पन्नं साम सत्रासाहीयं
 तद्द्वोगायेत्यस्यामृच्युत्पन्नं साम मार्गीयवं अश्वन्तवा इत्यस्या-
 मृच्युत्पन्नं साम वारवन्तीयं तेनैकविंशस्तोमयुक्तेन विष्णुः पशून्
 प्राप्यापक्रमणान्निवारितवान् प्राप्तौ स्तोमसाधननिवारणे साम

साधनं इदं विष्णुरित्येतया स्तोत्रीयया यथोचितसामोपेतया
विष्णुर्व्यक्रमत विशेषेणापशूनामन्तः प्रविवेश ॥ २ ॥

उक्तक्रतावधिकारिणमाह ।

यस्मात्प्रमेव पशवोऽश्वेभ्यश्चेरन् स एतेन यजेत ॥३॥

पशवो गवाश्वादयो यस्मात् पुरुषात् प्रमेवात्यन्तप्रकर्षेणैव
अष्टा अभवन् स एतेन क्रतुनेष्टा अंशान्निवार्य पशुसमृद्धिं
प्राप्नुवन्निति ॥ ३ ॥

अस्य क्रतोः सर्वकामप्राप्तिहेतुत्वमाह ।

एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा यं यं काममका-
मयन्त तं तमाप्नुवन् यं कामङ्गमयते तमेतेनाप्नोति ॥ ४

जैत्वानि जेतव्यान्यसुरसैन्यानि देक्वदन्योऽपि कामितं फल-
माप्नोति ॥ ४ ॥

क्रतुनाम्नोनिर्व्वचनं दर्शयति ।

तदप्नोर्ग्राम्नोऽप्नोर्ग्रामत्वम् ॥ ५ ॥

तत्तस्मादेतेन सर्वमाप्नोतीति व्युत्पत्तेः सङ्गावादित्यर्थः तैत्ति-
रीयाश्च प्रजापतिः पशून्सृजतेत्याख्यातं सर्वमान्नायन्ते निर्व्व-
चनमेवमामनन्ति यदाप्नोत् तदाप्नोर्ग्रामत्वमिति यामन्शब्दो

यामशब्दश्च नियमनार्थः अयं क्रतुराप्तव्यानां फलानां नियामक
इत्यर्थः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशध्यायस्य
तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

नवसप्तदशाख्येऽतिरात्रक्रतौ स्तोमकृत्तमाह ।

त्रिष्टुप्त्रिष्टुप्प्रवमानं पञ्चदशं होतुराज्यन्नव-
सप्तदशानि स्तोत्राण्येकविंशोऽग्निष्टोमः सोक्त्यः
पञ्चदशी रात्रिस्त्रिष्टुप्सन्धिः ॥ १ ॥

अत्र मैत्रावरुणस्याज्यमारभ्यार्भवप्रवमानपर्यन्तं नवसंख्या-
कानि स्तोत्राणि सप्तदशस्तोमोपेतानि अतएवायं क्रतुर्नवसप्त-
दशाख्यः ॥ १ ॥

तस्मिन्नधिकारिणमाह ।

नवसप्तदशेनातिरात्रेण प्रजाकामो यजेत नव
वै प्राणाः प्रजापतिः सप्तदशः प्राणोऽथ एव तदधि
प्रजापतेः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ २ ॥

नवस्त्रिष्टुप्त्रिष्टुप्प्रवमानसङ्ख्याकाः प्राणाः द्वादशमासपञ्चर्तु-

द्वादशसंवत्सरसप्तदशावयवोपेतः स एव कालात्मकः प्रजापति-
स्त्रोत्रेण नवसप्तदशाख्यक्रत्वनुष्ठानेन प्राणेभ्य एव निमित्तभूतेभ्यः
प्रजापतेः कालात्मकादधि वाङ्मयेन पुत्रपौत्रादिरूपाः प्रजा
उत्पद्यन्ते ॥ २ ॥

कस्याञ्चित् स्त्रोत्रियायाः स्थाने विशेषं विधत्ते ।

ककुमं प्राचीमुद्गृहति पुरुषो वै ककुब्गर्भो वा
एष मध्यतो धीयते ॥ ३ ॥

तृतीयसवने योऽयमार्षवः पवमानस्तत्र पवस्व मधुमत्तम
इति या ककुब्गति तां प्राचीमुद्गृहति स्वस्थानादुद्गृत्य ततः
पूर्वभाविनां माध्यन्दिनसवनगतां कृत्वा प्रयुञ्जीत ककुभः
पुत्रोत्पत्तिहेतुत्वात् पुरुषत्वं स च ककुप् रूपः पुरुषो वै गर्भ
एव भूत्वा यन्नस्योदरस्थाने माध्यन्दिनसवनेऽवस्थाप्यते ॥ ३ ॥

ककुप्कृन्दस्यायामुक्तायामृचि साकमश्वनामकं सामविशेषं
विधत्ते ।

तस्यां साकमश्वं ॥ ४ ॥

भवतीति शेषः ॥ ४ ॥

तत्साम प्रशंसति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत तान् प्राजायन्त स एतत्
सामापश्यत्ता अश्वो भूत्वाभ्यजिघत्ताः प्राजायन्त
प्रजनं वा एतत् साम ॥ ५ ॥

प्रजापतिना सृष्टाः प्रजाः पुत्रपौत्रादिप्रकर्षेण प्राप्ताः प्रजा-
पतिरिदं साम दृष्ट्वा तेन साम्नाऽयमखो भूत्वा ताः प्रजास्तेनेष्ट्वा
अभ्यजिघ्रत् सर्वत आघ्राणन्तदाकृतवान् तेन प्रतिवन्धापाये
सति ताः प्रजाः प्रकर्षेण पुत्रपौत्रादिरूपेणाभिवृद्धिं प्राप्ताः
तस्मात् साकमश्वनामकं साम प्रजोत्पत्तिसाधनं भवत्येव अश्व-
रूपेण प्रजापतिना वर्त्तत इति साम्नः साकमश्वनाम
सम्पन्नं ॥ ५ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

प्रजायते बद्धर्भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥

पुत्रपौत्रादिरूपेण प्रजननाद्बद्धभावः ॥ ६ ॥

परिप्रधनेत्येतां द्विपदामृचं विधत्ते ।

द्विपदां ककुभो लोके करोति गर्भमेव तद्वितं
मध्यतः प्रजनयति ॥ ७ ॥

आर्भवपवमानाद्या ककुबुद्धृता तस्मान्लोके स्थाने द्विपदां
कुर्यात् तत्तेन द्विपदायाः करणेन यज्ञस्य मध्यतो हितमुदरे
स्थापितं पुरुषरूपं गर्भमुत्पादयत्येव ॥ ७ ॥

अस्य क्रतोरतिरात्रत्वं प्रशंसति ।

अतिरात्रो भवत्यहोरात्रे वा अनुप्रजाः प्रजाय-
न्तेऽहोरात्रे एवानुप्रजया पशुभिः प्रजायते ॥ ८ ॥

रात्रिमथतीत्य परदिनपर्यन्तं वर्त्तत इत्ययं क्रतुरतिरात्रः
लोके हि जायमानाः प्रजाः अहश्च रात्रिञ्चानुसृत्यैवोत्पद्यन्ते
उभयतिरिक्तस्य कालस्याभावात् कालद्वयव्यापिक्रतोरनुष्ठाने
सत्यहनि रात्रौ च सर्वदा पशुप्रजासमृद्धो भवति ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

विषुवदतिरात्राख्यक्रतोः स्तोमकृप्तिमाह ।

त्रिवृद् बहिष्पवमानं पञ्चदशान्याज्यानि पञ्च-
दशो माध्यन्दिनः पवमानः सप्तदशानि वृष्ठानि सप्त-
दश आर्भवं एकविंशोऽग्निष्टोमः सप्तदशान्युक्-
थानि पञ्चदशो रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिः ॥ १ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अस्मिन् क्रतावधिकारिणमाह ।

विषुवतातिरात्रेण ज्येष्ठं ज्यैष्ठिनेयं याजयेद्विषु-
वान् वा एष स्तोमानां विषुवानेव भवति ॥ २ ॥

विष्ट्व्याप्ताविति धातोरुत्पन्नो विषुशब्दः सत्यन्तः मध्यवर्त्ति-
नमेकविंशमग्निष्टोममाचष्टे तस्यैकविंशस्योभयेत आरोहावरोह-

रूपाभ्यामवस्थितैः स्तोमैर्व्याप्तत्वात् पूर्वत्र त्रिवृत्पञ्चदशाना-
मनुक्रमादारोहः उत्तरत्र सप्तदशत्रिवृतान्तं व्युत्क्रमेणावस्था-
नादवरोहः एवमुभयती व्याप्तत्वाद्द्विषुनामकएकविंशोयस्त्रिन्
क्रतावस्ति सोऽयं विषुवान् यस्या योषितो ज्येष्ठो ज्ञाता विद्यते
सा ज्यैष्ठिनी तस्याः पुत्रो ज्यैष्ठिनेयः यः पुमान् भ्रातृणां
मध्ये ज्येष्ठः सोऽताधिकारी एष क्रतुः स्तोमानां यज्ञानां मध्ये
पूर्वोक्तरीत्या विषुवानेव तदनुष्ठातापि विषुवानेव भवति अत्र
पुरस्तात् पञ्चाञ्च बद्धभिः सेवकैः व्याप्तः प्रभुः पुरुषो विषुरित्यु-
च्यते तादृशस्य पुरुषस्य स्वामी विषुवान् प्रभुपुरुषैः सेव्यो भवती-
त्यर्थः ॥ २ ॥

मध्यवर्त्तिनमेकविंशस्तोमं प्रशंसति ।

यदेक एकविंशो भवत्येकविंशो वा इतोऽसा-
वादित्यो द्वादशमासाः पञ्चवस्त्रय इमे लोका
असावादित्य एकविंश आदित्यस्यैव नम्नाचां गम-
यति ॥ ३ ॥

त्रिवृदादयः स्तोमाः आरोहावरोहाभ्यामावर्त्तितत्वात्
प्रत्येकं द्वित्वमापन्नाः एकविंशस्त्वनावर्त्तितएकएवादित्यवदवति-
ष्ठत इति यदस्ति तेनैनं यजमानं आदित्यस्यैव मातां गमयति
वीषानादित्यस्य महिमास्ति तावन्तं महिमानमाप्नोति कथमादि-
त्यवदवस्थानमिति चेत् संख्यासाध्यादिति ब्रूमः मासर्तुलोका-

दित्यरूपेणावस्थिते जगति तद्वयवेषु मासादिक्रमेण परिगणितेष्वदित्य एकविंशो भवति ॥ ३ ॥

तदिदं संख्यासायं आदित्यस्य महिमानं दर्शयति ।

एष वा उदेति न वा एनमन्यत् ज्योतिषां ज्योतिः प्रत्युदेति ॥ ४ ॥

एष एवादित्योऽन्धकारं निवर्त्तयन् प्रतिदिनं प्राच्यां दिशुः दयं गच्छति ज्योतिषामग्निचन्द्रनक्षत्रादीनां मध्ये यत्किमप्यन्यदादित्ययतिरिक्तं ज्योतिरेनं प्रथेतस्यादित्यप्रतिनिधि रूपेण न वा उदेति सर्वथा नोदेति ॥ ४ ॥

इदृगादित्यमहिम्नो वेदनं प्रशंसति ।

नैवमन्यः स्वेषु प्रत्युदेति य एवं वेद ॥ ५ ॥

एनं वेदितारं स्वेषु ज्ञातिषु मध्ये कोऽन्यः पुरुषो न प्रत्युदेति प्रतिकूलो भूत्वा नोद्गच्छति किन्तु सर्वोपेनमनुवर्त्तत एव ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहान्यासे विंशोऽध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

गोष्टोमातिरात्राख्यस्य क्रतोः सोमकृत्स्निमधिकारिणं फलञ्चाह ।

पञ्चदशं बहिष्पवमानं त्रिवृत्त्याज्यानि सप्तदशं
माध्यन्दिनं सवनमेकविंशं तृतीयसवनं सोक्यं
पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिर्गोष्टोमेनातिरात्रेण मा-
तृव्यवान्यजेत गवा वै देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यो न-
दन्त रात्रानपजय्यमजयन्नेभ्यो लोकेभ्यो मातृव्यं
प्रणुद्य रात्रानपजय्यञ्जयति ॥ १ ॥

अस्य क्रतोरहनि प्रयुज्यमानो गोष्टोमभागोऽत्र गोशब्देना-
भिधीयते तेन गोष्टोमेनासुरापनोदनं सम्पन्नं यदप्यन्यदनप-
जय्यञ्चेतुमशक्यमसुरसम्बन्धिनगरधनादिकमस्ति तत्सर्वं रात्रौ
प्रयुज्यमानेनातिरात्रभागेन जितं देवानामिवानुष्ठातुरप्युभयं
सिध्यति ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे किंशयायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

आयुष्टोमातिरात्राख्यस्य क्रतोः स्तोमकृत्प्रिमधिकारिणं
पूर्वोत्तरभागयोर्विभज्य फलञ्चाह ।

त्रिवृत् बहिष्पवमानं पञ्चदशान्याज्यानि सप्त-
दशमाध्यन्दिनं सवनमेकविंशं तृतीयसवनं सोक्यं

पञ्चदशी रात्रिस्त्रिदशान्धिरायष्टोमेनातिरात्रेण स्व-
र्गकामो यजेतोर्ध्वाः स्तोमायन्त्यनपञ्चशाय यदति-
रात्रो भवत्यहोरात्राभ्यामेव स्वर्गं लोकमेति ॥ १ ॥

पूर्वभागेन त्रिदशान्ताः स्तोमा उर्ध्वा अनुक्रमेण
प्रवृत्ता इति नास्त्यपञ्चशः उत्तरभागेन सहाहोरात्रानुष्ठानं
स्वर्गसाधनं ॥ १ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्त

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अभिजिदतिरात्राख्यस्य क्रतोः स्तोमकृतृप्तिमधिकारिणं
भागवयफलञ्चाह ।

त्रिदशत् बहिष्पवमानं पञ्चदशत् होतुराज्यत्
सप्तदशमैत्रावरुणस्य पञ्चदशं ब्राह्मणाक्त्सिनः
सप्तदशमच्छावाकस्यैकविंशो माध्यन्दिनः पवमानः
सप्तदशं होतुःष्टमेकविंशमैत्रावरुणस्य त्रिणवं
ब्राह्मणाक्त्सिन एकविंशमच्छावाकस्य त्रिणवं
आर्भवस्त्वयस्त्रिंशोऽग्निष्टोमः प्रत्यवरोहीत्युक्त्यानि
त्रिणवं प्रथमं द्वे एकविंशे सषोडशिके पञ्चदशी

रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिरभिजितातिरात्रेण भ्रातृव्यवान्य-
जेताभिजिता वै देवा असुरानिमान् लोकानभ्य-
जयन्नात्रानपजय्यमजयन्त्रभिजितैव भ्रातृव्यमिमान्
लोकानभिजित्य रात्रानपजय्यञ्जयति ॥ १ ॥

इमान् लोकान् पृथिव्यन्तरिक्षद्युलोकानभिलक्ष्यासुरानजयन्
लोकेभ्योऽसुरान्निःसारितवन्तः स्पष्टमन्यत् ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

विश्वजिदतिरात्राख्यस्य ऋतोः सोमकृप्तिमधिकारिण-
श्चाह ।

त्रिवृत्बहिष्पवमानं पञ्चदशं होतुराज्यं सप्त-
दशमैत्रावरुणस्यैकविंशं ब्राह्मणाङ्गसिनः पञ्च-
दशमच्छावाकस्य सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमान एक-
विंशं होतुः पृष्ठं त्रिणवमैत्रावरुणस्य सप्तदशं ब्राह्म-
णाङ्गसिन एकविंशमच्छावाकस्य त्रिणव आर्भव-
स्त्रयस्त्रिंशोऽग्निष्टोमः प्रत्यवरोहीण्युक्थानि त्रि-
णवमं प्रथमं द्वे एकविंशे सषोडशिके पञ्चदशी

रात्रिः त्रिष्टम्भिर्विश्वजितातिरात्रेण पशुकामो य-
जत ॥ १ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अनेन पशुप्राप्तिः कथमित्याशङ्क्य शस्त्रद्वारेणेत्यभिप्राये-
णाह ।

रेतोहि नामानेदिष्टीयं पशवो बालखिल्या य-
न्नाभानेदिष्टीयं पूर्वशस्यत उत्तरा बालखिल्यारेत-
सस्तत्पशवः प्रजायन्ते रूपाणि विकरोति यद्वार्षाक-
पच्यतुषु प्रतितिष्ठति यदेवयामरुत् ॥ २ ॥

विश्वजितस्तृतीयसवने शत्रिणां मध्ये होता नामानेदिष्टीयं
शंसति इदमित्यारौद्रं गूर्त्तवता इत्येतत् सूक्तं नामानेदिष्टीयं
नाभानेदिष्टेन मुनिना दृष्टत्वान्मैत्रावरुणसु अभिप्रवः सुराधस-
मित्याद्याः बालखिल्याख्या ऋषः शंसति तत्र नामानेदिष्टी-
यं रेतोरूपं तज्जिह्वस्य सूयमाणत्वात्तथा हि काचिद्वेगं पच्यते
मनानग्रेतो जहतुर्वियन्ता सानौ निषिक्तं सुकृतस्य योनौ पिता
यत् स्वां दुहितरमधिष्कन् चरेयौतः सञ्जग्मानो निषिञ्चदिति
बालखिल्यासु पशुरूपाः तासां बृहतीकृन्दस्वात् बार्हिताः पशव
इति श्रुत्यन्तरे श्रवणात् अतो नामानेदिष्टीयेन रेतसि सिक्ते
सति तस्माद्रेतसो बालखिल्याभिः साध्याः पशवः प्रजायन्ते
ब्राह्मणाकंसी तु विहितोरसा चतेति सूक्तं शंसति तच्च वार्षा-

कषं वृषाकपिना दृष्टत्वात् तेन वार्षाकपेन पशुषु गोमहिषाश्व
धेनुवलीवर्द्धवृषादिरूपाणि विक्ररोति विशेषेण सम्पादयति
अच्छावाकस्तु प्रवोमहेमतयोयं तु विष्णव इत्येतत् सूक्तं शंसति
तच्च सूक्तमेव यामरुन्नामकं केनचिदेव यामरुता मुनिना दृष्ट-
त्वात् यदिदं सूक्तमस्ति तेन वसन्तादृतुषु प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

इति शाण्डिल्यब्राह्मण्ये विंशोऽध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथैकसोमकाश्चतुरोऽतिरात्राः सन्ति तेषु त्रिवृदतिरात्रः
प्रथमः पञ्चदशातिरात्रो द्वितीयः सप्तदशातिरात्रस्तृतीय एक-
विंशातिरात्रश्चतुर्थः तानेतान् चतुरोऽतिरात्रान् तत्तदधिकारि-
णस्तत्फलानि च क्रमेणाह ।

त्रिवृतातिरात्रेण ब्रह्मवर्चसकामो यजेत तेजो वै
त्रिवृत् ब्रह्मवर्चसं तेजएव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे तेजसि
ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति पञ्चदशेनातिरात्रेण वीर्य-
कामो यजेतौजो वीर्यं पञ्चदश ओजएव वीर्यमव-
रुन्ध ओजसि वीर्ये प्रतितिष्ठति सप्तदशेनातिरात्रेणा-
न्नाद्यकामो यजेतान्नं वै सप्तदशोऽन्नाद्यमेवावरुन्ध
एकविंशेनातिरात्रेण प्रतिष्ठाकामो यजेत प्रतिष्ठा

वा एकविंशो यदतिरात्रो भवत्यहोरात्रयोरेव प्रति-
तिष्ठति ॥ १ ॥

अत्र त्रिवृदादीनां ब्रह्मवर्चसादिफलहेतुत्वं यच्छ्रुतं तत्
पूर्वमसन्नदुपपादितं स्पष्टमन्यत् ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

उक्तास्त्रयोदशप्रकारा अतिरात्राः अथाहीनेषु द्विरात्रा व-
क्तव्यास्तोष्वङ्गिरसां द्विरात्रं विधत्ते ।

ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमः पूर्वमहः सर्वस्तोमोऽति-
रात्र उत्तरं ॥ १ ॥

पूर्वस्त्रिन्नहनि प्रकृतितो विशेषो नास्ति ॥ १ ॥

उत्तरस्याहः स्तोमकृत्प्रिमाह ।

तस्य चतुर्विंशं वहिष्पवमानं पञ्चदशान्याज्या-
नि सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमान एकविंशानि
ष्टथानि त्रिणव आर्भवस्त्रयस्त्रिंशोऽग्निष्टोमः प्रत्य-
वरोहोण्युक्त्यानि त्रिणवं प्रथममथैकविंशमथ

सप्तदशमेकविंशः षोडशी पञ्चदशी रात्रिस्त्रिष्टत्
सन्धिः ॥ २ ॥

अस्याध्यायस्य द्वितीयखण्डे यः सर्वस्तोमोऽतिरात्र उक्तः
तस्मिंस्त्रिष्टद्विष्टपवमानं अत्र चतुर्विंशं तथा तृतीयमुक्थं तत्रै-
कविंशं अत्र तु सप्तदशमिति विशेषः ॥ २ ॥

अनयोरह्नोः क्रमेण सामद्वयविधिमभिप्रेत्योपाख्यानमाह ।

अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमायुं स्तेषां हविष्मांश्च
हविष्कृत्वाङ्गिरसा त्वहीयेतान्तावागच्छतां यतोऽङ्गि-
रसः स्वर्गं लोकमायुं स्तावतप्येतां तावेते सामनी
अपश्यतां ताभ्यां द्विरात्रमतन्वातां तेन स्वर्गं लोक-
मैतां ॥ ३ ॥

अङ्गिरसो नामका ऋषयः सत्रमनुष्ठाय तेन सत्रेण स्वर्गं
लोकं प्राप्नुवन् तथा च तैत्तिरीया आमनन्ति अङ्गिरसो वै सत्र-
मासत ते स्वर्गं लोकमायन्निति तेषामङ्गिरसां मध्ये हविष्मान्ना-
मक एक ऋषिः हविष्कृन्नामकोऽपरस्तावभावहीयेतां तयोर्द्वयोः
सत्रानुष्ठानं स्वर्गप्राप्तिश्च नासीत् इतरेऽङ्गिरसो यतो यस्या-
द्देशान् स्वर्गं प्राप्नुवन् सदेशः स्वर्गप्राप्तिहेतुरिति मन्वानावुभौ तं
देशमागतौ तावेतौ स्वर्गप्राप्त्यभावे सति तत्प्राप्तिसाधनमि-
च्छन्तौ तपोऽकुरुतां तेन च तपोबलेन स्वर्गप्राप्तिके सामनी
अपश्यतां ताभ्यां सामभ्यां द्विरात्रनामकं क्रतुमतन्वातां विस्व-

रेणानुष्ठितवन्तौ तयोः साम्नोर्मध्ये हविष्कृत्नामकं साम
प्रथमेऽह्नि स्वादिष्ठयेत्यस्यां गेयं अथ द्वितीयं हविष्मन्नामकं
यत्साम तदेतत् द्वितीयेऽहन्यस्य प्रत्नामनुद्युतमित्यस्यामृचि
गातव्यं उक्तसामोपेतेन द्विरात्रेण तावुभौ स्वर्गं लोकं प्राप्नुतां
तस्मात् द्विरात्रक्रतौ सामद्वयं गायेदित्यभिप्रायः ॥ ३ ॥

उक्तक्रतावधिकारिणमाह ।

यः पौण्योहीन इव स्यात् स एतेन यजेताप्नोति
पूर्वेषां प्रहामाम्नुतां हि तावद्भिरसः ॥ ४ ॥

श्रौतस्मार्त्तैषु पुण्येषु कर्मसु साधुः पौण्यस्तादृशोऽपि मदन्त्यः
पुमान् हीन इव स्यात् पुण्यात्मनां सर्वैः पूज्यानां पुरुषाणां मध्ये
हीन इव पूज्यारहित इव भवेत् स पुमानेतेन द्विरात्रेण यजेत
इष्ट्वा पूर्वेषां पूज्यानाममध्ये प्रहां प्रकृष्टं गतिं प्राप्नोति ओहाङ्गता-
विति धातोरयं शब्दः हि यस्मात् कारणात् अद्भिरसः वचन-
व्यत्ययेनान्वयः अद्भिरसां स्वर्गं प्राप्तानां गतिं द्विरात्रेणानेन
तावुभौ हविष्मद्भविष्कृतौ प्राप्नुतां तस्मादेतेनोत्तमगतिर्युक्ता ॥४॥

अस्य क्रतोः फलान्तरमाह ।

प्रजाकामो यजेत द्वितीयं ह्येतद्यत्प्रजा ॥ ५ ॥

पुत्रपौत्रादिरूपाः प्रजा यदस्ति तदेतत् स्वापेक्षया द्वितीयं
तस्मादनेन द्वितीयपरातिरात्रयुक्तेन क्रतुना प्रजासिद्धिरु-
पपन्ना ॥ ५ ॥

पुनः फलान्तरमाह ।

स्वर्गकामो यजेत द्वितीयाद्वि लोकात्परोलोकोऽभि-
प्रक्रव्यो दुराधो द्विरात्र इत्याहुर्दग्निष्टोमः पूर्वम-
हर्भवत्युक्थ्यमन्तर्यन्ति यद्युक्थोऽग्निष्टोमं ॥ ६ ॥

भूर्लोकः प्रथमः अन्तरिक्षलोको द्वितीयस्तस्मात्पर ऊर्ध्व-
भावी स्वर्गलोकोऽभिप्रक्रव्याभिलक्ष्य प्रकर्षेण गन्तव्यः हि यस्मा-
देवं तस्मात् लोकद्वयस्थानीयेन द्विरात्रेण तृतीयलोकस्थानी-
यस्य स्वर्गस्य प्राप्त्युज्यते ब्रह्मवादिनां द्विरात्रकतुरस्तीति सोऽयं
दुराधः दुःखेनाराधनीय इति ब्रह्मवादिन आहुः कथमिति
चेत् तदुच्यते उत्तरमहस्तावदतिरात्र इति स्थितं पूर्वमहः
किमग्निष्टोमान्तः स्यादुक्थ्यो वा अग्निष्टोमश्चेदुक्थ्यमन्तर्यन्ति
परित्यजन्ति उक्थ्यश्चेदग्निष्टोमं परित्यजन्ति सोऽयं दुःखो
दुःखपरिहार इत्यभिप्रायः ॥ ६ ॥

तस्याक्षेपस्य परिहारमाह ।

यउज्योतिरुक्थ्यः पूर्वमहर्भवति नाग्निष्टोमम-
न्तर्यन्ति नोक्थानि ॥ ७ ॥

तिष्ठतु तावत्पूर्वस्मादग्निष्टोमत्वपक्षः यद्यदि पूर्वमहरुक्थो
ज्योतिरुक्थ्यः संस्वारूपो ज्योतिष्टोमो भवति तदानीं पञ्च-
दशस्तोत्रयुक्ते तस्मिन् द्वादशस्तोत्रयुक्तं अग्निष्टोमं न अन्त-
र्यन्ति न परित्यजन्ति उत्तराणि च त्रीण्युक्थस्तोत्राणि न
परित्यजन्ति तस्मान्नोक्थशेषोऽस्ति ॥ ७ ॥

ननु वक्ष्यमाणे द्विरात्रे चैत्ररथं पूर्वस्याह उक्थ्यत्वादयं
दोषपरिहारः सुत्याङ्गिरसे, तु द्विरात्रे कथं दोषपरिहार
इत्याशङ्क्याह ।

तदाङ्गरेषा वाव यज्ञस्य मात्रा यदग्निष्टोमो यद-
ग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवेति यज्ञस्य मात्रान्नातिक्रामत्य-
योत्तरस्याह उक्थेभ्योऽधिरात्रिमुपयन्ति तेनोक्था-
न्यनन्तरितानि ॥ ८ ॥

तत्तस्य चोदितदोषस्याभिज्ञा ये ब्रह्मवादिनः परिहारमाहुः
कथमिति चेत्तदुच्यते अग्निष्टोम इति यदस्ति एषा वाव यज्ञस्य
मात्रा सर्वस्य सोमयागस्य तावत्येव स्वरूपपरिमितिः अग्निष्टो-
मस्य सर्वं सोमयागप्रकृतित्वेन सर्वस्वरूपस्योपपत्तेः एवं सति
यद्यग्निष्टोमस्य पूर्वमहर्भवेत् तदानीं सर्वस्य यज्ञस्य मात्रां
स्वरूपपरिमाणमनुष्ठाता नातिक्रामति नोद्गमयति अथानन्त-
रमुत्तरस्याहः उक्थेभ्योऽधिरात्रिमुपयन्ति रात्रिस्तोत्रा-
ण्यनुतिष्ठन्ति तस्मादुक्थानामप्यतिक्रमो नास्ति इत्यमग्निष्टोमत्व-
यच्छेऽपि दोषपरिहारः ॥ ८ ॥

उत्तरेऽहनि प्रथमस्तोमं प्रशंसति ।

चतुर्विंशं वहिष्पवमानं भवत्युत्तरस्याहश्चतुर्विंश-
त्यक्षरा गायत्री प्रजननं गायत्री प्रजात्यै ॥ ९ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ९ ॥

सर्वान् स्तोमान् प्रशंसति ।

उभये स्तोमा युग्मन्तश्चायुजश्च तन्निशुनं तस्मान्-
निशुनात्प्रजायते ॥ १० ॥

चतुर्विंशस्य समसंख्योपेतत्वादुग्मत्वं बद्धवचनं पूजार्थं स्पष्ट-
मन्यत् ॥ १० ॥

अस्यातिरात्रस्य त्रिष्टदादित्यस्त्रिंशान्तं निखिलस्तोमयुक्तत्वं
प्रशंसति ।

सर्वस्तोमोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याप्तैः सर्वस्य जित्यै
सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वं जयति ॥ ११ ॥

अतिरात्रस्य सर्वस्तोमयुक्तत्वं यदस्ति तदेतत् सर्वस्य प्राय-
णीयस्य प्राप्त्यर्थं अपरं व्याख्यातं ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

श्राद्धिरसं द्विरात्रमुक्त्वा चैत्ररथं द्विरात्रमाह ।

अथ यस्य ज्योतिरुक्थ्यः पूर्वमहर्भवत्यायुरति-
रात्रउत्तरं ॥ १ ॥

पूर्वस्मिन् द्विरात्रे अग्निष्टोमः पूर्वमहः अस्मिन् द्विरात्र-

उक्थ्यसंस्थो ज्योतिष्टोम उत्तरमहर्ष्यस्य द्विरातस्य एकमहः-
 कृप्तिः तं द्विरातमनुतिष्ठेदिति शेषः ॥ १ ॥

अस्य द्विरातस्य स्तोत्रीयसंख्यामुपजीव्य प्रजोत्पत्तिहेतुत्वं
 दर्शयति ।

तिस्रः पूर्वस्याहो विराजमतिरिच्यन्ते द्वाभ्यामु-
 त्तरमहर्विराज ऊनमूनातिरिक्तं वा अनुप्रजाः प्रजा-
 यन्ते ॥ २ ॥

अत्र यदेतत् पूर्वमहर्ष्यसंस्थज्योतिष्टोमरूपं तस्य सम्ब-
 न्धिनीषु स्तोत्रीयासु दशसंख्यया विच्छिद्य विराट् रूपत्वेन
 विद्यमानेषु तिस्रः स्तोत्रीया विराट् रूपत्वमतीत्य वर्तन्ते ते
 अग्निष्टोमभागे तावन्नवत्यधिकं शतं अत एकोनविंशतिवि-
 राजः सम्पद्यन्ते त्रिषूक्थस्तोत्रेष्वेकविंशस्तोमयुक्तेषु षष्टिस्तो-
 त्रीयाः तामु षड्भ्यो विराड्भ्य उपरि तिस्रः स्तोत्रीया अति-
 रिक्ता भवन्ति तथा द्वितीयेऽहनि स्तोत्रीयाणां स्वरूपं विराजो
 द्वाभ्यां न्यूनं भवति तद्यथा उक्थ्यस्तोत्रपर्यन्त आयुष्टोमभागे
 स्तोत्रीयाणामेकोनषष्ट्यधिकं शतद्वयमिति पूर्वत्रैव व्यवस्थितं
 तथा सति पञ्चविंशतिसंख्याभ्यो विराड्भ्य ऊर्द्धं नवस्तोत्रीय-
 शेषादेकोना विराट् भवति आपोडशिके होवमतिरातः तस्मात्
 षोडशस्तोत्रगता संख्या नादरणीया रात्रिपर्यायस्तोत्रेषु द्वाद-
 शसु पञ्चदशस्तोमयुक्तेष्वशीत्यधिकं शतं स्तोत्रीया भवन्ति
 तत्राष्टादशविराजः सम्पद्यन्ते सन्धिस्तोत्रस्य त्रिवृत्स्तोमः तत्र

नवसंख्याकाः स्तोत्राः प्रत्येकोना विराह भवति एवं सत्युत्त-
रेऽहनि द्वयोर्विराजस्वरूपे प्रथमेऽहनि विराजस्वरूपं तिसृभि-
रतिरिक्तं ऊनातिरिक्तात्मकं तदुभयस्वरूपमनु प्रजानामुत्पत्तिः-
भवति लोके हि योषितो गुह्येन्द्रियमनु * लिङ्गरहितत्वात्
द्वाभ्यां न्यूनं, पुंसस्तु द्वाभ्यां लिङ्गेन त्रातिरिक्तं, तदुभयं यथा
प्रजोत्पादकं ॥ २ ॥

तद्देदनं प्रशंसति ।

प्रप्रजया प्रपशुभिर्जायते यएवं वेद ॥ ३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

प्रकारान्तरेणातिरिक्तं सम्पाद्य प्रशंसति ।

एका संस्तुतानां विराजमतिरिच्यत एकाकिन-
मेवैनमन्त्राद्यस्याध्यक्षं करोति ॥ ४ ॥

प्रथमेऽहनि यास्त्रिचोऽतिरिक्तास्तासां मध्ये द्वयमानीयं
द्वितीयेऽहनि विराजः पूरणीयाः तथा सति संस्तुतानां
स्तोत्राणां मध्ये विराजमेका स्तोत्राणां तिलङ्घ्य तिष्ठति तथा
यजमानमेवान्नाधिपतिं करोति अयमेव सर्वेभ्यो बन्धुभृत्योभ्यो-
ऽन्नप्रदो भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अस्य द्विरात्रस्य चैत्ररथत्वं सम्पादयितुमाख्यायिकामाह ।

* असंख्यतोऽनुमीयते किन्तु सर्वपुस्तकेषु पाठः समान एव इहः ।

एतेन वै चित्ररथं कापेया अयाजयत्स्तमेका-
किनमन्नाद्यस्याध्यक्षमकुर्वन् तस्माच्चैत्ररथीनामेकः
क्षत्रपतिर्जायते नुलम्ब इव द्वितीयः ॥ ५ ॥

कपिगोत्रे समुत्पन्ना महर्षयः कापेयास्ते ह्येतेनैव द्विरा-
त्रेण चित्ररथनामकं राजानं याजयित्वा तमेवमन्नाद्यस्याध्यक्ष-
मकुर्वन् तस्मात्कारणादद्यापि चित्रवंशोत्पन्नानां मध्ये एक एव
राजा क्षत्रपतिर्बलाधिपतिर्भवति द्वितीयस्तु तस्माद्धेतोः नुलम्ब
इव तस्यानुचर इव भवति चित्ररथेनानुष्ठितत्वादयं क्रतुश्चैत्ररथ
इत्यभिप्रायः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

कापिवनं द्विरात्रमाह ।

अथ यस्य त्रिवृत्पञ्चदशोऽग्निष्टोमः पूर्वमहर्भव-
त्यायुरतिरात्र उत्तरं ॥ १ ॥

त्रिवृत्स्तोमसहितपञ्चदशस्तोमे यस्मिन्नग्निष्टोमोऽस्ति सोऽयं
त्रिवृत्पञ्चदशः तत्र सर्वेषु स्तोत्रेषु त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ पर्या-
येण प्रयोक्तव्यौ अग्निष्टोमः पूर्वमहः पूर्ववदायुष्टोमोऽतिरात्रो
द्वितीयमहः यस्यैवमहः कृप्तिः सोऽनुष्ठेयः ॥ १ ॥

तत्र प्रथममहः प्रशंसति ।

मिथुनाभ्यां स्तोमाभ्यामुत्तरमहः प्रजनयन्ति
तत्प्रजातंश्च आरभन्ते चक्रे वा एते साकं वृते यत्
त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ यं कामं कामयते तमेतेना-
भ्यश्रुते यत्र यत्र हि चक्रीवता कामयते तत्तदभ्य-
श्रुते ॥ २ ॥

प्रथमेऽहनि मिथुनवत् वृद्धभूतौ द्वौ स्तोमौ ताभ्यामृत्विजः
उत्तरमहकृत्पादयन्ति यथा लौकिकमिथुनात् प्रजोत्पत्तिस्तद्व-
दुत्पन्नं तदहः परेद्युरधिष्ठानं प्रारभन्ते किञ्च त्रिवृत्पञ्चदशौ
स्तोमौ यौ विद्येते एते उभे चक्रे द्वे रथस्थानीयेन प्रथमेनाप्नोति
यत्रेत्यादिलौकिकवृत्तान्तः चक्रयोः समाहारश्चक्री स यस्या-
स्तीति सोऽयं रथः चक्रीवान् लोके पुमान् यत्र स्थाने गन्तुं काम-
यते तत्र स्थानं चक्रीवता रथेन प्राप्नोति तद्वदपीत्यर्थः ॥ २ ॥

द्वितीयमहः प्रशंसति ।

अथ यदायरतिरात्रो भवति प्रतिष्ठित्यै ॥ ३ ॥

योऽयमायुष्टोमोऽतिरात्रोऽस्ति सोऽयं प्राप्तेषु कामेषु प्रति-
ष्ठायै स्थैर्याय सम्पद्यते ॥ ३ ॥

अस्य द्विरात्रस्य कापिवनत्वं दर्शयति ।

एतेन वै कपिवनो भौवायन इद्वारूक्षतामग-
च्छत् ॥ ४ ॥

भूनामकस्य महर्षेः पुत्रोभौवायनः कापिवन इति तस्य
नाम स एतेन द्विरात्रेण स्वयमरूक्षतामगच्छत् रूक्षः उग्रः
शोषणोपलक्षितो हरिद्रो वा तद्वैपरीत्येन शान्तः समृद्धो वा
ऽभवत् कापिवनेनानुष्ठितत्वात् कापिवनइत्यर्थः ॥ ४ ॥

वेदनपूर्वकानुष्ठानस्य फलमाह ।

अरूक्षो भवति यएवं विद्वानेतेन यजते ॥ ५ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

उक्तास्त्रयो द्विरात्राः अथ त्रिरात्रेषु प्रथमं गर्गत्रिरात्र-
माह ।

त्रिवृत्प्रातस्सवनं पञ्चदशमाध्यन्दिनं सवनं
सप्तदशं तृतीयसवनं पञ्चदशं प्रातःसवनं सप्तदशं
माध्यन्दिनं सवनमेकविंशं तृतीयसवनं सोकथ-
मेकविंशं प्रातःसवनं त्रिणवं माध्यन्दिनं सवनं
त्रयस्त्रिंशं आर्भवस्त्रयस्त्रिंशोऽग्निष्टोम एकविं-

शान्युकथानि सप्तोडशिकानि षोडशं प्रथमं रात्रि-
षाम पञ्चदशी रात्रिस्त्रिदशान्विः ॥ १ ॥

अथ तीर्थहानि क्रमेणाग्निष्टोमोक्थातिरात्ररूपाणि ॥१॥

तमेतं तिरात्रं स्तोतुमन्तरिच इत्येतस्याहस्त्रयस्य सृष्टि-
माह ।

प्रजापतिर्वा इदमेक आसीत्तस्य वागेव स्वमा-
सीद्वाग् द्वितीया स ऐक्षतेमामेव वाचं विसृजा इयं वा
इदं सर्वं विभवन्त्येष्यतीति स वाचं व्यसृजत मेदं
सर्वं विभवन्त्यैत् सोर्द्धोदातनोद्यथापां धारा सन्ततैवं
तस्या एति तृतीयमच्छिनत्तद्भूमिरभवद्भूदिव वा
इदमिति तद्भूमेर्भूमित्वं केति तृतीयमच्छिनत्तदन्त-
रिक्षमभवदन्तरेव वा इदमिति तदन्तरिक्षस्यान्त-
रिक्षत्वं हो इति तृतीयमूर्द्धमदास्यत् तत् द्यौरभव-
दद्युतदिव वा अदइति तद्दिवो दिवत्वं ॥ २ ॥

इदं प्रतीयमानं जगच्छब्दरूपमर्थरूपञ्च तयोः शब्दा-
र्थयोः सृष्टेः पुरा प्रजापतिर्वा एक आसीत् प्रजापतिशब्देनात्र
चिदेकरसरूपोमायाशक्तियुक्तः परमेश्वर उच्यते स एवैक-
स्तदानीमासीत् स एवैक आसीत् ततः सपरमेश्वर एकः स्तानी
तस्य प्रभुत्वे द्वितीयेत्येवं स्वस्वार्थरूपं द्वयमासीत् तदानीं

परमेश्वर ऐक्षत मनसि विचारितवान् कथं विचारितवानिति चेत् तदुच्यते इमामेव मम स्वभूतां द्वितीयां वाचं विसृजे विविधत्वेन सृजामि तत इयमेव वाङ्मनःसंकल्पवशादिदं प्रतीयमानं सर्वजगदिदं भवन्ती विशेषेण भवतीति सर्वजगदाकारेण भासमाना सती मामेष्यति प्राप्स्यतीति स इत्थं विचार्य शब्दसामान्यरूपां वाचं व्यसृजत विविधत्वेन सृष्टवान् ततः सा शब्दसामान्यरूपा वाक् इदं सर्वं शब्दजातं विशेषेण भवन्ती प्रजापतिमैत् प्राप्नोत् ततः सा वाग्द्वी मायाविशिष्टादव्यक्तादुद्गता सती स्वतस्तच्छब्दविशेषेण रूपेणोदात्तानोत् उत्कर्षेण समन्ताद्विसृत्तः भवेत् तत्र दृष्टान्तः यथा वृष्टावपां धारा मेघादुद्गता सन्तता भूमौ सर्वतो व्याप्ता भवति तद्वद्देवशास्त्रलौकिकभाषारूपेण या वाक् सन्तता तस्याः सकाशाद्भक्तृणां गानभागमनपेक्ष्य तृतीयं भागं सप्रजापतिरच्छिनत् पृथक्कृतवान् स भाग एतीत्युच्चार्य प्रदर्श्यते अकार इतिशब्दपरः सन् एतीति निर्दिश्यते अकारसृतीयो भाग इत्यर्थः तदकारस्वरूपज्ञात् वाक्यार्थरूपा भूमिरभवत् तदानीं प्रजापतिः स्वमनस्येवं चिन्तयामास इदं पृथिवीरूपमभूदिव वै पूर्वमविद्यमानं सद्विदानीं विद्यमानमेवासीत् इत्येवं यस्माच्चिन्तितवान् तत्तस्मात् कारणादस्या भूमेरभूदिति व्युत्पत्त्या भूमिनाम सम्पन्नं ओमित्यस्मिन् वाग् व्यवहारे योऽयमादिरकारः सोऽयं वाचकः भूमिर्वाच्याभूदिति तात्पर्यार्थः, स प्रजापतिर्वाचः प्रसादकरं तृतीयभागं सृष्ट्वा पुनः केत्यन्तं तृतीयभागमच्छिनत् पृथक् कृतवान् तत् कशब्द-

रूपवाचकं भूत्वा पुनर्वाच्यमन्तरिक्षमभवत् तदानीं प्रजापति-
रेवं चिन्तितवान् इदं प्रतीयमानं अन्तरिक्षाख्यमन्तरा द्यावा-
पृथिव्योर्मध्ये इव वै स्थितमेवेत्यर्थः यस्मादेवं चिन्तितवान् तत्
तस्मादन्तरिक्षलोकस्यान्तरवस्थितमिति व्युत्पत्त्यान्तरिक्षनाम
सम्पन्नं तस्मिन्नान्नि षकारात् पूर्वं कोऽस्ति तस्मादसावन्तरिक्ष-
वाचक इत्यभिप्रायः भूयन्तरिक्षवाचकावधारकशब्दौ निर्माय
तदपेक्षया तृतीयं वाचो भागं हो इति शब्दमूर्द्धमुदास्यत् ऊर्ध्व-
देशमुद्दिश्य तद्वाचकत्वेनोत्कर्षेण प्रक्षिप्तवान् उच्चारितवानित्यर्थः
तदुच्चारणं हो इति शब्दरूपमूर्द्धदेशवाचकं भूत्वा द्यौरभवत् तदा
प्रजापतिरेवं चिन्तितवान् अहो द्युलोकरूपं वस्तु अद्युतदिव
चन्द्रसूर्यादिप्रकाशो द्योतमानमेवेति यस्मादेवं तस्मात् द्युलोकस्य
दिवत्वं द्युनामकत्वं सम्पन्नं ॥ २ ॥

प्रजापतिना यान्यकहो इत्येतानि त्रीण्यक्षराणि वाच-
सकाशान् क्षिन्नानि तानि पुनः प्रशंसति ।

एषा वाव प्रत्यक्षं वाग्यज्जिह्वाग्रेणैतद्वाचो वदति
यदेति मध्येनैतद्वाचो वदति यत् केति सर्वयैतद्वाचो
रसोर्ध्वं उद्वदति यद्वो इति ॥ ३ ॥

यदक्षरं एषैव तिरूपा वागस्माकं प्रत्यक्षा यथा भवति
तथोपलभ्या इति शेषः यदेति जिह्वेत्यादिना स्पष्टीकरोति एति
यदस्ति आकाररूपं यदक्षरमस्ति एतद्वाचः सम्बन्धक्षरं जिह्वा-
ग्रेण मातृकामन्त्रोच्चारणेन जिह्वयोः प्रथमव्यापारेण लोको

वदति, केति यत् द्वितीयमक्षरमस्ति एतदक्षरं मध्येऽत्र मातृका-
मन्त्रे षोडशस्वरेभ्य ऊर्ध्वगतेन मध्येन जिह्वाव्यापारेण लोको
वदति, हो इति यदक्षरमस्ति तदक्षरस्वरूपं वाचः सर्वो रसः
अतएवाधूर्ध्वः मातृकामन्त्र अधिकत्वेनोर्ध्वभागे मन्त्रावसाने ह-
कारः पठितः तदिदं हो इत्यक्षरं लोकस्तद्वदति उच्चस्वरेण
पठति ॥ ३ ॥

उक्तानां तयाणामक्षराणां सृष्टिप्रशंसाञ्चोक्त्वा तिरातक्रतु-
सम्बन्धमाह ।

यदेतानि रूपाण्यन्वहं व्यज्यन्ते मुखतएव तद्वाचं
विसृजन्ते मुखतो यन्नियं कर्म ॥ ४ ॥

एतान्यकहो इति त्रीण्यक्षररूपाणि तिरातक्रतावन्वहं
प्रतिदिनं व्यज्यन्ते विशेषेणाज्यस्तोत्रेषु प्रक्षिप्यन्ते अजगति-
क्षेपणयोरिति धातुः आज्यस्तोत्रेषु कथं विक्षेप इति चेत् उच्यते
प्रथमेऽहन्यग्ने आयाहि वीतय इत्यादावकारः पठितः द्वितीये-
ऽहनि कयाते अग्ने अङ्गिरस इति शब्द आदौ पठितः तृतीये-
ऽहनि होता देवो अमर्त्य इति हो शब्द आदौ पठितः यद्यस्मादेवं
तस्मान्मुखत एव आज्यस्तोत्ररूपे यज्ञस्य मुखभाग एव वाच-
मक्षरत्रयरूपां विसृजन्ते विशेषेण सम्पादयन्ति किञ्च यन्नियं
यज्ञसम्बन्धि यत् प्रोक्ताक्षरसाध्यमाज्यस्तोत्ररूपं कर्म तन् मुख-
तो यज्ञमुखे सम्पादयन्ति ॥ ४ ॥

अथैतस्य तिरातस्य पुष्टिहेतुत्वं विवक्तुराह ।

प्रजापतिर्वा इदमेकाक्षरां वाचं सतीं त्रिधा-
 व्यकरोत्तद्दमे लोका अभवन् रूक्षा अनुपजीवनाः स
 ऐक्षत कथमिमे लोकालोम गृह्णीयुः कथमुपजीव-
 नीयाः स्युरिति स एतं त्रिरात्रमपश्यत्तमाहरत्ते-
 नेमान् लोकानन्वातनोत्ततो वा इमे लोकालोमा-
 गृह्णन् स्तत उपजीवनीया अभवन्स्त्रिरात्रस्य वा इदं
 पुष्टं त्रिरात्रस्योदरणं यदिदमेषु लोकेष्वधि ॥ ५ ॥

प्रजापतिशब्देनाचिन्त्यशक्तिः परमेश्वरः इदमित्यस्य लिङ्ग-
 व्यत्ययः स ईश्वरः इमां वाचं त्रिधा भागत्रयरूपेण व्याकरोत्
 विकारमापादितवान् कीदृशीं वाचं एकां अक्षरां सतीं वागि-
 त्यनेन शब्देन व्यवहियमाणत्वात् एकाक्षरा ककारस्य हल्-
 मात्रस्य पृथगक्षरत्वव्यवहाराभावाद्वागिति शब्दस्यैकाक्षरस्य
 ये विकारास्ते पृथग्यन्तरिक्षद्रूपा इमे त्रयो लोका अभवन्
 यथा क्षीरं दधि भवति तथा विधिवाक्योपेतत्वात् एवमीश्व-
 रस्याचिन्त्यशक्तिवशाच्छब्दस्य लोकत्रयरूपापत्तिर्द्रष्टव्या ते च
 त्रयो लोका अनुपजीवना जीवनहेतुभोग्यद्रव्यरहिताः अतएव
 रूक्षाः शुष्काः सन्तापहेतवोऽभवन् तदा स प्रजापतिरित्यं
 विचारयन् इमे लोकाः कथं लोम गृह्णीयुः लोम प्रकृते ब्रीहि-
 यवादिभोग्यं वस्तु कथं स्वीकुर्युः स्वीकृत्यच प्राणिनामुपभोगेन
 योग्याः कथं भवेयुः स प्रजापतिरित्यं विचार्य वेदान् पथी-

लोच्य ब्रीहियवाद्युत्पादनसाधनमेतद्भ्रग्विरात्रमपश्यत्तं क्रतु-
माहरदन्वतिष्ठत् तेनानुष्ठितेन क्रतुना त्रीनिमान् लोकान-
नुक्रमेण सर्वतो व्याप्तवान् पर्यालोच्य ब्रीहियवानेषु लोकेषु
चोत्पादयन् सामर्थ्यं सम्पादितवान् तदनन्तरमेव प्रथमेनाह्वा
भूलोके सामर्थ्यमभूत् मध्यमेनान्तरिक्षे उत्तमेन दिवि ततो वै
तदनन्तरमेवेमे लोका लोमोत्पाद्यं तं भोग्यजातमगृह्णन्
ओषधिवनस्पतयः पृथिव्या लोमेनेष्ट्वा अन्तरिक्षस्य लोम
चन्द्रतारकाद्या दिवो लोम ततो भोग्यसङ्गावात् लोका उप-
जीवनयोग्या अभवन् यदिदं भोग्यजातमेषु लोकेष्वधि वन-
स्पतीन् लोकान् अधितिष्ठति तदिदं भोग्यवस्तु त्रिरात्रक्रतो-
रेवं सम्बन्धि पुष्टं पुष्टिकारणं यतस्त्रिरात्रस्य सम्बन्धित्वेन
उद्हरणं भोग्यवस्तुवदुद्गममभूत् ततस्त्रिरात्रस्य पुष्टिहेतुत्वं
युक्तं ॥ ५ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

गच्छति पशूनां भूमानं द्विपदां चतुष्पदां य एवं
वेद ॥ ६ ॥

द्विपदो मनुष्याः पुत्रभृत्यादयो मवादिबद्धोम्यत्वात्पशवः
भूमानं वाङ्मयं गच्छति प्राप्नोति ॥ ६ ॥

पूर्वमकहो इत्यक्षरत्रयमुपजीव्य यथा त्रिरात्रः प्रशस्तः
तथैवाक्षरेति शब्दमुपजीव्य त्रिरात्रं प्रशंसति ।

प्रजापतिर्यद्वाचं व्यसृजत साक्षरदेवेति प्रथमं

क्षेति द्वितीयं रेति तृतीयं येन येन वै रूपेण प्रजा-
पतिर्वाचं व्यसृजत तेन तेन रूपेणाज्यानि चारभ्य-
न्तेऽहानि चाप्यन्ते ॥ ७ ॥

प्रजापतिः पुनरपि वाचं स्वीकृत्य विविधत्वेन सृष्टवानिति
यदस्ति सा सृष्टा वाक् भिन्नभाण्डस्थितोदकवदक्षरदस्रवदेव
तस्याः सृताया वाचः प्रति प्रथमं रूपं अकार इति शब्दपर
एतोति निर्दिश्यते क्षेति द्वितीयं रूपं रेति तृतीयमेतदक्षरशब्द-
निष्पत्तिः एवं सति प्रजापतिः येन येन रूपेण वाचं विधत्ते तेन
तेन रूपेणाज्यस्रोतारम्भः त्यहफलभूतलोकत्रयप्राप्तिश्च सम्पद्यते
कथमिति चेदुच्यते अकहो इत्येतत्त्रयसृष्टिसुपजीव्याज्यस्रोता-
रम्भः पूर्वमुदाहृतः अक्षरेत्येतत् त्रयसुपजीव्य लोकत्रयप्राप्ति-
मुदाह्रियते अकारो भूलोकः अयं लोक इति वाक्यस्यादाव-
कारसङ्गावात् क्षित्यन्तरिक्षलोक इत्यत्र क्षकारसङ्गावात् द्यौरिति
द्युलोक इत्यत्र रेफसङ्गावान् एवञ्च सति त्रयाणामह्नां फलभूता-
स्रयो लोका अक्षरेति त्रिभिर्वाग्भवैः प्राप्यन्ते ॥ ७ ॥

पुनरपि तमेतं त्रिरात्रं पुरुषसादृश्यसम्पादनेन प्रशंसति ।

तदाङ्गर्ब्रह्मवादिनोऽक्षरेस्था वै त्रिरात्र इत्येका-
क्षरा वै वाक् त्रक्षरमक्षरं त्रक्षरः पुरुषः स वा एनं
वेदेत्याङ्गर्थ्य एनं पुरुषसन्मितं वेदेति ॥ ८ ॥

कथमित्याशङ्क्य तदेवैकेत्यादिना स्पष्टीकृतं वागेकाक्षरा

वै ककारस्य पृथगक्षरत्वाभावाद्वाचो निष्पन्नमक्षरमिति पूर्वोक्त-
नीत्या त्रिरात्रेऽयमक्षरे स्थितो भवति मन्त्ररूपया वाचा निष्प-
न्नत्वात् एकाक्षरायां वाचि स्थितिः एति चोति रेति त्रिरात्र-
फलानां लोकानामुक्तत्वादक्षरान्नि त्वक्षरे स्थितिः पुरुष
इत्येतदपि नाम त्वक्षरं ततः पुरुषतुल्यत्वं वेद स पुमानिदं
त्रिरात्रं वेद इति शब्द उक्तार्थसमाप्त्यर्थः ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशत्यध्यायस्य

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

प्रकारान्तरेण गर्गत्रिरात्रं स्तौति ।

एतेन वै देवा एषु लोकेष्वर्भुवन्नेतेन स्वर्गं
लोकमायन् ॥ १ ॥

ये पुरुषादेवत्वं वाञ्छन्ते ते पुरा एतं त्रिरात्रमन्वतिष्ठन्
ते एतेनेव त्रिरात्रेषु लोकप्रदेशेषु भोग्यवस्तुसमृद्धिं प्राप्य तत
एतेन त्रिरात्रेण देहपातादूर्ध्वं देवा भूवा स्वर्गं लोकं प्राप्नुवन् ॥१॥

पूर्वखण्डोक्तमर्थमनूद्याग्निवाय्वादित्यानामक्षरादुत्पत्तिमाह ।

वाग्वै त्रिरात्रो वाचो रूपेणाज्यानि चाहानि
च विभज्यन्त एकाक्षरा वै वाक् त्र्यक्षरमक्षरमक्ष-

रस्य रूपेण विभज्यन्ते त्रयो गन्धर्वास्तेषामेषा भक्ति-
रग्नेः पृथिवी वायोरन्तरिक्षमसावादित्यस्य द्यौस्त्व-
योघर्मास उपसꣳ सचन्ते ॥ २ ॥

वाग्रूप एव आज्यस्रोत्राणामप्यकहो इति तत् तत्र उत्पन्नो
ऽक्षरशब्दस्थक्षरः तस्य शब्दस्य त्रिविधेन रूपेण त्रयो देवा
अनेन वाचो रूपेण निष्पद्यन्ते तीर्थ्यहानि अक्षरोत्पत्तिस्त्रिर्वा-
चोरूपैर्लोकत्रयात्मकैर्विगमय्य सम्पाद्यन्ते एतावाननुवादः अथा-
ग्न्याद्युत्पत्तिरुच्यते तत्रत्यवागेकाक्षरैः ककारस्यार्द्धमात्रस्य पृथ-
गक्षरत्वाभावात् तत्र उत्पन्नोऽक्षरशब्दस्थक्षरः तस्य शब्दस्य
त्रिविधेन रूपेण त्रयो देवा विभागेनोत्पद्यन्ते देवा गन्धर्वाः
अथाग्न्याद्युत्पत्तिरुच्यते तस्य शब्दस्य त्रिविधेन रूपेणोमां
वाचं तेषां रवतीति व्युत्पत्तेः यौगिक इत्यर्थः एतेषां त्रयाणां
देवानां एषा वक्ष्यमाणाविभक्तिर्भजनं स्थानं अग्निवाग्वा-
दित्यदेवतानां पृथिव्यादिकं स्थानमित्येतत्प्रसिद्धमेव अस्मि-
न्नर्थे सम्बन्धाय कस्यचिन्मन्त्रस्य पादं पठति त्रयो घर्मास
उपसं सञ्चरन्त इति घर्मासो दीप्यमानादेवास्त्रयोऽग्निवाग्वा-
दित्या उपसं उषाकालरूपी तमोनिवारणेनोत्पन्ना देवाः सचन्ते
सेवन्ते ॥ २ ॥

मन्त्रार्थं विविच्य दर्शयति ।

अग्निरुपसꣳ सचते वायुरुपसꣳ सचतेऽसावा-
दित्य उपसꣳ सचते ॥ ३ ॥

अग्निर्देवः पृथिव्यां उषो देवीं सेवते तथा कृतं तमोनि-
वारणमनुभवतीत्यर्थः एवं वाखादित्यावप्यन्तरिक्षलोकयोरिति
द्रष्टव्यं ॥ ३ ॥

अस्यैवमग्न्यादीनामुषः सेवा प्रकृते किमायातमित्याश-
ङ्क्याह ।

त्रीणि मिथुनानि तान्येष ॥ ४ ॥

अग्निवाखादित्यास्त्रयो गन्धर्वाः पुरुषा लोकत्रयेऽपि उष-
सो योषितस्तन्मिलितेन त्रीणि मिथुनानि भवन्ति तानि चैषः
त्रयस्त्रिरात्रस्त्रित्वसंख्यायाः समानत्वात् तस्मादयं प्रसिद्ध
इत्यर्थः ॥ ४ ॥

किञ्च मिथुनावयवौ द्वौ तत्पुत्रश्चैक इत्यनेनापि प्रकारेण
त्रित्वसाम्यात् प्रशस्त इत्याह ।

मिथुनं द्वे सम्भवतो मिथुनाद्यत्प्रजायते तत्तृतीयं
॥ ५ ॥

द्वे स्त्रीपुरुषशरीरे सम्भवत इति यदस्ति तदेतन्मिथुन-
मुच्यते स्पष्टमन्यत् ॥ ५ ॥

अथास्य त्रिरात्रस्य यागे सहस्रदक्षिणास्ति तास्तोतुमाख्या-
यिकामाह ।

इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छ सोऽ विन्मामे प्रहार्षी-
रस्ति वा इदमयि वीर्यन्तत्ते प्रदास्यामीति तदस्मै
प्रायच्छत्तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् स द्वितीयः स तृतीय-
मुदयच्छत्स एवात्रविन्मामे प्रहार्षीरस्ति वा इदं
मयि वीर्यन्तत्ते प्रदास्यामीति तदस्मै प्रायच्छत्त-
द्विष्णुः प्रत्यगृह्णादेतद्वाव तदभ्यनूच्यते ॥ ६ ॥

लोकत्रयमावरीतुं प्रतिक्षणं वर्द्धमानेन देहेनोपेतस्वष्टुः
पुत्रो वृत्रनामकः कश्चिदसुर आसीत् तद्वधार्थं इन्द्रः कदाचिद्व-
ज्रमुदयस्यावस्थितः तमिन्द्रं दृष्ट्वा स वृत्र एवमब्रवीत् हे इन्द्र
कदापि मे शरीरं माप्रहार्षीः मयि वृत्रे वीर्यं सारभूतं इदं
वस्वस्त्येव मच्छरीरे रक्षिते सति तद्वस्तु तुभ्यं प्रदास्यामीत्युक्त्वा
प्रहारादुपरतायास्मा इन्द्राय तद्वस्तु प्रायच्छत् इन्द्राय प्रदत्तं
तद्वीर्यरूपं वस्तु अस्येन्द्रस्य सखा विष्णुस्तस्मादिन्द्रात्प्रतिगृह्य
रक्षितवान् वृत्रवधार्थं प्रवृत्तस्येन्द्रस्य वज्रोद्यमे विष्णुः साहाय्यं
कृतवान् तदिदं तैत्तिरीया आमनन्ति इन्द्रो वज्रमुदयच्छत्
विष्णुरनुस्थित इति विष्णुः साहाय्यादनुस्थित उपविष्ट एव सन्
वज्रमुदयतवानित्यर्थः वृत्रेण दत्तं तद्वीर्यं इन्द्रः प्रतिगृह्य सख्ये
विष्णवे प्रायच्छत् एतदपि त एवामनन्ति तद्विष्णवे प्रायच्छत्त-
द्विष्णुः प्रत्यगृह्णादस्मात्त्विन्द्र इन्द्रियं दधात्विति तत्तस्मा इन्द्राय
दत्तस्य विष्णुना प्रतिग्राह्यत्वं युक्तं स इन्द्रः पुनरपि वृत्रं हन्तुं

द्वितीयं द्वितीयवारं अस्मिन्वाक्ये पूर्वोक्तं वज्रमुदयच्छदित्यादिकं
विशुः प्रतिगृह्णादित्यन्तं अनुवर्त्तते पुनरपि स इन्द्रसृतीय-
वारं उदयच्छत् तदापि स वृत्रः पूर्ववदेव अब्रवीत् मामे
प्रहार्षीरित्यादिकं पूर्ववद्योज्यं तद्वावं त्रिवारञ्च तद्वत्तमिन्द्र
वीर्येण विष्णुना च प्रतिगृहीतं तदेतत्सर्वमेव कयाचिद्वचाभ्य-
नूच्यते ॥ ६ ॥

तामेतामृचमुदाहरति ।

उभा जिग्यथुर्न पराजयेथे न पराजिग्ये कतरश्च
नैनोरिन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि
तदैरयेथामिति ॥ ७ ॥

हे इन्द्रविष्णु युवामुभौ जिग्यथुः सर्वत्र जितवन्तौ न पराज-
येथे क्वापि पराजयं न प्राप्तुथ एतयोर्मध्ये कतरश्च न एकतरोऽपि
पराजिग्ये द्वितीयं प्रत्यक्षं विनापि क्वापि युद्धे पराजयं न
प्राप्तवान् हे विष्णो त्वमिन्द्रश्चोभौ यदपस्पृधेथां यदा परस्परं
सर्द्धितवन्तौ तत्र वृत्राल्लब्धं गोसहस्ररूपं वीर्यं त्रेधा विभज्य
इन्द्रस्य द्वौ भागौ विष्णोरेको भाग इत्येवमैरयेथां प्राप्तवन्तौ
इति शब्दः समाप्त्यर्थः ॥ ७ ॥

नन्विन्द्राविष्णुभ्यां वृत्रो वीर्यं प्रायच्छदिति ब्राह्मणे श्रुतं
तत्संवादार्थमुदाहृतायां ऋचि सहस्रं श्रितमिति वैयधिकरण्य-
माशङ्क्याह ।

एतद्वा आभ्यां तत्सहस्रं प्रायच्छत् ॥ ८ ॥

तदेतदेव गोसहस्रमभिहितं एतन्न आभ्यां विष्ण्वन्द्राभ्यां प्रायच्छत् तस्माद्द्वैयधिकरण्यं उदाहृतायामृच्यभिहिता येय-
मिन्द्राविष्णोः परस्परस्यर्द्धा यज्ञेन्द्रस्य भागद्वयं विष्णोरेको
भाग इत्येतादृशो गोसहस्रस्य त्रेधा विभागस्तदुभयं तैत्तिरीयैः
विस्पष्टमान्नायते अथ या सहस्रं तस्यासीद्यस्यामिन्द्रश्च वि-
ष्णुश्च व्यायच्छेतां स इन्द्रोऽमन्यत न वा इदं विष्णुः सहस्रं
प्रार्थत इति तस्यामकल्पेतां द्विभाग इन्द्रस्तृतीयो विष्णुस्तदेव
एषाभ्यनूचत उभा जिग्यथुरितीति अस्यान्नास्यायमर्थः पुरा
कदाचित् प्रजापतिः वसूनिन्द्रादित्याञ्च ससर्ज एते सर्वे संव-
त्सरं तपस्तप्त्वा गामेकामसृजत सा च गौर्वसूनां गवामेकोन-
सहस्रे सम्पन्ने सति स्वयं सहस्रसंख्यापूरणी सम्पन्ना तस्यां
गवि ममैवेयं इति विष्णुरिन्द्रश्च परस्परं स्रद्धतां तदानी-
मिन्द्र एवं विचारयन् अनया सहस्रतमया सहितं गोसहस्रं
विष्णुर्मात्सकाशात् चर्करिष्यतीति तत इन्द्राविष्णु स्रद्धां परि-
हर्तुं अन्याभिर्गोभिः सहितायां तस्यां सहस्रतमं विभागं
कल्पितवन्तौ तत्रेन्द्रो भागद्वयेऽवस्थितः विष्णुस्तृतीये भागेऽव-
स्थितः तस्मिन्नेवोक्तार्थे उभाजिग्यथुरित्यृगभ्यनूचते इति इत्थं
अस्मिन् दक्षिणारूपेण दातव्यस्य गोसहस्रस्येन्द्रविषयोपाख्या-
नेन प्रशंसा कृता ॥ ८ ॥

तत्र गोसहस्रं त्रिषु दिनेषु विभज्य दातव्यं तत्र प्रथम-

दिने प्रतिगृहीतविशेषं दर्शयति ।

तस्यैषा भक्तिर्य आर्षेयो विद्वांस्तस्मै प्रथमेऽहनि देयं
यथा वा इयमेव स प्रतिष्ठितेयं प्रतिष्ठितः सः ॥ ९ ॥

तस्य दातव्यस्य द्रव्यस्य एषा वक्ष्यमाणा भक्तिर्भागः
विभज्य दानप्रकारः कथ्यते ऋषेर्गोत्रप्रवर्त्तकस्य भरद्वाजकश्य-
पादेः सम्बन्धी पुमानार्षेयः प्रख्यातकुलगोत्र इत्यर्थः विद्वान्
वेदशास्त्राभिन्नः तादृशोयः प्रतिगृहीता तस्मै प्रथमेऽहनि
दक्षिणा दातव्या प्रथमस्याङ्गः पृथिवीरूपत्वं पूर्वमुक्तं इयं
प्रथमाहःस्वरूपा पृथिवी यादृशी तादृगेव स आर्षेयः उभयोः
प्रतिष्ठासम्बन्धस्य तुल्यत्वात् प्रतिष्ठितः ॥ ९ ॥

द्वितीयेऽहनि प्रतिगृहीतविशेषं दर्शयति ।

यो नार्षेयो विद्वांस्तस्मै द्वितीयेऽहनि देयं यथा
वा अन्तरिक्षमेव सोऽन्तरिक्षमित्यन्तरिक्षं विदुर्वेदं तस्य
विदुः ॥ १० ॥

अज्ञातकुलगोत्रो वैदेशिको नार्षेयः, द्वितीयाहःन्तरिक्षरूप-
त्वादन्तरिक्षद्वारेण वैदेशिकस्य साम्यत्वेन शक्यं अन्तरिक्ष-
मित्यनेन शब्देनान्तरिक्षं द्यावापृथिव्योरन्तरा क्षयति निवसति
इति व्युत्पत्त्या सर्वे जना मध्यवर्त्तिनं लोकं विदुः वैदेशि-
कोऽपि ज्ञाताज्ञातयोर्मध्ये वर्त्तते तदीयकुलगोत्रयोरज्ञातवात्
वेदपाठन्तु तदीयं सर्वं विदुः अतो द्वितीयेऽहनि प्रतिग्रह-
योग्यः ॥ १० ॥

तृतीये प्रतिगृहीत्योगं दर्शयति ।

य अर्षेयोविदांस्तस्मै तृतीयेऽहनि देयं यथा वै
द्यौरेवꣳ सद्यौरिति दिवं विदुर्वन्धु तस्य विदुः ॥ ११ ॥

तृतीयाहःस्वरूपत्वेनोक्तस्य द्युलोकस्यार्षेयेण सह जातत्वसा-
म्यमस्ति दीव्यति इति द्यौरित्येवं दिवं सर्वे जानन्ति तस्या-
र्षेयस्य बन्धुजातं भ्रातृपुत्रादिकं च जानन्ति ॥ ११ ॥

दातव्ये गोसहस्रे या संख्यान्तर्भूतास्ति तथा तस्यां शत-
संख्यायामन्तर्भूता या संख्यास्ति तदुभयं क्रमेण प्रशंसति ।

शतान्यन्वहन्दीयन्त एषा वाव यज्ञस्य मात्रा यच्छतं
सैव सा विच्छिन्ना दीयते दशतोऽन्वहं दीयन्ते दशाक्षरा
विराड्वैराजोयज्ञः सैव सा विच्छिन्ना दीयते ॥ १२ ॥

प्रतिदिनं गवां शतानि दीयन्ते तद्विशेषस्तूत्तरत्र वक्ष्यते शत-
मिति यदस्ति एषैव संख्या यज्ञस्य मात्रा सोमयागस्य दक्षिणा-
द्रव्यप्रमाणं प्रकृतौ हि द्वादशाधिकं शतं विहितं तस्य द्वादश-
शतं दक्षिणेत्यान्नातत्वात् ततः शतादर्वाचीनसंख्यायामभावा-
च्छतसंख्यामात्रेत्युच्यते सैव शतसंख्या सा यज्ञस्य मात्रा
भूत्वा प्रतिदिनमवच्छिन्ना दीयते दशइत्यनेन शकारान्तशब्दे-
न दशानां समूहोऽभिधीयते पञ्चदशतौ वर्गौ वेति पाणिनिः
अर्षेयादिभ्यः प्रतिगृहीत्यो दशतो दशसंख्योपेताः वर्गाः प्रति-
दिनं दीयन्ते ते च वर्गाः संख्यासाम्बाहिराट्कन्दोरूपाः सोम-
यागश्च वैराजः प्रकृतिगतासु स्तोत्रीयास्वेकोनविंशतिविराट्

रूपस्थासकृद्दृशितत्वात् अतः सैवं संख्या विराड्रूपा भूत्वा प्रति-
दिनमविच्छिन्ना दीयते ॥ १२ ॥

एकोनसहस्रसंख्याकानां गवां दिनत्रयसाम्येन विधानं दर्श-
यति ।

त्रयस्त्रिंशच्च त्रीणि च शतानि प्रथमेऽहनि देयास्तथा
द्वितीये तथा तृतीये । १३ ।

स्यष्टोऽर्थः । १३ ।

सहस्रतम्यां गोदानप्रकारमाह ।

अथैषा द्विदेवत्या त्रिरूपा ब्रह्मणो द्वे तृतीये तृतीयम-
ग्नीधः ॥ १४ ॥

एकोनसहस्रकथनानन्तरमेषां सहस्रतमी कथ्यते सा चेन्द्र-
विश्वरूपदेवताद्वयोपेता शुक्लकृष्णसहितवर्णास्त्रिरूपा च तेषु
त्रिरूपेषु शुक्लं रूपमितरापेक्षया तथा कृष्णमपि द्वितीयं रोहि-
तमपि तृतीयं तत्र तृतीये ब्रह्मणो योग्ये तस्य द्विभागोपेतेन्द्र-
स्थानीयत्वात् अवशिष्टं तृतीयमग्नीधस्य योग्यं तस्यैकभागोपेत-
विष्णुस्थानीयत्वात् ॥ १४ ॥

अथ सहस्रतम्यामनुमन्त्रणे मन्त्रमाह ।

काम्यासि प्रियासि द्वाव्यासीडे रन्ते सरस्वति मद्दि विश्रुत
एतानि तेऽग्नेय नामानि देवेषु नः सुकृतो ब्रूयात् ॥ १५ ॥

हसस्रतमी षड्भिः पादैः सम्बोध्यते हे इडे मननरूपे हे

रन्ते रमणीये हे सरस्वति सरणात्सरः क्षीरन्तद्वति हे महि महति
हे विश्वते प्रख्याते हे अग्नि हन्तुमयोग्ये त्वं काम्या कमनीयासि
प्रिया प्रीतिविषयासि हव्या दानयोग्यासि एतानीडादीनि
काम्यादीनि तव नामानि तादृशी त्वं नो अस्मान् सुकृतः
शोभनस्य कर्त्तृन् देवेषु ब्रूतात् देवसमीपे कथय ॥ १५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे विंशोऽध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

पुनरपि त्रिरात्रं बहुधा तुष्टुषुरादौ तावत् त्रैलोक्यवर्त्तिपदा-
र्थसमृद्धिहेतून् दर्शयति ।

इदं वाव प्रथमेनाङ्गा व्यकरोद्यदिदमस्यामध्यायत्त-
मूलमिदं द्वितीयेन यदिदं प्राणदेवत्यदस्तृतीयेन यद्वर्षति
यन्नक्षत्राणि यदमुं लोकं भेजे ॥ १ ॥

अस्यां पृथिव्यामध्यपरि यदिदं गिरिवृक्षादिकमायत्तमूल-
मष्ठीनमूलं वर्त्तते स्थावराणां हि मूलानि भूमौ प्रविश्य
तिष्ठन्ति तदिदमेतत् स्थावरस्वरूपमयन्त्रिरात्रः प्रथमेनाङ्गा
व्यकरोत् विशिष्टं समृद्धं करोति प्रथमस्याङ्गोऽनुष्ठानेन जनित-
मपूर्वं तत् समृद्धेः कारणमित्यर्थः यदिदं जङ्गमं मनुष्यवृक्षादि-
रूपं* प्राणान् श्वासं कुर्वन् एजति कम्पते भूम्यन्तरिचयोच्चलति

* मनुष्यपक्षादिरूपमिति पुस्तकान्तरपाठः ।

तदिदं द्वितीयेनाङ्गा व्यकरोत् द्यूलोकवर्तिवृष्टिनक्षत्रदेवतावि-
ग्रहादिकं यदस्ति ब्राह्मणं एवं तृतीयेनाङ्गा व्यकरोत् ॥ १ ॥

अथ महाव्रतरूपतामापाद्य प्रशंसति ।

तदाङ्गब्रह्मवादिनो महाव्रतं वा एतद्यदेष त्रिरात्र इति
तस्यै तदेव मुखं यदेतेषामङ्गां वहिष्यवमानं ये अभितो-
ऽहनी तौ पक्षौ यन्मध्यममहः सः आत्माग्निष्टोमसामानि
पुच्छं ॥ २ ॥

अग्निचयनोपेतस्य महाव्रतक्रतोः सम्बन्धो योऽयं चित्त्योऽग्नि-
स्तस्य मुखपक्षद्वयमध्यदेहपुच्छरूपाः पञ्चावयवाः तस्य सर्वस्य
त्रिरात्रे सम्पादितत्वादयं त्रिरात्रो महाव्रतगतचित्त्वाग्निभावतया
कर्म्मफलसमृद्धिं ब्रुवतीत्यभिप्रायः ॥ २ ॥

प्रकारान्तरेण मुखपुच्छे निरूपयति ।

यदेवासावुदेति तन्मुखं ये अभितोऽहनी तौ पक्षौ यन्म-
ध्यममहः स आत्माग्निः पुच्छं ॥ ३ ॥

बहिष्यवमानस्तीत्रात् प्रागेवासावादित्य उदेतीति यदस्ति
तदेव मुखं आहवनीयाद्यग्निः पुच्छं ॥ ३ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण पुच्छनिरूपयति ।

यदेवासावुदेति तन्मुखं ये अभितोऽहनी तौ पक्षौ यन्म-
ध्यममहः स आत्मा यदस्तमेति तत्पुच्छं ॥ ४ ॥

आदित्योऽस्तमितीति यदस्ति तत्र पुच्छमिति द्रष्टव्यम् त्रिरा-
त्रस्य यदिदम्हाव्रतस्त्वसम्पादनन्दिदमनुतिष्ठासोः प्ररोचना-
योपयुक्तं अनुष्ठातुमशक्तस्य तु भावनया तत्र कश्चित्सुहृत्तविशेषो
भवति अयमेव न्यायः सर्वेष्वर्थवादेश्वनुसन्धातव्यः एतदेवाभिप्रेत्य
तत्र य एवं वेदेत्याम्नायते ॥ ४ ॥

अथ त्रिरात्रे प्रकारान्तरेण भावनां दर्शयति ।

एतावान्वाव त्रिरात्रो गायत्रः प्राणास्त्रैष्टुभं चक्षुर्जागतं
श्रोत्रं सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ ५ ॥

यावान् गायत्रादिरस्ति एतावानेव त्रिरात्र इति भावयेत्
त्रिरात्रे यानि गायत्रीत्रिष्टुब्जगतीरूपाणि सम्पद्यन्ते तत् सम्ब-
न्धीनि पुरुषमुखवर्तीनि प्राणचक्षुःश्रोत्राणि तेषु छन्दःसु प्राणा-
दीनां भावनीयत्वात् यः पुमानेवं वेद मनसा भावयति स पुमान्
सर्वमायुरेति अस्यापमृत्युः न भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

पुनरप्युत्तरोत्तराभ्यां त्रिरात्रस्य महिमानं विशदयति ।

तदाङ्गर्हवादिनः कियत्स्त्रिरात्रइतीयानिति ब्रूयादि-
यध्येतदभ्यथो इयानिति ब्रूयादियध्येवैतदभिपराङ्ङर्वा-
ङ्ङित्याङ्गः पराङ्ङिति ब्रूयात्पराङ्ङि वदति पराङ् पश्यति
पराङ्प्राणित्येकाङ्ङाङ्ङउत्तरयाङ्ङइत्याङ्ङरेक इति ब्रूयात्
समानो ह्येष यत् प्राणोपानोव्यानस्तद्यथा अदोमनौ ह्यत्र-
मोतमेवमेषु लोकेषु त्रिरात्र श्रोतः शोभतेऽस्य मुखं
य एवं वेद ॥ ६ ॥

कियानिति पृच्छतां ब्रह्मवादिनां अयमभिप्रायः इदं वाव
 प्रथमेनाङ्गा इत्यादिना त्रैलोक्यवर्तिभोग्यपदार्थसमृद्धिहेतुस्त्रि-
 रात्र इत्युक्तम् किन्तावानेव त्रिरात्राभावयितव्यः किम्वा ततो-
 भ्यधिक इति इयानेव त्रिरात्रोध्यातव्यो नत्त्वधिक इति ब्रह्म-
 वादिनां गुरुरुत्तरं ब्रूयात् तत्रोपपत्तिरियध्यति वाक्येनोच्यते
 यद्यस्मादयं लोकत्रयपरिमितमेतद्भोग्यजातमभिलक्ष्य त्रिरात्रः
 प्रसृतः तस्मादिदानीव ध्यातव्यः अथो अपिच महाव्रतरूपत्वेन च
 विधानमुक्तं तत् सर्वत्र कियानिति प्रश्नश्चेदाशङ्क्य तत्तदानी-
 मियानित्येवोत्तरमुक्तोपपादयेत् वाचनिकेषु द्वयानादिषु यथा-
 वचनमनुतिष्ठेत नपुनः संशयः कर्त्तव्यइत्यर्थः अयं त्रिरात्रः
 पराङ् चार्वाङ् चेति प्रश्नस्य पराङ् इत्युत्तरं परमुत्कर्षमञ्चति गच्छ-
 त्यनेतेति पराङ्कुत्कष्टफलप्राप्तिहेतुरिति ध्यायेत् नत्त्वर्वाङ्धम-
 इत्यर्थः हि यस्मादयमनुष्ठाता फलकाले पराङ्कुत्कर्षप्राप्तः सन्
 वदनदर्शनप्राणनादिव्यवहारं करोति नतु कस्मिंश्चिदपि व्यव-
 हारे प्रकृष्टो भवति तस्मात्फलहेतुः त्रिरात्रः पराङ् इति ध्यायेत्
 एकोद्द्वौत्रयमयं त्रिरात्रात्मकः क्रतुः एकएव उत तिसृषु रात्रिषु
 त्रयः क्रतवइति प्रश्नः तस्यैकइत्युत्तरं हि यस्मात्प्राणोपानोव्यान
 इत्येवं वृत्तित्रयरूपेण वायुः स्वरूपं वर्त्तते सवायुस्त्रिसृष्वपि वृत्तिषु
 समान एकस्तद्वदयं क्रतुरित्यर्थः यथेत्यादिनान्यो दृष्टान्त उक्तः
 अदः कार्पासादिजनितं सूत्रं मणौ मणिसमूहे यथा ओतमनु-
 स्यूतं तद्वत् क्रतुफले लोकत्रयसाधनभूतः क्रतुरनुगतः य एव
 वेद ध्यायति अस्य देवताशरीरं प्राप्तस्य मुखं शोभते ॥ ६ ॥

सर्वत्र त्रिरात्रस्य त्रैष्टुभं जागतमित्येव क्रमेण त्रीण्यहानि

न्यायतः प्राप्नोति अत्र तु मध्यममहर्जागतमित्येकदेशवैलक्षण्यं दर्शयति ।

यद्वै त्रिरात्रस्य सलोम तदस्य विलोम यदस्य विलोम तदस्य सलोम तद्यदेतत्परं सदहरवरं क्रियते यजमानायैव तत्पशून् परिगृह्णाति प्रजननाय नह्यमुष्मिन् लोके पशवः प्रजायन्ते ॥ ७ ॥

अनुकूलमनुष्ठानं सलोमेत्युच्यते तद्विपरीतं तु विलोमेति तथा सति तस्य सर्वस्य त्रिरात्रस्य न्यायप्राप्तं यत् सलोमानुष्ठानं जागतावसानमस्ति तदस्य गर्गत्रिरात्रस्य विलोम भवति अत्रास्मिन् गर्गत्रिरात्रे जागतस्याहोमध्यमत्वात् यत् पुनरस्येतरं त्रिरात्रस्य विलोमरूपं जागतं मध्यमत्वमस्ति तदस्य गर्गत्रिरात्रस्य सलोम भवति तस्मिन् गर्गत्रिरात्रे परं स तृतीयप्राप्तियुक्तं सजागतमहरवरं मध्यमं क्रियतइति यदेतदस्ति तत्तेन मध्यमत्वकरणेन यजमानार्थमेव पशून् पशुसमूहं परिगृह्णाति पशूनां जागतत्वात् जगतीह्न्दसां पशव्यतामिति श्रुत्यन्तरात् सच पशुपरिश्रहः प्रजननाय बहुपशूत्पादनाय संपद्यते जागतस्याहस्ततीयत्वे तु तस्य तृतीयस्याहोद्युलोकरूपत्वात्पशुप्रजननं सम्भवति द्युलोके ह्यमृतं पीत्वा तृप्ता देवा गवादिपशून् सम्पादयति ॥ ७ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

एते वाव ह्न्दसां वीर्यवत्तमे यद्गायत्री च त्रिष्टुप् च

यदेते अभितो भवतो मध्ये जगतीवोय्यवतीभ्यामेव तद्ध-
न्दोभ्यां पशून् परिगृह्णाति प्रजननाय न ह्यमुस्मिन् लोके
पशवः प्रजायन्ते ॥ ८ ॥

गायत्रीत्रिष्टुप् चेति यत् छन्दोद्वयमस्ति एते छन्दसी उभे एव
सर्वेषां छन्दसां वीर्यातिशयोपेते तत्र गायत्र्याः सोमाहरणेन
वीर्यवत्त्वं द्रष्टव्यं त्रिष्टुभस्तु वीर्यवत्त्वं सर्वश्रुतिप्रसिद्धं एते गाय-
त्रीत्रिष्टुभावभितस्तृतीययोरङ्गोर्भवतः मध्यमेऽहनि जगतीं भवति
इति यदस्ति तत्तेन त्रिविधानुष्ठानेन मध्यदिनवर्तिजगती सम्पा-
दितवान् पशून्माभ्यां वीर्यं तद्धन्दोभ्यां परिगृह्णाति परिपाल-
यति अन्यत् पूर्ववत् ॥ ८ ॥

अथ त्रिरात्रस्यादित्यरूपेण ध्यानमाह ।

असौ वाव त्रिरात्रो यथोदेत्येवं प्रथममर्ह्यथा मध्य-
न्दिन एवं द्वितीयं यथाऽस्तमेत्येवं तृतीयङ्गच्छत्यमुष्य सायु-
ज्यङ्गच्छति सावेश्यं य एवं वेद ॥ ९ ॥

असौ द्युलोकवर्ती सूर्य एव त्रिरात्रस्वरूपः यथादित्यस्योद-
यमध्यन्दिनास्तमयास्तथास्यापि क्रतोस्त्रीण्यहानि सन्ति क्रता-
वादित्यस्य दृष्टिः कर्त्तव्या त्रिष्वहःसु उदयादिदृष्टिरित्यर्थः यः
पुमानेवं वेद ध्यायति स पुनर्ध्यानेनामुष्य सूर्यस्य सायुज्यं
गच्छति इति ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयात् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ९ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमागंप्रवर्तकश्रीवीरवुक्क-
भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे
विंशाध्यायस्य षोडशः खण्डः ।
विंशोऽध्यायः समाप्तिभगमत् ॥

अथैकविंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निखसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलञ्जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

अथैकविंशोऽध्याय आरभ्यते । तत्र गर्गत्रिरात्रस्य यहृत्ति-
णारूपं गोसहस्रं पूर्वमुक्तं या चोक्ता सहस्रतमी तयोः प्रशंसार्थ-
माख्यायिकानाम आह ।

इन्द्रोमरुतः सहस्रमजिनात् स्वां विशं सोमाय राज्ञे
प्रोच्य तस्माद्राज्ञे प्रोच्य विशं जिनन्ति तौ यमोऽष्टणो-
न्मरुतोद्द सहस्रमिज्यादृष्टामिति स आगच्छत्सोऽब्रवोदुप-
मास्मिन् सहस्रे ऋयेथामिति तमुपाङ्कयेतां सयमोऽपश्यदे-
काङ्गां सहस्रे पि सहस्रस्य पयोविभ्रतोऽ सोऽब्रवोदियमेव
ममास्तु सहस्रं युवां विकल्पयेथामिति तावब्रूतां यथा-
वाव त्वमेतां पश्यस्येवमावमेतां पश्याव इति ॥ १ ॥

इन्द्रः पूर्वं सोमाय राज्ञे प्रोच्य गोसहस्रजयलक्षणं फल-
मावयोः सहास्त्विति कथयित्वा सहस्रं सहस्रसंख्याकान्मरुतः
अजिनात् होनानकरोत् ज्यावयोहानौ अत्र हानिमात्रे प्रवर्तते
जितवानित्यर्थः तदेवाह स्वां विशमिति स्वीयां प्रजामित्यर्थः

एतदुक्तं भवति स्वप्रजाभूतमरुत्सहस्रं जित्वा गोसहस्रं लब्ध-
वानित्यर्थः यद्वा मरुतः सहस्रमिति अधिकरणनिर्देशः मरुतः
सकाशात् गोसहस्रमजिनादित्यर्थः यस्मादेवं तस्मादिदानीमेता
अपि रात्रौ प्रोच्य विज्ञप्यैवं विशः स्वां प्रजां गवादिधनार्थं निगृ-
ह्णन्ति ताविन्द्रसोमौ यमोऽमृशोत् किमिति मरुतः खलु सहस्रं
इज्यासृष्टामलभेतामिति स यमस्तु आगच्छत् तयोरन्तरितो यम-
स्तावब्रवीत् अस्मिन् गोसहस्रे मा मां उपह्वयेथामिति तौ च
तमुपाह्वयेतां स उपह्वतोयमः अपश्यत् किं एकाङ्गां सहस्रेपि
कीदृशीं सहस्रस्य पयः गोसहस्रे यावत्पयोस्ति तावत् समृद्धिं
पयोविभ्रतीं स तां दृष्ट्वा इयमेव ममास्तु युवां सहस्रं विकल्प-
येथां विभजेथामित्यब्रवीत् तावपि पुनरेवाब्रूतां तु यथा वाव
त्वमेतां पश्यसि एवमेवास्मदर्थं पश्याव इति ॥ १ ॥

अथ तेषां समविभागकल्पनाप्रकारमाह ।

तथा वा इदं सहस्रं विकल्पयामहा इत्यब्रुवन्स्तामु-
दके प्रावेशयन्तेऽब्रुवन्शानाहरामहै यस्मै न इयं प्रथ-
मायोदेष्यति इति तेऽशानाहरन्त सोमस्य प्रथम एदथे-
न्द्रस्याथ यमस्य ॥ २ ॥

विभागश्चे इति विविधमेतास्ते समविभागप्राप्त्यर्थतया वैतया
सहस्रतम्या सह इदं गोसहस्रं विकल्पयामहै विभजामहाइत्य-
ब्रुवन् तथोक्तां तामेकाङ्गां विभागकल्पनायोदके प्रावेशयन् तद-
नन्तरन्तेऽशायैवमब्रुवन् किमिति नो अस्माकमध्ये यस्मै प्रथमाय

प्रथमविभागाय उदेस्यति जलादुद्गमिष्यति ते वयं गोसहस्रस्य
सहस्रतम्याश्वांशानाहरामहै कल्पयामहाइति एवन्मिथः सम्भाष्य
अंशानाहरन्त तत्र प्रथमे अंशे सोमं ऐत् सोममागच्छत् अथ
इन्द्रस्य अथ यमस्य ॥ २ ॥

अथ गोसहस्रस्य सहस्रतम्याश्च भागत्रयसाम्ये च सोमप्राप्तिं
दर्शयति ।

तेऽब्रुवन् सोमाय राज्ञ उदेहि तृतीयेन चात्मनस्तृती-
येन च सहस्रस्य पयस इति साबभ्रुः पिङ्गाक्ष्येकवर्षोऽद्वैत्तृती-
येन चात्मनस्तृतीयेन च सहस्रस्य पयसः सा या सोम-
क्रयणी सैव सा ॥ ३ ॥

ते विभागक्रमकल्पनानन्तरमब्रुवन् हे सहस्रतमि सोमराज्ञे
प्रथमं उदेहि जलादुद्गच्छ किं विशिष्टा सती आत्मनस्तव तृतीये-
नांशेन च गोसहस्रस्य च पयसः तृतीयेनांशेन सहिता सती
इति एवमुक्ते सा सहस्रतमी स्वतृतीयांशेन बभ्रुररुणवर्षा पिङ्गाक्षी
एकवर्षा सती उदैत् तैर्यथा प्रार्थितं तथैवेत्युक्तं भवति तृती-
येन चात्मन इत्यादिना अस्याः सोमांशरूपत्वात् सोमक्रयणी-
यत्वमाह या सा सोमक्रयणी इदानीन्तनैः सोमक्रेतुभिः तत्सा-
धनत्वं तु कल्पते सैव सोमक्रयणी सा जलादुद्गता बभ्रादिलक्षणी-
पेतैत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथोक्तार्थज्ञानपुरःसरं क्रयणं प्रशंसति ।

तृतीयेन चास्य तस्या आत्मनस्तृतीयेन च सहस्रस्य

पयसः सोमः क्रोतो भवति य एवं विद्वान् सोमं क्रोणाति
यस्मा एवं विदुषे सोमं क्रोणन्ति ॥ ४ ॥

तस्याः बभ्रादिलक्षणाया अस्या आत्मनः स्वरूपस्य तृतीयेन
भागेन गोसहस्रस्य पयसस्तृतीयांशेन च सोमः क्रोतो भवति
इदानीन्तनैः योगवा क्रोतोपि यएवमादि स्पष्टं ॥ ४ ॥

अथेन्द्रभागप्राप्तिं दर्शयति ।

तेऽब्रुवन्निन्द्रायोदेहि तृतीयेन चात्मनस्तृतीयेन च सह-
स्रस्य पयस इति सा शबलीपष्ठौ ह्यदेत् तृतीयेन चात्मन-
स्तृतीयेन च सहस्रस्य पयसुः सा येन्द्रियैष्या सैव सा ॥५॥

पूर्ववद्ग्राख्येयं इयांस्तु विशेषः इन्द्रियैष्या इन्द्रियं इन्द्राय
हितं वा तदेताववगम्यते पिङ्गाक्ष्येकहायन्या सोमः क्रेतव्य इति
तदर्थतेस्या एषणीया दातव्येत्यर्थः पष्ठौहीतु प्रसिद्धा त्रिवर्षा
गौरिति ॥ ५ ॥

अथोक्ताथवेदनपुरःसरमिन्द्रियैष्यादत्तं प्रशंसति ।

तृतीयेन चास्य तस्या आत्मनस्तृतीयेन च सहस्रस्य
पयस इन्द्रियैष्या दत्ता भवति य एवं विद्वानिन्द्रियैष्या
ददाति यस्मा एवं विदुष इन्द्रियैष्यां ददति ॥ ६ ॥

अन्यस्या अपि इन्द्रियैष्यायाः गोदानेऽपि गोसहस्रतृतीयांश-
पयोयुक्ता सहस्रतमी तृतीयांशमृतोक्तलक्षणैस्तेरेव दत्ता भव-
ति ॥ ६ ॥

अथ यमस्य स्वांशप्राप्तिं दर्शयति ।

तेऽब्रुवन्वमायोदेहि तृतीयेन चात्मनस्तृतीयेन च सहस्रस्य पयस इति सा जरती कुष्टाऽष्टग्यूदैर्धूम्रा वादित्यौ हीर्मतोहसोयसो तृतीयेन च सहस्रं पयसः सा यानुस्तरणी सैव सा ॥७॥

पूर्ववद्वाख्येयं जरतीति जरसा युक्ता कुष्टा कुष्टवर्णा अशृङ्गी शृङ्गरहिता उदैत् उदगच्छत् वर्णावान्तरप्रसिद्धतरं दर्शयति वा अथवा धूम्रा धूम्रवर्णादित्यौहीर्मत ईर्मतो जघनप्रदेशतोहसीयसो अत्यन्तं क्वासयुक्ता करोतीत्यर्थः ईर्मन्तासः सिलिकमध्यमासद्वत्यादौ तथा दर्शनात् यद्वा ईर्मं व्रणं तत् करोतीत्यर्थः सोदैदिति सम्बन्धः अनुस्तरणीं मृतसंस्कारार्थमुपाकरणिया गौरमृतमनुहन्यत इत्यनुस्तरणीति च निवृत्तपत्नी भवति ॥ ७ ॥

उक्तार्थस्यानुस्तरणीकरणं प्रशंसति ।

तृतीयेन चास्य तस्या आत्मनस्तृतीयेन च सहस्रस्य पयसोनुस्तरणीन्तता भवति य एवं विद्वाननुस्तरणीं करोति यस्मा एवं विदुषेऽनुस्तरणीं कुर्वन्ति नाचक्रवान्मन्यते ॥८॥

यदुक्तार्थाभिज्ञोऽनुस्तरणीं ददाति अप्यस्मै वा दुरुक्तार्थक्रायानुस्तरणीं कुर्वन्ति तेनोभयविधेनोपलक्षणानुस्तरण्येव कृता भवति किञ्च सोऽर्थज्ञः स्वयं आत्मानं उक्तलक्षणानुस्तरणीदान-

मकृत्वा चकृवानिति न मन्यते किन्तु विहितामेव कृतवानस्मीति
मन्यते ॥ ८ ॥

अथ ब्रह्मवादिनः प्रश्नावतारणमुखेन गर्गत्रिरात्रस्य गोसह-
स्रदक्षिणादात्प्रशंसाद्वारेण त्रिरात्रगतं दानं प्रशंसति ।

तदाऽर्ब्रह्मवादिनो न वा अमुष्मिन् लोके सहस्रयाड-
लोकोस्तीति तद्यावदितः सहस्रास्य गौर्गवि प्रतिष्ठिता ताव-
दस्माल्लोकादसौ लोकः सहस्रयाजी वा इमान् लोकान्
व्याप्नोत्यथो यावत् सहस्रं योजनान्यथो यावत् सहस्रमाश्वी-
नान्यथो यावत् सहस्रमङ्गानि तद्गवा गवास्पृणोति समा-
क्रयणाय वा एतादीयन्ते ॥ ९ ॥

तत्र गोसहस्रदक्षिणकस्त्रिरात्रविषये आहुः ब्रह्मवादिनः
अमुष्मिन् लोके भूलोकव्यतिरेके फलत्वेन प्राप्तव्येषु लोकेष्वि-
त्यर्थः सहस्रयाट् सहस्रदक्षिणोपेतगर्गत्रिरात्रावयवा अलोकः
प्राप्तव्यलोकरहित इत्यर्थः तादृशी नैवास्ति सर्वोप्यस्य च भो
गोपविषयो भवति तद्य इत्युक्तं भवति तत्तस्मात् यावद्विमेस्मान्
लोकान् सहस्रस्य सम्बन्धिनी एकैका गौः एकस्यामेकस्याङ्गवि
प्रतिष्ठिता तावत्तावन्तोऽस्मात् लोकादारभ्यासौ लोक अमी
गन्तव्या उपर्युपरि लोका इत्यर्थः अस्त्वेवं किं तत इत्याह सहस्र-
याजी खलु इमान् गोसंख्यापरिमितान् लोकान् क्रमेण भोगाय
व्याप्नोति तदेवोपयादयति अथो अपि च योजनानि सहस्रं
यावत्परिमाणं भूस्वर्गयोरन्तरालमस्ति अथो अपि च आश्वीनानि

एकस्मिन्दिने एकस्य शीघ्रगामिनोऽश्वस्य सम्बन्धीनि योजना-
याश्वीनानि तेषाञ्च सहस्रं यावद्भवति अथो अपि च अङ्गानि
अहःसम्बन्धीनि एकस्मिन्नहनि शीघ्रगामिना पुरुषेण गन्तव्यानि
योजनान्यहानि तेषाञ्च सहस्रं यावत्परिमाणं भवति ताव-
द्योजनानि गवा गवां सहस्रमध्ये एकैकया गवा एकैकयोजन-
स्याक्रमणं युक्तमित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दक्षिणारूपस्य गोसहस्रस्य परि तार्याच्छादनं विधत्ते ।

सहस्रं यदृजत तस्य तार्यं योनिरासीद्यत्तार्यं
प्रत्यस्य नयति सयोनित्वाय ॥ १० ॥

यद्गोसहस्रमृजत तद्दक्षिणार्थं सृष्टमनु तत्तस्य तार्यं घृता-
दिकं वस्तु तार्यमाहुः अन्ये चाहतं वस्त्रमाहुः तद्योनिर्योनिवदा-
च्छादक आसीदतस्तार्यं गोसहस्रस्य तर्पणभूतस्य सहस्रतमी-
रूपस्य वा तार्यं प्रत्यस्य विधानं नयति नाग्नीध्रं प्रापयति सयो-
नित्वाय अत्रापस्तम्बः तामुदीचीमाग्नीध्रं नीत्वा तस्यशुभतार्य-
मध्यास्यति इति ॥ १० ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ त्रीण्याज्यदोहानि प्रशंसितुमाख्यायिकामाह ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अस्मान् दृष्टाः पराच्य

आयन्नत्स्यति न इति विभ्यत्यः सोऽब्रवीदुप मावर्त्तध्वं तथा
 वै वोत्स्यामि यथाद्यमाना भूयस्यः प्रजनिष्यथ इति ताभ्यो-
 वैन ऋतं ब्रूहीत्यब्रुवन्स्ताभ्य ऋतनिधनेनर्त्तमब्रवीदौ-
 निधनेनावयत्त्रिणिधनेन प्राजनयदेतैर्हवा इदं सामभि-
 र्मृत्युः प्रजा अत्ति च प्रजनयति ॥ १ ॥

पूर्वं प्रजापतिः ताः सृष्टाः प्रजाः स्वयमेव नः अस्मान् अत्स्यति
 संहरिष्यति इति तद्रक्षणाद्विभ्यत्यः पराच्यः आयन् आगताः प्रजा-
 पतिरेवमब्रवीत् मा मामुपावर्त्तध्वमिति एवमुक्ते ताः प्रजाः ताभ्यो
 विभ्यतीभ्यो नो अस्माकं वै खलु ऋतं सत्यं शपथं ब्रूहीत्यब्रुवन्
 ताभ्यः प्रजापति आज्यदोहे गतेन ऋतनिधनेन ऋतं सत्यं वचन-
 मब्रवीत् तत ई इति निधनेनावयत् पुनश्च त्रिणिधनेन प्राजनयत्
 उक्तनिधनवता साम्ना सहासृणोत् साधनत्वमिदानीन्तनप्रसिध्वा-
 ह्वयति एतैः खल्व्वाज्यदोहैः सामभिर्मृत्युः प्राणिहिंसोपाधिकः
 प्रजापतिः प्रजामत्ति च एतैरेव प्रजनयति पुनरुत्पादयति ॥१॥

इदानीमपि उक्तार्थवेदेनं प्रशंसति ।

अद्यमानमस्य भूयो भवति य एवं वेद ॥ २ ॥

उक्तार्थज्ञेनाद्यमानमप्यसम्भूय पुनः पुनः प्रकृतमेव भवति
 न कदाचिदपि क्षीयते ॥ २ ॥

तानि पुनः प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

ज्येष्ठसामानि वा एतानि श्रेष्ठसामानि प्रजापतिसा-
 मानि ॥ ३ ॥

एतान्याज्यदोहानि सान्नाम्ये ज्येष्ठानि प्रथमभूतानि खलु
तथा श्रेष्ठसामानि गुणैः प्रशस्तानि तत् कथमिति तदाह आदित
एतानि प्रजापतिसामानि अतः प्रजापतेर्ज्येष्ठत्वाच्च तत्सम्बन्धा-
देवान्यान्यपि तथाविधानीत्यभिप्रायः ॥ ३ ॥

वेदनं प्रशंसति ।

गच्छति ज्येष्ठञ्च श्रेष्ठं य एवं वेद ॥ ४ ॥

स्पष्टोऽर्थः । ४ ।

अथ निर्वचनद्वारा एतानि प्रशंसति ।

एतैर्वै सामभिः प्रजापतिरिमान् लोकान् सर्वान् का-
मान् दुग्धं यदाद्या दुग्धं तदाद्या दोहानामाद्या
दोहत्वं ॥ ५ ॥

पूर्वैः प्रजापतिरेतैः सामभिरिमान् लोकान् तेषां जीवना-
य सर्वान् कामान् कमनीयान् भोगान् दुग्धं यद्यस्मादाद्या
लोकिको दोग्धा जानुनीमाद्य दुग्धे तत् प्रजापतिरपि जानुनी-
चक्रे कृत्वा सोमाभ्यां दुग्धं तत् तस्मादाज्यदोहानां सान्नाम्य-
दोहत्वं सम्पन्नं ॥ ५ ॥

उक्तार्थज्ञानपूर्वकमुक्तसान्नां प्रयोगं प्रशंसति ।

सर्वानिमान् लोकान् कामान् दुग्धे य एवं विद्वानेतः
सामभिः स्तुते ॥ ६ ॥

एतावता एतैः स्तोतव्यमिति विधिरुन्नीयते ॥ ६ ॥

अथ विहितसामत्रयं लोकत्रयरूपत्वेन प्रशंसति ।

इमे वै लोका एतानि सामान्यमेवर्त्तनिधनमन्तरि-
क्ष्मोनिधनं द्यौस्त्रिणिधनं ॥ ७ ॥

भूलोकस्य सर्वैरनुभूयमानत्वेन सत्यत्वादतो निष्पन्नसाम-
स्थानत्वं युक्तमन्तरिक्षस्य निराश्रयत्वात् ईनिधनं स्वरेकाक्षरत्वेन
ऋतनिधनद्वयं वैषम्येणास्ते तत्सादृश्यं द्यूलोकस्य क्षित्यपेक्षया
तृतीयत्वात् त्रिणिधनसाम्यम् ॥ ७ ॥

अथोक्तार्थज्ञानं प्रशंसति ।

यथा क्षेत्रज्ञः क्षेत्राण्यनुसञ्चरत्येवमिमान् लोकाननु-
सञ्चरति य एवं वेद ॥ ८ ॥

स्रष्टुं । ८ ।

अथैतेषां गाने अग्निसान्निध्यं विवक्षुराह ।

अग्नेर्वा एतानि वैश्वानरस्य सामानि यत्र वा एतैरशा-
न्तैः स्तुवन्ति तत् प्रजा देवोघातुको भवत्यग्निमुपनिधाय
स्तुवते स्वाया एव तद्देवतायाः साम्येक्षाय नमस्कृत्योद्गा-
यति शान्तैः स्तुवन्ति ॥ ९ ॥

एतान्याज्यदोहानि अग्नेर्वैश्वानरस्य सम्बन्धीनि खलु अतो
यत्र यत्र हि यज्ञे अशान्तैः सामभिः स्तुवन्ति तत्र तत्र देवोन्मिः
प्रजाघातुको हि प्रजाहिंसनशीलोभवति अतस्तत्परिहारायग्नि-

मुपनिधाय स्तुवते स्तुयुरित्यर्थः तत् किं कृतं भवति तत्राह तथा-
 सति स्वाया एव एतेषां साम्नां या देवता तस्या एव साम्येत्ताय
 समदृष्टित्वाय नमस्कृत्योद्गायति तथा सति शान्तैरेव स्तुवन्ति
 कस्य स्तोत्रसमये कः पुनरग्निः कथं वा तस्य निधनमिति
 तत्सर्वं सूत्रकार आह आज्यदोहानामग्निमुपनिधाय स्तुवते
 होतुर्द्विष्णोर्अग्निं धारयेयुः प्रथमेऽहनि यन्माध्यन्दिन आनयेयुः
 प्रातःसवन उत्तरयोरङ्गोः स्तोत्रवेलायामेनं प्रज्वलयेयुरिति
 आज्यदोहानामित्यादेरयमर्थः गर्गत्रिरात्रमग्निमुपनिधाय स्तुवत
 इति यत् तदेतदाज्यदोहानान्तदङ्गत्वेनाग्निनिधानमित्यर्थः होतु-
 र्द्विष्णो इति प्रथमेहनि अर्भवपवमाने ऋतनिधनमाज्यदोहन्तस्य
 गानकाले होतुर्द्विष्णोर्अग्निं धारयेयुः यमग्निं माध्यन्दिन-
 पवमाने अग्नीनग्नीन्विहरेति प्रैषकाले होतुर्द्विष्णोर्आनयति
 तमग्निन्तदा प्रभृत्याज्यदोहकालं यावद्धारयेयुरित्यर्थः प्रातः-
 सवन उत्तरयोरिति उत्तरयोरङ्गोः प्रातःसवने यमग्निं धारयन्ति
 तन्माध्यन्दिनं पवमानं यावद्धारयेयुः तत्र स्थानत्वादाज्यदोह-
 योरिति त्रिष्वहःसु स्तुतिकालेग्निं प्रज्वलयेयुरिति ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य
 द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ शबलीहोमं विधिस्तुराह ।

वाग्वै शबली तस्यास्त्रिरात्रो वत्सस्त्रिरात्रो वा एतां
 प्रदापयति ॥ १ ॥

शबली कामधेनुः सा वाग्वै स्तुतिरूपभागाभिमानिदेवतैव
तस्यायो गर्गत्रिरात्रः स एव वत्सस्थानीयः कथमिति तदुपपाद-
यति एतां शबलीं त्रिरात्रः खलु प्रदापयति पयःस्थानीयंफलमिति
शेषः तत् त्रिरात्रयाजिनायं होमः कर्त्तव्य इत्युक्तं भवति ॥ १ ॥

उक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

तद्य एवं वेद तस्मा एषा प्रप्ता दुग्धे ॥ २ ॥

यत् शबल्या वाग्रूपत्वं त्रिरात्रस्य वाग्रूपवत्सत्वं योवेद तस्मा एषा
कामधुग्रूपा शबली अप्रप्ता स्वादुपायसादिप्रदाननिरपेक्षैव सती
दुग्धेइति मतं फलं ॥ २ ॥

अथास्य फलमाह ।

योलमन्नाद्याय सन्नथान्ननाद्यात् ॥ ३ ॥

अन्नाद्यन्नाम पश्चाद्युपभोगः योविद्यातपोभ्यां सहस्रपोषा-
हीपि सहस्रं न प्राप्नोति स जुहुयादित्यर्थः । अत्र धानञ्चम्यः
या वाग्वै शबली तस्यास्त्रिरात्रोवत्स इति श्रुतेः त्रिरात्रयाजिनएव
सहस्रपोषका अस्यायं होम इति मन्यते, शाण्डिल्यस्तु प्रजा-
पतिर्वा इदमेक आसीत्तस्य वागेव स्वमासीदित्यादिना त्रिरा-
त्रस्य वत्सत्वं शबल्या मातृत्वं यत्पूर्वं दर्शितं तस्य विज्ञानप्रशं-
सार्थं वाग्वै शबलीतिश्रुतिः अतोऽधिकारवाक्ये विशेषाश्रवणा-
दादिष्टत्रिरात्रस्यापि सहस्रपोषकार्योयं होम इत्याह, तथा च
सूत्रं सहस्रपोषकामः शबलीहोमं कुर्वीत न त्रिरात्रयाजीति
शाण्डिल्यस्त्रिरात्रो वा एतां प्रदापयतीति ह्याह यः कश्च सहस्र-

पोषकाम इति धानञ्जप्योऽयोऽलमन्नाद्याय सन्नथान्ननाद्यादिति॥३॥

अथ शबलीहोमाङ्गं व्रतमाह ।

बरासीं परिधाय तप्तं पिबन् द्वादशरात्रीरधः शयीत ॥ ४ ॥

अहतं वासो बरासी तप्तं क्षीरमिति शेषः अत्र सूत्रं वसन्ते प्रथमायां पूर्वपक्षस्य केशश्मश्रूणि वापयित्वाऽहतं वसनं परिधायानन्तर्हिते स्थण्डिले द्वादशरात्रीरधः शयीत तप्तं क्षीरम्बन्नित्याभ्याहितोस्याग्निरावसथे स्यान्नैनमन्यमुहृदः प्रैषं कृत्वानुप्रविशेदल्पव्याहारी च स्यादिति प्रैषकृत् कर्मकरं सकृत् अल्पव्याहारी यावदर्थभाषी स्पष्टमन्यत् ॥ ४ ॥

अथ शबलीहोमन्तदाह्वानञ्चाह ।

या द्वादशी स्यात्तस्या उपव्यूषं शबलीहोमं हुत्वा पुरा वाग्भ्यः सम्प्रवदितोर्यत्र ग्राम्यस्य पशोर्नाष्टणुयात्तदरण्यं परेत्य दर्भस्तम्बमालभ्य शबलि शबलीति त्रिराह्वयेद्यदन्यच्छुनश्च गर्हभाच्च प्रतिवाश्यते सा समृद्धा ॥ ५ ॥

पूर्वमुक्तस्य द्वादशरात्रस्य यान्था रात्रिः स्यादवद्यु पुरुषकाले एव शबलीहोमं हुत्वा अनन्तरमेव वाक्संप्रदानात् पूर्वं यत्र ग्राम्यस्य पशोः ध्वनिर्न श्रूयते तदरण्यं उच्यते तत्परेत्य दर्भस्तम्बं संस्पृश्य शबलीति त्रिराह्वयेत् यदि पुनः गर्हभाच्चान्यः पशुः जात्या यः प्रतिवाश्यते प्रतिशब्दं करोति साह्वानं किल समृद्धेति जानीयात् ॥ ५ ॥

अथोक्तप्रतिवासनाभावउपायमाह ॥

यदि न प्रतिवाश्येत संवत्सरे पुनराह्वयेत् ॥ ६ ॥

स्यष्टोऽर्थः । अत्र सूत्रम् द्वादश्या उपव्यूषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्यौदुम्बरइक्षुः स्यात् सुक्सुवौ च तथा चमसस्तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति सूत्रेण सूचि गृह्णीयाच्चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा जुहुयाच्छबलि समुद्रोसीति स्वाहाकारेणोत्तरां सूचि यः शेषः स्यात्तं चमस आनीय प्राश्रीयात् प्रक्षाल्य सुक्सुवौ चमसञ्च निदध्यात्तत्रैवानुप्रहरेदिति शाण्डिल्यायनः प्राङ्गोदङ्गा ग्रामान्निष्क्रम्य ग्राम्यस्य पशोर्नाश्रुणयात्तदरण्यं परेत्य दर्भस्तम्बमालभ्य शबलि-शबलीति त्रिः परमकष्टेन क्रोशेद्यदन्यकुनोर्गर्हभोवा प्रतिवाश्येत समृद्धं कर्मैति विद्यादेवमाहृतीयं संवत्सराभ्यामप्रतिवाश्यमाने कुर्वीत प्रथमतश्चेत्तु स्वा गर्हभोवा प्रतिवाश्येत नपशूनामाशास्तीति विद्यादाहृतीयं चाप्रतिवाश्यमाने शान्तिर्वामदेव्यमिति ॥ ६ ॥

अथ होममन्त्रमाह ॥

शबलि समुद्रोसि विश्वव्यचा ब्रह्म देवानां प्रथमजा
ऋतस्यान्नमसि शुक्रमसि तेजोस्यमृतमसि तां त्वा विद्म
शबलि दीद्यानान्तस्यास्ते पृथिवी पादोन्तरिक्षं पादोद्यौः
पादः समुद्रः पाद एषासि शबलि तां त्वा विद्मसानइष-
मूर्जधुत्त्व वसोर्द्वारांशुशबलि प्रजानांश्चिष्टा व्रतमनु-
गेषु स्वाहा ॥ ७ ॥

हे शबलि विश्वव्यचा सर्वत्र व्याप्ता च समुद्रोसि समुद्र-
स्थानीया भवसि फलानां समुद्रवर्णसाधना भवसीत्यर्थः यद्वा
वाग्वै शबलीत्युक्तत्वाद्वाग्वै समुद्रइति श्रुतेरतः समुद्ररूपत्वम् तथा
ब्रह्म परिमूढासि देवानाम्मध्ये ऋतस्य सत्यभूतस्य ब्रह्मणः प्रथ-
मजा प्रथमोत्पन्ना भवसि हिरण्यगर्भः समवर्त्तताये इत्यादिश्रुतेः
ब्रह्मणः ऋतस्य प्रथमजत्वं तस्य स्वभूतत्वादेवापि प्रथमजा इत्यु-
च्यते किञ्च त्वं अन्नमसि धेनुरूपत्वात् शुक्रं दीप्तमसि अतएव
तेजोसि अमृतमसि कदाचिदपि मरणरहितासि हे शबलि
दीद्यानां द्योतमानान्तामुक्तमहिमीपेतां त्वा त्वां विजानीमस्त-
स्याउक्तरूपायास्ते पृथिव्यादिसमुद्रान्ताश्चत्वारः पादाः हे शबलि
त्वं एषा निर्दिष्टप्रकारासीति तां तादृशीं विद्म वयं सा तादृशी
त्वं नो अस्मभ्यं इषमन्नं जर्जच्च धुक्ष्व किञ्च हे शबलि शचिष्टा
अतिशयेन शक्तिमती ह्यस्माकं प्रजानाञ्च सर्वेषु नो धारां धुक्ष्व
अहं व्रतमनुगेषं अनुगच्छेयम् अस्य होमस्य कालं आपस्तंब आह
उत्तमदक्षिणां नीत्वोदवंसाय वा शबलि समुद्रोसीत्युपक्रम्य शव-
लिहोमञ्जुहोतीति ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य
तृतीयः खण्डः ॥

अथ चतुर्थः खण्डः ।

उक्तो गर्गत्रिरात्रः अथाशत्रिरात्रमाह ।

चतुष्टोमोऽग्निष्टोम एकविंश उक्थः सर्वस्तोमोत्रिरात्रः

॥ १ ॥

(७६)

त्रिवृदादिचतुष्टोमोग्निष्टोमः प्रथममहरेकविंशस्तोमोपेतो-
द्वितीयमहः सर्वस्तोमकोतिरात्रः संस्थस्तृतीयमिति ॥ १ ॥

अथैतदश्वमेधत्रिरात्रं प्रजापतेरक्षिसमाधानत्वेन प्रशंसति ।

प्रजापतेर्वा अक्षयत्तत्परापतत्तदश्वोऽभवत्तदश्व-
स्याश्वत्वं तद्देवा अश्वमेधेन प्रत्यदधुरेषवाव प्रजापतिं
सर्वङ्करोति योश्वमेधेन यजते ॥ २ ॥

प्रजापतेर्लोचनमक्षि अश्वयत् तदश्वोभवत् तदधः परापतत्
पतितं तदक्षि अश्वत्वेन अरोचयत् तदश्वस्याश्वत्वं सम्पन्नम् तद्-
तमक्षि देवा अश्वमेधयागेन परिणते अश्वेन यागं कृत्वा प्रत्यदधुः
प्रतिसन्धानमकुर्वन् अश्वमेधेन यजते एष वाव प्रजापतिः सर्वं
अन्यूनं सम्पूर्णं करोति ॥ २ ॥

पुनरप्यश्वमेधयाजिनः प्रशंसाद्वारा तत् प्रशंसति ।

एष वाव सशरीरः सम्भवत्यमुष्मै लोकाय योश्वमेधो ॥ ३ ॥

योऽश्वमेधवान् अश्वमेधयाजी अस्ति एष अमुष्मै धर्माय
लोकः सशरीरः शरीरसहितः सम्भवति ॥ ३ ॥

अथ प्रथमं चतुष्टोममहः प्रशंसति ।

सरघा वा अश्वस्य सकथ्या बृहत्तद्देवाश्वतुष्टोमेन प्रत्य-
दधुर्यच्चतुष्टोमो भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय ॥ ४ ॥

सरघा मक्षिका क्रमयः अश्वस्य सकथिप्रदेश आ बृहत् व्रणं
चकारेत्यर्थः तद्देवाश्वतुष्टोमेन समदधुः यस्मादेवं तस्मादश्वस्य
सर्वत्वाय सम्पूषतायै चतुष्टोमः कर्त्तव्यः ॥ ४ ॥

अथ प्रथमस्याङ्गो बहिष्यवमानस्य प्रतिपत्तृचचतुष्टयं गाय-
यत्रीचतुष्टयं कर्त्तव्यमिति विधाय प्रशंसति ।

यत्तिस्रोनुष्टुभश्चतस्रो गायत्रीः करोति तस्मात्त्रिभिस्ति-
ष्ठन् प्रतिनिष्ठति सर्वान् पलायमानः प्रतिदधाति ॥ ५ ॥

पवस्व वाजसातय इति योयं प्रतिपत्तृचस्तस्य यास्तिस्रोनु-
ष्टुभः स्तोत्रीयाः सन्ति ताः पादत्रयपरिगणनया चतस्रो गायत्रीः
कुर्यात् यस्मात् प्रकृत्या तिस्रः अतस्त्रिभिः पादैस्तिष्ठन् प्रति-
तिष्ठति यस्माच्चतस्रो गायत्रीः तस्मात् सर्वान् चतुरः पादान्
पलायमानः सन् प्रतिदधात्यश्वः यद्यप्यत्राश्वशब्देन श्रूयते तथापि
तैत्तिरीयके स्पष्टमाम्नातं पवस्व वाजसातय इति अनुष्टुप् प्रतिप-
द्भवति तिस्रोनुष्टुभश्चतस्रो गायत्राः यत्तिस्रोनुष्टुभस्तस्मादश्वस्त्रि-
भिस्तिष्ठति यच्चतस्रो गायत्रास्तस्मात् सर्वाश्चतुरः पादाः प्रति-
दधत्पलायत इति ॥ ५ ॥

अथाश्वमनूद्यानुष्टुभां वैश्वत्वं प्रशंसति ।

अन्तो वा अश्वः पशूनामन्तो नुष्टुप्च्छन्दसामन्तो विष्ण-
र्देवतानामन्तश्चतुष्टोमस्तोमानामन्तस्त्रिरात्रो यज्ञानां यद्वै-
श्वव्योनुष्टुभः प्रतिपदो भवन्ति चतुष्टोमस्तोमस्त्रिरात्रा
यज्ञोन्त एव तदन्तं प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥

अजादिपशूनामध्ये अश्वस्यैवान्तत्वं अपशवोन्त्ये गोश्वेभ्य
इत्यादि श्रुतिषु प्रसिद्धं यद्वा प्रशस्तवीर्यत्वात् प्रजापतेरच्चि-

रूपत्वाद्वा परमत्वं छन्दसां मध्येऽनुष्टुभः परमत्वं असक्तदुर्गतं
 देवतानाम्मध्ये विष्णोरन्तत्वं अग्निर्देवतानामवमोविष्णुः परम-
 इत्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धं स्तोमानान्विहदादीनां मध्ये चतुष्टोम-
 एवान्तः परमः प्रकृतिभूताग्निष्टोमगतत्वात् प्रजापतेः सकाशा-
 दुत्पन्नत्वाच्च यज्ञानां मध्ये त्रिरात्रोन्तः ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यां
 नापरं पुण्यपापयोरितिवदन्ति यद्वा त्रयो वा एते त्रिरात्रा
 यदेष द्वादशाह इति द्वादशाहस्यापि त्रिरात्रत्वेन प्रशंसा दर्श-
 नात्त्रिरात्रस्यान्तत्वमवगन्तव्यं एवं सति यद्यनुष्टुभस्त्रिवैश्वानरः
 प्रतिपदो भवन्ति चतुष्टोमस्तोमस्त्रिरात्रो यज्ञश्चाभावन्तभूतो
 तत् तथा सति अन्तत एव अन्तर्भूतेष्वेष्वक्षादिषु अन्तर्भूतं
 विष्णुं प्रतिष्ठापितवान् भवति ॥ ६ ॥

अथ मध्यममेकविंशमहरनूद्य प्रशंसति ।

एकविंशमहर्भवति यस्मिन्नश्व आलभ्यते एकविंशो वा
 इतोसावादित्यो द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवस्त्वय इमे लोका
 असावादित्य एकविंश आदित्यस्यैवैनं मात्राङ्गमयति ॥७॥

यस्मिन् द्वितीयेहनि अश्व आलभ्यते तदहरेकविंशस्तोमकं
 भवति इतः पृथिवीमारभ्य द्वादशमासादिगणनया आदित्यो-
 प्येकविंशः तथा सति मध्यममहरेकविंशस्तोमन्तत् यज्ञं आदि-
 त्यस्यैव मात्रां परिमाणं गमयति ॥ ७ ॥

अथ मध्यमस्याङ्गः पृष्ठमाह ।

तस्य महानाम्यः पृष्ठं भवन्ति ॥ ८ ॥

महानाम्नाः शर्कर्यः शार्करं पृष्ठं भवतीत्यर्थः तथाचा-
पस्तम्बः त्रयाणामङ्गां पृष्ठान्यहरन्यतरं महानाम्नो बृहदिति
पृष्ठानीति ॥ ८ ॥

तत्रायं देवानां छन्दः प्रशंसति ।

अन्यदन्यद्वा एताच्छन्दोन्योन्य एते पशव अलभ्यन्त
एता वा एतः समाप्रवन्ति यन्महानाम्नः पृष्ठं भवन्त्यश्वस्य
सर्वत्वाय ॥ ९ ॥

एताः महानाम्नाः ऋचः अन्यदन्यच्छन्दोवै विच्छन्दस्का
इत्यर्थः तथा हि अनुष्टुप् गायत्री द्विपदादिपदे नानाच्छन्दस्का
प्रचेतनप्रचेतयेति निर्वहन्तीत्यर्थः अनुष्टुप् चिकित्वा अभि-
नोनयेति गायत्रीविदा मघवन्निति द्विपदा एवं सर्वेष्वपि
द्रष्टव्यं अथात्र अन्योन्येनानाविधा एते पशव आलभ्यते तथा
ह्यापस्तम्बः अश्वेन सार्द्धमुपाकरणमाह प्लक्षशाखान्तरितान्
पशून् स्वपथ्यग्यानाग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरस्तात्पलाटे पौप्लमनं
च मैत्रापौप्लमुपरिष्ठाग्नीवास्याग्नेयौ कृष्णग्रीवी बाह्वोपिस्था-
नेपि पशुः अश्वरूपः गौरोमृग इत्यादयो नानापशुकथन
शर्करीछन्दो नानार्थप्रशंसार्थं एताः खलु महानाम्नास्त्रिरात्रं
समाप्रवन्ति निर्वहन्तीत्यर्थः अतो महानाम्नाः पृष्ठं भवन्तीति
यत् तदश्वस्य सर्वत्वाय सम्पूष्यत्वाय भवति ॥ ९ ॥

अथास्य ब्रह्मसाम विधत्ते ।

पार्थुरश्वं ब्रह्मसाम भवति ॥ १० ॥

ब्रह्मसाम ब्राह्मणाच्छंसिनः साम पार्थुरश्मं पृथुरश्मिना
दृष्टं साम कार्यं ॥ १० ॥

एतत् सामास्याङ्गोचितमिति प्रशंसति ।

ईश्वरा वा एषो यतोधृतः पराम्परावतमेतो रश्मिना वा
अश्वोधृतो यत्पार्थुरश्मं ब्रह्मसाम भवत्यश्वस्यैव यत्यै ॥११॥

यतो नियमितो यज्ञार्थं अधृतः पाशादिभिरधार्यमाणोऽश्वः
पराम्परावत अत्यन्तदूरदेशं गन्तुं तूष्णं पलायितुमीश्वरो
वै समर्थः खलु केन रश्मिना प्रग्रहेण खल्वश्वोधृतो भवति
तथा सति यत्पार्थुरश्मं ब्रह्मसाम भवति तदश्वस्यैव यत्यै निय-
मनाय भवति पार्थुरश्मशब्देन रश्मिरूपीर्थः स्तूयते तच्छब्द-
साम्येन स्तुतिरिति द्रष्टव्या ॥ ११ ॥

अथ सर्वस्तोमोतिरात्रं स्तौति ।

सर्वस्तोमोतिरात्रो भवति सर्वस्याप्तैः सर्वस्य जित्यै
सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वं जयति ॥ १२ ॥

सर्वस्तोमोतिरात्रः सर्वस्याप्त्यै प्रापणाय सर्वस्य जित्यै जयाय
सर्वं एतेनाप्नोति ॥ १२ ॥

अथ यूपविषये किञ्चिदाह ।

एकयूपोवैकादशिनी वान्येषां यज्ञानां भवत्येकविंशि-
न्यश्वमेघस्य खादिरो वा वैल्लो वा पार्णवान्येषां यज्ञानां

भवति नैचुदार एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य नान्येषां पशू-
 नान्तेदन्या अवद्यन्त्यवद्यन्त्यश्वमेधस्य दक्षिणतोन्वेषां पशू-
 नामवद्यन्त्युत्तरतोश्वमेधस्य सक्षणाखास्वन्येषां पशूनामव-
 द्यन्ति वेतसशाखास्वश्वमेधस्य येग्राम्यान्पशून्नियुंजन्त्यारो
 केस्वारण्यां धारयन्त्या ग्राम्यान्पशून् लभन्ते प्रारण्यां
 सृजन्ति* ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यमहावाक्ये एकविंशत्याध्यायस्य
 चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ वैदत्रिरात्रमाह ।

त्रयस्त्रिवृतोतिरात्राः सर्व्वे षोडशिमन्तः ॥ १ ॥

त्रोण्यहानि त्रिवृतस्तोमकानि सषोडशिकान्यतिरात्रसंस्था-
 नि ॥ १ ॥

अथास्याधिकारिणमाह ।

यो राज्यआशंसेत स एतेन यजेत ॥ २ ॥

राज्ये राज्यविषये आशंसेत इच्छति स राजा एतेन यजेत
 स्वाराज्यफलमित्युक्तं भवति अत्रापस्तबः वैदत्रिरात्रेण स्वाराज्य-
 कामस्त्रयस्त्रिवृतोतिरात्राः षोडशिमन्तोरथन्तरं वामदेव्यं बृहत्-
 घृष्ठानीति ॥ २ ॥

* अस्य टीका पुस्तकद्वयेपि नास्ति ।

अस्य त्रिरात्रस्य यत् त्रिवृत्स्तोमत्त्वं तत्र राज्यफलसंयुक्तं प्रशंसति ।

राजा वा एष स्तोमानां राज्यमेवास्मिन्दधाति ॥ ३ ॥

एषत्रिवृत्स्तोमः स्तोमानाम्मध्ये राजा सर्वेषां प्राथम्यात् अतस्तत्प्रयोगादस्मिन् यजमाने राज्यमेवाभिलषितं दधाति ॥३॥

अथ प्रथमस्याङ्ग आर्भवान्ते यदाचारं सामास्ति तत् प्रशंसति ।

यदाचाराणि प्रथममहर्भजन्त एकाक्षरा वै वाग्वाचो-
नतिवादाय ॥ ४ ॥

स्तोत्रीयापेक्षया अचाराणीति बहुवचनं पवतेहर्थतोहरि-
रित्यत्राचार एकाक्षरणिधनं वागपि हलपरित्यागे सत्येकाक्षरा
खलु स एवन्तन्निधनं सर्वस्यावाचीनतिवादाय साम्याय भवति
यद्यपि कल्पकारेण आचारं साम नादिष्टं सामान्तरं प्रथमेनाङ्गा-
गर्गत्रिरात्रस्यातिदेशादुक्तमेव तत् ॥ ४ ॥

अथ प्रथमेङ्गे तृतीयसवने पदनिधनमाज्यदोहमनूद्य
प्रशंसति ।

अथ यत् द्व्यक्षरणिधनमाज्यदोहं भवत्युत्तरयोरङ्गोरभि-
सन्तत्या अन्वहमाज्यदोहानि भवन्त्यन्वहमेवैनं पशुभिः
समर्द्धयन्ति ॥ ५ ॥

प्रथमं आज्यदोहे ऋतमिति द्व्यक्षरणिधनमस्ति अतस्तद्युक्त-

सामप्रयोगे उत्तरयोर्द्वयोरङ्गोः सन्त्यै अविच्छिन्नाय भवति
उभयत्र द्वित्वसाम्यादित्यभिप्रायः ॥ ५ ॥

अथोक्तमाज्यदोहमतिरुक्त्या त्रिष्वहःसु विधाय प्रशंसति ।

सर्व्वे षोडशिमन्तो भवन्तीन्द्रियं वीर्य्यं षोडशीन्द्रिये-
ष्वैवान्वीर्य्येण समर्द्धयति ॥ ६ ॥

सर्व्वेऽतिरात्रा इति शेषः इन्द्रियमित्यस्य व्याख्यानं वीर्य्य-
मिति अतिरात्राणां वीर्य्यैः समर्थननाम फलजनकत्वलक्षण-
सामर्थ्यसम्पादनम् अथ प्रसोमासोविपश्चित इति गायत्रमेकस्या
माश्वमेकस्याञ्जराबोधोयमेकस्यां प्रसोमदेववीतय इति पौंगव-
मेकस्यामित्यादिकः कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ कृन्दोमपवमानाख्यं पशुफलसाधनं चतुर्थं त्रिरात्रमाह ।
चतुर्विंशः पवमानास्त्रिवृत्याज्यानि पञ्चदशानि पृष्ठानि
सप्तदशोग्निष्टोमश्चतुस्त्रवारिंशः पवमानाः पञ्चदशान्या-
ज्यानि सप्तदशानि पृष्ठान्येकविंशोग्निष्टोमः सोक्त्योष्टाच-
त्वारिंशः पवमानाएकविंशान्याज्यानि त्रिणवानि पृ-
ष्ठानि त्रयस्त्रिंशोग्निष्टोमएकविंशान्युक्त्यानि सषोडशि-
कानि पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिश्कृन्दोमपवमानः ॥१॥

पृष्ठस्तोमः क्लृप्तः गायत्रीत्रिष्टुप्जगतीनामक्षरसंख्याभिर्मि-
लित्वा चतुर्विंशत्यास्त्रयश्छन्दोमास्तेषु त्रयः पवमानाभवन्तीति
छन्दोमपवमानोयन्निरात्रः ॥ १ ॥

अथास्याधिकारिणमाह ॥

पशुकामोयजेत ॥ २ ॥

सष्टोऽर्थः । २ ।

अथ छन्दोमपवमानान्तं पशुसाधनमिति प्रशंसति

पशवो वै छन्दोमा यच्छन्दोमाः पवमाना भवन्ति पशूने-
वावरुन्धे ॥ ३ ॥

सष्टं ॥ ३ ॥

उभये स्तोमायुग्मन्तश्चायुजश्च तत् मिथुनं तस्मान्-
मिथुनात्प्रजायते ॥ ४ ॥

अहस्त्रयगतं पवमानान्तत्वात् युक्संख्यामितरस्तोत्रगतां
युग्मसंख्याकास्तोमा इत्यर्थः अयुजः स्तोमाः तत्र युग्मन्तु पुंसो रूपं
अयुग्मं स्त्रियाः तद्वयम् मिथुनं तस्मान् मिथुनाद्यजमानः प्रजायते
अत्र साम्बत्सरिकस्य विषुवतोबहिष्पवमानमुभौ पर्यासावित्वा-
दिकः कल्पोद्गृह्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ॥

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ तुर्व्वसुनामानं पशुसाधनं पञ्चमन्त्रिरात्रमाह ।

त्रिवृत्प्रातःसवनं पञ्चदशम्याध्यन्दिनं सवनं सप्तदशं
तृतीयसवनं चतुर्विंशं प्रातःसवनं चतुश्चत्वारिंशम्याध्य-
न्दिनं शवनमष्टाचत्वारिंशं तृतीयसवनं सोक्थमेक-
विंशं प्रातः सवनं त्रिणवम्याध्यन्दिनं सवनं त्रयस्त्रिंशं
तृतीयसवनं सोक्थमेकविंशः षोडशी पञ्चदशी रात्रि-
स्त्रिवृत् सन्धिरन्तर्वसुः ॥ १ ॥

अत्र त्रीण्यहानि क्रमेणाग्निष्टोमीकथातिरात्रसंस्थानि रथं-
तरं वामदेव्यं बृहदिति क्रमेण पृष्ठानि स्तोमाः स्रष्टाः अष्टाच-
त्वारिंशं तृतीयसवनं सोक्थमिति उक्त्यान्यपि अष्टाचत्वारिंश-
स्तोमकानीत्यर्थः त्रयस्त्रिंशं तृतीयसवनं सोक्थमप्यत्राप्युक्था-
न्यपि त्रयस्त्रिंशस्तोमकानीत्युक्तं भवति छन्दोमानां पशुरूपत्व-
साधनञ्च मध्यमेहनि सन्धवादेवं तिरात्रोऽन्तर्वसुरित्युच्यते ॥ १ ॥

छन्दोमानां मध्यमाहर्भाक्त्वं प्रशंसितुमस्य तिरात्रस्य लोक-
त्रयात्मकत्वमाह ।

इमे लोकास्तिरात्रः ॥ २ ॥

इमे लोकास्तिरात्रातिक्रमेण त्रीण्यहानि भूरादिलोकस्था-
नीयानीत्यर्थः ॥ २ ॥

तिरात्रस्वरूपप्रतिपादनाय स्वरूपमाह ।

अस्तीव वा अयं लोकोस्तीवासौ किद्रमिवान्तरिक्षं ॥३॥

भूलोकस्यास्तित्वं सिद्धं स्वर्गस्यापि ग्रहनक्षत्रताराधिष्ठान-
त्वेन तदर्थं ज्योतिष्टोमादिभिः प्रयतमानत्वेन चास्तित्वं मध्यमं
त्वन्तरिक्षं छिद्रमिव निराश्रयमिवामूर्त्तत्वात् अस्त्वेव ॥ ३ ॥

कथमेतदङ्गां लोकसाम्यमित्याह ।

अस्तीव त्रिरात्रस्य प्रथममक्षरस्तीवोत्तमं छिद्रमिव
मध्यतः ॥ ४ ॥

अङ्गां क्षयाद्यात्मकत्वोपन्यासान्मध्यमस्याङ्गोन्तरिक्षस्थानीय-
त्वेन छिद्रत्वं ॥ ४ ॥

तस्य कः परिहार इति तत्राह ।

पशवो वै छन्दोमायच्छन्दोमामध्यतो भवन्त्यपिहित्या-
एवाच्छिद्रतायै ॥ ५ ॥

छन्दांसि पशुष्वजिमयुस्तात् बृहत्युदजयतीति श्रुतेर्वृहती-
हारा च्छन्दांसि पशवः स्तोमनिर्भितत्वात् छन्दोमा अपि पशवः
पशूनां जीवनं छिद्रक्लमिसाधनं प्रसिद्धं अती यच्छन्दोमामध्यतो
मध्यमेऽहनि भवन्ति तदपिहित्यै अपिधानाय तच्चापिधानं
अच्छिद्रतायै सम्पूर्णत्वाय भवति ये गर्गत्रिरात्रस्य प्रथमोत्तमे
अहनी ते अन्तर्व्वंसोरूपेषु जातमसुरमित्यादिकल्पो द्रष्टव्यः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथ पराकाख्यं स्वर्गसाधनं षष्ठं त्रिरात्रमाह ।

त्रिवृत् प्रातःसवनं पञ्चदशं माध्यन्दिनं सवनं सप्तदशं
 तृतीयसवनं एकविंशं प्रातःसवनं त्रिणवन्माध्यन्दिनं
 सवनं त्रयस्त्रिंशं तृतीयसवनं सोक्तं चतुर्विंशं प्रातः
 सवनं चतुश्चत्वारिंशन्माध्यन्दिनं सवनमष्टाचत्वारिंशं
 तृतीयसवनं सोक्तमेकविंशः षोडशो पञ्चदशो रात्रि-
 स्त्रिवृत्सन्धिः पराकः ॥ १ ॥

स्तोमक्रमेण प्रागुपर्युपर्यारोहणादयं त्रिरात्रः पराक इत्यु-
 च्यते ॥ १ ॥

अत्राधिकारिणमाह ।

पराकेण वै देवाः स्वर्गं लोकमायन् स्वर्गकामो यजेत-
 पराडेवैतेन स्वर्गं लोकमाक्रमते ॥ २ ॥

यत् स्तोमाः पराच्चः सन्ति एतदनुष्ठातापि पराडेव स्वर्ग-
 माक्रमते ॥ २ ॥

अथ त्रिरात्रन्नामनिर्व्वचनेन प्रशंसति ।

यद्वा एतस्याकन्तदस्य पराक् तत् पराक्तस्य परा-
 कत्वम् ॥ ३ ॥

यदेवतस्य भूलोकस्य तत्स्थस्य पुरुषस्य अकन्दुःखन्तदस्य
स्वर्गस्य तत्प्राप्तवतः पुरुषस्य पराक्तं न्यग्भूतं भवति पराग्भूत-
मकन्दुःखं त्रिरात्रेण भवति परागित्युत्पत्तिः ॥ ३ ॥

न वै तत्र जग्मुषे किञ्चनाकं ॥ ४ ॥

तं स्वर्गं प्राप्तवते पुरुषाय किञ्चन अकन्दुःखं नैव खलु ॥ ४ ॥

अथोक्तार्थवेदनफलमाह ।

नास्मा अकम्भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥

स्यष्टं । ५ ॥

अथ तस्य षोडशिन एकविंशस्तोमस्य तत्परिहारार्थं
रात्रिपर्यायसन्धिस्तीव्राणां पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्स्तोमकत्वमिति
प्रशंसति ।

प्रजायास्त्वक्लप्तः पराङ् ह्येवैतेन स्वर्गं लोकमाक्रमते
तद्यदेकविंशः षोडशी भवति पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्सन्धि-
स्तोनास्मिन् लोके प्रतितिष्ठति ॥ ६ ॥

तत् तत्र तृतीयेहनि षोडशी एकविंशस्तोमको भवति
तुशब्दो विशेषोस्तीति द्योतनार्थः षोडशिनामेकविंशं कुर्वन्
यजमानः प्रजायाः सकाशादक्लप्तः सन्नप्रजाभिः सहेहस्थितिं
चिरकालमलभमान एव एतेन एकविंशकरणेन पराङ् ह्येवा-
भिमुखमेव स्वर्गमाक्रमते अतस्तत्परिहाराय यदि रात्रिः पञ्च-
दशी स्यात् सन्धिः सन्धिसाम त्रिवृत्स्तोमकं स्यात् तद्यथानु-

ष्ठातास्मिन् लोके प्रतितिष्ठति प्रजादिभिः सह अयमर्थः
अपरावृत्तैः स्तोमैरनुष्ठानात्पराडेव स्वर्गमाप्नोति अतोन्ते परा-
वृत्तिरूपाभ्यां कृताभ्यामेव पञ्चदशत्रिंशद्भ्यां समापनेन इहलोके
चिरकालं पुत्रादिभोगमनुभूय पश्चात् स्वर्गमाप्नोतीत्यर्थः अत्र
कल्पः, यान्तर्वसोः प्रथमा सास्य पराकस्य वृषासोमधुमां असी-
त्यादिकः कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

उक्ताः षट्त्रिरात्राः अथ चतुरात्राश्चत्वार उच्यते तत्र प्रथमं
चतुर्विंशत्यं वीरोत्पत्तिसाधनं चतुरात्रमाह ।

चतुर्विंशः पवमानास्त्रिवृत्याज्यानि पञ्चदशानि
पृष्ठानि सप्तदशोऽग्निष्टोमश्चतुर्विंशः पवमानाः पञ्चदशा-
न्याज्यानि सप्तदशानि पृष्ठान्येकविंशोऽग्निष्टोमः सोक्थश्च-
तुर्विंशः पवमानाः सप्तदशान्याज्यान्येकविंशानि पृष्ठा-
नि त्रिणवोऽग्निष्टोमः सोक्थश्चतुर्विंशः पवमाना एक-
विंशान्याज्यानि त्रिणवानि पृष्ठानि त्रयस्त्रिंशोऽग्निष्टोम
एकविंशान्युक्थानि सषोडशिकानि पञ्चदशी रात्रि-
स्त्रिवृतसन्धिः ॥ १ ॥

आद्यमग्निष्टोमसंस्थं द्वितीयं तृतीयमुक्थसंस्थं चतुर्थमति-
रात्रसंस्थं सर्वत्र पवमानाश्चतुर्विंशाः त्रिष्वहःसु पवमानव्यति-
रिक्तेषु त्रिवृदादिक्रमेण एकैकस्तोमपरित्यागेनाज्यादीनि कल्प-
नीयानि प्रथमेऽहनि त्रिवृदाद्यास्त्रय आज्यपृष्ठान्येषु द्वितीये
पञ्चदशाद्यास्त्रयः तृतीये सप्तदशाद्याः उभयत्राग्निष्टोमस्तोमक
उक्थोपि तत्स्तोमक एव चतुर्थः एकविंशाद्यास्त्रयः रात्रिसन्धि
प्रकृतवत् पञ्चदश त्रिवृती ॥ १ ॥

अथास्य प्रयोगकृतोवीरसाधनत्वमाह ।

अत्रिरकामयत चत्वारो मे वीरा आजयेरन्निति स
एतमपश्यत्तस्य चत्वारोवीरा आजायन्तास्य चत्वारोवीरा-
जायन्ते य एवं वेद ॥ २ ॥

अपश्यद्विष्टौ अन्वतिष्ठदित्यर्थः ॥ २ ॥

तत् प्रशंसति ।

एकंस्तोममुत्सृज्यैकमभ्यारभते वीरजननं वै स्तोमो
वीरमेवास्मै तत् प्रजनयति ॥ ३ ॥

स्तोमं स्तोमप्रयोगोवीरजननं वै वीरोत्पादनमेवमेतदुत्त-
रोत्तरादतः पूर्वस्माच्च वीरलक्षणं वीरोत्पत्यर्थो भवति ते च
वीराः तैत्तिरोये दर्शिताः य एवं विहांश्चतूरात्रेण यजत अस्य
चत्वारो वीराजायन्ते ॥ ३ ॥

अथ पवमानस्य चतुर्विंशं प्रशंसति ।

चतुर्विंशः पवमाना भवन्ति चतुर्विंशत्यक्षरा
गायत्रो प्रजननं गायत्री प्रजात्यै ॥ ४ ॥

सर्वेष्वहःसु पवमानाश्चतुर्विंशभवेयुः तेन गायत्रापि चतु-
र्विंशत्यक्षरा साच प्रजननसाधना अतो गायत्रीसंख्यासह
स्तोमावोराणां प्रजननाय भवन्ति ॥ ४ ॥

अथास्मिन् यत्पवमानगतं युग्मस्तोमकत्वं यच्च स्तोत्रगतमयु-
ग्मस्तोमकत्वं तदुभयं प्रजननसाधनमिति प्रशंसति ।

उभये स्तोमायुग्मन्तश्चायुजश्च तन्मिथुनं तस्मान्मिथुनात्
प्रजायते ॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

चतुर्णामङ्गां संस्थानं विदधाति ।

अग्निष्टोमः प्रथममहर्कथोद्वितीयो षोडशी तृतीयम-
तिरात्रश्चतुर्थन्नानावीर्यतायै ॥ ६ ॥

पुरुषाणां नानावीर्यलाभाय अहान्यपि नानावीर्याणि कर्त्त-
व्याणि ॥ ६ ॥

उक्तक्रमानुष्ठानवतो यजमानस्य नानावीर्यतां कथं तत्राह ।

नानावीर्याण्यहानि करोति ॥ ७ ॥

यतोऽयं संस्थानानात्वेनाहान्यपि नानावीर्याणि करोति
अतो नानावीर्यत्वमपि सिद्धमिति ॥ ७ ॥

मानान्तरप्रसिद्धा षोडशी तृतीयमिति यदुक्तं तन्निराकर्तुः
प्रसिद्धानामङ्गां स्थितिमनुवदति ।

गायत्रं वै प्रथममहस्रैष्टुभं द्वितीयं जागतं तृतीयमानु-
ष्टुभं चतुर्थं ॥ ८ ॥

स्रष्टेऽर्थः । ८ ।

इदानीं तृतीयेहनि षोडशिनिराकरणविषयं ब्रह्मवादिनः
प्रश्नमवतारयति ।

तदाङ्ग्यत् तृतीयेहनि षोडशिनं गृह्णीयुस्तृतीयेनाह्ना-
नुष्टुभमाप्नुयुरच्छन्दश्चतुर्थमहः स्यादानुष्टुभो वै षोड-
शीति ॥ ९ ॥

तत्र षोडशिविषये ब्रह्मवादिन आहुः किमिति यद्यदि
तृतीयेहनि षोडशिनं गृह्णीयुः तदानीं तृतीयेनाङ्गानुष्टुभमेवा-
प्नुयुः प्राप्ता भवेयुः अस्तु नाम तथा किं छिद्रमिति तत्राह
चतुर्थमहरच्छन्दः छन्दोविरहितं स्यात् कुर्वन्ति तत्राह यत्
षोडशिनमहस्तिस्त्रः षोडश्यानुष्टुभोवै अनुष्टुप्छन्दःसम्बन्धी खलु
षोडशिसंस्थायां ग्रहणायोक्तस्याग्निष्टोमोक्थादिक्रमेण चतुर्थत्वात्
षोडशिसाम्नः षोडशियहाङ्गत्वात् तस्य च प्रकृतत्वात्तदेवाक्षिप्त
मिति वेदितव्यम् इतिशब्दस्तेषामाक्षेपसमाप्तिद्योतनार्थः ॥ ९ ॥

अथ तत्परिहारलक्षणं सिद्धान्तमाह ।

चतुर्थेहनि षोडशी ग्रहीतव्यः स्वयायतने षोडशी
गृह्यते ॥ १० ॥

यत्र हि षोडशी गृह्यते तत्रैव षोडशी क्रियते इत्यर्थः ॥ १० ॥
कथं मध्यमयोरङ्गोरुक्तत्वेन नानावीर्याण्यहानि क्रियते
तदाह ।

कन्दोभिरहानि नानावीर्याणि करोति ॥ ११ ॥

यथाभिहितं उक्त्यसंख्यं क्व भविष्यत्यस्मिन् पक्षे तथापि कन्दसां
पृथक् पृथक्सम्पादनात्तैस्तानि विलक्षणवीर्याणि कृतवान्
भवति ॥ ११ ॥

अथ चतुर्ष्वहःसु माध्यन्दिनसवने क्रमेण ब्रह्मसाम विद-
धाति ।

नौधसं प्रथमस्याहोब्रह्मसाम श्यैतं द्वितीयस्य आयन्तीयं
तृतीयस्य त्रैशोकचतुर्थस्य ॥ १२ ॥

सष्टं ॥ १२ ॥

अनुष्टुप्सम्बन्धिनः षोडशिश्रहस्य चतुर्थेहनि कर्त्तव्यविधाना-
ज्जागतं तृतीयमहरानुष्टुभं चतुर्थमहरिति स्थितं तत्र ब्रह्मवादि-
नामाक्षेपमवतारयति ।

तदाङ्गरपभ्रंश इव वा एष यत् ज्यायसः कन्दोधिक-
नीयश्चन्द उपैतीति ॥ १३ ॥

तृतीयस्याङ्गो जागतत्वाच्चतुर्थस्यानुष्टुभत्वात्ज्यायसम्बन्धसो-
न्तरं कनीयम्बन्ध उपक्रान्तः भवति तथापगतबन्धोनुक्रमः
स्यात् ॥ १३ ॥

तत्र परिहारमाह ।

तद्यदेषा चतुर्थेहन्यतिजगती क्रियतेऽनपभ्रंशाय ॥ १४ ॥

तैशोकस्य विष्वाः पृथनाइत्येषा सावतिजगती अतः बन्धसो-
वरोहग्रहणादपभ्रंशदोषोनास्ति ॥ १४ ॥

अथ चतुर्थमहःसु अक्षावाकसाम विदधाति ।

कालेयं प्रथमस्याङ्गोच्छावाकसाम माधुच्छन्दसं द्वितो-
यस्य रौरवं तृतीयस्य समन्तं चतुर्थस्य नानावीर्यतायै
नानावीर्याण्यहानि करोति ॥ १५ ॥

स्वर्गस्य विलक्षणवीर्यपुत्रलाभाय प्रत्यहमच्छावाकसाम्नः पृथ-
करणं तेन तदर्थान्यहान्यपि नानावीर्याणि कृतवान् भवति
चतुर्णामह्नां ब्रह्मसामान्यच्छावाकसामानि च विहितान्यथ हेतु-
पृष्ठानि मैत्रावरुणसामानि विधातव्यानि तत्र प्रथमद्वितीय-
योर्हीतूरथन्तरवृहत्पृष्ठेस्वेव एवमप्यङ्गोवामदेव्यमैत्रावरुणसाम-
स्वास्वेव ॥ १५ ॥

अथोत्तरयोरहोर्हीतुःपृष्ठं मैत्रावरुणसाम च विदधाति ।

अभित्वावृषभासुत इति तृतीयस्याङ्गोरथन्तरं कस्त-
मिन्द्रत्वावसविति वामदेव्यं यज्ञा यथा अपूर्वेति चतुर्थ-

स्याहो वृहदेदुमधोर्मादिन्तरमिति वामदेव्यं कृन्दसां
नानावीर्यतायै नानावीर्याण्यहानि करोति ॥ १६ ॥

अभित्वावृषभासुतइति गायत्री तृतीयस्याहोरथन्तरं होतुः
पृष्ठम् कस्तमिन्द्रेति वृहती प्रगाथेषु वामदेव्यं मैत्रावरुणपृष्ठं
यज्ञायथेत्यनुष्टुप् वृहत् होतुः पृष्ठम् एदुमधोरित्युष्णिक्वामदेव्यं
मैत्रावरुणं साम नानावीर्यतायाइति पञ्चम्यर्थे चतुर्थी कृन्दसां
वैलक्ष्ये नानावीर्यत्वादहान्यपि नानावीर्यानि उपास्मै गाय-
तानरोवभ्रवेनुस्रतवसे प्रयज्ञावीन भूर्णय आशुरर्षवृहन्मत इत्या-
दिकल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ १६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ द्वितीयं जमदग्नेश्चतूरात्रमाह तत्र प्रथमस्याहः कृत्ति-
माह ॥

त्रिवृत्पञ्चदशोऽग्निष्टोमः प्रथममहः ॥ १ ॥

अग्निष्टोमसंस्थम् तस्य त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ व्यत्यासेन
स्याताम् आद्यानि स्तोत्राणि त्रिवृन्ति अन्यानि पञ्चदशानीति
विभागः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्याहः ।

अथोत्तरस्याङ्कश्चतुर्विंशं बहिष्यवमानं पञ्चदशानि
त्रोण्याज्यानि सप्तदशमच्छावाकस्यैकविंशोमाध्यन्दिनः पव-
मानः सप्तदशे द्वे पृष्ठे एकविंशं तृतीयसवनं चोक्तं ॥२॥

द्वितीयस्याङ्कः स्तोत्रमुखं चतुर्विंशस्तोमकं तत आज्यानि
त्रोणि पञ्चदशानि चतुर्थमच्छावाकस्याज्यं सप्तदशमाध्यन्दिन-
सवनैकविंशः पवमानः होतामित्रावरुणयोः पृष्ठे द्वे सप्तदशे
ब्राह्मणाच्छंस्यच्छावाकयोरेकविंशे द्वे पृष्ठे उक्तसहितं तृतीय-
सवनं सर्वमप्येकविंशस्तोमकं ॥ २ ॥

अथ तृतीयस्याङ्क आह ।

तृतीयस्याङ्क एकविंशं बहिष्यवमानं त्रोणि चाज्यानि
पञ्चदशमच्छावाकस्य चतुर्विंशोमाध्यन्दिनः पवमान एक-
विंशानि पृष्ठानि त्रिणवं तृतीयसवनं द्वे चोक्थे एव विंश-
शमच्छावाकस्य ॥ ३ ॥

तृतीयस्याङ्कः आज्यत्रयबहिष्यवमानत्वं च एकविंशस्तोमकं
चतुर्थमाज्यं पञ्चदशं माध्यन्दिनं सवनं पवमानपृष्ठानि च
क्रमेण चतुर्विंश एकविंशानि तृतीयसवनं सर्वमपि त्रिणवं
मैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिन उक्थे द्वे अपि त्रिणवे अच्छावाकीयं
तूक्थमेकविंशं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थस्याङ्क आह ।

चतुर्थस्याङ्गश्चतुर्विंशः पवमानाः पञ्चदशश्चोत्त-
राज्यश्च सप्तदशानि त्रिण्येकविंशानि पृष्ठानि त्रयस्त्रिं-
शोऽग्निष्टोम एकविंशोक्त्यानि स षोडशिकानि पञ्चदशी
रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिः ॥ ४ ॥

स्यष्टं । ४ ।

अथास्य पुष्टिलक्षणं फलं सप्रपञ्चमाह ।

जमदग्निः पुष्टिकाम एतमाहरत्स इमान्पोषानपुष्यत्
॥ ५ ॥

पूर्वं जमदग्निः पुष्टिकामस्तदर्थमेतं चतूरात्रमाहरत् स
इमान् लोके प्रसिद्धान् पशुपुत्रादिलक्षणान् पोषान् अपुष्यत्
प्राप्नोत् ॥ ५ ॥

अथ यान् पोषानपुष्यत्तेन सन्तानमानिनः आसन्नित्याह ।

यदिदमाङ्गर्नवा ऊवौपलितौ सं जानाते इति ॥ ६ ॥

यदिदमाहुर्लौकिका ऊवौ उर्वपुत्री जामदग्न्यौ पलितौ
सन्तौ नसंजानाते ॥ ६ ॥

इदानीं तत्प्रति तस्यार्थं तदनुष्ठातुस्तद्वाक्यं भवतीत्याह ।

तत्सर्वानेवैतेन पोषान् पुष्यति ॥ ७ ॥

एतेन चतूरात्रेण एतान् सर्वान् जमदग्नेः पोषान् पुष्यति
इदानीन्तनोपि ॥ ७ ॥

अथास्मिन् चतूरात्रे विद्यमानस्तीत्रीयापरिगणनयाजगती-
च्छन्दःसम्पत्तिर्भवतीत्याह ।

जगती छन्दोभिः सम्पद्यते ॥ ८ ॥

एतेषामङ्गां स्तीत्रीयासायाजगत्याख्यं छन्दः सम्पद्यते तथा
हि प्रथममग्निष्टोममहस्तञ्च द्वादशस्तीत्राणि तानि त्रिष्टुप्च
दशाभ्यां यानि षट्त्रिष्टुपं षट्पञ्चदशानि तेषां स्तीमगत-
स्तीत्रीयापरिगणनायां चतुश्चत्वार्यधिकं शतं स्तीत्रीया भवन्ति
ताश्चतस्रो जगत्यः एवं द्वितीयेहनि अष्टाशीत्यधिकं शतद्वयं
स्तीत्रीयाः स्युस्ताश्च षट्जगत्यः तृतीयेहनि षट्त्रिंशदधिक-
शतानि स्तीत्रीयास्ताः सप्तजगत्यः उत्तमेऽहनि अष्टाविंशत्यधिक-
पञ्चशतानि स्तीत्रीयाः स्युः ता एकादशजगत्य इति जगती-
सम्पत्तिः अत्रोपग्रन्थे यज्जामदग्न्यः प्रत्यहं त्रिषट्सप्तैकादश
जगत्य इति एवं जगतीति सम्पत्तिः ॥ ८ ॥

किन्तत इत्याह ।

**जगती वै छन्दसां परमं पोषं पुष्टा परममेवैतेन पोषं
पुष्यति ॥ ९ ॥**

गायत्र्यादीनां सप्तछन्दसाम्मध्ये उत्तमा जगती परमं पोषं पुष्टा-
स्तत्सम्पत्तिः यदेतच्चतूरात्रं कुर्वन्नपि परममविशेषं पोषं पुष्यति
प्राप्नोति यद्यदितरक्रतु गतासूपसत्सुआज्यं द्रव्यं भवति ॥९॥

अत्र पुरोडाशं द्रव्यं कर्त्तव्यमिति सप्त रोचनं विदधाति ।

पुरोडाशिन्य उपसदो भवन्ति पशवो वै पुरोडाशाः
पशुष्वेव प्रतितिष्ठति ॥ १० ॥

स्यष्टं । पशुभ्यो वै मेघादुदकामत् सोम्रीहिष्यैव यवश्च भूता-
वाजोपेतामित्यैतरेयकश्रुतेः पशवो वै पुरोडाशाः, अत्रायं विवेकः,
इतरयज्ञगतासूपसत्स्वमिसोमविष्णवस्त्रिस्त्रोदेवताः तेषां आज्यं
द्रव्यं यथावचनन्तिस्त्रः षट् द्वादशेत्यादि संख्यया सायं प्रातर्होमः
अत्र तु प्रत्यहं देवताभेदपुरोडाशोद्रव्यं कपालसंख्या प्रत्यह-
मिष्टिः अन्यत्रेष्टिविकारा उपसदः अत्र तु हविर्होमा इति सूत्रं
त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्याय तस्य विंशतिर्दीक्षा
द्वादशोपसदस्तत्रोपसत्सु पृथग्होमानध्यर्च्युर्जुहुयात्पुरोडाशास्त-
उक्ताब्राह्मणेन समानदेवतौ पूर्वाह्णापराह्णयोरग्नेवेर्होममित्ये-
तत् प्रभृतय एषां होमा इति तत्र आग्नेय एककपाल आश्विनो
द्विकपाल इत्यादिना अग्न्यादिदेवताकमेककपालादिपुरोडाशं
विधास्यति ॥ १० ॥

तेषां क्रमेण मन्वानाह ॥

अग्ने वेर्होत्रं वेरध्वरमापितरं वैश्वानरमवसेकुरिन्द्राय
देवेभ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ ११ ॥

हे अग्ने होत्रं होतुः कृत्यं वेः विद्धि तथा अध्वरं यज्ञश्च विद्धि
होतारमधिष्ठाय होत्रं कुरु हविःप्रापणेन यज्ञन्निवर्त्तयेत्यर्थः
विदेर्दकारस्य दशेति कुल्वं किञ्च पितरं सर्वस्य पालकं वैश्वानरं

विशेषां नराणां हितारं मा मामवसे अस्माकं रक्षणाय अकः
अभिमुखं कुरु हे ऋत्विजो यूयमपि इन्द्राय सर्वदेवाधिपतये
देवेभ्यो न्येभ्यो वस्वादिभ्यश्च हविर्जुहुतः प्रयच्छतः यद्वा व्यत्ययेन
जुहोमीति व्याख्येयं स्वाहेति हविस्त्यागाभिधानं इदं हवि-
र्हत्तमस्तु ॥ ११ ॥

अथाश्विनो द्विकपालमन्त्रमाह ॥

देवावश्विनौ मधुकशयाद्येमं यज्ञं यजमानाय मिमि-
क्षतमिन्द्राय देवेभ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ १२ ॥

हे देवो द्योतमानो अश्विनौ युवां मधुकशया वृष्ट्यर्थं मेघ-
ताडनेनोदकवत्या कशया अद्यास्मिन्दिने इमं यज्ञं यजमानाय
मिमिक्षतं सेक्तुमिच्छतं वृष्ट्यादिफलोपेतं कुरुत इत्यर्थः शिष्टं
पूर्ववत् ॥ १२ ॥

अथ वैष्णवस्य त्रिकपालस्य मन्त्रमाह ।

देव विष्णु उर्व द्यास्मिन्यज्ञे यजमानायाधिविक्रमस्वेन्द्राय
देवेभ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ १३ ॥

हे देव द्योतमान विष्णो अद्येदानीमस्मिन् यज्ञे यजमानाय
उरु विस्तीर्णे यथा अधिगम्य विक्रमस्व स्वपादप्रक्षेपं कुरु उप-
विशेत्यर्थः सिद्धमन्यत् ॥ १३ ॥

अथ सौम्यस्य चतुष्कपालमन्त्रमाह ।

देव सोम रेतोधा अद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायैधीन्द्राय
देवेभ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ १४ ॥

हे सोम देव इदानीमस्मिन्यज्ञे यजमानार्थं रेतीधाता एधि
भव ॥ १४ ॥

अथ सावित्रस्य पञ्चकपालस्याह ।

देव सवितः सुसावित्रमद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायासुव-
स्वेन्द्राय देवेभ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ १५ ॥

हे सवितः विश्वस्य प्रेरयितः देव सुसावित्रं शोभनं सवितुः
कृत्यं इदानीमस्मिन्यज्ञे यजमानायासुवस्वानुजानीहि कुर्वि-
त्यर्थः ॥ १५ ॥

अथ धातुः षट्कपालस्याह ॥

देव धातः सुधाताद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायैधीन्द्राय देवे-
भ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ १६ ॥

हे धातः ब्रह्मन् देव मन्त्राभिमानो बृहस्पतिरित्यर्थः ब्रह्मा वै
बृहस्पतिरिति श्रुतेः एवं भूतस्त्वं यजमानार्थं सुधाता सुष्ठुका-
मानां दाता एधि भव ॥ १६ ॥

अथ मरुतस्य सप्तकपालस्याह ।

देवा ग्रावाणो मधुमतीमद्यास्मिन्यज्ञे यजमानाय वाचं
वदतैर्द्राय देवेभ्योजुहुताहविः स्वाहा ॥ १७ ॥

अत्र मरुतः सदा यजमाना वर्षं सृजन्तीत्यभिषवणकाले अभि-
षवतावृत्यसि वाक्शब्दाविद्यन्त इति यत्र तच्छब्दसाम्यात् ग्राव-

रूपेण मरुतां स्तुतिः हे यावाणो मरुतां विभूतिभूता देवा यूयं
यजमानार्थं मधुमतीं माधुर्योपेतां वाचं वदता यावभ्यो वाचं
वदता वदद्वाइति हि निगमान्तरम् ॥ १७ ॥

अथ बार्हस्पत्यस्याष्टाकपालमाह ।

देव्यनुमतेन्वद्येमं यज्ञं यजमानाय मन्यस्वेद्राय देवेभ्यो-
जुङ्गताहविः स्वाहा ॥ १८ ॥

हे देव्यनुमते अनुजाकर्तुं देवते इमं यज्ञं यजमानायानुमन्यस्व
अनुमतिं कुरु नन्वयं मन्त्रो बार्हस्पत्यस्य पुरोडाशस्य मन्त्रे त्वनु-
मतिरेव प्रकाश्यते कथं वैयधिकरण्यमिति नायं दोषः ब्रह्म वै
ब्रह्मणस्पतिरिति श्रुतेः बृहस्पतिमन्त्राभिमानित्वान् मन्त्रेण क्रिय-
माणानां कर्मणां बृहस्पत्यनुज्ञाया अपेक्षितत्वाद् अनुमत्या एव
ब्रह्मणस्पतित्वात् ॥ १८ ॥

अथ मैत्रस्य नवकपालस्य मन्त्रमाह ।

देव्यदितेस्वादित्यमद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायामुवस्वेन्द्राय
देवेभ्योजुङ्गताहविः स्वाहा ॥ १९ ॥

हे अदिते देवमातः अदितिरदीना देवमातेति निरुक्तात्
मित्राख्यस्यादित्यमूर्त्यन्तरस्यापि सेवमाना हे देवि सुशीभनमादि-
त्यन्तव पुत्रभूतं अद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायामुवस्व आभिमुख्येन
प्रेरय ॥ १९ ॥

अथ वारुणस्य दशकपालस्य मन्त्रमाह ।

देव्य आपोनन्नम्यध्वमद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायेंद्राय
देवेभ्यो जुहुताहविः स्वाहा ॥ २० ॥

हे देव्य आपोमन्नम्यध्वं भृशं सस्यादिसमृद्धये प्रणता भवतः
वारुणस्यापामधिपतित्वाद्भेदेनैवोच्यते ॥ २० ॥

अथेन्द्राग्नस्यैकादशकपालस्य मन्त्रमाह ।

सदः सदः प्रजावानभुर्जुषाण इन्द्राय देवेभ्योजुहुता-
हविः स्वाहा ॥ २१ ॥

सदः सदः तत्तद्यागगृहे प्रजावान् मरुदादि प्रजाभिस्तद्वान्
ऋभुः उरुभासमान एवं महिमा जुषाणो अस्मद्यज्ञं सेवमानो
भवन्तु अस्मिन्द्रस्य प्राधान्येन स्तुतिः ॥ २१ ॥

अथ वैश्वदेवस्य द्वादशकपालस्य मन्त्रमाह ।

देव त्वष्ट सुरेतोधा अद्यास्मिन्यज्ञे यजमानायैधीन्द्राय
देवेभ्यो जुहुताहविः स्वाहा ॥ २२ ॥

त्वष्टा देवशिल्पी स विश्वेषां देवानामुचितानि कर्माणि करो-
तीति स एव वैश्वदेवस्थाने श्रूयते सुरेतोधा सुष्टु रेतसो विधाता
विकर्त्ता रेतसः सिक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोति तवास्या वै तत्
प्रजापतिः इति श्रुतेः ॥ २२ ॥

उक्ता द्वादशमन्त्राः तेष्येते मन्त्राः स्युः ताः पुरोडाशाः
क्रमेण विदधाति ।

आग्नेय एककपाल आश्विनो द्विकपालो वैष्णवस्त्रि-
कपालः सौम्यश्चतुष्कपालः सावित्रः पञ्चकपालो धात्रः
षट्कपालो मारुतः सप्तकपालो वार्हस्पत्योष्टाकपालो
मैत्रो नवकपालो वारुणो दशकपाल ऐन्द्र एकादश कपा-
लो वैश्वदेवो द्वादश कपालः ॥ २३ ॥

अग्निर्देवतास्य पुरोडाशस्याग्नेय इति एकस्मिन् कपाले
संस्कृतः पुरोडाशः एककपालः एकस्यैवान्नेर्गार्हपत्यादिषु रूपे
वर्त्तमानाद्वस्तुत एकत्वादिककपालोयुक्तः, अश्विभ्यां द्वित्वेन व्यपदे-
शात् द्विकपालः, वैष्णवस्त्रिः इदं विष्णुर्विचक्रमेतिश्रुतेः विष्णो-
स्त्रिकपालः सम्मतः, जरायुजाण्डजस्वेदजोद्विज्जानाञ्चतुःप्राणि-
जातानामुत्पत्त्यर्थं रेतो धारकत्वाद्दालतावीरुधावनस्यतयो वान-
स्यत्य इति सोमस्य चतुर्बिधानां स्वामित्वाद्वा चतुःकपालो युक्तः,
सवितुः सम्बत्सरस्याधिपतित्वात्पञ्चकपालः सम्बत्सरो वै धातेति
श्रुत्यन्तरात् धाता सम्बत्सरात्मकः, सम्बत्सरे च षड् ऋतवः
सन्तीति धातुः षट्कपालो युक्तः, सप्तगणा इति श्रुतेर्मरुतां सप्तक-
पालो युक्तः, तैत्तिरोयके अग्निरेकाक्षरेण वाचमुदजयदश्विनौद्वा-
क्षरेण न प्राणो पानो व्युदजयतां विष्णुः अक्षरेण त्रिलोकानुदजयत
इत्युक्त्वा वृहस्पतिरष्टाक्षरेण गायत्रीमुदजयन्मित्रौ नवाक्षरेण
त्रिवृत्स्तोममुदजयद्वरुणो दशाक्षरेण विराजमुदजयत् इन्द्र
एकादशाक्षरेण त्रिष्टुभमुदजयद्विश्वे देवा द्वादशाक्षरेण जगती-
मुदजयन्निति श्रुतित्वात् तत् कपालसंख्यायोगी द्रष्टव्यः अत्र

उपोषु जातमसुरमित्यनुरूपो नोधसं ब्रह्मसाम सुज्ञानस्य लोके
पोष्कलमित्यादिकः कल्पो द्रष्टव्यः ॥ २३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

दशमः खण्डः ॥

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ वसिष्ठस्य चतुरात्रमाह ।

त्रिवृत् प्रातःसवनं पञ्चदशं माध्यन्दिनं सवनं सप्त-
दशं तृतीयसवनं पञ्चदशं प्रातःसवनं सप्तदशं माध्यन्दि-
नं सवनमेकविंशं तृतीयसवनं सोक्त्यं सप्तदशं
प्रातः सवनमेकविंशं माध्यन्दिनं सवनं त्रिणवं तृतीय-
सवनं सोक्त्यमेकविंशं प्रातःसवनं त्रिणवं माध्यन्दिनं
सवनं त्रयस्त्रिंशं तृतीयसवनं प्रत्यवरोहीण्युक्त्यानि
त्रिणवं प्रथमं द्वे एकविंशे सषोडशिके पञ्चदशी रात्रिसिद्ध-
वृत् सन्धिः ॥ १ ॥

आदितः पूर्वपूर्वस्य परित्यागेनोत्तरस्तीर्णेनेहाभ्युपक्रान्तव्यानि
तृतीयाणि त्रीण्युक्त्यानि प्रत्यवरोहीणि तद्यथा प्रथमतः त्रिणव-
स्तोमकन्ततो द्वे एकविंश इति ॥ १ ॥

अथैतच्चतुरात्रं कर्तुः प्रशंसनद्वारा समृद्धिफलसाधनमित्यत
आह ।

वसिष्ठः पुत्रहती हीन इवामन्यत स एतमपश्यत्सोमं
पर्यैद्योहीन इव मन्येत स एतेन यजेत ॥ २ ॥

वसिष्ठः पुत्रहतः पुत्रोहीन इव कुलक्षयः पुत्राभावेन विच्छि-
न्नत्वादात्मानं हीन इवामन्यत सोमं मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्य
इति शक्तेः पश्चादेतं चतूरात्रं हीनत्वपरिहारायापश्यत् ज्ञात्वायं
पर्यैत् साकल्येनानुष्ठितत्वात्तस्माद्यः पुत्रादिभिः हीनमात्मानं
मन्येत स एतेन यजेतेति ॥ २ ॥

अथायतस्तोमात् स्तोमान्तरारम्भः श्रुतस्तत् प्रशंसति ।

यत् स्तोमात् स्तोममभिसंक्रामत्यग्रादेवाग्रं रोहति
वसिष्ठस्य जनित्रे भवतः प्रजात्यै ॥ ३ ॥

वसिष्ठो वा एतं पुत्रहतीऽपश्यत्स प्रजया पशुभिः प्रजायते
त्युक्त्वाइवसिष्ठः पुत्रजननसाधनत्वेन वसिष्ठस्य जनित्रे इति
नामतया कुत्र प्रयोग इति तत्र बह्वन् पक्षानाह तेषु प्रथमं
पक्षमाह सूत्रकारः वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति संसर्पस्य
चतुर्थेहनि बृहदनुष्टुभोः पृथगनुपूर्वमनुकल्पयेत् चतुर्थं हि जनि-
त्रस्थानमिति अस्यायमर्थः वसिष्ठस्य चतूरात्रस्य शाखान्तर-
प्रसिद्धा संसर्प इति नामधेयं तथा च कारब्राह्मणं वसिष्ठो
वा अकामयत स इमान् लोकान् सर्पेयमिति स एतं चतूरा-
त्रमपश्यत्ता इमान् लोकान् सर्पं तत्संसर्पस्य संसर्पत्वमित्यर्थः
तस्य चतुर्थेहनि माध्यन्दिनपवमाने बृहत्यां प्रथमञ्जनित्वं अमि-
सोमास इत्यत्र मध्ये अर्भवेनुष्टुभि द्वितीयन्तं चोदस्म मृतीषह-
मित्यत्र गायेत् यद्यपि जनित्रे भवत इति सहैव पठिते तथापि

जनित्वा जनित्वा इत्यभयोरन्त्यस्यैकरूपत्वादजामितायै पृथगेव प्रयोक्तव्ये इति विशेषेण विहितयोः जनित्तयोः कथं चतुर्थेहनि नियम इति अत्रोपपत्तिरुच्यते चतुर्थमहःजनित्तस्य स्थानं दृष्टं समूढे षडहे सोमः पवते जनितामतीनामिति जनित्तमन्त्यं मध्यन्दिनस्येति कल्पकारवचनात् तदत्रापि युक्तमित्यर्थः अथ द्वितीयं पक्षमाह राथन्तरवृहत्योर्वासिष्ठं प्रजननोक्तं रथन्तरमिति अयमर्थः वाशब्दः पक्षान्तरार्थे अथ वा राथन्तरवृहत्पृष्ठयोः प्रथमतः तृतीययोरङ्गोः पवमाने ये वृहत्यौ तयोर्जनित्त्वे कुर्यात् पुनरनुष्टुभि च्छन्दःसाभ्यात् वृहत्याञ्जनित्तयोरुत्पत्तिहेत्वन्तरमुच्यते प्रजननत्वेन रथं संस्तुतं रथन्तरं वसिष्ठश्च रथन्तरं दृष्ट्वा तादृशे च जनित्त्वे इति सा दृश्यते तयोरङ्गोः कारणं तृतीयं पक्षमाह वार्हतयोरित्येके तयोर्विकल्पः स्यादार्धैककल्पेनेति वृहत्यवृहत्योर्द्वितीयचतुर्थयोरङ्गोर्ध्वं वृहत्यौ तयोः कुर्यादित्यर्थः आर्धैककल्पे एते सामनी नोक्ते इति तयोर्विकल्पः स्यादेतेनार्धैककल्पेनेत्युक्तं प्रत्यक्षब्रह्मविहितत्वेन त्वयोगाद्विकल्पोयुक्त इत्यभिप्रायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थेहनि प्रत्यवरोहीण्युक्त्यानि तानि प्रशंसति ।

प्रत्यवरोहीण्युत्तमस्याङ्ग उक्त्यानि भवन्ति प्रतिष्ठित्यै ॥ ४ ॥

एकविंशाहर्षयकर्त्तव्यत्वात् प्रतिष्ठितहेतुत्वं अत्र या जामदग्न्यस्य प्रथमा सा संसर्पस्य न वा सौपर्णे उद्धरति परितोषिञ्च त्वासुतमिति वार्हदुक्थमित्यादि कल्पो द्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशाध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथ विश्वामित्रस्य सञ्जयाख्यं चतूरात्रमाह ।

त्रिवृदग्निष्टोमः पञ्चदशउक्त्यः सप्तदशउक्त्य एकविंशो-
तिरात्रो विश्वामित्रस्य सञ्जयः ॥ १ ॥

विश्वामित्रस्य सञ्जयसाधनत्वात् सञ्जयं नाम ॥ १ ॥

कथमेतन्नाम सम्पन्नमिति तदुपपादयति ।

जङ्गुवृचीवन्तोराष्ट्रं अहिंसन्त स विश्वामित्रो जाङ्गवो
राजैतमपश्यत् स राष्ट्रं मभवदराष्ट्रमितरे ॥ २ ॥

जङ्गोः पुत्रा ऋचीवन्नामकाः केचन राजानः आसन् ते च
राष्ट्रे राष्ट्रविषये राज्यस्वामित्वाय अहिंसन्त परस्परं हिंसां
कलहं सर्वतोऽकुर्वन् तेषां मध्ये जाङ्गवः जङ्गुपुत्रो विश्वामित्र
एतं चतूरात्रमपश्यत् दृष्ट्वा स्थितवानित्यर्थः स तत्सामर्थ्यात् राष्ट्र-
मभवत् राष्ट्रं सर्वं विश्वामित्र एव पर्यगृहीदित्यर्थः इतरे
ऋचीवन्त अराष्ट्रं अराष्ट्रनामका इतरराज्यस्थाः पुरुषानाङ्गी
चक्रुरित्यर्थः ॥ २ ॥

एतस्याधिकारिणमाह ।

भ्रातृव्यवान्यजेत ॥ ३ ॥

यस्माद्भ्रातृव्याणां मध्ये वसिष्ठो न इतरलक्षणेन अतीज्य-
साधनममूत् अतो भ्रातृव्यवानधिकारी ॥ ३ ॥

उक्तार्थंवेदनं प्रशंसति ।

भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥

स्वयं यजनवान् भवति अस्य भ्रातृव्यः पराजितो भवती-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्षामङ्गां यत्त्रिवृदादिस्तोमचतुष्टयात्मकत्वमस्ति तत्
प्रशंसति ।

ज्योतिर्वा एषविहृतः ॥ ५ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशैकविंशतानिव तानि ज्योतींषीति श्रुत्य-
न्तरादेश चतूरात्रविहृतो ज्योतिरेव ॥ ५ ॥

अथ वेदनं प्रशंसति ।

ज्योतिः प्रजानां भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥

सष्टं ॥ ६ ॥

प्रकारान्तरेणैतं चतूरात्रं प्रशंसति ।

चतुष्टोमो वा एष चतुष्पादाः पशवः पशुष्वेव प्रतिनि-
ष्टति ॥ ७ ॥

एष चतूरात्रश्चतुष्टोमः खलु क्रमेण त्रिवृदादीनां विधा-
नात् ॥ ७ ॥

अथ चतुर्षामप्यङ्गां यदेकविंशात् स्तोमादतिक्रमणमस्ति
तत् प्रशंसति ।

एकविंशंस्तोमानातियन्ति प्रतिष्ठा वा एकविंश-
शोन्तत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

प्रजापतेः पादत उत्पन्नत्वात्पादयोः प्रतिष्ठाहेतुत्वात् असा-
वादित्य एकविंश इति श्रुतेः तस्य च प्रतिष्ठितत्वाच्चास्य प्रतिष्ठितत्वं
अत्र प्रसोमासो विपश्चित इति गायत्रमेकस्यामाश्वमेकस्यां जरा-
वोधीयमेकस्यां प्रसोम देववीतय इति यौधाजयन्तिसृषु समान-
मितरं प्रथमेनाङ्गा संसर्पस्येत्यादिकः कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशाध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अथ त्रयः पञ्चरात्राः तत्राभ्यासंग्याख्यं पञ्चरात्रमाह ।

द्वे त्रिवृती सवने पञ्चदशमेकं द्वे पञ्चदशे सवने सप्त-
दशमेकं द्वे सप्तदशे सवने एकविंशमेकं द्वे एकविंशे सव-
ने त्रिणवमेकं द्वे त्रिणवे सवने त्रयस्त्रिंशमेकं प्रत्यवरोक्षी-
ण्युक्त्यानि त्रिणवं प्रथमं द्वे एकविंशे सषोडशिके पञ्चद-
शो रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिः ॥ १ ॥

त्रिवृत्स्तोमके प्रातर्मध्यन्दिने सवने तृतीयं सवनं पञ्चदश-
स्तोमकं पुनर्द्वितीयस्मिन्नहनि द्वे पञ्चदशस्तोमके सवने तृतीयं
सप्तदशस्तोमकमित्येवं क्रमेण द्रष्टव्यं अत्राप्युक्त्यानि वीक्ष्यपि

प्रत्यवरोहस्तीमकानि तत्रायं विभागः त्रिणवं प्रथममुक्तं द्वे उक्थे
एकविंशे रात्रिः सन्धिः प्रकृतिवदेव ॥ १ ॥

अस्मिन् पञ्चरात्रे यत्पञ्चरात्रत्वमस्ति तत् प्रशंसितुमाह ।

देवाश्च वा असुराश्चास्पृङ्न्त ते न व्यजयन्त ते ब्रुवन्
वाचो मिथुनेन विजयामहै यतरेनो वाचो मिथुनन्नप्रति-
विन्दांस्ते परा भवानिति ते देवा एक इत्यब्रुवन्नेकेत्यसुरा
वाचो मिथुनं प्रत्यविन्दं द्वाविति देवा अब्रुवन् द्वे इत्यसु-
रा वाचो मिथुनं प्रत्यविन्दंस्त्रय इति देवा अब्रुवन्स्त्रिस्र
इत्यसुरा वाचो मिथुनं प्रत्यविन्दंश्चत्वार इति देवा अब्रु-
वन्श्चतस्र इत्यसुरा वाचो मिथुनं प्रत्यविन्दन् पञ्चेति देवा
अब्रुवन्नासुरा अविन्दं स्ततो देवा अभवन् परासुराः ॥२॥

पूर्वं देवाश्चासुराश्चास्पृङ्न्त ततो अन्येषामपि जये यः अप्राप्तः
तदर्थं देवा इत्यब्रुवनसुरान् वयं वाचो मिथुनेन स्त्री पुंलिगा-
त्मकेन विजयामहै जयं प्राप्नुमः अस्माकं मध्ये वाङ्मिथुनं प्रयोक्तुं
न शक्नुवन्ति ते पराभूता इति मिथुनः समयमकुर्वत एवं सति
ते देवा एक इति पुंलिङ्गां वाचं अब्रुवन् तस्याः प्रतियोगित्वेन
एके तिस्रो लिङ्गा वाचमब्रुवन् एवं द्वि त्रि चतुः संख्यावाचकं
वाचो मिथुनं परस्परमब्रुवन् ततो देवाः पञ्चेत्यब्रुवन् तस्य स्त्री-
लिङ्गे रूपाविशेषात् विलक्षणशब्दं कर्तुं नाविन्दन् नालभन्त ततो

वाचो मिथुनजया देवा अभवन् समर्धुवन् असुरास्तु पराभवन्
एवं देवानां जयहेतुरयं पञ्चरात्र इति तस्य स्तुतिर्द्रष्टव्या ॥ २ ॥

उक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्पष्टं ॥ ३ ॥

पुनः प्रशंसति ।

संवत्सरं वा एषान्तद्वीर्यमन्नाद्यमवृञ्चत ॥ ४ ॥

तत्तदा वाग्निवादकाले एषामसुराणामन्नाद्यं वीर्यं आशि-
ष्ठत्वलक्षणं यद्वा बहुपुत्रपोषणसामर्थ्यं मध्यं संवत्सरं संवत्सर-
मूर्त्तिपर्यन्तमवृञ्चत् अवर्जयन् देवाः संवत्सरस्य पञ्चात्मकत्वात्
पञ्चसंख्यायां वाचो मिथुनन्नाविन्दन् यतः अतः संवत्सरं वीर्येणा-
वृञ्चतेत्यर्थः ॥ ४

उक्तार्थञ्च प्रशंसति ।

संवत्सरं वीर्यमन्नाद्यं भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते य एवं वेद ॥ ५ ॥

स्पष्टं ॥ ५ ॥

पुनरत्र यत् पञ्चत्वं तत् प्रशंसति ।

पञ्चरात्रो वा एष पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्क्ताः पशवस्तेन
पुरुषञ्च पशुञ्चाप्नोति ॥ ६ ॥

एषयज्ञः पञ्चरात्रः खलु पाङ्क्तः पुरुषः द्वी पादौ द्वी

हस्तौ मध्यदेहश्चेति पुरुषः पञ्चसंख्यायोगात्पाङ्क्तः पशवोपि
पाङ्क्तास्तत्प्रयोगेन पुरुषं पुत्रभृत्यादिरूपं पशून् प्राप्नोति यज-
मानः ॥ ६ ॥

अथैतत्सवनत्रयस्तोमं द्वित्वसंख्याद्वारेण प्रशंसति ।

अस्थूरिर्वा एष सन्ततो यज्ञो द्वौ द्वौ हि स्तोमावह-
र्षहृतोयं कामं कामयते तमेतेनाभ्यश्रुते ॥ ७ ॥

एष उक्तः पञ्चरात्रः सन्ततोऽस्थूरिर्वै यद्वा अस्थूरिः सन् सन्ततः
अविच्छेदेन प्रवृत्तः अस्थूरित्वमेव दर्शयति द्वौ द्वावेव त्रिवृदादि
स्तोमौ खलु एकैकमहर्षहतः स्तोमद्वयेनाहर्षहनप्रकारो द्वे त्रिवृती
सवने पञ्चदशमेकमित्यादिना स्पष्टं अतोप्राप्तिसाधनविषय-
संख्याया अत्राभावाद्यजमानोयं कामं कामयते तदस्थूरिणा
पञ्चरात्रेणाप्नोति ॥ ७ ॥

तदेव प्रसिद्धीकृत्याह ।

यत्र यत्र ह्यस्थूरिणा कामयते तत्तदभ्यश्रुते ॥ ८ ॥

यस्मिन् देशे अस्थूरिणाभ्यश्रुत इत्युक्तं भवति ॥ ८ ॥

अथ पुनः प्रशंसति ।

अभ्यासंग्यः पञ्चाक्षो भवति सन्तत्यै ॥ ९ ॥

अभ्यासञ्जनप्रयुक्तेन स्तोमेन पुनरनन्तरे यत्कुर्म इत्यर्थः तद्व-
ताञ्चाहःकर्त्तव्यः सचाङ्गः सन्तत्या अविच्छेदाय भवति ॥ ९ ॥

अथोक्त्यानां यः प्रत्यवरोहः प्रयोगोस्ति तं प्रशंसति ।

प्रत्यवरोहीष्यन्तमस्याङ्ग उक्त्यानि भवन्ति प्रतिष्ठित्यै ॥१०॥

स्पष्टं । अथ वैश्वामित्रोद्ग्राहो जरावोधीयस्य लोकसोम-
सामस्वागिरामर्कस्य मोक्षं सौरभस्यौपगवं द्वादशाहिकं तृतीय-
महरित्यादिकः कल्पोत्र द्रष्टव्यः ॥ १० ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य

त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

पञ्चशारदीयाख्यं पञ्चरात्रमाह ।

त्रिवृदग्निष्टोमः पञ्चदश उक्त्यः सप्तदश उक्त्यः पञ्च-
दश उक्त्यः सप्तदशोतिरात्रः पञ्चशारदीयोमरुतांस्तोमः
॥ १ ॥

यः पञ्चसु शरत्स्वङ्गभूतैः पशुवन्धैरिष्टा पञ्चाद्य आरभ्यते
स पञ्चशारदीयो नाम स एव मरुतां स्तोमः ॥ १ ॥

अस्याधिकारिणमाह ।

यः कामयेत वज्रं स्यामिति स एतेन यजेत ॥ २ ॥

स्पष्टं ॥ २ ॥

उक्तं फलं प्रयोगद्वारा प्रशंसति ।

मरुतो वै देवानां भूयिष्ठा वज्ररेव भवति ॥ ३ ॥

देवानां मध्य अतिशयेन बहवः अत एतदनुष्ठातापि पुत्रा-
दिभिर्बहुरेव भवति ॥ ३ ॥

अथ यत् स्तोमानां सप्तदशादनतिक्रमणमस्ति तत् प्रशंसति ।

सप्तदशं स्तोमानातियन्ति प्रजापतिर्वै सप्तदशः प्रजा-
पतिमेवाप्नोति ॥ ४ ॥

यः स्तोमः सप्तदशं स्तोमं नातिक्रामति प्रजापतिर्वै सप्तदशः
स्तोमः अतः स्तोतारः प्रजापतिमेवाप्नुवन्ति ॥ ४ ॥

अथ विधास्यमानसप्तदशोपलक्षणस्तुत्यर्थं कयाशुभीयस्य
सान्ना विधानार्थं पुराहृतमाह ।

अगस्त्यो वै मरुद्भ्य उद्वःप्रौक्षत्तानिन्द्रायावध्नात्ते
वज्रमादायाभ्यपतत्ता एतत्कयाशुभीयमपश्यत्तेनाशमयत्
॥ ५ ॥

पूर्वं अगस्त्योमरुद्भ्यो देवेभ्य उद्वः प्रौक्षत् मरुद्भ्यो देवेभ्यो
युष्मान् प्रोक्षन्तीति प्रोक्षितवान् अस्ति प्रोक्षणसमये देवतोद्देशः
यथापस्तम्बः उपकरणेतियोगप्रोक्षणे वपा यदुद्धरणे इति एव-
अरुद्भ्यः प्रोक्षितानेवेन्द्रायावध्नात् उपेत्य न्ययोजयत् नियोजनेपि
देवतोद्देशः प्रदर्शितः ते मरुतः क्रुद्धा वज्रमुद्यम्यागस्त्यमभ्यपतत्
अपोडयन् सो अगस्त्य एतत्कयाशुभीयं साम मरुतां शान्त्यर्थं
अपश्यत् तेन तेषां कोपं अशमयत् तैत्तिरीयके अपि अगस्तेऽ-
न्द्रावुभावपि मरुतां कोपमशमयतामगस्त्यश्चेन्द्रश्च कयाशुभी-
येनाशमयतामिति ॥ ५ ॥

इदानीन्तद्विधत्ते ।

यत् कयापुभूयं शस्यते शान्त्या एव ॥ ६ ॥

स्यष्टं । ६ ।

अथ पञ्च संवत्सरेषु ये पशुवन्धाः सन्ति तत्र प्रयोगसंग्रहः सप्तदशोच्चाणाः प्रोक्षणान्तं कृत्वा विसृजेत् तत् स्थाने त्रिवृत्स्तोमः आलभेत एवं पञ्च संबत्सरोपेतं परित्यक्तानामनूवन्ध्यान् कुर्यादिति तत्सर्वं प्रदर्शयति ।

सप्तदश पृश्नीनुक्षणः पञ्चवर्षात् सप्तदश पृश्नीस्त्रिवत्सा अप्रवीतास्तान् पर्यग्निक्वतान् प्रोक्षितानेतरालभन्ते प्रेत-
रान् सृजन्ति ॥ ७ ॥

सप्तदशसंख्यान् पञ्चवर्षीयानुक्तलक्षणान् सवनसमर्थान् ऋषिभान् सप्तदशसंख्याका स्त्रिवत्सा वर्षत्रयस्का अप्रवीता वीगतिप्रजनकान्यशनखादनेषु धातोः अत्र प्रजननार्थः अगर्भिणीरित्यर्थः ताश्चानीय सहैवोपाकृत्य तानुभयानपि प्रोक्षितान् पर्यग्निक्वतान् कृत्वा इतरा वत्सतरीरालभेरन् इतरानुक्षणी विसृजेयुः प्रोक्षितानिति स्त्रोपुं वच्चेति पुं वद्भावः पुं लिङ्गता आधारार्थं पदविभागः आलभन्ते प्रेतान् सृजन्तीति समन्वयः ॥ ७ ॥

अथ द्वितीयादिसंवत्सरचतुष्टयेद्वैवमेकत्वमित्याह ।

ततः संवत्सरे नवनौतपृश्नीरूणा आनयन्ति ताश्च
श्वैवोक्षणस्तान् पर्यग्निक्वतान् प्रोक्षितानेतरालभन्ते प्रेतान्

सृजन्ति ततः संवत्सरे राजीवा आनयन्ति तांश्च श्वैवोक्षण-
स्तान् पर्यग्निकृतान् प्रोक्षितानेतरालभन्ते प्रेतरान् सृजन्ति
ततः संवत्सरे पिशङ्गीरानयन्ति तांश्च श्वैवोक्षणस्तान् पर्यग्निकृ-
तान् प्रोक्षितानेतरालभन्ते प्रेतरान् सृजन्ति ततः संव-
त्सरे सारङ्गीरानयन्ति तांश्च श्वैवोक्षणस्तान् पर्यग्निकृतान्
प्रोक्षितानेतरालभन्ते प्रेतरान् सृजन्ति ॥ ८ ॥

आलभ्यानां स्त्रीपशूनां वर्णं प्रतिसंवत्सरं विशेषः तद्वर्ण-
विशेषाः स्पष्टाः उक्तानेव वर्णविशेषानापस्तम्बोनुचक्राम वर्साननु-
क्रमिष्यामी राजीवानवनीतपृश्निररुणपिशङ्गी सारङ्गी उत्त-
मीरालभ्य दीक्षन्त इति अत्र द्राह्यायणः पञ्चशरदीये पशुबन्धै-
र्यजेत त उक्ता ब्राह्मणेन सप्तम्यामष्टम्यां वाश्वयुजीपक्षे तु वत्सतरी-
रेवालभेरनुक्षी विसृजेयुस्तेषां यावन्तोभ्रेषमापदेरंस्तावतोन्वान-
यजुष्ट तानपि सृजेयुस्तथारूपां स्तावद्वर्षान् षष्ठ्यां शरदि कार्तिके
मासि यजेत तस्य द्वादशोपसदः ॥ ८ ॥

अस्य विहितपञ्चरात्रस्य यः कालस्तन्दर्शयति ।

ततः संवत्सरे सोमाभवन्ति ॥ ९ ॥

पञ्चसु शरत्सु पशुबन्धैरिष्ट्वा ततोन्तरं समानान्तरे स एव
सोमा भवन्ति पञ्चसोमान् यागान् कुर्युः तत्रापि कालविशेषः
षष्ठ्यां शरदि कार्तिकइति ॥ ९ ॥

तत्प्रदर्शितपञ्चवर्षसंपूर्तिपर्यन्ताः ये सप्तदशोक्षणः पर्यग्नि-

कृत्य युक्ताः तेषां मध्ये प्रत्यहं कियन्त आलभ्याइति विवेके प्राप्त-
माह ॥

त्रोऽस्त्रीनन्वहमालभन्ते पञ्चोत्तमेहनि ॥ १० ॥

स्यष्टं ॥ १० ॥

सवनीयपशुवदग्नीषोमीयस्येत्युक्तधृतिरिति क्षयरोगाभिमानि-
नी पापदेवता प्रसक्तौ अजः कर्त्तव्य इत्याह ॥

अजोग्नीषोमीयः ॥ ११ ॥

स्यष्टं ॥ ११ ॥

अथ उक्थपशूनां उच्चान्तपशुवन्वयोगादत्सतरीणाञ्च देवता
माह ॥

ऐन्द्रामारुता उक्षाणो मारुत्यो वत्सतर्यः ॥ १२ ॥

इन्द्रस्य मरुताञ्च पशुसम्बन्ध अगस्त्योवै मरुद्गणउक्षणः प्रौक्ष-
दित्यादिकः ॥ १२ ॥

अथालम्भात् पुरा कस्यचिदुक्षो रुद्रेणातियातः तस्योपाय-
माह ॥

यदि रुद्रोभिमन्येताग्रये रुद्रवते पुरोडाशमष्टाकपाल-
न्निहृष्याथान्यमालभेत ॥ १३ ॥

यद्यदि किञ्चिदुक्षणे रुद्रेण रुद्रः पशुस्वामी अभिमन्येत
रोगोत्पादनेन प्रणाशयेत् सुज्ञानमन्यत् ॥ १३ ॥

अथ प्रमादादरपतनादिना अभूमावेव कश्चित् संशीर्येत
तदा कथमिति तत्राह ।

यदि संशीर्येत भौममेककपालं निरूप्याथान्यमाल-
भेत ॥ १४ ॥

भौमो भूमिदेवताकः तस्य एकत्वादेककपालीयुक्तः ॥ १४ ॥

पोषार्थं मुक्तानां मध्ये यदि कश्चिदत्यन्तकृशः स्यात्तत्राह ।

यद्यवसीदेन्नैऋतश्चरुन्निरूप्याथान्यमालभेत यद्यप्सु-
म्रियेतापोनग्नौ चरुन्निरूप्याथान्यमालभेत यद्यन्धः स्यात्-
सौर्यं चरुन्निरूप्याथान्यमालभेत ॥ १५ ॥

सूर्यश्चक्षुरभिमानिदेवत्वात्तदीयोयुक्तः ॥ १५ ॥

त्वग्दोषशृङ्गाद्यङ्गयोरित्याह ।

यदि श्लवणो वा कूटो वा स्याद्दार्ढस्यश्चरुन्निरूप्या-
थान्यमालभेत ॥ १६ ॥

श्लवणोरक्तवर्णो विडहारः त्वग्दोषः कूटः शृङ्गाहीनः ॥ १६ ॥

अथ कस्यचित्पलायमानमाह ।

यदि पलायेत वायव्यं चरुन्निरूप्याथान्यमालभेत ॥ १७ ॥

पलायनस्य वायुनुग्रहाधीनत्वाद्वायव्यश्चरुर्युक्तः ॥ १७ ॥

अथ वीर्यादिभिः कस्यचिद्बलादपहारे आह ।

यदि प्रासहाजयेयुरिन्द्राय प्रसङ्गन एकादशकपालनि-
रूप्याथान्यमालभेत ॥ १८ ॥

वलात्कारस्येन्द्राधीनत्वादैन्य एकादशकपालीयुक्तः ॥ १८ ॥

अथ रुद्रस्य व्यतिरेकेण मृत्युनैव यदि कश्चित् मृतः स्यात्त-
त्राह ।

यद्यन्येन मृत्युना म्रियेत प्राजापत्यं द्वादशकपालनिरू-
प्याथान्यमालभेत ॥ १९ ॥

मृत्योरिति प्राजापत्यधीनत्वात् प्राजापतेः संवत्सरात्मकत्वात्
द्वादशमाससद्भावात् प्राजापतेस्तत्संख्याकपालः पुरोडाशो युक्तः
॥ १९ ॥

अथास्य सर्वसिद्धिसाधनत्वं प्रयोगद्वारेणोपपादयति ।

एतेन वा एकया वा गान्दमो वेतस्वतीष्वा सर्वामृद्धि-
माङ्गीत् ॥ २० ॥

एतेन खलु पञ्चरात्रेण एकया वा एक एव सहायः सन्
मित्रयत्यमित्रानित्येकया वा गान्दरेषां वाचं भूमिवादमयतीति
गान्दमः वेतस्वति सहुवेतासुतीर्थविशेष इष्ट्वा सर्वामृद्धिं कृत्स्नां
भूमिं स्वामित्वलक्षणामाङ्गीत् प्राप्तवान् ॥ २० ॥

सर्वामृद्धिमृद्धोति य एवं वेद ॥ २१ ॥

स्पष्टं ॥ २१ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशोऽध्यायस्य
चतुर्दशः खण्डः ॥

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथान्तर्महाव्रतस्य पञ्चरात्रमाह ।

ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमो गौरुक्थो महाव्रतं गौरुक्थ
आयुरतिरात्रः ॥ १ ॥

सुगमं ॥ १ ॥

यन्महाव्रतं मध्यमहस्तत् प्रशंसितुमाह ।

संवत्सरो वै व्रतं तस्य वसन्त ऋतुमुखं ग्रीष्मश्च वर्षाश्च
पक्षौ शरन्मध्यं हे मन्तः पुच्छं २ ॥

यन्महाव्रतमस्ति तत् संवत्सरो वै संवत्सरसत्रस्य गवामयन-
स्योत्पत्तिमाह तस्य महाव्रतस्य संवत्सररूपत्वमुक्तं अतः संवत्स-
रावयवेन महाव्रतावयवे योजयति ऋतुषु वसन्तस्य प्राधान्यात्
अङ्गेषु मुखस्य प्राधान्यात् वसन्तस्य मुखकल्पनं ग्रीष्मवर्षयोः पर-
स्परप्रतियोगित्वेन पक्षद्वयकल्पना शरदः ऋतुषु मध्यमत्वात् मध्य-
त्वकल्पनं हेमन्तस्यान्तिमत्वात् पुच्छकल्पनं ॥ २ ॥

शरदो मध्यत्वे उपपत्तिं दर्शयति ।

तस्माच्छरदमोषधयोभिसंपचन्ते शरद्विमध्यं संव-
त्सरस्य ॥ ३ ॥

यस्माच्छरत् महाव्रतस्य मध्यदेशः तस्माच्छरदमभिलक्ष्य
ओषधयो व्रीहियवादयः पचन्ते यथापलिता भवेयुस्तथा क्रियन्ते

कृषीवलैः मध्यतोस्यन्नं धीयते अतः शरदि अन्नसिद्धिस्तस्य मध्य-
देहकल्पनमिति प्रसिद्धिदर्शनार्थं एतत् प्रासङ्गिकं ॥ ३ ॥

अथास्मिन् पञ्चरात्रे महाव्रतमनुक्रमित्वाक्षिपति ।

अकृतं वा एते कुर्वन्ति ये पुरा संवत्सरात् व्रतमुपयन्ति-

॥ ४ ॥

महाव्रतस्य संवत्सरसत्र एवाभिप्रायेण सम्भवात् संवत्सरा-
त्पुरा पञ्चरात्रे व्रतं महाव्रतं यदुपयन्ति अकृतकार्यमेव कुर्वन्ति
अतो न युक्तमत महाव्रतमित्यर्थः । ४ ।

अथास्य परिहारमाह ।

एतद्वै व्रतमाप्तं यत्पञ्चरात्रे पञ्चहृतवः ॥ ५ ॥

अस्मिन् पञ्चरात्रे यद्व्रतमस्ति एतत् खलु आप्तं आप्तव्ययुक्तं
व्रतं अतोऽकृतकरणन्न भवति अत्र ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमो गौरुक्थो
महाव्रतं गौरुक्थ आयुरतिरात्र एकाह क्लृप्ता इति कल्पो द्रष्टव्यः
कथमस्याप्तत्वमिति तद्दर्शयति पञ्चहृतव इति संवत्सरे हेमन्त-
शिशिरयोरेकेन पञ्चऋतवः खलु अयमपि पञ्चरात्र अतः पञ्चत्व-
संख्यासाम्यात् पञ्चरात्रस्य संवत्सरसत्रसदृशत्वात् आप्तमेव व्रत-
मित्यर्थः ॥ ५ ॥

उक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

आप्तेन व्रतेन स्तुते सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ ६ ॥

व्रतमिति प्राधान्यं न महाव्रताहर्गतानां राजनादिपञ्च-

साम्नान्तत्सम्बन्धीनां तदाश्रयस्याङ्गोपि नामधेयं अतो यो व्रत-
स्याप्तत्वयुक्तरूपेण जानाति स आप्तेनैतद्भूतेनैव च स्तुते सर्वं
सम्पूर्णं व्रतं संवत्सरलक्षणमायुश्चेति प्राप्नोति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्हं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ६ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक-

श्रीवीरवृक्ष-भूपालसाम्नाज्यधुरन्धरेण सायणाचा-

र्येण विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे

ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकविंशाध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

एकविंशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

—

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदायोवेदेभ्योखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ।
एकविंशे गर्गशेषस्तथा पञ्चत्रिरात्रकाः ।
चतुरात्राश्च चत्वारः पञ्चरात्रास्त्रयः क्रमात् ।
प्रोक्ता द्वाविंशकेऽध्याये षड्रात्राह्यथ वर्ण्यते ।
त्रयः षड्रात्राः तत्र प्रथमं प्रतिष्ठासाधनं ऋतूनां षड्रात्रमाह ।

पृष्ठः षडहः ॥ १ ॥

ते च षडहाः कल्पकारः पृष्ठः षडहः समूढो वा व्यूढोवेत्यु-
क्तवान् उभयोरन्यतरप्रकृतिकत्वं ॥ १ ॥

अथास्य ऋतुसम्बन्धं ब्रूवन् अधिकारिणमाह ।

ऋतवो न प्रत्यतिष्ठन्स्ते एतेन प्रत्यतिष्ठन् प्रतिष्ठाकामो
यजेत प्रत्येव तिष्ठति ॥ २ ॥

स्यष्टीर्थः ॥ २ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

षड्वा ऋतव ऋतुष्वेवैतेन प्रतितिष्ठति पृष्ठः षडहो
भवति प्रत्यक्षमृध्या ॥ ३ ॥

यस्मिन् षडहे रथन्तरादि रैवतान्तं पृष्ठानि क्रमेण होतुः
पृष्ठानि स्युः स पृष्ठ्यः षडहः स चैतरक्रतुवदतिशयफलत्वा-
भावात् प्रत्यक्षसमृध्या एव भवति ॥ ३ ॥

अस्य कथं प्रत्यक्षर्षिहेदुत्वमिति तत्राह ।

प्रत्यक्षं ह्येतेनर्त्तव आर्ध्ववन्नृध्या एव ॥ ४ ॥

एतेन पृष्ठषडहेन ऋतवः खलु प्रत्यक्षमिदानीं दृश्यमान-
प्रकारेण शाखोचितपुष्पफलादिलक्षणेनार्ध्ववन् अतोयमृध्या एव
भवति कल्पः पृष्ठ्यः षडहः समूढो वा शब्यूढो वा समूढस्वेव तस्यो-
पास्त्रै गायतानर उपोषु जातममुरः पवमानस्यते कव इति प्रथम-
स्याङ्गोवहिष्मवमानमौदलमासितं त्वाष्ट्रीसामेत्यादिकः कल्पो
द्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य
प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथोपरिष्ठात् त्रिकद्रकाख्यं द्वितीयं षड्वातमाह ।

त्रिवृदग्निष्टोमः पञ्चदशउक्थः सप्तदशउक्थो ज्योति-
र्गौरायुरतिरात्रः ॥ १ ॥

ज्योतिरादय एकाहिका द्रष्टव्याः ॥ १ ॥

अथास्मिन्नधिकारिणमाह ।

यः कामयेत सर्वमायुरियामिति स एतेन यजेत ॥ २ ॥

स्रष्टं ॥ २ ॥

पूर्वन्वग्रहः प्रशंसति ।

यत्त्रग्रहः पुरस्ताद्भवति त्रयः प्राणापानव्यानास्त एव
तत्सन्धीयन्ते ॥ ३ ॥

यद्यदि त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशस्तीमात्मकस्त्रग्रहः षडहस्य पुर-
स्ताद्भवति प्राणापानव्यानात्मकाः प्राणा अपि तेन त्रग्रहेन त
एव प्राणादयः सन्धीयन्ते संयोजिता भवन्ति ॥ ३ ॥

उत्तरं त्रग्रहं प्रशंसति ।

अथ यत् ज्योतिर्गौरायुरतिरात्रो भवति प्रतिष्ठित्यै ॥ ४ ॥

स्रष्टः तत्रैष एव त्रग्रहो यदृतूनां यथाव्यूह इत्यादिकः कल्पो
द्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य
द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथाभ्यासंग्याख्यं तृतीयं षड्ग्रहमाह ।

अभ्यासंग्यः पञ्चाहोविश्वजिदतिरात्रः ॥ १ ॥

आदौ पञ्चाहो द्वे त्रिवृती सवने पञ्चदशमेकं द्वे पञ्चदशे

सवने सप्तदशमेकं द्वे सप्तदशे सवने एकविंशमेकमित्याद्यभ्या-
संग्यः क्रमेनानुष्ठेयः षष्ठमहर्षिष्वजिदतिरात्रः कर्त्तव्यः ॥ १ ॥

अथ तं षड्रात्रक्रतुं सत्रात्मना स्तोतुं सत्रपक्षयोः फलवैलक्षण्यं
दर्शयति ।

अन्यस्मै वै कामाय सत्रमन्यस्मै यज्ञो न तत्सत्रेणाप्नोति
यस्मैकं यज्ञोन तद्यज्ञेनाप्नोति यस्मैकं सत्रं ॥ २ ॥

अन्यस्मै कामाय खलु सत्रमनुष्ठीयते तथा यज्ञोपि तदेव
स्रष्टयति यस्मैकं यस्मै फलाय स्वर्गादिलक्षणाय वै यज्ञो ज्योति-
ष्टोमादिरनुष्ठीयते तदेव फलं सत्रेणाप्नोति फलस्य प्रतिनिय-
तत्वात् सत्रेण यत्तत् फलं यज्ञेनाप्नोति उभयत्र कमित्यनर्थको
यस्मैकं युनेन च्छाकयमित्यादिवत् ॥२॥

अस्वै वमुभयोः फलवैलक्षण्यं प्रकृते किमायातमित्याह ॥

सत्रमिव वा एतद्यदनुलोमं पृष्ठानि यदेकधा पृष्ठानि
भवन्त्येकधैवास्मिन्स्तदोजोवीर्य्यन्दधाति ॥ ३ ॥

अनुलोमं षडहःसु क्रमेण रथन्तरं वहदित्येवं पृष्ठानि यद्यदि
स्युः एतत्सत्रमिववै सत्रवत्या खलु गव्यादिसत्रे क्रमेण पृष्ठानां
सम्भवात् एवं सति यद्यदि एकधैव पृष्ठानि षडपि भवन्ति अस्मिन्
यजमानोप्येकधैव तेजोदधाति प्रयोक्ता ॥ ३ ॥

अन्नं पृष्ठान्यन्नाद्यमेवास्मिन्दधाति ॥ ४ ॥

पृष्ठानां षट्संख्याकत्वात् अन्नस्यापि षट् सामात्मकत्वात्

षट्त्रात्रप्रभवत्वाच्च पृष्ठान्यन्नमित्युपचर्यते अतः पृष्ठप्रयोगात्
तानि यजमाने अदनीयं ब्रौह्मिद्यन्नमेव स्थापयति ॥ ४ ॥

अथ तानि पशुसाधनत्वेन प्रशंसति ।

पशवः पृष्ठानि पशुष्वेव प्रतितिष्ठति ॥ ५ ॥

स्पष्टं । स्पृशतेरिति निरुक्तात् पृष्ठानि यथा ऋतुषु प्रकाशि-
तानि एवं पशूनामपि सर्वैः स्पर्शनीयत्वात् पृष्ठानि पशव इति
व्यपदेशः ॥ ५ ॥

अथादितः पञ्चाहस्य यदभ्यासङ्गित्वं तत् प्रशंसति ॥

अभ्यासंग्यः पञ्चाहो भवति सन्तत्यै ॥ ६ ॥

पूर्वमहर्षेण स्तोमिण समापितं तेनैव स्तोमिणाहरन्तरस्याप्युप-
क्रमादङ्गं सान्तत्यं ॥ ६ ॥

अथान्यस्याङ्गो विश्वजिदतिरात्रत्वं प्रशंसति ॥

विश्वजिदतिरात्रो भवति विश्वस्याभिजित्यै ॥ ७ ॥

स्पष्टं । एष एव पञ्चाहो यः ऋतूनां समूढोभ्यासङ्गः इत्या-
दिकः कल्पो द्रष्टव्यः ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ॥

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ सप्त सप्तरात्राः तत्र प्रथमं सप्तर्षीणां सप्तरात्रं समृद्धि-
फलसाधनं वा यज्ञमाह ॥

पृष्ठः षडहोमहाब्रतमतिरात्रः ॥ १ ॥

स्रष्टं । महाब्रतश्चैकाहिकः ॥ १ ॥

अथास्य सप्तर्षिसम्बन्धं समृद्धिफलसाधनं यज्ञं चाह ॥

सप्तऋषय एतेनार्ध्वं स्तेनर्द्धिस्तस्मादेतेन यजन्त-
ऋद्ध्या एव ॥ २ ॥

एतेन सप्तरात्रेणार्ध्वन् पुत्रपश्वादिभिरत्यन्तसमृद्धा अभवन्
तस्मादेतेन ऋद्ध्या एव यजन्ते एकः ह्यौ वहव इति वह्नामप्य-
धिकारे सम्भवाद्यजन्त इति बहुवचनं यजेरन्नित्यर्थः ॥ २ ॥

अथैतमहर्गतसप्तसंख्याद्वारेण प्रशंसति ।

सप्त शिरसि प्राणाः प्राणाइन्द्रियाणीन्द्रियाण्येवैतेनाप्नो-
ति ॥ ३ ॥

शिरसि चक्षुरादि सप्तच्छिद्रगतानि सप्त इन्द्रियानि प्राणसंवादे
प्राणस्येव इह धारकत्वात् प्रशस्तत्वेनेन्द्रियाण्युपदेशे प्राणव्यपदेशं
लभन्ते इतीन्द्रियाणि प्राणाइत्युच्यन्ते तदेवाह प्राणा इन्द्रियाणीति
प्राणाः प्राणव्यपदेशात्पूर्वं स्वरूपेणेन्द्रियाणीत्यर्थः अत एतेन सप्त-
रात्रेण इन्द्रियाण्याप्नोति चक्षुरादिपाटवन्नयतीति ॥ ३ ॥

पुनः सप्तसंख्याद्वारेण प्रशंसति ।

सप्त ग्राम्याः पशवस्तानेतेनाप्नोति ॥ ४ ॥

ग्राम्याः पशवो गवाश्वादयः ॥ ४ ॥

सप्तमस्याङ्गीयन्महाव्रतपृष्ठत्वं तत् प्रशंसति ।

व्रतं सप्तमस्याङ्गः पृष्ठं भवति तद्व्यनाप्तमन्नं वै व्रत-
मन्नाद्यमेवैतेनाप्नोति ॥ ५ ॥

व्रतं महाव्रतं सप्तमस्याङ्गः पृष्ठं भवति तद्धि अनाप्तं सत्रेष्वेव
प्राचुर्येण सम्भवात् किं च महाव्रतमन्नं वै अन्नमेव तत्साधनत्वात्
अतएव तत् पृष्ठकरणेनादनीयमन्नमाप्नोति ॥ ५ ॥

अथ महाव्रतातिरात्रमतिरिक्तमहःषट्कं प्रशंसति ।

पृष्ठः षडहो भवति प्रत्यक्षमृद्धौ ॥ ६ ॥

यत्र प्रयोगलक्षणं समृद्ध्युपभ्रंशो न जायते केवलमृद्धिकामी
यजेतेत्येवं स्तूयते स परीक्षसमृद्धिः ॥ ६ ॥

ऋद्धेः प्रत्यक्षत्वमेव दर्शयति ।

प्रत्यक्षं ह्येतेन सप्त ऋषय आर्ध्वन्नृद्ध्या एव ॥ ७ ॥

अत्र एष एव षडहोयः ऋतूनां समूहो वा व्यूहो वा समूहस्व-
दैकाहिकं महाव्रतं तस्य ज्योतिष्टोमोतिरात्रः षोडशिमानीति
कल्पो द्रष्टव्यः ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायः

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ प्रजापतेः सप्तरात्राख्यं प्रजादिफलसाधनकं द्वितीयं
सप्तरात्रमाह ।

पृष्ठः षडहः सप्तदश महाव्रतमतिरात्रः ॥ १ ॥

षडहः स्यष्टः । सप्तदशस्तोमकमतिरात्रसंस्थमहाव्रतं प्रथमं भवति ॥ १ ॥

अथान्तिमस्याङ्गः शिर आद्यङ्गस्य स्तोमव्यवस्थामाह ।

तस्य त्रिवृच्चिरः पञ्चदशौ पक्षौ सप्तदश आत्मैक-
विंशं पुच्छं ॥ २ ॥

महाव्रतस्तोत्रस्य शिरसः अवयवास्त्रिवृदादिस्तोमकाः कर्त्त-
व्याः ॥ २ ॥

अथैतस्य प्रजापतेः सृष्टिसाधनत्वेन प्रजासृष्टिसाधनत्वमि-
त्याह ।

एतेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ॥ ३ ॥

सुगमं ॥ ३ ॥

उक्तार्थज्ञं प्रशंसति ।

प्र प्रजया प्र पशुभिर्जायते य एवं वेद ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

अथास्याङ्गः आत्मभागस्य यत् सप्तदशस्तोमत्वं तदनूद्य प्रशं-
सति ।

सप्तदशो वै प्रजापतिर्यत् सप्तदशं व्रतं भवति प्रजापति-
मेवाप्नोति ॥ ५ ॥

प्रजापतेः सप्तदशं असक्तदुक्तं ॥ ५ ॥

अथ शिरोभागस्य त्रिवृत्त्वं प्रशंसति ।

यत् त्रिवृच्छिरो भवति नव प्राणाः प्राणेष्वेव प्रतिति-
ष्ठति ॥ ६ ॥

त्रिवृत्स्तोमस्तोत्रेया नवकात्मकाः प्राणा अपि शीर्षस्थ्या
सप्त द्वावर्वाञ्चाविति नव अतस्त्रिवृत्करणेन प्राणेष्वेव प्रतिति-
ष्ठति ॥ ६ ॥

अथ पक्षयोः पञ्चदशत्वं प्रशंसति ।

यत्पञ्चदशौ पक्षौ सवीवधत्वाय ॥ ७ ॥

वीवधइत्युभयतो भारयुक्तः स्कन्धेनोच्चः काष्ठविशेषः स यथा
समभारो भवति तद्दुभयपक्षयोः पञ्चदशत्वे वैषम्याभावात् सवी-
वधता भवति ॥ ७ ॥

अथात्मभागस्य सप्तदशत्वं प्रशंसति ।

सप्तदश आत्मा भवति प्रजापतिर्वै सप्तदशः प्रजापति-
मेवाप्नोति ॥ ८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

अथ यः पुच्छभागस्यैकविंशत्वं तत् प्रशंसति ॥

एकविंशं पुच्छं भवति प्रतिष्ठित्यै ॥ ९ ॥

प्रजापतेः पादत उत्पन्नत्वात् सप्त प्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमः समा-

मिसाधनत्वाच्च एकविंशस्तीमानां प्रतिष्ठा पुच्छभागस्य प्रति-
ष्ठित्यै पक्षिणां पुच्छयोः प्रतिष्ठात्वं प्रसिद्धं अत एष एव षडहोयः
ऋतूनां समूहो वा व्यूढोवा समूहस्त्वेव सप्तदशं व्रतं तस्योपास्यै
गायतानरः पयस्व वाचो अग्नियोदविद्युतत्यारुचेत्यादिकः कल्पो
द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ कृन्दोमपवमानाख्यं पशुफलं तृतीयं सप्तरात्रमाह ।

पृष्ठः षडहश्चकृन्दोमपवमानं महाव्रतमतिरात्रः ॥ १ ॥

षडहः स्रष्टः । कृन्दोमपवमानमिति अस्य चतुर्विंशं बहिष्पव-
मानं चतुष्टत्वारिंशो माध्यन्दिनः पवमानोऽष्टाचत्वारिंश आर्भवः
कर्त्तव्यः तदेव महाव्रतमिति प्रथमसप्तरात्रमहाव्रतं तदेवं तदे-
वातिरात्रमहः अग्निष्टोमपर्यन्तान्याहृत्तिस्तीत्राणि उक्थानि पञ्च-
विंशस्तोत्राणि पञ्चदशीरात्रिस्त्रिहत्सन्धिः ॥ १ ॥

अस्याधिकारिणमाह ।

पशुकामोयजेत ॥ २ ॥

स्रष्टं ॥ २ ॥

कथमस्य पशुसाधनत्वं तदाह ।

पशवो वै छन्दोमाः ॥ ३ ॥

छन्दोमानां चतुर्विंशतीनां गायत्र्याक्षरसंख्यासाम्यात्तेषां
च छन्दांसि पशुष्वजिमयुरिति श्रुतेः छन्दोमाः पशवः ॥ ३ ॥

अस्वेवं किमत इति अत आह ।

यच्छन्दोमाः पवमाना महाव्रतस्य भवन्ति पशून्ने-
वावरुन्धे ॥ ४ ॥

स्यष्टं ॥ ४ ॥

अथान्यपवमानानामन्येषां स्तोत्राणां च यत् स्तोमद्वैविध्य-
मस्ति तत् प्रशंसति ।

उभये स्तोमा युग्मन्तश्चायुजश्च तन्निथुनन्तस्मान्निथु-
नात् प्रजायते ॥ ५ ॥

गतं । अत्र एष एव षडहोयः ऋतूनां समूहो वा व्यूढो वा
समूहस्त्वेव छन्दोमपवमानं व्रतं तस्य पवमानस्य ते वयमिति
चतुर्ऋचस्य लोके त्वचंभ्यपरिवहति सत्रासाहीयजरावोधीय
इत्यादिकः कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशत्याध्यायस्य
षष्ठः खण्डः ॥

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ पुष्टिसाधनं जामदग्न्यं चतुर्थसप्तरात्रमाह ।

अभ्यासंग्यः पञ्चाहोथ त्रयस्त्रिंशमहस्तस्य चतुस्त्रिंश-
शोग्निष्टोमः सप्तदशं महाव्रतमतिरात्रस्तस्य चतुर्विंशं
वह्निष्यवमानं त्रिवृच्छिरः पञ्चदशौ पक्षौ सप्तदशआत्मैक-
विंशं पुच्छं ॥ १ ॥

हे त्रिवृती सवने पञ्चदशं तृतीयसवनमित्याद्यक्तक्षण आदा-
वभ्यासंग्यः पञ्चाहः पूर्ववत् अथ षष्ठमहः कृत्स्नमपि त्रयस्त्रिंश-
स्तोमकं तस्याग्निष्टोमश्चतुस्त्रिंशः अथ सप्तममहः सप्तदशस्तोमकं
महाव्रतमतिरात्रसंस्थं चतुर्विंशं वह्निष्यवमानं भवति महाव्रतस्य
तस्य षष्ठविभागः प्रजापतेः सप्तरात्रवदवगन्तव्यः ॥ १ ॥

अथास्य जमदग्निस्वम्बद्वारेण पुष्टिसाधनमाह ।

एतेन वै जमदग्निः सर्वान् पोषानपुष्यत्सर्वानेवैतेन
पोषान्पुष्यति ॥ २ ॥

अनेन सर्वविषयकामोधिकारीत्युक्तं भवति ॥ २ ॥

आदितः पञ्चाहं प्रशंसति ।

यदभ्यासंग्यः पञ्चाहः पुरस्ताद्भवति सन्तत्याएव ॥ ३ ॥

अभ्यासङ्गस्याहः सन्ततिप्रकारः पूर्वमेव प्रदर्शितः ॥ ३ ॥

अथ षष्ठस्याहो यत् त्रयस्त्रिंशस्तोमकन्तदनूद्य प्रशंसति ।

अथैतत्त्रयस्त्रिंशमहस्तयस्त्रिंशद्देवता देवता एवा-
प्नोति ॥ ४ ॥

अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्-
कारश्चेति त्रयस्त्रिंशद्देवताः ॥ ४ ॥

अथ तस्यैवाङ्गोऽग्निष्टोमसान्नी यच्चतुस्त्रिंशत्त्वं तत् प्रशंसति ।

तस्य चतुस्त्रिंशोऽग्निष्टोमः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशोदेव-
तानां प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ ५ ॥

यद्यपि त्रयस्त्रिंशमध्ये एकः प्रजापतिरपि गतः तथापि व्यष्टि-
समष्टिभेदेन प्रजापतेस्त्रयस्त्रिंशद्देवताः समात्मकत्वाच्चतुस्त्रिंशत्त्वं
अथ वा ये देवाः तदित्येकादशस्य पृथिव्यामधीत्यादिमन्त्रवर्णात्
पृथिव्यादिस्थानत्रयवासिनस्तत्रस्त्रिंशद्देवाः तदपेक्षया प्रजापति-
श्चतुस्त्रिंश इत्यवगन्तव्यं ॥ ५ ॥

अथान्तिमस्याङ्गो वहिष्यवमानगतां स्तोमसंख्यां प्रशंसति ।

चतुर्विंशं वहिष्यवमानं भवति महाब्रतस्य चतुर्विंश-
शत्यक्षरा गायत्री प्रजननं गायत्री प्रजात्यै ॥ ६ ॥

सष्टं । एते असृष्टमिति गायत्र्याः सकाशात् देवादिक्वत्-
क्षजगदुत्पत्तेः गायत्र्याः प्रजननसाधनत्वं यद्वा सर्व्वच्छन्दसामा-
दिभूतत्वेनास्या एव चतुश्चतुरक्षराधिकेन पृथक्पृथगुत्तरोत्तर-
च्छन्दसामुत्पत्तेर्गायत्र्याः प्रजननत्वं ॥ ६ ॥

उभये स्तोमा युग्मं तश्चायुजश्च तन्मिथुनं तस्मान् मिथु-
नात् प्रजायते ॥ ७ ॥

सष्टं ॥ ७ ॥

अथान्यस्याङ्गः पवमानानामितरस्तीत्राणां च यत् युग्मा-
युग्मस्तोमकत्वं तत् प्रशंसति ।

यत्त्रिवृच्छिसे भवति नव प्राणाः प्राणेष्वेव प्रतितिष्ठति
यत् पञ्चदशौ पक्षौ सवीवधत्वाय सप्तदश आत्मा भवति
पूजापतिर्वै सप्तदशः पूजापतिमेवाप्नोत्येकविंशं पुच्छं भवति
प्रतिष्ठित्यै ॥ ८ ॥

सष्टोऽर्थः । अत्र एष एव यडहो यः ऋतूनां समूढो वा व्यूढो
वा समूढस्त्वेव तस्यैवाभ्यासङ्गः पञ्चाहो यथा पृष्ठावलंबञ्चतुर्थ-
स्याह एवैकविंशः षोडशी पञ्चमस्याङ्गः पार्थुरस्य लोकश्च आकू-
पारमित्यादिकः कल्पोद्रष्टव्यः ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ॥

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथ प्रजापतेरवधानमैन्द्रं पञ्चमं सप्तरात्रमाह ।

ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमो गौरुक्थ आयुरुक्थोभिजिदग्नि-
ष्टोमोविश्वजिदग्निष्टोमः सर्वजिदग्निष्टोमः सर्वस्तोमोति-
रात्रः ॥ १ ॥

त्रिकट्टुकाः अभिजिद्विश्वजितौ पञ्चमाहः स्यष्टः महाव्रत-
मेकाहः सर्वजित् षष्ठमाहः सर्वस्तोमातिरात्रः सप्तममाहः ॥ १ ॥

अथास्य फलं सार्थवादमाह ।

एतेन वा इन्द्रोत्यन्या देवता अभवदत्यन्या प्रजा भवति
य एव वेद ॥ २ ॥

स्रष्टं ॥ २ ॥

आद्यमहः प्रशंसति ॥

यत् ज्योतिर्गौरायत्स्यद्दः पुरस्ताद्भवति प्रज्ञातान्
स्तोमानुपैतीमानेव लोकानेष्वेव लोकेषु प्रतिनिष्ठति
॥ ३ ॥

प्रज्ञातान् स्तोमान् त्रिवृदादिकानित्यर्थः किं तदिमानेव
लोकानुपैति अयं वै लोकोज्योतिरन्तरिक्षं गौरसौ लोक आयु-
रिति ज्योतिरादीनां भूरादिलोकात्मकत्वात् ज्योतिराद्यनुष्ठाता
एषु त्रिषु लोकेष्वपि क्रमेण प्रतिष्ठितो भवति ॥ ३ ॥

अथाभिजिहिष्वजित्सर्वजितास्थानि त्रीण्यहानि प्रशंसति ।

अथाभिजिद्भिजिता वै देवा इमान् लोकानभ्यजय-
न्विश्वजिता विश्वमजयन् सर्वजिता सर्वमजयन् ॥ ४ ॥

अत इदानीन्तनानामप्येतान्यहानि तज्जयाय भवन्ती-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

अन्त्यमहः प्रशंसति ।

सर्वस्तोमोतिरात्रो भवति सर्वस्याप्तैः सर्वस्य जित्यै
सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वञ्जयति ॥ ५ ॥

स्यष्टोऽर्थः, अत्र कल्पः, ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमः प्रथममितरौ
द्वावुक्तौ विश्वजिन्महाब्रतं विश्वजिदग्निष्टोमः सर्वस्तोमोतिरात्र-
एकाहकृत्या इति ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशत्याध्यायस्य
अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथान्नाद्यकामं जनकसप्तरात्रं षष्ठं यज्ञमाह ।

चत्वारि त्रिवृन्त्यद्धान्यग्निष्टोममुखानि विश्वजिन्महाब्रतं
ज्योतिष्टोमोतिरात्रः ॥ १ ॥

तच्चत्वार्यद्धानि त्रिवृन्त्यग्निष्टोममुखानि अग्निष्टोमः प्रथम-
मितरे त्रयुक्तौ विश्वजिन्महाब्रतं चाग्निष्टोमोतिरात्रस्तूत्तम-
महः ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्रयोजनमाह ।

एतेन वै प्रजापतिः पुरुषमसृजत ससर्वस्यान्नाद्यस्याधि-
पत्यमगच्छत् ॥ २ ॥

प्रजापतिः सर्वस्य जनकः पुरुषं विराडाख्यं असृजत सष्ट-
मन्यत् अनेनान्नाद्यकामोधिकारीत्युक्तं भवति ॥ २ ॥

उक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

सर्वस्यान्नाद्यस्याधिपत्यङ्गच्छति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

अथैतत् कृत्स्नं सप्तरात्रं पुरुषजनकमित्युक्तं तत्राद्यश्चतुरहः शिरस्थानीयो विश्वजिन्मध्यस्थानीय इति प्रशंसति ।

शिरोवा अग्रे सम्भवतः सम्भवति चतुर्धा विहितं वै शिरः प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं वागात्मा वै पृष्ठानि यत्पृष्ठान्युपैति शिरएवात्मानमनुसन्दधाति ॥ ४ ॥

सर्वे प्राणिनः प्राणेन शिरःप्रमुखा एवोत्पद्यन्ते अतः शिरसः प्रथमं सम्भवतः स्वस्य चक्षुः श्रोत्रं वाक्त्वग्भेदेन चतुर्धाविहितत्वादङ्गाश्च चतुष्टयस्त्रेषां त्रिवृत्स्तोमकत्वान्नवकपालं शिरसि यदस्य चतुरहः पुरुषशिरःस्थानीयः विश्वजिति तस्य सर्वपृष्ठात्रयस्य मध्यमत्वेनात्मस्थानीयत्वाच्चतुरहानन्तरं विश्वजित् प्रयोक्ता आत्मान्नाध्यदेहं शिरस्थानुसंयोजितवान् भवति ॥ ४ ॥

अथ महाजतं उत्पन्नस्य पञ्चरात्रात्मकपुरुषस्यावत्त्वेन प्रशंसति ।

एतद्वै पुरुषमकस्तस्मा अन्नमेव व्रतमपिदधाति ॥ ५ ॥

एतत् खलु पञ्चरात्रं पुरुषं हतवान् तस्मात्पञ्चरात्रादनन्तरं महाव्रतप्रयोक्ता पुरुषेऽन्नमेव स्थापितवान् भवति ॥ ५ ॥

अथोत्पन्नज्योतिष्टोमातिरात्रं उत्पन्नस्य पुरुषस्यावव्यतिरिक्तसर्वभोगस्थानीयमिति प्रशंसति ।

अथ यत् ज्योतिष्टोमोतिरात्रोभवत्यकृत्प्रस्य कृत्प्रैः ॥६॥

अथ कल्पः, या देवानां पञ्चरात्रस्य प्रथमा सा जनकसप्तरात्र-
स्वान्यभ्यासक्ता द्वितीयस्याङ्गः स्तोत्रीयानुरूपी पर्यासी वृषापवस्व
धारयेति गायत्रं ह्यविषतमाजिगन्त एकर्चाः पुनानः सोमधार-
येति त्रिस्त्रिणिधनमयास्यमित्यादिकः कल्पोद्रष्टव्यः ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशधाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथान्नाद्यफलसाधनपृष्ठस्तोमाख्यं सप्तरात्रं सप्तममाह ।

पृष्ठयः स्तोमः षडहोविश्वजिदतिरात्रः ॥ १ ॥

बृहद्रथन्तरपृष्ठ्यः षडहः अतिरात्रसंख्यो विश्वजित्सप्तममहः
॥ १ ॥

अथैतदितरवैलक्षणेनानुलोम्यपृष्ठत्वेन सत्रवान् भवतीति
प्रशंसति ।

अन्यस्मै वै कामाय सत्रमन्यस्मै यज्ञेन तत्सत्रेणाप्नोति
यस्मैकं यज्ञेन तद्यज्ञेनाप्नोति यस्मैकं सत्रं सत्रमिव वा
एतद्यदनुलोमं पृष्ठानि यदेकधा पृष्ठानि भवत्येकधैवास्मिन्-
स्तदोजोवीर्यं दधात्यन्नं पृष्ठान्यन्नाद्यमेवास्मिन् दधाति
पशवः पृष्ठानि पशुष्वेव प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

अथाभ्यासङ्गप्रसङ्गात्पूर्ववद्ग्राह्यं ॥ २ ॥

उक्तेषु षट्सु सप्तरात्रेषु प्रत्यक्षं महाव्रतमस्ति अत्रतु विश्वजि-
दतिरात्र एव स एव परोक्षं महाव्रतमहरिति प्रशंसितुमाह ।

यद्वै मनुष्याणां प्रत्यक्षन्तद्देवानां परोक्षमथ यन्मनुष्या-
णां परोक्षन्तद्देवानां प्रत्यक्षं ॥ ३ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

किमत इति चेत्तदुच्यते ।

एतद्वै परोक्षं व्रतं यद्विश्वजित् प्रत्यक्षमेवैतेनान्नाद्यम-
वरुन्धे ॥ ४ ॥

अस्माकं प्रत्यक्षेण महाव्रतभूतं प्रत्यक्षं विश्वजिदतिरात्रं
अहर्ष्यदस्ति तद्देवानां व्रतं परोक्षमेव अती यद्देवानां परोक्षं
महाव्रतं तस्य महाव्रतस्य सर्वत्रात्परूपेण स्तुतित्वेन प्रयोक्तापि
प्रत्यक्षमन्नाद्यमवरुन्धे प्राप्नोति विश्वजिन्महाव्रतयोरुभयोरपि
नानाविधानां बहूनां स्तोत्राणां सम्भवाद्द्विश्वजिदेव महाव्रत-
मित्युपचारः अथैष एव षडहोय ऋतूनां समूहोभ्यासङ्गो बृहद्रथ-
न्तरपृष्ठश्चतुर्थस्याङ्गः प्रत्यक्षै पिपीषत इति गौरीवितमित्यादि
कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य

दशमः खण्डः ॥

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ देवत्वप्राप्तिसाधनमष्टरात्रमाह ।

पृष्ठः षडहोमहाव्रतं ज्योतिष्टोमोतिरात्रः ॥ १ ॥

महाव्रतमग्निष्टोमः अतिरात्रः षोडशमान् स्पष्टमन्यत् ॥१॥

अस्य फलं सप्रयोजनमाह ।

एतेन वै देवा देवत्वमगच्छन् ॥ २ ॥

इदानीन्तनेनापि देवत्वप्राप्तिकामेनैतत् कर्त्तव्यमित्युक्तं
भवति ॥ २ ॥

उक्तार्थं प्रशंसति ।

देवत्वं गच्छति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अथ महाव्रतस्य यदग्निष्टोमसंस्थात्मकत्वं तत् प्रशंसति ।

एतद्वै व्रतमाप्तं यदष्टरात्रेऽग्निष्टोमोहि व्रतसम्पद्यते

॥ ४ ॥

अस्मिन् अष्टरात्रे यन्महाव्रतमस्ति देवैः प्राप्तं महाव्रतं आप्त-
त्वमेव दर्शयति अग्निष्टोमरूपं संस्थं खलु महाव्रतरूपं सम्पद्यते
एतद्वै व्रतस्याप्तत्वं स्वकीयाग्निष्टोमसंस्थानतिक्रमणात् ॥ ४ ॥

अथान्याहोतिरात्रसंस्थत्वं प्रशंसति ।

अथ यत् ज्योतिष्टोमोतिरात्रो भवत्यक्तप्रस्य ऋष्यैः ॥५॥

अथ यत् ज्योतिष्टोमसंख्यः कृतः तमकत्वातिरात्रसंख्यः
कर्त्तव्यः तच्च करणं अह्नसस्य फलविशेषस्य कृतैव भवति ॥ ५ ॥

एवं स्तुत्वा सर्वाप्तये स्तौति ।

अष्टरात्रेण वै देवाः सर्वमाश्रुवत ॥ ६ ॥

स्यष्टं । यद्वा अष्टरात्रे याष्टत्वसंख्यास्ति तद्द्वारेणास्य स्तुति-
र्द्रष्टव्या अश्रोतेर्हि अष्टत्रिति अष्टनवत्यर्थे अष्टनशब्दस्य व्याप्ति-
वचनः अतस्तत्संख्योपेतेनाष्टशब्दस्य व्याप्तुतोक्तं ॥ ६ ॥

उक्तार्थज्ञं प्रशंसति ।

सर्वमश्रुते य एवं वेद ॥ ७ ॥

अस्य कल्पः । एष एव षडहोय ऋतूनां समूहो वा व्यूढो
वा समूहस्त्वे वैकाहिकं व्रतं ज्योतिष्टोमोतिरात्रः षोडशिक इति
॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायः

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

उक्तोष्टरात्रः, द्वौ नवरात्रौ, तत्र शतायुषसाधनं प्रथमं देवा-
नान्नवरात्रमाह ।

पृष्ठयः षडहोज्योतिर्गौरायुरतिरात्रो देवा वै मृत्योर-
विभयुस्ते प्रजापतिमुपाधावस्तुभ्य एतेन नवरात्रेणामृतत्वं
प्रायच्छत् ॥ १ ॥

अतोऽमृतत्वकाम्यधिकारीत्युक्तं भवति ॥ १ ॥

ननु सर्वत्र शक्यमेव फलं काम्यं अत्र त्वमृतकामानां फलं देवानां युक्तं न मनुष्याणामित्याशंक्य मनुष्योचितममृतत्वं दर्शयति ।

एतद्वाव मनुष्यस्यामृतत्वं यत् सर्वमायुरेति वसीयान् भवति ॥ २ ॥

यत् सर्वं शतवर्षलक्षणमायुरिति एतदेव खलु मनुष्यस्यामृतत्वं नाम न केवलं सर्वमायुःप्राप्तिरेवामृतत्वं किन्तु जीवनकालेपि वसीयस्त्वं श्रेष्ठत्वमपि सर्वश्रेष्ठो भूत्वा शतवर्षजीवनमेव मनुष्यस्यामृतत्वमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथोक्तार्थज्ञानं प्रशंसति ।

सर्वमायुरेति वसीयान् भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्रष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

नवरात्रो वा एष नव प्राणाः प्राणेष्वेव प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥

सुगमं ॥ ४ ॥

पृष्ठः षडहो भवति प्रत्यक्षमृद्ध्या अथ यत् ज्योतिर्गौरायुरतिरात्रो भवति प्रतितिष्ठत्यै ॥ ५ ॥

अथास्य कल्पः । एष एव षडहोय ऋतूनां समूहो वा व्यूढो वा समूहस्त्वेव ज्योतिर्गौरायुरतिरात्र एकाहकृत्या इति ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाभाष्ये द्वाविंशोऽध्यायः

द्वादशः खण्डः ॥

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अथ पशुसाधनं द्वितीयन्नवरात्रमाह ।

ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमो गौरुक्थ आयुरुक्थोभ्यासंग्यः
पञ्चाहो विश्वजिदतिरात्रः पशुकामोयजेत ॥ १ ॥

प्रथमं त्रिकद्रकाः, तत्र ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमसंस्थोगो आयुषी
उक्थसंस्थे अभ्यासंग्यः पञ्चाहलक्षणं द्वे त्रिवृती सवने पञ्चदशमेक-
मित्यादिकमसकृद्दर्शितं अतिरात्रसंस्थो विश्वजिन्नवममहः ॥१॥

प्रथमं त्रिरात्रं प्रशंसति ।

यत् ज्योतिर्गौरायुस्त्रयः पुरस्ताद्भवति प्रज्ञातान् स्तो-
मानुपैतीमानेव लोकानेष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

एतेषां प्रकृतौ क्लृप्तस्तोमत्वात् प्रज्ञातान् स्तोमत्वं ॥२॥

अथ सवनेन्तराभाविनं पञ्चाहं प्रशंसति ।

अथ यदभ्यासंग्यः पञ्चाहोमध्यतो भवति पाङ्क्ताः-
पुरुषः पाङ्क्ताः पशवस्तेन पुरुषं च पशुश्चाप्नोति
॥ ३ ॥

पुरुषस्य पशूनाञ्च पञ्चसंख्यायोगोभ्यासंग्यः पञ्चरात्रे दर्शितः
॥ ३ ॥

अथान्यमहः प्रशंसति ।

विश्वजिदतिरात्रो भवति विश्वस्याभिजित्यै ॥ ४ ॥

सष्टं । अस्य कल्पः, ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमो गौरुक्थ्य आयु-
क्थ्यस्तस्यायुषः पुरोजितीवो अन्वस इति श्यावाश्वमेकस्यामा-
न्धीगवमेकस्यामाकूपारमेकस्यां बृहत्तिसृषु बृहन्निधनं वा आर्क्त-
जम्भं पृथ्वावलम्बस्य पञ्चाहो विश्वजिदतिरात्र इति ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य

त्रयोदशः खण्डः ॥

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

अथ चत्वारो दशरात्राः । तत्र त्रिकद्रुकाख्यं प्रथमं दशरा-
त्रमाह ।

त्रिवृदग्निष्टोमः पञ्चदश उक्थ्यस्त्रिवृदग्निष्टोमः सप्तद-
शोऽग्निष्टोम एकविंश उक्थ्यः सप्तदशोऽग्निष्टोमस्त्रिणवोऽग्नि-
ष्टोमस्त्रयस्त्रिंश उक्थ्यस्त्रिणवोऽग्निष्टोमो विश्वजिदतिरात्रः ॥

॥ १ ॥

सष्टं । १ ।

अथैतत् प्रशंसति ।

इन्द्रोऽसुरान् हत्वाकार्यञ्चक्रवाꣳ अमन्यत तं देवा
एतेन स्तोमेनायाजयन् सपाप्मनो नैर्दृश्यमगच्छत् ॥२॥

इन्द्रः पूर्वं प्राजापत्यानसुरान् हत्वा भ्रातृवधादकार्यं कृत-
वानहं इत्यमन्यत तं देवा एतेन त्रिकद्रुकाग्निष्टोमेन यज्ञेनाया-

जयन् स एतेनेष्टा पाप्मनो भ्रातृवधनिमित्तस्य नैर्दृश्यन्निर्गत-
दशरात्रत्वं अगच्छत् विश्वस्य हि दशरात्रादूर्ध्वं वेदना निवर्त्तत
इति नैर्दृश्यशब्देन दुःखनिवृत्तिर्लक्ष्यते ॥ २ ॥

इदानीमपि व्यथितस्य दशरात्रेतीते व्यथापगम एतं निव-
न्धमाह ।

तस्मादिषुद्धतो वा दण्डद्धतो वा दशमीं नैर्दृश्यं
गच्छति ॥ ३ ॥

यस्मादिन्द्रो दशरात्रेण पाप्मनो नैर्दृश्यमगच्छत्तस्मादि-
त्यर्थः ॥ ३ ॥

अथास्य संख्यायोगं प्रशंसति ।

दश दशिनी वा एषा विराडन्नं विराडन्नाद्यमेवा-
स्मिन् दधाति ॥ ४ ॥

एषा विराट् इयं विराट् संख्यानिबन्धो दशरात्र इत्यर्थः
विराडपेक्षया दशरात्रस्येति स्त्रीलिङ्गता दशदशिनी वै दशि-
कानुबन्धदशकं दशदशी दशादशभ्यां विश्वजित इति दशदशिनी
विराट् त्रिवृत्ति व्यतिरिक्तेषु पञ्चदशादिस्तोमेषु दशसंख्यायोगाः
सन्तीति दशदशिनीति दशरात्राभिधानं ॥ ४ ॥

अथ षट्कृत्वोग्निष्टोमः क्रियते मध्यतस्त्रीणि उक्थ्यानि तदिदं
प्रशंसति ।

अग्निष्टोमन वै देवा असुरान्निगृह्य मध्यत उक्थ्यैः प्रज-

या पशुभिः प्राजायन्ताग्निष्टोमेनैव आत्वेन्नित्यं मध्यत
उक्त्यैः प्रजया पशुभिः प्रजायते ॥ ५ ॥

स्यष्टं । ५ ।

अथात्राग्निष्टोमानन्तरं यत् त्रिकृत्वः उक्त्यानुष्ठानमस्ति
तत् प्रशंसति ।

त्रिककुब्वा एष यज्ञः ॥ ६ ॥

ककुवेव ककुप् उत्थितोपदेशस्य नाम प्रकृतिभूताग्निष्टोमा
उत्थिता उक्त्यानां त्रयाणां उक्त्यककुप् अत एतेन यजमानोपि
समानानां प्रजानाञ्च मध्ये श्रुतशीलाचरणैस्त्रिभिः स्वयमप्युत्थितो
भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

उक्तार्थज्ञस्याप्येतत् फलं भवतीत्याह ।

त्रिककुप् समानानाञ्च प्रजानाञ्च भवति य एवं वेद
॥ ७ ॥

स्यष्टोऽर्थः । अथास्य कल्पः, अग्न आयूंषि पवस इत्यनुरूप-
अग्धूषु शचीपत इत्यभीवर्त्तो ब्रह्मसाम प्रसुन्वानायान्वस इत्यौ-
दन्तदैवोदासे अभिप्रियाणीति यज्ञायज्ञीयमन्त्यं नमस्ते अग्न
ओजस इति जराबीधीयमग्निष्टोमसामस्वासुवा समानमितरं
प्रथमेनाङ्गा जनकसप्तरात्रस्येत्ययं प्रथमः कल्प एवमितरेषान्नवा-
नामङ्गां कल्पस्तत्रैव क्रमेण द्रष्टव्यः ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथ बहुभावफलसाधनकं द्वितीयं कुसुरुविन्ददशरात्रमाह ।

त्रयस्त्रिवृतोग्निष्टोमास्त्रयः पञ्चदश उक्थयास्त्रयः सप्त
दश उक्थया एकविंशोतिरात्रः कुसुरुविन्ददशरात्रः ॥१॥

स्रष्टं । तथाविधानां त्रयाणामुक्थयानामत्र सम्भवादयं दश-
रात्रः त्रिककुप् । १ ।

अथाधिकारिणमाह ।

यः कामयेत वज्रं स्यामिति स एतेन यजेत ॥ २ ॥

पुत्रपौत्रद्वारा स्वयमेव बहुविधः स्यामिति यः कामयेत ॥२॥
तत्राधिकृतः सम्यक् कथनं बहुलसाधनत्वमिति तस्योत्पत्तिं दर्श-
यति ।

यद्गणशः स्तोमा वज्रेव भवति ॥ ३ ॥

स्रष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

अस्य गणस्तोमत्वं दर्शयति ।

सह त्रिवृतः सह पञ्चदशाः सह सप्तदशाः ॥ ४ ॥

त्रयस्त्रिवृतः आदौ सह भवन्तीति ततस्त्रयः पञ्चदशाः
सहसप्तदशाः सहेति स्तोमानाङ्गणत्वं ॥ ४ ॥

अथान्यस्याङ्गः एकविंशत्वं प्रशंसति ।

एकविंशोतिरात्रो भवति प्रतिष्ठित्यै ॥ ५ ॥

सिद्धमिदं ॥ ५ ॥

अथैतत् ज्योतिष्टोमत्वेन प्रशंसति ।

ज्योतिर्वा एष विहृतः ॥ ६ ॥

त्रिहृत्पञ्चदशसप्तदशएकविंशा एतानि वाव तानि ज्योतीं-
षीति श्रुतेः ज्योतिष्टोमे चतुर्णां सम्भवात् षट्दशरात्रो विहृतो
ज्योतिष्टोम एव खलु ॥ ६ ॥

उक्तार्थं प्रशंसति ।

ज्योतिष्मजानां भवति य एवं वेद ॥ ७ ॥

स्रष्टं ॥ ७ ॥

अस्य चतुष्टोमत्वं प्रशंसति ।

चतुष्टोमो वा एष चतुस्पादाः पशवः पशुष्वेव प्रति-
तिष्ठति ॥ ८ ॥

स्रष्टं ॥ ८ ॥

अस्य चतुष्टोमत्वमेव प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

एकविंशत् स्तोमानातियन्ति प्रतिष्ठा वा एकविंशः
प्रत्येव तिष्ठति ॥ ९ ॥

सिद्धप्रायमेतत् ॥ ९ ॥

अथास्य फलं सप्रयोजनमाह ।

एते न वै कुसुरुविन्द औद्दालकिरिद्धा भूमानमाश्रुत

॥ १० ॥

उद्दालकस्यापत्यमौद्दालकिः स च कुसुरुविन्दनामकः ॥ १० ॥

उक्तार्थं प्रशंसति ।

भूमानमाश्रुते यः एवं वेद ॥ ११ ॥

अस्य कल्पः । या बृहस्पतिसवस्य सा कुसुरुविन्दस्य प्रथमा
तस्यैजनुषैकैर्चाहाविष्मत्स्य लोके यौक्ताश्वं स्वाशिरामर्कस्य हावि-
ष्मतं कुसुन्नानयोरित्यादिकल्पः ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशोऽध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

अथ फलपशुसाधनं तृतीयं दशरात्रमाह ।

अभ्यासंग्यः पञ्चाहश्चत्वारश्चन्दोमा विश्वजिदतिरा-
त्रः पशुकामोयजेत ॥ १ ॥

सष्टं । १ ।

प्रथमपञ्चाहं स्तौति ।

यदभ्यासंग्यः पञ्चाहः पुरस्ताद्भवति पाङ्क्तः पुरुषः
पाङ्क्ताः पशवस्तेन पुरुषश्च पशूँश्चाप्नोति ॥ २ ॥

गतमिदं ॥ २ ॥

अथानन्तरभाविचतुरहं प्रशंसति ।

कन्दोमामध्यतो भवन्ति पशवो वै कन्दोमाः पशूनाम-
वरुध्यै ॥ ३ ॥

स्रष्टं । ३ ।

अथान्यमहः प्रशंसति ।

विश्वजिदतिरात्रो भवति विश्वस्याभिजित्यै ॥ ४ ॥

अथास्य कल्पः । पृथ्यावलम्बः पञ्चाहः प्रथमस्थाङ्गः प्रत्नवदहि-
ष्यवमानं पञ्चमस्याङ्गोऽसृक्षतेत्यनुरूप इत्यादिकः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशत्याध्यायस्य

षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

अथ देवपुराख्यं चतुर्थं दशरान्नमाह ।

त्रिष्टोमोग्निष्टोमो ज्योतिरुक्थ्य स्त्रिष्टोमोग्निष्टोमो गौरु-
क्थ्योभिजिदग्निष्टोमो गौरुक्थ्यो विश्वजिदग्निष्टोम आयु-
रुक्थ्यो विश्वजिदग्निष्टोमस्य सर्वस्तोमोतिरात्रः ॥ १ ॥

स्रष्टं । १ ।

अथैतत् प्रशंसति ।

देवा वा असुरैर्हन्यमानास्ते प्रजापतिमुपाधावत्स्तेभ्य
एतान्देवपुरं प्रायच्छत् तां प्राविशन् ॥२॥

पूर्वं प्रजापतिरसुरैर्हन्यमानेभ्यो देवेभ्यस्तत्कृतोपद्रवपरि-
हारार्थं पुरस्थानीयमेतं दशरात्रं प्रायच्छत् यथा पुरन्दित्रिवारा-
वृत्तैः प्राकारपरिवारादिभिरन्यैर्दुर्वगाहं भवति एवं त्रिः स्था-
नीयं त्रिष्टोमोग्निष्टोमोज्योतिरादिभिर्बेष्टितन्त एव पुरस्थानीयं
यज्ञन्ते देवाः प्राविशन्नन्वतिष्ठन्नित्यर्थः तेन शत्रून्जयन्नित्यभिप्रायः
॥ २ ॥

अभिचार्यमाणं याजयेद्देतामेव देवपुरं प्रविशत्य
स्तित्यै ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वाविंशाध्यायस्य

सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

अभ्यासंग्यः षडहस्त्वयश्चन्दोमाश्चतुष्टोमोग्निष्टोमो विश्व-
जिदतिरात्रः ॥ १ ॥

स्वराजोवा एष यज्ञः ॥ २ ॥

स्वाराज्यं गच्छति य एवं वेद ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्हि स्वाराज्यं परमेष्ठी स्वाराज्यं ॥ ४ ॥

परमेष्ठितां गच्छति य एवं वेद ॥ ५ ॥

उभे वृहद्रथन्तरे भवतस्तद्धि स्वाराज्यमजुतं दक्षिणा-
स्तद्धि स्वाराज्यं षड्विंशस्तोमो भवति स हि स्वाराज्यं चतु-
ष्टोमस्तोमः स ह्यन्तोऽन्तः श्रिया गच्छति य एवं वेद ॥ ६ ॥

एतेन वै क्षेम धृत्वा पौण्डरीक इष्ट्वा सुदाम्नीर
उत्तरे ॥ ७ ॥

सर्वामृद्धिमाद्भोत् सर्वामृद्धिमाद्भ्रीति य एवं वेद* ॥ ८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयात् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ८ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्वरेण सायणाचार्य्येण विरचिते
माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे
द्वाविंशाध्यायस्य अष्टादशः खण्डः ।
द्वाविंशोऽध्यायः समाप्तमगमत् ।

* सप्तदशखण्डस्य तृतीयमन्त्रावधि अष्टादशखण्डस्य शेषपर्यन्तः द्वाविंशाध्याय-
समाप्तिं यावत् ग्रन्थभागः टीकापुस्तके नास्ति मूलपुस्तके तु एते मन्त्राः वर्त्तन्ते ।

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा योवेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्भ्रमे तमहं वन्दे विद्यातिर्थमहेश्वरम् ॥

द्वादशाहप्रभृतिसत्रभेदोऽथ वर्ण्यते । द्वौ त्रयोदशरात्रौ तत्र
प्रथमं आसद्वादशाख्यं सर्वद्विसाधनं सत्रमाह ।

अतिरात्रः पृष्ठयः षडहः सर्वस्तोमोतिरात्रश्चत्वारश्च-
न्दोमा अतिरात्रः ॥ १ ॥

आद्यन्तावतिरात्रौ मध्येपि त्रिवृदादिसर्वस्तोमकोतिरात्रः
तस्य पृष्ठयः षडहः पूर्वः उपरिष्ठाच्च चत्वारश्चन्दोमाः अविवाक्य-
महश्चतुर्थः छन्दोमं भवति ॥ १ ॥

अथैतत् प्रशंसति ।

एष वा आप्तो द्वादशाहो यत् त्रयोदशरात्रयः ॥ २ ॥

त्रयोदशरात्रौ यदस्ति एष खलु आप्तः सम्पूर्णा द्वादशाहः
यथा लोके धनादिके दिशति सति न्यूनताशङ्कापरिहाराय क्लृप्तसं-
ख्यात ईषदधिकं संख्याकं वस्तुनो यत् तद्वत् द्वादशाहस्य यदि
द्वादशैव स्युरहानि ततो द्वादशाहः सम्पूर्णोऽन्यनोवेति सन्दिग्धे

अहानि त्रयोदश स्युञ्चेत् निःशङ्कं द्वादशाहः सम्पूर्णा भवति अतो
अस्य त्रयोदशरात्रत्वात् अयमाप्तो द्वादशाह उच्यते ॥ २ ॥

आद्यन्तावतिरात्राभ्यामेव तत् प्रशंसति ।

समानोच्चेष यत् प्रायणीयञ्चोदयनीयञ्चातिरात्रौ यं
कामं कामयन्ते तमेताभिरभ्यश्रुवते ॥ ३ ॥

एष त्रयोदशरात्रः समानो हि आद्यन्तयोरेकरूपः खलु
तदेवोपपादयति तत् प्रायणीयञ्चोदयनीयञ्चेत्यादिना असुसमान-
तालोको भवति तदुच्यते यं कामं कामयन्त इत्यादिना ॥ ३ ॥

अथ मध्यमस्यातिरात्रस्य सर्वस्तोमत्वं प्रशंसितुमाह ।

गृहपतेस्तु वागुपदासुका भवति तद्यन्मध्ये सर्वस्तोमो-
तिरात्रो भवति तेन गृहपतेर्वागनुपदासुका भवति ॥ ४ ॥

वाग्वै द्वादशाह इति श्रुतेः द्वादशाहात्मकस्य वाचीमध्ये-
ऽतिरात्रस्य कृतत्वात् यद्यपि समानत्वात् सम्पूर्णकामसाधनोयन्तु
तथापि गृहपतेर्यजमानस्य वागुपदासुका उपत्तयशीला भवति
तस्य कः परिहार इत्युच्यते तन्मध्येतिरात्रः सर्वस्तोमो भवति
तत्तेन तस्य वागतथाभूता भवति विच्छिन्नाया वाचः परिहाराय
सर्वस्तोमस्य कारितत्वादित्यभिप्रायः ॥ ४ ॥

अथास्य रात्रीणां सर्वर्द्धिफलसाधनत्वं प्रयोगद्वारोपपादयति

एता वा अर्थ्यल गृहपतय आरुणि होतारः सुभगा
सूपयन्ति ते सर्वामृद्धिमाधुवन् सर्वामृद्धिमृध्नवन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ५ ॥

पूर्वमेताः खलु त्रयोदशरात्रौरर्थल गृहपतयोर्यलं गृहपतिं
 कुर्वाणा आरुणि होतारः आरुणिं होतारं कुर्वाणाः सत्रिणः सुभ-
 गासु प्रजासु हृदेषु जनपदेष्वित्यर्थः यदा कुलक्षणासु नदीषु एता-
 रात्रीरुपयन्ति उपेयुरित्यर्थः सर्वाभृद्धिमित्यादि स्पष्टं अत्र दौक्षा-
 क्रयप्रसवोत्थानानि सर्वसत्रेषु पूर्वपक्ष उपपादयेयुरित्यादिकं सत्र-
 सामान्यविषयं सूत्रे द्रष्टव्यं अत्र पृथ्यः षडहच्छन्दोमाश्च विद्यन्ते
 षडहः प्रकृतिक इति तद्विचारं वक्ष्यति छन्दोमा व्यूढा समूढ-
 कल्पिता विशेषश्रवणादिति प्राप्ते सूत्रकार आह पूर्वस्मिंस्त्रयोदश-
 रात्रे व्यूढाच्छन्दोमाः सोमसामादेशाङ्गौरीवितस्य चानादेशादिति
 यदि समूढाच्छन्दोमाः स्युस्तदानीं प्रथमस्य छन्दोमकणुरथन्त-
 रस्य लोके सोमसामेति कल्पकारो न वक्ष्यते पूर्वमेव छन्दोमदश-
 रात्रे छन्दोमानां समूहकृतौ तथैवोक्तत्वात् तथा समूढपक्षे गौरी-
 वितलीकेसामान्तरमात्रेयादिकं पूर्वमुक्तं तदिदानीन्निर्वृत्य गौरी-
 वितं पुनरादेष्टव्यं सर्वसत्रेष्वर्भवे गौरीवितनियमात् नच तदादि-
 ष्टन्तदिदं व्यूढपक्षे एवोपपद्यते तदानीं यथा ब्राह्मणं गौरीवितस्य
 सिद्धत्वादिति भवत्येवं पृथ्यस्तु कथन्तत आह गवामयनन्यायेन तु
 पृथ्या इति यथा गवामयने प्रतिमाससमूहाः पृथ्यः तद्वदिति
 कुत इत्याह अविच्छिन्नो हि तथा प्रवर्त्तत इति छन्दोमेत्यव-
 च्छिन्ने पृथक्कृतः पृथ्यः समूहानेव सर्वत्र प्रवर्त्तते अत्र सर्व-
 स्तोमेन च्यावयेत पृथक्कृत इति सिद्धान्तमाह दशरात्रचतुः-
 छन्दोमत्वादिति यथा गवामयने दशरात्रे पृथ्योव्यूढस्तद्वदत्रापि
 स्यात् छन्दोमसहितत्वात् छन्दोमाभावेहि केवलषडहव्यूढः स्यात्
 अपूर्णत्वात् समूढो भवति तथा च ब्राह्मणे निदानकारिणेदाहृत

नरत्तिं छन्दोमेभ्यः पृथ्यो व्यूहं मानस इति हेत्वन्तरञ्चाह व्यूह-
समाध्यव्यतिरेकादिति समाधिः साम्यव्यतिरेको व्यतिपर्ययः
व्यूहसाम्यस्य क्वचिदपि विपर्ययोभावात् एतदुक्तं भवति यदिदं
छन्दोमेषु व्यूहः स्यात् तदा पृथ्योपि व्यूहः कार्यः यदि न स्यात्
तदा पृथ्योपि न कार्य इति तदिदं व्यूहसाम्यं सर्वस्तोमेन व्यवायो
नादरणीय इति भाव इति, अथास्य कल्पः, त्रयोदशरात्रे प्रथ-
मस्य छन्दोमस्य कण्वरथन्तरस्य लोके सोमसाम पुनानः सोम-
धारयेत्येतदिति अत्रातिरात्रानन्तरं पृथ्यः षडहः सम्भवादत्राति-
रात्रात् पृथ्यमुपयन्ति प्रथमस्याङ्गोऽस्य प्रत्नानुरूप इति साधा-
रणकल्पो भवितव्यः तथापि प्रत्नवच्चाद्यवहिष्यपमानं परेण ह्येत-
दस्य प्रत्नानुरूप इत्याहेत्यादि सूत्रकारेण चतुर्दशप्रभृतिषु चायं
कल्प इति व्यवस्थापितत्वान्नात्र प्रवर्त्तते ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ द्वितीयं त्रयोदशरात्रं प्रतिष्ठासाधनं सत्रमाह ।

अतिरात्रो द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतं चातिरा-
त्रश्च ॥ १ ॥

गवामयनिकं महाव्रतं शिष्टान्यहानि स्पष्टानि ॥ १ ॥

अथ तत् पूर्ववैलक्षण्ये न स्तौति ।

वाग्वा एषा प्रतायते यदेष द्वादशाहस्तां विच्छिन्द्यन्म-
ध्येतिरात्रं कुर्युः ॥ २ ॥

द्वादशाहस्य वाग्रूपत्वात् तस्यानुष्ठानेनैव वाक्सन्तानमेव यतो
यन्मध्यं पूर्ववदतिरात्रं कुर्युः तदानीं सन्ततां वाचं विच्छिन्दुः ॥२॥

अथातिरात्राभावे वाग्विदः तथापि तदभावे वाग्विच्छेदः
तथापि तदभावेऽङ्गान्न जनकत्वाद्द्विच्छेदस्तदवस्थ एवेत्याशङ्क्य
तत्परिहारमाह ।

यदुपरिष्ठाद् ब्रतमुपयन्ति न वाचं विच्छिन्दन्त्याप्नुवन्ति
त्रयोदशमासं ॥ ३ ॥

अतिरात्रप्रतिनिधित्वेन द्वादशाहस्तेन महाव्रतस्य कारणात्
अङ्गां त्रयोदशत्वसिद्धरूपे युवासौपि त्रयोदशं मासमाप्नोति मास-
त्रयोदशकोपलक्षितान्वहन् संवत्सरान् जीवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथास्य फलमाह ।

एता वै प्रतिष्ठितास्त्रयोदशरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ४ ॥

प्रतिष्ठितसंवत्सरावयवभूतत्रयोदशमासा मासगतसंख्यासा-
म्यादेतासां रात्रीणां प्रतिष्ठितत्वं सत्रपक्षे संवत्सरस्य त्रयोदश-
मासस्य कलाः सांवत्सरिकं ब्रतमिति ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहावाक्ये त्रयोविंशोऽध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ त्रयश्चतुर्दशरात्रयस्तत्र प्रथमं सर्वफलसाधनं चतुर्दश-
रात्रमाह ।

अतिरात्रः षष्ठयः षडहः षष्ठयः षडहस्तयस्त्रिंशार-
म्भणोतिरात्रः ॥ १ ॥

आवृत्तः षडह इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथैताः प्रशंसति ।

कामसनयो वा एतारात्रयः ॥ २ ॥

स्यष्टं ॥ २ ॥

तत् कथमिति तद्विभज्य दर्शयति ।

विराट्छिदशात्मैकादशी प्रजा द्वादशी पशवस्तयो-
दशी कामाय चतुर्दशी ॥ ३ ॥

आदित्यतः दशरात्रो विराट् खलु साक्षादन्नमित्यर्थः दश-
संख्यासाम्यात् विराट् एकादशी रात्रिः सा आत्मस्थानीया
द्वादशी रात्रिः प्रजास्थानीया त्रयोदशी रात्रिः पशवः चतुर्दशी-
रात्रिः उक्तव्यतिरिक्तसर्वफलस्थानीया ॥ ३ ॥

एवं कामसनित्वमस्योपपाद्यानुष्ठाट्टणामपि सर्वकामसिद्धि-
र्भवतीत्याह ।

सर्वानेवैताभिः कामानवरुन्धते ॥ ४ ॥

स्यष्टं ॥ ४ ॥

अथैतान्यहान्यस्य कन्दोमस्य कणुरथन्तरस्य लोके सोम साम
पुनानः सोमधारयेत्येतदिति आरोहं प्रशंसति ।

एता वाव ब्रध्नस्य विष्टपोयदेतौ त्रयस्त्रिंशौ मध्यतः
सन्धीयेते तेन ब्रध्नस्य विष्टपं रोहन्ति ॥ ५ ॥

ब्रध्नस्य यस्मिन् ब्रह्ममृत आदित्ये बद्धा लोकावर्त्तन्ते स ब्रध्नस्य
विष्टपो लोकाः एता वाव एता एव रात्रयः खलु इति अस्वेवं
किन्तत इति तदुपपादयति यद्यस्मादेतौ त्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ मध्यतः
चतुर्दशरात्रस्य मध्ये प्रथमषडहः स्यात्तद्वितीयषडहस्यादौ च
सम्धीयते अव्यवधानेन प्रयुज्यते तेन ब्रध्नस्यादित्यविष्टपं लोकं
रोहन्ति सत्रिणः ॥ ५ ॥

अथ यत् पृष्ठानां द्विरावर्त्तनमस्ति तत् प्रशंसति ।

द्विःपृष्ठान्युपयन्त्यभिपूर्वमेवैताभिरन्नाद्यं दधते ॥ ६ ॥

अन्नं वै पृष्ठानीतिश्रुतेः तत् क्रमेण पृष्ठानि द्विरुपजन्ति तेनानु
वर्त्तते तेनान्नाद्यं अन्नयोग्यं व्रीहियवादिरूपमन्नं दधते ॥ ६ ॥

अथ प्रकान्तारेण स्तौति

पक्षिण्यो वा एता रात्रयो यङ्गामङ्गामयन्ते तमेताभि
रभ्यश्रवते ॥ ७ ॥

अतिरात्रौ अभिहितौ द्वौ पृष्ठः षडहपक्षौ तद्वत्य एव चतु-
र्दशरात्रयः खलु अस्वेवं किं तत इत्याह अतः पक्षिणीभिरेवाहो
रात्रिभिः ऐहिकं आमृषिकञ्च यङ्गामङ्गामयन्ते तं प्राप्नुवन्ति ॥७॥

रात्रीणां पक्षिणीत्वेन कथं कामप्राप्तिरिति तद्दर्शयति ।

यत्र यत्र हि पक्षी कामयते तत्तद्भ्यश्नते ॥ ८ ॥

गतमिदं ॥ ८ ॥

आद्यन्तावतिरात्रौ प्रशंसति ।

त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्ति प्राणा वै त्रिवृत् स्तोमानां
प्राणैरेव प्रयन्ति प्राणेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ ९ ॥

प्राणाः शीर्षण्याः सप्त हावर्वाञ्चाविति त्रिहृदपि नव स्तोत्री-
यात्मक इति प्राणास्त्रिहृदित्युच्यते यदा त्रिहृति त्रित्वसंख्यास्ति
प्राणापानोव्यान इति प्राणोपि त्रयात्मकः अतः प्राणास्त्रिहृत्
साधारणः कल्पः ॥ ९ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे नवोविंशोऽध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ द्वितीयं चतुर्दशरात्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुस्त्रयहः षष्ठ्यः षडह आयु-
र्गौर्ज्यौतिरतिरात्रः ॥ १ ॥

अनुलोमप्रतिलोमौ हौ त्रिकद्रुको कल्पे षष्ठ्यः षडह आद्य-
न्तयोरतिरात्र इति चतुर्दशरात्रः ॥ १ ॥

(८७)

आसामधिकारिणमाह ।

यांस्तल्पे वोदके वा विवाहे वा मीमांसेरंस्त एता
उपेयुः ॥ २ ॥

यान् पुरुषान् तल्पे शयान् वा उदके अभिषेकार्थं विवाहे वा
मीमांसेरन् विवदेयुरन्ये ते मीमांसमाना एतद्रात्रोरूपेयुः
तल्पाद्यर्थेनाधिकरण इत्यर्थः ॥ २ ॥

आद्यन्त्रहं प्रशंसति ।

यत् ज्योतिर्गौरायुस्त्वजः प्रज्ञातांस्तोमानुपयन्ति ॥३॥

स्पष्टं ॥ ३ ॥

कथं प्रज्ञातत्वमिति तत्राह ।

इमानेव लोकानेष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति ॥४॥

ज्योतिरादीनां भूरादिलोकात्मकत्वाद्भूरादीनां सर्वैः प्रज्ञा-
तत्वात् स्तोमा अपि प्रज्ञाता इत्युच्यते ॥ ४ ॥

अनन्तरभाविनं षडहं प्रशंसति ।

अथ यत् पृष्ठजः षडहोमध्यतो भवत्षे वाव देवतल्पो
देवतल्पमेव तदारोहन्ति तल्प्या भवन्ति ॥ ५ ॥

यथा लोकाः तल्पमारुह्य सुखेन शेरते एवं देवा अपि षडह-
माश्रित्य तुष्यन्तीति षडहोदेवतल्पः यद्वा यथा गृहस्य मध्ये वर्तते
एवमहोमध्ये संस्थानात्तल्प इत्युपचारः अतः षडहं क्रमेण प्रयु-

ज्ञानास्तेन षडहेन देवतल्पमेवारोहन्ति स्वयञ्च तल्प्याः शोभन-
तल्पार्हा भवन्ति ॥ ५ ॥

किञ्च ।

प्रवसीयस्तल्पमाप्नुवन्ति ॥ ६ ॥

सुमत्तरस्य सुकृतिनो देवास्तल्पं प्राप्नुवन्ति कर्मणि षष्ठी प्रश-
स्ततल्पमित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथावृत्तं त्रिकद्रुकं प्रशंसति ।

अथ यदायुर्गौर्ज्योतिरतिरात्रोयेनेतोयन्ति तेन पुनरा-
यन्ति ॥ ७ ॥

येन ज्योतिरादिक्रमेण इतोऽस्मात्लोकात् यन्ति स्वर्गं प्राप्नुवन्ति
तेनैवावरोहक्रमेण पुनरायन्त्यमूं लोकं स्वर्गं चिरकालसुषित्वा
पुनरागच्छन्ति सन्निः प्रयोगारोहावरोह एव स्वर्गारोहावरोहणं
अथास्य कल्पः रात्रातिरात्रात् पृष्ठमुपयन्ति प्रथमस्याङ्गीस्य प्रत्ना-
नुरूपोयत्र वा त्रिकद्रुकस्य यत्र ज्योतिर्गौरायुस्त्राहा ऐहिकास्ते
गौरीवितस्वरा एत एवावृत्तायुर्गौर्ज्योतिरतिरात्र इत्यादिकः-
साधारणः कल्पोद्द्रष्टव्यः । ७ ।

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ तृतीयचतुर्दशरात्रं प्रतिष्ठासाधनं सत्रमाह ।

अतिरात्रो गौश्यायुश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य दशा-
हान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्यष्टं । १ ।

द्वितीये द्वे अहनी प्रशंसति ।

यद्गौश्यायुश्च द्वे अहनी भवतो मिथुनौ स्तोमावुपयन्ति
प्रजात्यै ॥ २ ॥

गोरायुषी इति द्वौ स्तोमौ स्त्रीपुंसात्मकौ मिथुनौ अतस्तद-
नुष्ठानं प्रजात्यै पुत्रादिप्रजननाय भवति । २ ।

अथानन्तरभाविनं दशाहं प्रशंसति ।

अथ यानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविच्छिन्ना-
मुपयन्ति प्रजननाय ॥ ३ ॥

द्वादशाहस्य वागात्मकत्वात्तदन्तःपाती दशाहोपि वागात्मकः
अतस्तस्या विच्छिन्नप्रयोगेणविच्छिन्नां वाचमुपयन्ति तत्र प्रजननाय
सन्तत्यविच्छेदाय भवतीत्यर्थः । ३ ।

अथ सर्वाश्चतुर्दशरात्रीः प्रशंसति ।

एतावै प्रतिष्ठिताश्चतुर्दशरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ४ ॥

रात्रीणां समसंख्यासद्भावात् समसंख्याश्रयाश्च द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्या इत्यादि प्रतिष्ठात्मकत्वाद्वात्रीणां प्रतितिष्ठित्वं यद्वा

द्वादशाहे प्रतिष्ठितानां रात्रीणां अत्रापि क्रियमाणत्वात् प्रति-
ष्ठितत्वं सिद्धमन्यत् अत्र ज्योतिर्गौरायुस्त्र्यह एकाहिकास्तद्व्युक्ता
एतएव गोआयुषी इत्युक्तः साधारणः कल्पोद्द्रष्टव्यः । ४ ।

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

चत्वारः पञ्चदशरात्राः तेषु देवत्वप्राप्तिसाधनं प्रथमं पञ्चदश-
रात्रं सतमाह ।

अतिरात्रः पृष्ठयः षडहो महाव्रतं पृष्ठयः षडहस्तूय-
स्त्रिंशारम्भणोति रात्रः ॥ १ ॥

तयस्त्रिंशारम्भण इत्यनुवर्त्तत इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै देवा देवत्वमगच्छन् देवत्वङ्गवन्ति य एता
उपयन्ति ॥ २ ॥

स्मृष्टं ॥ २ ॥

अथैतद्देवसम्बन्धद्वारेण प्रशंसति ।

एतद्वै देवानां सन्नन्तदद्यापि देवाः सन्नमासते ॥ ३ ॥

यस्मादेतत् पूर्वं देवैरनुष्ठितं तत् तस्मादद्यापि तत् सत्रं देवा अथासते तत इदं प्रशस्त इत्यर्थः ननु देवानान्तदाभावाद्य-
नुपपत्त्या यद्यपि कर्माधिकारोनास्ति तथापि स्तुत्यथत्वादिति
न विरोधः ॥ ३ ॥

अथासां पञ्चदशरात्रीणां क्रमेणाहर्त्रियममाह ।

पौर्णमास्यतिरात्रोऽथ यानि षडहानि स पृष्ठयः षडह
एकाष्टका महाव्रतमथ यानि षडहानि स पृष्ठयः षडहोऽ-
मावास्यातिरात्रः ॥ ४ ॥

पौर्णमास्यां प्रायणीयातिरात्रः ततः प्रतिपदाद्यहः षट्के क्रमेण
पृष्ठयः षडहः कर्त्तव्यः अपरपक्षाष्टम्येकाष्टका तत्र महाव्रतमह-
र्भवति ततोहः षट्क पृष्ठयः षडह आमावास्यामुदयनीयोतिरात्र
इति देवैरनुष्ठितत्वादयं यागोदेवसुतएवमनुष्यसुत इत्यर्थः ॥ ४ ॥

तस्मात्तर्हि मनुष्याणान्सुतो देवानां हि तर्हि सुतः
प्रत्यक्षमेवै ताभिर्देवता अभ्यारोहन्ति ॥ ५ ॥

तस्मात् देवैरनुष्ठितत्वात् कृष्णपक्षे सत्रसमापनत्वाद्वा तर्हि
तथा सत्ययं मनुष्याणामुचितः सोमयागो भवति किन्तु तर्हि तथा
सति देवानां सुतो हि अतः प्रत्यक्षमेवैताभिः रात्रीभिर्देवता
अभ्यारोहन्ति सत्रिणामनुष्याः देवैरनुष्ठितस्यैतैरपि कृतत्वा-
द्यद्यपि देहान्ते देवप्राप्तिः स्वर्गादेव तुल्या तथाप्यस्य देवसत्र-
त्वात् प्रत्यक्षमेव सशरीरमेते देवता आभिमुख्येन गच्छन्ति

अथास्य सत्रस्य सामान्यप्राप्तदीक्षोपसदो द्वादशत्वाङ्गीकारे प्रथ-
मस्तुल्याङ्गभूतपौर्णमास्याः पूर्वं चतुर्विंशतिदिवसादर्वाक् दी-
क्षोपक्रमे सति कृष्णपक्षे दीक्षारम्भः स्यात् ॥ ५ ॥

तं पक्षन्निराकृत्य पूर्वपक्षे दीक्षोपक्रमं विदधाति ।

प्रतिनोदात्तु भयमितरमनुपक्षो दीक्षेरन्नप्रतिनोदाय ॥६॥

तुशब्दे वैलक्षण्यद्योतनार्थः सत्रत्वसामान्यप्रयुक्तद्वादशदीक्षा
अस्मिन् पक्षे पौर्णमासीसुत्योपक्रमापेक्षं कृष्णपक्षषष्ठ्यां योदीक्षोप-
क्रमस्तस्मिन् पक्षे प्रतिनोदाद्देवत्वं प्राप्तवतां सत्रिणां देवकर्तृ-
कत्वात् स्वर्गादिष्कासनाद्भयं भवति अतस्तत्परिहारायेतरमनु-
पक्षः इतरं पक्षमनु शुक्लपक्षे दीक्षेरन् सा च स्वर्गादप्रतिनोदाय
भवति अयमर्थः सर्वापि सूत्रेण स्पष्टी भवति अत्र सुत्यारम्भे
मतभेदसिद्धार्थं दीक्षारम्भे दर्शयति सूत्रकारः प्रथमे पञ्चदशरात्र
एकान्नविंशतिर्दीक्षा इति धानञ्जय इति स्पष्टं तच्छ्रुत इत्यत
आह एकाष्टकामहाव्रतममाषस्यातिरात्र इति ह्याहेति अयमर्थः
अपरपक्षाष्टम्यैकाष्टका तस्यां महाव्रतं अमावास्यायामुदयनी-
यातिरात्र इति ब्राह्मणे अतस्तदानुगुण्येन कृष्णः प्रतिपदि
प्रायणीयं ततः पूर्वं द्वादशोपसदः ततः पूर्वमेकान्नविंशतिर्दीक्षा
पौर्णमास्या सहेति सामर्थ्यात् सिद्धमिति अष्टादशेति गौतमः
पौर्णमास्यतिरात्र इति ह्याहेति अयमर्थः पौर्णमास्यां प्रायणीयो-
तिरात्र इति वचनात् पञ्चदश्यामेव सुत्यारम्भेन प्रतिपदि तथा
सति पौर्णमासीसिद्धः प्रतिपक्षणार्थः स्यात् तच्चायुक्तं तेन पञ्च-
दश्याः पूर्वन्तूपसद्यतिरिक्तान्यष्टादशैवेति गौतममतं नन्वेव-

मेकाष्टका यः शब्दः सप्तमीलक्षणार्थः स्यात् अमावास्याशब्दश्चतु-
 र्दशीं लक्षयेदिति पदद्वयस्य औतार्थभङ्गः स्यात् सत्यं पदद्वयेपि
 तावन्नक्षत्राणां दुर्वारा सत्यं तत्र पौर्णमासीशब्दः प्रथमश्रुतत्वात्स-
 च्जातविरोधीमुख्यस्य इति गौतमस्याभिप्रायः भूयसोन्यायेन पद-
 द्वयस्य मुख्यार्थलाभोयुक्त इति धानञ्जयस्याशयः एवं दीक्षायां
 मतद्वयं प्रदर्शयन्त्यं स्वमतं दर्शयति सूत्रकारः जातिकल्पो वेति
 सत्रेति सामान्यञ्जातिः तत् प्रयुक्तकल्पो जातिकल्पः तेषां द्वादश-
 दीक्षा द्वादशोपसदः ता एवात्रापि स्युरित्यर्थः नन्वेवमितरमनु-
 पक्षो दीक्षेरन्निति वचनविरोधः अवगतः नायं विरोधः कृष्ण-
 पक्षे दीक्षामभ्युपगम्य देवैः प्रतिनोदशङ्कया पक्षान्तरत्वेन विधा-
 नात् तेन विकल्प एव युक्तः न च कृष्णपक्षे दीक्षोपक्रमकल्पो
 ब्राह्मणे निर्दिष्ट इति वाच्यं प्रतिनोदशेषस्योपन्यस्तत्वात् कृष्णपक्षे
 दीक्षोपक्रमाङ्गीकाराभावे प्रतिनोददोषस्यैवानुदयात् कृष्णप-
 क्षोपक्रमः सत्रसामान्यविहितो द्वादशदीक्षापक्षो ब्राह्मणे निर्दिष्ट-
 प्रायएवेति अतः पूर्णमास्यां प्रतिपदि वा युक्तोपक्रम इति मतद्वयं
 सिद्धं एतज्जातिकल्पपक्षेपि समानं अथाप्तद्वादशाहप्रभृतीनां
 सत्राणां सामान्यकल्पः सत्रेषु स्यादतिरात्रात् पृथ्यमुपयन्ति प्रथ-
 मस्याङ्गोस्य प्रत्नानुरूपो यत्र वा त्रिकद्रुकेभ्यो यत्र ज्योतिर्गौरायु-
 स्त्रग्रहं एकाहिकास्ते गौरीवितस्वरा एत एवावृत्ता यदायुर्गौर्ज्यो-
 तिरतिरात्र एते एव गो आयुषी रात्रिसत्रेष्वन्यत्रयमतिरात्राभ्यः
 संवत्सरसंमिताभ्यश्चेति क्लृप्तं प्रथमं पञ्चदशरात्रमिति ॥ ६ ॥

इति नाण्डग्रन्थावब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ ब्रह्मवर्चसफलसाधनं द्वितीयं पञ्चदशरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रस्त्रिवृदग्निष्टुदग्निष्टोमो ज्योतिर्गौरायुस्त्यहः
पृष्ठयः षडह आयुर्गोर्ज्योतिरतिरात्रः ॥ १ ॥

सर्वाग्नेये कश्चित् त्रिवृत्स्तोमक एवाहर्विशेषस्त्रिवृदग्निष्टु-
दग्निष्टोमः शिष्टानि स्यष्टानि ॥ १ ॥

अथैता रात्रयः प्रशंसति ।

क्षत्रं वा एतारात्रयोभिनिर्वदन्ति ॥ २ ॥

एताः पञ्चदशरात्रयः क्षत्रमित्यभिनिर्वदन्यभिज्ञाः क्षत्रमि-
त्यकत्वमत्राङ्गां पञ्चदशस्तोमगनां संख्यासादृश्यात्तस्य चौरसो
वाहुभ्यां पञ्चदशन्निरमिमौतेत्युपक्रम्य राजन्योमनुष्णामिति
श्रुतत्वेन क्षत्रसम्बन्धात् क्षत्रमिति अङ्गां स्तुतिः ॥ २ ॥

अथ सोमाधिकारिणमाह ।

ब्रह्मवर्चसकामाउपेयुः ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

प्रथममहस्तत्र त्रिवृद्द्वारा प्रशंसति ।

यत्त्रिवृदग्निष्टुदग्निष्टोमो भवति प्रह्ला तद्यशसार्द्धयति ॥४॥

त्रिवृदग्निष्टुदग्निष्टोमकरसं यदस्ति तत्तेन ब्राह्मणजाति-
मेव यशसार्द्धयति समर्द्धयति ॥ ४ ॥

त्रिहत्स्तोमब्राह्मण्यीः सम्बन्ध इति तत्राह ।

ब्रह्म वै त्रिवृत् ॥ ५ ॥

प्रजापतिमुखात् त्रिहतो ब्राह्मणस्य च सहेत्पत्तिसम्बन्धः ॥५॥

अथ त्रिकदुकमध्यभाजं पृष्ठ्यः षडहः आहतं त्रिकदुकं च क्रमेण प्रशंसति ।

यत् ज्योतिर्गौरायुक्त्यद्दः प्रज्ञातान् स्तोमानुपयन्ती-
मानेव लोकानेष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठन्त्यथ यत् पृष्ठ्यः षड-
होमध्यतो भवत्यन्नं वै पृष्ठान्यन्नमेव तन् मध्यतो धीयते
तस्मान् मध्ये सदन्नन्धिनोत्यथ यदायुर्गौर्ज्योतिरतिरात्रो-
येनेतीयन्ति तेन पुनरायन्ति ॥ ६ ॥

गतोऽर्थः ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथाहीनसत्रोभयफलसाधनं तृतीयं पञ्चदशरात्रमाह ।

त्रिवृदग्निष्टृदग्निष्टोमो ज्योतिर्गौरायुक्त्यद्दो द्वादशाहस्य
दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

एकतोतिरात्रत्वमहीनलिङ्गं ॥ १ ॥

अहःसङ्घातात्मकत्वं सत्रलिङ्गं तदुभयस्यापि सङ्घावादेतदुभ-
यात्मकमिति प्रशंसितुमहौनसत्रयोर्वैलक्षणप्रकृतिकत्वं दर्शयति ।

अन्यस्मै वै कामाय सत्रमन्यस्मै यज्ञोऽन तत् सत्रेणा-
प्नोति यस्मैकं यज्ञोऽन तद्यज्ञेनाप्नोति यस्मैकं सत्रं ॥ २ ॥

गन्तीर्थः ॥ २ ॥

एवं वैलक्षण्यमुपन्यस्य तदुभयलिङ्गं दर्शयति ।

यदन्यतोतिरात्रास्तेन यज्ञोऽथ यानि द्वादशाहस्य
दशाहानि तेन सत्रं ॥ ३ ॥

सष्टं ॥ ३ ॥

अस्तूभयात्मकत्वं ततः किमित्यत आह ।

उभाविवैताभिः कामाववरुन्धते ॥ ४ ॥

त्रयो ज्योतिर्गौरायुस्त्यह इत्यादिकः साधारणः कल्पोद्भूतः ॥

॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाभाष्ये त्रयोविंशोऽध्यायः

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ प्रजाफलसाधनं चतुर्थं पञ्चदशरात्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुस्त्यहो द्वादशाहस्य दशा-
हान्यतिरात्रः प्रजाकामा उपेयुः ॥ १ ॥

सष्टं ॥ १ ॥

अथास्य प्रजाफलसाधनत्वं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै प्रजापतिः प्रजा अहजत प्र प्रजया प्रपशुभि-
र्जायन्ते य एता उपयन्ति ॥ २ ॥

सुगमं ॥ २ ॥

अथादौ त्रहं प्रशंसति ।

यत्ज्योतिर्गौरायुस्त्यहः प्रज्ञातान् स्तोमानुपयन्तीमानेव
लोकानेष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

भूरादिलोकानां प्रज्ञातत्वादादित्यं वै ज्योतिरित्यादि
श्रुतेर्ज्योतिरादीनां भूरादिलोकात्मकत्वाच्चैषां स्तोमानां प्रज्ञा-
तत्वं ॥ ३ ॥

अनन्तरभावीनि दशाहानि प्रशंसति ।

अथ यानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविच्छि-
न्नामुपयन्ति प्रजननाय ॥ ४ ॥

वाग्वै द्वादशाह इति श्रुतेः तत्रत्यानां द्वादशानामङ्गामवि-
च्छेदेनानुष्ठानादविच्छिन्नामेव वाचमुपयन्तीति साचीपलब्धिः
प्रजननाय सन्तत्यविच्छेदाय फलोत्पत्तये वा भवति ॥ ४ ॥

एवमहानि विभज्याथ समुच्चित्य प्रशंसति ।

एता वै प्रतिष्ठिताः पञ्चदशरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ५ ॥

विप्रकीर्णत्वाभावेनान्यत्र व्यवस्थितानामेवाहःसङ्घातानामत्र
प्रयोगादङ्गां प्रतिष्ठितत्वं यद्वा पञ्चदशवर्षमासस्य रात्रय इति
श्रुतेः प्रतिष्ठितसंवत्सरान्तर्भूतार्धमासरात्रिसंख्यासाम्यादासां प्रति-
ष्ठितत्वं ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मण्ये त्रयोविंशोऽध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ परमविजयसाधनमन्द्रंशोषडरात्रं सत्रमाह ।

एता एव स महाव्रताः ॥ १ ॥

एता एवातीतपञ्चदशरात्रगता उभयतीतिरात्रयुक्तास्त्रिक-
द्रुकसहिता द्वादशाह्ररूपा एव महाव्रतोपेताः षोडशरात्रमहा-
व्रतमुपान्त्य वेदितव्यं ॥ १ ॥

आसां फलं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वा इन्द्रः परमां विजितिं व्यजयत परमामेवै-
ताभिर्विजितिं विजयन्ते ॥ २ ॥

सर्वलोकजयः परमोजयः विपराभ्याञ्जेरित्यात्मनेपदं ॥ २ ॥

अथ पूर्वोक्तं पञ्चाहं वज्रत्वेन प्रशस्य महाव्रतं षोडशमहर्व-
जस्य धारणस्थानीयत्वेन प्रशंसति ।

पञ्चदशो वै वज्रो वा अगृह्यतेन वज्रेण वीर्यं हरोति
या षोडशारम्भणमेव तद्गृह्यतेन वज्रेण वीर्यं हरोति ॥ ३ ॥

पूर्वोक्तः पञ्चदशरात्रः पञ्चदशस्तोमान् संख्यासामान्यात्
पञ्चदशस्तोमिन सह प्रजापत्युरसो वाहुभ्याश्चेत्यस्योत्पत्तेस्तस्य
वज्रसम्बन्धात् पञ्चदशो वज्र इत्युच्यते तस्य महाव्रतं षोडशमह-
रारम्भणस्थानीयं सुज्ञानमन्यत् तृतीयपञ्चदशरात्रप्रभृति षोडश-
रात्रपर्यन्तस्य क्लृप्तद्वादशरात्रादिकः कल्पः द्रष्टव्यः ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशोविंशोऽध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ प्रजापतेः सप्तदशरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाहो द्वादशा-
हस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्रष्टं ॥ १ ॥

आसां फलं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै प्रजापतिरनन्ताश्चिन्मजयदनन्ता वा एता
यत् पञ्चाहविधाः ॥ २ ॥

अनन्तां त्रियञ्जयहेतुत्वोपपत्तित्वमर्थं अनन्ता वा एता
इत्याद्युपन्यासः पञ्चाहविधाः पञ्चाहसदृशाः तत्संख्याका रात्रय
इत्यर्थः अनन्तश्रीकामाद्यत्राप्यधिकारिण इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथाद्यं पञ्चाहं प्रशंसति ।

यत् पञ्चाहो नन्तादेव प्रजायन्ते ॥ ३ ॥

पञ्चाहानामनन्तत्वादनन्तादेवैश्वर्याद्युक्ताः प्रजायन्तेऽनुष्ठा-
तारो अपि अथ वैताभिर्वेत्यादिकः सर्वोपि पञ्चाहार्थवादपरो-
द्रष्टव्यः ॥ ३ ॥

अथानन्तरभावि द्वादशाहं प्रशंसति ।

अथ यानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविक्रिन्ना-
मुपयन्ति प्रजननाय ॥ ४ ॥

गतार्थीयं ॥ ४ ॥

कृत्स्नारात्रीः प्रशंसति ।

एता वै प्रतिष्ठिताः सप्तदशरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ५ ॥

सप्तदशो वै प्रजापतिरिति श्रुतेः प्रजापतेः प्रतिष्ठितत्वाच्च
तत्समानसंख्याका एताः सप्तदशरात्रयोऽपि प्रतिष्ठिता इत्यु-
च्यते एता वा इत्यादेः पञ्चाहस्तुतिपरत्वे प्रतिष्ठाकामा उपेयु-
षित्येतदधिकारवाक्यं द्रष्टव्यं सप्तदशरात्रे चत्वार्यभङ्गविकान्य-

हानि श्यैतनौधसं ब्रह्मणाम पौष्कलशुद्धोष्णिहानीत्यादिकः कल्पो-
द्रष्टव्यः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशोविंशोऽध्यायस्य

एकादशः खण्डः ॥

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथ सर्वायुर्लक्षणसाधनं देवानामष्टादशरात्रं सत्रमाह ।

अतिरातोमिस्रवः षडहो द्वादशाहस्य दशाहान्यति-
रात्रः ॥ १ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अस्यामृतत्वसाधनत्वं सप्ररोचनमाह ।

देवा वै मृत्योरविभयुस्ते प्रजापतिमुपाधावस्तेभ्य
एतेनाष्टादशरात्रेणामृतत्वं प्रायच्छत् ॥ २ ॥

युक्तममृतत्वप्राप्तिरनेन देवानां तेषां मरणाभावात् ॥ २ ॥

कथन्तत् मनुष्याणां फलं स्यादित्याशंक्य तदुचितममृतत्वं
दर्शयति ।

एतद्भावमनुष्यस्यामृतत्वं यत् सर्वमायुरेति वसीयान्
भवति ॥ ३ ॥

सष्टं ॥ ३ ॥

इदानीममृतत्वकामैरेतदनुष्ठेयमित्याह ।

सर्वमायुर्यन्ति वसोयात्सी भवन्ति य एता उपयन्ति ॥

॥ ४ ॥

सुगमं ॥ ४ ॥

अथासां रात्रीणां सर्वायुःसाधनत्वमुपपादयति ।

द्विर्वा एता नव नव प्राणा अभिपूर्वमेवैताभिरायुर्द-
धते ॥ ५ ॥

एता अष्टादशरात्रयोद्दिन्नव भवति खलु प्राणाश्च नव शिरो-
गताः सप्त द्वावर्वाञ्चाविति तथा सति अभिपूर्वमेव प्रथमं नवरा-
त्रेण पूर्वं पञ्चाशद्वर्षलक्षणं आयुर्योगञ्च द्वितीयेन चरममायु-
रित्यनुक्रमेणैवं ताभीरात्रीभिः सर्वमायुर्द्वारयन्ति अथ यत्राति-
रात्रादभिप्लवमुपयन्ति तत्र प्रथमस्याङ्ग एष प्रतानुरूप इत्यादि-
कः कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अथ पञ्चाधिपत्यसाधनं वायोरेकोनविंशतिरात्रमाह ।

एता एव समह्रात्रताः ॥ १ ॥

एताः पूर्वाक्ताः अष्टादशैवातिरात्रात् पूर्वभाविनैकेन महा-
व्रतेनाङ्गा सहैकोनविंशतिरात्रयो भवन्ति ॥ १ ॥

(८९)

अथासां पशुसाधनत्वं सप्ररीचनमाह ।

एताभिर्वै वायुरारण्यानां पशूनामाधिपत्यमाश्रुतोभ-
येषां पशूनामाधिपत्यङ्गच्छन्ति य एता उपयन्ति ॥ २ ॥

एताभिरेकोनविंशतिरात्रीभिर्वायुरारण्यानां हीपिशूकर-
श्वापदपक्षिसरीसृपहस्तिपर्कटादीनां समानामारण्यानां पशू-
नामाधिपत्यमाश्रुत प्राप्नोत् यद्यप्येताभिरुभयविधाः पशव उल-
भ्यन्ते तथापि वायोगींष्ठेषु गवादिषु नैरपेक्षादारण्येषु विशेष-
सम्बन्धाद्योरारण्यपञ्चाधिपत्यमुक्तं उभयेषामित्यादि स्पष्टं तत्रा-
रण्याः दर्शिताः ग्राम्यास्तु गोजाविकपुरुषाश्चगर्दभीष्ट्राः एतेन
पश्वर्थिनोधिकारिण इत्युक्तं भवति ॥ २ ॥

प्रकारान्तरेणैताः प्रशंसति ।

मृगसत्रं वा एतत् ॥ ३ ॥

मृगार्थं वायुनानुष्ठितं सत्रं मृगसत्रं ॥ ३ ॥

तदेव समर्थयते ।

एताभिर्वा आरण्याः पशवी नाकृताः प्रजायन्ते ॥ ४ ॥

एताभिः खलु रात्रीभिर्वायुर्थमारण्याः पशवीनाकृताः आ-
ईषदर्थे कृतमिति भावे निष्ठा नविद्यते ईषदपि कृतं कारणं
रक्षणदिप्रयत्नीयेषान्ते यद्योक्ताः तादृशाः सन्तः प्रजायन्ते यद्वैवं
व्याख्येयं मृगैर्वासप्रदानादपालनप्रयत्नराहित्येन प्रजननार्थमनु-
ष्ठितं सत्रं अस्ति मृगादीनामपि गवादीनामिवाधिकारः गावी

वा एतत् सत्रमासतेत्यादि श्रुतेः सर्वार्थवादत्वान्न विरुध्यते एता-
भिर्वा इत्यादि मृगसत्रसमर्थनं ॥ ४ ॥

अस्वस्य मृगसत्रत्वं किमतोभिवदतीत्यत आह ।

अनाकृतमेषां प्रजायते य एता उपयन्ति ॥ ५ ॥

अस्यानुष्ठातृणां अपि पुत्रपश्वादि कमप्रयत्नेनैवोत्पद्यत इत्यर्थः
अथाष्टादशरात्रिप्रभृतीनां साधारणः कल्पः, यत्राभिप्लवोरात्रि-
सत्रेषु श्यैतनौधसब्रह्मसामानः पौष्कलशुद्ध्याग्निहोत्रसंवत्सरसमि-
ताभ्यः क्लृप्तमाविंशतिरात्रादिति अयमर्थः अभिप्लवस्य प्रथमोत्पत्तौ
प्रत्यहमभीवर्त्ती ब्रह्मसाम तथा प्रत्यहमुष्णिचु सुज्ञानं रात्रिसत्रेष्व-
भीवर्त्तस्थाने श्यैतनौधसेन व्यत्यासं कुर्यात् सुज्ञानस्थाने पौष्कल-
शुद्ध्याग्निहे व्यत्यासङ्कुर्यादिति तथापि रात्रिसत्रेष्वभीवर्त्तस्थाने
श्यैतनौधसयोरन्यतरत् साम किमभीवर्त्तस्तोत्रीये स्यात् उत
स्वस्तोत्रीया इति सूत्रकारः सम्पाद्य पूर्वोत्तरौ पक्षौ दर्शयति तत्र
पूर्वपक्षमाह अभीवर्त्तस्थाने श्यैतनौधसे तास्वेवेति तास्वभीवर्त्त-
स्तोत्रीयास्वेवेत्यर्थः दृष्टान्तमाह तथोष्णिहेयासु सुज्ञानमिति यथा
सुज्ञानस्य स्थाने विहितपौष्कलशुद्ध्यासु सुज्ञानं तास्वेव भवत-
स्तद्वदत्रापि भवत इति सिद्धान्तमाह स्वासु त्वावर्त्तानि सामानि
कस्यचित् स्थाने विहितानि स्वास्वेव भवन्तीत्यर्थः दृष्टान्तमाह
यथा वृहती वषट्कारनिधनं स्वकीयास्वेव भवति वृहद्रथन्तरञ्च
तत् पृथ्यः षडहः इति अयमर्थः इषुर्नामैकाहः कल्पकारेण श्येन-
सधर्मः क्लृप्तः तत्र श्यैनिकस्य वृहतः स्थाने वषट्कारणिधनं
स्वकीयास्वेव भवति तथा वृहद्रथन्तरे पृथ्यः षडह इत्युक्तं वैरूप-

वैराजादिस्थानेष्वेव बृहद्रथन्तरे भवतः तद्वदत्रापीति श्यैत-
नौधमे यदि परकीयासु स्तोत्रीयासु स्यातां तदा विशेषतस्ता
निर्द्दिशेदेव यथा नौधसस्यर्क्षु जनित्रं ब्रह्मसामेत्यादि निर्द्दिशित
स्तस्मात् स्वास्वेवेति सिद्धान्तः ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यामहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य
त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ॥

अथ पुरुषफलसाधनं विंशतिरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रोभिप्लवः षडहोभिजिच्च विस्वजिच्च द्वे अहनी
द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

अथासां पुरुषफलसाधनत्वं सप्ररोचनमाह ।

पुरुषकामा उपेयुरेताभिर्वै प्रजापतिः पुरुषमसृजत ॥२॥

स्यष्टं ॥ २ ॥

अथ पुरुषस्य फले तत् साध्यन्तस्यार्थवादमाह ।

स सर्वस्यान्नाद्यस्याधिपत्यमगच्छत् सर्वस्यान्नाद्यस्याधि-
पत्यं गच्छन्ति य एता उपयन्ति ॥ ३ ॥

सुगमं ॥ ३ ॥

अथैतत् सत्रं रात्रिसंख्याद्वारा प्रशंसति ।

पुरुषसत्रं वा एतत् ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

तत् कथमिति तदुपपादयति ॥

विंशोवै पुरुषो दश द्वि हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्याः

॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

अस्त्वेवं एतावता प्रकृते किमित्यत आह ।

यदेता विंशती रात्रयो भवन्त्येष्वेताभिर्लोकेषु पुरुषं

प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ६ ॥

पुरुषांगुलिसंख्यासाम्याद्विंशतिरात्रात्मकं सत्रमुपयन्ति ते पुरुष-
मेष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठापयन्ति ते लोकेषु प्रतितिष्ठन्तीत्यर्थः ॥६॥

पुनरेताः रात्रीः प्रशंसति ।

एतावै प्रतिष्ठिता विंशतीरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति य एता

उपयन्ति ॥ ७ ॥

रात्रीणां पुरुषांगुलिसंख्यासाम्यात्तस्य प्रतिष्ठितत्वादासामपि
प्रतिष्ठितत्वं अथात्र विंशतिरात्रे सांवत्सरिकौ विश्वजिदभिजि-
तावित्यादिकः कल्पोद्रष्टव्यः ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहावाक्ये त्रयोविंशोऽध्यायस्य

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथ द्वौ एकविंशतिरात्रौ तत्र पशुफलसाधनं प्रथमं एक-
विंशतिरात्रमाह ।

अतिरात्रोभिः षडहोतिरात्रोभिः षडहोभि-
ः षडहोतिरात्रः पशुकामा उपेयुः ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

पशुफलं सार्थवादं दर्शयति ।

एताभिर्वा आदित्याः सप्त ग्राम्यान् पशूनुदसृजन्त
पशून्वैताभिरुत्सृजन्ति ॥ २ ॥

उत्सृजन्ति उत्पादयन्ति लभन्त इत्यर्थः पशुवोगोशाश्वाद्यः
एकविंशतिरात्रीणां पशुसाधनत्वमुक्तं ॥ २ ॥

एकविंशतेः सप्तसंख्यायाश्च कथं वैषम्यं स्यादिति तत्
समर्थयते ।

त्रिर्वै सप्त सप्तादित्याः ॥ ३ ॥

यद्यप्येता एकविंशतिस्तथापि विभागस्त्रिसप्त भवन्ति वस्तुतो
ऽतिरात्रः षडहश्चेति सप्तैव आदित्याश्च सप्त आरोगभ्राजादयः देवा
आदित्याः सप्तेति सन्त्ववर्णाऽत्र तूभयसंख्यासाम्यं ॥ ३ ॥

रात्रीणामादित्यसप्तसंख्यात्वेन कथं पशुफलकत्वमिति तदुप-
पादयति ।

पशव आदित्याः ॥ ४ ॥

आदित्यानां पशूनाञ्च सृष्टिविभागसम्बन्धः सच प्रदर्शित एव
यदा संख्यासाम्यसम्बन्धः ॥ ४ ॥

न केवलं रात्रीणामादित्यसंख्यासाम्यात् पशुफलसाधनत्वं
किन्तु लोकद्वयसमृद्धिहेतुरिति भवतीति वक्तुमाह ।

आदित्या अस्मिन्नलोकच्छद्वा आदित्या अमुष्मिन् ॥५॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

कथं लोकद्वयेषु तेषां समृद्धित्वमिति तदुपपादयति ।

पशवोस्मिन् ऋतवोमुष्मिन् ॥ ६ ॥

पशव आदित्या इत्युक्तत्वात् पशूनामस्मिन्नलोके समृद्धिः आ-
दित्या अप्यत्र समृद्धा एव तथा अमुष्मिन् द्युलोके ऋतवः समृद्धाः
सप्तादित्या नित्य इत्यमुष्मिन् द्युलोकेश्वादित्याः समृद्धाः ॥ ६ ॥

इदानीमादित्यसंख्याकैकविंशतिरात्रीरूपेयुषामपि लोकद्वय-
समृद्धिर्भवतीत्याह ।

उभयोरनयोर्लोकयोर्ऋतवो भवन्ति देवलोकं च मनुष्य-
लोके च य एता उपयन्ति ॥ ७ ॥

अथास्य कल्पः पूर्वस्यैकविंशतिरात्रस्य षोडशिकावतिरात्राव-
भितः षोडशिमाम्बन्धे सर्वेषां षोडशिकाः ते च सर्वे ते चाषोडशि
मन्तइति अत्रैकविंशतिरात्रे त्रयोभिप्लवाः षडहास्तत्र तृतीयः

प्रतिलोमानुलोमा वेति संग्रये मतद्वयं दर्शयति सूत्रकारः तथा-
 हि पूर्वस्मिन्ने कविंशतिरात्रे भिप्लवं तृतीयमनुलोमं व्यावृत्तिरिति
 कुतइत्यादि नव्यावृत्तिं विज्ञायत इति आवृतस्तृतीयोभिप्लवः कुत
 इति नास्ति वचन इत्यर्थः प्रतिलोमं शाण्डिल्योद्वावभिप्लवावित्येक-
 वचनादिति द्वितीयतृतीययोरभिप्लवयोर्व्यवधानाभावात् हावभि-
 प्लवावित्येकशेषं कृत्वा वक्तव्यं न च तथाकृतं ब्राह्मणे किंत्वभि-
 प्लवोभिप्लवइति पृथगेव निर्दिष्टाः तेन नूनं पृथग्धर्माः तृतीयः
 प्रतिलोमः यथा प्रथमे चतुर्दशरात्रे द्वयोः पृथ्ययोः सह वक्तव्यात्
 प्रातिलोम्यादेव पृथङ्निर्दिष्टः तद्यथा पृथ्यः षडहस्त्रयस्त्रिंशा-
 रंभेण इति तद्वदत्रापीति युक्तं ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशत्याध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ॥

अथ षोडशः खण्डः ।

अथ द्वितीयमेकविंशतिरात्रं ब्रह्मवर्चसफलसाधनमाह ।

अतिरात्रः पृष्ठयः षडहस्त्रयः स्वरसामानो दिवाकीर्त्य-
 महस्त्रयः स्वरसामानः पृष्ठयः षडहस्त्रयस्त्रिंशारम्भणो-
 तिरात्रो ब्रह्मवर्चसकामाउपेयुः ॥ १ ॥

ब्रह्मवर्चसनाम तेजोविशेषः सच तमोहनमन्तरेण नोदेति ॥१॥

अतस्तद्रूपं फलं सार्थवादमस्य दर्शयितुमाह ।

स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्समै देवाः प्राय-
 श्चित्तमैक्स्तरताअविन्दस्ताभिरस्मात्तमोपाघ्नन् ॥ २ ॥

पूर्वमासुरः असुरसम्बन्धो स्वर्भानुर्नामकः सूर्यन्तमसा मायया
अविध्वत् आवृतवान् यदा आसुरः असुरः स्वार्थिकस्तद्धितः तथा
च मन्त्रसाधनवर्णः तस्मै तमोविदाय सूर्याय देवाः प्रायश्चित्ति-
न्तमोहननसाधनमैच्छत् विचारितवन्तः ते तदा एता एक-
विंशतिरात्रीः साधनत्वेनाविदन् स्रब्धवन्तः ताभिरनुष्ठिताभिर-
स्मात् सूर्यात्तमोपापन्नम् ॥ २ ॥

तदनुष्ठातृणामप्येतत् फलं भवतीति दर्शयति ।

अपतमोघ्नते य एता उपयन्ति ॥ ३ ॥

प्रतिबन्धकषायरूपन्तमोपहत्य ब्रह्मवर्चसन्तेजोलभन्त इत्यर्थः
अत्र राजने रुद्रदेवस्य एतासां रात्रीणामनुष्ठानेन किंलाभो-
भवदिति कथ्यमाणत्वात्तत्परिहाराय केचित् प्रयोगविशेषाः
कर्त्तव्याः ॥ ३ ॥

तत्र किञ्चित् पशुविशेषमालभ्यं दर्शयति ।

सौमपौषं पशुमुपालंभमालभेरन् ॥ ४ ॥

सौमपूषणौ तावुभौ देवता अस्य स पशुः सौमपौषः स चोपा-
लंभ्यः सवनोयपशोः पश्चादालम्बनीयः तं पशुमालभेरन् ॥ ४ ॥

अथ पशोरुक्तदेवतात्वं प्रशंसति ।

सोमोवै ब्राह्मणः पशवः पूषा स्वामेव तद्देवतां पशु-
भिर्व्यहयन्ते त्वचमेवाक्रत ॥ ५ ॥

सोमोस्माकं ब्राह्मणानां राजा इति श्रुतेः ब्राह्मणस्वामित्वात्

स्वयमपि च ब्राह्मणएव वैराजरथन्तरप्रसिद्धियोतनार्थः तन्वे
 णोक्तदेवतापशुकरणेन तस्यामेव देवतां सोममेव पशुभिर्वर्द्धयन्ते
 बहुकुर्वन्ति यद्वा वहेति वर्द्धनार्थः किञ्च त्वचमेव सवृत्तिं रक्षामेव
 दीप्ते त्वग्यातुं वा कृतवन्तो भवन्ति तथा च सोमपौषं पशुं प्रकृत्य
 श्रुत्यन्तरं सोमोवै देवता पुरुषः पौष्णाः पशवः स्वयैवात्मानं देव-
 तया पशुभिस्त्वचं करोति न दुःखमाभजतीति ॥ ५ ॥

अत्र सामिधेनीषु विशेषमाह ।

मनो ऋचः सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ६ ॥

स्यष्टं । ६ ।

मनुसम्बन्धं प्रशंसति ।

मनुर्वै यत् किञ्चावदत्तद्भेषजम्भेषजतायै ॥ ७ ॥

रागद्वेषादिशोकापनोदकस्य मनोः परानुग्रहार्थं स यत्
 किञ्चापि धर्मविषयं वाक्यमवदत् तद्भेषजं हितं अथ यस्तदीयधर्मः
 सामिधेनीकरणं भेषजतायै सकलदोषस्यैसधाय भवति ॥ ७ ॥

अस्य सत्रस्य कालविशेषमाह ।

नैदाघीय उपेयुः ॥ ८ ॥

नैदाघीये निदाघसम्बन्धिनि काले ग्रीष्मर्तावित्यर्थः ॥ ८ ॥

तं कालं प्रशंसति ।

तद्भेषजं प्रति तेजिष्ठन्तपति ॥ ९ ॥

तत्र तस्मिन् निदाघे एषः सूर्यः तेजिष्ठं अत्यन्ततेजोयुक्तं
 खलु तपति इति ॥ ९ ॥

अस्वेवं ततः सत्रिणां किं स्यादित्यत आह ।

किलासत्वात्तु भयमतिच्छेभ्योपहन्ति ॥ १० ॥

सुविशेषोवास्त एते तत् सत्रेण किलासः सिद्धाः किलास-
त्वात् दुश्चर्मावयवस्याधिसम्भवात् भयन्न भवति अतो ग्रीष्मेनुष्ठा-
नान्निष्टपन्नादित्य एभ्यः सत्रिभ्यः सकाशादति अत्यधिकां अपहन्ति
खलु भयं अतो अयं कालोचित इत्यर्थः ॥ १० ॥

कथमस्य किलाससाधनत्वमिति तत् समर्थयते ।

एतावाउग्रदेवो राजनिरूपैत् सकिलासोभवत् ॥ ११ ॥

एता रात्रोः खलु राजनिः रजनस्यापत्यमुग्रव उपैति उपेत्य
सोग्रदेवाः किलासः किलासवानभवत् ॥ ११ ॥

अथोक्तार्थज्ञानपुरःसरमेव सत्रानुष्ठानं प्रशंशति ।

अकिलासो भवति य एवं विद्वानेता उपैति ॥ १२ ॥

उग्रदेवस्यैकस्यैव प्रयोगप्राप्तविद्वानुवीत्येककर्तृकत्वविधानं
तेनास्मिन् सत्रे एकोप्यधिकरोतीति वेदितव्यं यद्वा उपैतीति
उभयत्र बहुवचनं कर्तव्यं अत्र कल्पः उत्तरस्यैकविंशतिरात्र-
संवत्सरकृतान्यहान्यनु कृताभीवर्त्तकाले यः पृथ्यः श्वेतनीवस-
ब्रह्मसामानः पौष्कलशुध्योष्णिहोविषुवतः तस्य सामटचस्य लोक
आभीशव आयन्त इव सूर्यमिति विकर्त्तुं समानमितरमिति
तथा यस्मादतिरात्रात् पृथ्यमुपयन्ति प्रथमस्याङ्गीस्य प्रत्नानुरूप
इति साधारणः कल्पः ॥ १२ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

अथान्नाद्यफलसाधनं द्वाविंशतिरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुख्यद्वोभिप्लवः षडद्वो द्वाद-
शाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रश्चान्नाद्यकामा उ-
पेयुः ॥ १ ॥

स्रष्टं । १ ।

आसां रात्रीणां उक्तफलसाधनत्वं प्रदर्शयन् प्रशंसति

पञ्चर्त्तवो द्वादशमासास्त्वयद्दमे लोका असावादित्य
एकविंशोन्नं द्वाविंशमेभ्यो लोकेभ्यः संवत्सरादमुष्मा-
दादित्यादन्नाद्यमवरुन्धते य एता उपयन्ति ॥ २ ॥

ऋतव आदित्यपर्यन्तादेवाः अन्नहेतवः स्वस्थानीया एक-
विंशतीरात्रयः द्वाविंशमहः तत् सम्बन्ध्यन्नं अन्नत एताभिरत्रावरो-
धियुक्तः अत्र यत्रातिरात्रादभिप्लवमुपयन्ति प्रथमस्याङ्ग एष प्रब्रा-
नुरूपो यत्र वा त्रिकटुकेभ्यो यत्राभिप्लवोरात्रिसत्रेषु श्वेतनीधस-
न्नह्यसामानः पौष्कलशुद्धीष्णिहोन्यत्र संवत्सरसंमितादिति सामा-
न्यकल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

अथ प्रतिष्ठासाधनं त्रयोविंशतिरात्रम् सत्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाहोभिस्त्रयः
षडहोद्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः प्रतिष्ठाकामाउपे
युः ॥ १ ॥

स्रष्टं ॥ १ ॥

प्रतिष्ठासाधनत्वं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै प्रजापतिरेषु लोकेषु प्रत्यतिष्ठत् ॥ २ ॥

एषु भूरादिलोकेषु ॥ २ ॥

पुनस्त्रित्वद्वारेतारात्रोः प्रतिष्ठाफलस्योचिता इति प्रशं-
सति ।

यदेतास्त्रयोविंशतीरात्रयो भवन्ति त्रय इमे लोका
एष्वेवैताभिर्लोकेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

स्रष्टं ॥ ३ ॥

रात्रोणां प्रतिष्ठितत्वादपि सत्रिणामपि प्रतिष्ठाफलं भवती
त्याह ।

एता वै प्रतिष्ठितास्त्रयोविंशतीरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति
य एता उपयन्ति ॥ ४ ॥

प्रजापतेः प्रतिष्ठासाधनत्वाद्वा प्रतिष्ठितलोकत्रयसमसंख्या-
करात्रौणामाधिकाद्वा एता अपि प्रतिष्ठिता इत्युच्यन्ते ॥४॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

अष्टादशः खण्डः ।

अथ जनविंशः खण्डः ।

द्वौ चतुर्विंशतिरात्रौ तत्र स्वर्गोत्पत्तिसाधनं प्रथमं चतु-
र्विंशतिरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रः पृष्ठयः स्तोमः षडहस्त्रयस्त्रिंशमहरनि-
रुक्तमुपहव्यस्य तन्त्रे क्लृप्तस्य कण्वरथन्तरम्माध्यन्दिनेऽथ
त्रयस्त्रिंशं निरुक्तं त्रिणवन्दे एकविंशे त्रिणवन्त्रयस्त्रिंश-
शमहरनिरुक्तं त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तं पृष्ठयः स्तोमः षडहः
प्रयङ्त्रिवृद्धरनिरुक्तं ज्योतिष्टोमोग्निष्टोमोतिरात्रः ॥ १ ॥

पृष्ठयः स्तोमः षडहइति वैरूपादिपृष्ठचतुष्टयरहितोरथन्तर-
हृद्गामेव निर्वर्त्यः रथन्तरपृष्ठान्यनुजानि हृद्गत्पृष्ठानीतराणीति
व्यवस्था सच द्वितीयः प्रत्यङ्गिति त्रयस्त्रिंशारम्भेण इत्यर्थः प्रथमं
त्रयस्त्रिंशमहरनिरुक्तं तदोपहव्यस्य तन्त्रे क्लृप्तं उपहव्यीनामैका-
हतन्त्रेणैव तदतिक्लृप्तं इति स्तोमो विशेषः माध्यन्दिनसवने
पवमाने कर्णरथन्तरं पुनानस्तोमधारयेत्येतासु कर्त्तव्यं शिष्टं
स्यष्टं ॥ १ ॥

अस्य स्वर्गोत्पत्तिसाधनत्वं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै देवाः स्वर्गे लोके समसीदन् स्वर्गे लोके
सीदामेतेताः ॥ २ ॥

पूर्वमेताभीरात्रिभिः स्वर्गे लोके सीदामेत्यभिसन्धायैता
रात्रोरनुष्ठाय देवसंलक्षणे स्वर्गे समसीदन् अत एताः स्वर्गा इति
शेषः तथा च तैत्तिरीयकं यथा वै मनुष्या एवं देवा अथ आसन्
ते कामयन्त्यत्रर्त्तिपाप्मानं मृत्युमुपहत्य देवे समसीदन्नाच्छ्रमेति
त एतं चतुर्विंशतिरात्रमपश्यन्नित्यर्थः ॥ २ ॥

अथासां स्वर्गत्वं साधयति ।

एता वाव ब्रध्नस्य विष्टपोयदेते त्रयस्त्रिंशा मद्भृतः
सन्धीयन्ते तेन ब्रध्नस्य विष्टपरोहन्ति ॥ ३ ॥

एता वाव एता एव चतुर्विंशतीरात्रयोब्रध्नस्यादित्यस्य
विष्टपोद्युलोक इत्यर्थः असौ वा आदित्योब्रध्नइति हि श्रुत्यन्तरं
एवं सति ब्रध्नस्य विष्टपस्थानोयासु रात्रिषु यद्यपि एते त्रयस्त्रिंशा-
स्त्रयस्त्रिंशस्तोमकान्यहानि मध्यतः सन्धीयन्ते सम्यक् प्रयुज्यन्ते
तेन साधनेन ब्रध्नस्य विष्टपमेव रोहन्ति सत्रिणः ॥ ३ ॥

अथासान्मध्ये यत् पृथ्यः स्तोमः षडह्वयन्तत् प्रशंसति ।

मध्यतः पृष्ठान्युपयन्त्यन्नं वै पृष्ठान्यन्नमेव तन्मध्येतोधी-
यते तस्मान्मध्ये सदन्नन्धिनोति ॥ ४ ॥

अन्नसाधनत्वात् षट्सामात्मकान् संख्यासास्यात् पृष्ठानां
सास्ये न स्तितिः ॥ ४ ॥

अथातिरात्रमग्निष्टोममुक्ता शिष्टा एकविंशतिरात्रीः सप्तधा
विभज्य प्रशंसति ।

सप्ताहा वा एते ॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

ततः किमित्यत आह ।

अतो वै प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ६ ॥

अतः सप्ताहसकाशात् ॥ ६ ॥

ततश्च किमित्यत आह ।

प्रप्रजया प्रपशुभिर्जायन्ते य एता उपयन्ति ॥ ७ ॥

स्यष्टं ॥ ७ ॥

अथ पुनः सप्ताहरपत्वमेव छन्दोमस्थानीयत्वेन प्रशंसति ।

अपशव्यं वा एतत् सत्रं यदच्छन्दोमं यत्सप्ताहास्तेन
छन्दोमवत्यस्तेन पशव्याः ॥ ८ ॥

पशवश्छन्दोमादिति श्रुतेस्तद्राहित्यादेतत्सत्रमपशव्यङ्गुलु तथा
सति यत्सप्ताहाभवन्ति तेन छन्दोमवत्यः अतः पशव्याः मुख्यसप्त-
छन्दःसंख्यासाम्यात् छन्दोमत्वस्तुतिः ॥ ८ ॥

अत्र त्रयस्त्रिंशत्त्रिवृत्योश्च यदहरन्तरा व्यवहितमस्ति तत्
प्रशंसति ।

त्रयस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशमन्वेति त्रिवृत्त्रिवृतमयादयम्

रोहन्ति यत्त्रयस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशमन्वेति प्राणात् प्राणेषु
प्रतितिष्ठन्ति ॥ ९ ॥

त्रयस्त्रिंशस्य त्रिवृदादिषट्कानामग्रत्वात्तयोरानन्तर्यात्मकत्वस्य
स्वर्गादेरग्ररोहणं युक्तं त्रिवृच्छब्दो मस्तोत्रेयानवकात्मकत्वात्
प्राणानां च नवकात्मकत्वात् प्राणेषु प्रतितिष्ठन्ति प्राणेषु प्रतिष्ठा
नाम चिरकालजीवनं त्रयस्त्रिंशयोरनुगतिः स्पष्टाः ॥ ९ ॥

यत्त्रिवृत्त्रिवृतं ॥१०॥

त्रिवृतो द्वितीयस्य पृथ्व्यस्तोमषडहस्य प्रत्यक्त्वादन्तिमं त्रि-
वृदहर्भवति तत उत्तरमेकं त्रिवृदनिरुक्तमहः स्तुत एवमतस्तयो-
रनुगतिः ॥ १० ॥

अथान्तिममग्निष्टोममहस्तदितरसम्पत्त्यर्थमिति प्रशंशति ।

विलोमानो वा एतारात्रयो यत्ज्योतिरग्निष्टोम उत्था-
नीयमहर्भवत्यक्लृप्तस्य क्लृप्तौ ॥ ११ ॥

त्रयस्त्रिंशानन्तरं त्रिणवमहस्ततः पञ्चादेकविंशे द्वे इत्या-
दिव्युत्क्रमादेता रात्रयो विलोमानः अस्य स्त्रीलिङ्गेऽप्येवं रूपं तासां
यद्यदि ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोम उत्थानीयः सक्रोत्थानसम्बन्ध-
र्भवति तदक्लृप्तस्य अनिर्दिष्टस्य प्रजापश्वादिव्यतिरिक्तस्य फलस्य
क्लृप्त्यै सम्पद्यते ज्योतिष्टोमस्याङ्गः एष प्रत्नानुरूपो गौरीवित-
मनुष्टुभ्यन्वहमविक्लृप्तस्य सर्वसाधनत्वादिति भावः अथ कल्पः,
अत्र संस्रामतिरात्रः पृथ्व्यः स्तोमः षडहः प्रथमक्लृप्तं चतुर्थमहः

पञ्चमस्याङ्ग आकूपारस्य लोके त्वाष्ट्री साम यद्यनुतीदमित्यादि-
कल्पो द्रष्टव्यः ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य
एकोनविंशः खण्डः ।

अथ विंशः खण्डः ।

अथ द्वितीयं चतुर्विंशतिरात्रं प्रजापशोरन्यतरकामानां सत्र-
माह ।

अतिरात्रोद्वावभिष्ववौ षडहौ द्वादशाहस्य दशाहा-
न्यतिरात्रः प्रजाकामा वा पशुकामावोपेयुः ॥ १ ॥

सष्टं । १ ।

आद्यं षडहद्वयं प्रशंसति ॥

ऋषाद्वै योनेः प्रजाः पशवः प्रजायन्ते यत् ऋषौ षडहा-
वुपयन्ति ऋषादेव योनेः प्रजया पशुभिः प्रजायन्ते ॥ २ ॥

लोके खलु ऋषादेवोत्पादनयोग्यादेव प्रच्छाद्यो न प्रजाः
पशवश्चोत्पद्यन्ते अस्तु तथा लोके किन्तत आह यद्यदि ऋषौ
गवामयने सिद्धौ षडहावुपयन्ति सन्निः तर्हि ऋषादेव योनेः
स्वयमपि प्रजाः पशुभिश्च प्रजायन्ते समृद्धाभवन्ति ॥ २ ॥

अथ दशाहं प्रशंसति ।

अथ यानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविच्छिन्ना-
मुपयन्ति प्रजननाय ॥ ३ ॥

गतार्थमिदं ॥ ३ ॥

अथ सर्वा रात्रीः प्रशंसति ।

एतावै प्रतिष्ठिताश्चतुर्विंशतीरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति य
एता उपयन्ति ॥ ४ ॥

प्रतिष्ठितस्य संवत्सरस्यावयवभूतानामर्द्धमासानां समानसं-
स्थोपेतत्वादासामपि प्रतिष्ठितत्वमिति ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशत्याक्षस्य
विंशः खण्डः ।

अथ एकविंशः खण्डः ।

अथान्नाद्यफलसाधनं प्रजापतेः पञ्चविंशतिरात्रं सत्रमाह ।

एता एव स महाव्रताः ॥ १ ॥

एता एव द्वितीयचतुर्विंशतिरात्रोक्ता एव ॥ १ ॥

आसामन्नाद्यफलाय सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै प्रजापतिः सर्वमन्नाद्यमवारुन्ध ॥ २ ॥

अत इदानीं अन्नाद्यमवारुन्धते इति ॥ २ ॥

अथादिष्टमहाव्रतश्चिलित्वान्नाद्यफलसाधनमिति प्रशंसति ।

चतुर्विंशतिः संवत्सरस्यार्द्धमासाः संवत्सरः पञ्चविं-
शोन्नं व्रतं संवत्सरादेताभिरन्नाद्यमवारुन्धते य एता उप-
यन्ति ॥ ३ ॥

संवत्सरावयवभूताश्चतुर्विंशतिरर्द्धमासस्थानीयाश्चतुर्विंशति-
रात्रयः पञ्चविंशोवयवी संवत्सरः तत्स्थानीयं महाव्रतमन्नं एवं
सत्येताभिः सत्रिभिः संवत्सरादेवान्नाद्यमवरुन्धते संवत्सरे कृत्स्ना-
न्ननिष्पत्तेः के अवरुन्धत इति चेत् य एता उपयन्ति ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशोविंशोऽध्यायस्य

एकविंशः खण्डः ।

अथ द्वाविंशः खण्डः ।

अथ षड्विंशतीरात्रं प्रतिष्ठासाधनं सत्रमाह ।

अतिरात्रो गौश्रायुश्च द्वे अहनी द्वावभिस्रवौ षडहौ
द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्रष्टं ॥ १ ॥

आसां प्रतिष्ठासाधनत्वं सप्ररोचनमाह ।

चतवोनप्रत्यतिष्ठत्स्त एताभिः प्रत्यतिष्ठन् प्रतिष्ठाका-
माउपेयुः प्रत्येव तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

स्रष्टं । २ ।

प्रतिष्ठामिव प्रयोक्तृगतसंख्यया प्रशंसति ।

षडवा चतव चतुष्टे वैताभिः प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

स्रष्टं । ३ ।

आद्यौ हे अहनी प्रशंसति ।

यद्गौश्चायुश्च हे अहनी भवतो मिथुनौ स्तोमावुपय-
न्ति प्रजात्यै ॥ ४ ॥

गौः स्त्री आयुः पुरुष इति मिथुनौ परस्परं प्रजात्यै प्रजन-
नाय ॥ ४ ॥

अथ षडहौ प्रशंसति ।

यत्क्लृप्तौ षड्हावुपयन्ति क्लृप्ता एव ॥ ५ ॥

विप्रकीर्णत्वाभावेन गवामयनं एतत् क्लृप्तौ प्रजादिक्लृप्तौ
सम्पद्यते ॥ ५ ॥

अथ दशाहं प्रशंसति ।

अथ यानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविच्छिन्ना-
मुपयन्ति प्रजननाय ॥ ६ ॥

स्यष्टं । ६ ।

अथ सर्वामिलित्वा प्रशंसति ।

एता वै प्रतिष्ठिता षड्विंशतीरात्रयः प्रतितिष्ठन्ति
य एता उपयन्ति ॥ ७ ॥

ऋतूनां प्रतिष्ठासाधनत्वात्तेषां च संवत्सरात्मकत्वेन प्रति-
ष्ठितत्वादासामपि प्रतितिष्ठित्वं ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

द्वाविंशः खण्डः ।

अथ त्रयोविंशः खण्डः ।

अथ सिद्धसाधननक्षत्राणां सप्तविंशतिरात्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुक्त्यहो द्वावभिन्नवौ षड्ही
द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्र ऋद्धिकामा उपेयुः ॥ १ ॥

गतार्थमेतत् ॥ १ ॥

ऋद्धिफलं प्रयोगहारोपपादयति ।

एताभिर्वै नक्षत्राणि सर्वामृद्धिमाधुर्वन् सर्वामृद्धिमृ-
धुवन्ति य एता उपयन्ति ॥ २ ॥

अत एता उपेयुसःसमृद्धाभवन्ति ॥ २ ॥

प्रयोक्तृसंख्यासाम्यादप्येताः प्रशस्ता इत्याह ।

यदेताः सप्तविंशतीरात्रयोभवन्ति सप्तविंशतिर्नक्ष-
त्राणि नक्षत्रसम्मिता वा एता रात्रयो नक्षत्राणामेवर्द्धिमृ-
धुवन्ति ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

त्रयोविंशः खण्डः ।

अथ चतुर्विंशः खण्डः ।

अथ पशुकुलसाधनमष्टाविंशतिरात्रं सत्रमाह ।

एता एव स महाव्रताः पशुकामा उपेयुर्यदेता अष्टा-

विंशतीरात्रयो भवन्त्यष्टाशफाः पशवः शफशएवैताभिः
पशून्वरुन्धते ॥ १ ॥

सुगमं ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दयोविंशत्यायस्य
चतुर्विंशः खण्डः ॥

अथ पञ्चविंशः खण्डः ।

अथानन्तकश्रीफलसाधकं प्रजापतेरेकोनत्रिंशद्रात्रं सत्र-
माह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाहोद्वावभिष्ववौ
षडहौ द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

आसां श्रीफलं सप्ररोचनमाह ।

एताभिर्वै प्रजापतिरनन्ताश्चियमजयत् ॥ २ ॥

स्यष्टं ॥ २ ॥

कथमनन्तश्रीफलसाधकत्वं अस्येति तदुपपादयति ।

अनन्ता वा एता या एकयानत्रिंशन्नेति वै वाची-
नन्त ॥ ३ ॥

एता रात्रयोऽनन्ता वह्नः खलु यद्वा अनन्ताः पञ्चाहषडहाद्याः

अनन्तसङ्घात्मकासु तथा ततः कीर्तिशयइति तत्रोच्यते यदा
नैकयानेति न अयत तदेव वाचोऽनन्त्यं तदभाव आनन्त्यं वा
प्रतीतिः ॥ ३ ॥

अस्त्वेवं सत्रिणां किमायातमिति तदुच्यते ।

यदेता एकयानत्रिंशद्द्रात्रयोभवन्त्यनन्तामेवैताभिः
श्रियं जयन्ति ॥ ४ ॥

स्मृष्टं ॥ ४ ॥

इति नाण्डग्रामहाराक्ष्ये त्रयोविंशोऽध्यायस्य
पञ्चविंशः खण्डः ।

अथ षड्विंशः खण्डः ।

अथान्नाद्यफलसाधनं त्रिंशद्द्रात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रस्त्रयोभिः स्रवाः षड्हाद्वादशाहस्य दशाहान्य-
तिरात्रोन्नाद्यकामाउपेयुः ॥ १ ॥

स्मृष्टं ॥ १ ॥

अथैता अन्नाद्यसाधनाइति स्तौति ।

परोक्षमन्यानि सत्राणि विराजं सम्पद्यन्ते प्रत्यक्षमेता-
विराजं सम्पन्नाः ॥ २ ॥

अन्यानि सत्राणि स्तोमपरिगणनादिना विराजं सम्पद्यन्ते
एतत् सत्रगतासु रात्रयः प्रत्यक्षं विराजं त्रिंशत्संख्योपेतत्वात्
त्रिंशदक्षरा विराडिति श्रुतेः ॥ २ ॥

अस्त्वेवं किं ततः सत्रिणामित्यत आह ।

प्रत्यक्षमेताभिरन्नाद्यमवरुन्धते य एता उपयन्ति ॥३॥

अन्नं खिराडिति श्रुतेरेताभिरन्नावरोधइति ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य

षड्विंशः खण्डः ।

अथ सप्तविंशः खण्डः ।

अथान्नाद्यसाधनं प्रजापतेरेकत्रिंशद्ब्राह्मणं सत्रमाह ।

एता एव समद्ब्रत एताभिर्वै प्रजापतिरभिपूर्वमन्ना-
द्यमवारुन्ध ॥ १ ॥

अभिपूर्वमनुक्रमेणैव ॥ १ ॥

कथमाभिरन्नाद्यस्याभिपूर्वमिति तदुपपादयति ।

अन्नं विराडन्नं ब्रतं ॥ २ ॥

पूर्वोक्तं त्रिंशद्ब्राह्मणस्यमेवमन्नस्य महाब्रतस्थानसाधनत्वं अस-
क्तदुक्तं अत उभयोरप्यन्नात्मकत्वादुभयानुष्ठानक्रमेणान्नलाभः ॥ २ ॥

अथान्वेषामपि एतदनुष्ठायिनामेतत् फलं भवतीत्याह ।

अभिपूर्वमेवैताभिरन्नाद्यमवरुन्धते ॥ ३ ॥

(६९)

स्यष्टं ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे त्रयोविंशोऽध्यायस्य
सप्तविंशः खण्डः ।

अथ अष्टाविंशः खण्डः ।

अथ पशुफलसाधनं द्वात्रिंशद्ब्राह्मणं सत्रमाह ।

अतिरात्रोगौश्यायश्च द्वे अहनी त्रयोभिस्त्रिवाः षड्द्वा-
द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः पशुकामाउपेयुः ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

अथास्य पशुसाधनत्वं वक्तुन्तद्गतसंख्यामनुष्टुप्संपादनेन प्रशं-
सति ।

अनुष्टुप्वा एतारातयः ॥ २ ॥

स्यष्टं ॥ २ ॥

कथमिति तदुपपादयति ।

द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

अतः किमित्याह ।

वागनुष्टुप् ॥ ४ ॥

स्यष्टं ॥ ४ ॥

वागात्मकत्वेन पश्वात्मकत्वं दर्शयति ।

चतुष्पादाः पशवः ॥ ५ ॥

अनुष्टुभश्चत्वारः पादाः पशूनामपि तावन्त एव अतस्तयाः
सम्बन्धः ॥ ५ ॥

अस्यै वं किं तत इत्याह ।

वाचा पशून्दाधार ॥ ६ ॥

पूर्वं प्रजापतिः वाचानुष्टुवात्मना यान् पशून् दाधारेति
अनुष्टुभोवाग्रूपत्वमसक्तदर्शितं ॥ ६ ॥

कयावाचेति सोच्यते ।

एताभीरात्रीभिः ॥ ७ ॥

रात्रीणां अनुष्टुभाच्च संख्यासाम्बाहाचा दाधारेत्युप-
चर्यते ॥ ७ ॥

इदानीमपि पशूनां वाचा आगमनादिव्यवहार एतत्सम्बन्ध-
इत्याह ।

तस्मात्ते वाचा सिद्धा वाचा ह्यता आयन्ति ॥ ८ ॥

यस्मात् प्रजापतिः वाचा पशून् धृतवान् तस्मादिदानीमपि
स्वस्वामिवाचा सिद्धा वाङ्मात्रव्यवहारा आसन् किञ्च वाचा एही-
त्यादिरूपया वाचा आह्यताः स्वामिशकाशमायान्ति इदानी-
न्तनप्रतिज्ञया प्रजापतेर्वाचा पशुधारणं सम्मतं भवति अत एवा-
भीरात्रीभिः पशुकामानामुचित इत्यर्थः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयाद् विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ८ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीरवृक्ष-

भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माध-

वीये सामवेदार्थ-प्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे

त्रयोविंशाध्यायस्य अष्टाविंशः खण्डः ।

त्रयोविंशाध्यायः समाप्तिगमत् ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निश्चसितं वेदायो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्गमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

त्रयोविंशत्यध्याये द्वात्रिंशद्वात्रिपर्यन्तानि सत्राणि निगदि-
तानि अथास्मिंश्चतुर्विंशोऽध्याये त्रयस्त्रिंशद्वात्रमारभ्य संवत्सर-
पर्यन्तानि सत्राणि निरूप्यन्ते तत्रादौ प्रतिष्ठाकामाय त्रयस्त्रिं-
शद्वात्रसंज्ञकं सत्रमाह ।

अतिरात्रस्त्रयः पञ्चाहा विश्वजिदतिरात्र एकः पञ्चा-
हो द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्रष्टं । १ ।

एतस्मिन् सत्रे अधिकारिणो दर्शयति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत तान् प्रत्यतिष्ठंस्ता एताभिः
प्रत्यतिष्ठन्निमे लोकान् प्रत्यतिष्ठंस्त एताभिः प्रत्यतिष्ठन्
प्रतिष्ठाकामा उपेयुः प्रत्येव तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

प्रजापतिना सृष्टा देवमनुष्याद्याः प्रजाः पृथिव्यादिलोकाश्च न प्रत्यतिष्ठन् स्थैर्यन्नालभन्त ततः प्रजापतिनानुष्ठिताभिरेताभिस्त्रयस्त्रिंशद्रात्रीभिः प्रतिष्ठामलभन्तः तत्तस्मात् प्रतिष्ठाकामिनामस्मिन्नधिकारः ॥ २ ॥

अत्र पञ्चाहे बृहद्रथन्तरयोः सान्नीरन्धोन्यस्थानव्यत्ययेनानुष्ठानमभिप्रेत्य तत् प्रशंसति ।

अरूपेण वा एताः सरूपा अरूपेण प्रजाः सरूपा अरूपेणैमे लोकाः सरूपा यद्रथन्तरस्य लोकं बृहदापद्यते बृहतो रथन्तरमरूपेणैवैभ्यस्तत् सरूपं प्रजनयन्ति ॥ ३ ॥

सत्रावयवभूतास्त्रयस्त्रिंशद्रात्रयो याः सन्ति एता अरूपेणैव सरूपाः सम्पन्नाः इयं प्रथमा रात्रिरियं द्वितीयेत्येवं व्यत्ययं रूपमनुष्ठानात् पूर्वं नास्ति पश्चात्तु सम्पत्तेः तस्मादरूपं कारणं सरूपं कार्यं प्रजाश्च हस्तपादादिरूपरहितेन शुक्लशोनितात्मना वीजनियोजनोत्पादिता हस्तपादादिरूपोपेताः सम्पन्नाः पृथिव्यादिलोकाश्च रूपरहितेन परब्रह्मणोत्पादितरूपवन्तोऽभवन् तद्वत्बृहद्रथन्तरसान्नीरपि परस्परस्थानव्यत्यये सति स्वकीयस्थानराहित्यलक्षणं कृत्वा तदरूपमस्ति तत्तेनारूपेणैवैभ्यः यजमानोपकारार्थं सामगानलक्षणा उद्गातारः प्रजनयन्ति ॥ ३ ॥

अत्र पञ्चाहप्रयुक्तं किञ्चिद्दोषमाशङ्क्य परिहरति ।

लुप्यते वा एतत् षष्ठमहर्थात् पञ्चाहानुपयन्ति नर्त्तवः

कल्पन्ते यत् पृष्ठः षडहस्तेन षष्ठमहर्षं लुप्यते तेनर्त्तवः
कल्पन्ते ॥ ४ ॥

पञ्चाहानुपयन्त्यनुतिष्ठन्तीति यदस्ति एतदेतेनानुष्ठानेन षष्ठ-
स्याङ्गोलोपे सति षट्संख्याका ऋतवो न कल्पन्ते स्वस्वकालो-
चितफलदानसमर्थान् भवन्ति सोऽयं दोषः द्वादशाहमध्ये पृष्ठ-
षडहानुष्ठानादुक्तदोषपरिहारो द्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

षडहानुष्ठाने पञ्चाहानुष्ठानं विच्छेद्यतेत्याशंक्य दशाहस्य
पञ्चाहद्वाररूपत्वान्न विच्छेद् इत्यभिप्रायेणाह ।

अथ यानि द्वादशाहस्य दशाहानि तेन पञ्चाहेभ्यो
नयन्ति ॥ ५ ॥

अहर्षोपदोषसमाधानानन्तरं पञ्चाहविच्छेददोषसमाधानं
द्रष्टव्यमिति शेषः, कथमिति चेत्तदुच्यते द्वादशाहस्य यानि
दशाहानि विद्यन्ते तेषां द्वौ द्वौ विभागे सति द्वौ पञ्चाहौ सम्प-
द्येते तेन पञ्चाहद्वयसम्पन्नेनैव सत्रानुष्ठायिनः पञ्चाहेभ्यो न
यन्ति नापगच्छन्ति ॥ ५ ॥

अथास्य यत् त्रयस्त्रिंशद्रात्रसत्रस्य मध्ये योज्यो विश्वजिदति-
रात्रस्तमेव प्रशंसितुं दृष्टान्तत्वविवक्षया लोकत्रये किञ्चिद्रूपकं
परिकल्प्योपन्यस्यति ।

ऊर्ध्वा अन्तरिक्षं स्तनावभितोनेन वा एष देवेभ्यो
दुग्धेऽमुना प्रजाभ्यः ॥ ६ ॥

द्यावापृथिव्योर्मध्ये यदिदमन्तरिक्षमस्ति तदिदं ब्रह्माण्डरू-

पाया अजाया ऊधर्वे अजाधेनुमहिषादीनां प्रभूतक्षीरसन्देशादू-
धरित्युच्यते अजासम्बन्धिन ऊधसः पार्श्वयोर्द्वौ स्तनौ भवतः
एवं ब्रह्माण्डरूपस्याजाशरीरस्यान्तरिक्षमूधस्थानीयं प्रभूतवर्षा-
पसंग्रहस्तनत्वात्तस्य चान्तरिक्षस्य ऊधस इति तदुपरि अध-
स्ताच्च द्यावापृथिव्याख्यौ द्वौ स्तनौ भवतः तयोर्मध्ये अनेन वै
द्यावापृथिवीरूपेणैव स्तनेन देवेभ्य इन्द्रादिदेवार्थमेषजगदीश्वरो
दुग्धे यागसम्बन्धिहविलक्ष्णं क्षीरं सम्पादयति अमुना द्यूलीक-
रूपेण स्तनेन प्रजाभ्यो मनुष्यपश्वाद्यर्थं दुग्धे वृष्ट्युदकरूपं सम्पा-
दयति ॥ ६ ॥

नन्वन्तरिक्षस्य कथमूधस्त्वं कथंवा द्यावापृथिव्योस्तनद्वय-
रूपत्वमित्याशंक्याह ।

इयं वा अन्तरिक्षं वियदिमौ स्तनावभितः ॥ ७ ॥

इयं वै दृशमानमेवान्तरिक्षं वियत् व्यगमयत् द्यावापृथिव्यौ
स्तनसंश्लेषवद्वर्त्तेते तस्मादस्योधस्त्वात् देवमनुष्यापेक्षितस्य हवि-
र्वृष्टिरूपस्य क्षीरद्वयस्य अवणादन्तरिक्षस्याभितोवर्त्तमानयोः द्या-
वापृथिव्योः स्तनत्वं स्यात् एतत् द्यावापृथिव्योः स्तनद्वयत्वमुक्तं
ब्राह्मणवाक्येन ॥ ७ ॥

तस्य दाढ्यार्थं विसंवादिनीं काञ्चिदेव ऋचमीरयति ।

तदभ्यनूक्ता ॥ ८ ॥

तदुभे द्यावापृथिव्यौ देवमनुष्यदत्तिहेतुत्वलक्षणं स्तनत्वं व-
दन्ति तदभिलक्ष्य उक्ता ॥ ८ ॥

अनुकूला काचिट्टक् समान्नाता तामेतामृचं पृच्छति ।

त्रिंशति त्रयः परोये देवावर्हिरासतव्यं नह द्वितात-
नेति ॥ ९ ॥

हविर्भुजो ये देवा वर्हिरासतव्यं सत्वरूपं यज्ञमवस्थिताः ते देवास्त्रिंशति त्रिसत्संख्याकाः तथा त्रयः परः अपरेपि त्रिसंख्याकाः एते त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाः देवा लोकत्रये विभज्य वर्त्तते एतच्च ये देवा दिव्येकादशस्थेत्यादिमन्त्रे स्यष्टमान्नाताः तनशब्दे धननामसु पठितः द्वितेशब्दः द्वैविध्यमावष्टेशब्द एवकारार्थः व्यतिशब्दोवीगतिप्रजननकान्त्यशनखादनेष्विति धातीरुत्पन्नः अत्र प्रजननार्थमाचष्टे तस्य वाक्यस्यायमर्थः त्रयस्त्रिंशत्संख्याका देवा हविर्वृष्टिलक्षणं धनं लोकद्वयवर्त्तनं द्विधाकृत्वा प्राजनयन्ति इतिशब्दः समाप्त्यर्थः इत्यन्तामन्त्राः अन्तरिक्षस्यौषस्त्वं द्यावापृथिव्योः स्तनद्वयत्वं च सम्पादयन्ति ॥ ९ ॥

तद्दृष्टान्तेन प्रकृतक्रतावपि तत् सर्वं सम्पादयति ।

जधर्वं मध्यमोतिरात्रः स्तनावभितः ॥ १० ॥

अस्मिन् क्रतावाद्यन्तयोरतिरात्रयोर्मध्यवर्त्ती योयं विश्वजिदतिरात्रः सोयं जधर्वं क्रतुफलाख्यस्य बहुक्षीरस्य धारणस्थानमूषस्तस्य विश्वजिदतिरात्रस्याभितः पुरस्तात्पश्चाच्च यौ पञ्चाहौ विद्येते तौ स्तनस्थानीयौ क्रतुफलदोहनहेतुत्वात् ॥ १० ॥

उक्तस्य विश्वजिदतिरात्रस्याभावे वाधमाह ।

यदेषोनतिरात्रः स्याद्दूधः प्रतिहरेत् ॥ ११ ॥

यद्येष त्रयस्त्रिंशदतिरात्ररूपः क्रतुरनतिरात्रो विश्वजिदति-
रात्ररहितः स्यात् तदानीमेतस्याः सत्ररूपायाः कामधेनोरूधः-
स्थानीयं फलदानसामर्थ्यं प्रतिहरेत् ॥ ११ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां विश्वजिदतिरात्रं प्रोच्य कर्त्तव्यमुप-
संहरति ।

तस्मादतिरात्रः कार्यं ऊधसोऽप्रतिहाराय ॥ १२ ॥

यस्मात् कारणादयं विश्वजिदतिरात्रः ऊधःस्थानीयः तद-
भावे फलसामर्थ्याख्यमूधो विनश्यति तस्मात् कारणाद्विश्वजिद-
तिरात्रः ऊधसो विनाशायानुष्ठेयः ॥ १२ ॥

अस्य क्रतोः समृद्धिहेतुत्वं दर्शयति ।

त्रयस्त्रिंशद्देवता एताभिरार्ध्वंस्तेनर्द्धिस्तस्मादेता-
भिर्यजन्त ऋध्या एव ॥ १३ ॥

याः त्रयस्त्रिंशत्संख्याका देवता हविर्भुजः सन्ति ताः सर्वा
एताभिः सत्रगताभिस्त्रयस्त्रिंशद्रात्रिभिरार्ध्वन् समृद्धिं प्राप्ताः
तेनेदं सत्रं ऋद्धिसंज्ञकं भवति यस्माद्देवता आर्ध्वन् तस्माद्-
न्यापि एताभिर्यथोक्ताभिस्त्रयस्त्रिंशद्रात्रिभिर्यजन्ते ॥ १३ ॥

एतत्सत्रगतासु त्रयस्त्रिंशद्रात्रिषु ब्रह्मसान्नां नानाविधत्वं
प्रशंसति ।

नाना ब्रह्मसामान्युपयन्त्यङ्गां नाना वीर्यतायै नानैव
वीर्याण्यवरुन्धते ॥ १४ ॥

अस्मिन् क्रतौ बहवः पञ्चाहाः सन्ति तेषु ब्रह्मसामानि नाना
परस्परविलक्षणानि उपयन्त्यनुतिष्ठेयुः तद्यथा प्रथमं पञ्चसु दिनेषु
क्रमेण वृहद्रथन्तरन्नौधसं श्यैतन्महावैष्टम्भमित्येतानि ब्रह्मसामानि
द्वितीयपञ्चाहस्य प्रथमतो वृहत्पश्चाद्रथन्तरं ततो मानवं छन्दस्यं
वाशिष्ठमिति ब्रह्मसामानि यद्यपि द्वितीयतृतीययोर्मानवमस्ति
तथापि द्वितीये त्वामिदाह्योनरइत्यस्यामृचि मानवतृतीयेतु शग-
ध्रूषु शचीपत इत्यस्यामृचीतिशेषः तदेवं ब्रह्मसामानानाविधत्व-
मङ्गानानाविधवीर्यतायै सम्पद्यते ततो यजमानाश्चापि नाना-
विधान्येव वीर्याणि प्राप्नुवन्ति ॥ १४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथापरं त्रयस्त्रिंशद्रात्रमृद्धिकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रोभिप्लवः षडहोतिरात्रोऽभिप्लवः षडहोति-
रात्रोऽभिप्लवः षडहोद्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रत-
ञ्चातिरात्रश्च ॥ १ ॥

स्यष्ट ॥ १ ॥

तमेतं त्रयस्त्रिंशद्रात्रकृतं द्वेषा विभज्य तत्र द्वयरूपत्वं सम्पाद्य तेन सत्रद्वयेन समानं फलं दर्शयति ।

आदित्याञ्चाङ्गिरसश्चैतत् सत्रं समदधतादित्याना-
मेकविंशतिराङ्गिरसां द्वादशाह आदित्या अस्मिन्नलोक-
कृद्वा आदित्या अमुष्मिन्नाङ्गिरसोस्मिन्नाङ्गिरसोमुष्मिन् द्वयं
सत्रं यावद्द्वयेन सत्रेणर्ध्वन्ति तावत्येतासामृद्धिः ॥ २ ॥

यदिमे आदित्याः सन्ति ये चान्येङ्गिरसः सन्ति तदुभयेपि मिलित्वा एतत् सत्रमन्वतिष्ठन् अस्मिन् सत्रे त्रिभिरतिरात्ररूपो पेटास्त्रयोभिप्लवाः षडहामिलित्वा एकविंशतिरात्रं सत्रं सम्पाद्य-
ते स आदित्यानां भागः अतिशिष्टं द्वादशाहरूपं सत्रं सोयम-
ङ्गिरसां भागः तत्रादित्याः स्वकीयेन भागेन लोकद्वयसमृद्धिं प्राप्ताः अङ्गिरसो अपि स्वभागेन लोकद्वयसमृद्धिं प्राप्नुवन्
तदेतदादित्यानामङ्गिरसाञ्च द्विविधं सत्रं यावद्भवति तावतीश्च कृतसत्रगतानामेतासां त्रयस्त्रिंशद्रात्रीणां समृद्धिद्वयं सत्रमित्यस्यर्द्धयनेतिव्याख्यानं एकविंशतिरात्रद्वादशाहरूपेण द्विविधेन सत्रेणादित्या अङ्गिरसश्च समृद्धिं यथा प्राप्नुवन्ति तथैव त्रयस्त्रिं-
शद्रात्रेण लोकद्वये द्विगुणां समृद्धिं प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्व

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ तृतीयं त्रयस्त्रिंशद्वाक्यं सर्वकामसाधनमाह ।

अतिरात्रस्तयः पञ्चाहा विश्वजिदतिरात्रस्तयः पञ्चाहा
अतिरात्रः ॥ १ ॥

स्पष्टं । १ ।

अस्मिन् सत्रे किञ्चिद्दोषमुद्भाव्य परिहरति ।

अपशव्यं वा एतत् सत्रं यदच्छन्दोमं यद्विश्वजिति
छन्दोमानुपर्यान्त तेन छन्दोमवत्यस्ते न पशव्याः ॥ २ ॥

चतुर्विंशचतुश्चत्वारिंशाष्टाचत्वारिंशनामकाः स्तोमाः गाय-
त्रीत्रिष्टुब्जगतीछन्दोभिरक्षरसंख्याभिर्मानत्वाछन्दोमा इत्युच्यन्ते
ते च पशुप्राप्तिहेतुत्वात् पशव्यास्तैः छन्दोमैर्विरलितत्वादेतत्
सत्रं अपशव्यं पशुप्राप्तिसाधनत्र भवतीति दोषोद्भावनं अनुष्ठा-
तारोत्र विश्वजिदतिरात्रे छन्दोमाननुतिष्ठन्ति तेनैतत् सत्रग-
तारात्रयः छन्दोमवत्यो भवन्ति तेन कारणेन पशुप्राप्तिहेतवश्च
भवन्ति यद्यप्यस्मिन् विश्वजिदतिरात्रे साक्षात्छन्दोमा नसन्ति
तथाप्यपायेन छन्दोमाः सम्पादयितुं शक्यन्ते कथमिति चेत्
तदुच्यते त्रिहत्पञ्चदशयोः स्तोमाश्चतुर्विंशः सम्पादयते सप्त-
दशत्रिणवयोश्चतुश्चत्वारिंशः पञ्चदशत्रयस्त्रिंशयोरष्टाचत्वारिंश
इति सम्पादनं ॥ २ ॥

उक्तस्य सत्रस्य पक्षिरूपत्वसम्पादनेन सर्वकामप्राप्तिहेतुत्वं
दर्शयति ।

पक्षिण्यो वा एता रात्रयो यङ्गामङ्गामयन्ते तमेताभि-
रभ्यश्रुवते यत् यत्र हि पक्षी कामयते तत्तदभ्यश्रुते ॥ ३ ॥

अस्य सत्रस्य मध्ये विश्वजिदतिरात्रः पक्षिदेहं वर्धयते तस्या-
भितो द्वौ पञ्चाहौ पक्षाविव स्थितौ तस्मात् पक्षिसम्बन्धात् सत्रग-
तारात्रयः पक्षिण्य एव भवन्ति तथा सत्येतत् सत्रानुष्ठायिनोय-
ङ्गामङ्गामयन्ते तं काममेताभिः पक्षसमानरात्रौभिः सर्वतः
प्राप्नुवन्ति लोकेपि हि पक्षी यत्र यत्र कामयते तत्र तत् स्थान-
मभितः प्राप्नोति तद्वदत्रापि कामप्राप्तिरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अत्र विश्वजिदतिरात्रात् पूर्वेषूत्तरेषु च या त्रित्वसंख्यास्ति
तां प्रशंसति ।

त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्ति प्राणवै तिवृत् स्तोमानां
प्राणैरेव प्रयन्ति प्राणेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

नात्र त्रिवृच्छब्दः स्तोमवाची किञ्च अहर्गतत्रिसंख्यामुपल-
क्षयति तथा च निदाने यत् त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति त्रयः
पञ्चाहाः पुरस्तात् त्रय उपरिष्ठादिति त्रिसंख्यायोगात् त्रिवृदि-
त्युक्तं भवतीत्यर्थः त्रिवृत्त्वात् पूर्वभाविपञ्चाहगतया त्रिसंख्यया
प्रयन्ति प्रारभन्ते त्रिवृत्त्वात्पञ्चाहाविपञ्चाहगतया त्रिसंख्यायोगा-
दुद्यन्ति समापयन्ति तस्मादिदं सत्रं प्रशस्तं ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ चतुस्त्रिंशद्वात्रमृद्विकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुस्त्रयस्त्रयोऽभिस्रवाः षडहा
द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रश्चद्विकामा
उपेयुः ॥ १ ॥

ज्योतिर्गौरायुरिति तेषां त्रयाणामङ्गां समाहार एवात्र त्र-
हो द्रष्टव्यः ॥ १ ॥

अस्य सत्रस्य समृद्धिफलं कथन्तद्विशदयति ।

एताभिर्वै प्रजापतिः सर्वामृद्धिमाध्नात्सर्वामृद्धिमृद्भुव-
न्ति य एता उपयन्ति ॥ २ ॥

एताभिः सत्रगताभीरात्रिभिः स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

रात्रिगताञ्चतुश्चत्वारिंशत्संख्यां प्रशंसति ।

यदेताश्चतुस्त्रिंशद्वात्रयो भवन्ति त्रयस्त्रिंशद्देवताः
प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानां प्रजापतेरेवद्विमृद्भुवन्ति ॥३॥

यदेताः या एताश्चतुस्त्रिंशत्संख्याकारात्रयो भवन्ति तासु
विद्यमानाः संख्या हविर्भुजोयत्त्रयस्त्रिंशद्देवतास्तदुत्पादके प्रजा
पतौ च विद्यते अतः संख्यासाम्याद्देवतानां प्रजापतेश्च सम्बन्धि-
नी येयमृद्धिरस्ति तां सर्वामृद्धिमृद्भुवन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ पञ्चत्रिंशद्रात्रं पशुकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाहस्त्रयोभिस्त्रवाः
षडहा द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः पशुकामा उपे-
युः ॥ १ ॥

हे अहनी तत्समाहाररूपः पञ्चाहोवगन्तव्यः स्पष्टमन्यत् ॥ १ ॥

रात्रिगतां पञ्चत्रिंशत्संख्यां प्रशंसति ।

यदेताः पञ्चत्रिंशद्रात्रयो भवन्ति पाङ्क्ताः पशवः
पशून्वैताभिरवरुन्धते ॥ २ ॥

पाङ्क्ताः पञ्चत्रिंशत्संख्याकारात्रयः सन्ति तास्रन्तर्भूताः
पञ्चसंख्याविद्यन्ते पशवश्चतुर्भिः पादैःशिरसा च पञ्चभिरवयवैर-
पेतत्वात् पाङ्क्ता इत्युच्यन्ते तस्मात् पञ्चसंख्याद्वारकसम्बन्ध-
सम्भवादेताभीरात्रीभिर्यजमानः पशून्वरुन्धत एव प्राप्नु-
वन्त्येव ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः

अथ षट्त्रिंशद्रात्रं पशुकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रश्चत्वारोऽभिषवाः षड्द्वा द्वादशाहस्य दशा-
हान्यतिरात्रः पशुकामा उपेयुः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्यः ॥ १ ॥

फलान्तरमाह ।

एताभिर्वै देवा आदित्यमस्तभ्रुवन्नादित्यलोकञ्चयन्ति
य एता उपयन्ति ॥ २ ॥

पुरा देवा एतत्सत्रमनुष्ठाय एताभिः षट्त्रिंशद्रात्रीभिः आ-
दित्यमस्तभ्रुवन् आदित्य आकाशगामी सन् भूमौ यथा नपतति
तथास्तां इति समवनक्तु तस्माद्देताभोरात्रीभिरनुष्ठातारो यज-
माना आदित्यलोकं प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

स्वाराज्यलक्षणं फलान्तरमाह ।

वृद्धतो वा एता रात्रयः स्वाराज्यं क्खन्दासां वृद्धती यो वै
पशूनां भूमानङ्गच्छति स स्वाराज्यं गच्छति प्र स्वाराज्य-
माप्नुवन्ति य एता उपयन्ति ॥ ३ ॥

एतत्सत्रगतासु रात्रीषु षट्त्रिंशत्संख्या विद्यन्ते तथाच तैत्ति-
रीयकाः इष्टकाचयनब्राह्मणे बृहत्या विजयं स्वाराज्यप्राप्तिं च
समामनन्ति अस्मिन्नपि सामब्राह्मणे प्रश्नोत्तराभ्यां बृहत्याः अष्ट-
त्वं पुरस्तादान्नातं यत्त्वित्याहुरन्यानि च्छन्दांसि वर्षीयांसि क-

स्माद्बृहत्युच्यत इति प्रश्नः एषा हीमान् लोकान् व्याप्तीन्वान्य-
च्छन्दः किञ्च नेत्युत्तरं एवं सति रात्रीणां बृहतीसाम्यात्
स्वाराज्यप्राप्तिहेतुत्वं सम्भाव्यते किञ्च लोके यो वै यः कोपि
पुमान् पशूनां भूमानं लक्षकोटिसंख्यारूपं बाहुल्यं गच्छति
स पुमानन्येषामधिपतिः सन् स्वाराज्यं प्राप्नोति तद्वदेतासां
रात्रीणां अनुष्ठातारोपि बहुपशुलाभेन स्वाराज्यं प्राप्नु-
वन्ति ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहावाक्ये चतुर्विंशोऽध्यायः
पठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ सप्तत्रिंशद्वात्रयमन्नपशुरूपफलद्वयकामानां सत्रमाह ।

एता एव समहाव्रताः ॥ १ ॥

याः षट्त्रिंशद्वात्रयः पूर्वखण्डे भिहिताः एता एव महा-
व्रतेनाङ्गा सहिताः सप्तत्रिंशद्वात्रयो भवन्ति ॥ १ ॥

एतासां रात्रीणां फलं दर्शयति ।

एताभिर्वै प्रजापतिरुभौ कामाववारुन्धान्नं व्रतं पशवो
वृद्धत्युभावेवैताभिः कामाववारुन्धते ॥ २ ॥

व्रतमहाव्रताख्यमहरन्नं बृहती पशुसाधनत्वात् एतावुभौ

अन्नपशुरूपी कामौ प्रजापतिरेताभिरेव सप्तत्रिंशद्वात्रिभिरेवावरु-
न्धते प्राप्नोति तस्मादन्येपि यजमाना उभौ कामौ प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ॥

—
अथ अष्टमः खण्डः ।

अथाष्टात्रिंशद्वात्रं पशुकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रो गौश्चायुश्च द्वे अहनौ चत्वारोभिः स्रवाः षड-
हा द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः पशुकामा उपेयुः ॥ १ ॥

स्यष्टैर्यः । १ ।

एतासां रात्रीणां पशुसाधनत्वं विशदयति ।

यदेता अष्टात्रिंशद्वात्रयो भवन्त्यष्टाशफाः पशवः श-
फश एवैताभिः पशून्वरुन्धते ॥ २ ॥

या एता अष्टात्रिंशद्वात्रयः सन्ति तास्वष्टसंख्या विद्यन्ते गो-
महिषादिपशवश्चाष्टसंख्याशफोपेताः अतः शफश एव संख्यासा-
स्योपेतशफद्वारेणैव एताभिरष्टात्रिंशद्वात्रिभिर्जमानाः पशून्
प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

—
अथ नवमः खण्डः ।

एकीनचत्वारिंशद्वात्रं अनन्तश्रीजयकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुस्त्रयहस्रत्वारोभिः स्रवाः षड्-
द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्यष्टार्थः । १ ।

अत्रादावनन्तश्रीजयरूपं फलं वक्तुं तत्सद्भावमाह ।

एताभिर्वै प्रजापतिरनन्ताः श्रियमजयदनन्ता वा
एता या एकया न चत्वारिंशन्नेति वै वाचोनन्तं ॥ २ ॥

या रात्रय एकया रात्रया अस्मिन् क्रतावविद्यमानया चत्वा-
रिंशन्न भवन्ति एता एकोनचत्वारिंशद्रात्रयोऽनन्ता एव कथ-
मिति चेत्तदुच्यते नेति वै निषेधवाचकं नेत्येतत्पदमेव वाचोनन्तं
वाचः सम्बन्धिषु पादेषु अन्तरहितार्थवाचकं तथाहि याचकैर्ह-
ने याच्यमाने बहवः पुरुषा लोभयुक्ताः सन्तो नेति चीञ्चार्थं परि-
हरन्ति स चानन्तार्थवाचकोनेत्यसौ शब्दः एकयानचत्वारिंशद्दि-
त्यत्र विद्यते तस्मादेताभीरात्रिभिः प्रजापतेरनन्तश्रीजयः सम्भा-
व्यते ॥ २ ॥

सम्भावितन्तत्फलं यजमानानां दर्शयति ।

यदेता एकया न चत्वारिंशद्रात्रयो भवन्त्यनन्तामेवै-
ताभिः श्रियञ्जयन्ति ॥ ३ ॥

स्यष्टार्थः । ३ ।

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

३

अथ दशमः खण्डः ।

अथ चत्वारिंशद्वाचं परमराज्यप्रतिष्ठाकामानां सत्रमाह ।

एता एव समद्वाब्रताः ॥ १ ॥

एताः पूर्वखण्डोक्ता एवैकीनचत्वारिंशद्वात्रयो महाब्रतेन सहनुष्ठेयाः ॥ १ ॥

अस्य क्रतोः फलं वक्तुमत्र स्थितानां रात्रीणां विराड् पत्वमाह ।

सर्वा वा एताविराजोदशिनी प्रथमा विंशिनी द्वितिया त्रिंशिनी तृतीयैषा वै परमा विराट् यच्चत्वारिंशद्वात्रयः पङ्क्तिर्वै परमा विराट् ॥ २ ॥

अस्मिन् क्रतौ या रात्रयः सन्ति ताः सर्वा विराज एव कथमतिचेत् तदुच्यते दशानां रात्रीणां समावेशनी प्रथमा विराट् भवति दशाक्षरा विराडिति श्रूयमाणाया दशसंख्यायास्तत्र विद्यमानत्वात् विंशतिसंख्याकानां रात्रीणां समष्टिर्विंशिनी सा द्वितीया विराट् द्विगुणीकृताया दशसंख्यायास्तत्र विद्यमानत्वात् त्रिंशत्संख्याकानां रात्रीणां समष्टिस्त्रिंशिनी त्रिगुणाया दशसंख्यायास्तत्र सद्भावात् चत्वारिंशद्वात्रीणां समष्टिरेषैवात्र विद्यमानानां विराजां मध्ये परमोत्तमा विराट् चतुर्गुणायाः दशसंख्यायास्तत्र सद्भावात् किञ्चैयं परमा विराट् पङ्क्तिर्वै पिपीलिकापङ्क्तिं च इन्द्रायमानोनुष्ठीयमानत्वात् ॥ २ ॥

तादृशीं परमाविजयमनुतिष्ठतां यजमानानां वैराजप्रतिष्ठारूपं फलमाह ।

परमायामेव विराजि प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

अत्रं विराडिति अन्तरा विराट्शब्देन विवक्षितमत्यन्तसम्-
 द्वेन प्रतितिष्ठन्तीत्यर्थः यदा परमायां विराजि उत्तमे विशिष्ट-
 राज्ये प्रतितिष्ठिताभवन्ति ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे तुचर्विंशाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ विधृतिसंज्ञकानामेकोनपञ्चाशद्रात्रीणां सप्तानाम्मध्ये
 प्रथमं सत्रं पापव्यावृत्तिफलायाह ।

अतिरात्रस्त्रीणि त्रिवृन्त्यहान्यग्निष्टोममुखान्यतिरात्रो
 दश पञ्चदशा उक्थयाः षोडशिमद्दशममहरतिरात्रो
 द्वादश सप्तदशा उक्थया अतिरात्रः पृष्ठयः षडहोतिरात्रो
 द्वादशैकविंशा उक्थया अतिरात्रः ॥ १ ॥

अत्र प्रथमं पञ्चमं षोडशं एकोनत्रिंशत् षट्त्रिंशमेकोन-
 पञ्चाशदेतानि षट्संख्यकान्यतिरात्ररूपाणि तेषु प्रथमपञ्चमयो-
 र्मध्ये त्रिवृत्स्तोमेनोक्तानि त्रीण्यहानि तानि चाग्निष्टोममुखा-
 नि अग्निष्टोममुखं रूपं प्रथममहरूक्थरूपे हे अहनी इत्यर्थः
 पञ्चमषोडशयोर्मध्ये पञ्चदशस्तोमयुक्ता उक्थ्याः दशसंख्याकाः
 प्रयोक्तव्याः तेषु यद्दशममहरस्ति तत् षोडशिस्तोत्रयुक्तं कर्त्तव्यं

षोडशैकोनत्रिंशयोर्मध्ये सप्तदशस्तोमयुक्ता उक्थ्या द्वादशसंख्या-
का अनुष्ठेयाः एकोनत्रिंशष्टत्रिंशयोर्मध्ये पृथ्यः षडहोनु-
ष्ठेयः षट्त्रिंशैकोनपञ्चाशयोर्मध्ये एकविंशस्तोमयुक्ता उक्थ्या द्वा-
दशसंख्याकाः कर्त्तव्याः तदेकोनपञ्चाशद्रात्रं सत्रं भवति ॥ १ ॥

अत्र पापव्यावृत्तिरूपं फलं विवक्षुस्तस्मिन्भावयितुमर्थवादमाह ॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अविधृता असञ्ज्ञानाना
अन्योन्यामादत्स्तेन प्रजापतिरशोचत् एता अपश्यत्तती
वा इदं व्यावर्त्तत गावो गावोभवन्श्वा अश्वाः पुरुषाः
पुरुषामृगामृगाः ॥ २ ॥

प्रजापतिना सृष्टा गवाश्चमनुष्यादयः प्रजा अविधृताः अनिय-
मिताः प्रजापतिना नियन्तुमशक्या असञ्ज्ञानाना ऐकमत्यरहिता
अन्योन्या मादन् परस्परविरोधात् प्रवला दुर्बलानां भक्षणमकुर्वन्
तेन नियन्तुमशक्यत्वेन प्रजापतिरशोचत् खिन्नोभूत् सखिन्नः प्रजा-
पतिस्तद्गृह्यपायं पर्यालोच्य एता उक्ता एकोनपञ्चाशद्रात्री-
स्तदुपायत्वेन दृष्टानुष्ठितवान् ततोयोष्यितदनुष्ठानादनु इदं अ-
न्योन्यभक्षं व्यावर्त्तत व्यावृत्तमुपरतमासीत् तदनन्तरं गावः पर-
द्रोहरहिता गावोभवन् इतरभक्षणरूपस्याभावात् स्वकीयेन
गोरूपेणैव व्यवस्थिताः एवमश्वपुरुषमृगेषु योज्यं ॥ २ ॥

इदानीं यजमानानां पापव्यावृत्तिरूपं फलं दर्शयति ।

विपाप्मना वर्त्तन्ते य एता उपयन्ति ॥ ३ ॥

स्यष्टोद्यः ॥ ३ ॥

यदतिरात्रा अन्तरा विधत्यै तस्मान्नेतर इतरस्मिन्नेतो
दधाति ॥ ४ ॥

अत्राहर्गणानाम्मध्ये अन्तरालेष्वनुष्ठिता अतिरात्रा विधृत्यै
विभज्य धारणाय गणद्वयसाङ्कर्यपरिहाराय सम्पद्यन्ते तस्मात्
कारणादितरो गोजातीयपशुरितरस्मिन् महिषादिजातीयपशो-
रेतो न दधाति गर्भधारणन् करोति तथा महिषादिरपि जात्य-
न्तरे ॥ ४ ॥

अतिरात्रान् प्रशस्य पृथ्यषडहं प्रशंसति ।

यत् पृष्ठयाः स्तोमाः संसृष्टास्तस्मादजावयः पशूनां
सह चरन्ति तस्माद् गर्दभोवडवायां रेतो दधाति ॥ ५ ॥

पृथ्यषडहस्य प्रथमेहनि त्रिद्विंशत्यास्त्रयस्त्रिंशत्यर्थ्यन्ताः स्तोमाः
क्रमेणानुष्ठीयन्ते एवं द्वितीयादिष्वहःसु पञ्चदशादि तथा सति
यद्यस्मात् कारणात् पृथ्यषडहगताः स्तोमाः संसृष्टाः सर्वेष्वहः-
स्वेकविधा अनविलक्षणाः तस्मात् कारणात् फलभूतानां पशू-
नामपि केचित् पशवोऽजाशवावयश्च सहचरन्ति न तु परस्परं
विरुध्यन्ते तस्माद् तस्मादेव पृथ्यस्तोमसंसर्गकारणाद्गर्दभोजात्य-
न्तरयुक्तः पुमान् वडवायां अश्वयोषिति रेतोऽवस्थापयति ॥ ५ ॥

अस्मिन् सत्रे किञ्चिद्दोषमुद्भाव्य परिहरति ।

अपशव्यं वा एतत्सत्रं यदच्छन्दोमं यत्सन्धिषामसु
छन्दांस्युपयन्ति तेन छन्दोमवत्यस्तेन पशव्याः ॥ ६ ॥

अतीते तृतीये खण्डे छन्दोमराहिल्यादपशञ्चत्वात् दीषो
 यद्योद्भावितः तथात्राप्युद्भाव्यते तस्य परिहारः यद्यस्मात् कारणा-
 दतिरात्राणामन्येषु सन्धिः सन्धिस्तोत्रेषु यानि सामानि सन्ति
 तेषु सामसु गायत्रादीनि बृहत्यन्तानि सप्त छन्दांस्युपयन्ति
 यजमाना अनुतिष्ठन्ति तत्र कारणेनैतत् सत्रगतारावयः छन्दो-
 मवत्योभवन्ति छन्दोमशब्दस्य मुख्यार्थानां चतुर्विंशचतुश्चत्वारिं
 शाष्टाचत्वारिंशद्रूपाणां स्तोमानामभावेऽपि तत्समानाक्षरसंख्या-
 नाङ्गायत्रीत्रिष्टुब्जगतीनामनुष्ठितत्वात् छन्दोमशब्देन तानि
 त्रीणि छन्दांसि उपलक्ष्यन्ते तथा सत्यस्य सत्रस्य छन्दोमवत्त्वं
 सिध्यति तेन छन्दोमवत्वेनैतारावयः पशव्याभवन्ति ॥ ६ ॥

ननु सन्धिसामसु किं सामास्त्रिंशच्छन्दसि प्रयुज्यते इत्याशङ्क्याह ।

गायत्रीषु जराबोधीयमुष्णिक्तु अर्धमनुष्टुप्सु नानद-
 म्बुहतीषु रथन्तरं पङ्क्तिषु रायोवाजीयं त्रिष्टुप्स्वीशनञ्च-
 गतीषु कावं ॥ ७ ॥

स्य शोधः । यद्यपि षट्स्वतिरात्रेषु नानदव्यतिरिक्तानि जरा-
 बोधोयादीनि कावपर्यन्तानि षडेव सन्धिषामानि तथा दश-
 सूक्तेषु दशमेऽहनि सूर्यास्तमयवेलायां षोडशस्तोत्रं नानदं
 प्रयुज्यते तदपि सन्धिषामत्वेनोपचर्यते ॥ ७ ॥

गायत्रादीनां जगत्यन्तानां क्रमेणानुष्ठानं प्रशंसति ।

ऊर्ध्वानि छन्दांस्युपयन्त्यनपभ्रंशाय ॥ ८ ॥

गायत्राऊर्ध्वमुष्णिक् चतुर्भिरक्षरैरधिका अत ऊर्ध्वमनुष्टुप् एव-

मुत्तराणि तेन क्रमेणैतान्यूर्ध्वानीत्युच्यन्ते तेषां क्रमानुष्ठाने सति
तस्यापि ह्रन्दोमानपभ्रंशो भवति श्रीशनकावयोः साम्नीः स्वर-
शब्दो निधनभागो भवति ॥ ८ ॥

तमेतं प्रशंसति ।

प्राणो वै स्वरोयत् स्वरावन्ततो भवतस्तस्मात् द्वावन्ततः
प्राणौ ॥ ९ ॥

निधनरूपः स्वरशब्दोगमनक्रियामाचष्टे स्वरति गच्छतीति
व्युत्पत्तेः प्राणोपि गतिमान् सात्मस्वरशब्दरूपनिधनं प्राण एव
भवति यद्यस्मात् स्वरशब्दरूपौ निधनविशेषौ अन्ततो भवतः
अनयोरीशनकावयोः साम्नीर्यद्द्विद्व्यते तस्माल्लोकैष्यन्ततो मरण-
काले द्वौ प्राणौ उच्छ्वासनिश्वासी तौ द्वौ भवतः ॥ ९ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्ष्विंशोऽध्यायः

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथ द्वितीयमेकोनपञ्चाशद्रात्रं श्रीकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रौ द्वावभिष्ववौ षडहौ गौश्चायुश्चातिरात्रौ
द्वावभिष्ववौ षडहावभिजिच्च विश्वजिच्चातिरात्रावेकोऽभि-
पवः षडहः सर्वस्तोमश्च नव सप्तदशश्चातिरात्रौ द्वादशा-
हस्य दशाहानि महाव्रतश्चातिरात्राश्च ॥ १ ॥

अत्र द्विवचनान्तमतिरात्राविति पदन्विःप्रयुक्तं तत्राद्यं गौश्व-
युश्वेत्यनयोर्विशेषणं द्वितीयं अभिजिह्विभ्रजितोरनयोर्विशेषणं
तृतीयन्तु सर्व्वस्तोमश्च नवसप्तदशश्वेत्यनयोर्विशेषणं स्पष्टम-
न्यत् ॥ १ ॥

एतत्सत्रगतानां रात्रीणां फलविशेषं कथयितुं तदनुकूलं
संज्ञाविशेषमाह ॥

आदित्यानां यमातिरात्राः ॥ २ ॥

आदित्वैर्दृष्टत्वादेतारात्रयः आदित्यानां संबन्धिन्यः ॥ २ ॥

तासां यमातिरात्रा इति संज्ञानुकूलं फलमाह ॥

यमेवैषां श्रीर्भवति यएता उपयन्ति ॥ ३ ॥

ये यजमाना एतारात्रीरनुत्तिष्ठन्ति तेषां यजमानानां यमेव
श्रीर्भवति यमशब्दः सहोत्पन्नयोर्द्वयोः पुरुषयोर्लोकैः प्रसिद्धः
सचात्र द्वैगुण्यमुपलक्षयति इवशब्द एवकारात्तर्थाः यमा द्विगुणा-
श्रीर्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

फलान्तरमाह ।

एताभिर्वा आदित्या इन्द्रमार्ध्वन्मित् श्व वरुणश्च धाता
चार्यमा चांशश्च भगश्चेन्द्रश्च विवस्वांश्चैतासामेव देव-
तानामृद्धिमृध्नुवन्ति य एता उपयन्ति ॥ ४ ॥

मित्राद्या विवस्वदन्ता अष्टावदितेः पुत्रा आदित्याः ते च इन्द्रं
यथाभवति तथाध्वं हुँ हुँ मिलित्वा सर्व्वे समृद्धिं प्राप्ताः तान्येव

चत्वार्यादित्यानां षड्द्वानि मित्रश्वेत्यादिना स्यष्टीक्रियन्ते ये यज-
माना एताराचीरनुतिष्ठन्ति ते यजमाना एतासामेव मित्रादीनां
देवतानां सर्वां सृष्टिं प्राप्नुवन्ति ॥ ४ ॥

नन्वष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इत्यादिश्रुत्यादि-
त्यानां द्वादशसंख्या प्रसिद्धा इहतु मित्रश्वेत्यादिना कथमष्टावा-
दित्या उच्यन्ते इत्याशंक्य द्वादशानां मध्ये मुख्यानामष्टानां श्रुति-
प्रसिद्धिं दर्शयितुं काञ्चित्कचमवतारयति ।

तदभ्यनूक्ता ॥ ५ ॥

तत् पूर्वोक्तमादित्यानामष्टसंख्योपेतत्वमभिलक्ष्यानूक्तेति का-
चिदृक् समान्नाता ॥ ५ ॥

तामेव ऋचं पठति ।

अष्टौ पुत्रासो अदितेर्यो जातास्तन्वं परिदेवा उप-
प्रेतुः सप्तभिः परामार्त्तण्डमास्यदिति ॥ ६ ॥

अदितेर्देवतायाः पुत्राः पुत्रासः अष्टौ सन्ति ये पुत्राः जाताः
सन्तस्तन्वं परि अदितिशरीरं परितोव्याप्य स्तनपानाद्यर्थमा-
स्थिताः तेषामध्ये मित्राद्यैरिन्द्रान्तैः सप्तभिः पुत्रैः सहैदिति
देवानुपसेवितुं प्रैत् प्रागृत् विवस्वत्संज्ञकमष्टममार्त्तण्डं सूर्यं
परास्यत् परिचिसवती अस्य देवसेवाप्रयासोमाभूदिति क्वचि-
द्वोपितवतीत्यर्थः इतिशब्दोऋक्समाप्तार्थः ॥ ६ ॥

आदित्यवद्यजमानानां लोकद्वये सृष्टिरूपं फलं दर्शयति ।

आदित्या अस्मिन्नलोक ऋद्धा आदित्या अमुष्मिन्-
भयोरनयोर्लोकयोर्ऋध्नुवन्ति देवल्लोके च मनुष्यलोके च य
एता उपयन्ति ॥ ७ ॥

मित्राद्या अष्टावादित्या अतः सतानुष्ठानेन द्वयोर्लोकयोः ऋद्धा
यजमाना अपि ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ॥

अथः त्रयोदशः खण्डः ।

अथ तृतीयमेकोनपञ्चाशद्रात्रं सुरभिद्रव्याभ्यञ्जनकामानां
सत्रमाह ।

अतिरात्रश्चत्वारोभिष्णावाः षडक्षाः सर्व्वस्तोमोतिरात्रो
द्वावभिप्लवौ षडक्षौ द्वादशाहस्य दशाहान्यतिरात्रः ॥ १ ॥

अत्र मध्यपठितातिरात्रपदं सर्व्वस्तोमपदस्य विशेषणं स्पष्ट-
मन्यत् । १ ।

अत्राञ्जनाभ्यञ्जने विधातुन्तयोस्तावकमर्थवादमाह ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत सरूक्षोभवत्त्वरूक्षन्नाजानन्
स आचाङ्क्ताभिचाङ्क्त ॥ २ ॥

पुरा कदाचित् प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रूक्षः शुष्कोऽभवत्

सर्गप्रयासेन शरीरगतपुष्टिकान्तिरहितोऽभूदित्यर्थः तं प्रजापति-
रूपं पुष्टिकान्तिहीनं नाजानन् प्रजापतिरयमिति प्रजाः सर्वा-
नज्ञातवत्यः ततः स प्रजापतिः प्रजानां स्वप्रज्ञातार्थमाचाङ्क्ष्य च
स्वकीययोरुत्क्षणे रञ्जनमपि प्रक्षिप्तवान् अभ्यङ्क्त्वा च स्वशरीरे
सुगन्धिद्रव्यैरभ्यङ्गमपि कृतवान् ॥ २ ॥

इत्थं प्रशस्य एतत्सत्त्वाधिकारिणां मन्त्रवर्जनाभ्यञ्जनं वि-
धत्ते ।

य आत्मानन्नेव जानीरुस्तएता उपेयुर्यदा चाञ्जते-
ऽभिचांजते शुभमेवात्मन्दधते जानन्त्येनान् ॥ ३ ॥

ये पुरुषा आत्मानन्नेव जानीरन् इवशब्द एवकारार्थः अन्नाभि-
धातुरन्ते वा वितरणार्थः तज्ज्ञापयेयुरेव ये पुरुषाः सभामध्ये
स्वात्मानं न प्रख्यापयितुं शक्ताइत्यर्थः ते पुरुषा एता एकोन-
पञ्चाशद्रात्रीरनुतिष्ठेयुः तासु रात्रिषु अञ्जने चाभ्यञ्जनेच अक्षणे-
रञ्जनं शरीराभ्यङ्गञ्च सम्पादितवन्तः यद्यवसरादेवं कृतं तस्मात्ते
यजमानाः शुभमेवात्मन् धत्ते शोभनं स्वस्थापनचिह्नमेव स्वशरीरे
धारयन्ति तेन चिह्नेन समागताः प्रजाएतान्यजमानान् जानन्ति
विद्याधनादिसम्पन्ना इत्यवगच्छन्ति ॥ ३ ॥

अञ्जनाभ्यञ्जनसाधनद्रव्याणि विधत्ते ।

गौग्गुलवेन प्रातःसवने सौगन्धिकेन माध्यन्दिने
सवने पैतुदारवेण तृतीयसवने ॥ ४ ॥

धूपसाधनविवासहेतोः गुग्गुलुः प्रसिद्धः तदीयेन विलेपना-

अन्नमन्नञ्च प्रातःसवने कुर्युः सुगन्धिश्चः तृणविशेषवाची तद्र-
सयुक्तेन विलेपेन माध्यन्दिनसवने तदुभयङ्कुर्युः पैतुदारव उदु-
म्बरइति केचिद्देवदारुरन्ये तदीयतैलेन तृतीयसवने तदुभयं
कार्यं ॥ ४ ॥

विहितानिगुग्गुल्वादीनि उत्पत्तिप्रदर्शनञ्च प्रशंसति ।

अग्निर्वै देवानां ह्यौतृमुपैष्यच्चरीरमधूनुत तस्य यन्मा-
समासीत्तद्गुग्गुल्वभवद्यत् स्नाव तत्सुगन्धि तेजनं यदस्थि
तत् पीतुदार्वेतानि वै देवसुरभीणि देवसुरभिभिरेव तद-
भ्यञ्जते ॥ ५ ॥

पूर्वमग्निर्देवानां यज्ञे ह्यौतृं होतृकर्म उपैष्यन् स्वशरीरमधूनु-
ताकम्पयत तथा कुर्वतस्तस्य यन्मांसं सोमांसलक्षणः तत्क्षणात्
शरीरावयवोधूत आसीत् एतत् गुग्गुल्वभवत् एवं स्नायुस्थिनी
प्रक्षिपतोः सुगन्धितेजनम्पीतुदारुणी चाभूतां अतो देवस्याग्नेः
शरीरसम्बन्धादेतानि खलु देवसुरभीणि अस्त्वेवं किं तत इत्याह
ततो गुग्गुल्वादिभ्यंजनेन देवसुरभिरेवाभ्यञ्जने सत्रिणः अत्र सूत्रं
आञ्जनाभ्यञ्जनासु गार्हपत्य उपसत्सु सर्पिषि फाणयेषुः पृथग्देव-
सुरभिभिर्यान्वुक्तानि ब्राह्मणेन तैस्तुत्यासूपाकरणवेलायां सव-
नानां पूर्वेण हविर्दाने आसीना आञ्जीरन्नभ्यञ्जीरंश्च भुङ्क्ता-
ग्नीध्रीय एवेति गौतमः उक्तमानुषूव्वं ब्राह्मणेनाहरहरेतत् कुर्यु-
रिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यौ सर्वस्तोमएवेति गौतमः पृथ्य इत्येक
इति ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

तथोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

अथ चतुर्थमेकोनपञ्चाशद्रात्रं संवत्सरसम्मिताख्यं ऋद्धिका-
मानां सत्रमाह ।

अतिरात्रश्चतुर्विंशः प्रायणोयमहस्त्वयोऽभिपूवाः षडह
अभिजित्तयः स्वरसामानोदिवाकीर्त्यमहस्त्वयः स्वरसामानो-
विश्वजिदेकीभिपूवः षडह आयुश्च गौश्च दे अहनी द्वाद-
शाहस्य दशाहानि महाव्रतं चातिरात्रश्च संवत्सरसम्मिता
यावती संवत्सरस्यर्द्धिस्तावत्येतासामृद्धिः ॥ १ ॥

कल्पनं स्पष्टं । अहःसंघसाध्यं सत्रं संवत्सरसम्मिता गवामय-
नसंवत्सरसत्रेण समः तत्रत्यानामङ्गामत्र सद्भावादित्यभिप्रायः
तदेवोच्यते यावती संवत्सरस्यर्द्धिः संवत्सरस्यर्द्धिरहःत्कृप्तिः ताव-
तो वै आसां रात्रीणामस्यर्द्धिः ल्कृप्तिरित्यर्थः संवत्सरसत्रे त्वावृत्ते
अहाभ्यधिकानि स्युः तथापि प्राधान्येन यानि सन्ति तान्येवात्रा-
पीत्यर्थः ॥ १ ॥

प्रायणोयमहश्चतुर्विंशद्द्वार्यमित्युक्तं तन्निरस्य त्रिवृत्कार्य-
मिति सप्ररोचनमाह ।

तदाङ्ग्यञ्चतुर्विंशमहः प्रायणोयङ्ग्युः संवत्सर-
मारभ्य न समापयेयुरिति त्रिवृदेव कार्यं प्राणवै त्रिवृत्
प्राणां नेवोपयन्ति ॥ २ ॥

तत्र प्रायणीयविषये आहुश्चोदयन्तीति ब्रह्मवादिनः यद्यदि प्रायणीयमहश्चतुर्विंशं कुर्युः तदा तेन संवत्सरमारभ्योपक्रम्य न समापयेयुः यथा गवामयने चतुर्विंशमारभ्य द्वादशमासान् समाप्नुयुः न तथाचेत्यर्थः अतस्तत्परित्यज्य त्रिहृदेव कार्यः अत्र त्रिहृच्छब्दः केचिद्दशरात्रस्य प्रथमं पृथ्यमहस्त्रिहृत्स्तोमकमस्ति तदेवात्र कार्यं तस्यापि प्रायणीयत्वादिति व्याचक्ष्यते, अपरे सांवत्सरिकं चतुर्विंशमहर्नामातिदेशतः प्राप्तं तत्र चतुर्विंशत्वमपोह्यत्रिहृत्स्तोमकं कर्त्तव्यमिति दशान्यन्तरेण केवलस्यैकस्याहोतिदेशायोगादिति प्राणइत्यादि स्पष्टं ॥ २ ॥

अथोक्तं पञ्चत्रिरस्य पूर्वोक्तमेव पञ्चं पुनः सिद्धान्तयति ।

अथो खखाङ्गश्चतुर्विंशमेव कार्यं समृद्धै ॥ ३ ॥

अस्यायमभिप्रायः संवत्सरे गवामयने प्राधान्ये न पञ्चविंशतिरेवाहानि विद्यन्ते इति तेषां सर्वेषामत्र प्रयोगात् संवत्सरसमापितः स्यात् अतः सत्रासमाप्तिलक्षणदोषाभावादुक्तसमृद्धार्थं चतुर्विंशमेव कार्यं त्रिहृत्करणे चतुर्विंशस्यैवाभावात् संवत्सरो न समाप्यते ॥ ३ ॥

अत्र यद्विवाकीर्त्याहस्तदुभयस्वरसामत्वं तत् प्रशंसति ।

अथैते स्वरसामानः शिरोवे दिवाकोर्त्यं प्राणाः स्वरसामानोयद्विवाकोर्त्यमभितः स्वरसामानो भवन्ति शिरस्त्रेव तत् प्राणाधीयन्ते ॥ ४ ॥

अथाभिजिदन्तरं एते वक्ष्यमाणाः स्वरसामानो भवन्ति

तदनन्तरं दिवाकीर्त्यमहरस्ति तच्छिरो वै शिरो वै प्रथममहः
 खलु सत्रेषु तस्य मध्यमत्वेन प्रधानत्वात् तथा सति प्राणरूपाः
 स्वरसामानः शिरःस्थानीयस्य दिवाकीर्त्यस्याभितो भवन्ति तत्तेन
 शिरस्यवस्थानत्वात् समङ्गत्वा प्राणाश्चक्षुरादयः धीयन्ते स्थापि-
 ता भवन्ति एकत्वात् प्राधान्यपरिवारकत्वात्तस्य शिरस्त्वकल्पनं
 बहुत्वसंख्यायोगादन्याश्रयत्वेनोपसर्जनत्वाच्च स्वरसान्नां प्राणत्व-
 कल्पनं ॥ ४ ॥

अथैतेषां स्वरसान्नामभितोयौ विश्वजिदतिरात्रौ खलु अभि-
 प्लवः षड्द्वानन्तरं ये गो आयुषी अहनी ते प्रशंसति ।

अथ यावन्त्यौ प्राणौ तौ विश्वजिदभिजितावथैते गो
 आयुषी मिथुनौ स्तोमावुपयन्ति प्रजात्यै ॥ ५ ॥

गोनामकं यदहस्तत्स्त्रियाः रूपं आयुस्तु पुरुषस्थानीयन्तयोः
 सान्तत्यं प्रजात्यै भवति ॥ ५ ॥

अथोक्ताहःसमनन्तरभावीनि दशाहानि प्रशंसति ।

अथैतानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविच्छिन्नामु-
 पयन्ति प्रजननाय ॥ ६ ॥

वाचा स्तोत्रशस्त्रलक्षणया निष्पाद्यत्वाद्दशाहान्यपि वायूपा-
 णि तान्यनुक्रमेण यदुपयन्ति तेनाविच्छिन्नां वाचमेवोपयन्ति प्र-
 जननार्थं ॥ ६ ॥

अथानन्तरभाविमहाव्रतं प्रशंसति ।

अथैतद्ब्रतमन्नं वै ब्रतन्नं वा अन्यत्र मुखादन्नन्धिनोति
यदुपरिष्ठाद्ब्रतमुपयन्ति मुखत एव तदन्नाद्यन्धीयते तस्मान्
मुखे सदन्नन्धिनोति ॥ ७ ॥

अथ बाष्पपदशाहानन्तरं एतद्ब्रतम्ब्रह्मब्रतमुपयन्ति तदन्नं
वै अन्नरूपं खलु लोकमुखादन्यत्र मुखाद्यतिरिक्ताऽवयवा-
न्तरेण वा धिनोति नैव प्रीणयत्यात्मानं अत एतदुपरिष्ठाद्ब्रह्मशाहा-
नामनन्तरं ब्रतमुपयन्ति शिष्टं स्यष्टं ॥ ७ ॥

अथाद्यन्ते अहनी प्रशंसति ।

अथैतौ प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ येनैव प्राणेन
प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ ८ ॥

यद्येतौ प्रायणीयोदयनीयावुभावप्यतिरात्रौ भवतः प्रायेण
प्राणेन प्रयन्तुमुपक्रमते सत्रं तमेव प्राणमभिलक्ष्याभ्युद्यन्ति ऊर्ध्वं
प्रापयन्ति ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायः

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथ सवितुः ककुभ इति सञ्ज्ञं पञ्चममेकीनपचाशद्रात्रं प्रजा-
प्रसक्तत्वकामानां सत्रमाह ।

अतिरात्रेणव त्रिवृन्त्यहान्यग्निष्टोममुखःषडहोथ यानि

त्रीण्यहान्यग्निष्टोमावभित उक्थ्यन्मध्यतो नवपञ्चदशान्य-
 ग्निष्टोममुखः षडहोऽथ यानि त्रीण्यहान्यग्निष्टोमावभित
 उक्थ्यं मध्यतो नवसप्तदशान्यग्निष्टोममुखः षडहोऽथ यानि
 त्रीण्यहान्यग्निष्टोमावभित उक्थ्यन्मध्यतो नवैकविंशान्य-
 हान्यग्निष्टोममुखः षडहोथ यानि त्रीण्यहान्यग्निष्टोमावभित
 उक्थ्यन्मध्यतो द्वादशाहस्य दशाहानि महाब्रतञ्चातिरा-
 चस्य ॥ १ ॥

अत्र क्रमेण चत्वारो नवाहाः त्रिदहादिस्त्रोमकाः तेषु सर्वेषु
 सामानि आदितः षट्सु अहःसु प्रथमोऽग्निष्टोमसंस्था अन्ये पञ्चा-
 हा उक्थसंस्थाः अग्नियष्टेषु त्रिष्वहःसु आद्यन्ते अग्निष्टोमसंस्थे
 मध्यममहर्क्थमित्यहर्भवकसङ्घचतुष्टयेषु षट्त्रिंशदहानि भवन्ति
 द्वादशाहानि महाब्रताद्यन्तावतिरात्रौ च मिलित्वा एकोनपञ्चा-
 शदहःकृतिः ॥ १ ॥

अथ विहितारात्रीः प्रथमसति ।

एताभिर्वे सविता सर्वस्य प्रसवमगच्छत् ॥ २ ॥

प्रसवं प्रेरणं सर्व्वं कामस्वभ्यनुज्ञा ॥ २ ॥

अत्राधिकारिणमाह ।

सर्वस्य प्रसवं गच्छन्ति य एता उपयन्ति ॥ ३ ॥

एतेन सर्वत्र सर्व्वार्थिनोऽत्राधिकारिण इत्युक्तं भवति ॥ ३ ॥

अत्रत्यन्निवृदादिस्तोमसंघत्वं प्रशंसति ।

यद्गणशः स्तोमावहव एव भवन्ति सह त्रिवृतः सह
पञ्चदशाः सह सप्तदशाः सहैकविंशः सवितुर्वा एताः
ककुभः ॥ ४ ॥

यद्गणाः सङ्गशः स्तोमास्त्रिवृदादयोवहव एव क्रतुसंख्या-
काभवन्ति उक्तार्थमेवोपपादयति सह त्रिवृत इत्यादिना ये-
स्तोमसङ्गा एता वै सवितुः प्रेरकस्यादित्यस्य ककुभ उच्यन्ते
ककुवित्युच्छ्रितप्रदेश उच्यते ॥ ४ ॥

स्तोमसंघत्वप्रयुक्तं फलमाह ।

ककुभः समानानां च प्रजानां च भवन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ५ ॥

समानानां समानविधैश्चर्यापितानाञ्च प्रजानां च पुत्रभृत्या-
दीनां च ककुभः ससुत्रताः श्रेष्ठाभवन्ति ॥ ५ ॥

इति नाष्टमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायः

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

अथ षष्ठमेकीनपञ्चाशद्रात्रं प्रतिष्ठाकामानां सप्तमाह ।

अतिरात्रश्चत्वारोभिःशुवाः षड्दशमहाव्रतं द्वावभिःपुवौ
षड्दशौ द्वादशाहस्य दशाश्रन्यतिरात्रः ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

अत्राधिकारिणो दर्शयति ।

ऋतवोन प्रत्यतिष्ठत्स्तएताभिः प्रत्यतिष्ठन् प्रतिष्ठा-
कामा उपेयुः ॥ २ ॥

ऋतूनां प्रतिष्ठासाधनत्वादेतासां प्रतिष्ठार्थिनः साधिका-
रिणः ॥ २ ॥

अत्र षडहचतुष्टयं विद्यते तत्र षट्संख्याद्वारैताः रात्रीः
प्रशंसति ।

प्रत्येव तिष्ठन्ति षड्वा ऋतव ऋतुष्वेताभिः प्रतिति-
ष्ठन्ति यत् कृपान् षड्दानुपयन्ति कृपया एव ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

अथ महाव्रतस्य मध्यमस्थानत्वं प्रशंसति ।

अथैतद्व्रतमन्नं वै व्रतं नवा अन्यत्र मध्यादन्नन्धिनोति
यद्व्रतममध्यत उपयन्ति मध्यत एव तदन्नाद्यन्धीयते तस्मान्
मध्ये सदन्नन्धिनोति ॥ ४ ॥

स्यष्टं ॥ ४ ॥

अथ महाव्रतान्तरभाविषडहद्वयं प्रशंसति ।

यत् कृपौ षड्दानुपयन्ति कृपया एव ॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

अथ द्वादशाहस्य दशान्यतिरात्रौ च क्रमेण प्रशंसति ।
 अथैतानि द्वादशाहस्य दशाहानि वाचमविक्रिन्नामु-
 पयन्ति प्रजननायायैतौ प्रायणीयोदयनोयावतिरात्रौ ये-
 नैव प्राणेन प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ ६ ॥

उक्तार्थं ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य
 षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

अथ सप्तममेकोनपञ्चाशद्रात्रमन्यं प्रजाभिभवकामानां सत्र-
 माह ।

अतिरात्रः षडभिप्लवाः षड्द्वा द्वादशाहस्य दशाहानि
 मद्वाव्रतं चातिरात्रस्य ॥ १ ॥

स्रष्टं ॥ १ ॥

अथासां प्रजातिक्रमणसाधनत्वं प्रदर्शयन्नधिकारिणमाह ।

एताभिर्वा इन्द्राग्नी अत्यन्यादेवता अभवतामत्यन्याः
 प्रजा भवन्ति य एताउपयन्ति ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी पूर्वं एताभीरात्रीभिः अन्यादेवता अभिभवतां
 देवानां श्रेष्ठावभूतामित्यर्थः अत इदानीमथैता अभूता अपि
 अन्याः प्रजाश्च भवन्ति अभिक्रामन्त्यधिकाभवन्तीत्यर्थः ॥ २ ॥

एताञ्चोजोहारा प्रशंसति ।

इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठाञ्चिष्ठाभवन्ति य एता
उपयन्ति ॥ ३ ॥

स्यष्टं ॥ ३ ॥

अथ षडह्लादीन् क्रमेण प्रशंसति ।

यत् ऋप्सान् षडह्लानुपयन्ति ऋप्सा एवाथैतानि द्वा-
दशाहस्य दशाहानि वाचमविच्छिन्नामुपयन्ति प्रजन-
नायाथैतद्वतमथैती प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ येनैव
प्राणेन प्रयंति तमभ्युद्यंति ॥ ४ ॥

उक्तप्रायमेतत् ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य

सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

अथ ऋद्धिकामनायामेकषष्टिरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रश्चतुर्विंशं प्रायणीयमहस्त्वयोभिपूवाः षडह्लाः
पृष्ठः षडह्लोभिजित् त्रयः स्वरसामानोदिवाकोर्त्यमहस्त्र-
यः स्वरसामानोविश्वजित्पृष्ठः षडह्लस्तयस्त्रिंशारम्भण
एकोभिपूवः षडह्लआयुश्च गौश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य

दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रश्च तदेतदेकषष्टिरात्रं
दैवानां ब्राह्मणानां ॥ १ ॥

मध्येऽभिजित्प्रभृतीनि नवरात्राणि ततः पूर्वं षष्ठ्यः षडहः
ततः पूर्वं त्रय अभिप्लवाः षडहाः ततः पूर्वं आयो प्रायणीयचतु-
र्विंशौ नवरात्रात्परमावृत्तः षडहः ततस्त्रयस्त्रिंशस्तीमप्रमुखः
एकोभिप्लवः षडहस्ततः आयुश्च गौश्च द्वे अहनी ततो द्वादशाहस्य
दशाहानि ततोऽन्योपान्यौ व्रतोदयनीयाविति कृप्तिः एतदेकषष्टि-
रात्रं ब्राह्मणानां सङ्घात्मकानां वस्त्रादीनां सत्रं दैवानामिति
स्वार्थिकस्तद्धितः ॥ १ ।

देववरुणेति मन्त्रेण देवयजनाध्यवसानानन्तरं होमः कर्त्तव्य
इति विधास्यति तदर्थमाख्यायिकामाह ।

दैवा वै ब्राह्मणाः सत्रमासत बुधेन स्थपतिना ते ह वा
अनिर्याच्य वरुणं राजानं देवयजनन्दिदीक्षुस्तान् ह
वरुणो राजानुव्याजहारान्तरेमि वोयज्ञियाद्भागधेयान्न देव-
यानं पन्थानं प्रज्ञास्यथेति तस्मात्तेभ्यो न हविर्गृह्णन्ति न
ग्रहं ॥ २ ॥

पूर्वं ब्राह्मणा देवाः बुधेन स्थपतिना यजमानेन उक्ताः सत्रमा-
सत ततो यद्वरुणं देवराजानमवाचयित्वैव दिदीक्षुर्हीक्षयमानान्
देवान् वरुणो व्याजहारोक्तवान् हे देवाः यतोयूयन्देवयजनमया-
चित्वैव दीक्षिताः स्थितास्ततो वोयुष्मान् यज्ञियाद्भागधेयात् सोम-

चर्वादिरूपादिकं भागं अन्तरेमि वियोजयामि किञ्च देवयानं
पन्यानं देवैर्गन्तव्यं यज्ञमार्गान्न प्रज्ञास्यथ इति व्याजहार तस्मा-
त्तेभ्येन हविर्गृह्णन्ति तथा सोमग्रहं न गृह्णन्ति तस्माद्देवयज-
नायाचनेन देवान्वरुणः शशाप अतः सन्निभिर्ब्रह्ममाणमन्त्रेण
हीतव्यमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथैतन्नस्रं सर्वानिधिसाधनमिति विवक्षुराह ।

अथ ह वै तर्हि नौषधीषु पय आसीन्न क्षीरे सर्पिर्न
मांसे मेदीन त्वचि लोमानि न वनस्पतिषु पलाशानि
तद्यत एतदेकषष्टिरात्रं दैवाब्रात्या उपायं स्ततोवै
तानि तान्येतैर्वीर्यैः समसृज्यन्त तेजस्वन्येवासन् पय-
स्वन्ति ॥ ३ ॥

अथ ह वै एवं सति पूर्वं वरुणायचित्तदेवयजने सन्नेऽनुष्ठिते
सति तर्हि तदानीं औषधीः पयः सारभूतारसानासीत् नक्षीर
इत्यादि स्पष्टं मेदीमांसरसः तथा सति यद्युवा यतो यस्मादुक्त
एकषष्टिरात्रं ब्रात्यादेवानुपायन् ततस्तस्मात् स खलु तानि
भूतकार्याण्यौषधादीनि एतैर्वीर्यैः पयआदिस्रक्षणैः स्वसामर्थैः
सहिता असृज्यन्त सृष्टा अभूवन् तदेव तेजस्वन्यासन् तेजोयुक्ता-
न्यभवन् पयस्वन्ति च प्रकृष्टपदोयुक्तानि च ॥ ३ ॥

उक्तार्थविश्वसाय पूर्वसिद्धं श्लोकबद्धं ब्राह्मणमुदाहरति ।

तदेष श्लोकोभ्यनूच्यत ॥ ४ ॥

श्लोक इति जात्येकवचनं व्यत्ययेन चाश्लोको अभ्यनूच्यतेत्यर्थः
॥ ४ ॥

तत्र प्रथमं श्लोकमाह ।

किमकर्त्तंति यत्पुत्रान् मुहुर्देवाः अपृच्छत महीबुध-
स्यासीद्दीक्षा सक्षीरे सर्पिराहरत् ॥ ५ ॥

देवा यद्यदा पुत्रान् गणदेवान् किमकर्त्तं कृतवन्तीययमिति
मुहुरभीक्ष्णमोषध्यादीनाम्य आदिप्राप्तिविषयं पृच्छतः पृच्छ-
न्तेति वचनव्यत्ययः यदा हे देवाः ययं पुरा पृच्छतेत्यृषेर्वीक्यं तत्
यदा अपृच्छन्त अत्र ब्राह्म्यादेवास्तत्प्रश्नादुत्तरमब्रुवन्निति शेषः
बुधस्य महीमता दीक्षा आसीत् वरुणतोदेवयजनप्रार्थनपूर्वि-
काऽभूत् बुधः क्षीरे अपगतं सर्पिराहरत् स्थापितवान् इति
॥ ५ ॥

अथ द्वितीयमाह ।

महीन्दीक्षाः सौमायनोबुधोयदुदयच्छदनन्दत्सर्वमाप्नोन्म-
न्मासे मेदोधा इति ॥ ६ ॥

सौमायनः सोमपुत्रः महतीन्दीक्षां उदयच्छत् कृतवान् तदा
सर्वं जगदनन्दत् तत्संख्याख्यानमाप्नोत् पय आदि किञ्च मन्मासे
मदीयमासे मेदः पूर्वमपगतं अधाः अधत्त स्थापितवान् पुरु-
षव्यत्ययः एवं यद्यतोऽब्रुवन्निति देवानुत्तरन्ददुः ॥ ६ ॥

अथ तृतीयमाह ॥

दरिद्रा आसन् पशवः कृशाः सन्तोव्यस्थकाः सौमाय-
नस्य दीक्षायाः समहज्यन्त मेदसेति ॥ ७ ॥

व्यस्थका अस्थिभीरहिताः शिष्टं स्पष्टं स वरुणप्रार्थनं सत्र-
मुषित्वा पय आदीनि पुनर्लब्धवन्तः तस्मै इत्युत्तरं भवति ॥ ७ ॥

एवमर्थवादेन वरुणतो देवयजनप्रार्थनं प्रशस्येदानीं समन्त्रकं
देवयजनाध्यवसायाङ्गहोमं विधत्ते ॥

तद्यएतदेकषष्टिरात्रमुपेयुस्तौ देवयजनमध्यवसाय गार्ह-
पत्यआहुतिञ्जुहुयुर्देव वरुण देवयजनन्नोदेहि स्वाहेति ते
दत्ते देवयजनेन यजन्ते ॥ ८ ॥

तत्तस्माद्ये यजमाना एतत् निर्दिष्टमेकषष्टिरात्रमुपेयुः ते
देवयजनमिदं भविष्यतीत्यध्यवसाय निश्चित्य गार्हपत्येग्नौ
देववरुणेति मन्त्रेणाहुतिञ्जुहुयुः प्रथमन्ते इति पदं ये इति
वाक्यादिभूतस्य सम्बन्धार्थं तत्तदा होमः देवयजने वरुणानुज्ञाते
यजन्ते ॥ ८ ॥

उक्तार्थोपसंहारपूर्वकमधिकारिणो दर्शयति ।

ते सर्वामृद्धिमाध्वन् सर्वामृद्धिमृध्वन्ति य एतदुप-
यन्ति ॥ ९ ॥

ते ब्राह्मणादेवा उक्तैकषष्टिरात्रं नापत्य सर्वामृद्धिमाधुवन् अतः
समृद्धार्थिनो अत्राधिकारिण इत्युक्तं भवति ॥ ८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य
षष्टादशः खण्डः ।

अथ एकोनविंशः खण्डः ॥

अथामृतत्वसाधनं शतरात्रं सत्रमाह ।

अतिरात्रोज्योतिर्गौरायुस्त्यहश्चतुर्दशाभिः स्रवाः षड-
हा द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रञ्च ॥ १ ॥

स्रष्टं ॥ १ ॥

अस्य फलं सार्थवादमाह ।

दवा वै मृत्योरविभयुस्ते प्रजापतिमुपाधावुस्तेभ्य
एतेन शतरात्रेणामृतत्वं प्रायच्छदेतद्वाव मनुष्यस्यामृतत्वं
यत् सर्वमायुरेति वसीयान् भवति सर्वमायुर्यन्ति वसी-
यासो भवन्ति यदुपयन्ति ॥ २ ॥

मृत्योर्भीतेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतिरेतेन शतरात्रसत्रेणामृतत्वं प्रा-
यच्छत् अमृतत्वायैतत् साधनमिति प्रायच्छदित्यर्थः अमृतत्वमना-
शलक्षणं देवानां मनुष्याणान्तु किममृतत्वमिति तत्राह सर्वं
प्रजापतिना क्लृप्तं शतमायुरेति वसीयान् भवति जीवनकाले
एतद्वाव एतदेव मनुष्यस्यामृतत्वं एतदुपयन्तीत्यादि स्रष्टं ॥ २ ॥

अस्यानुष्ठाने किञ्चिन्नियममाह ।

अभिप्रयायमभिषुण्वन्त्यभिक्रान्त्यै समानत्राभिषुण्वन्ति
प्रतिष्ठित्यै ॥ ३ ॥

अभिप्रयायं सारस्वतसत्रादभिगत्याभिगत्य प्रतिदिनमभिषु-
ण्वन्ति उत्तरोत्तरमभिक्रान्त्यै अभिवृद्धौ भवति समानत्रवेति
विकल्पः स्यात् अत्र सूत्रं शतरात्रेभिप्रयायमभिषुण्वन्त्यभिक्रान्त्यै
समानत्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्याइति स विकल्पः स्याद्यान्तःसुनु-
युर्यथा सारस्वतेषु यत्र तु क्वच समानदेशे वा यथान्येषामयान्त
एव चक्रोवन्ति सहोहविर्दानानि कारयित्वाहःसंस्थासु चक्राणि
विपरिवर्त्तयेयुरित्याचार्यास्तदभिप्रयातरूपमप्रयाणाच्च समान-
त्राभिषवोऽहरहरेतत् कुर्युरिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यावभिप्लवेष्वेवेति
गौतमस्त्रिकटुकेष्वित्येक इति अभिप्रयायमभिषुण्वन्त्यस्मिन् पक्षेऽह-
रहरेतत् कुर्युरित्यादि द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्विंशोऽध्यायस्य
एकोनविंशः खण्डः ॥

अथ विंशः खण्डः ॥

अथ सर्वकामसाधनं गवामयनाख्यं संवत्सरं सर्वप्रकृति-
भूतं सत्रमाह ।

अतिरात्रश्चतुर्विंशं प्रायणीयमहश्चत्वारोऽभिप्लवाः षड-
हाः पृष्ठयः षडहः स मासः स द्वितीयः स तृतीयः स चतुर्थः
स पञ्चमस्तयोभिप्लवाः षडहाः पृष्ठयः षडहोऽभिजित् त्रयः

स्वरसामानोद्दिवाकीर्त्यमहस्तृयः स्वरसामानो विश्वजित्
 पृष्ठयः षडहस्तृयस्त्रिंशारम्भणस्त्रयोभिन्नवाः षडहाः
 पृष्ठयः षडहस्तृयस्त्रिंशारम्भणस्त्रवारोभिन्नवाः स मासः स
 द्वितीयः स तृतीयः स चतुर्थस्त्रयोभिन्नवाः षडहा आयुश्च
 गौश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चाति-
 रात्रश्च ॥ १ ॥

सष्टं ॥ १ ॥

अथ पूर्वविहितं गवामयनिकं ब्राह्मणमत्रादिशति ।

संवत्सरब्राह्मणं ब्राह्मणमिति ॥ २ ॥

यत् संवत्सरब्राह्मणं गावी वा एतत् सत्रमासत इत्यारभ्य
 प्रथमपञ्चिकायां चतुर्थपञ्चमाध्यायाभ्यामुक्तं तदेवात्रापि ब्राह्मण-
 मिति द्रष्टव्यं ननु किमथमत्र विधानं पूर्वमेव विहितत्वात् न
 अत्र प्रसङ्गः संवत्सरप्रकृत्यर्थं विधातव्यत्वात् तर्हि पूर्वत्र वा
 किमर्थं विधानं तत् सर्वं प्रकृतिभूतान्यहानि गवामयने विद्यन्ते
 अतोऽग्निष्टोमादीनां तदपेक्षत्वात् पूर्वं वक्तव्यमेव तर्ह्यत्राति-
 देशमात्रेणैवालं किमहःकल्पनया सत्यमेवं तथापि सुखबोधनार्थं
 सहस्रेण प्रदर्शितमित्यदोषः ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्हद्विवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
 बुक्कभूपारासाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते
 माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे
 चतुर्विंशोऽध्यायस्य विंशः खण्डः ।
 चतुर्विंशोऽध्यायः सम्पूर्णः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निश्चसितं वेदा योवेदैभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं बन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ स्वर्गसाधनमादित्यानां मध्ये पृष्ठमयनमाह ।

अतिरात्रश्चतुर्विंशं प्रायणीयमहर्षेः त्रिवृत्यञ्चदशौ

षडहौ पृष्ठः षडहोदौ त्रिवृत्यञ्चदशौ षडहौ स मासः स

द्वितीयः स तृतीयः स चतुर्यः स पञ्चमस्तयस्त्रिवृत्यञ्चदशाः

षडहाः पृष्ठः षडहस्त्रिवृद्दृष्टस्पतिस्तोमस्तयः स्वरसामा-

नोदिवाकीर्त्यमहस्त्वयः स्वरसामानः पञ्चदश इन्द्रस्तोम
उक्थ्यः पृष्ठः षडहस्त्वयस्त्रिंशारम्भण एकः पञ्चदशस्त्रि-
वृत् षडहो द्वादशाहस्य दशाहानि व्यूढा अग्निष्टोमास्त्रिवृत्
उद्भिच्च बलभिच्च द्वे अहनी द्वौ पञ्चदशत्रिवृतौ षडहौ पृष्ठः
पडहो द्वौ पञ्चदशत्रिवृतौ षडहौ स मासः स द्वितीयः स
तृतीयः स चतुर्थः पञ्चदशत्रिवृत्षडहः पृष्ठः षडहः पञ्च-
दशत्रिवृत्षडहोगौश्चायुश्च द्वे अहनी च्छन्दीमदशाहोऽष्टा-
चत्वारिंशं प्रथममहरथ चतुश्चत्वारिंशं चत्वारिंशं
षट्त्रिंशं द्वात्रिंशं त्रिंशं द्वे अष्टाविंशे पञ्चविंशं
चतुर्विंशमहाव्रतञ्चातिरात्रश्च ॥ १ ॥

अत्रादितो द्वे अहनी षष्ठमासस्यान्धोपान्धे भवतः द्वौ त्रिवृदि-
त्यादिना पञ्चमासाः पूरणीयाः तत्रायुग्मान्यहानि त्रिवृन्ति युग्मा-
नि तु पञ्चदशानीति षडहेषु त्रिवृत्पञ्चदशयोर्विवेकः त्रयस्त्रिवृत्प-
ञ्चदश इत्यादि स्वरसामान इत्यन्तेन षष्ठमासस्याष्टाविंशत्यहानि
आद्ये द्वे इति तत्पूर्तिः तत्राभिजित्स्थानीयस्त्रिवृद्बृहस्पतिस्तोमः
दिवाकीर्त्यन्तु मध्यममहर्न मासान्तर्भावि अयं प्रथमः पक्षः
सप्तमे मासि त्रयः स्वरसामानः अतो विश्वजित्स्थानीयः पञ्चदश-
स्तोम उक्थ्यसंस्थ इन्द्रस्तोमः । तत आहृतः पृष्ठः षडहः
एकः पञ्चदशत्रिवृत्षडहः अत्रपूर्व्वपरौत्येनायुग्मानि अहानि

पञ्चदशानि युग्मानि तु त्रिवृन्ति ततो द्वादशाहस्य दशाहानि
 तानि च व्यूढच्छन्दस्य त्रिवृत्स्तोमकान्यग्निष्टोमसंस्थानि तत
 उद्भिद्वलभिदौ ततोन्ते महाव्रतोदयनीये अत्र मिलित्विकोमासः
 ततो द्वौ द्वौ पञ्चदशत्रिवृतावित्यादिसंख्याया अष्टमनवमदश-
 मैकादशमासाः पूरणीयाः ततः पञ्चदशत्रिवृत्षडहौ प्रथम-
 तृतीयौ द्वितीयः पृथ्यः षडह इत्यष्टादशाहानि ततो गोष्टोम
 आयुष्टोमाविति विंशत्यहानि ततश्छन्दोमदशाह इति द्वादश-
 मासपूर्तिः छन्दोमदशाह इत्यं अष्टाचत्वारिंशं जागतं प्रथम-
 महश्चतुस्रत्वारिंशं त्रैष्टुभं द्वितीयश्चत्वारिंशं पाङ्क्तं तृतीयं षड्विंशं
 बार्हतश्चतुर्थं द्वात्रिंशमानुष्टुभं पञ्चमन्त्रिंशं वैराजं षष्ठं अष्टा-
 विंशे औष्णिहे सप्तमाष्टमे पञ्चविंशं पाङ्क्तं नवमं पूर्वन्तु
 पाङ्क्तं अष्टाक्षरपादपञ्चकापेक्षया द्वितीयपञ्चाक्षरपादपञ्चका-
 पेक्षयेति चतुर्विंशं गायत्रं दशममिति ॥ १ ॥

अथास्य नाम दर्शयति ।

आदित्यानामन्मध्ये पृष्ठम् ॥ २ ॥

स्पष्टं ॥ २ ॥

अस्य फलमाह ।

मध्ये पृष्ठेन वा आदित्याः स्वर्गं लोकमाक्रमन्त यन्मध्ये
 पृष्ठान्युपयन्ति स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै ॥ ३ ॥

स्पष्टार्थः ॥ ३ ॥

अथ पृष्ठानि प्रशंसति ।

अन्नं वै पृष्ठान्यन्नमेव तन्मध्यतोधीयते तस्मान्मध्ये
सदन्नन्धिनोति ॥ ४ ॥

पृष्ठानां प्रयोगेणान्नस्य सिद्धेः पृष्ठान्यन्नमित्युपचर्यते तेषां
मध्ये प्रयोगेण अन्नमेव मध्यदेशे स्थापितं भवति ॥ ४ ॥

अथ तानि पुनः पशुरूपेण प्रशंसति ।

पशवः पृष्ठानि पशुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

अथ पृष्ठगतं त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमत्वं प्रशंसति ।

चक्रे वा एते साकं वृतीयत् त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ यं
कामं कामयन्ते तमेतेनाभ्यश्रुवते यत्र हि चक्रीवता काम-
यते तत्तदभ्यश्रुते ॥ ६ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमाविति यत् यौ स्तः ते एते कामं वृतीयत्
सहैव वर्तमाने हे चक्रे खलु यथा रथस्य चक्रे परिभ्रमतः एवं
सर्वेष्वहःसु एतौ प्रायेण परिभ्रमतः एतेन स्तोमद्वयेनेत्यर्थः चक्री-
वता चक्रस्थानीयोक्तस्तोमद्वयवता पृष्ठे यत्र यत्र यद्यत्सु कामयते
तत्र तत्र तत्काम्यमश्रुते ॥ ६ ॥

अथ बृहस्पतिस्तोमं स्तौति ।

अथैष त्रिवृद्धस्यतिस्तोम एते न वै बृहस्पतिर्देवानां
पुरोधामगच्छत् पुरोधाकामानुपेयुर्गच्छन्ति पुरोधाम्युर
एनान्दधते ॥ ७ ॥

स्यष्टैर्यः ॥ ७ ॥

अथ स्वरसामानोद्दिवाकीर्त्यञ्च सह प्रशंसति ।

अथैते स्वरसामानः शिरोवै दिवाकीर्त्यं प्राणाः स्वर-
सामानोयद्दिवाकीर्त्यमभितः स्वरसामानो भवन्ति शिरस्येव
तत् प्राणाधीयन्ते ॥ ८ ॥

उक्तार्थमिदं ॥ ८ ॥

अथेन्द्रस्तोमं प्रशंसति ।

अथैष पञ्चदश इन्द्रस्तोम उक्थ्य एते न वा इन्द्रोत्यन्या-
देवता अभवदत्यन्याः प्रजाभवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ९ ॥

अथ स्वरसामानन्तरं पञ्चदशस्तोमक उक्थ्यसंस्थ इन्द्रस्तोमः
कर्त्तव्यः ॥ ९ ॥

अथ द्वादशाहस्य दशाहानि स्तोमसंस्थाविक्रतीनि प्रशंसति ।

अथैतानि द्वादशाहस्य दशाहानि व्यूढा अग्निष्टोमा-
स्त्रिवृत्तोमध्यतः पाप्मनोमुच्यन्त एष वाव देवतस्यो देवत-

ल्पमेव तदारोहन्ति तल्पग्राभवन्ति प्रवसीयसस्तल्पमाप्नु-
वन्ति ॥ १० ॥

अग्निष्टोमत्वात् त्रिष्टुप्त्वाच्च दशाहानि तेजोरूपाणि अत एत-
दनुष्ठानात्तमोरूपात् पाप्मनोमुच्यन्त इत्युक्तं किञ्च एष दशरात्रः
समग्रान्तर्वर्तित्वात्तल्प इत्युपचर्यते यथा लौकिकस्तल्पो गृहस्यान्तः
यद्वा देवानां निवासयोग्यत्वात्तल्पत्वं अतस्तदेतदनुष्ठातारोपि
देवतल्पमेव रोहन्ति अस्त्रेवं किन्तत इत्याह तल्पग्रातल्पार्हाभवन्ति
तस्यैव विवरणमुत्तरं वाक्यं ॥ १० ॥

अथोद्भिद्बलभिदौ स्तूयते ।

अथैतावुद्भिद्बलभिदावेताभ्यां वै वृहस्पतिर्देवेभ्य पशून्नु-
दृष्टजल्पशूनेवैताभ्यामुत्सृजन्तः ॥ ११ ॥

उद्भिद्यते गवादिलक्षणं फलमिति उद्भित् तथा बलेन भिद्यते
उत्पाद्यते फलमिति बलभित् अथवा बलनामानमसुरन्देवा-
गवार्थं बृहस्पतिः भिन्नवाननेनेति बलभिदेतावैकाहौ शिष्टं
स्पष्टं ॥ ११ ॥

अथ गोआयुषी प्रशंसति ।

अथैते गो आयुषी मिथुनौ स्तोमावुपयन्ति प्रजात्यै ॥ १२ ॥

एकया गौरतिरिक्तः एकया आयुरूनः अतिरिक्तः पुमान्
षुनः स्त्रिया इत्यनयोर्भिद्युनत्वं ॥ १२ ॥

अथ कृन्दोमदशाहः स्तूयते ।

अथैष कन्दोमदशाहश्चकन्दसान्दोहोर्वाञ्चि च्कन्दा-
स्युपयन्ति तस्मादर्वाञ्चोभुञ्चन्तः पशव उपतिष्ठन्ते ॥१३॥

कन्दोमः कन्दोभिर्निर्मितोदशाह एष एव च्कन्दसां दोहः
एवं सति अष्टाचत्वारिंशं जागतं प्रथममहरित्यादिक्रमेण कन्द-
सामवरोहेणोपयन्ति सत्रिणस्तस्माद्भुञ्जते पयसादिना पालयन्तो ग-
वादिपशवः अर्वाञ्चोऽधोमुखाः सायं स्वामिगृहमुपतिष्ठन्ति ॥१३॥

अथ महावतं प्रशंसति ।

अथैतद्ब्रतमन्नं वै ब्रतन्नं वा अन्यत्र मुखादन्नन्धिनोति
यदुपरिष्टाद्ब्रतमुपयन्ति मुखत एव तदन्नाद्यन्धीयते तस्मा-
न्मुखे सदन्नन्धिनोति ॥ १४ ॥

गतमिदं ॥ १४ ॥

अथाद्यन्ते अहनी प्रशंसति ।

अथैतौ प्रायणोयोदयनीयावतिरात्रौ येनैव प्राणेन
प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ १५ ॥

एतदपि गतं अथादित्यानामयनस्य कल्पोमध्ये पृष्ठस्य कृत्तो-
तिरात्रः कृतं चतुर्विंशमहराभिप्लविकस्य प्रथमस्याङ्गः प्रसोमा-
सोविपश्चित इत्यादिकं द्रष्टव्यं ॥ १५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य
प्रथमः खण्डः ।

भिप्लवाः सर्वेपि त्रिवृत्स्तोमकाः षष्ठे मासि त्रयस्त्रिवृदभिप्लवाः
 पृथ्यः षडहोभिजित्स्थानीयको बृहस्पतिस्तोमस्ततस्त्रयः स्वर-
 सामानः आद्ये अहनी इति षष्ठोमासः ततोदिवाकीर्त्यमहः पूर्व-
 वदेव सप्तमोमासस्त्रयः स्वरसामान इन्द्रस्तोमश्च तत आहृत्तः
 पृथ्यः षडहस्त्रिवृदभिप्लव एकस्ततो द्वादशाहस्य दशाहानि व्यूढा-
 दीनि पूर्ववद्दशाहविशेषणानि तत उद्भिद्बलभिदौ ततोन्त्ये महा-
 व्रतोदयनीये द्वे अहनी इति त्रिंशद्दहानि अथाष्टमादिचत्वारो-
 मासाश्चतुर्भिराहृत्तैरभिप्लवैरेकेन पृथ्येन चैकैकमासकल्पनया
 आप्तव्यः द्वादशस्तु मासः द्वाभ्यां त्रिवृदभिप्लवाभ्यां आहृत्ते नैकेन
 पृथ्यषडहेन सायुर्गोभिश्चन्द्रोमदशाहैः पूर्यते छन्दोमदशाहेषु
 चतुर्विंशप्रभृतीनामष्टाचत्वारिंशत्पर्यन्तान्यनुक्रमेणैव पञ्चविंशं
 नविद्यते तत् स्थाने चतुर्विंशं तच्चान्ततोदशमं भवति एतत्सत्र-
 मङ्गिरसां पुरस्तात् पृथ्यमित्युच्यते प्रथमत एव पृथ्यषडहस्य
 प्रयोज्यत्वात् ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्ररोचनमाह ।

पुरस्तात् पृष्ठेऽन वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमाक्रमन्त यत्
 पुरस्तात् पृष्ठान्युपयन्ति स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै ॥२॥

स्रष्टं ॥ २ ॥

अथ पशुत्वात् पृष्ठान्यन्नपशुत्वेन प्रशंसति ।

अन्नं वै पृष्ठान्यन्नमेव तन्मुखतोधीयते तस्मान् मुखे
 सद्गन्धिनोति पशवः पृष्ठानि पशुष्वेव प्रतिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

सष्टं ॥ ३ ॥

अथ छन्दोमदशाहपर्यन्तस्याहर्ष्वर्द्धनं सम्पाद्य पूर्वसत्रस्यादित्यानामयनस्यार्थवादमतिदिशति ।

यदन्यच्चक्राभ्यां साकं वृद्भ्यान्तत्समानमाह्णोमदशाहत् ॥ ४ ॥

अत्राभिप्लवे पञ्चदशस्याभावात् पूर्ववैषम्याच्चक्रे वा एते साकं वृतीयत् त्रिहृत्पञ्चदशौ स्तोमावित्युक्तादत्र्यह्णोमदशाहपर्यन्तं ब्राह्मणमत्रापि समानमित्यर्थः यद्यप्यत्रायुर्गौरिति क्रमः तथापि मिथुनत्वादर्थवादः समानएव ॥ ४ ॥

अथ छन्दोमदशाहं प्रशंसति ।

अथैष छन्दोमदशाहश्छन्दसान्दोह ऊर्ध्वानि छन्दांस्युपयन्त्यनपभ्रंशायैष वाव देवयानः पन्थाः प्रदेवयानं पन्थानमाप्नुवन्ति य एतदुपयन्त्यथैतद्ब्रतं ॥ ५ ॥

छन्दसामवरोहक्रमेणानुत्थाने क्रमेण कस्यचिच्छन्दसो नपभ्रंशः स्यात् अतस्तदभावाय भवत्यूर्ध्वमुखछन्दसामवासिः एष एव छन्दोनुक्रमो देवलोकगमनमार्गः देवयजनमार्गः अथैतद्ब्रतमित्यत्र प्रतीकग्रहणं पूर्वोक्तार्थवादानुकर्षणार्थं ॥ ५ ॥

आद्यन्ते अहनो प्रशंसति ।

अथैतौ प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ येनैव प्राणेन
प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ ६ ॥

गतमिदं । अस्यायनस्य पुरस्तात् पृष्ठस्य क्लृप्तोतिरात्रः क्लृप्त-
श्चतुर्विंशमहः क्लृप्तः पृष्ठः क्लृप्तं प्रथममहराभिप्लवस्य यथा मध्ये
पृष्ठ इत्यादिकल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ वृतिवातवतीरयनमाह ।

अतिरात्रस्त्रिवृता मासं पञ्चदशेन मासं सप्तदशेन मा-
समेकविंशेन मासन्त्रिणवेन मासन्त्रयस्त्रिंशेन मास-
महाव्रतं त्रयस्त्रिंशेन मासं त्रिणवेन मासमेकविंशेन
मासं सप्तदशेन मासं पञ्चदशेन मासं त्रिवृता मासमति-
रात्रः ॥ १ ॥

प्रथमं प्रायणीयोतिरात्रस्तत्स्त्रिहृदादित्रयस्त्रिंशान्ताः आदितः
षण्मासा आप्तव्याः विषुवतः स्थाने महाव्रतं भवति तएव त्रिहृ-
दादिमासा उत्तरस्मिन् पक्षसि द्वादशादिसप्तमासान्ताः षण्मा-

साः स्युः ततउदयनीयमहः एतानि त्रिषष्ट्युत्तरशतत्रयमहानि
स्युः अधिकयोर्द्वयोरङ्गोर्व्यवस्थाविषये सूत्रकारः दृतिवातवतो-
रयने द्वावेकोनौ मासौ सुनुयुस्त्रिभुताविति गौतमस्त्रयस्त्रिं-
शाविति धानञ्जयः उभौ वा त्रिंशिनौ स्यातां यथैतद्ब्राह्मणमि-
ति त्रयस्त्रिंशावेकोनाविति कल्पकारस्य मतं ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्ररोचनमाह ।

ऋतवोन प्रत्यतिष्ठत् एतेन प्रत्यतिष्ठन् प्रतिष्ठाकामा
उपेयुः प्रत्येव तिष्ठन्ति षड्वा ऋतव ऋतुष्वैतेन प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ २ ॥

स्पष्टं । ऋतुषु प्रतिष्ठानं नाम तत्तद्वृत्तितभोगास्यदत्वं ॥२॥

अथ मध्यमं महाव्रतमहः प्रशंसति ।

यद्ब्रतममध्यत उपयन्ति मध्यत एव तदन्नाद्यन्धीयते
तस्मान्मध्ये सदन्नन्धिनोति ॥ ३ ॥

गतमेतत् ॥ ३ ॥

अथ कृत्स्नमयनं पक्षित्वेन प्रशंसति ।

पक्षि वा एतत्सत्रायणं यद्कामं कामयन्ते तमेते नाभ्य-
श्रुवते यत्र यत्र हि पक्षी कामयते तत्तदभ्यश्रुते ॥ ४ ॥

पूर्वोत्तरमासषट्करूपपक्षिमयुक्तमेतत्सत्रायणं अस्येवं कि-
न्तत इत्याह यद्कामं कामयन्ते इत्यादिना अथ सर्वकामसाधनमे-

वोपपादयति यत्र यत्र हि पक्षी इत्यादिना यद्वा पक्षिवेत्यादि
महाब्रतस्यैव स्तुतिः तच्च मध्यमाहस्त्वेन प्रधानत्वात् पक्ष्यपि
भवति अत एव सत्रनिर्व्वाहकत्वात् सत्रायणमित्युच्यते ॥ ४ ॥

आद्यन्तयोर्न्मासयोर्थ्यत् त्रिवृत्त्वन्तत् प्रशंसति ।

तिवृता प्रयन्ति तिवृतोद्यन्ति प्राणा वै त्रिवृत् स्तोमानां
प्राणैरेव प्रयन्ति प्राणेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

त्रिवृतः प्राणत्वमसकृदुक्तम् ॥ ५ ॥

अथैतदयनं कर्त्तृद्वारा प्रशंसति ।

एतद्वै दृतिवातवन्तौ खाण्डव उपेतोविषुवति वात-
वानुत्तिष्ठति समापयति दृतिस्तस्मात्तनीयां सोवातवता
भूयांशोदात्तयाः ॥ ६ ॥

एतत्सत्रायणन्दृतिश्च वातवांश्चेत्यभी यजमानौ खाण्डवे
वने उपेतः अन्वतिष्ठतामित्यर्थः भूतकाले व्यत्ययेन वर्त्तमानप्र-
त्ययः एवमुत्तरयोरप्याख्यातयोर्द्रष्टव्यं तयोरनुष्ठानप्रयुक्तं किञ्चित्
फलवैषम्यं वक्तुमाह वातवान् विषुवति महाब्रते सम्पूर्णं
उत्तिष्ठति उदतिष्ठत् सत्रं समापितवान् दृतिस्तु द्वादशापि
मासानास्थाय समापयन् यस्मादेवं तस्माद्वातवता वातवतो वं-
श्यास्तनीयांसः अत्यर्थं तनवः कृशा अभवन् दात्तया इतरवंश्यास्तु
भूयांसो बहुतराः प्रवृद्धा अभवन् अत उभयस्यानुष्ठानसद्भावे-

पि कृत्स्नानुष्ठानं प्रशस्तफलवदित्युक्तं भवति अत्र विधृतिभिः
 क्लृप्तं इति वातवतोरयनमात्रिणवेभ्यस्त्रिवृद्भ्य उद्धरत्युक्त्यानि
 पञ्चदशेभ्यः षोडशिनमित्यादिकं द्रष्टव्यं ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तविंशोऽध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ सर्व्वर्द्धिसाधनं कुण्डपायिनामयनमाह ।

मासन्दीक्षिताभवन्ति ते मासि सोमं क्रीणन्ति तेषां
 द्वादशोपसद उपसङ्गिश्चरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहो-
 त्रञ्जुङ्गति मासं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजन्ते मासं वैश्वदेवेन
 मासं वरुणप्रघासैर्मासं साकमेधैर्मासं शुनाशीर्येण
 त्रिवृता मासं पञ्चदशेन मासं सप्तदशेन मासमेकविं-
 शेन मासं त्रिणवेन मासमष्टादशत्रयस्त्रिंशान्यहानि
 द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रश्च ॥ १ ॥

मासं माससंपूर्त्तैर्दीक्षिताभवन्ति दीक्षितधर्माननुतिष्ठेयुः
 तएव मासि दीक्षासम्बन्धिनि सम्पूर्णे प्रायणीयायां कृतायां प्रथम-
 प्रवर्ग्योपसद्विषे सोमं क्रीणन्ति क्रीणीयुः तेषां द्वादशोपसदो

भवन्ति ततः कृतोपसदहःपूर्वक्रीतं सोममुपनह्य उपरि देशे
 संरक्ष्य ततः मासमग्निहोत्रमित्यारभ्य त्रिणवेन मासमित्यन्तत्रि-
 गदसिद्धं आदितः षण्मासाहवित्येककाइतरेनुसौमिकाः द्वाद-
 शस्य मासस्य त्रयस्त्रिंशकान्यष्टादशान्यहानि ततो द्वादशाहस्य
 दशाहानि ततो महाव्रतं चातिरात्रश्चेति त्रिंशदहानीति
 द्वादशः ॥ १ ॥

अथ क्रमेणानुष्ठेयं अग्निहोत्रादिचतुष्टयं प्रशंसति ।

अग्निहोत्रं दशहोता दर्शपूर्णमासौ चतुर्होता चातु-
 र्मास्यानि पञ्चहोता सौम्योध्वरः सप्तहोता ॥ २ ॥

यदेतत् प्रथमे मास्यनुष्ठेयमग्निहोत्रमस्ति तच्च वित्तस्ये-
 त्यनुवाकोक्तोदशहोता तेन यो होमीस्ति सोमेन कृतो भवतीत्यर्थः
 एवमुत्तरवाक्येष्वपि द्रष्टव्यं दर्शपूर्णमासौ द्वितीयमास्यनुष्ठेयावेव
 चतुर्होता तथा मासचतुष्टये क्रमेणानुष्ठेयानि चातुर्मास्यान्वेवं
 पञ्चहोता यः सौम्योध्वरः उत्तरमासषट्कसम्बन्धी सएव सप्तहोता
 अग्निहोत्रादि चतुष्टयमध्वर्युब्राह्मणे स्पष्टमान्नातं पृथिवी होता
 अग्निर्होता महाहविर्होतेति तानि क्रमेण चतुर्होतृपञ्चहोतृसप्त-
 होतृणां प्रतीकाः दशहोतुः प्रतीकस्तु प्रदर्शित एव ॥ २ ॥

अथैतेषां फलमाह ॥

एते वाव सर्वेण यज्ञेन यजन्ते यएतदुपयन्ति सर्वेण
 भवन्ति ॥ ३ ॥

ये सत्रिण एतदुपयन्ति एते वाव एतएव सर्वे अग्निहोत्रादि-
भेदेन प्रकृतिविकृत्यात्मना च यो यज्ञे स्ति तेन कृत्स्नेनाभीष्टा
भवन्ति अत एव पशुपुत्रधनस्वर्गादिफलैः समृद्धाभवन्ति ॥ ३ ॥

अथैषां शेषभक्षणे किञ्चिद्विशेषमाह ।

ते सर्वे कुण्डपायिनोत्सुकैश्चमसैर्भक्षयन्ति ॥ ४ ॥

सर्वे सत्रिणः कुण्डैः पातारो भवन्ति अत एवास्यैतन्नाम
सम्पन्नम् अत्सरुकैः अत्सरुर्नामदण्डरहितो मध्येत्यन्तमवनतः स्थूलः
पात्रविशेषस्तादृशैश्चमसैर्भक्षयन्ति कुतः शिष्टसोमं ॥ ४ ॥

अत्रात्विज्यसमानतां विधत्ते ।

योहोता सोध्वर्युः सपीता य उद्गाता सनेष्टा सो-
च्छावाकीयोमैत्रावरुणः सब्रह्मा सप्रतिहर्ता यः प्रस्तोता
सब्राह्मणाच्छ्सी सग्रावस्तुद्यः प्रतिप्रस्थाता सोग्नीत्स उन्ने-
ता गृहपतिर्गृहपतिः सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यः ॥ ५ ॥

सुगमं ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ सर्वसमृद्धिसाधनं तपश्चितामयनं सत्रमाह ।

संवत्सरन्दीक्षिताभवन्ति संवत्सरमुपसङ्गिश्चरन्ति संवत्सरं
प्रसुतो भवति ॥ १ ॥

संवत्सरं प्रसुतो भवति संवत्सरं प्रसुनुयुरित्यर्थः सिद्धमन्यत्
अत्राङ्गां विशेषकल्पनामात्रा सत्रप्रकृतिभूता गवामयनाहकृतिः
यदा सर्वप्रकृतिभूतज्योतिष्टोमेनाङ्गां कृत्स्निदृष्टव्या तथा चार्षेय-
कल्पः गवामयनेन क्लृप्तं तपश्चितामयनं ज्योतिष्टोमेन वा विकृ-
प्तेनेति ॥ १ ॥

तत्संवत्सरन्दीक्षिताभवन्ति तप एव तेन तप्यन्ते यत्सं-
वत्सरमुपसङ्गिश्चरन्ति पुनत एव तेन यत्संवत्सरं प्रसुतो भ-
वति देवलोकमेव तेनापियन्ति ॥ २ ॥

द्वीक्षायां पयोव्रतादिनियमसद्भावात् द्वीक्षा संवत्सरेण तप
एव तप्तं भवति ततः संवत्सरे पसदनुष्ठानेन देवत्वप्राप्तये सत्कृता
भवन्त्येव ततः संवत्सरसोमयागेन पूताः देवलीकं देवनिवासस्थानं
प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

अस्य फलं सप्ररोचनमाह ।

एतेन वै तपश्चितो देवाः सर्वामृद्धिमाभ्रुवन् सर्वामृद्धि-
मृद्भ्रुवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ३ ॥

स्यष्टीर्थः ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायः

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ सर्वर्द्धिसाधनं प्रजापतेर्द्वादशसंवत्सराख्यं सत्रमाह ।

त्रयस्त्रिवृतः संवत्सरास्त्रयः पञ्चदशास्त्रयः सप्तदशास्त्रय
एकविंशः प्रजापतेर्द्वादशसंवत्सरं ॥ १ ॥

सुज्ञानमिदं ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्ररोचनमाह ।

एतेन वै प्रजापतिः सर्वस्य प्रसवमगच्छत्सर्वस्य प्रसवं
गच्छन्ति य एतदुपयन्ति ॥ २ ॥

सर्वस्य प्रसवं प्रेरणं तत्सर्वसमृद्धस्यैव नान्यस्येति सर्व-
मृद्धिकामा अत्राधिकारिणः ॥ २ ॥

अथ विहितसंवत्सरत्रयचतुष्टयं क्रमेण प्रशंसति ।

यत् त्रयस्त्रिवृतः संवत्सराभवन्ति तेजोब्रह्मवर्चसन्त्रि-
वृत्तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धते यत् त्रयः पञ्चदशा ओ-
जोवोर्यं पञ्चदशओज एव वीर्यमवरुन्धते यत् त्रयः सप्त-
दशा अन्नं वै सप्तदशोन्नाद्यमेवावरुन्धते यत् त्रय एक-
विंशः प्रतिष्ठा वा एकविंशोन्तत एव यज्ञस्य प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ ३ ॥

अग्निना सह त्रिवृतः प्रजापतिमुखादुत्पन्नस्तस्य च गायत्रीसंब-
न्धाद्गायत्र्या ब्रह्मवर्चससाधनत्वाद् ब्रह्मवर्चसन्तेज एव त्रिवृत् अत-
स्तदनुष्ठातारोपि तावदेवावरुन्धते एवं पञ्चदशादिष्वपि द्रष्टव्यं ॥ ३ ॥

अथास्य प्रयोक्तृप्रशंसाहारेण सर्वसिद्धिलक्षणं फलं दर्शयति ।
एतेन वै नैमिशीयाः सर्वामृद्धिमाध्वन् सर्वामृद्धिमृध्न-
वन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ४ ॥

नैमिशीया नैमिशारण्यवासिनः ॥ ४ ॥

अथास्य सत्रस्य नववार्षिकप्रयोगोपि विद्यत इत्याह ।

ते ह सप्तदशेभ्य एवाध्युत्तस्थुस्त उ होचुर्येऽन प्रजायाम
ध्यातै स एतत्सत्रं समापयादिति तदेतत्समीप्सन्तो
ब्राह्मणाः सत्रमासते ॥ ५ ॥

ते नैमिशीयाः सप्तदशेभ्य एव सप्तदशस्तोमकेभ्यस्त्रिभ्यः संवत्-
सरेभ्यः सप्तदशं समाप्यैवाध्युत्तस्थुः सत्रादुत्थिता आसन् तउ ह त
एव खलु तदेवमूचः योदीक्षितो नोस्माकं प्रजायां पुत्रपौत्रादि-
लक्षणायां ऋद्धातैः यज्ञाङ्गैः समृद्धः स्यात् स एतत् सत्रं एक-
विंशवर्षत्रयमप्यनुष्ठाय समापयेदिति एतावतास्य नवसंवत्-
सरानुष्ठानं विद्यते तथापि साधनसमृद्धावप्यनापदि सप्तदशेभ्य
उत्थापनं कुर्यादित्युक्तं भवति यस्माद्योनः प्रजायामृद्धात्
इति नैमिशीयैरुक्तं तस्मादित्यर्थः तत्सत्रं समीप्सन्तः समापयि-
तुमिच्छन्तो ब्राह्मणा द्वादशसंवत्सरमेव सत्रमासते ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायः

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ सर्व्वद्विसाधनं षट्त्रिंशत्संवत्सराख्यं शाक्त्यानां सत्र-
माह ।

नव त्रिवृतः संवत्सरा नव पञ्चदशा नव सप्तदशा नवै-
कविंशाः शाक्त्यानां षड्विंशत्संवत्सरं ॥ १ ॥

शाक्त्या शक्तिगोत्रोत्पन्नाऋषयः ॥ १ ॥

अथास्यानुष्ठाने किञ्चिद्विशेषसमृद्धिसाधनं दर्शयति ।

एते न वै गौरीवितिः शाक्त्यस्तरसपुरोडाशोयव्यावत्यां
सर्व्वामृद्धिमार्घ्यात् सर्व्वामृद्धिमृद्भुवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ २ ॥

गौरीवितिर्नामऋषिः तरसं मांसन्तदेव सवनीयं पुरोडाशं
यस्यासौ तरसपुरोडाशः यव्यावतीनाम नदी सिद्धयत् ॥ २ ॥

अथैतत् संवत्सरगतसंख्याद्वारा प्रशंसति ।

बृहती वा एतत्सत्रायणं स्वाराज्यञ्छन्दसां बृहती
प्रस्वाराज्यमाप्नुवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ३ ॥

सत्रञ्च तदयनञ्च सत्रायणं एतत् सत्रायणं बृहती वै बृहत्यपि
षट्त्रिंशदक्षरा अस्यापि संवत्सरगता षट्त्रिंशत्संख्यास्ति
अतस्तत्तद्वारा एतत् बृहती अस्वेवं किन्ततद्व्यतआह बृहती
छन्दसां मध्येस्वाराज्यमित्युक्तं अत एतदनुष्ठातारोपि स्वाराज्यमा-
प्नुवन्ति ॥ ३ ॥

अथैतद्बहुपुत्रसाधनत्वेन प्रशंसति ॥

तदेतद्भाक्त्यानां दशवीरमेषां दशवीराजायन्ते य एत-
दुपयन्ति ॥ ४ ॥

तदेतत्तुल्यं सत्रं शाक्त्यानां दशवीरं वीरयन्त्यमित्रानिति वीराः
पुत्रास्तेषां दशसंख्यानां साधकं अतीये दीक्षिता एतदुपमन्ति
तेषामपि दशवीराः पुत्राजायन्ते ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायः

सप्तमः खण्डः ॥

अथ अष्टमः खण्डः

अथ स्वर्गसाधनं साध्यानां शतसंवत्सरं सत्रमाह ।

पञ्चविंशतिस्त्रिवृतः संवत्सराः पञ्चविंशतिः पञ्च-
दशाः पञ्चविंशतिः सप्तदशाः पञ्चविंशतिरेकविंशाः
साध्यानां शतसंवत्सरम् ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

अथैतस्य प्रयोक्तृप्रशंसनद्वारा स्वर्गसाधनत्वमाह ।

साध्या वै नाम देवेभ्यो देवाः पूर्वं आसुः स्त एतत्सत्रा-
यणमुपायस्तेनाध्वं वस्ते सगवः सपुरुषाः सव्यएव सह
स्वर्गं लोकमायन्नेवं वाव ते सह स्वर्गलोकं यन्ति य एतद्-
पयन्ति ॥ २ ॥

पूर्वं साध्याख्यादेवाः वस्वादयोदेवेभ्यः इदानीं ज्योतिष्टोमा-
दिकर्मकृत्वात् देवतात्वं प्राप्नुवद्भ्यः पूर्वा आसन् ते स्वदेवत्व प्रा-
प्त्यर्थं एतच्छतसंवत्सरं सत्रायणमुपेत्य समृद्धा अभवन्निह लोका-
त्यश्वात्तैः सपुरुषाः सपरिचारकाः सर्व्वएव कात्स्यै न स्वर्गं लो-
कमायन्नेवमेवेदानीमपि ते स्वर्गमित्यादिस्पष्टं अतएव साध्यानां
सम्बन्धात् साध्यानां शतसंवत्सरमिति नाम सम्पन्नं ॥ २ ॥

अथैतच्छतसंवत्सरगतसंख्याहारेण प्रशंसति ।

आयुर्वा एतत्सत्रायणं शतायुः पुरुषीयावदेवायुस्त-
द्वरुन्ध ते नह्यात्यायुषसत्रमस्ति ॥ ३ ॥

यतः शतायुः पुरुषो अतस्तत्संख्याकः संवत्सरसद्भावादे-
तत्सत्रायणमायुरित्युच्यते अतोयावदेवायुः पुरुषस्य प्रजापतिना
शतमिति क्लृप्तं तत्कारत्वेऽनावरुन्धते नमध्येन्म्रियते तर्ह्यात्यायुषं
आयुरतिक्रान्तं आयुषोमध्ये मरणसाधनं सत्रं नास्ति अतः शत-
मायूषि पुरुषस्यावेक्षितानि ॥ ३ ॥

उक्तार्थे ऋचमुदाररुति ।

तदभ्यनूक्ता तानीदृहानि बहुलान्यासन्त्या प्राचीन-
मुदिता सूर्यस्य यतः परिजार इवाचरन्त्यूषा दृष्टे न पुन-
र्यतीवेति ॥ ४ ॥

अस्यामृचि बहुपेक्षितमित्येतावदेव निदर्शनं क्रियते उषसः
स्ततिरेषातानीत्तानि तेजांस्येवाहनि बहुलान्यासन् अङ्गामपे-
क्षितत्वादासन्नित्याशीरर्थे अतोऽस्माकं सन्वित्यथः तानीत्युक्तं या
यानि तेजांसि प्राचीनं पूर्वस्मिन् काले सूर्यस्य उदिता उदिते
उदये सति उत्पन्नानोशः एकस्तपनः परिस्यन्दजनितं तेजःस-
मूहः एवैकमहः खलु अतस्तथाविधानि बहूनि सन्वित्यभिप्रायः
अतोयेभ्यस्तेजोभ्यस्तदर्थं जारे पत्नी परित आचरन्ती पत्युः
समीपं सञ्चरन्ती नारी जीषा जारे रात्रेर्जरयितरि आदित्ये
पर्याचरन्ती सती दृष्टे सर्वैः किन्तु नपुनर्यती पुरुषान्तरं प्रति
गच्छन्ती पुंश्लीव नदृष्टे तानीति सम्बन्धः ॥ ४ ॥

अथैतत् ज्योतिष्टोमस्य सादृश्येन प्रशंसति ।

ज्योतिष्टोमस्यायनेन यन्ति ज्योतिरेव भवन्ति ॥ ५ ॥

ज्योतिष्टोमस्य यद्यनं प्रायणं त्रिष्टदादिस्तोमचतुष्टयरूप-
मस्ति तेनैवैतं यत्र यन्ति अतस्तेपि ज्योतिरेव तेजोरूपा एव
भवन्ति ॥ ५ ॥

अथैतदंत्यहारेण प्रशंसति ।

एकविंशोन्ततः स्तोमानां भवति प्रतिष्ठा वा एकविंश-
शोन्तत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

स्तोमानां त्रिहृदादीनां मध्ये अन्ततः सत्रान्ते एकविंश-
स्तोमो भवति सिद्धमन्यत् ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथाग्नेः सहस्रसाव्यं सहस्ररात्रं सर्वान्नाद्यफलसधनं
सत्रमाह ।

अतिरात्रः सहस्रमहान्यतिरात्रोऽग्नेः सहस्रसाव्यं ॥ १ ॥

सहस्राण्यहानि कार्त्स्न्येन स्तूयते अभिषूयते सोम इति सह-
स्रसाव्यं एतदग्नेः सम्बन्धि सहस्रसाव्यं सत्रं अस्थादावन्ते चाति
रात्रौ भवत इति केचित् अस्यैवाद्यन्ते अहनी अतिरात्रा इत्यपरे
तथा च सूत्रं सहस्रसाव्ये सहातिरात्राभ्यां सहस्रमहनीत्याचार्याः
सहस्रसाव्यमिति ह्याहेत्यन्तरेणेति शौचिवृत्तिरिति ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्ररोचनमाह ।

एतेन वा अग्निः सर्वस्य प्रसवमगच्छत् सर्वस्य प्रसवं
गच्छन्ति य एतदुपयन्ति ॥ २ ॥

स्रष्टं ॥ २ ॥

अथास्य कर्तुर्द्वारा फलान्तरं दर्शयति ।

अग्नेर्वै सर्वमाद्यं सर्वमेषामाद्यं भवति य एतदुप-
यन्ति ॥ ३ ॥

एतत्पूर्वमनुष्ठितवतोऽग्नेः खलु एतदनुष्ठानसामर्थ्यात् सर्व-
मपि आद्यं अदनीयमासीत् अतः सर्वमित्यादिस्मृष्टं ॥ ३ ॥

अस्याहर्गतसंख्याद्वारेणैतत्प्रशंसति ।

अथ यत् सहस्रसाव्यं भवति सहस्राक्षरा वै परमा-
विराट् परमायामेव विराजि प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४ ॥

परमा विराट् संख्यानाम्मध्ये शतं हि परमं अतस्तावत्
संख्या वा विराट्परमेत्युच्यते सहस्राक्षराविराडिति श्रुतेरेकैक-
स्यादश संख्यात्वात् सहस्राक्षरा भवति सिद्धमन्यत् ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायः

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ त्रीणि सारस्वतानि सत्राणि, मित्रावरुणयोः प्रथममिन्द्राग्न्योर्द्वितीयमर्थ्यन्नस्तृतीयं, तत्र मित्रावरुणयोः प्रथमं सत्रमाह ।

सरस्वत्या विनशने दीक्षन्ते ॥ १ ॥

सरस्वती नाम नदी प्रत्यक्श्रोता प्रवहति तस्याः प्रागपरभागौ सर्वलोकप्रत्यक्षौ मध्यमस्तु भागो भूम्यामन्तर्निमग्नः प्रवहति नासौ केनचिद्दृश्यते तद्विनशनमित्युच्यते तस्योपक्रमे दक्षिणे तीरे दीक्षन्ते ॥ १ ॥

सत्रस्य सारस्वतीयस्य दीक्षोपसदोरियत्तामाह ।

तेषां द्वादश दीक्षा द्वादसोपसदः ॥ २ ॥

अथ कस्मिन् दिवसे दीक्षारम्भ इति जिज्ञासायां सूत्रकारो मतभेदमाह षष्ठ्यां पक्षस्येति गौतमोमावास्यायामतिरात्रः स्यादिति पूर्वपक्षस्य षष्ठ्यामित्यर्थः तत्रोपपत्तिं स्वपक्षे चाह एवं स्वस्थानमामावास्यं प्रयुज्यत इति अस्यायमर्थः एवं सति शुक्लपक्षस्य प्रथमायां सान्नाय्यब्राह्मणविहितं प्रयुक्तं स्यात्पक्षान्तरमाह सप्तम्यां वा दीक्षित्वामावास्यायां यजनीयेहन्यतिरात्रः स्यादिति धानञ्जप्यसमाधय उत्तराभ्यां सुत्याभ्यामिति अस्यायमर्थः अमावास्यायामुत्तरेद्युर्थ्यजनीये शुक्लप्रथमायामेवातिरात्रः कुतः उत्तराभ्यां गोष्टोमायुष्टोमाभ्यां ब्राह्मणोक्ताभ्यां साम्यसिद्धयर्थं प्रथमायामेव हि तयोरनुष्ठानमिति नन्वेवं सति द्वितीयायां करणात् सान्नाय्यस्य स्थानभ्रंशः स्यादित्याशंक्य स्वयमेव परिहर-

ति स्वस्थानं चैवामावास्यं प्रयुज्यत इति अतः कारणात् न
सान्नाय्यस्यापभ्रंश इत्यर्थः तदपि कुत इति तत्राह पूर्वपक्षो-
ह्यामावास्यस्थानमिति अयमभिप्रायः पूर्वपक्षोहि कात्स्न्येन
सान्नाय्यस्य स्थानं न केवलं प्रथमैवेति दीक्षोपसदीर्घे अथ
प्रयोगक्रमः पूर्वोक्तदीक्षोपक्रमयोरन्यतरं परिगृह्य द्वादशदिवस-
दीक्षान्ते प्रायणीयया प्रचर्य राजानं क्रीत्वोपनह्य निधाय पश्चात्
द्वादशोपसद् इति ॥ २ ॥

अथोपसदनन्तरमतिरात्रमनुष्ठाय तस्मिन् दिवसे सान्ना-
य्यार्थं वत्सानपाकृत्य श्वोभूते तेन यष्टव्यमित्याह ।

यद्हरतिरात्रो भवति तद्दृष्ट्वानपाकुर्वन्ति स-
ंस्थितेतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्ते ॥ ३ ॥

यद्दृष्ट्वानपाकुर्वन्ति प्रायणीयोतिरात्रो भवति तस्मिन्नहनि
सान्नाय्यार्थं वत्सानपाकृत्युः पश्चादस्तमयात् पूर्वं स्वकाले दोहये-
युर्दध्यर्थं पुनश्च रात्रौ वत्सानपाकृत्य श्वः संस्थितेतिरात्रे इष्ट्यन्तं
प्रक्रम्य पात्रासादनप्रोक्षणानन्तरं प्रातर्होमं दोहयेयुरित्यर्थः
प्रकृतौ तु दर्शं पुरोडाशसद्भावात् कपालीपधानानन्तरं प्रात-
र्होमः अत्र द्वाद्यायणः पुरा रात्रेः सायं दोहं दोहयेरन् संस्थि-
तेतिरात्रे प्रातर्होममिति अतिरात्रसमाप्त्यनन्तरं तत्रैव देशे
सान्नाय्येन यजेरन् ॥ ३ ॥

अथ सान्नाय्यानुष्ठानानन्तरमुपरिभूतानुष्ठानाय गार्हपत्या-
हवनीययोर्निर्माणाप्रकारमाह ।

सान्नाय्येनेष्ट्वाध्वर्युः शम्यां परास्यति सा यत्र निपतति

तद्गार्हपत्यस्ततः षट्त्रिंशत् प्रक्रमान् प्रक्रामति तदाह-
वनीयः ॥ ४ ॥

सान्नाय्ययागानन्तरं तस्मिन्नेवाहनि आहवनीयसमीपेऽध्व-
र्युस्त्रिः प्राङ्मुखः शम्यां परास्यति स्वशक्त्या सा शम्या यत्र नि
पतति तत्र गार्हपत्यः कर्त्तव्यः ततोऽध्वर्युः षट्त्रिंशत् प्रक्रमान्
प्रक्रामति तत्राहवनीय औत्तरवेदिकः अत्र द्राह्यायणः सान्ना-
य्येनेष्टाध्वर्युः शम्या परास्यतीत्याहवनीयन्यन्तेन तिष्ठन् प्राङ्मुखो
नित्यमिष्टिसंस्थासु प्रास्येदिति आहवनीयन्यन्तेनेत्यतः पूर्वं ब्राह्म-
णप्रतीकोपादानं न्यन्तेन समीप इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ सदः प्रभृतीनां निर्माणप्रकारमाह ।

चक्रीवत् सदश्चक्रीवद्भविर्द्धानं चक्रीवदाग्नीध्रमुखल-
वुध्नोयूपः प्रकृष्य उपोप्त एव नोपरवान् खनन्ति ॥ ५ ॥

चक्रीवत् चक्री चक्रं अक्षुन्नचक्रोरित्यादौ तथा दर्शनात्
सद आदिकं चक्रं चतुःफलकादिनिर्मितं कार्यमिति केचित्
अपरे तु चक्री रथः शकटो वा तद्युक्तं सद आदि आदिकार्यमिति
प्रथमनिर्मितैरेव सदःप्रभृतिभिरत्रोत्थानमनुष्ठानादुपर्यतिदेश-
प्रायणाय सदआदिषु पृथक् पृथक् रथोवा नोवा सम्पादयेयुरित्य-
र्थः अत्रानुक्तयोरपि पत्नीशालाशामित्रयोश्चक्रीवतोर्निर्माणमाह
सूत्रकारः तथापि पत्नीशाला स्याच्छामित्रश्चेति एतेषां प्रायणे
विशेषं सूत्रकारआह समश्चेद्भूमिभागः स्यादनुपूर्वं विषमे वेदेः
पांसून् हरेयुस्तथोत्तरवेदेर्द्विशोऽभ्यश्च तान्निविश्य यथायतनं निव-

पेयुरिति पुरोदेशोयद्दि समः स्यात्तदा सद आदिकं यथा संस्थान-
मेवोपेयुर्विषमदेशश्चेत् तदानीं शकटगमनयोग्येन प्रदेशेन पृष्ठतः
पृष्ठतो नयेयुरित्यर्थः ततः सदः प्रभृतिषु स्थापितेषु यथायतनं पूर्व-
मानीतान् पांशून् निवपेयुः न तत्र मन्त्रपूर्वकं वेद्यादेः करण-
मस्ति तथा यूपोपि उलखलबुध्नः उलखलस्य मूलभागो यथास्थ-
विष्ठस्तथैव कर्त्तव्यः स एव प्रकृष्य पुरोदेशं प्रति भूम्यामेवाकर्ष-
णीयः नतूपरि धारणीयः स च वेदिदेशे उपोस एव पांशुभिः
परितः प्रकृष्य एव नतु खातयीत तथा उपरवान् अधिषवण-
फलकयोरधस्तात् न खनेयुः किञ्च रेखाएव कुर्युः अत्र सूत्रं
उलखलबुध्नोयूप इति पृथुबुध्नः स्यात् प्रकृष्य इति तं पूर्वं
कर्षेयुरेवानुद्यच्छन्त उपोस एवेत्यनिखातस्तिष्ठेत् पांशुभिः पर्युप्तो-
नोपरवान् खनन्तीत्यधिषवणफलकयोरधस्तादुपरवानमश्वभ्रा-
स्तेषां प्रतिषेध आलिखेयुरिति ॥ ५ ॥

अथ सान्नाय्येनैव स शुक्लपक्षे समापनीय इत्याह ।

ते तमापूर्यमाणमामावास्ये नयन्ति ॥ ६ ॥

ऐन्द्रेण माहेन्द्रेण वा प्रत्यहं यजमाना सान्नाय्येन यजन्ती-
त्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ तदनन्तरभाविपूर्णिमायामनुष्ठेयं विदधाति ।

तेषां पौर्णमास्यां गोष्टीमस्तोमो भवत्युक्थगो बृहत्
सामा ॥ ७ ॥

तेषां सान्नाय्येन यजतां पौर्णमास्यां गोष्टीमेन स्तोममुक्थ-

संस्थो बृहत्सामा बृहत्पृष्टः एकाहिकः कर्त्तव्य इति क्वचिदाच-
 च्यन्ते कुतोलक्षणस्वीकरणमिति तदाहुः यस्मात् संस्थिते गोष्टोमे
 पौर्णमासमिति हि संस्थानान्ताद्विदधाति गोष्टोमसमाप्तिदिवस-
 एव पौर्णमासं कर्त्तव्यतां विदधाति तच्च आमावास्यं कर्म कृत्वा-
 पूर्यमाणपक्षस्यनुष्ठितः स्यात् पौर्णमास्यं तदनुष्ठानमिति सूत्र-
 कारस्तु पौर्णमास्यामेव गोष्टोमः कर्त्तव्यः कुतस्तेषां पौर्णमास्यां
 गोष्टोमस्तोमो भवतीति मुख्यपौर्णमासीश्रवणात् अतःसंस्थि-
 त गोष्टोम इति वचनेन पौर्वापर्यत्वं चोच्यते नतु तस्मिन्ने-
 वाहनि कर्त्तव्यतां ब्रूते तच्च पौर्वापर्यं पौर्णमास्यां गोष्टोमे
 प्रतिपदि पौर्णमासोपक्रमोपि नविरुध्यते तथापूर्यमाणमिति
 वचनमपि भूयोभिप्रायिकमिति अयज्ञायस्तेषाममावास्यायामा-
 युष्टोममित्यत्रापि समानः अत्र तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोमस्तोमो
 भवतीति यजनीये हनि स्यादित्याचार्या इत्यादिकं सूत्रं
 द्रष्टव्यं ॥ ७ ॥

अथ गोष्टोमानन्तरं यदनुष्ठेयन्तद्विदधाति ।

संस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासन्निर्व्वपन्ते ते तमपक्षी-
 यमाणं पौर्णमासेन यन्ति तेषाममावास्यायामायुष्टोमः
 स्तोमो भवत्युक्तयोरयन्तरसामा ॥ ८ ॥

आयुष्टोमे यथैकाहिका सिद्धमन्यत् । अत्रे श्ययनेषु विनान्वा-
 धानं पत्नीसंयाजान्तं तन्त्रं ॥ ८ ॥

उक्त्याहःसाध्यस्यास्य सत्रस्य नाम प्रदर्शति ।

मित्रावरुणयोरयनं ॥ ९ ॥

स्रष्टं ॥ ९ ॥

एतत् सत्रमित्रावरुणसम्बन्धप्रदर्शनद्वारा प्रदर्शति ।

एतेन वै मित्रावरुणाविमान् लोकानाजयतामहोरात्रौ
वै मित्रावरुणावहर्मित्रोरात्रिर्व्वरुणोऽर्द्धमासौ वै मित्रा-
वरुणौ य आपूर्य्यते समित्रो योपक्षीयते सवरुणः सएष
मित्रो वरुणोरेतः सिञ्चति ॥ १० ॥

मित्रोहःशुक्लपक्षयोः अभिमानी देवोरात्रिः कृष्णपक्षयोरभि-
मानीवरुणे रेतः स्वसामर्थ्यं सिञ्चति शिष्टमुक्तप्रायं ॥ १० ॥

अथ वृहतीप्रशंसनद्वारेण सरस्वत्याः नुबल्वं प्रशंसति ।

सरस्वत्या वै देवा आदित्यमस्तम्नवन् सा नायकत् साभ्य-
व्लीयत तस्मात् स्र नुञ्जिमतो वतं वृहत्यास्तम्नवन् सायक-
त्तस्माद् वृहती कन्दसां वीर्यवत्तमादित्यं हि तथास्तम्न-
वन् ॥ ११ ॥

पूर्वं भूम्यां वर्त्तमानमादित्यं द्युलीके निधाय सरस्वत्या
अस्तम्नवन् स्तम्भितुमैच्छत् सा नायकत् नियन्तुं नाशक्रीत् किन्तु
अभ्यव्लीयत शिथिलाभूत् तस्मात्सारस्वती नुञ्जिका वक्रोपेताभूत्
तं वृहत्या स्तम्नवन्नित्यादिस्त्रष्टं ॥ ११ ॥

अथान्यं विशेषमाह ।

प्रतीपं यन्ति नक्षत्रीपमष्ट वै पूर्वेण पक्षसा यन्ति ॥ १२ ॥

प्रत्यङ्मुखी खलु सरस्वती प्रवहति अतस्तदक्षिणे कूले प्रतीपं
प्रतिलोमं प्राञ्चीयन्ति ॥ १२ ॥

तदेव व्यतिरेकासम्भवेन द्रढयति ।

तद्धि प्रत्येकाप्येति ॥ १३ ॥

तद्धि पूर्वं पक्षं प्रति तस्यान्ते एका नदी सरस्वतीमप्येति
एकेत्युक्तं ॥ १३ ॥

सा विशेष्यते ।

दृषद्वत्येव ॥ १४ ॥

सरस्वत्या विनशनादारभ्य प्लक्षः प्रास्त्रवणपर्यन्तानुष्ठानोदेशः
तस्याहुं प्रदेशदेशेपि दृषद्वत्या अप्ययः तावत्पर्यन्तं पूर्वेण पक्षसा,
यन्त्यानुतिष्ठन् गच्छेयुरित्यर्थः ॥ १४ ॥

तदप्यये कर्त्तव्यमाह ।

दृषद्वत्या अप्ययेऽपोनग्नीयच्चरुन्निरूप्याथातियन्ति ॥ १५ ॥

तत्सङ्गमप्रदेशे अपोदेवताकं चरुं जलातिक्रमदोषपरि-
हारार्थं निरूप्य पश्चादतिक्रम्य यन्ति अत्र सूत्रं दृषद्वत्या अप्यये-

पोनस्रोयामिष्टिन्निर्वपेरन्यदि सोदका स्यादप्यनुदकायामिति धा-
नञ्जप्यः ॥ १५ ॥

अथ विनशनादारभ्य प्लक्षं प्रास्त्रवणपर्यन्तानुष्ठानं प्रशंसति ।

चतुश्चत्वारिंशदाश्वीनानि सरस्वत्या विनशनात् प्लक्षः
प्रास्त्रवणस्तावदितः स्वर्गलोकः सरस्वती सम्मिते नाध्वनाः
स्वर्गलोकं यन्ति ॥ १६ ॥

सरस्वतीविनशनप्रदेशादारभ्य गतां चतुश्चत्वारिंशदाश्वीनः
प्रमाणप्लक्षः प्रास्त्रवणः एकोप्यश्व एकेनाहोरात्रेण यावन्तमञ्चानं
गच्छति तावानेकाश्वीनः तथाविधश्चत्वारिंशदाश्वीनैर्यावान-
द्वा भवति प्लक्षप्रस्त्रवणो भवति आश्वीन इत्यस्यैकाहगताश्वीने-
वाइतः स्वर्गलोक इत्युक्तं नैष दोषः सहस्राश्विनोस्यान्त-
र्भावात् ॥ १६ ॥

अथास्मात् शत्रादुत्थानं चतुर्विधन्तत्रैकमुत्थानं विवक्षुराह ।

एतेन वै नमी साप्योवैदेहोराजाञ्जसा स्वर्गं लोक-
मैदञ्जसागामेति तदञ्जस्कीयानामञ्जस्कीयत्वं ॥ १७ ॥

पूर्वमेतेन सत्रेण सप्यपुत्रोवैदेहोविदेहदेशाधिपतिर्नमीनाम
राजा अञ्जसा शीर्घं स्वर्गं लोकमैत् तस्माद्वयमपि स्वर्गमञ्जसा
आगमेमेति ब्रूवन् तत् तस्मादञ्जस्कीयानां सारस्वतसत्रावय-
वभूतानामञ्जस्कीयत्वं ॥ १७ ॥

अथ साप्यस्य सत्रोत्थानविधिं दर्शयति ।

स एतद्वभृथमभ्यवैद्य एष उत्तरेण स्थूलार्मन्द् इद-
स्तद्वास्य शतङ्गावः सहस्रं सम्पदुः ॥ १८ ॥

स नमो एतत् एतस्माद्वभृथमभ्यवैदेवागच्छत् एतच्छब्दो-
क्तं विवृणोति य एष प्रसिद्धः सरस्वत्या उत्तरेण स्थूलार्मन्देश-
मतुलो ऋदोवर्त्तते तस्मिन्नित्यर्थः कुतस्तस्मिन्नेव नमो प्राप्तवा-
निति तदुच्यते तदा अस्मिन् हि शतसंख्याकागावो ब्राह्मणभी-
जनाद्यर्थमानीताः अपत्योत्पादनद्वारा सहस्रं सम्पदुः सम्पन्ना
अभवन् ॥ १८ ॥

तदुत्थानमाह ।

शते गोष्वृषभमप्यृजन्ति ता यदा सहस्रं सम्पद्यन्तेथो-
त्थानं ॥ १९ ॥

ये शते गोषु शतं वत्सतरीषु गवां प्रजननार्थं वृषभमप्युत्सृ-
जन्ति अतिसृजन्ति स्पष्टमन्यत् अत्रोत्थाने सूत्रकारः किञ्चिद्विशे-
षमाह शते गोष्वृषभमप्युत्सृजन्तीति वत्सतरीशते गर्भिणीषु ता
यत्र गव्यमभयं स्यात्तत्र रक्षेयुः पुङ्गवैस्तासां भुञ्जीरन् सर्पिषा च
तासु सहस्रं सम्पन्नासु पूर्वपक्षे गामतिरात्रं कृत्वा दत्त्वा
उत्तिष्ठेयुरिति पुङ्गवैर्भोगः स्वीपकरणवाहनादिद्वारकं ॥ १९ ॥

अथ द्वितीयमुत्थानं दर्शयति ।

यदा सर्वज्यानिं जीयन्तेथोत्थानं यदा गृहपतिर्म्मि यते-
थोत्थानं ॥ २० ॥

सध्वज्यानिः सर्वहानिः ॥ २० ॥

अथ तृतीयमुत्थानं दर्शयति ।

यदा स्रक्षं प्रास्रवणमागच्छन्त्यथोत्थानं ॥ २१ ॥

यत्र स्रक्षं प्रास्रवणं तद्धि सरस्वत्या उत्पत्तिस्थानन्तदागत्य
पूर्वोक्तनिमित्ताभावेपि सत्रादुत्तिष्ठेयुः ॥ २१ ॥

अस्मिन्नुत्थानेनुष्ठेये विशेषमाह ।

स्रक्षं प्रास्रवणमागम्याग्रये कामायेष्टिं निर्व्वपन्ते तस्या-
मश्वान्च पुरुषीञ्च धेनुके दत्त्वा ॥ २२ ॥

तं समागम्यातिरात्रात् पूर्वमग्नये कामायेष्टिः कर्त्तव्येत्येके
अतिरात्रात्परमन्ये पुरुषी दासी धेनुके नवप्रसूतिके सवस्त्रे इत्यग्र्यः
तथा च सूत्रं यदा स्रक्षं प्रास्रवणमागच्छन्त्यथोत्थानमिति तदा प्रा-
स्रियुरिति धानञ्जप्यः स्रक्षं प्रास्रवणं प्राप्य पुरस्तादतिरात्रस्या-
ग्नये कामायेष्टिः स्यादिति शाण्डिल्यः उपरिष्ठादिति धानञ्जप्य-
स्तस्या मश्वान्च पुरुषीञ्च धेनुके यज्ञोपकरणशेषांश्चाभिरूपायान्यस्मै
दद्युः स्वामिनो हि सर्वे सत्रेषु तेषां प्रतिग्रहणन्न विद्यत उक्तो-
वभृथो ब्राह्मणेनापृष्टशमनीयमेतदिति ॥ २२ ॥

अथावभृथे शेषमाह ।

कारपचवं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवयन्ति ॥ २३ ॥

कारपचवीजनपदविशेषः तन्मध्ये यमुना गच्छति तां प्राप्य

तत्रावभृथन्न कुर्युः कदाचिदपि सरस्वत्यामवभृथीन कर्त्तव्यः
 तथा च सूत्रकारः न सकृच्चन सरस्वत्यामवभृथमभ्यवेयुर्देवय-
 जनभूता ह्येषा भवत्यविद्यमाने सरस्वत्या एवोद्धारं पार्श्वतस्त्विति
 अविद्यमाने सरस्वतीप्रान्ते नद्याह्नसम्भवे सरस्वत्या एव जल-
 मुद्भृत्यावभृथार्थं उद्भृत्यापि जलं पार्श्वत एवावभृथः कर्त्तव्यः न
 तत्रेत्यर्थः ॥ २३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य
 दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथेन्द्रान्योरयनाख्यं प्रजापतिभवनसाधनं सारस्वतं द्वितीयं
 सत्रमाह ।

अतिरात्रस्त्रिवृत्पञ्चदशमिन्द्राग्नोरयनं गोआयुषी
 इन्द्रकुक्षी अतिरात्रः ॥ १ ॥

प्रायणीयोतिरात्रः प्रथममहः अथ त्रिवृत् पञ्चदशौ व्यत्यासेन
 पचहयेष्यनुष्ठातव्यौ तदिन्द्रान्योरयनं अत्र गोआयुषी पचयो-
 रन्ते इत्यङ्गा क्रमइति केचित् अपरे तु पचयोस्त्रिवृत्पञ्चदशयोः
 व्यत्यासः त्रिवृत्पचान्ते गोष्टीमः पचदशपचान्ते आयुष्टीम इत्याहुः
 चतुर्विधीत्थानमप्यत्रापि पूर्ववदेव ॥ १ ॥

अथास्य फलं सप्ररोचनमाह ।

एतेन वा इन्द्राग्नी अत्यन्यादेवता अभवतामत्यन्या प्रजा-
भवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ २ ॥

सिद्धमिदं ॥ २ ॥

अथ कर्त्तृद्वारा प्रशंसति ।

इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठा ओजिष्ठा भवन्ति यएत-
दुपयन्ति ॥ ३ ॥

गतमिदं ॥ ३ ॥

अथ विहितक्रमेणैवानुष्ठेयं प्रशंसति ।

अथ यत् त्रिवृत्यञ्चदशमिद्राग्नीरयनं गोआयुषी
इन्द्रकुक्षी भवतीसंव्याथाय ॥ ४ ॥

असंव्याथाय दार्ढ्यायेत्यर्थः केवलं त्रिवृत्यञ्चदशाभ्यामेव सत्र-
समापने अदार्ढ्यः स्यात् अतस्तत्परिहाराय गोआयुषी भवतः
ताभ्यां वै कथं दृढत्वमिति तदुच्यते गोआयुषी ऐकाहिके गौरौ-
वितस्वरे इति कल्पकारेणोक्तत्वादैकाहिके अतस्तत्र त्रिवृदादीना-
ञ्चतुर्णामनुष्ठानसम्भवादसम्बाधत्वं अत्र सत्रान्तविषये सूत्रं एते-
नैवोत्तरे व्याख्याते तत्राग्नये कामायेष्टिरपोनम्रीयञ्च स्रुबहोमी
स्यातामिष्टिरेवाग्नये कामायोपरिष्ठाञ्चेदतिरात्रस्येति शाण्डिल्यः
अनयोः सारस्वतयोः पूर्ववदित्ययनाभावादन्तिमातिरात्रमध्य-

एवोक्तेष्टिविधानमिति सूत्रकारमते अग्नये कामाय स्वाहा अपान्न-
 म्ने स्वाहेति सूत्रेणैवापरहोमा नत्वष्टितन्त्रमस्ति अन्यथा सुत्या-
 व्यवधानां स्यादतिरात्रात्परमिति शाण्डिल्यपक्षे इष्टिरेव कर्त्तव्या
 पुनः सुत्याभावादिति सूत्रार्थः त्रिवृत्पञ्चदशयोः पक्षयोर्व्यत्यासव-
 तोरेवमङ्गां व्यत्यास इति पक्षावुक्तौ तत्र सूत्रकारः पर्वणोरि-
 न्द्रकुक्षी पूर्वस्याग्निष्टोमौ त्रिवृती राथन्तरबार्हते पूर्वपक्ष उक्थे
 पञ्चदशे राथन्तरबार्हते अपरपक्ष इति गौतमस्तेन पक्षयोः
 सञ्चारयेत्सर्वत्र त्वेव त्रिवृत्पञ्चदशे व्यत्यासं स्यातां तयोर्यस्मिन्ननु-
 पेते पक्षां गच्छेत्तेनोत्तरं पक्षमुपक्रमेतेतेनोक्तमुत्तरस्य त्रिकद्रुके-
 ष्विति गोआयुषोविश्वजिदभिजितोश्चेन्द्रस्य कुक्षिस्थानीयत्वादिन्द्र-
 कुक्षी इति नामधेयं तावनयोः सारस्वतयोः क्रमेण पर्वणोर्भवतः
 उत्तरस्मिन् सारस्वते तु व्यत्यासे पौर्णमास्यामभिजिदमावास्यायां
 विश्वजिदिति क्रमः अथ गौतमस्य पक्षव्यत्यासं दर्शयति द्वयोः
 पूर्वस्य सत्रस्य पूर्वपक्षे सर्वत्र त्रिवृदग्निष्टोमएव कार्यः अपरपक्षे
 पञ्चदश उक्थ इति ब्राह्मणार्थः तत्र राथन्तरं प्रथममहः द्विती-
 यन्तमिति व्यत्यासमजामितार्थं तेन पक्षयोः सञ्चारयेदित्यस्याय-
 मर्थः त्रिवृत्पञ्चदशेन कदाचिदपि पक्षयोः सञ्चारयेत् तत्र नियता-
 वेव भवतामित्यर्थः अथ पूर्वस्मिन् पक्षे दर्शपौर्णमासश्च निपतेत्
 तद्वदपि त्रिवृतं पञ्चदशाविति गौतमः अथ स्वमतमाह सर्वत्र
 त्वित्यादिना तस्यायमर्थः यथा पूर्वपक्षमुभावपि साम्येन व्यत्यासे-
 दिति यदा द्विद्वयवत् स्यादेकस्मिन् पक्षे समप्रयोगेन सिध्यति
 तदा कथमित्याह तयोर्यस्मिन्ननुपेते इत्यादिनानयोरेव व्यत्यास-
 करणे यस्मिन्ननुष्ठिते पक्षां गच्छेत् तत्रेन्द्रकुक्षिं कृत्वा तदनन्तरं

पूर्वमहः तमुपक्रमेत न पुनः प्रथमप्रवृत्तेरिति अयं न्याय्यः उत्तर-
त्रिकद्रुकेष्वपि समानः अथ द्वितीयस्य सारस्वतस्य षोडशिमन्ता-
वतिरात्रौ दृतिवातवतोरयनेन क्लृप्ते त्रिवृतं पञ्चदशे अग्निष्टोम-
स्त्रिवृदुक्त्यं पञ्चदशं रायन्तरं त्रिवृद्दार्हतं पञ्चदशं एकाहिके गो-
आयुषी इत्यादि मशककल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथार्थन्नीरयनाख्यं स्वर्गसाधनं तृतीयं सारस्वतं सत्रमाह ।

अतिरात्रोज्योतिर्गौरायुस्त्रिद्वोविश्वजिदभिजितावि-
न्द्रकुक्षी अतिरात्रः ॥ १ ॥

अमावास्यायामुपक्रम्य आपरिसमाप्तेः ज्योतिर्गौरायुरिति
अहः एवानुष्ठेयः पश्चाद्विश्वजिदभिजितातिरात्र इति केचित्
सूत्रकारमतन्तु पर्वणोरेवाभिजित्यश्चाद्विश्वजिदभिन्नरूपे ते पर्वण-
च्छेदित्यादिकं पूर्वमेव प्रदर्शितं अत्र तृतीयस्य सारस्वतस्य षोड-
शिमन्तावतिरात्रावैकाहिकास्त्रिकद्रुकाः विश्वजिदभिजितौ वा
गौरीवितः स्वरा इत्यादिकः कल्पोद्द्रष्टव्यः ॥ १ ॥

अथ विहितसत्रस्य स्वर्गसाधनत्वं वक्तुमर्थ्यन्नोऽनेन स्वर्गप्राप्तिं
दर्शयति ।

एतेन वार्यमैतं लोकमजयत् ॥ २ ॥

स्रष्टं ॥ २ ॥

एतेनेत्युक्तं विवृणोति ॥

यमाङ्गर्यम्नः पन्था इत्येषवाव देवयानः पन्थाः ॥ ३ ॥

यदि अर्थ्यम्न आदित्यमूर्त्तिभेदस्य पन्था अयमित्याहुः स एष-
एव खलु देवयानः पन्थाः ॥ ३ ॥

अस्त्रे वं किन्ततो भवतीत्याह ।

प्रदेवयानं पन्थानमाप्नुवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ४ ॥

पष्टं ॥ ४ ॥

अनेन देवयानप्राप्तिं प्रत्यक्षदर्शनेन साधयति ।

तस्मादेषोरुणतम इव दिव उपदृष्टेशेरुणतमइव चि
पन्थाः ॥ ५ ॥

देवयानमार्गस्यार्च्चिरादिरूपत्वात्तेन गतोऽप्यर्थ्यमा अरुण-
तमोदिवि दृश्यते प्रातःकालीनआदित्योर्थ्यमा सीरुणतमो
भवति ॥ ५ ॥

अत्र विहितान्यहान्यनूद्य प्रशंसति ।

अथ यत् ज्योतिर्गौरायस्त्वपहो विश्वजिदभिजितावि-
न्द्रकुक्षी भवतोसंव्याथाय ॥ ६ ॥

सिद्धमिदं ॥ ६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

उक्तानि त्रीणि सारस्वतानि अथ दार्षद्वतमिष्टयनमेकयज-
मानकं विवक्षुराह ।

संवत्सरं ब्राह्मणस्य गारक्षेत् संवत्सरं व्यर्णेनैतन्धवेग्नि-
मिन्धीत संवत्सरे परीणह्यग्नीनादधीत ॥ १ ॥

अस्योत्तरस्य चेष्टयनयोः साधारणं नियममाह सूत्रकारः
दार्षद्वततैरयोः व्रतानि तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं हविरुच्छिष्टभोजी-
स्यादधः सम्बेश्य मांसाश्लवणाशी न स्त्रियमुपेयाद्यथा प्रकृत्या-
हिताग्निवृत्तिं वर्त्तयेदिति एवं सामान्य नियमोपेतः संवत्सरं
ब्राह्मणस्य श्रुताध्ययनसम्पन्नस्य ऋत्विजः आचार्यस्य वा प्रा-
यश्चित्तार्थं गारक्षेत् दार्षद्वते संवत्सरं ब्राह्मणस्य गारक्षेत्
ऋत्विज आचार्यस्य वेति द्राह्मणायणः तदनन्तरमेकसंवत्सरं स-

रस्वत्यास्तोरे नैतन्धवे नानापुत्राणि ग्रामाः सन्ततेषु मध्ये व्यसं
 नैतन्धवे एकाग्निरोपासनस्य परिचर्यया संवत्सरमग्निं परिचरेत्
 पूर्वमाहिताग्निश्चेत् अग्निहोत्रेण परिचरेत् ततः संवत्सरादूर्ध्वं
 परीणं नाम स्थली कुरुक्षेत्रे तस्यामग्नीनादध्यात् आधाय च
 यथाकालमन्वारभ्रणोयेष्टा दर्शपूर्णमासावस्तुवैव दार्षद्वयं कर्त्तुं
 तत् स्थानं विसृजेदिति केचिद्दर्शपूर्णमासाभ्यामेवेष्टेत्यपरे दार्ष-
 द्वयतानङ्गत्वेपि तयोन्नित्यत्वादिति तेषामभिप्रायः पक्षद्वयेपि दार्षद्व-
 यार्थगमनमाहितानग्नीन् परिणह्यैव कुर्यात् पूर्वमेवाहिताग्नि-
 श्चेत्तदुक्तपक्षन्नानुतिष्ठेत् किन्तु तदानीं तानेवाग्नीन् दृष्टार्थं
 परिणह्यानीयाग्निहोत्रमेव गृहीत्वा गच्छेत् ॥ १ ॥

इदानीमिच्छयनोपक्रमं दर्शयति ।

स दक्षिणेन तोरेण दृषद्वत्या ' आग्नेयेनाष्टाकपालेन
 शम्यापरासीयात् ॥ २ ॥

सरस्वतीदृषद्वत्योः संभेदं दृषद्वतीदक्षिणेन तीरेणोपक्रम्या-
 ष्टाकपालद्रव्येणाग्निदेवताकेनेष्टा तत्प्रभृति षट्त्रिंशत् प्रक्रम-
 वर्जं शम्यापरासे प्रासन् तत्र तत्रेष्टिं कुर्वन्नेव सारस्वतवद्गच्छेत्
 ॥ २ ॥

कुरुक्षेत्रस्य देवयजनत्वं प्रतिपादयितुमाख्यायिकामाह ।

इन्द्रश्च रुशमा चांशं प्रास्येतां यतरोनौ पूर्वा भूमिं
 पर्येति स जयतीति भूमिमिन्द्रः पर्येत् कुरुक्षेत्रं रुशमा
 साब्रवीदजैषन्वेत्यहमेव त्वामजैषमितीन्द्रोब्रवीत्तौ देवेष-

पृच्छेतां ते देवा अब्रुवन्नेतावती वाव प्रजापतेर्वेदिर्या-
वत् कुरुक्षेत्रमिति तौ न व्यजयेतां ॥ ३ ॥

पूर्वं इन्द्रश्च रुशमा च ब्रह्मवादिनी कृत्स्नाभूमिपरिभ्रमणस्य
शीघ्रकरणार्थमंशं पणं प्रास्येतां प्रक्षिपतां जयप्रकारमुच्यते तावा-
वयोर्मध्ये यतरः पूर्वभावी सन् भूमिं परिगच्छति स जयतीत्येवं
समयमाभाषेन्द्रो भूमिं पर्यैत् रुशमा तु कुरुक्षेत्रं तौ तथा कृत्वा
पुनरागत्य परस्परस्मैव जयोममैव जय इत्यब्रूतां तौ विवदमानौ
देवेष्वपृच्छेतां तौ देवा इदमब्रवीत् कुरुक्षेत्रमेव प्रजापतेर्वेदिः
तत्रैव सर्वा भूमिः वसिता एतावती वै पृथिवी यावती वेदि-
रिति श्रुतेरित्यभिप्रायः अतउभाभ्यामपि भूपरिगमनस्य समत्वा-
दुभयोरपि जयः समान एवेति अतस्तौ नव्यजयेतां एतावता
कुरुक्षेत्रमेव भूभेः प्रशस्ततरोदेवयजनप्रदेश इत्युक्तं भवति तस्मा-
दुत्थानकालः ॥ ३ ॥

अवभृथस्नानमाह ।

स य आग्नेयेनाष्टाकपालेन दक्षिणेन तीरेण दृषद्वत्याः
शम्यापरास्येति त्रिस्रक्षान् प्रति यमुनामवभृथमभ्यवैति
तदेव मनुष्येभ्यस्तिरोभवति ॥ ४ ॥

यदुक्तप्रकारेणेति सः त्रिः प्लक्षात् जनपदं प्राप्य तत्रैव यमु-
नायामभ्यवैति तत्रैव हि देशे दृषद्वती मनुष्येभ्यस्तिरोभूता बह्वद-
कापि सती तत्रैवान्तर्हिता भवतीत्यर्थः अत्र सूत्रं तत्र शम्याप्रासनं
यथा सारस्वतेषु नतु प्रक्रमान् प्रक्रामेत् कामिष्टिमेकैकेनाङ्गा

संस्थापयेत् दृषद्वत्या दक्षिणेन तीरेणेयात्तस्याः प्रभव्यमर्चं प्राप्यैत-
 येष्ट्येष्टा त्रिःप्लवावहरणं प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेयाद्यत्र क्वच
 ततोदूरे यमुना स्यात्तत्रैतयेष्ट्येष्टा स्वयं सामगायन्नवभृथमभ्यवे-
 यादगायन्वा प्रब्रजिष्यतोयनमिदम्नान्य इति धानञ्जप्यस्तदेव
 मनुष्येभ्यस्तिरोभवतीति नग्रामं पुनरेयादिति स्वर्गलोकमाक्र-
 मते व्यावर्त्तते श्रेयान् भवतीति चोदकान्तर्जानाद्वा यथासरजस-
 द्भतीति ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायः

तयोद्देशः खण्डः ॥

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

अथ तुरायणन्नामिष्टयनं सर्वर्द्धिसाधनं सत्रमाह ।

आग्नेयोष्टाकापाल एन्द्र, एकादशकपालो वैश्वदेवश्च-

रुः ॥ १ ॥

आग्नेयोष्टाकपाल इत्याद्यस्तिस्त्र इष्टयोऽनुसवनं क्रमेण संव-
 त्तरपर्यन्तमहरहः कर्त्तव्यः एका च हविष्केष्टिरियं दर्शपूर्समा-
 सवत् तथाच सूत्रं तत्र तिस्र इष्टयः पूर्वाह्न एका पृथक्च मध्य-
 न्दिनापराह्नयोस्तासु पृथगनुपूर्वं हवींषि यान्युक्तानि ब्राह्मणेनैका

वैव स्यात्तस्यां तानि सर्वाणि स्युः संवत्सरादूर्ध्वमवभृत्प्रमथ्यवेयात्तत्र
सामगानमिति तएवं सतः स्वयमेव कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते ॥ १ ॥

तद्विधाय स्तोति ।

अदोक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते यददोक्षितः कृष्णा-
जिनं प्रतिमुञ्चते या मानुष्यद्विस्तान्तेनर्द्धीति ॥ २ ॥

दोक्षानाम हि देषविशेषभावजन्मस्वीकारः अतस्तद्राहित्येन
कृष्णाजिनप्रतिमोक्यात् मानुषीं हृदिमाप्नोति तिष्ठेद्विवारात्रावा-
सोतेत्यादीद्ययनद्वयसाधारणं यत्तत्परः सूत्रकारेणोक्तं अस्माभिः
पूर्वायणादाबुदाहृतं ॥ २ ॥

तस्मिद्धवदनूद्य प्रशंसति ।

अथ यत्तपस्तप्यते या देवी तां तेन ॥ ३ ॥

तपसा देवभावप्रतिबन्धकपापक्षयाद्देवीसमृद्धियुक्ता ॥ ३ ॥

अथ विहिता इष्टी क्रमेणानूद्य प्रशंसति ।

यदाग्नेयोष्टाकपालो भवत्याग्निमुखा वै देवता मुखत-
एव तद्देवताच्छृङ्गीत्यथो प्रातःसवनमेव तेनाप्नोत्यथ यदैन्द-
एकादशकपालो भवत्यैन्दुं वै माध्यन्दिनसवनम्माध्यन्दिन-
मेव सवनं तेनाप्नोत्यथ यद्वैश्वदेवश्चरुर्भवति वैश्वदेवं वै
तृतीयसवनं तृतीयसवनमेव तेनाप्नोति ॥ ४ ॥

निगदसिद्धमेतत् ॥ ४ ॥

अथैतस्य प्रयोक्तृसम्बन्धप्रदर्शनद्वारेण फलं दर्शयति ।

एतेन वै तुरोदेवमुनिः सर्वामृद्धिमाङ्गीत्सर्वामृद्धि-
मृद्धोति य एतदुपैति ॥ ५ ॥

स्पष्टं । अत्र सूत्रं संवत्सरमहरहस्तौरेण यजेत षष्ठाञ्चैत्रीपक्षस्य
पञ्चम्यामिति गौतमो ब्रतोपायनीयमोदनमशित्वाकेशश्मशूणि
वापयित्वाहतं वसनं परिधाय परिसमुह्याग्नीन् परिस्तीर्येत्यादि
द्रष्टव्यं ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथ प्रतिष्ठासाधनं सर्पाणां सत्रमाह ।

अतिरात्रावभितोग्निष्टोमामध्ये सर्वाद्दशदशी संवत्स-
रोद्वादशोविषुवान्सर्पसामानि विषुवति क्रियन्ते ॥ १ ॥

प्रायणोद्योदनौ सषोडशिकावतिरात्रावभयतो भवतः मध्ये
सर्वाण्यहानि अग्निष्टोमसंस्थानि अतिरात्रद्वयसहितः सर्वापि

संवत्सरोद्दशस्तोमको भवति मध्यमन्तु विषुवद्दोद्वादशस्तोमकः
 तत्र सर्पसामानि क्रियन्ते व्रतानि कल्पे निर्द्दिष्टानि अत्र द्वादशो
 विषुवानिति विषुवत्संकीर्त्तनादभिगरापगरयोश्च गवामयनं महा-
 व्रतएव वर्त्तमानयारिह विधानाद्गवामयनिकान्यहान्यग्निष्टोम-
 मात्रविकृतौनि दशस्तोममात्रविकृतौनि च लिङ्गादत्र भवित-
 व्यानि तथाहि तत्रत्यं ब्राह्मणं अभिगरापगरौ भवतो निन्दत्येना-
 नन्यः प्रान्यः शंसतीति नैवं सूत्रकारेणैवमाशङ्क्य कल्पानुसारेणैव
 परिहृतत्वादाह सूत्रकारः सर्पसत्रङ्गवामयनं स्तोमसंस्थाविकृतं
 स्यादित्येके षण्डकुषण्डावभिगरापगराविति ह्याहेति प्रत्यक्ष-
 विहितं त्वार्षेयकल्पेन तत्रानुमानन्न विद्यतेऽभिगरापगरावेवोपो-
 त्तमेहनि स्यातामिति अतः कल्पकारेणैकेनैव विराजा इन्द्रेण
 पुनः पुनः अभ्यासेन सर्पसत्रस्य कल्पितत्वादभिगरापगरावप्यु-
 त्तमेहन्येव सर्वाण्यहानि तु विराजइन्द्रेण सर्वोद्दशीति कल्प-
 वचनात्तथैवानुष्ठेयानि अत्राश्वलायनः सर्पाणामयनङ्गी आयुषौ-
 दशीस्तोममनुलोमेन षण्मासान् प्रतिलोमेन षट्ज्योतिः द्वादश-
 स्तोमोविषुवतस्थाने प्रकाशमापेयुरिति ॥ १ ॥

अथैतस्य फलं सप्ररोचनमाह ।

एतेन वै सर्पाणु लोकेषु प्रत्यतिष्ठन्नेषु लोकेषु प्रति-
 तिष्ठन्ति यएतदुपयन्ति ॥ २ ॥

स्पष्टं ॥ २ ॥

अथास्य सर्पायणत्वमुपपादयितुं पूर्व्वहत्तं सर्पाणां गृहपत्या-
 दिविभागं तन्नामनिर्द्दिष्टपुरःसरं दर्शयति ।

जर्वरो गृहपतिर्धतराष्ट्र एरावतो ब्रह्मा पृथुश्रवा-
 दौरे श्रवसउद्गाताग्लावश्चाजगावश्च प्रस्तोतप्रतिहर्तारौ
 दत्तस्तापसोहोता शितिपृष्ठो मैत्रावरुणस्तक्षको वै शालेयो
 ब्राह्मणाक्सी शिखानुशिखौ नेष्टा पोतारावरुण आटो-
 क्वावाकस्तिमिर्घादौरे श्रुतोभीत् कौतस्तावध्वर्यु अरिमेज-
 यश्च जनमेजयश्चाव्वुदो ग्रावस्तुदजिरः सुब्रह्मण्यश्च कपि-
 शंगावुन्नेतारौ षण्डकुषण्डावभिगरापगरौ ॥ ३ ॥

कौ तु स्तौ कुतस्तस्य पुत्रौ अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ इत्यर्थः
 चक्रपिशङ्गावपि मिलित्वा उन्नेतकार्यकर्तारौ अभिगरस्तुतिरप-
 गरो निन्दिता तौ महाव्रते ब्राह्मणशूद्राभ्यां कर्त्तव्यौ तद्वदत्राप्य-
 पोत्तमेहनि अभिगरापगरयोः कर्त्तारौ षण्डकुषण्डौ भवतः सुज्ञा-
 नमन्यत् । ३ ॥

अथ सप्ररोचनानि फलान्तराख्याह ।

एतेन वै सर्पा अपमृत्युमजयन्नपमृत्युञ्जयन्ति यएतदुप-
 यन्ति तस्मात्ते हित्वा जीर्णान्तचमत्तिसर्पन्त्यपचिते मृत्युम-
 जयन् सर्पावा आदित्याआदित्यानामिवेषां प्रकाशो
 भवति य एतदुपयन्ति ॥ ४ ॥

स्यष्टीर्थः अत्र सर्पसत्रस्य षोडशिमतावतिरात्रौ अनुषैकर्त्तव्योः

सफपौष्कले श्यावाश्वस्तस्य वै लोके गौरीवितं समानमितरं
विराजा इन्द्रेण सर्वोदशीत्येवमादिकः कल्पोद्रष्टव्यः ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

अथ प्रजातिसाधनन्विसंवत्सरं सत्रमाह ।

गवामयनं प्रथमः संवत्सरोऽथादित्यानामथाङ्गिरसां

॥ १ ॥

स्रष्टं ॥ १ ॥

अथ क्रमेण विहितसंवत्सरत्रयं प्रशंसति ।

एतेन वै गावः प्रजातिं भूमानमगच्छन्प्रजायन्ते
बहवो भवन्ति य एतदुपयन्त्येतेन वा आदित्या एषु लोकेषु
प्रतितिष्ठन्ति य एतदुपयन्त्येतेन वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोक-
मायन् स्वर्गं लोकं यन्ति य एतदुपयन्ति ॥ २ ॥

सर्वत्रैतेनेत्येतेच्छब्देन स्वस्वसंवत्सरसत्रं परिगृह्यते तथानु-
ष्ठायिनां फलत्रयसंकीर्तनमववुद्गमानुवादः ॥ २ ॥

अथ मुख्य फलं सप्ररोचनमाह ।

परआह्वारस्त्वसदस्यः पौरुकुत्सीवीतहव्यः आयसः
कक्षीवानौशिजस्त एतत्प्रजातिकामाः सत्रायणमुपायत् स्ते
सहस्रत् सहस्रं पुत्रान्पुष्यन्नेवं वाव ते सहस्रत् सहस्रं
पुत्रान् पुष्यन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ३ ॥

अङ्गारस्य ऋषेरपत्यमाह्वारः स च परनामकः अयसः पुत्रः
आयसः देविकाशिशुपेत्यादिना आत्वं उशिपुत्रः कक्षीवान् शिष्टं
निगदसिद्धं अत्र कल्पः त्रिसंवत्सरस्य गवामयनेन न क्लृप्तः प्रथमः
संवत्सरः आदित्यानामयनेन द्वितीयोऽङ्गिरसामयनेन तृतीय इति
अत्र सूत्रकारः प्रथमोत्तमसंवत्सरयोर्व्यत्यासमाह पौर्णमासी प्रसवं
त्रिसंवत्सरन्तस्य याथाकामी दीक्षाणां षष्टिरिति शाण्डिल्यः प्रथ-
मोत्तमौ संवत्सरौ व्यतिहरेदिति धानञ्जप्योऽभिप्लवस्तोमपृष्ठदेश-
रोहार्थइति दीक्षाणां याथाकाम्यं द्वादशदीक्षाप्रभृतिष्वित्यर्थः
अभिप्लवः स्तोमः पृष्ठदेशरोहार्थ इति व्यत्यासे प्रमाणद्वयोपन्यासः
अभिप्लवस्य स्तोमोभिप्लवस्तोमः पृष्ठस्य स्थानं पृष्ठदेशः तयो-
रुभयोरपि रोहासिद्धार्थमित्यर्थः तथा हि रोहो नाम कनीयसः
स्तोमस्य प्रथमकरणं ज्यायसः पश्चात्करणं तद्विपरीतश्च प्रत्य-
वरोहः सच निन्दितः तथा हि तैत्तिरीयकं जामि वा एते कुर्वन्ति
यज्जग्यांसां स्तोममुपेत्य कनीयांसमुपयन्तीति अत्र व्यवहारे सति
प्रथमोङ्गिरसामयने त्रिवृतोभिप्लवाः मध्यमे आदित्यानामयने त्रि-
वृत् पञ्चदशाः उत्तमे गवामयने सप्तदशादयोऽप्यभिप्लवेषु क्रियन्त-

इत्येवं स्तोमरोहसिद्धिः तथा प्रथमेङ्गिरसामयने पुरस्तात् पृष्ठाः
 सामा भवन्ति आदित्यानामयने मध्यतः पृष्ठाः गवामयने उप-
 रिष्ठात् पृष्ठाइति पृष्ठादेशरोहः सिध्यति तथा निदानमपि
 अत्रैके गवामयनमन्तः कुर्वन्ति प्रजापतिसत्त्वत्वादेतेन वै गावः
 प्रजातिं भूमानमगच्छत् प्रजायन्ते वहवो भवन्तीति स्तोमतश्चैव-
 मयनानां रोहो भविष्यतीति ॥ ३ ॥

इति नाण्डामहाराक्षणे पञ्चविंशोऽध्यायस्व
 षोडशः खण्डः ॥

अथ सप्तदशः खण्डः ।

अथ सर्व्वद्विसाधनं प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरसत्रमाह ।

अतिरात्रः सहस्रं त्रिष्टुतः संवत्सरा अतिरात्रः प्रजापतेः
 सहस्रसंवत्सरं ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

अथैतत् प्रसवसाधनत्वेन प्रशंसति ।

एतेन वै प्रजापतिः सर्व्वस्य प्रसवमगच्छत्सर्व्वस्य प्रसवं
 गच्छन्ति य एतदुपयन्ति ॥ २ ॥

स्यष्टं ॥ २ ॥

पुनरपि जरानिवृत्तिसाधनत्वेन प्रशंसति ।

एतद्वै प्रजापतिर्जीर्था मूरुपत्तेन जरामपाहताप-
जरां घ्नते य एतदुपयन्ति ॥ ३ ॥

जीर्था जरया मूरोमूढः प्रजापतिरेतत् सत्रमनुष्ठाय जराम-
पहतवान् जरामपघ्नत इत्येतत्सम्बन्धः ॥ ३ ॥

पुनरनूद्यैतस्य सर्वसमृद्धिसाधनं दर्शयति ।

तदेतत्प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरमेतेन वै प्रजापतिः
सर्वामृद्धिमाप्नोत् सर्वामृद्धिमृध्नवन्ति य एतदुपयन्ति
॥ ४ ॥

स्यष्ट ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चविंशोऽध्यायस्य

सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

अथ विश्वाधिक्यसाधनं विश्वसृजामनाख्यं सहस्रसंवत्सरं
सद.म.ह ।

पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिभृतः संवत्सराः पञ्चपञ्चाशतः पञ्च-
दशाः पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः पञ्चपञ्चाशत एकविंश
विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरं ॥१॥

पञ्चसंख्याकाः पञ्चाशतः सपञ्चाशद्विंशतसंवत्सरास्त्रिभृतस्तोम-
कामवेयुः एवं पञ्चदशादिष्वपि द्रष्टव्यं मिलित्वैतद्विश्वसृजान्देवानां
सहस्रसंवत्सरं सत्रं ॥ १ ॥

अथास्याधिकारिसिद्धये विश्वसृजसम्बन्धं दर्शयति ।

एतेन वै विश्वसृजइदं विश्वमसृजन्त यद्विश्वमसृजन्त
तस्माद्विश्वसृजः ॥ २ ॥

पूर्वं सृष्ट्यादौ सृष्टिकामा देवा एतत् सत्रमनुष्ठाय सत्यसं-
कल्पाः सन्तः इदं विश्वमसृजन्त एतेषां विश्वसृजइति संज्ञाप्ये-
तन्निमित्ता ॥ २ ॥

इदानीन्तनानामप्येतत्सत्रयाजिनां फलं दर्शयति ।

विश्वमेनाननु प्रजायते एतदुपयन्ति ॥ ३ ॥

एतदुपेयुषः एनान्विश्वञ्जगत् अनुप्रजायते एतदनुष्ठात्स्वो-
हीनमुपचीणं जायते विश्वमपि एते विश्वस्य स्वामिनोभवन्ती-
त्यर्थः हीनइत्येनोः कर्मप्रवचनीयत्वं अत एनानिति द्वितीया
एतेन वै विश्वसृज इत्युक्तं ॥ ३ ॥

के ते विश्वसृजः कथमेतदुपायन्निति तदुभयं दर्शयति ।

तपो गृहपतिर्ब्रह्म ब्रह्मेरापत्न्यमृतमुद्गाता भूतं प्रस्तो-
ता भविष्यत्प्रतिहर्त्तात्तव उपगतार आर्त्तवाः सदस्याः
सत्यं होतर्त्तमैत्रावरुण उजोब्राह्मणाक्सी त्विषिश्वा-
पचितिश्च नेष्टापोतारौ यशोक्त्वावाकोग्निरेवाभीङ्गो ग्राव-
स्तदूर्गुन्नेता वाक्सब्रह्मण्यः प्राणोर्ध्वरुपानः प्रतिप्रस्थाता
द्विष्टिर्विशास्तावलं ब्रुवगोपमाशाहविष्येय्यहोरात्राविद्धय-
वाहौ मृत्युः शमितैतेदीक्षन्ते ॥ ४ ॥

तपःप्रभृतिषु याः प्रसिद्धा देवतास्तास्तथैव गृह्यन्ते अप्रसि-
द्धास्तु तदभिमानिन्यो देवताः परिगृह्याः एतासां विभज्य सत्रे
विनियोगोस्माभिस्रैत्तिरीयब्राह्मणात् ऋचां प्राचीत्यस्मिन्ननुवाके
प्रपञ्चितः आर्त्तवास्तदनुसम्बन्धिनः शीतोष्णवर्षाभिमानिन इत्यर्थः
द्विष्टिर्ब्रह्मण आज्ञा शिष्टं निगदसिद्धं ॥ ४ ॥

उक्तसर्वाधिक्यफलसाधनत्वसमर्थनाय पूर्वं विश्वसृष्ट्यर्थं सत्र-
मुपेयुषां देवानां स्वयम्भूः ब्रह्माविरभूदित्यस्मिन्नर्थे पूर्वतनं श्लोक-
मुदाहरति ।

तदेषश्लोको विश्वसृजः प्रथमे सत्रमासत सहस्रसमं
प्रसुतेन यन्तस्ते ह जज्ञे भुवनस्य गोपा हिरण्यमयः शकुनो
ब्रह्मनामेति ॥ ५ ॥

विश्वसृजो विश्वसृष्टिकर्त्तारस्तदर्थं प्रथमे सृष्टेः पूर्वभूताः
सत्रमासत कथमिति तदुच्यते सहस्रसमं सहस्रसंवत्सरं प्रसुतेन

सोमाभिषवेण यन्तः सन्त आसत ते ह त एव हेति विनिग्रहार्थीयः एवकारसमानार्थः भुवनस्य गोपा कृतस्य भूतजातस्य पालयिता एतत् सृष्टिप्रलयस्याप्युपलक्षणं अनेन स्वरूपं लक्षितं भवति हिरण्यमयः हिरण्यमयः शरीरः हिरण्यमयः पुरुषोदृश्यते हिरण्यमयश्च हिरण्यकेश इति हि श्रुत्यन्तरं शकुनः पक्षिरूपः अस्ति पक्षित्वेन श्रुतिषु सर्वत्र व्यपदेशः एकः सुपर्णः ससमुद्रं सुपर्णं विप्राः कवयः पुरः सपत्नीभूत्वेत्यादिषु ब्रह्मनाम ब्रह्मेति प्रसिद्धं यज्ञे प्रादुरभूदिति सम्बन्धः ॥ ५ ॥

एतत् सत्रफलभूतं ब्रह्मणः साक्षात्कारं प्रतिपाद्येदानीन्तनानुष्ठायिनामपि ब्रह्मणः सालोक्यादिफलं दर्शयति ।

ब्रह्मणः सलोकतां सार्ष्टितां सायुज्यं गच्छन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ६ ॥

सार्ष्टिः साम्यप्राप्तिः समानैश्वर्ययोग इत्यर्थः शिष्टं स्पष्टं अनेन प्रसङ्गात् अध्ययनादिप्रवर्तकानां श्रेयोनिमित्तं परदेवतास्मरणमपि कृतं भवति ॥ ६ ॥

अथ सर्वाधिकलक्षणं फलं दर्शयति ।

तदेतद्विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरमेतेन वै विश्वसृजः सर्वांमृद्धिमृध्नुवन्ति य एतदुपयन्ति ॥ ७ ॥

एतन्निगर्दासिद्धं दृतिवातवतोरयनेन क्लृप्तं विश्वसृजामयनं ज्योतिष्टोमेन वा विक्लृप्तेन ज्योतिष्टोमेन वा यथा स्तोमक्लृप्तेनेति कल्पो द्रष्टव्य इति अत्र विश्वसृजामपरिमितायुःसङ्गावार्धाधिकारः

इदानोत्तनानामपि कथमत्राधिकार इत्ययं विचारः षष्ठस्य सप्त-
मपादान्ते चिन्तितः सोत्र विरच्यते ।

सहस्रवत्सरं सत्रं गन्धर्वादेर्दृणामुत ।
रसायनेन सिद्धानां कुलकस्योथ वीक्षितः ॥
तदायुर्वाथ सार्धद्विंशतानामुत मासगाः ।
वत्सरोक्तिरुत द्वादशरात्रिषु दिनेषु वा ॥
आद्योदीर्घायुषः सत्रान् नृणामेवाग्निसम्भवे ।
द्वितीयोस्तु रसस्यायुरहेतुत्वे तृतीयकः ॥
कृत्स्नकर्तुः फलित्वेस्तु तूर्यीर्थासम्भवे सति ।
पञ्चमोस्तु चतुर्विंशत्युत्तमाः सत्रिणोयदि ॥
षष्ठोस्तु धोमासएष संवत्सरइतीरणात् ।
सहस्रमासानाधानादूर्ध्वं वेदस्तु सप्तमः ॥
वत्सरप्रतिमा द्वादशरात्रय इति श्रुतेः ।
न रात्रिष्वद्दशद्दोत्र प्रतिमायाविशेषणात् ॥
स्वारस्यात्त्रिवृदा युक्तेरष्टमः पक्षइष्यते ।
त्रिवृदादिपदैः स्तोमविशिष्टमहरुच्यते ॥
नाहःसङ्घस्ततोऽहःसु गौणी संवत्सराभिधा ।
तस्माद्द्विषष्टजां सत्रे सहस्रदिनमिष्यते ॥

इदमाम्नायते पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृदः संवत्सराः पञ्चपञ्चाशतः
पञ्चदशाः पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः पञ्चपञ्चाशत एकाविंशाविश्व-
सृजां सहस्रसंवत्सरसत्रे गन्धर्वादीनामिवाधिकारः तेषां दीर्घायुषः
सद्भावादित्याद्यः पक्षः वसन्ते ब्राह्मणोग्निमादधीतेत्यादिविधाना-
न्मनुष्याणामेवाहवनीयाद्यग्नयः सम्भवन्ति नान्येषां गन्धर्वादीना-

मिति चेत्तर्हि रसायनेन सिद्धानां दीर्घायुषां मनुष्याणामधिकार-
इत्यस्तु द्वितीयः पक्षः रसस्यारोग्यपुष्ट्यादिजनकत्वमेव नत्वायुष्यहे-
तुत्वमितिचेत् तर्ह्येकस्मिन् कुले समुत्पन्नानां पितृपुत्रपौत्रादीनां
बहूनां सहस्रायुःसम्भवात् कुलाधिकारइति तृतीयः पक्षोस्तु कृत्-
स्त्रकर्तुः फलं भवति न च पितृपुत्रपौत्रादिष्वेकोपि कृत्स्नं करोति
तस्मान्नास्ति फलमिति चेत् तर्हि सत्रविधायकवचनवलादेव सत्रि-
णां दीर्घायुर्भविष्यतीति चतुर्थः पक्षोस्तु नह्यस्य वचनस्य सौर्यः
सम्भवति तद्वाचकपदाभावात् नच कल्पयितुं शक्यते सम्भाविता-
युष्काणामपि सत्रान्तरेषु प्रवृत्तानां देवान्भ्रियमाणानां तत्सत्र-
विधिवलादायुर्बृहद्दर्शनादिति चेत् तर्हि पञ्चपञ्चाशतइत्यस्य
शब्दस्यपुरुषपरत्वमङ्गीकृत्य सार्धद्विशतानां पुरुषाणामधिकारे-
भिहिते वत्सरचतुष्टयेन सत्रस्य सहस्रसंवत्सरत्वं सम्पद्यत इति
पञ्चमः पक्षोस्तु चतुर्विंशति परमाः सत्रमासीरन्निति वचनाद्-
भ्यधिकानां न तत्राधिकार इति चेत् तर्हि योमासः ससंवत्सर इति
वचनात् संवत्सरशब्दस्य मासपरत्वे सति सहस्रमासं सत्रमित्येष-
षष्ठः पक्षोस्तु अष्टमे वत्सरे उपनीतौ द्वादशवर्षाणि वेदमधीत्य
विंशतिवर्षवयस्को विवाहं कृत्वा जातपुत्रोऽग्निमादधीत तस्मादा-
धानादूर्ध्वमस्यायुषि न सन्ति सहस्रमासा इति चेत्तर्हि संवत्सरस्य
प्रतिमा वै द्वादशरात्रय इति वचनात् संवत्सरशब्दोद्वादशरात्रि-
परः तथा सति रात्रीणां द्वादशसहस्राणि सम्पद्यन्ते तासु च
रात्रिषु षष्ठ्युत्तरशतत्रयदिवसरूपसंवत्सरत्वेन गण्यमानासु त्रय-
स्त्रिंशत् संवत्सरेभ्य ऊर्ध्वं मासचतुष्टयं भवति तावत्परिमितञ्चायु-
राधानादूर्ध्वमपि सम्भवन्तीति सप्तमः पक्षोस्तु संवत्सरप्रतिमा वै

द्वादशरात्रय इत्यस्मिन्वाक्ये संवत्सरशब्दो न रात्रिपरः किन्तु तेन शब्देन प्रतिमा विशिष्यते तस्मान्न सप्तमः पक्षीयुक्त इति चेत् एवन्तर्हि संवत्सरशब्दो दिनपरइत्यष्टमः पक्षीस्तु तथा सति त्रिवृतः संवत्सरा इत्यादिवाक्यानां स्वारस्यं भवति त्रिवृत् पञ्चदशसप्तदशएकविंश इत्येते शब्दाः स्तोमवाचकाः सन्तः स्तोमयुक्तएकैकस्मिन्नहनि यागरूपे लक्षणया वर्तते सत्रेषु तथाविधप्रयोगवाहुल्यान्न त्वहःसङ्घे क्वचिदपि त्रिवृदादिशब्दाः प्रयुक्ताः तैश्च शब्दैः सामानाधिकरण्यात् संवत्सरशब्दः स्वावयवभूतेहनि अवयवलक्षणया वर्तते त्रिवृतः संवत्सराइत्युक्ते त्रिवृत्स्तोमकयागयुक्तान्यहानीत्युक्तं भवति तस्माद्विश्वसृजामृषीणामिदं सहस्रदिनमिति सिद्धान्तः ।

मध्ये पृष्ठं पूर्वमुक्तं पञ्चविंशे ततः परं ।
उक्तमङ्गिरसां सत्रं वृतिवातवतोस्ततः ॥
तृतीयमयनं प्रोक्तञ्चतुर्थं कुण्डपायिनां ।
तापश्चितं ततः प्रोक्तं ततो द्वादशवत्सरं ॥
षट्त्रिंशद्वत्सरं प्रोक्तं शाक्यानामिह सप्तमं ।
अष्टमं त्विह साध्यानां शतसंवत्सरं ततः ॥
अग्नेः सहस्रसाव्यन्तु परं सारस्वतन्त्रयं ।
दार्घ्यदत्तं ततः प्रोक्तन्तुरायणमतः परं ॥
एकैकोयजमानोऽत्र स्यादिष्टयनयोस्तयोः ।
सर्पसत्रन्ततः प्रोक्तं ततस्त्रयद्वं प्रकीर्तितं ॥
इसहस्रसमे पूर्वं तयोरुक्तं प्रजापतेः ।
ततोविश्वसृजामुक्तमुक्तान्यष्टादशत्विह ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दन्निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ७ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्य्येण विरचिते
माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे
पञ्चविंशोऽध्यायस्य अष्टादशः खण्डः ।
पञ्चविंशोऽध्यायः सम्पूर्णः ।
सम्पूर्णश्च ग्रन्थः ।

ताण्ड्यमहाब्राह्मणस्य सूची ।

त्रयोदशाध्याये ।

खण्डः १—१२ स्तोमकृत्तिविधानम् ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ स्तोत्रीय त्वचः ।
- २ त्वच सङ्कतिः ।
- ३ शर्करीणां हिरण्यादिभक्तम् ।
- ४ लिङ्गान्तरानुगुण्यं ।
- ५ लिङ्गान्तर सङ्कतिः ।
- ६ द्वितीय त्वचविधानं ।
- ७ अहः सङ्कतिः ।
- ८ आनुगुण्य प्रदर्शनं ।
- ९ विशिष्टफल हेतुता ।
- १० सप्तर्च द्वय विधानं ।
- ११ चतुर्ह्वय विधानं ।
- १२ त्वचसूक्त विधानं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ स्तोत्रीय त्वचप्रदर्शनं ।

- २ त्वच सङ्कतिः ।
- ३ आनुगुण्य कथनं ।
- ४ द्वितीयान्य स्तोत्रीय त्वचः ।
- ५ त्वचान्यस्तोत्रं ।
- ६ सङ्कति कथनं ।
- ७ चतुर्थान्य स्तोत्रं ।
- ८ विशेष सङ्कति कथनं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ माध्यन्दिन पवमानस्य स्तोत्रीया ऋक् ।
- २ विष्णुमत्य गायत्रयोः स्तुतिः ।
- ३४ पवमान त्वचान्तरं ।
- ५ इतिकर्त्तव्यता प्रतिपादक ब्राह्मण्यतिदेशः ।
- ६ सामान्तरविधानं ।
- ७ सान्तत्यविधानं ।
- ८ अहः सङ्कतिः ।
- ९।११ पुनरावृत्ति सामान्तरविधानं ।
- १० प्रतिष्ठा हेतुत्वेन स्तुतिः ।
- १२ प्राप्ति साधनत्वेन स्तुतिः ।

- १३ अनुरूप प्रदर्शनं ।
- १४ सामान्तरविधानं ।
- १५ स्तुतिः ।
- १६ सामान्तरविधानं ।
- १७ पशुवाङ्मय स्तुतिः ।
- १८ सामान्तरविधानं ।
- १९ अङ्गः प्रशंसा ।
- २० अङ्गः साख्यं ।
- २१ गेय सामान्तरं ।
- २२ एतत् सामप्रशंसा ।
- २३ गातव्य सामप्रदर्शनं ।
- २४ आख्यायिका कथनं ।
- २५ संख्याद्वारेण प्रशंसा ।
- २६ माध्यन्दिनसवने गायत्रतृचः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ शक्कर सामस्य संज्ञाचतुष्टयं ।
- २ शक्कर्यगाः पादसंख्यानं ।
- ३ शक्कर्यगाः प्रकारान्तरेण प्रशंसा ।
- ४ शक्कर्यगाः गान विधानं ।
- ५ गाने गुणविधानं ।
- ६ शक्कर्यगाः पृथक् स्तुतिः ।

- ८ गाने उदघोषविधानं ।
 - ९ एतद्देदन प्रशंसा ।
 - १० काम्य निधन प्रदर्शनं ।
 - ११ प्रस्तावोद्गानयोः क्षिप्रत्वविधानं ।
 - १२ पञ्चपुरीषपदानां गानं ।
 - १३ तत् प्रशंसा ।
 - १४ ब्रह्मपृष्ठस्य स्तोत्रीय तृचः ।
 - १५ गेय सामविधानं ।
 - १६ विशिष्ट स्तोत्रीय सामान्तरं ।
 - १७ कामनाभेदे ब्रह्म सामविधानं ।
 - १८ कर्त्तृ विशेषे व्यवस्थापनं ।
- इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ आर्भवं पवमानीयाद्य तृचः ।
- २।३।४ तृचान्तरविधानं ।
- ५ तृचान्तर प्रशंसा ।
- ६ पुनस्तृचान्तरविधानं ।
- ७ त्रैष्टुभ तृच सङ्गतिः ।
- ८ ब्राह्मणातिदेशः ।
- ९ सामान्तरविधानं ।
- १० सन्तानहेतुता कथनं ।
- ११ गेयसाम प्रदर्शनं ।

- १२ तस्य स्तुतिः ।
- १३ आवनस्य वृष्टिहेतुता ।
- १४ गेयसाम प्रदर्शनं ।
- १५ पशुप्राप्ति साधनता ।
- १६ ब्राह्मणातिदेशः ।
- १७ सामान्तरविधानं ।
- १८ सामान्तर प्रशंसा ।
- १९ पुनः सामान्तरं ।
- २० पशुप्राप्ति साधनता ।
- २१ आवृत्ते सामान्तरं ।
- २२ गुणविधानं ।
- २३ एतद्विवरणं ।
- २४ पदस्तोम संज्ञा ।
- २५ प्रतिष्ठा हेतुता कथनं ।
- २६ अन्तिमवृत्ते गेय सामविधानं ।
- २७ संज्ञाद्वारेण स्तुतिः ।
- २८ पवमान स्तोत्रोपसंहारः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ उक्थीय प्रथम वृत्तः ।
- २ तत् प्रशंसा ।
- ३ द्वितीयोक्थ स्तोत्रं ।

- ४ प्रकारान्तर स्तुतिः ।
- ५ तृतीयोक्थ स्तोत्रं ।
- ६ प्रथम वृत्त गेयसाम ।
- ७ अस्य पशु साधनता ।
- ८ द्वितीयोक्थ सामविधानं ।
- ९ अस्य सर्वप्राप्तिसाधनता ।
- १० प्रकारान्तर स्तुतिः ।
- ११ तृतीयोक्थ सामविधानं ।
- १२ संज्ञाविधानं ।
- १३ स्तोमग्रहण स्तुतिः ।
- १४ स्तोमग्रहणं ।
- १५ इडाया गुणविशेषविधानं ।
- १६ स्तोमज्ञप्ति प्रदर्शनं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ वहिष्यवमानीय स्तोत्रीयवृत्तः ।
- २ ज्योतिः शब्दार्थ प्रदर्शनं ।
- ३ अन्य पदान्तरानुवादः ।
- ४ तस्य स्तुतिः ।
- ५ वहिष्यवमानीय द्वितीयवृत्तः ।
- ६ अहः संगतिः ।
- ७ स्तोत्रीयानु रूप वृत्तद्वयमेक्षणं ।

- ८ दशर्च द्वयविधानं ।
 ९ दशर्च गुणविधानं ।
 १० दशर्च पादावृत्ति कथनं ।
 ११ स्तोत्र चतुष्टय विधानं ।
 १२ एतत् प्रशंसा ।
 १३ एतत् वेदन प्रशंसा ।
 १४ मन्त्रचतुष्टय स्तुतिः ।
 १५ वहिष्यवमानीयान्यत्तचः ।
 १६ स्तोत्रविधान स्तुतिः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ प्रथमाज्य स्तोत्रं ।
 २ द्वितीयाज्यस्तोत्रं ।
 ३ स्तोत्र प्रशंसा ।
 ४ तृतीयाज्यस्तोत्रं ।
 ५ चतुर्थाज्यस्तोत्रं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ माध्यन्दिनपवमानीयप्रथमत्तचः
 २ माध्यन्दिन सवने सङ्कतिः ।

- ३ पृथकत्तचविधानं ।
 ४ रैवतपृष्ठाहः षष्ठाहः सङ्कतिः ।
 ५ त्त्वचान्तरविधानं ।
 ६ गायत्र त्त्वचसङ्कतिः ।
 ७ स्तावकप्राच्यातिदेशः ।
 ८ आवृत्य सामान्तर विधानं ।
 ९ सामान्तरस्तुतिः ।
 १० पुंनःसामान्तरविधानं ।
 ११ तस्यस्तुतिः ।
 १२ सामान्तर विधानं ।
 १३ सामान्तरप्रशंसनं ।
 १४ त्त्वचसामान्तर विधानं ।
 १५ गातव्यसामोपपत्तिः ।
 १६ निधनसंख्यानुवादः ।
 १७ विहितसामचतुष्टय स्तुतिः ।
 १८ सामान्तरविधानं ।
 १९ ऋषिसम्बन्ध प्रदर्शनं ।
 २० आवृत्त सामान्तरविधानं ।
 २१ एतद्विवरणं ।
 २२ त्त्वच सामान्तरविधानं ।
 २३ एतत् प्रशंसनं ।
 २४ सामान्तरविधानं ।
 २५ एतत् प्रशंसनं ।
 २६ गातव्यसाम प्रदर्शनं ।

- २७ अन्न प्राप्ति साधनता ।
 २८ छन्दोद्वारा स्तुतिः ।
 २९ ज्योतिष्टोमीय गायत्र सङ्गतिः ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ एषस्तोत्रीय छन्दोविशेषविधानं ।
 २ ब्रह्मएषीय स्तोत्रीया ऋक् ।
 ३ अच्छावाक एषस्तोत्रीया ऋक् ।
 ४ आद्यएष स्तोत्र सामविधानं ।
 ५ पशूनां अन्विकारत्वं ।
 ६ धनप्राप्ति हेतुता ।
 ७ एतद्देदन प्रशंसा ।
 ८ आख्यायिका कथनं ।
 ९ प्रतिष्ठा हेतुता कथनं ।
 १० गातत्र साम प्रदर्शनं ।
 ११ अस्य प्रजापति हेतुता ।
 १२ अच्छावाकस्य स्तोत्रसामप्रदर्शनं ।
 १३ एतस्य क्षिप्रकारिता ।
 १४ षष्ठाहस्य पारप्राप्ति साधनता ।
 १५ ब्रह्मवादिनां कथनं ।
 १६ तत् कथनीत्तरं ।
 १७ वृद्धी गानं ।

१८ एतस्मिन् याज्यस्य पादसंख्या
 विधानं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ आर्भवं पवमानीय प्रथमस्तोत्री-
 या ऋक् ।
 २ त्वचान्तर प्रदर्शनं ।
 ३ त्वचान्तर विधानं ।
 ४ चतुर्थत्वच संयोगद्वारेणानुवादः ।
 ५ फलितार्थ कथनं ।
 ६ अपर त्वच प्रदर्शनं ।
 ७ त्वचान्तर प्रदर्शनं ।
 ८ पूर्वकथित ब्राह्मणातिदेशः ।
 ९ गातस्य सामत्रय विधानं ।
 १० विशिष्टफल साधनता कथनं ।
 ११ गेयसाम प्रदर्शनं ।
 १२ एतस्य आयुस्कारिता ।
 १३ सामान्तरविधानं ।
 १४ पशुसाधनता ।
 १५ ब्राह्मणातिदेशः ।
 १६ आद्यस्य सामान्तरविधानं ।
 १७ एतत् प्रशंसा ।

- १८ निधनाख्य साम प्रशंसा ।
 १९ एतत्तृच सामद्वय विधानं ।
 २० एतयोः स्तुतिः ।
 २१ अन्तिमद्वचस्य सामान्तरविधानं ।
 २२ एतस्य स्तुतिः ।
 २३ निधन विधानं ।
 २४ पवमान स्तोत्रोपसंहारः ।
 इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ ब्रह्मवादिद्वैत विचारः ।
 २ निर्नीतपक्ष कथनं ।
 ३ प्रकारान्तर स्तुतिः ।
 ४ मैत्रावरुणोक्त्य सामप्रदर्शनं ।
 ५ अस्य सर्वकाम साधनता ।
 ६ उक्त्य स्तोत्र साम प्रदर्शनं ।
 ७ एतस्य आशीःप्रापकता ।
 ८ एतस्य महत्त्व प्रापकता ।
 ९ अच्छावाकोक्त्य सामप्रदर्शनं ।
 १० उदंश पुत्रस्यातिदेशः ।
 ११ तस्य धर्म कथनं ।
 १२ एतस्य स्तुतिः ।
 १३ सप्तमस्याङ्गः संसारहेतुता ।

- १४ षडहः समाप्त्यनन्तरं वज्रभाषण-
 विधानं ।
 १५ अस्मिन् समये ऋत्विजो वज्रभो-
 जनविधानं ।
 १६ उक्त्य त्रयस्तोमविधानं ।
 इति द्वादशः खण्डः ।
 इति त्रयोदशः अध्यायः ।

चतुर्दशाध्याये ।

खण्डः १—१२ । इन्दोम-
 स्तोमकृतिः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ प्रथम इन्दोमस्तोमकृतिः ।
 २ इन्दोमकल्पनं ।
 ३ स्तोत्रीयद्वचविधानं ।
 ४ गायत्री स्त्रीकारकारणं ।
 ५ मुख्य गायत्र्यहणकारणं ।
 ६।७ तत् प्रसंशनं ।
 ८ इन्दोम विनियोगहेतुः ।
 ९।१०।११ एकविंशति स्तोत्रीयः ।
 १२ चतुर्विंशस्तोम दृष्टान्तः ।

१३ पक्ष पक्ष रहित कथनं ।

१४ प्रत्यक्ष चतुर्विंशः ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

१ सप्तमाहः प्रथमान्य स्तोत्रं ।

२ । ३ त्व सङ्कतिः ।

४ द्वितीयान्यस्तोत्रं ।

५ तृतीयस्य स्तुतिः ।

६ चतुर्थान्यस्तोत्रविधानं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

१ माध्यन्दिन पवमान प्रथमतः ।

२ त्वसङ्कतिः ।

३ । ४ त्वान्तरं ।

५ जागतत्व सङ्कतिः ।

६ ब्राह्मणातिदेशः ।

७ सामान्तर विधानं ।

८ दृष्टान्त प्रदर्शनं ।

९ । १० । ११ । १२ । १३ अपरसाम
विधानं ।

१४ द्वादशाहः सङ्कतिः ।

१५ अन्यसाम विधानं ।

१६ । १७ । तस्यस्तुतिः ।

१८ । १९ । २० त्वसामान्तरं ।

२१ । २२ अन्यत्साम विधानं ।

२३ । २४ । अन्तिम सामान्तरं ।

२५ स्तोत्रोपसंहारः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

१ पृष्ठस्तोत्र तृतीय त्वः ।

२ स्तोत्रीय त्वः ।

३ जगती सम्पादन लाभः ।

४ पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तक साम ।

५ आत्वयहननहेतुता ।

६ अच्छावाकनिवर्त्तक साम ।

७ सर्वकामप्राप्ति साधनं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

१ । २ आर्भवपवमान प्रतिपत्तः ।

३ । ४ । ५ । ६ त्रिष्टुप् सम्पादनं ।

- ७ अक्षरपंक्तिच्छन्दः सङ्गतिः ।
 ८ तस्य विवरणं ।
 ९ तस्य त्वचान्तरं ।
 १० लक्षणया जगती सङ्गतिः ।
 ११ सामान्तर विधानं ।
 १२ ब्राह्मणातिदेशः ।
 १३ ब्रह्महेतुत्वेन स्तुतिः ।
 १४।१६ त्वचान्तरे सामान्तरं ।
 १५ सर्वकाम प्राप्तिहेतुता ।
 १७ द्वादशाहस्य समुद्ररूपता ।
 १८ निधनानुवादः ।
 १९ निधन संख्यया स्तुतिः ।
 २० ब्राह्मणातिदेशः ।
 २१।२२ त्वच साम विधानं ।
 २३।२४।२५ स्तोतुः फल कथनं ।
 २६ छन्दोद्वारा स्तुतिः ।
 २७ त्वचान्तरे सामान्तरं ।
 २८ तस्य व्याख्यानं ।
 २९ छान्दोग वेदन फलं ।
 ३० गात्री स्तोत्रानुवादः ।
 ३१ स्तोत्रोपसंहारः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ उक्थ स्तोत्रीय प्रथम त्वचः ।
 २ द्वितीयोक्थ स्तोत्रीय त्वचः ।
 ३ अपभ्रंश परिहारः ।
 ४ तृतीयोक्थ स्तोत्रीय त्वचः ।
 ५ प्रथमोक्थ साम ।
 ६ सर्वकाम प्राप्ति साधनता ।
 ७।८ द्वितीयोक्थ साम ।
 ८।१० तत् प्रशंसनं ।
 ११ स्तोम कृति विधानं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ अष्टमस्याङ्गः स्तोम कृतिः ।
 २।३ अष्टमाहः स्तुतिः ।
 ४ अङ्गां यातयामत्वं ।
 ५ नवर्च त्रितय विधानं ।
 ६।७ नवसंख्यास्तुतिः ।
 ८ अष्टमाहः सङ्गतिः ।
 ९ त्वचत्रय विधानं ।
 १० स्तोमविधान स्तुतिः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ । २ अष्टमेहनि प्रथमाज्यस्तीत्रं
- ३ द्वितीयाज्यस्तीत्रं ।
- ४ विनियुक्तादिदोषः ।
- ५।६ तृतीयमाज्यस्तीत्रं ।
- ७ चतुर्थाज्यस्तीत्रं ।
- ८ दोषसमाधानं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ स्तोत्रीय ऋच विधानं ।
- २ गायत्र सङ्गतिः ।
- ३।४ अपर त्वचविधानं ।
- ५ घृतिधारण सङ्गतिः ।
- ६ ब्राह्मणातिदेशः ।
- ७ सामान्तरविधानं ।
- ८ वैख्य साम प्रशंसनं ।
- ९।११।१२ त्वच सामान्तर विधानं ।
- १० सामनिर्व्वचनं ।
- १३।१६ सामान्तर प्रदर्शनं ।
- १७।१५।१६ स्तावक सामान्तरं ।
- १७ ब्राह्मणातिदेशः ।
- १८।२०।२१ प्रकारान्तर स्तुतिः ।

२२ त्वचान्तरे सामान्तर विधानं ।

२३ अष्टसंख्यापूरकसम्बन्धः ।

२४ पशुसष्टिहेतुता ।

२५।२८।२९ अन्यसामविधिः ।

२६ तत् विधानस्तुतिः ।

२७ तद्व्याख्यानं ।

३० सामगानरूपं ।

३१।३३।३५ सामान्तरं ।

३२ द्विविध फलप्राप्तिहेतुता ।

३४ सामस्तुति विधानं ।

३६ अक्लिद्र संज्ञा ।

३७ अध्यास्यायां गेयं साम ।

३८ गेयसाम स्तुतिः ।

३९ अन्तिमत्वचगेयसाम ।

४० प्रवद्भार्गव संहतिः ।

४१ पवमानस्तोत्रोपसंहारः ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

१ ब्रह्म पृष्ठ साम ।

२ सतोत्पत्तिविधानं ।

३ सिद्धान्त कथनं ।

४ गातव्यं ब्रह्मसाम ।

- ५ स्वर्ग हेतुता ।
 ६ चतुर्थं पृष्ठ स्तोत्रीयत्वः ।
 ७ सन्तान हेतुता ।
 ८ गातव्यसाम प्रदर्शनं ।
 ९ अच्चावाक साम कार्यंत्र ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ प्रतिपत्तृ च सवन सङ्गतिः ।
 २।३।६ त्वचान्तर विधानं ।
 ४ अष्टमाहः सङ्गतिः ।
 ५ अक्षरपंक्तिच्छन्दोविधानं ।
 ७ गायत्र साम ब्राह्मणातिदेशः ।
 ८ विहितत्वच सामान्तरं ।
 ९ सामसाध्यं फलं ।
 १०।१२।१६।१८।२०।२१।२४।२५ सामान्तर विधानं ।
 ११।१७।१९।२१।२२।६ सामान्तरस्तुतिः ।
 १३।२२ अहः सङ्गतिः ।
 १४ संज्ञानिर्वचनं ।
 १५ तत्फलकथनं ।
 २७ व्यावृत्त सामान्तरं ।
 २८ शुद्धाशुद्धीय निर्वचनं ।

- २९ ब्राह्मणातिदेशः ।
 ३० । ३२।३४।३६ सामान्तरकथनं ।
 ३१।३३।३५।३७।३८ तद्विधान स्तोत्रं ।
 ३९ स्तोत्रीयसंहारः ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ उक्थ प्रथम स्तोत्रीय त्वचः ।
 २ द्वितीयोक्थ स्तोत्रीय त्वचः ।
 ३ तृतीयोक्थ स्तोत्रीय त्वचः ।
 ४ प्रथमोक्थ साम ।
 ५।६ तस्य स्तुतिः ।
 ६ द्वितीयोक्थ साम ।
 ७ पापक्षयहेतुता ।
 ८ तृतीयोक्थ साम ।
 १० स्तोम विधानं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

चतुर्दशाध्यायः समाप्तः ।

पञ्चदशाध्याये ।

खण्डः १—१२ अष्टाचत्वारिंश
 स्तोम क्लृप्तिः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ वहिष्यवमान प्रतिपत्तृचः ।
- २ नवमाहः सङ्कतिः ।
- ३।४ द्वितीयानुवाद स्तुतिः ।
- ५ दशस्तोत्रीयविधानं ।
- ६ तस्य स्तुतिः ।
- ७ अष्टर्चस्तोत्रीय विधानं ।
- ८ अष्ट संख्यास्तवनं ।
- ९ चतुः षड्ष्टच विधानं ।
- १०।११।१२ चतुः संख्या स्तुतिः ।
- १३ वहिष्यवमान स्तोम विधानं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ नवमाहः प्रथमाज्यस्तोत्रं ।
- २ नवमाहः सङ्कतिः ।
- ३ सङ्कति प्रदर्शनं ।
- ४ लिङ्गं प्रदर्श्य स्तौति ।
- ५ द्वितीयाज्य स्तोत्रं ।
- ६ राधन्तर प्रयोग कारणं ।
- ७ तृतीयाज्य स्तोत्रं ।
- ८ चतुर्थाज्य स्तोत्रं ।

९ दोषोपपादनं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ माध्यन्दिन पवमान प्रथम षचः ।
- २ ऋचः स्तुतिः ।
- ३।४ स्तोत्रीय विधानं ।
- ५।६ गायत्र साम विधानं ।
- ७ संज्ञानिर्वचनं ।
- ८।९।१०।११।१२।१३।१४ सामान्तर विधानं ।
- १०।१५ सामान्तर स्तुतिः ।
- १३ स्वर्ग साधनता ।
- १७ पशुजन्मता ।
- १८।२०।२२।२४ अन्यत् साम विधानं ।
- १९।२१।२३।२६ तस्य स्तुतिः ।
- २५ ऋचिगेयं साम ।
- २७।३३ ब्राह्मणातिदेशः ।
- २८।३२ सामद्वय विधानं
- २९ उभयं संयुज्य स्तौति ।
- ३० ज्येष्ठ हेतुता ।
- ३१ तद्देदन फलं ।
- ३४।३५ अन्यत् साम विधानं ।

३६ एतर्दापि स्वर्ग साधनं ।
३७ पवमान स्तोत्रोपसंहारः ।
इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ तृतीय स्तोत्रीय त्वचः ।
- २ अहः सङ्गतिः ।
- ३ अच्छावाक स्तोत्रीय त्वचः ।
- ४ ब्रह्मएकनिवर्त्तकं साम ।
- ५ एतस्य स्तुतिः ।
- ६ अच्छावाक निवर्त्तकं साम ।
- ७ फलद्वय साधनता ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ आर्भव पवमान प्रथम त्वचः ।
- २।३।४।६ त्वचान्तर सङ्गतिः ।
- ५ अक्षर पंक्ति प्रशंसा ।
- ७।८ साम विधानं ।
- ९ पदद्वय स्तुतिः ।
- १०।१२।१५।१७।१९ सामान्तर विधानं ।

११ स्वर्ग साधनता ।

१२ तस्य स्तुतिः ।

१४ पशुपतिघटौ स्तुतिः ।

१६ पुत्रादि फलं ।

१८।२१ ब्राह्मणातिदेशः ।

२०।२४ आख्यायिका कथनं ।

२२।२५ अन्यत्साम विधानं ।

२३ तत् कारणं ।

२६।३० तस्य प्रशंसा ।

२७ स्तावक ब्राह्मणं ।

२८।२९ त्वच साम कथनं ।

३१।३३ सामान्तर विधानं ।

३२ प्रश्नोत्तरं ।

३४ पशु साधनता ।

३५ तस्य व्याख्यानं ।

३६ वेदन फलं ।

३७ पवमानस्तोत्रोपसंहारः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

१ स्तोत्रीय त्वचः ।

२।४ स्तोत्र निवर्त्तकं साम ।

३।५ तस्य स्तुतिः ।

६ ब्राह्मणातिदेशः ।

७ स्तोत्रीय स्तुतिः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

१ हृन्दः प्रसक्तिः ।

२ दोष सद्भावः ।

३।४।५ विस्मृति प्रबोधनं ।

६ वहिष्मवमान स्तोत्रीया ।

७ नवर्च सिद्धानुवादः ।

८ स्तोम विधानं ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

१ प्रथमान्य स्तोत्रं ।

२।३ अप्री संज्ञा निर्वचनं ।

४ चतुर्थान्य स्तोत्रं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

१।२ दशमाहः स्तोत्रीय त्वचः ।

३ अन्य त्वचः ।

४।५।६।७ प्रथमे गायत्र साम ।

७ तद्व्याख्यानं ।

८ शोकोपशमनं ।

९ त्वचान्तर विधानं ।

१० तस्य स्तुतिः ।

११ सामान्तर गानं ।

१२ कारण स्तुतिः ।

१३ स्वर्ग साधनता ।

१४ परोक्ष सिद्धिः ।

१५ गेयसाम प्रदर्शनं ।

१६ माध्यन्दिन कारणं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

१ प्रथम षष्ठ स्तोत्रीय त्वचः ।

२ द्वितीय षष्ठ स्तोत्रीय त्वचः ।

३ तृतीय षष्ठ स्तोत्रीय त्वचः ।

४ चतुर्थ षष्ठ स्तोत्रीय त्वचः ।

५ प्रथमस्तोत्र निवर्त्तकं ।

६ समुदाय प्रशंसा ।

७।८ अनुवाद स्तुतिः ।

९ ऋद्धि साधनता ।

१० मैत्रावरुण षष्ठं ।

११ पशु प्राप्तिः ।

१२।१४ एष्ट निवर्त्तकं ।

१३ प्रतिष्ठा कारणं ।

१५ संहृत्य क्षुतिः ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

१।२ स्तोत्रीय प्रथमवचः ।

३ गायत्रं साम ।

४।५ सामान्तर विधानं ।

६ स्तावक ब्राह्मणं ।

७ सामद्वय विधानं

८ वच विधानं ।

९ गान प्रशंसा ।

१०।११।१२ सामान्तरविधानं ।

१३ निर्व्वचनाभिप्रायस्तुतिः ।

१४ परिमाण विधानं ।

१५ लिङ्गद्वय विधानं ।

१६ यवमानस्तोमः ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

१ अन्तिमस्तोत्रीयं ।

२ सामस्तोम क्षुतिः ।

३।४ पूर्व्वपक्ष सिद्धान्तौ ।

५ वामदेवस्य पूर्व्वत्वं ।

६ सष्टद्वि हेतुता ।

७।८ ऋचः क्षुतिः ।

इति द्वादशः खण्डः ।

पञ्च दशाध्यायः समाप्तः ।

षोडशाध्याये ।

खण्डः १—१६ अग्निष्टोम विक्रतयः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

१ ज्योतिः संज्ञानिर्व्वचनं ।

२ प्रथमानुष्ठान क्षुतिः ।

३ दृष्टान्तोपादानं ।

४ स्तोमानां ज्योतीरूपत्वं ।

५ तदभावत्व प्रतिपादनं ।

६ त्रिवृदादीनां ज्योतिष्टोमता ।

७ ज्योतिष्टोमस्य प्राथम्यं ।

८।९।१० स्तोत्रीय संख्यायास्तुतिः ।

११।१२।१३।१४ दक्षिणाविधानं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ अपरकाह विधानं ।
- २ आढ्य जय हेतुता ।
- ३ गौरिति संज्ञा निर्बचनं ।
- ४ तद्देन फलं ।
- ५ वहिष्यवमान स्तोमः ।
- ६ पञ्चदशस्य प्राथम्यं ।
- ७ ग्रीवादिसाम्यं ।
- ८ पशुपुच्छस्थानीयता ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ अपरैकाह विधानं ।
- २ आयुः संज्ञा निर्बचनं ।
- ३ अधिकारि निरूपणं ।
- ४ स्तोम क्षाप्तिः ।
- ५ अधिकारिणि संस्थान्तरं ।
- ६ अतिराजसंस्थानुकूल्यं ।
- ७।८ एकाह जयसंहतिः ।
- ९ तद्देन फलं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ अभिजिद्विभ्रजिदेकाहः ।
- २ तद्देदितुः फलं ।
- ३।४।५ प्रजापति कर्म ।
- ६ अभिजित् संज्ञा निर्बचनं ।
- ७।८।९ अभिजिद्विभ्रजिद्विधानं ।
- १० प्रयोग प्रकारः ।
- ११ स्तोमावृत्ति विधानं ।
- १२।१३ अभिजावृत्ति विवरणं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ वहिष्यवमान प्रथमस्तोत्रीया ।
- २ तत्प्रश्नं ।
- ३।४ उत्तर विधानं ।
- ५।६।७।८।९ अपरस्तोत्रीया ।
- १० उत्तमवृत्त विधानं ।
- ११।१२ तत्परिहारः ।
- १३।१४ रथन्तरादि एतु योगः ।
- १५ वृहती योगः ।
- १६ वैरूप योगः ।
- १७ वैराजयोगः ।
- १८ शाक्कर सामयोगः ।

- १९ रैवत साम योगः ।
 २० रथन्तरादीनामन्तर्भावः ।
 २१, २२ दौष समाधानं ।
 २३ आग्नीषामान्यत्वं ।
 २४ रथन्तरादीनां स्थानं ।
 २५ दौष परिहारः ।
 २६ अजामित्वीपपादनं ।
 २७ तत्समाधानं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १।२।३।४।५ यजमान व्रत प्रदर्शनं ।
 ६ खण्डिन्न विवरणं ।
 ७।८।९ निषाद कुले निवासः ।
 १० रात्रिसंहति क्लृप्तिः ।
 ११।१२ अपरव्रत प्रदर्शनं ।
 १३ उष्णीष धारणं ।
 १४ अन्य व्यवहार निषेधः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १।२ अभिजित् क्लोम संख्या ।

- ३ प्रथमष्टक क्लोमं ।
 ४ शस्त्रविधानं ।
 ५ पञ्चविंशत्क्लोमः ।
 ६।७ तद्देदितुः फलं ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ ज्योतिरभिष्टोमः ।
 २ अभिष्टोम संख्या ।
 ३।४।५।६ प्रतिष्ठा हेतुता ।
 ७ पंक्तिवन्दस्त्राश्रयः ।
 ८ आप्तुः क्लोमीयासम्पत्तिः ।
 ९ दशक्लोमीयाएकाविराट् ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ साहस्रैकाहः ।
 २।३।४।५।६ सहस्र दक्षिणा ।
 इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १।२।३ विश्वज्योतिः संज्ञैकाहः ।

- ४ सवनानां उत्तरोत्तराधिक्यं ।
 ५ द्वौ द्वौ स्तोमौ ।
 ६ सहस्र दानं ।
 ७८ समुच्चय विधानं ।
 ९।१०।११।१२ अन्यसाम विधानं ।

इति दशमः खण्डः ।

— —

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ चतुर्थं साहस्रैकाहः ।
 २ प्रतिपत् कर्त्तव्यता ।
 ३ पृष्ठसाम निरूपणं ।
 ४ संघात करणं ।
 ५।६ तृतीयं सवनं प्रयोगः ।
 ७ कर्त्तव्यभिगेयं साम ।
 ८।९ स्तोत्रीया विधानं ।
 १०।११ सर्वं प्रशु साधनता ।
 १२।१३ ब्रह्मसाम विधानं ।
 १४।१५।१६।१७ सहस्रं प्रतिश्रुतिः ।

इति एकादशः खण्डः ।

— —

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ साद्यःक्राणां सद्योऽनुष्ठेयता ।
 २ अधिकारि निरूपणं ।

- ३ तद्देदितुः फलं ।
 ४ दक्षिणा विधानं ।
 ५ आयास्य प्रयोगः ।
 ६ अधिकारि विशेषः ।
 ७ स्वर्गसाधनत्वोपपादनं ।
 ८ अधिकारि विशेषेऽपि विधिः ।
 ९ प्रशु साधनता ।

इति द्वादशः खण्डः ।

— —

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ द्वितीयं साद्यःक्रैकाहः ।
 २ व्याधिनिर्हरणं हेतुता ।
 ३ आमयाव्यधिकारः ।
 ४ आमयाविनः प्रतिष्ठाहेतुता ।
 ५ अपराधिकारिणौ ।
 ६ वेदि विधानं ।
 ७ उत्तर वेदिस्थानं ।
 ८ यूपविधानं ।
 ९ सोमक्रय साधनं द्रव्यविधानं ।
 १०।११।१२।१३ सोमप्रवाकानांगमनं ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

— —

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १ अन्यसायःकैकाहः ।
- २ अधिकारि निर्णयः ।
- ३।४।५। स्तोमकृतिः
- ६।७।८। प्रजासाधनता ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

- १ चतुर्थ सायःकैकाहः ।
- २ वेदितुः फलं ।
- ३।४ स्तोम विधानं ।
- ५ अधिकारि निरूपणं ।
- ६ स्वर्गफल साधनता ।
- ७।८ सर्वं पृथक्ता कृतिः ।
- ९ स्तोम विधानं ।
- १० दोषपरिहारः ।
- ११ तस्य कृतिः ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

- १ षष्ठ सायःकः ।
- २।३।४।५।६।७। प्रजापतेरुद्भिर्त्वं ।

८ स्तोत्रीया विधानं ।

९।१०। तस्याः कृतिः ।

इति षोडशः खण्डः ।

इति षोडशाध्यायः ।

सप्तदशाध्याये

खण्डः १—१४ ब्राह्म्य यज्ञा-
द्यग्निहोत्र समाप्तिः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ साधारण स्तोम विधानं ।
 - २।३।४ प्रकृते तद्योजनं ।
 - ५ ब्रह्मसाम्नः स्तोत्रीया विधानं ।
 - ६ गातव्य सामविधानं ।
 - ७ सच्चिद्भि हेतुता ।
 - ८ निधन कार्यम् ।
 - ९।१० षोडशस्तोम प्रशंसा ।
 - ११ शाखान्तरीय मतोपन्यासः ।
 - १२ स्वपक्ष निगमनं ।
 - १३ दोष वैलक्षण्यं ।
 - १४।१५ दक्षिणाद्रथं ।
 - १६ ब्राह्म्यता निर्हरण हेतुता ।
 - १७ गावोपि दक्षिणार्थाः ।
- इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ ब्राह्मणोक्तोऽस्तुतिः ।
- २ पापसद्भावमाह ।
- ३ अभिष्टोक्तोऽस्तुतिः ।
- ४ उक्त्यसंख्याविधानं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ वयः कनिकु ब्राह्मण यागः ।
- २ त्रिवृत् स्तोमः ।
- ३ षोडश स्तोमः ।
- ४ एकविंश स्तोमः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ स्याविर ब्राह्मण यज्ञः ।
- २ ऊर्ध्वतम स्तोमता ।
- ३ प्रकारान्तरे दोषः ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ आख्यायिका कथनं ।

- २ वेदितुः फलं ।
- ३ अभिष्टुत विधानं ।
- ४ दोष प्रदर्शनं ।
- ५ प्राशस्त्य निरूपणं ।
- ६ पापनिवारण कारणं ।
- ७ वारवन्तीयाभिष्टोमः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ तृतीयाभिष्टुतः ।
- २ अधिकारि निरूपणं ।
- ३।४ अभिष्टोम साम कारणं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ पशुकामाभिष्टुतः ।
- २ पशुसाधनत्वोपपादनं ।
- ३ तद्देदन प्रशंसा ।
- ४ पशुदाहसेकाभिज्ञाननियमः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

१।२।३।४ ज्योतिष्टोमाग्निष्टुत् ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ अन्याग्निष्टुत् ।
- २ अन्न साधनत्वं ।
- ३ वेदितुः फलं ।
- ४ स्तोमानुवाद स्तुतिः ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ वृहस्पति सवः ।
- २ अनिरुक्त स्तुतिः ।
- ३ अधिकारि निर्णयः ।
- ४ वेदितुः फलं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ वृहस्पति सवैकाहः ।
- २ दक्षिणाविभागः ।

- ३ संहत्य स्तुतिः ।
- ४ संज्ञानिर्वचनं ।
- ५ वेदन फलं ।
- ६ प्राप्त स्थापत्यानुष्ठेयः ।
- ७ तद्देवन प्रशंसा ।
- ८ यजमानाभिषेकः ।
- ९ अभिषेक द्रव्यानि ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ ऋग्वेदमिष्टुतेकाहः ।
- २ उत्पत्ति फलानुगुण्यं ।
- ३ स्तोम खरस्तुतिः ।
- ४ स्तोत्रोया विधान स्तुतिः ।
- ५ मरणार्थं सम्वेशनं ।
- ६ यागनाम प्रदर्शनं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ वैश्वदेवपर्वीय सोमयागः ।
- २ पशुदेवता विशेषः ।
- ३ प्राप्त प्रतिषेधः ।

- ४ यूपभावे पशुनियोजनं ।
 ५ दक्षिणापरिमाणं ।
 ६ यजमानानुष्ठेय व्रतं ।
 ७ वरुण प्रघास पर्वसोमयागः ।
 ८ प्रतिपत् पशुदेवते ।
 १० शङ्खानिरासः ।
 ११ दक्षिणाव्रते ।
 १२ साकमेध पर्व सोमयागः ।
 १३ प्रतिपत् पशुदेवतादि ।
 १४ यजमान व्रत निर्णयः ।
 १५ शुनासीरी पर्व सोमयागः ।
 १६ प्रतिपत् पशु देवतादि ।
 १७।१८ चातुर्मास्य दाग फलं ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १।२ अग्निहोत्रादेः फलं ।
 ३ वैश्वदेवाक्षय फलं ।
 ४ तद्देदितुः फलं ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

इति सप्तदशाध्यायः ।

अष्टादशाध्याये ।

खण्डः १—११ उपहव्य,
 ऋतपेय, शुनाशीर्य, वैश्वस्तीम,
 तीव्रसुत, वाजपेय, राजसूय
 विधिः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ उपहव्यैकाहः ।
 २ आख्यायिका कथनं ।
 ३ उपहव्य निरुक्त प्रयोगः ।
 ४।५ प्रजापते देवताभिमुख्यं ।
 ६ तद्देदन प्रशंसा ।
 ७।८ यज्ञायज्ञीय कार्यता ।
 ९ उपहव्य शब्द प्रवृत्ति निमित्तं ।
 १०।११।१२।१३।१४।१५ अधिकारि
 निरूपणं ।
 १६ पूषाः पशोश्च सम्बन्धः ।
 १७ वैश्वदेवी प्रशंसा ।
 १८।१९ हेतुः पृष्ठे बृहत् सामता ।
 २० दक्षिणा विशेषः ।
 २१।२२।२३ अश्वान्वयः ।
 २४ उक्तार्थ प्रशंसा ।
 इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ अन्यैकाहः ।
- २ दीक्षोपसदोर्विशेषः ।
- ३ अधिकारि निरूपणं ।
- ४ खर्गार्थिनः सम्बन्धः ।
- ५ व्रत विशेषः ।
- ६ घृत व्रत प्रशंसा ।
- ७ घृत प्राशनं ।
- ८ वृहत् साम विधानं ।
- ९ सदः प्रशर्पणे विशेषः ।
- १० ऋतपेय दक्षिणा विशेषः ।
- ११ चमसस्यौदुम्बरत्वं ।
- १२ चमस दान विधिः ।
- १३।१४ स्तोम नियमः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ अग्निष्टोम संख्यैकाहः ।
- २ दक्षिणा नियमः ।
- ३।४ अनुष्ठानवतः फलं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ वैश्य स्तोमाग्नि षोडशैकाहः ।
- २ सोम अयणं ।
- ३ अधिकारि निर्णयः ।
- ४ अपण द्रव्य व्यवस्था ।
- ५।६ वैश्याधिकारः ।
- ७ हेतुः पृष्ठे विशेषः ।
- ८ ब्राह्मणाच्छंसि पृष्ठे विशेषः ।
- ९ तदुभय योगः ।
- १०।११ सप्तदश स्तोमत्वं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ तीव्रसोमैकाहः ।
- २।३।४।५।७ सोमातिपविताधिकारः ।
- ६ अतिपवनयोजनं ।
- ८।९।१०।११ अधिकारि विशेषः ।
- १२।१३।१५ सोम तीव्र प्रकारः ।
- १३ दक्षिणा नियमः ।
- १६ भक्ष्यदृढीकरणं ।
- १७ हेतुः पृष्ठस्य रथन्तरत्वं ।
- १८ रथन्तरयोगः ।
- १९ ब्राह्मणाच्छंसि पृष्ठः ।

- २०।२१ यज्ञायज्ञीयापकर्षः ।
 २२ सामान्तर विधानं ।
 २३ उदंशीय प्रशंसा ।
 २४ तीव्रसोमोक्थसंस्थता ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ वाजपेयैकाहः ।
 २ स्तोत्राणां सामदशं ।
 ३।४ आयाम वित्सारः ।
 ५ प्राजापत्य स्तोमः ।
 ६ वैचित्र्य प्रशंसा ।
 ७।८ नाना वीर्यरत्नं ।
 ९ अनिरुक्त प्रशंसा ।
 १०।११ हेतुः पृष्ठस्य रथन्तरत्वं ।
 १२।१३ वाजपेययाजि व्रतं ।
 १४ ब्राह्मणाच्छंसिपृष्ठे विशेषः ।
 १५ आर्भवेपकर्षणं ।
 १६।१७ अग्निष्टौमे साम प्रदर्शनं ।
 १८।१९ षोडशिसाम ।
 २०।२१।२२।२३ जार्मित्वाशङ्गा
 परिहारः ।

२४ २५।२६।२७ दोषाशङ्गा परि
 हारः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ वाजपेय शब्द निर्व्वचनं ।
 २ शुक्रवत्यत्वानुवादः ।
 ३।४ वाजत्वानुवादः ।
 ५ सप्तदशस्तोमानुवादः ।
 ६।७।८ ऋत्विजां हिरण्यमाहित्वं ।
 ९ यजमानस्य लोकजयः ।
 १०।११ यजमानारोहणं ।
 १२ ब्रह्मणो वाजिसाम गानं ।
 १३ वृहद् गान प्रशंसा ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ पवित्राग्निष्टौमे विधानं ।
 २ द्वितीय सोमयागः ।
 ३ सोम विशेष विधानं ।
 ४ ब्रह्मवादि दर्शित दोषः ।
 ५ दौष समाधानं ।

- ६ अभिषेचनीयस्योक्तसंख्यात्वं ।
 ७ मन्वान्तर विधानं ।
 ८ सम्भार्यत्र ऋचविधानं ।
 ९।१० दोषः समाधानञ्च ।
 ११।१२।१३ तृचान्तर विधानं ।
 १४।१५।१६ पृक्चसूक्त विधानं ।
 १७ तृचद्वय प्रशंसा ।
 १८ अन्तिम तृच प्रशंसा ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १।२ दशपेये वक्तव्यता ।
 ३।४।५ काल विशेष प्रदर्शनं ।
 ६ पुष्कर खज स्तुतिः ।
 ७ पुष्कर संख्या विधानं ।
 ८ सुवर्ण खज विधानं ।
 ९ रुक्माभरणं ।
 १० द्रव्यान्तर विधानं ।
 ११ अश्वदान विधिः ।
 १२ धेनुदान विधिः ।
 १३ वन्ध्या गोदानं ।
 १४ ऋषभ दानं ।
 १५ वस्त्र दानं ।

- १६ स्थूल श्राटी दानं ।
 १७ यवपूर्णा शकट दानं ।
 १८ वस्तीवर्ह दानं ।
 १९ अजदान विधानं ।
 २० स्त्रीपुंयोग गोदानं ।
 २१ गर्भिणी गोदानं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ केशवपनीयादि धर्मः ।
 २ सम्भार्यत्र विध्यनुवादः ।
 ३ सामसम्पादनं ।
 ४ दोष परिहारः ।
 ५ साम विशेष प्रशंसा ।
 ६ साम संख्या ।
 ७ त्रिष्टुप्तोपचारः ।
 ८ त्रिष्टुप्तोपचार राहित्यं ।
 ९ स्तोम व्यवस्था ।
 १० केशवपन विधानं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ आयन्तीय साम स्तुतिः ।
- २ यज्ञायज्ञीय साम स्तुतिः ।
- ३ वारवन्तीय साम स्तुतिः ।
- ४ स्तुत्युपसंहारः ।
- ५ व्यष्टिद्विरात्र विधानं ।
- ६ प्रतिष्ठोपपादनं ।
- ७ द्विरात्रावयवाहनी ।
- ८ द्विरात्र काल विधानं ।
- ९।१० दोषशङ्का परिहारः ।
- ११ द्विरात्र संज्ञा फलं ।

इति एकादशः खण्डः ।

अष्टादशाध्यायः समाप्तः ।

ऊनविंशाध्याये

खण्डः १—१६ । क्रतुद्वन्द्व विधानं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १।२।३ राट् क्रतु विधिः ।
- ४ राट् क्रतु स्तोमः ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १।२ राट् क्रतु विशेषः ।
- ३ तद्देदन प्रशंसा ।
- ४ प्रति स्तोत्र दशसंख्या विधानं ।
- ५ सम भागेन विभागः ।
- ६ अधिकारि निर्णयः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ औपसदो क्रतु विधानं ।
- २ प्रजोत्पादन फलं ।
- ३।४।५ क्रतु विशेष विधिः ।
- ६ च्यावन साम विधानं ।
- ७ तद्देदन प्रशंसनं ।
- ८ सामद्वय विधानं ।
- ९ स्तोत्रीया संख्या प्रशंसा ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ स्तोम क्रतु विधानं ।
- २ अधिकारि प्रदर्शनं ।
- ३।४।५ स्तोत्रीया फलं ।

६।७।८।९ साम द्वय विधानं ।

१० सामद्वय प्रशंसा ।

११ उक्त्य संख्या विधानं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

१ चतुष्टोम क्रतु विधानं ।

२ अधिकारि निरूपणं ।

३।४।५।६।७।८।९।१०।११ स्तोम संख्या प्रशंसा ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

१ द्वितीय चतुष्टोम क्रतुः ।

२ षोडशसंख्या प्रशंसा ।

३ उपरितन संख्या प्रशंसा ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

१ उद्भिद्वर्षाभित् क्रतुः ।

२ उभयोरधिकारि निर्णयः ।

३ उभयोरुपयोगः ।

४ पशुलाभाय सामद्वय विधानं ।

५ यजमानार्थमन्यत् सामद्वयं ।

६ संज्ञा विशेष सम्पादनं ।

७ संख्याद्वय प्रशंसा ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

१ अपचित्याख्य क्रतु विधानं ।

२ स्तोम विशेषविधानं ।

३।४ षष्ठ स्तोत्रे सामद्वयं ।

५ स्तोम प्रशंसा ।

६।७ ब्रह्मवादिनामाक्षेप समाधानं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

१ द्वितीयापचितिः ।

२ स्तोत्रीया संख्या प्रशंसा ।

३ साम युग्म विधानं ।

४ स्तोम प्रशंसा ।

५।६ ब्रह्मवाद्याक्षेप परिहारौ ।

इति नवमः खण्डः ।

—

अथ दशमः खण्डः ।

१ पक्ष्याख्य क्रतु विधानं ।

२ पक्षि नामानुकूलं साम ।

३ सम्बन्धोपपादनं ।

४ तद्देदन प्रशंसा ।

५ स्तोम विधानं ।

६ स्तोत्र विशेषः ।

७।८।९।१० स्तोम विशेषः ।

११ तद्देदन कथनं ।

१२ त्रयस्त्रिंश प्रशंसा ।

१३।१४ स्तोम प्रशंसा ।

इति दशमः खण्डः ।

—

अथ एकादशः खण्डः ।

१ ज्योतिः क्रतु विधानं ।

२ स्तोम विधानं ।

३।४ स्तोम प्रशंसा ।

५ वेदन प्रशंसा ।

६ माध्यन्दिन पवमान स्तोमः ।

७ सर्वस्तोम मेलनं ।

८ सौपर्णस्य पक्षित्वं ।

९।१० प्रौढत्वं ।

११ अस्य ज्योतिर्नामत्वं ।

इति एकादशः खण्डः ।

—

अथ द्वादशः खण्डः ।

१।२ ऋषभाख्य क्रतु विधानं ।

३ अधिकारि निरूपणं ।

४ विप्रं परित्यज्य पक्षपातकारणं ।

५।६।७ साम विशेषविधानं ।

८ वृहत् सामाश्रय विधानं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

—

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

१ गोसवक्रतु विधानं ।

२ तद्देदन प्रशंसा ।

३ खाराज्य शब्दार्थः ।

४ प्रजापति परमेष्ठेऽरभेदः ।

५ पृष्ठ स्तोत्रे सामद्वयं ।

६ दक्षिणा विशेषः ।

७ अभिषेक साधन त्रयं ।

८ अभिषेक कालः ।

९ अभिषेक देशः ।

१० स्तोम विशेष विधानं ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

१ मरुत् स्तोम क्रतुः ।

२ स्तोम विशेषः ।

३ तत्राधिकारि निरूपणं ।

४ प्रथम स्तोम संघः ।

५ द्वितीय स्तोम संघः ।

६ तृतीय स्तोम संघः ।

७ चतुर्थ स्तोम संघः ।

८ वेदन प्रशंसा ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

१ कुलायाख्य क्रतुविधानं ।

२ अधिकारि निर्णयः ।

३ स्तोमसंघ विधानं ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

१ इन्द्र स्तोम क्रतुः ।

२ वेदन प्रशंसा ।

३ अधिकारि निरूपणं ।

४ पञ्चदशस्तोमानुवादः ।

५ ऋग्विशेष विधानं ।

६ उक्थ संस्थारूपत्वं ।

७ पञ्चदश संख्याविधानं ।

इति षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

१ इन्द्राग्नि स्तोम क्रतुः ।

२ स्तोमद्वय विधानं ।

३ वेदन प्रशंसा ।

४ अधिकारि निरूपणं ।

५ ब्रह्मक्षत्रियाभिरूप्यं ।

६ उभय प्रयत्न फलं ।

७ अन्योऽप्यधिकारी ।

८ अधिकारि प्रशंसा ।

इति सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

- १ निधनक्रतु विधानं ।
- २ साम निमित्तं ।
- ३ स्तोम प्रशंसा ।
- ४ अधिकारि निरूपणं ।
- ५ पशुप्राप्तिः ।

इति अष्टादशः खण्डः ।

अथ जनविंशः खण्डः ।

- १ द्वितीय निधनक्रतुः ।
- २ यजमान फलं ।

इति जनविंशः खण्डः ।

इति जनविंशाध्यायः समाप्तः ।

विंशाध्याये

खण्डः १—१६।अहीनादि
कल्पनं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ अतिराजस्तोम कृतिः ।

२ अतिराज विधानं ।

३ प्रकार त्रय कथनं ।

४ सन्धिस्तोत्रं ।

५ स्तोत्रीया संख्या ।

६ सन्धिस्तोत्रगत स्तोमः ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

१ सर्व स्तोमातिराजः ।

२ अधिकारि निरूपणं ।

३ स्तोमच्छन्दोमौ ।

४ पञ्चैकादर्शिनी ।

५ अनुष्ठायि वेदिनीः फलं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

१ आप्तोर्यागम क्रतुस्तोमः ।

२ आप्तोर्यागम नाम निर्व्वचनं ।

३ अधिकारि निरूपणं ।

४ सर्व्वकाम प्राप्ति हेतुता ।

५ क्रतुनाम निर्बचनं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

१ नवसप्तदशतिरात्रः ।

२ अधिकारि निर्णयः ।

३ स्तोत्रीयाविशेषः ।

४।५ साकमश्च सामविशेषः ।

६ वेदन प्रशंसा ।

७ द्विपदाञ्च विधानं ।

८ अतिरात्रत्व प्रशंसा ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

१ विधुवदतिरात्र क्रतुः ।

२ अधिकारि निर्णयः ।

३ एकविंशत्तीम प्रशंसा ।

४ संख्यासाम्येनादित्यमहिमा ।

५ आदित्य महिमा वेदनं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

१ गोष्टोमातिरात्रः क्रतुः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

१ आयुष्टोमातिरात्र क्रतुः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

१ अभिजिदतिरात्र क्रतुः ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

१ विश्वजिदतिरात्र क्रतुः ।

२ शस्त्रद्वारा पशुप्राप्तिः ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

१ चतुरोतिरात्राः ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ अङ्गिरसां द्विरात्र क्रतुः ।
- २ उत्तराह स्तोम क्षतिः ।
- ३ सामद्वय विधानं ।
- ४ अधिकारि निरूपणं ।
- ५।६ फलान्तर कथनं ।
- ७।८ आक्षेप परिहारौ ।
- ९ उत्तराह प्रथम स्तोमः ।
- १० सर्वस्तोम प्रशंसा ।
- ११ त्रिवृदादि स्तोमः ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ चैत्ररथ द्विरात्रक्रतुः ।
- २ प्रजोत्पत्ति हेतुता ।
- ३।४ वेदन प्रशंसा ।
- ५ चैत्ररथ सम्पादनं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ कापिवन द्विरात्र क्रतुः ।
- २ प्रथमाह प्रशंसा ।

३ द्वितीयाह प्रशंसा ।

४ कापिवनत्व प्रदर्शनं ।

५ अमुष्ठान फलं ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १ गर्गत्रिरात्रक्रतुः ।
- २ अहस्त्रय सृष्टिः ।
- ३ अत्रक्षर छेदः ।
- ४ अक्षरत्रय सृष्टि प्रशंसा ।
- ५ पुष्टि हेतुता ।
- ६ वेदन प्रशंसा ।
- ७ अक्षर शब्देन प्रशंसा ।
- ८ पुरुषसादृश्य सम्पादनं ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

- १ गर्गत्रिरात्र क्षतिः ।
- २ अक्षरादभ्रादेरुत्पत्तिः ।
- ३ मन्वार्थ विवेचनं ।
- ४।५ प्रसिद्धि कथनं ।
- ६ सहस्र दक्षिणा ।

- ७ ऋगुदाहरणं ।
- ८ वैयधिकरण्य निराशः ।
- ९ प्रथमदिने प्रतिगृहीता ।
- १० द्वितीयदिने प्रतिगृहीता ।
- ११ तृतीयदिने प्रतिगृहीता ।
- १२ संख्या प्रशंसा ।
- १३ गवां दिनत्रय साम्भं ।
- १४ सहस्रतम्यां गोदानं ।
- १५ अनुमन्त्रण मन्त्रः ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

- १ पदार्थ हेतुत्वेन त्रिरात्र क्षुतिः ।
- २ महाप्रतक्ष्यतापादनं ।
- ३४ मुखपुच्छ निरूपणं ।
- ५। त्रिरात्र भावना प्रदर्शनं ।
- ६ त्रिरात्र महिमा ।
- ७ एकदेश वैशङ्क्यं ।
- ८ प्रकारान्तरेण प्रशंसा ।
- ९ आदित्य रूपेण ध्यानं ।

इति षोडशः खण्डः ।

इति विंशोऽध्यायः समाप्तः ।

एकविंशोऽध्यायः

खण्डः १—१५ गर्गत्रिरात्रेषु
चतुरात्र पञ्चरात्र वर्णनं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ गर्गत्रिरात्रस्य दक्षिणादिस्तुतिः ।
- २ दक्षिणासप्तविभाग प्रकारः ।
- ३ भागजयसाम्भे सोम प्राप्तिः ।
- ४ सोम क्रयण प्रशंसा ।
- ५ इन्द्र भाग प्राप्तिः ।
- ६ इन्द्रियैष्या दानं ।
- ७ यमांश प्राप्तिः ।
- ८ अनुशरणी करणं ।
- ९ निरात्र गत दानं ।
- १० परितार्यग्राच्छादानं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ आण्यदोह प्रशंसा ।
- २।३।५ उत्तार्थ वेदेन प्रशंसा ।
- ६ साम प्रयोगः ।
- ७ साम्नां लोकत्रय रूपता ।

८ उक्तार्थं ज्ञानं प्रशंसा ।

९ गानेऽभिसान्निध्यं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

१ शवलीहोमः ।

२ तद्देदनं प्रशंसा ।

३ तत्फलं विधानं ।

४ शवली होमाङ्गं व्रतं ।

५ शवली आङ्गानं ।

६ प्रतिवासनाभावे उपायः ।

७ होम मन्त्रः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

१ अश्वजिराज विधिः ।

२ प्रजापतेरक्षिसमाधानं ।

३ अश्वमेध याजिनः प्रशंसा ।

४ चतुष्टोममन्त्रः ।

५ गायत्री चतुष्टयः ।

६ अनुष्टुभ वैश्रवणं ।

७ मध्यमैकविंशत्यः ।

८ मध्यमाह वृष्टः ।

९ देवानां हृन्दः प्रशंसा ।

१०, ११ ब्रह्मसाम विधानं ।

१२ सर्व्यं स्तोमोत्तराजः ।

१३ यूपविषयः ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

१ वैदजिराजः ।

२ अधिकारि निर्णयः ।

३ राजफल संयोगः ।

४ पदाक्षर साम ।

५ पदनिधनाय्य दौहः ।

६ त्रिष्वहःसु तद्विधानं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

१ च्छन्दीम पञ्चमान त्रिरात्रः ।

२ अधिकारिनिर्णयः ।

३, ४ पशुसाधनता ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ तुर्वसु त्रिरात्रः ।
- २ लोकत्रयात्मकत्वं ।
- ३ त्रिरात्र स्वरूपं ।
- ४ अङ्गं लोक साम्यता ।
- ५ उक्त दौष परिहारः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ पराक त्रिरात्रः ।
- २ अधिकारि निरूपणं ।
- ३।४ त्रिरात्र नाम निर्व्वचनं ।
- ५ उक्तार्थ वेदन फलं ।
- ६ त्रिरात्र स्तोमकत्वं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ चतुर्व्वीराख्य चतुरात्रः ।
- २।३ प्रयोग कृतो वीरसाधनत्वं ।
- ४ पवमान चतुर्व्विंशत्वं ।
- ५ प्रजनन साधनता ।

- ६ अहः संस्थान विधानं ।
- ७ नाना वीर्यग्रत्वं ।
- ८ प्रसिद्धाहस्त्रित्यनुवादः ।
- ९।१० पूर्व्वपक्षसिद्धान्तौ ।
- ११ नानावीर्यग्राह करणं ।
- १२ ब्रह्म साम विधानं ।
- १३।१४ आक्षेपसमाधाने ।
- १५ अक्खावाक साम विधानं ।
- १६ मैत्रावरुण साम ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ यमदमे चतुरात्रः ।
- २।३।४ अह क्षाप्तिः ।
- ५ पुष्टि लक्षण फलं ।
- ६ सन्तान मानिनी भवितव्यता ।
- ७ अनुष्ठातुर्व्वीक्यं ।
- ८।९ ऋन्दःसम्पत्तिः ।
- १० सप्त रोचन विधानं ।
- ११ रोचन विधान मन्त्रः ।
- १२ अश्विनोर्द्विकपाल मन्त्रः ।
- १३ वैश्यावृत्रिकपाल मन्त्रः ।
- १४ सौम्यचतुष्कपाल मन्त्रः ।

- १५ सावित्रपञ्चकपाल मन्त्रः ।
 १६ धातुःषट्कपाल मन्त्रः ।
 १७ मारुतसप्तकपाल मन्त्रः ।
 १८ वार्हस्पत्याष्टकपाल मन्त्रः ।
 १९ मैत्रिनवकपाल मन्त्रः ।
 २० वायुदशकपाल मन्त्रः ।
 २१ इन्द्राग्नैकादशकपाल मन्त्रः ।
 २२ वैश्वदेवद्वादश कपाल मन्त्रः ।
 २३ पुरोडाश विधानं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ वशिष्ठ चतुरात्रः ।
 २ सच्चिद्वि फलता ।
 ३ स्तोमान्तरारम्भः ।
 ४ प्रत्यवरोहोक्त्य प्रशंसा ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ विश्वामित्र सप्तत्रय चतुरात्रः ।
 २ नामसम्पत्त्युपपादनं ।
 ३ अधिकारि निरूपणं ।

- ४।६ वेदन प्रशंसा ।
 ५ त्रिवृदादि स्तोम चतुष्टयः ।
 ७ चतुरात्र प्रशंसा ।
 ८ एकविंशति क्रमणं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ अभ्यासङ्ग पञ्चरात्रः ।
 २ पञ्चरात्रत्व प्रशंसा ।
 ३।४।५।६। वेदन प्रशंसा ।
 ७ सवनत्रय स्तोम द्वित्वसंख्या ।
 ८।९ तत् प्रसिद्धि करणं ।
 १० प्रत्यवरोह प्रयोगः ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १ पञ्चसारदीय पञ्चरात्रः ।
 २ अधिकारि निरूपणं ।
 ३ फल प्रशंसा ।
 ४ सप्तदशानतिक्रमणं ।
 ५।६ पुरावृत्त कथनं ।
 ७ अनुवन्धन करणं ।

- ८ संवत्सर चतुष्टयैकत्वं ।
 ९ पञ्चरात्र कालः ।
 १० समदशोक्ष्य आशुभः ।
 ११ पापदेवताया अजः ।
 १२ वत्सवरी देवता ।
 १३ रुद्रेणातिगमनोपायः ।
 १४ शीर्षे पशौ विशेषः ।
 १५ अत्यन्त कृशे पशौ कर्त्तव्यता ।
 १६ त्वक्शुद्धदोषादौ विशेषः ।
 १७ पलायमाने पशौ विशेषः ।
 १८ वलादपहारे विशेषः ।
 १९ अते पशौ विशेषः ।
 २० सर्वसिद्धि साधनं ।
 २१ वेदन फलं ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

- १ अन्तर्माहाव्रत पञ्चरात्रः ।
 २ महाव्रत मध्यमाहः ।
 ३ शरन्मध्यत्वेऽपपादनं ।
 ४५ महाव्रताक्षेप समाधाने ।
 ६ वेदन प्रशंसा ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

इति एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः

खण्डः १-१८ । षड्रात्रादि
 एकादशरात्रपर्यन्त वर्णनं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ ऋतूनां षड्रात्रः ।
 २ अधिकारि निरूपणं ।
 ३ तत्प्रशंसनं ।
 ४ प्रत्यक्षद्विहेतुता ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

- १ त्रिकद्रुक षड्रात्रः ।
 २ अधिकारिनिर्णयः ।
 ३४ फलवैलक्षण्ये विशेषः ।
 ५ पशुसाधनता ।
 ६ अभ्यासङ्गित्वं ।
 ७ विश्वजितिरात्रः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

- १ अभ्यासङ्ग षड्रात्रः ।

- २३।४ पञ्चवैकल्या प्रदर्शनं ।
 ५ पशुसाधनता ।
 ६ अभ्यासङ्गित्वं ।
 ७ विन्ध्यजिदतिरात्रत्वं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ सप्तर्षि सप्तरात्रः ।
 २ सप्तर्षिसम्बन्धः ।
 ३ अहर्गत सप्तसंख्या ।
 ४ सप्तसंख्याद्वारा प्रशंसा ।
 ५ महाव्रत पृथक्त्वं ।
 ६ महाव्रततिरिक्ताहः ।
 ७ ऋद्धेः प्रत्यक्षत्वं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ प्रजापति सप्तरात्रः ।
 २ अङ्ग स्तोम व्यवस्था ।
 ३ प्रजासृष्टि साधनता ।
 ४ उक्तार्थ प्रशंसा ।
 ५ सप्तदश स्तोमः ।

- ६ प्रजापतेः सप्तदशत्वं ।
 ७ पक्ष पञ्चदशत्वं ।
 ८ आत्मभाग सप्तदशत्वं ।
 ९ पुच्छस्यैकविंशत्वं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ कन्दोम पवमान सप्तरात्रः ।
 २ अधिकारि निर्णयः ।
 ३।४ पशुसाधनता ।
 ५ स्तोमद्वैविध्यं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ यामदम्य सप्त रात्रः ।
 २ पुष्टिसाधनत्वं ।
 ३ त्रयस्त्रिंश स्तोमः ।
 ४ पञ्चाहः प्रशंसा ।
 ५ चतुस्त्रिंशता ।
 ६।७ स्तोमसंख्या ।
 ८ युग्मायुग्मस्तोमता ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ ऐन्द्र सप्तरातः ।
- २ तत्फल कथनं ।
- ३ आद्याहः प्रशंसा ।
- ४ तृग्रहः प्रशंसा ।
- ५ अन्तिमाहः प्रशंसा ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ जनक सप्तरातः ।
- २ फल प्रयोजने ।
- ३ वेदन प्रशंसा ।
- ४ स्थानीयत्व निर्णयः ।
- ५ महाप्रतामत्वं ।
- ६ सर्वभोगस्थानीयत्वं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ पृच्छोम सप्तरातः ।
- २ शत्रुवतः प्रशंसा ।
- ३४ महाप्रत परीक्षत्वं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ देवत्व साधनाचारातः ।
- २ सप्रयोजन फलं ।
- ३ अर्थज्ञान प्रशंसा ।
- ४ अमिष्टोम संख्यात्मकत्वं ।
- ५ अतिरात संख्यात्वं ।
- ६ सर्वाम्नि फलं ।
- ७ उक्तार्थज्ञ प्रशंसा ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ देव नवरात्रः ।
- २ मनुष्योचिताभ्यतत्वं ।
- ३ उक्तार्थ ज्ञान प्रशंसा ।
- ४ प्रतिष्ठाफलं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ पशुसाधन नवरात्रः ।
- २ विरात्र प्रशंसा ।
- ३ पञ्चाहः प्रशंसा ।

४ अन्तर्ग्राहः प्रशंसा ।
इति त्रयोदशः खण्डः ।

—

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १ त्रिकद्रुक दशराजः ।
- २ अस्य प्रशंसा ।
- ३ व्यथापगमे निबन्धः ।
- ४ संख्यायोगः ।
- ५ अग्निष्टोम त्रय कथनं ।
- ६ उक्थ्यानुष्ठानं ।
- ७ फल कथनं ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

—

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

- १ कुसुमविन्द दशराजः ।
- २ अधिकारि विषयः ।
- ३ वज्र साधनत्वं ।
- ४ गण स्तोमत्वं ।
- ५ अङ्ग एकाविंशत्वं ।
- ६ ज्योतिष्टोमत्वं ।
- ७ उक्तार्थश्च प्रशंसा ।
- ८ चतुष्टोमत्वं ।

१० सप्रयोजन फलं ।

११ उक्तार्थ प्रशंसा ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

—

अथ षोडशः खण्डः ।

- १ पशुसाधन दशराजः ।
- २ प्रथमाहः स्तुतिः ।
- ३ चतुरहः प्रशंसा ।
- ४ अन्याहः प्रशंसा ।

इति षोडशः खण्डः ।

—

अथ सप्तदशः खण्डः ।

- १ देवपुर दशराजः ।
- २ तस्य प्रशंसनं ।

इति सप्तदशः खण्डः ।

—

अथ अष्टादशः खण्डः ।

- १ विश्वजिदेकादश राजः ।
- २ स्वाराज्य फलं ।
- ३ वेदितुः फलं ।
- ४ स्वाराज्य पद व्याख्या ।

५।६ तद्देदितुः फलं ।

७ स्थान निर्णयः ।

८ फल कथनं ।

इति अष्टादशः खण्डः ।

इति द्वाविंशाध्यायः ।

त्रयोविंशाध्याये

खण्डः । १—१८ द्वादशरात्रादि

द्वाविंशद्वात्र यत्रं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

१ आतद्वादश रात्रयः ।

२ तत् प्रशंसा ।

३ आद्यन्तेऽतिरात्रः ।

४ मध्यमस्य सर्व्व स्तोमत्वं ।

५ सर्व्वर्द्धि फल साधनत्वं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

१ प्रतिष्ठासाधन त्रयोदशरात्रः ।

२ पूर्व्ववैशक्त्यं ।

३ आश्रयापरिहारः ।

४ फल कथनं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

१ सर्व्वफल साधन चतुर्दशरात्रः ।

२ तत् प्रशंसा ।

३ विभागेन प्रदर्शनं ।

४ सर्व्वकामसिद्धिः ।

५ आरोह प्रशंसा ।

६।७ हिरावर्त्तन प्रशंसा ।

८ आद्यन्तावतिरात्रौ ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

१ द्वितीय चतुर्दशरात्रः ।

२ अधिकारि निर्णयः ।

३ आद्यत्रयः प्रशंसा ।

४ प्रज्ञातलोपपत्तिः ।

५।६ अनन्तर भाविष्यदहः ।

७ त्रिकद्रुक प्रशंसा ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ तृतीय चतुर्दश राजः ।
- २ अहर्द्वय प्रशंसा ।
- ३ दशाहः प्रशंसा ।
- ४ चतुर्दश राजीणां प्रशंसा ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ प्रथम पञ्चदश राजः ।
- २ तत्फल कथनं ।
- ३ देवता सम्बन्धः ।
- ४ अहर्निर्णयः ।
- ५ देवताभ्यारोहणं ।
- ६ दीक्षोपक्रमः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ द्वितीय पञ्चदशराजः ।
- २ राजीणां प्रशंसा ।
- ३ सोमाधिकारि निर्णयः ।
- ४ प्रथमाहः प्रशंसा ।
- ५ सोम ब्राह्मण सम्बन्धः ।

६ षष्ठः त्रिकत्रुक प्रशंसा ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ तृतीय पञ्चदशतिराजः ।
- २ अहीन वैलक्षण्यं ।
- ३ उभय लिङ्ग प्रदर्शनं ।
- ४ उभय लिङ्गत्व कारणं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ चतुर्थ पञ्चदशराजः ।
- २ प्रजाफल साधनता ।
- ३ अग्रहः प्रशंसा ।
- ४ दशाहः प्रशंसा ।
- ५ समुच्चय प्रशंसा ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ ऐन्द्रषोडश राजः ।
- २ फल कथनं ।

३ वज्रधारण स्थानीयता ।
इति दशमः खण्डः ।

—
अथ एकादशः खण्डः ।

१ प्रजापति सप्तदशराजः ।
२ फल कथनं ।
३ आद्यपञ्चाहः प्रशंसा ।
४ द्वादशाहः प्रशंसा ।
५ छत्त्ररात्रि प्रशंसा ।
इति एकादशः खण्डः ।

—
अथ द्वादशः खण्डः ।

१ देवाष्टादश राजः ।
२ अष्टतत्त्व साधनता ।
३ मनुष्योचिताष्टतत्त्व ।
४ अष्टतत्त्वकामैरनुष्ठेयता ।
५ सर्वायुः साधनत्व ।
इति द्वादशः खण्डः ।

—
अथ त्रयोदशः खण्डः ।

१ वायोरेकोनविंशति रात्रः ।

२ पशुसाधनता ।

३।४ तत्प्रशंसा ।

५ ऋगसाधनत्व ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

—
अथ चतुर्दशः खण्डः ।

१ विंशति रात्रः ।
२ पुरुषफल साधनत्व ।
३ अर्थवाद करणं ।
४।५।६ रात्रिसंख्या कथनं ।
७ रात्रि प्रशंसा ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

—
अथ पञ्चदशः खण्डः ।

१ प्रथमैकविंशति रात्रः ।
२ पशुसाधनता ।
३ सप्तसंख्यासमर्थनं ।
४ पशुफलत्व करणं ।
५।६।७ शोकद्वय सञ्चिदिः ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

- १ द्वितीयैकविंशति रात्रः ।
- २ फल प्रदर्शनं ।
- ३ अनुष्ठातृणां तत्फलं ।
- ४ पशुविशेषालम्भनं ।
- ५ पशुदेवता कथनं ।
- ६ सामिधेन्यां विशेषः ।
- ७ मनुसम्बन्ध प्रशंसा ।
- ८ शत्रुकाल विशेषः ।
- ९ काल प्रशंसा ।
- १० शत्रिणामभयत्वं ।
- ११ विलास साधनता ।
- १२ शत्रानुष्ठान प्रशंसा ।

इति षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

- १ द्वाविंशति रात्रः ।
- २ उक्तफल साधनता ।

इति सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

- १ त्रयोविंशति रात्रः ।

२।३ प्रतिष्ठा साधनता ।

४ शत्रिणां प्रतिष्ठितत्वं ।

इति अष्टादशः खण्डः ।

अथ जनविंशः खण्डः ।

१ प्रथम चतुर्विंशति रात्रः ।

२।३ स्वर्गोपपत्ति साधनता ।

४ षडहृदय प्रशंसा ।

५।६।७ सप्तधा विभागः ।

८ सप्ताहः प्रशंसा ।

९।१० दशरात्र व्यवधानं ।

११ सन्तत्यर्थत्वं ।

इति जनविंशः खण्डः ।

अथ विंशः खण्डः ।

१ द्वितीय चतुर्विंशति रात्रः ।

२ आद्य षडहृदयं ।

३ दशाहः प्रशंसा ।

४ सर्वैरात्रि प्रशंसा ।

इति विंशः खण्डः ।

अथ एकविंशः खण्डः ।

१ पञ्चविंशति रात्रः ।

२।३ अन्नाद्य फलं ।

इति एकविंशः खण्डः ।

—

अथ द्वाविंशः खण्डः ।

१ षट्त्रिंशति रात्रः ।

२।३ प्रतिष्ठा साधनता ।

४ अहर्द्वय प्रशंसा ।

५ षडहः प्रशंसा ।

६ दशाहः प्रशंसा ।

७ सन्निधां प्रशंसा ।

इति द्वाविंशः खण्डः ।

—

अथ त्रयोविंशः खण्डः ।

१ सप्तविंशति रात्रः ।

२ सच्चिद्वि फलसाधनता ।

३ प्रयोक्तृसंख्या प्राशस्त्यं ।

इति त्रयोविंशः खण्डः ।

—

अथ चतुर्विंशः खण्डः ।

१ अष्टाविंशति रात्रः ।

इति चतुर्विंशः खण्डः ।

—

अथ पञ्चविंशः खण्डः ।

१ एकोनत्रिंश रात्रः ।

२।३ श्वीफल साधनता ।

४ शत्रिणां फलं ।

इति पञ्चविंशः खण्डः ।

—

अथ षट्त्रिंशः खण्डः ।

१ त्रिंशद्भ्रातृः क्रतुः ।

२ अन्नाद्य साधनता ।

३ शत्रिणां फलं ।

इति षट्त्रिंशः खण्डः ।

—

अथ सप्तविंशः खण्डः ।

१ एकत्रिंशद्भ्रातृः ।

२ अन्नाद्यस्याभिपूर्वता ।

३ अनुष्ठायिनां फलं ।
इति सप्तविंशः खण्डः ।

अथ अष्टाविंशः खण्डः ।

१ द्वात्रिंशद्भातः ।
२।३।४ अनुष्टुप सम्पादनं ।
५।६।७ पञ्चात्मकत्वं ।
८ वाचाद्यागमनादि व्यवहारः ।
इति अष्टाविंशः खण्डः ।
इति त्रयोविंशाध्यायः ।

चतुर्विंशाध्याये

खण्डः १-२० । त्रयस्त्रिंशद्भात-
मारभ्य संवत्सर पर्यन्तानि
शत्राणि ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

१ त्रयस्त्रिंशद्भातः ।
२ अधिकारि प्रदर्शनं ।
३ स्थानव्यत्ययेनानुष्ठानं ।
४ दोष परिहारः ।

५ पञ्चाहविच्छेदाभावः ।
६ रूपकल्पनोपन्यासः ।
७ ऊर्ध्वस्वाद कल्पनं ।
८ विसम्वादिनी ऋक् ।
९ अनुकूला ऋक् ।
१० सर्वसम्पादनं ।
११ विश्वजिदभावेवाधः ।
१२ कर्त्तव्योपसंहारः ।
१३ सद्योद्दि हेतुता ।
१४ ब्रह्मसाम्नां नानाविधत्वं ।
इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

१ अपरत्रयस्त्रिंशद्भातः ।
२ समान फल प्रशंसनं ।
इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

१ तृतीय त्रयस्त्रिंशद्भातः ।
२ दोष परिहारः ।
३ सर्वकाम प्राप्ति हेतुता ।

४ त्रित्वसंख्या प्रशंसा ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ चतुर्त्रिंशद्भाषः ।
- २ सप्तद्विफलत्वम् ।
- ३ संख्या प्रशंसा ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १ पञ्चत्रिंशद्भाषः ।
- २ द्वात्रिंशत्संख्या प्रशंसा ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ षट्त्रिंशद्भाषः ।
- २।३ फलान्तर कथनम् ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ सप्तत्रिंशद्भाषः ।
- २ द्वात्रिंशत्संख्या प्रशंसा ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ अष्टत्रिंशद्भाषः ।
- २ पशुसाधनता ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ एकौनचत्वारिंशद्भाषः ।
- २ अनन्तश्रीजयफलम् ।
- ३ यजमान फलम् ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ चत्वारिंशद्भाषः ।
- २ द्वात्रिंशत्संख्या प्रशंसा ।
- ३ वैराज प्रतिष्ठाफलम् ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ प्रथमैकोनपञ्चाशद्भाजः ।
- २ अर्थवाद कथनं ।
- ३ पापव्यावृत्ति फलं ।
- ४।५ पृष्ठप्रवहः प्रशंसा ।
- ६ दोष परिहारः ।
- ७ साम प्रयोगः ।
- ८ गायत्र्याद्यनुष्ठानं ।
- ९ गायत्र्यादि प्रशंसा ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ द्वितीयैकोन पञ्चाशद्भाजः ।
- २ संज्ञा विशेषः ।
- ३।४ संज्ञानुसूलं फलं ।
- ५।६ वचनावतारः ।
- ७ सङ्घट्टिफलत्वं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ तृतीयैकोन पञ्चाशद्भाजः ।

- २ स्तावकार्थवादः ।
- ३ मन्त्रवर्जनाभ्यङ्गनं ।
- ४ अङ्गनादि द्रव्यानि ।
- ५ गुग्गुम्बाद्युत्पत्तिः ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १ चतुर्थैकोन पञ्चाशद्भाजः ।
- २ त्रिवृत् कार्यगता ।
- ३ पक्षनिराससिद्धान्तौ ।
- ४ उभय स्वर सामत्वं ।
- ५ गोव्यायुषी अहः प्रशंसा ।
- ६ दशाहः प्रशंसा ।
- ७ महाप्रत प्रशंसा ।
- ८ आद्यन्ताहः प्रशंसा ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

- १ पञ्चमैकोन पञ्चाशद्भाजः ।
- २ रात्रि प्रशंसा ।

३ अधिकारि निरूपणं ।

४ त्रिवृदादि स्तोम संघः ।

५ स्तोमसंघप्रयुक्त फलं ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

१ षष्ठैकोन पञ्चाशद्भ्रातृः ।

२ अधिकारि निर्णयः ।

३ रात्रि प्रशंसा ।

४ महाव्रत मध्यमस्थानत्वं ।

५ षडह इयं ।

६ दशातिरात्र प्रशंसा ।

इति षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

१ सप्तमैकोन पञ्चाशद्भ्रातृः ।

२ अधिकारि निरूपणं ।

३ ओजोद्वारा प्रशंसा ।

४ षडहादि प्रशंसा ।

इति सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

१ एकषष्टिरात्रः क्रतुः ।

२ होमार्थाख्यायिका ।

३ सर्वनिधि साधनता ।

४ ब्राह्मणोदाहरणं ।

५।६।७ श्लोकत्रय कथनं ।

८ होम विधानं ।

९ अधिकारि निर्णयः ।

इति अष्टादशः खण्डः ।

अथ जनविंशः खण्डः ।

१ शतरात्र शत्रुं ।

२ सार्थवाद फलं ।

३ अनुष्ठान नियमः ।

इति जनविंशः खण्डः ।

अथ विंशः खण्डः ।

१ सम्बत्सर शत्रुं ।

२ गवामयनिक ब्राह्मणादेशः ।

इति विंशः खण्डः ।

इति चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशाध्याये

खण्डः १—१८ आदित्य-

पृष्ठायनादि सहस्रसम्बत्-

सरसत्रं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

१ आदित्यानां पृष्ठप्रमयनं ।

२ नाम प्रदर्शनं ।

३ फल कथनं ।

४ पृष्ठ प्रशंसा ।

५ क्षीम प्रशंसा ।

६ बृहस्पति क्षीम स्तुतिः ।

७ खरसामादि प्रशंसा ।

८ इन्द्रक्षीम प्रशंसा ।

९ क्षीम संस्थाधिकृति प्रशंसा ।

१० उद्भिदादि स्तुतिः ।

१२ गोआयुषी प्रशंसा ।

१३ कन्दोम दशाह स्तुतिः ।

१४ महाव्रत प्रशंसा ।

१५ आद्यन्ताहः प्रशंसा ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

१ अङ्गिरसामयनं ।

२ तत्फल कथनं ।

३ पशुत्वेन पृष्ठ प्रशंसा ।

४ आदित्यायनार्थवादः ।

५ कन्दोम दशाहः प्रशंसा ।

६ आद्यन्ताहः प्रशंसा ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

१ वृतिवातवतोरयनं ।

२ तत्फल प्रदर्शनं ।

३ महाव्रताहः प्रशंसा ।

४ पशुत्वेन प्रशंसा ।

५ आद्यन्तसामत्रिवृत्तं ।

६ अयन प्रशंसा ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

- १ कुण्डपायिनामयनं ।
 - २ अग्निहोत्रादि चतुष्टयं ।
 - ३ तत् फल कथनं ।
 - ४ शेषभक्षणाविशेषः ।
 - ५ आर्त्तस्य समानता विधानं ।
- इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

- १,२ तपश्चितामयनं ।
 - ३ तत् फल कथनं ।
- इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

- १ द्वादश संवत्सर शत्रं ।
- २ तत् फल कथनं ।
- ३ संवत्सर प्रशंसा ।

४ सर्वसिद्धि फलं ।

५ नववार्षिक प्रयोगः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

- १ षट्त्रिंशत् सम्बत्सर शत्रं ।
- २ विशेष सद्बुद्धि साधनं ।
- ३ संवत्सर संख्या ।
- ४ वज्र पुत्र साधनता ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

- १ साध्यानां सम्बत्सरः ।
- २ स्वर्गसाधनता ।
- ३ संख्याद्वारा प्रशंसा ।
- ४ ऋगुदाहरणं ।
- ५ ज्योतिष्टोम सादृश्यं ।
- ६ अन्तर्द्वारा प्रशंसा ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

- १ सहस्र साय सत्रं ।
- २३ तत् फल कथनं ।
- ४ अहर्गत संख्या ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

- १ प्रथम सारस्वत सत्रं ।
- २ दीक्षोपसदोरियत्ता ।
- ३ वत्सापाकरणं ।
- ४ गार्हपत्यादि निर्माणं ।
- ५ सदः प्रभृति निर्माणं ।
- ६ श्रुक्लपक्षे समापनं ।
- ७ पूर्णिमानुष्ठेयता ।
- ८ गोष्ठेमानन्तर भावि कार्यं ।
- ९ सत्रनाम प्रदर्शनं ।
- १० मित्रावरुण सम्बन्धः ।
- १११३१३१४ सरस्वत्या नुष्ठत्वं ।
- १५ तदप्यये कर्त्तव्यता ।
- १६ अनुष्ठान प्रशंसा ।

- १७ उत्थान विवरणं ।
- १८१९ सत्रोत्थान विधिः ।
- २० द्वितीयोत्थानं ।
- २१ तृतीयोत्थानं ।
- २२ अनुष्ठाने विशेषः ।
- २३ अवभृथे विशेषः ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

- १ द्वितीय सारस्वत सत्रं ।
- २ तत्फल कथनं ।
- ३ विहित क्रमेणानुष्ठेयता ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

- १ तृतीय सारस्वतः ।
- २३ स्वर्गप्राप्ति प्रदर्शनं ।
- ४ विदुषः फलं ।
- ५ देवयान प्राप्ति फलं ।

६ विहितः प्रशंसा ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

- १ दार्ढ्यतेष्यनं ।
- २ इष्टयनीपक्रमः ।
- ३ आख्यायिका कथनं ।
- ४ अवभृथ स्नान विधिः ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

- १ तुरायनेष्यनं ।
- २ तदनूद्य प्रशंसा ।
- ३ प्रयोक्तृ फलकथनं ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

- १ सर्पसत्र प्रकारः ।

२ तत्फल कथनं ।

३ गृहपत्यादि विभागः ।

४ फल कथनं ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

- १ त्रिवत्सर सत्रं ।
- २ विहित सत्र प्रशंसा ।
- ३ तन्मुख्य फलं ।

इति षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

- १ सहस्रसम्बत्सरसत्रं ।
- २ प्रसव साधनता ।
- ३ जरानिर्वात्ति साधनता ।
- ४ सर्वसम्बद्धि साधनता ।

इति सप्तदशः खण्डः ।

अथ अष्टादशः खण्डः ।

- १ विश्वसृजामयनं ।
- २ अधिकारि सिद्धिः ।
- ३ सन्न याजिफलं ।
- ४ विश्वसृजः उपायः ।
- ५ आख्यायिकार्थः श्लोकः ।

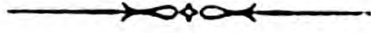
६ सालोक्यादि फलं ।

७ सर्वाधिक फलं ।

इति अष्टादशः खण्डः ।

इति पञ्चविंशोऽध्यायः समाप्तः ।

इति ताण्ड्यब्राह्मणसूची समाप्ता ।

330
8

